UTBILDNINGS- OCH KULTURSOCIOLOGI

Skeptronserien

FÄLTANTECKNINGAR

Tabula gratulatoria

Kenneth Abrahamsson
Anna-Maria Ahlén
Karl-Georg Ahlström
Ronny Ambjörnsson
Lars M Andersson
Mats B Andersson
Siv Andersson
Barbro Andersson
Jan Apel
Johan Arnegård
Berit Askling
Ewert Bengtsson
Barbro Berg
Ingela Berggren-Palme
Gösta Berglund
Emil Bertilsson
Jens Bjerg
Margareta Björkman
Sven Björkman
Dag Blanck
Mattias Bolkéus Blom
Ulf Borelius
Lars Borin
Dan Brändström
Mikael Börjesson
Finn Calander
Staf Callewaert
Sandro Campana Wadman
Ingrid Carlgren
Carina Carlhed
Mari-Anne Colliander
Eva Lena Dahl
Lars Owe Dahlgren
Urban Dahllöf
Sten Dahlstedt
Karin Darin
Christina Dorph
Marta Edling
Kristina Edström
Rolf Ekelund
Bo G Ekelund
Hedvig Ekerwald
Ingemar Emanuelsson
Horace Engdahl
Pär Engholm
Boel Englund
Lizbeth Engström
Lars Magnus Engström
Staffan Eriksson
Ann-Carita Evaldsson
Carina Fast
Christina Florin
Johan Fornäs
Guadalupe Francia
Helena Francke
Karin Fransson
Johannes Fredriksson
Agneta Fry
Tore Frängsmyr
Märta Gaaserud
Raoul Galli
Jannis Garefalakis
David Gedin
Elisabeth Granberg
Jostein Gripsrud
Håkan Gunneriusson
Ingegerd Gunvik-Grönbladh
Jonas Gustafsson
Bernt Gustavsson
Martin Gustavsson
Staffan Guttman
Anita Göransson
Hasse Haitto
Inger Hammar
Lena Hammarberg
Ulf Hannerz
Gösta Hedin
Görel Hedtjärn
Johan Heilbron
Bo Helgeson
Ingrid Heyman
Johs. Hjellbrekke
Tor Hudner
Elisabeth Hultqvist
Ann-Kristin Högman
Marianne Høyen
Maths Isacson
Lars Olof Jiveskog
Gunilla Jonsson
Britta Jonsson

Charlotte Jørgensen
Lars Kaijser
Ann-Sofie Kalat
Wojtek Kalinowski
Åsa Karlsson
Lillemor Kim
Elvi Kjöller
Frede Krøjgaard
Lena Kåreland
Christopher Lagerqvist
Monica Langerth Zetterman
Esbjörn Larsson
Brigitte Le Roux
Lilian Levin
Lillemor Lewrén
Caroline Liberg
Peter Lidbaum
Ida Lidegran
Owe Liljefelt
Anna Lena Lindberg
Ulf Lindberg
Sverker Lindblad
Göran Linde
Gunnel Lindh
Agneta Lindh-Munther
Daniel Lindmark
Agneta Linné
David Ludvigsson
Henrik Lundbak
Ulf P Lundgren
Anna Lundin
Sverker Lundin
Kent Löfgren
Cecilia Magnusson Sjöberg
Kari Martinsen
Bengt-Göran Martinsson
Ference Marton
Jörgen Mattlar
Kerstin Mattsson
Hans Melkersson
Arne Melberg
Bolette Moldenhawer
Lena Molin
Martin D. Munk
Eva Müller
Leos Müller
Niclas Månsson
Mona Mårtensson
Thomas Neidenmark
Elisabeth Nihlfors
Anders Nilsson
Anna Nordenstam
Ingrid Nordqvist
Thorsten Nybom
Lovisa Näslund
Morten Nørholm
Göran Ocklind
Marie Ols
Torbjörn Olsson
Mikael Palme
Fredrik Paulsson
Karin Anna Petersen
Lovisa af Petersens
William Peterson
Sten Pettersson
Astrid Pettersson
Lars Pettersson
Michel Pinçon
Monique Pinçon-Charlot
Stefan Rimm
Henrik Roman
Gunilla Roos
JP Roos
Hans Ingvar Roth
Henry Rouanet
Kerstin Sahlin-Andersson
Fritiof Sahlström
Monique de Saint Martin
Ralf Sandberg
Staffan Selander
Kerstin Severinson Eklundh
Charlotte Skawonius
Crister Skoglund
Kerstin Skog-Östlin
Christina Stage
Johan Stierna
Yngve Sundblad
Maria Sundkvist
Jan Swaling
Roger Säljö
Johan Söderberg
Sverker Sörlin
Ingegerd Tallberg-Broman
Mats Thelander
Michael Thuné
Magnus Tobiasson
Ulrika Tornberg
Mats Trondman

Gustav Trotzig
Eva Trotzig
Annika Ullman
Erik Wallin
Daan Vandenhaute
Lars Vigerland
Ulla Wikander
Ola Winberg
Iréne Winell-Garvén
Christina Wistman
Helena Wulff
Maria Ågren
Andreas Åkerlund
Sune Åkerman
Gunnar Åsén
Per Johan Ödman
Jenny Öhman Persson

Thord Österberg
Eva Österberg
Eva Österlind

Foreningen HEXIS
ILU Biblioteket
Pedagogiska Biblioteket

Fältanteckningar

Utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady

Redigerad av
Mikael Börjesson, Ingrid Heyman,
Monica Langerth Zetterman, Esbjörn Larsson,
Ida Lidegran och Mikael Palme

Fältanteckningar, PDF-version Juni 2006

Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi
(Sociology of Education and Culture)

Postal address SEC, ILU, Uppsala University
Box 2136, S-750 02 Uppsala

Phone switchboard 018–471 2444, int. +46 18 471 2444
Telefax 018–4712 400, int. +46 18 471 2400
URL http://www.skeptron.ilu.uu.se/broady/sec/

FÄLTANTECKNINGAR
UTBILDNINGS- OCH KULTURSOCIOLOGISKA TEXTER TILLÄGNADE
DONALD BROADY

Digital version: http://skeptron.se/faltanteckningar/

© Författarna 2006

ISBN 13: 978–91–631–8807–7
ISBN 10: 91–631–8807–4

Sättning: Esbjörn Larsson
Omslagslayout: Jeanette Söderqvist

Printed in Sweden by Elanders Gotab, Stockholm 2006
Distributor: Utbildnings- och kultursociologi, Box 2136, SE-750 02 Uppsala, SWEDEN

Innehåll

Förord 11

DEL I KULTURSOCIOLOGI

Rapport från hetluften 15
Barbro Andersson

Piller och parfymer 19
Sandro Campana Wadman

The prodigality of the pedagogue 29
Bo G. Ekelund

Homus academicus 39
David Gedin

Art, adrenalin and power 41
Jostein Gripsrud

Ett individmoln från mellankrigstiden 49
Martin Gustavsson

Med Bourdieu i Laos 61
Staffan Guttman

Att läsa en bok – ett exempel 67
Caroline Liberg

Prosa 71
Arne Melberg

Det vibrerande tomrummet 77
Gustaf Trotzig

Att förneka fil.kand.-begreppet 81
Daan Vandenhaute

DEL II UTBILDNINGSSOCIOLOGI

Réseaux internationaux et investissements transnationaux 93
Monique de Saint Martin

Tecken och teckentydning 101
Jonas Gustafsson

Viljan att göra gott 105
Elisabeth Hultqvist

– Lär mig att tänka på egen hand! 109
Christopher Lagerqvist

Meriter och börd 121
Ida Lidegran

Tidiga år i Stockholm och Paris 133
Mikael Palme

En utbildningsbana 141
Charlotte Skawonius

DEL III UTBILDNINGSHISTORIA

Gala och extravagans 149
Lovisa af Petersen

Hantverk och kulturell reproduktion under andra årtusendet f Kr. 159
Jan Apel

Vägar ut 171
Boel Englund, Lena Hammarberg, Ingrid Heyman, Lena Kåreland, Agneta Linné, Kerstin Skog-Östlin, Eva Trotzig & Annika Ullman

Vid ett perspektivs gränser 189
Johannes Fredriksson

Lydia Wahlström på de kvinnopolitiska fälten 197
Inger Hammar

Från färdighet till skolämne 203
Esbjörn Larsson & Ola Winberg

… det var jag som började skolan 1842 217
David Ludvigsson

Industriskalade potatisar och tråddragningsmaskiner 223
Ingrid Nordqvist

DEL IV SOCIOLOGI

Är arbetsdelningen evig? 231
Kenneth Abrahamsson

Befrielseteologins tidiga historia.....241
Ulf Borelius

Om att klassificera sociala grupper.....249
Mikael Börjesson

Reflexivity and the object of social science 259
Pär Engholm

Fältperspektiv 267
Håkan Gunneriusson

Sociology and its Discontents 277
Johan Heilbron

Norske akademiske kapitalhierarki og professorale haldningar 287
Johs. Hjellbrekke

Donald Broady et l'Analyse des Données.....297
Henry Rouanet & Brigitte Le Roux

Carnal Sociology 299
Hans Melkersson

Eliters strategier.....303
Martin D. Munk

Bourdieu och företagsekonomerna.....309
Lovisa Näslund & Karin Darin

Une amitié sociologique et européenne.....317
Michel Pinçon & Monique Pinçon-Charlot

DEL V PEDAGOGIK

Ett collage om livshistoria och konst,
för att glömma pedagogiken för en stund.....323
Staf Callewaert

Motion som social markör 339
Lars-Magnus Engström

Med KRUT i bagaget 345
Carina Fast, Görel Hedtjärn & Jan Swaling

Vetenskaplig skicklighet och pedagogiska meriter? 351
Ingegerd Gunvik-Grönbladh

Om ordet värdegrund 357
Ulf P. Lundgren

Matematikens betydelse 367
Sverker Lundin

Den återskapande omvärlden 377
Niclas Månsson

Dansk-svensk auto-socio-analyse in spe 385
Karin Anna Petersen

DEL VI DIGITAL LITTERATUR

Vi som går köksvägen 399
Lars Borin

Styrelseordförande Donald Broady 405
Hasse Haitto, Peter Lidbau & Magnus Tobiasson

Märkvärt 413
Monica Langerth Zetterman

Innehållsdesign 423
Hans Melkersson

Dina 20 år med oss på KTH 429
Yngve Sundblad

Författare 433

Förord

Att hitta en titel som summerar Donald Broadys mångfasetterade forskargärning har inte varit någon lätt uppgift. Slutligen fastnade vi för *Fältanteckningar*. Varför? Förutom referensen till Bourdieus fältbegrepp tycker vi att det finns andra förståelser av titeln som stämmer överens med vänbokens mottagare.

Många associerar antagligen titeln med anteckningar som görs på fältet, den terräng som forskare valt för sin undersökning. Donald har rört sig över många fält, där det viktigaste är det fåtalet kvarter vid Paris vänstra strand som utgör navet i det intellektuella och akademiska Paris och Frankrike. Här har han suttit på bibliotek, grävt i antikvariatens gömmor efter förstahandsutgåvor av Bachelard, Canguilhem, Bourdieu och andra, och följt seminarier vid École des hautes études en sciences sociales eller Collège de France. Donalds avhandling innehåller många anteckningar från detta akademiska fält.

Donalds intresse för fältet sträcker sig längre än till de latinska kvarteren. Som för Bourdieu och hans medarbetare står ofta den empiriska forskningen i centrum, de teoretiska utläggningarna blir ofta ointressanta om de inte konfronteras med det empiriska. I projektmöten visar Donald ofta sin känsliga förmåga att tolka empiriska resultat, peka på nya sätt att förstå sociala fakta, och vrider gärna ytterligare ett varv på en enkätfråga för att få till rätt innebörd, etcetera. Denna fascination för forskningsfältet syns även i de projekt som initierats av Donald. Empiriska studier av olika delar av den sociala världen står i fokus. Man tänker osökt på forna tiders kartritare, som fogade bit till bit för att få en heltäckande karta. Donald är en social kartritare.

Fältanteckningar för också tankarna till detaljerna. Donald hyser en icke obetydlig fascination för detaljer; ingen detalj är för liten eller obetydlig för att inte fästas på pränt i Donalds anteckningsbok, som ofta är egenhändigt konstruerad av ett antal sammanhäftade överblivna A4-blad. Dessa snabbt nedklottrade små detaljer bildar sedan stommen i Donalds rika produktion av artiklar, skrivelser, projektansökningar och andra texter.

Donald har som bekant länge närt ett stort intresse för fält i Bourdieus mening och detta intresse har han spritt till många av de medverkande forskarna i denna bok. Vi finner bland annat texter som bygger på studier av utbildnings-

Fältanteckningar, PDF-version Juni 2006

fält, fält av konstkonsumtion, politiska fält, litterära fält och akademiska fält – kort och gott ett knippe anteckningar från fälten.

***

Utbildnings- och kultursociologi i bokens undertitel ska tolkas brett, där mycket kan inbegripas. Detta står också i samklang med Donalds forskargärning, där institutionella gränser sällan varit ett hinder för de intellektuella vandringarna. För att ändå skapa någon form av ordning bland bokens bidrag och för att orientera läsaren har vi gjort en indelning av texterna i sex delar: *Kultursociologi*, *Utbildningssociologi*, *Utbildningshistoria*, *Sociologi*, *Pedagogik* och *Digital litteratur* – delar som i någon mening också svarar mot de vetenskapliga områden som Donald orienterat sig mot.

Vi är glada över variationsrikedomen i bokens bidrag. Det finns texter som är kåserande och baserade på möten med Donald i olika sammanhang, på Lärarhögskolan i Stockholm, på KTH, under KRUT-åren eller på seminarier och vid urbana exkursioner i Paris. Flertalet texter utgör vetenskapliga bidrag, nya resultat presenteras, annat syntetiseras och somligt fördjupas. Åtskilliga avhandlingsarbeten, där Donald är eller har varit inblandad, presenteras. Vår förhoppning är att boken kan ge en inblick i de vetenskapliga verkstäder som den intellektuelle entreprenören Donald satt igång runt omkring sig.

Som ett litet tack för allt vi fått av dig, Donald, tillägnar vi dig denna bok. Hoppas att du kan bära den med dig som en inspirationskälla för dina framtida värv.

***

Fältanteckningar publiceras inom ramen för projekten Skolans kungsväg och Konsten att lyckas som konstnär, båda finansierade av Vetenskapsrådet, Utbildningsvetenskapliga kommittén. Bidrag till tryckning av denna bok har erhållits från Utbildningsvetenskapliga fakultetsnämnden vid Uppsala universitet. Förutom redaktörerna har även Emil Bertilsson, Ingrid Nordqvist, Marie Ols medverkat vid färdigställandet av manus.

Gävle/Paris/Stockholm/Uppsala våren 2006

Mikael Börjesson, Ingrid Heyman, Monica Langerth Zetterman, Esbjörn Larsson, Ida Lidegran & Mikael Palme

Del I
Kultursociologi

Rapport från hetluften

Barbro Andersson

”En elak jävel”. Så har det kultiverade föremålet för denna vänbok knappast kallats. Men det har jag – många gånger under de senaste decennierna i samband med mina försök att göra bruk av Bourdieus begrepp i studier av konstens värld. Med risk att uppfattas som oartig, ska jag använda dessa rader till att ge exempel på mina egna erfarenheter av några av de starka känslor som detta slags forskning har väckt, och fortfarande väcker, hos omgivningen.

En hel del av de reaktioner jag mött har varit aggressiva, ibland så till den grad att det rått lynchstämning i seminarierum och föreläsningssalar. Detta var visserligen vanligare förr, när jag var ung och grön och Bourdieu inte lika känd i Sverige som han blivit idag, inte minst genom Donald Broadys försorg, men det kan fortfarande hetta till när jag presenterar resultatet av mina forskningsmödor. Upprördheten har haft det goda med sig, att den gett mig anledning att reflektera över såväl mina egna bevekelsegrunder som forskningens etiska och politiska dimensioner. Men den reflektionen har det funnits anledning till även av andra skäl. Jag har nämligen också fått uppmuntrande hejarop från dem som sett en revanschistisk potential i Bourdieus begrepp och därför fått något lystet i blicken när de hört att jag använder dem i analysen av det konstnärliga fältet. Det senare gäller inte minst när jag i mina studier berört den förre konstkritikern i *Dagens Nyheter*, Lars O Ericsson. Jag hade anledning att intressera mig för honom i samband med arbetet med min doktorsavhandling om det konstnärliga produktionsfältet och förutsättningarna för att där bli erkänd som konstnär i början av 1990-talet. Då hade företrädarna för postmodernismen erövrat dominans, något som ”Lars O” bidrog till från sin i fältet centralt placerade position.

De mest aggressiva reaktionerna på det jag åstadkommit i analysväg har jag ibland haft mig själv att skylla för. De har inträffat när jag förhållit mig till de beforskade som om jag har haft inte bara en annan kunskap om dem och deras agerande än vad de själva har, men en bättre och mer upplyst sådan. En numera pensionerad professor sade en gång uppskattande om mitt distanserande skrivsätt, att jag skrev lika elakt som han. I min enfald gladde jag mig över denna

komplimang, när den i stället borde ha fått varningsklockorna att ringa. Gladdes gjorde jag också när en av mina kolleger tillstod, att han flera gånger hade skrattat när han läste en av mina texter. Detta var dock avsett som kritik, eftersom han ansåg att en sann forskare inte får vara underhållande. Man skrattar inte i Akademien. Även om det kanske inte var exakt så han menade, kan jag så här i efterhand ge honom rätt i så måtto att det gäller att inte skratta på någon annans bekostnad. Det är dock, som bekant, lättare att säga tulipanaros än att göra en. Frestelsen att försöka få skrattarna på sin sida genom att raljera över särskilt dem som besätter positioner i närheten av maktens centrum kan vara stor. Den självhävdelsefällan har också andra som studerar konst med Bourdieus redskap fallit i, har jag märkt. Bourdieu själv varnade ofta för att den sociologiska analysen inte fick hamna i det han benämnde en rättegångslogik, det skulle inte minst upphäva dess vetenskapliga kraft.

En för mig märklig men kanske inte så unik erfarenhet jag fått göra är att också väcka aggressioner till liv bland dem som inte ens har läst vad jag har skrivit. Själva vetskapen om att jag studerar konst med sociologiska redskap har upprört. I vissa fall beror det på missförstånd eller okunskap om vad för slags sociologi det handlar om eller vad sociologi över huvud taget är. Men även många av dem som varit införstådda med detta har avvisat tanken på konsten som en spelplats för konkurrerande individer och grupper med olika uppfattningar. De har föreställt sig att all konkurrens per definition är rå och hänsynslös och därmed helt väsensskild den uppriktiga och passionerade kärlek till konsten som i varierande grad förenar dem som ägnar sig åt den och som underförstått är helt oegennyttig. De har därtill befarat, att studier av betingelserna för denna kärlek, liksom av hur den manifesteras, används och vilken social funktion den fyller, ska solka eller rent av ta död på den. Sådana farhågor är för övrigt vanliga också bland dem som är motståndare till allt slags teoretiserande kring konst – de föreställer sig att det ska störa eller rent av förstöra den estetiska upplevelsen. Många jag mött i min forskargärning har också föredragit att tala om sitt eget konstintresse som medfött eller till och med som ett slumpens verk, hellre än att se det som socialt betingat, eftersom det senare stått i strid med deras förståelse av sig själva som unika och originella personligheter.

Vad det innebär att utmana denna allt annat än löst utanpåsittande självförståelse och vilka starka krafter som därmed sätts i rörelse, fick jag erfara då jag på Donald Broadys och Mikaels Palmes uppdrag gick runt bland de studerande i fri konst vid Kungl. Konsthögskolan och försökte samla in svar på en av de enkäter som användes för en studie av elitutbildningar i högskolan som jag för övrigt inte var involverad i på något annat sätt. Blotta tanken på att medverka i en statistisk undersökning, och därmed riskera att reduceras till siffror i tabeller eller på annat sätt fösas samman med andra i olika grupper med gemensamma kännetecken, utlöste häftiga reaktioner hos somliga av de blivande konstnärerna. De skrek åt mig eller vägrade att ens öppna dörren. Flera skickade mig

arga och hotfulla lappar av typen ”jag vet minsann vad du är ute efter och om du så mycket som sätter din fot här så ska jag…”. Då var det svårt att upprätthålla den av Bourdieu påbjudna distansen till de beforskade och betrakta de trilskande konstnärsaspiranterna vetenskapligt. Den av mina uppdragsgivare väckta tanken på att kunna göra en variabel av dessa reaktioner (”vägrar svara på enkäter”) gav dock ett visst skydd mot de mindre rumsrena känslor som den spontana vardagsförståelsen av deras agerande framkallade hos mig som ung forskare. Det ska sägas att de flesta studenterna var både intresserade och samarbetsvilliga, men det är avvikarna som fastnat i minnet. (Enligt Mikael Palme utmärkte sig dessutom Konsthögskolans utbildning i fri konst av den i jämförelse med andra utbildningar stora andelen studenter som på detta sätt visade sig fientligt inställda till just enkäter.)

Mina studier av Lars O Ericsson, eller ”Mr Postmodernism” som han lär ha kallats, har också mötts av ett övervägande positivt intresse, även om somliga anklagat mig för att vara oförskämd därför att de förutsatt att jag ska ägna mig åt att smutskasta honom, ifrågasätta hans ädla avsikter – vilka underförstått utgör hans verkliga drivkrafter – eller reducera hans agerande till försök att otillbörligt tillskansa sig makt. Några har dessutom, likaledes i förväg, dömt ut företaget att över huvud taget försöka säga något väsentligt om honom och hans betydelse för den konstnärliga marknadsekonomin. De har antytt att resultatet inte kan bli annat än ofullkomligt med hänvisning till att det mesta i konstens värld sker i lönndom och därför skulle komma att undgå mig. Så för att min forskning ska vara värd namnet, har jag ibland avkrävts en total undersökning av allt som såväl Lars O Ericsson som alla i hans omgivning haft för sig.

De flesta som har hört talas om att jag ägnat mig åt att analysera ”Lars O:s” förehavanden har alltså varit nyfikna och engagerade. Ett av uttrycken för detta är de många informella upplysningar som jag fått om honom. Inte minst har intresset varit stort för vad han själv skulle säga om att bli föremål för en vetenskaplig undersökning av detta slag. Några har trott att han, om han över huvud taget skulle reagera på vad en obetydlig doktorand tagit sig före, skulle bli smickrad över uppmärksamheten och den bekräftelse på hans betydelse som den innebär. Men de flesta har vädrat blod, både mitt och hans. De har uppfattat det som ett självmordsuppdrag att ta sig an uppgiften att studera någon som har haft en sådan i konstfältet framträdande position, och som därtill ännu är i livet (konstvetare intresserar sig som bekant vanligen mest för de sedan länge sedan döda) och långt ifrån uträknad, trots att han inte längre medarbetar i *Dagens Nyheter*. Jag har intressant nog förväntats ge inte bara en helt annan bild av hans agerande än vad Lars O Ericsson själv har gjort, utan också en för honom mindre fördelaktig. Många, de flesta rent av, tycks förutsätta, att hans position bygger på lösan grund, att han är en bluff och att det är min uppgift att äntligen avslöja detta. ”På honom bara!” är ordalydelsen i flera av de uppmuntrande brev och mail jag fått från såväl kolleger som konstnärer och andra som

fått nys om vad som varit på gång. Jag skulle därmed samtidigt få möjlighet att fungera som en ställföreträdande hämnare för alla de oförrätter och det maktmissbruk som de anser sig ha varit utsatta för.

Möjligen är Lars O Ericssons position särskilt angenäm att tänka sig skjuten i sank därför att han är verksam just inom konstens fält, som är en för utomstående svårtillgänglig värld. Som Bourdieu påpekat skyddas konstnärliga fält från en sociologisk analys av de kraftiga investeringar i insikter i och kunskaper om fältens historia som avkrävs den som analyserar dem. Den som gjort sådana investeringar övertar fältens tro och blir sällan förmögen att göra en sociologisk analys. Många tycks utifrån också ha svårt att föreställa sig något mer löjeväckande än denna konstnärliga värld, eftersom de uppfattar det som att konsten egentligen är en illusion, ett bländverk avsett att lura de godtrogna (till vilka de inte räknar sig själva). De ser det därför som angeläget att frälsa dessa stackare från ondo.

Som forskare i konstsociologi kan man alltså inte annat än undra – var det någon som sa att forskning är torr, tråkig och händelselös?

Piller och parfymer

– terapeutiska möjligheter i Kambodja

Sandro Campana Wadman

Introduktion

Antalet privata apotek har ökat lavinartat de senaste tio åren i Kambodja. Detta har inneburit att västerländska mediciner har blivit lättillgängliga för en större del av befolkningen. Det är en stor förändring i landets medicinska historia. Under de Röda khmerernas regim (1975–1979) var det omöjligt att få tag på mediciner, utom för de högst rankade ledarna, och även under det vietnamesiska styret (1979–1989) var mediciner sällsynta. I dag däremot finns det flera företag som säljer sina produkter till apotek och små affärer runt om i landet. Den snabba expansionen av antalet apotek och andra säljställen har gjort det möjligt för en stor grupp nya konsumenter att för första gången komma i kontakt med moderna läkemedel. Vilka konsekvenser får detta fenomen för de lokala praktikerna och föreställningarna relaterade till hälsa och sjukdom? Hur kan vi förstå på vilket sätt moderna mediciner uppfattas och används i den lokala kambodjanska kontexten? En möjlighet är att låta sig inspireras av Bourdieus tillvägagångssätt och försöka konstruera ett terapeutiskt rum. Idén är att de olika institutionerna och agenterna, som står till tjänst för att tillmötesgå de behov patienterna och deras familjer har och framförallt relationerna som binder samman dessa institutioner, konstituerar ett terapeutiskt rum.

Bild 1: *Apotekare, Kg Chhnang. Under de senaste tio åren har västerländska mediciner blivit lättillgängliga för en större del av befolkningen. Man tittar på olika piller, frågar apotekare, jämför priser och köper det man vill.*

Det terapeutiska rummet

Fyra olika poler kännetecknar det lokala terapeutiska rummet. För det första, den biomedicinska polen, vars institutioner är verksamma i både den privata och den offentliga sektorn. I Kampong Chhnang, en mindre stad norr om Phnom Penh, där jag har vistats regelbundet de senaste åren, är den offentliga sektorn representerad av ett litet sjukhus och två vårdcentraler. Olika apotek, där det mesta av försäljningen av läkemedel äger rum, och andra små affärer utgör den privata sektorn. För det andra, den ”traditionella” polen, som inkluderar små bodar på marknaden som säljer lokala produkter som t ex örter, rötter, bark och kärnor, och olika *kru khmer*, traditionella helare som i sin verksamhet använder lokala mediciner, men också behöver det avgörande stödet och den legitimitet som bara den övernaturliga världen kan ge. Den tredje polen är representerad av de kvinnor (*neak chol rup*) som andarna använder som medium för att komma i kontakt och kommunicera med de lidande människorna som så önskar. Dessa viktiga agenter i det lokala terapeutiska rummet behandlar inte den biologiska kroppen per se. Deras roll är snarare att ge ett svar på patienternas fråga om orsaken bakom de olyckliga händelser som har drabbat dem. Det kan vara kroppsliga problem, men lika väl och oftare handlar det om olika sorters sociala svårigheter: spänningar inom familjen, misslyckanden i skolan, ekonomiska problem. Den fjärde polen är konstituerad av de aktiviteter som utförs av munkarna i olika pagodor. Dessa aktiviteter är både kurativa och preventiva och sträcker sig från enkla dagliga ritualer till exceptionella och elaborerade sådana.

De här polerna är inte isolerade från varandra. De olika vårdgivarna erkänner de andra institutionerna och deras agenter och kan tipsa en patient om den åkomma man försöker behandla inte visar tecken på förbättring. Munkar kan föreslå en särskild *kru khmer* eller tvärtom. En *neak chol rup* kan uppmuntra patienter att besöka en känd pagoda. Personalen på en vårdcentral eller på ett sjukhus kan fråga sina patienter om de redan har varit hos en *kru khmer*. Erkännandet av de institutioner verksamma i de olika polerna är ännu tydligare ur patienternas synvinkel. I deras ansträngningar efter en terapi som fungerar är alla vägar från och till de olika vårdgivarna möjliga alternativ. Om de piller man har köpt på marknaden inte visar önskad effekt är det kanske dags att besöka en *kru khmer*. Om inte heller den behandlingen ger tecken på förbättring är det kanske klokt att vända sig till en *neak chol rup* och undersöka möjliga orsaker bakom dessa svårigheter.

I följande text ska jag beskriva och analysera närmare det som kännetecknar den biomedicinska polen. I anslutning till detta kommer en bild av *kru khmerernas* och *neak chol rup* sätt att behandla att ges.

Den biomedicinska polen

Det är relationer av opposition mellan det offentliga och det privata som strukturerar den biomedicinska polen. Det är dessa relationer som först och främst dirigerar patienterna i deras letande efter ett effektivt läkemedel, de substanser som står i centrum för den moderna medicinen.

Sjukhus

Sjukhuset i Kampong Chhnang är belagt vid huvudvägen mot Phnom Penh, i södra delen av staden. Olika byggnader med specifika funktioner (förlossningskliniken, operationsavdelningen, akutmottagningen, barnavdelningen, laboratoriet) omringar en stor inre gård. Stämningen på sjukhuset är mycket lugn och stor aktivitet verkar sällan pågå. De få patienter som ligger i sina sängar tas om hand av familjemedlemmar som tvättar dem och förbereder deras mat. Få rum är fullsatta, de flesta rum har bara tomma sängar. Patienter hamnar oftast på sjukhus när det krävs ett kirurgiskt ingrepp, inte sällan i samband med en trafikolycka eller andra allvarliga tillstånd. Man går till sjukhuset när våldsamma tillbud drabbar en, när det inte finns andra alternativ, antingen därför att situationen är mycket allvarlig och det är bråttom eller därför att man redan har försökt de andra möjligheterna utan framgång. Det är den biomedicinska teknologin, framförallt kirurgin, som kännetecknar den behandling man får på sjukhuset. Den bilden som framträder i samtal med patienter och deras familjer är att sjukhuset är det stället man vänder sig till när ett liv är i fara. Och döden eller risken av den är så förknippad med sjukhuset att sjukhuset självt ses som den plats där det är lätt att dö. Ur patienternas synvinkel innebär en vistelse på sjukhus många svårigheter. Den främsta är att det är omöjligt för patienterna och deras familjer att ha kontroll över hur mycket en vistelse på sjukhus kommer att kosta. Kommer ett kirurgiskt ingrepp att vara nödvändigt eller inte? Hur dyrt kommer det att vara? Hur många dagar eller veckor blir jag tvungen att vara inlagd? Hur mycket kommer det att kosta? Vem ska ta hand om mig? Hur länge? Hur mycket kommer sjukhuspersonalen att kräva för att ge mig vård och mediciner? Hur mycket kommer själva medicinen att kosta? Kommer jag att ha råd med allt detta?

Vårdcentralen

Gemensamt för dem som jobbar på sjukhus eller vårdcentral är deras låga löner. De är tvungna att hitta extra inkomstkällor för att få ihop familjens ekonomi. Det enklaste är att erbjuda vård och sälja mediciner hemifrån genom att öppna egen praktik. Det är inte ovanligt att patienter på sjukhuset eller vårdcentralen får höra att bättre mediciner finns att köpa i dessa privata inrättningar eller att extra vård kan fås hemma hos en av sjukhusets eller vårdcentralens personal.

Få människor har något stort förtroende för den offentliga vården. Personalen anklagas för att inte ta sitt jobb på allvar, för att den inte visar den omsorg som de sjuka patienterna förväntar sig och för att vara nedlåtande mot de fattigaste patienterna. Dessutom får man vänta länge, ibland flera timmar, innan man överhuvudtaget blir undersökt.

Som regel är vårdcentraler öppna endast några timmar om dagen, framförallt på morgonen. De är oftast understödda av internationella NGO som i sina aktiviteter prioriterar barns och mödrars hälsa. Det handlar om vaccinationer, om preventivmedel, om vården före och efter förlossning. Om sjukhuset är platsen där det är lätt att dö, är vårdcentralen platsen där kvinnor och barn går med sina hälsobekymmer. Det är därför sällsynt att se män på vårdcentralen, om det inte är för deras barns skull.

Apotek

Det är viktigt att se vad som kännetecknar apotek i relation till vårdcentralen. Det är också viktigt att veta att väldigt sällan bakom disken i vad jag kallar ett apotek finns en apotekare i Kampong Chhnang. Den som säljer läkemedel i ett apotek är någon som har begränsade kunskaper om olika mediciner. Kunskaperna har man fått genom arbete på sjukhus eller vårdcentral, genom det vardagliga arbetet på apotek eller genom den information som medicinföretag ger via sina försäljare.

Det är väldigt vanligt att gå till apotek. Självvård är det första steget i människornas strävan att lindra eller förbättra ett oönskat hälsotillstånd och för fattiga patienter är apotek ett bra alternativ framförallt då man kan köpa piller en och en. Den stora popularitet som de privata apoteken åtnjuter är till stor del en konsekvens av det dåliga bemötande som den offentliga vården anklagas för. Apotek har många praktiska fördelar. De är öppna från tidig morgon till sen kväll. Detta är möjligt eftersom apotekare och deras familjer bor i samma byggnad som apoteket. Väntetider är väldigt korta. Det går snabbt på ett apotek. Man kan välja de mediciner man önskar. Man tittar på olika piller, frågar apotekare, jämför priser och köper det man vill. Jag kan köpa ett eller två piller om jag inte har råd med fler. Dessutom är det ofta möjligt att köpa på kredit. Jag behöver inte heller själv gå till apotek. Jag kan skicka någon som köper mediciner åt mig, något som är otänkbart på en vårdcentral.

Att använda olika mediciner samtidigt uppfattas av både patienter och apotekare som ett bra sätt att öka chanserna för en lyckad behandling. Men det är också ett sätt att balansera negativa effekter som de starka västerländska medicinerna anses ha. Så måste till exempel varje intag av antibiotika balanseras med vitaminer för att hjälpa kroppen att återskapa det blod som antibiotikapillren ”äter” varje gång man sväljer dem.

Bild 2: *Neak chol rup, Kg Chhnang. Hos en neak chol rup spelar det övernaturliga en central roll. Patienterna vänder sig till en neak chol rup när man vill ta reda på de bakomliggande orsakerna till sina problem.*

Bild 3: *Kru khmer, Kg Chhnang. Varje kru khmer har sin egen blandning av rötter, kvistar, bark, kärnor, stenar. För att mediciner ska ha en effekt behöver kru khmer den hjälp som bara den övernaturliga världen och dess varelser kan ge.*

Man prövar sig fram med olika piller, testar ett piller en dag, ett annat en annan dag, delvis därför att det inte finns någon man kan lita på till hundra procent medicinskt sett. Patienten och apotekare försöker tillsammans att hitta en terapi som fungerar men den valda behandlingen kan till slut vara både dyr och föga effektiv om inte skadlig.

Pillerbodar

Det finns små bodar som säljer mediciner på marknaden i Kampong Chhnang. De har inte lika många produkter som apoteken, men de kan erbjuda de vanligaste medicinerna, oftast mer än hundra olika läkemedel. De som säljer dessa mediciner har ännu mindre kunskaper om de olika pillren än vad som är fallet med apotekarna. De har fått information om de olika medicinerna från de läkemedelsrepresentanter som reser landet runt för att sälja sina produkter. Det är denna begränsade kunskap som de har att erbjuda sina klienter. De olika medicinerna ställs ut i sina aluminiumförpackningar, väl synliga för båda säljare och köpare. Oftast vet kunderna redan vilka mediciner man vill ha. Då är det bara att säga namnet på medicinen eller visa en tom förpackning med namnet på. Även här kan kunderna köpa ett piller i taget. Sedan handlar det om att komma överens om priset. Priset på mediciner beror på deras ursprungsland. Samma medicin, till exempel paracetamol, kan kosta olika mycket beroende på vilket land det kommer ifrån och kunden vill ofta veta hur mycket denna prisskillnad är. Det finns alltså en hierarkisk klassifikation av mediciner. Piller tillverkade i Europa, Nordamerika eller Australien är mycket dyra och uppfattas vara av bra kvalité och mycket effektiva. Framförallt franska piller åtnjuter mycket prestige. Mediciner från Indien, Sydkorea, Malaysia och Thailand är billigare och anses inte lika bra som de förra. Piller från Kambodja och Vietnam, de billigaste, är inte så uppskattade. De uppfattas vara av sämre kvalité och inte lika effektiva och det är just dessa man oftast får på vårdcentralen. Med samma summa pengar kan man välja mellan att köpa ett mycket litet antal av de dyraste pillren eller köpa fler av de billigaste.

Patienten kan också beskriva sina symtom för pillerförsäljaren med några få ord. Nu gäller det att hitta en blandning mediciner som verkar rimligt för kunden. Man föreslår olika kombinationer mediciner, jämför priser och produkter. Ska man satsa på en kortare kur på en eller två dagar med de dyraste medicinerna eller låta sig behandlas lite längre med de billigare produkterna. För det mesta är det den fattigaste delen av befolkningen som vänder sig till de små bodarna på marknaden och oftast är deras strategi att få så många piller som möjligt utifrån sina extremt begränsade ekonomiska resurser.

Kru khmer och neak chol rup

Varje *kru khmer* har sin egen blandning rötter, örter, kvistar, bark, kärnor, stenar som patienterna river med hjälp av sina familjemedlemmar hemma hos *kru khmer*. Den rivna substansen blandas sedan i en flaska med vatten som ska drickas regelbundet under flera dagar. För att mediciner överhuvudtaget ska ha en effekt behöver *kru khmer* den hjälp som bara den övernaturliga världen och dess varelser kan ge. Det är den personliga *kru*, en spirituell ledare som varje *kru khmer* måste ha, som garanterar mediciners effektivitet. Det är bara genom det direkta ingreppet av den andlige kru som mediciners helande kraft väcks.

Patienterna går till en *kru khmer* både före och efter att man har varit på ett apotek. Men man går till en *kru khmer* även för specifika problem som biomedicinen inte behandlar. Om patienten misstänker att sina långvariga hälsoproblem är tecken på ett häxeriangrepp, hjälper de piller man hittar på apotek inte så mycket. För den här typen av etiologi har biomedicinen inte mycket hjälp att erbjuda.

Även hos en *neak chol rup* spelar det övernaturliga en central roll. Patienterna vänder sig till en *neak chol rup* när man vill ta reda på de bakomliggande orsakerna till sina problem. Det kan vara svårigheter relaterade till hälsan, men lika väl problem av ekonomisk karaktär, ett lån som inte betalas tillbaka, mycket få kunder i den egna affären och så vidare. Även orsakerna bakom de ansträngda relationerna mellan familjemedlemmar försöker man ta reda på. Och det kan också vara svårigheterna i skolan som ställer till problem för patienterna. Det är de personliga andarna som *neak chol rup* har en privilegierad relation till som kommer att ge ett svar på människornas bekymmer.

Konklusion

Detta är en kort beskrivning av de institutioner och agenter som konstituerar det terapeutiska rummet i Kambodja. Två avslutande aspekter är värda att understryka. För det första är apotek och de små bodarna extremt populära, delvis beroende på att den vård som de offentliga inrättningarna har att erbjuda uppfattas som mycket bristfällig. De insatser som internationella organisationer, framförallt WHO, driver för att förbättra vården i den offentliga sektorn skulle på lång sikt kunna förändra relationerna mellan de privata och de offentliga institutionerna, men en förutsättning är den kambodjanska statens förmåga att betala rimliga löner till sina anställda. Och sist, men inte minst, spelar patienternas handlingsutrymme en stor roll. På ett apotek kan patienterna bestämma, utifrån sina ekonomiska förutsättningar, när, hur många och vilka piller man vill köpa. Man kan betala senare och till och med skicka någon annan för att hämta mediciner. Man är aktivt engagerad i det som pågår. Däremot är man på en vårdcentral helt utlämnad åt personalens olika beslut. Man väntar för att få

en köbiljett, man väntar för att få träffa en läkare och man väntar igen för att få ut sina mediciner. Man är i andra människors händer.

Men hur ska man förmedla det viktigaste, den känsla av naturlighet, av självklarhet, att känna sig hemma i sin värld, som är mycket påtaglig mellan patienterna och sina helare hemma hos en *kru khmer* eller en *neak chol rup*? Hur visar man den rituella förankringen i de små detaljerna av varje besök, gesterna, kropparna som böjs, ljus som tänds, gåvor som ges och den parfym som ska locka och behaga de övernaturliga varelserna?

Hur ska man visa hur otympliga, bortkomna och lite förvirrade, samma människor är när de befinner sig i de stora salarna på sjukhusen medan de väntar på att något ska hända eller att någon ska komma. Om det finns något som brukar kallas för *habitus*, så är den svårfångad. Det är dess effekter man kan försöka peka på.

The prodigality of the pedagogue

Bo G. Ekelund

When Terrel Howard Bell looked for a way to start his novel about "the problems of education" he appears to have faced an impasse. The novel, *The Prodigal Pedagogue*,[1] begins with a laborious entry by means of first a "Foreword," then a "Prologue," and then, finally, the scene commencing Chapter 1, in which the protagonist Robert Jones is found walking up to the high school building of Lapidary Valley.

The lack of faith in the conventions that allow other novelists to start *in medias res* without preamble, making their world up as they go along, would probably have been remedied by a competent trade house editor. But when *The Prodigal Pedagogue* was published in 1955, it was brought to the public by Exposition Press, which, like other so-called vanity presses, was content with transmitting the author's vision with minimal changes. Everything in this separate world of publishing within (and outside) publishing leads us to believe that while the vanity publishers themselves are completely determined by economic considerations, (constrained only by a necessary concern for the legal ramifications of the books' content, to be sure), the authors are guided by entirely different concerns, some of which must be considered "literary" but not *properly* literary. The practice of these authors shows us the effect of literary capital on those who lack the proper means to accumulate it. The full investigation of the role of vanity presses remains to be carried out, and I offer these speculations "on credit" to borrow a phrase from Broady and Palme.[2]

Terrel Bell's awkward entry into his story about "the many problems faced by superintendents, principals and teachers during the period following World War II" shows us the product of an "expressive drive" which has not been subjected to the "systematic transformation" which a complete entry into the legitimate liter-

[1] Terrel Howard Bell, *The Prodigal Pedagogue*, Exposition, New York 1955.

[2] Donald Broady och Mikael Palme, "Inträdet. Om litteraturkritik som intellektuellt fält", pp. 173–215 in Donald Broady (ed.), *Kulturens fält*, Daidalos, Göteborg 1998, p. 214.

ary field would have entailed.[3] The prodigality of the pedagogue is shown in the refusal to withhold from the reader the various considerations the author felt he had to make. This is not an artful beginning, but a "pedagogical" one: it aims to lead the reader, to awake "a sense of urgency […] within the people to the extent that necessary sacrifices are made for education"[4] and also to inform the reader that such is the author's intention. Among the systematic transformations effected by the imposition of literary form, one of the most fundamental is the conversion of a real social and physical space into an imagined, symbolic space. However, Bell's creation of a "49th state" and a representative small town in it has nothing of the seeming naturalness of literary realist conventions, but is carried out as if on a blackboard: "Thus, in order to have a clear picture of the scene of this story, the reader should have a clear mental image of Lapidary Valley," the author of the "Prologue" tells us, and informs us how "the valley is distinctly marked off in sections of economic and social interest."[5]

On the other hand, this kind of "clear picture" is nothing if not a result of a transformation of an actual space into an imagined one, and what is remarkable about *The Prodigal Pedagogue* is not altogether uncommon even in legitimately published novels: the transparency of its manifestation of an individual expressive drive.[6] Robert Jones, the prodigal pedagogue protagonist, is hired as superintendent of Lapidary Valley school district in August, 1947. Terrel Bell was hired as superintendent of Rockland Valley school district in August, 1947. Jones was born 1922 in Locust Spring, on a farm, in a family with nine children, the novel informs us in heavy-handed but lucid characterization. Terrel Bell was born in late 1921 in Lava Hot Springs, Idaho, on a farm, in a family of nine children. I could, but will not, continue with all the public particulars which make up at least those dimensions of a life that fit into a data set.

The description of Lapidary Valley and the city of Lapidary in the novel gives an accurate picture of Rockland Valley in terms of topography, soil, and its reliance on dry farming. Whether the sections of economic and social interest correspond to the actual divisions of social space is not a question we can answer, but in all the particulars that can be checked the *coincidental* "similarity to actual persons or places" of the imaginary ones is almost letter perfect. The formula of a "coincidental similarity" ("any similarity to actual persons or places is coincidental") captures very well the fact that the same thing *takes place* in two entirely different spaces: the social/physical space of actuality and the sym-

---

[3] Pierre Bourdieu, *The Political Ontology of Martin Heidegger*, Trans. Peter Collier, Stanford University Press, Stanford 1991 [1988], p. 42.

[4] Bell, op. cit. 1955, p. 7.

[5] Ibid., p. 12.

[6] This very morning Lisbeth Larsson adds a contribution to the debate in *Dagens Nyheter* about the blurring of fiction and autobiographical reality in recent novels ("Författarna checkar ut från fiktionen" 8 Dec, 2005, Kultur 6–7).

bolic space of the novel; it only fails to add that "any *difference* vis-à-vis actual persons or places is *also* coincidental," that is, it is an incident that is repeated but in either a similar or a transformed manner.

The ambiguity of the novelistic discourse in *The Prodigal Pedagogue* can be found partly in a tension between the unchecked expressive drive towards telling every irritating detail and the literary demand for compression and symbolic significance. The redundant "effets du réel" (the uncensored speech of the expressive drive) are part of the pedagogical prodigality which would gladly be wasteful of all the particulars which combine to spell out the need for educational reform in anything but lapidary prose, while the novelistic demands of narrative move Robert Jones if not speedily, then inexorably towards his brief triumph and immediate downfall.

Having won over the townspeople by a straightforward appeal to their generosity, and not least to their martial spirits in the "all-out war on the universal ignorance of the world," Jones is politically stabbed in the back by the most ignorant and the greediest among the Lapidary population. After having been forced to resign, he is rebuked by his wife for having chosen to be a "damned schoolteacher! The lowest form of human life! […] It's just like my dad said, anyone with anything on the ball won't stay in schoolteaching for very long. When are you going to wake up to that?"[7] This scene is surprising for its emotional pitch, but quite convincing in terms of psychological realism: extreme disappointment prompts Jones's wife to measure his career choice in stark economic terms, and to remind him of her own attachment to economic capital in the figure of her father: "Why, my dad could hire you at your wages and never know where the money went." On the other hand, her condemnation of the (relatively poor) townspeople shames them for their economic calculations, their obsession with the "paltry increases in taxes."[8] There is a real contradiction here, and Bell then does what US authors so often do when symbolic resolutions must be found for such contradictions: he takes Jones out in the woods, away from civilization, all alone with nature but for his firearm. Humbled and bitter, he takes stock of his situation, weighs money against the profession. Despairing, Jones then has a shooting accident which he actually anticipates with near equanimity. As the novel ends, however, he wakes up in the hospital, only to affirm the value of the profession: "Maybe there's an old school district somewhere with a broken-down building that needs a superintendent".[9] The idea of vocation, and of civic pride, wins out over the purely secular values of money.

---

[7] Bell, op. cit. 1955, p. 273.

[8] Ibid., p. 273.

[9] Ibid., p. 276.

Terrel H. Bell is in some ways atypical among the vanity-published authors who appeared as first novelists in 1955.[10] The deviation from the norm could be expressed statistically, but in this essay I will go straight to the salient fact that Bell's trajectory finally led him to legitimate publishing. Two books related to education were published in the 1970s. And then, in 1988, one of the big players in the publishing field, Macmillan, published his memoirs, *The Thirteenth Man: A Reagan Cabinet Memoir*.[11] It is to this phase of Bell's career we must now turn, because to the extent that anyone remembers Terrel H. Bell, it is in association with the first Ronald Reagan administration, the movement for school reform, and the notorious phrase "a tide of mediocrity."

The period between *The Prodigal Pedagogue* and Bell's appointment to Secretary of Education is an interesting one in terms of Bell's mobility, including a spell in Washington DC under the Nixon and Ford presidencies, but it is in 1980 that the next story begins. This story is the sequel, so to speak, and we might term it *The Prodigal Pedagogue Goes to Washington*. In fact, newspaper accounts on several occasions alluded to the famous Frank Capra film *Mr. Smith Goes to Washington*.[12] In that 1939 movie, James Stewart played Jefferson Smith, a Boy Rangers leader from a Western state who becomes a senator thanks to backroom deals in which it is anticipated that the political machine will be able to manipulate the naïve idealist. However, Smith is able to fight back and his idealism wins the day. Journalists associated Bell with Jefferson Smith in retrospect, and the early reactions to his appointment played up the provincial, "folksy" angle. It was noted that Bell was the only non-millionaire in the Cabinet, and newspapers described his move from Utah in a Jeep Waggoner and a U-Haul truck.[13] The arrival within the Beltway of one who is a stranger to its customs is how this story starts (although in fact Bell had been around the block more than once).

It seems likely that this "thirteenth man" was chosen in the belief that as a provincial outsider he would be respectful, loyal, and, more importantly, easy to manipulate. Two of the key people handling the transition to the new administration, White House personnel director Penn James and chief of staff Edwin Meese III, made the hiring decision after having briefly met with Bell in a San Diego airport restaurant. In Bell's words, Meese was the "keeper of the radical right dogma" in the White House, and his main means of controlling policies

---

[10] For a presentation of the project "Literary Generations and Social Authority" which studies three cohorts of US authors, a research project that would have been unthinkable without the pedagogical activities of Donald Broady, see *Poetics* 30.5–6 (October-December 2002).

[11] Terrel Howard Bell, *The Thirteenth Man. A Reagan Cabinet Memoir*, Macmillan, New York 1988.

[12] See Martin Morse Wooster, "Mr. Bell Goes to Washington," *Wall Street Journal*, Jan. 8, 1988, and Beryl A. Radin, "No to Jelly Beans," *New York Times*, Mar 20, 1988.

[13] Megan Rosenfeld, "For Whom Bell Toils," *Washington Post*, Apr 5, 1981, and Storer Rowley, "Bell quits Cabinet to teach," *Chicago Tribune*, Nov 9, 1984.

was his influence over staffing decisions.[14] Once in place, with a one year's lease on his Washington house, Bell declared his support for the administration's platform on education, but at the same time he resisted Meese's attempts to stack the Department of Education with New Right people.[15] There is little doubt that he had an overt politics and a covert one, the latter being the attempt to bolster the federal support for education and to maintain the very Department his overt politics was seeking to nullify. He turned out to be a stubborn opponent. As David P. Gardner, President of the University of Utah, noted in his memoirs: "Much to their later dismay, [Bell's] critics and detractors often mistook his self-effacing manner for weakness at best and ineptitude at worst".[16]

Gardner chaired the commission that was to outflank Bell's adversaries. Bell's plans for a Commission on Education that would analyze the state of the nation's schools must have come as an unpleasant surprise to Reagan, who understandably refused to endorse such a body.[17] Instead, Bell himself appointed The National Commission on Excellence in Education, wrote its charter, and provided support for it.[18] Guthrie and Springer argue that Bell's purpose was to get a report praising U.S. public schools, in order to make it less politically expedient to cut funding to public education. "A report intended by the President to promote an antipublic education agenda, and by the Secretary to promote a celebration of public schools, turned out to be neither of these. Instead, it embraced the role of public education but declared the present system a failure."[19] Whatever may have been Bell's expectations, the Commission Chairman credits him with supporting the commission's work, and when the report came, entitled "A Nation at Risk: The Imperative for Educational Reform," Bell made the most of its cautionary message. "Bell, who could not have imagined that the national media would disseminate his report with so much fanfare, had arranged for his own blitzkrieg dissemination at no less than twelve regional conferences throughout the year."[20]

Some of the formulations in the Commission report are justly famous. The authors claimed that "[t]he educational foundations of our society are presently

---

[14] Bell, op. cit. 1988, p. 39.

[15] Radin, op. cit. 1988, and Jonathan Yardley, "What Terrel Bell Learned at the Dept. of Education," *Washington Post*, Jan 3, 1988.

[16] David Pierpoint Gardner, *Earning My Degree. Memoirs of an American University President*, University of California Press, Berkeley 2005, p. 104.

[17] See Linda Symcox, *Whose History? The Struggle for National Standards in American Classrooms*, Teachers College Press, New York 2002, p. 42.

[18] Gardner, op. cit. 2005.

[19] James W. Guthrie and Matthew G. Springer, "A Nation at Risk Revisited. Did 'Wrong' Reasoning Result in 'Right' Results? At What Cost?", pp. 7–35 In *Nation at Risk. A 20-Year Reappraisal. A Special Issue of the Peabody Journal of Education*, Kenneth K. Wong et al. (eds) 79.1 (2004), p. 11.

[20] Symcox, op. cit. 2002, p. 43.

being eroded by a rising tide of mediocrity that threatens our very future as a Nation and a people. […] If an unfriendly foreign power had attempted to impose on America the mediocre educational performance that exists today, we might well have viewed it as an act of war. As it stands, we have allowed this to happen to ourselves. […] We have, in effect, been committing an act of unthinking unilateral, educational disarmament."[21] As many commentators have noted, the effect of the report was to tie education to issues of economic and military vulnerability in the popular mind and thus focus "almost unprecedented attention on the nation's public education system."[22] The Reagan administration made an about-turn on education, increasing (if only for a time) federal funding and making the performance of schools a leading issue in the re-election campaign.[23] Reagan even wrote an article claiming the report's message echoed his views.[24]

In an altogether surprising and ironic fashion, then, Terrel Bell came to be a key figure in how education was affected by what Michael W. Appel has termed "the conservative restoration."[25] It is true that the Reagan administration dropped the educational theme after the re-election, but Bell's successor, William Bennett, would turn the new interest in education in a decidedly more ideological, conservative direction, deliberately using his Cabinet post as a "bully pulpit to influence educational policy."[26] Within five years of the commission report, a spawn of books about education, in a right-wing mould, were on the nation's bookshelves, including William J. Bennet's *To Reclaim a Legacy*,[27] E. D. Hirsch's *Cultural Literacy*,[28] and Allan Bloom's *The Closing of the American Mind*[29] and hard on their heels followed Roger Kimball's *Tenured Radicals*[30] and Dinesh D'Souza's *Illiberal Education*.[31] By then Bell was back in Salt Lake City, teaching at the University of Utah and tending his sod

---

[21] Quoted in Susan R. Martin, "The 1989 Education Summit as a Defining Moment in the Politics of Education," pp. 133–160 in Kathryn M. Borman and Nancy P. Greenman (eds), *Changing American Education. Recapturing the Past Or Inventing the Future?* SUNY Press, Albany 1994, p. 139.

[22] Guthrie & Springer, op. cit. 2004, p. 11.

[23] Martin R. West and Paul E. Peterson, "The Politics and Practice of Accountability," pp. 1–22 in Paul E Peterson and Martin R. West (eds), *No Child Left Behind? The Politics and Practice of School Accountability*, Brookings Institution Press, 2003.

[24] Symcox, op. cit. 2002, p. 43.

[25] Michael W. Appel, *Cultural Politics and Education*, Teachers College Press, New York 1996.

[26] Quoted in Symcox, op. cit. 2002, p. 41.

[27] William J. Bennett, *To Reclaim a Legacy. A Report on the Humanities in Higher Education*, National Endowment for the Humanities, Washington D. C. 1984.

[28] E. D. Jr. Hirsch, *Cultural Literacy. What Every American Needs to Know*, Houghton, Boston 1987.

[29] Allan Bloom, *The Closing of the American Mind*, Simon and Schuster, New York 1987.

[30] Roger Kimball, *Tenured Radicals. How Politics Has Corrupted Our Higher Education*, Harper, New York 1990.

[31] Dinesh D'Souza, *Illiberal Education. The Politics of Race and Sex on Campus*, Vintage, New York 1991.

farm. He resigned almost immediately after the landslide re-election of Reagan, tired of fighting the New Right ideologues.[32]

The role of Terrel Bell in laying the foundations for the right-wing offensive that started the so-called "culture wars" has never been recognized, no doubt because indirect relations and effects are difficult to perceive. When President Reagan appointed Bell as Secretary of Education he unwittingly handed Bell the *skeptron*, and thus made it possible for Bell to speak of that which filled his heart: the importance of education for the whole nation.[33] In Bell's novel from 1955, Robert Jones is given an opportunity for oratory because of the political debate around taxes and modernization of the local school. The issue of building a new gymnasium is tied directly to the performance of the whole American people in a civilization that is extremely precarious: "If there is any hope of peace in an age when mass destruction and wholesale murder are within the grasp of greedy men, it is through education."[34] The form of the novel supplied Bell with a virtual bully pulpit which he used to portray the humble righteousness of the educator, but it was a pulpit without an audience to bully. It is by the unlikely delegation of the power of public speech that resulted from his appointment in 1981 that Bell gets to speak the same message again, now through the Commission report, and in the conferences he arranged in relation to it.

It was an unexpected turn of events, from the perspective of those who hired Bell, and it is my argument that they failed to reckon with the strength of the expressive drive that had once resulted in the novel and the books on education. The sudden appearance of education as a central issue in national politics was perhaps a classic case of "unintended consequences" but as it turned out, it was necessary that such a figure as Bell would be there to bring it about. His integrity as an educator, as a spokesman for the profession, was what made him resist the explicit (anti-)education agenda of his party and his President, but it was also what made it possible for him to gain a platform from which all camps would attend to him. We can see in the media coverage and in later assessments how Bell is identified as an agent with a great deal of specific professional-educational capital.[35] We can then analyze the struggle personified by Bell and Meese as a confrontation of different kinds of capital within the field of politics. The sheer volume of political capital stacked against Bell finally forced him out of federal politics, but the irony was that the temporary stalemate resulted in a political innovation: the new utility of educational arguments for the conservative restoration (or even revolution). It is a utility based on fears and anxieties about national decline which could easily be wedded to the perennial figure of

---

[32] "Bell hints he left because of the Right," *Chicago Tribune*, Nov. 10, 1984.

[33] See Donald Broady, "Skolmästarkonst och vetenskap," pp. 80–85 i *Artes*, 25.1 (1999) for a discussion of the delegation of the right to speak symbolized by the *skeptron*.

[34] Bell, op. cit. 1955, p. 250.

[35] E.g. Guthrie & Springer, op. cit. 2004, p. 10.

the fifth-columnists destroying American values from within. *A Nation at Risk* leads straight to the Culture Wars and to the politics of cultural values within a generalized Hobbesian world-view. This was the unpredictable but unsurprising ending to a more local struggle.

The Prodigal Pedagogue was a novel filled with minor incidents, but its main drama "centered around a struggle for development and control of the schools in the valley" and in a similar manner the sequel, "The Prodigal Pedagogue Goes to Washington," focused on the struggle over the monopoly to define the value of education within the conservative restoration. As in the novel, the hero both triumphed and was defeated. He saved the Department of Education and fought off budget cuts, but he was beleaguered by enemies who outnumbered him. Forced to resign, the hero withdraws, but remains true to his vocation. The similarities between Robert Jones's story in the vanity press novel and the tribulations of the Secretary of Education in the first period of the Reagan administration are no doubt coincidental, but if we are tempted to associate the two emplotments with one another, it is because their fundamental ambiguity points to several social spaces all inhabited by one individual. The symbolic space of the fictional work expresses the urge to fight the good fight, and it justifies the choice of an educator's profession. This vocation, in turn, empowers the individual, who is, outside of the terms of that vocation, bereft of power. Within the contradictory accord of the new conservative dispensation, many of Bell's ideas no doubt fit in, but his commitment to the dignity of the profession of the public school teacher and administrator did not. The prodigality of the pedagogue had no place in the age of Reaganomics. The deficit could be increased as long as the money was spent on the military-industrial complex, but public education was in for a cut once the election had been won, a nation at risk or not.

Edwin Meese III and the other "movement conservatives" must have thought of Bell in the field of federal politics as something like the douanier Rousseau in the art field: a politician "made" by them and the forces of Washington. However, he turned out to serve another script, one that he had written himself twenty-five years earlier. One has to wonder whether Bell was ever struck by the fact, in those years in the early 1980s, that he was living the story he had told in the novel, a novel based on his own experiences from his first years as a civil servant in education. Terrel Bell may not be a world-historic personage, but he does appear, so to speak, twice, the first time as a fictional hero of a vanity-press published regional melodrama, and the second time as a principal agent in a real-life Beltway political drama. On reviewing his remarkable trajectory, one has to see in the writing of that first novel a kind of investment, but not the kind that qualifies a writer for entry into the literary field. In that novel he invested and objectified his own belief in the educator's profession—a belief directly expressing the social position he had fought for—and while the

symbolic product itself has earned no recognition within any social field, it is tempting to think that the investment, turned into habitus, was one of the useful things Mr. Bell took with him, along with the other stuff in the U-Haul truck, when he went to Washington.

I wonder if anyone will ever read *The Prodigal Pedagogue* again. I wonder if anyone has read it for the past forty years or so. Its afterlife is curtailed in the extreme. Like all the books published by vanity presses it is a monument to one individual's wish to have his concerns expressed in the form of a book, but the drive to express them was not sufficient to propel the writer into the reality of legitimate publication. As so many other novels of this kind, it is a thinly disguised rendering of the writer's own experiences, all its scenes co-incidental, being incidents both in real life and in this representation. Its audience is restricted to kin and friends. It is the work of the "non-initiate" and will therefore, as Donald Broady puts it, meet with nothing but silence.[36]

[36] Donald Broady, "Kulturens fält. Om Pierre Bourdieus sociologi," pp. 59–88 i *Masskommunikation och kultur, NORDICOM-Nytt/Sverige* 1–2 (1988), p. 6.

Homus academicus

– recept på en karriär (selon toutes les règles de l'art)

David Gedin

Godtyckligt valda data mixas, sans pratiques, till en aptitlig röra att erbjuda stipendienämnder och smakkunniga. I andra ändan kommer pengar och/eller kulturellt kapital (inte att förväxla med Das Kapital). Det senare delar in långa texter och gör dem lättare att beräkna. Redan barnen lär sig snart skilja mellan kapitalböcker och kortare sagor. Symboliskt kapitäl kröner ens bana och man får uppbära parnassen – då är man fast. (Bara essen skiljer spelaren från pelaren.)

För att komma dit måste man vårda sin haubitus. (Inte att förväxla med "hobbitus" – dvärgväxta dropouts med stora håriga fötter som röker gandalf.) Med sin haubitus kan man misskänna alla regler och lagar, som om de inte funnits. Sedan blir man själv skäligen misskänd för vad man gjort, gärna av sig själv – det är bra. Misskänn dig själv. Den som sedan tror sig utsatt för en konsekration är inte paranoid utan har tvärtom helt rätt. Det är också bra.

För att ta sig fram behövs "autonomi" – ett fordon (av lat. "auto", bil och "nomen", namn) som inte kan köpas för pengar. En autonom (inte att förväxla med "Die autonoma", som ju inte ens vårdar sin Habermas) tror sig vara fri. Men det är en (kanske etymologiskt grundad) missuppfattning. (En autonom ska för övrigt inte heller förväxlas med en "autognom" – en dvärgväxt dropout som går på speed, eller Speed (1994).)

Ska ändå något förväxlas så ska det konverteras. Konvertiten blir en del av ortodoxin, ett prästerskap som sjunger "kättare kan ingen vara" och leker med doxor. Skilj mellan europeiska blunddoxor och amerikanska Barbiedoxor. De senare är betydligt mer marknadsanpassade. (Pinocchio var en trådlös marionettdoxa – vilket ju låter förvånsvärt modernt.)

När man inte orkar mer får man ta sin favoritdoxa i famnen och krypa ihop under ett varmt fält.

Art, adrenalin and power

Jostein Gripsrud

I have had the pleasure of knowing Donald Broady since the late 1970s, when we first met in the context of the Nordic Summer University, an organisation of radical young scholars. Donald is a truly learned and very professional scholar, whose work is marked by strict intellectual and methodological discipline. But otherwise he may seem to flirt with chaos or at least disorder more than his impeccable academic output would suggest. I vividly remember his lax response to his then five or six year old daughter, apparently a close relative of Pippi Longstocking, jumping around on a nicely set lunch table for some twenty people in the journal KRUT's space at Skeppsholmen in Stockholm. Later, when enjoying his hospitality at his Lidingö home on a couple of occasions, I noticed with pleasure that perfect order was not the most striking feature of his off-duty everyday life. It is true that a degree of messiness at home is often to be seen as a sign saying "these people are intellectuals". Intellectuals, however, are not among the most obvious fans of adrenaline-pumping, intensely kinetic action movies where chaos reigns most of the time. Donald loves to watch films like that. As he once put it on our way to a Schwarzenegger movie: "Something's got to happen, all the time. If they start talking, I fall asleep". This aesthetic norm of his was at the back of my head when I decided to contribute the following text to this volume. The original version of it was presented to an international conference marking the 50th anniversary of a very social-democratic cultural organisation in Norway, involved in the distribution of high culture to as many as possible. I had been asked to talk about "art and power". Even without much depth and with no specific references to Bourdieu, it may hopefully signify my gratitude for what Donald's work has taught me over the years and for his sharing my appreciation of art that works directly on our bodies as much as on our brains.

1.

I think one way of approaching the question of how art is related to social power is to ask whether art itself is powerful. And one could start an attempt to answer that question by asking what art can do for, or to, each and every one of

us, as individuals. My answer is that it can indeed be very powerful, and if you will allow me to be a little bit personal, I'll explain why.

You see, an interesting thing sometimes happens on my way to work: I am transformed into a sort of person I have often despised. This is interesting since I am normally on pretty good terms with myself. What happens is that I turn up the volume of my car radio so much I end up appearing to outsiders as one of those idiots with enormous stereo systems in their cars who just have to bother everybody else with their lousy taste in music. This is not the sort of thing you normally associate with university professors who have turned fifty. But I just can't help it: certain songs, melodies, solo performances, voices, beats or whatever simply demands to be turned up loud so that they can perform their massage of my body and soul better.

My use of the word 'massage' here was spontaneous. I decided to keep it in this text because it begs the question: Is such normally short, but still rather intense, experiences of musical pleasure as a form of mental and bodily massage an experience of art? The answer could be "yes" or "no" according to which definition of "art" one chooses to rely on.

2.

One possibility is the institutional definition, popular in the sociology of art but also in a pragmatic definition now widespread among for instance art historians and other academically trained people within the arts. It goes, as you presumably know, like this: Art is that which the institution of art chooses to accept as art at any given moment.

The music that makes me behave in the way I just described is largely not art in this sense. It does happen that I turn up the volume when I hear a piece by Mozart, Bach or Benjamin Britten – music officially recognized as Art with a capital A. Some sorts of jazz – from Miles Davis or Chet Baker to Cassandra Wilson – may also lead to a similar behaviour. But it is most often some variety of popular music, anything between Eminem and the Beatles, the Beastie Boys and Aretha Franklin.

I am now talking specifically about my experiences in my car, particularly on my way to work. These are short trips. What I most often need and want there, is energetic music, some sort of legal amphetamine, the dope precisely known as "speed". At other times, say, very late in the evening, I may want other kinds of music, music that works more like opium, for example, to remain within the dope metaphor. Or full bodied, well-aged red wine. But these substances are also powerful.

The institutional definition of art is of little help if we want to understand "the power of art" in this sense. It is in fact without any reference at all to the qualitative specificities of the phenomena normally associated with the term 'art'. It sim-

ply transfers the logic of all social institutions to the institution of Art, and is, obviously, also correct in doing so. But the point here is that the very abstract, purely sociological definition has its limitations. It is not only unable to throw any light on the very immediate psychological and bodily effects of some sorts of art on virtually any human being. Since it of course also, in principle, is totally independent of any specific normative ideas about the nature of art, it is also of little help if one is interested in understanding the distinctions between the bad, the good, the better, and the best among the phenomena that are granted access to the institution. In order to function as gatekeepers and judges, people within the institution of art will of course have to apply normative definitions of art that may refer to craftsmanship, conceptual creativity, 'values' or whatever. In other words, there are definitions that are necessarily operative in practice which do not, however, have their parallels or equivalents in current theory. I am inclined to think this should be seen as a problem by those of us who are interested in theory.

3.

A traditional, non-sociological – some would say essentialist – definition of 'art' would hold that "art" can and should be defined in qualitative terms in two steps, so that the term "art" does not simply refer to music, painting, photography, literature, film and so on but to products within these various arts that are particularly good, that is to say intelligent, creative, clever, etc. As in "that novel is just simpleminded entertainment; this one, however, is really a piece of art."

Officially, this sort of understanding is the basis for selections made at the gates of the institution of art: Not just any amateur's work can expect to be published or exhibited or performed. Officially, this is also the basis for the exclusion of popular culture from the institution: since it is produced in a manner which to outsiders might appear reminiscent of industry rather than handicraft, it is a given that it is lacking in quality. That is to say, it is believed to be particularly lacking in the sort of quality that comes first and foremost in the romanticist understanding of art which still is the basis of our Western worlds of art: the mark of an authentic genius, a truly unique spirit. But popular culture is also thought to be generally lacking in complexity and intellectual ambition: it does not address important issues in ways that are on a par with current, say, philosophical and scientific views and insights. It is not worthy of well-educated, sophisticated people's time, other than as a quick little brainwash at bedtime, perhaps.

4.

The latter may take us from the perspectives of production and texts or products back to the perspective of reception, use or consumption, that is to say back to the distinction between different contexts for the use of art, e.g. the

distinction between my car in the morning and my living room at night. Different contexts in other words call for different sorts of music, different sorts of art, if you like.

This is precisely what Umberto Eco once wrote about when reflecting on the value of art: Someone who prefers to listen to some sort of light music in his lunch break may want to sit down with a rather demanding symphony in the evening. According to Eco, the value of the two forms of music is decided by the contexts of their use, i.e. the purposes they are made to serve: pure relaxation versus some form of listening which is tied to a degree of concentrated intellectual activity. In our culture, as I would guess is the case in most of the world's cultures, reflection is considered more important, more worthy of respect than relaxation, even if that is also recognized as a necessity.

While this is proposed as a pragmatic understanding of what art is, in opposition to more essentialist conceptions, what follows from Eco's argument is that some artworks (or art objects or whatever you prefer to call these highly diverse phenomena) – some pieces of art are simply better suited than others for the purpose of serious reflection, more suitable as food for educated thought in some way or other. Eco talks about open texts versus closed ones, a much misunderstood metaphorical distinction, and chooses examples that are clearly in line with traditional aesthetic hierarchies.

But we know from other work of his, e.g. his analysis of *Casablanca* and his writing on television series such as *Columbo* that he is clearly also fascinated by objects within popular arts. So, as I see it, Eco suggests a way of thinking that grants that there is a considerable degree of sense in traditional hierarchies or canons within the arts while at the same time refuses to exclude all popular culture from the realm of the serious and the interesting – plus he acknowledges the value of the sorts of pleasures that can *only* be provided by the popular arts. In other words, when we think like this, respect for the borders of the traditional institution of art is considerably reduced – but does not go away completely. Some of the most culturally valuable and interesting art ever produced is indeed at the heart of the art institution – or the institutions of the various arts. But these institutions also contain an awful lot of art that is clearly less valuable in every conceivable way than much of the popular art which the institution excludes.

5.

Let us now look at the distinction between proper art and popular art again, from a slightly different angle. According to dominating normative definitions of art, i.e. the modernist ones emphasizing reflection and/or contemplation, it is doubtful that the ability to function as a massage or amphetamine for someone is something that will qualify anything as proper art. Rather, it would disqualify

it. People within the institution would, at least traditionally, prefer some sort of a message to a massage.

On the other hand, music is a bit different, in that it is the art form which is the most abstract, the most far removed from easily formulated verbal 'meaning'. So what people get when they go to serious concerts with symphony orchestras could maybe well be described as a massage of body and soul. Most music produced through the history of mankind has actually been made in order to make people dance or simply enjoy themselves in some way. It is only certain stern varieties of modernist art theory – or ideology – that would seem to regard the denial of elementary, sensuous pleasure as quite a good thing and, moreover, as a criterion of "art".

So, in other words, if one applies some sensible normative theory of art, or of music as art, it may well be that the sort of popular music that I may sometimes enjoy intensely for 3 – 4 minutes in my car can actually be counted as art in spite of the fact that it is neither produced nor 'consumed' within the institution of art music. It does the same for me as other kinds of music does for other people, and on closer inspection, it might actually prove to be at least as complex as a number of very well-known pieces of so-called classical music.

It is, I think, possible to operate with a definition of art which is all-encompassing, one which refers to the totality of what one might problematically call expressive activities and products. Art is then an anthropological constant; it is something that in some form or other has been tied to mankind and human communities since primeval times. Such a definition of "art" would cover all amateur activities, from singing in the shower to snapshot photographs, from the telling of stories over a pint of beer to a child's attempts at drawing a cat. It does not wipe out differences between the professional and the amateurish or any other distinction one might want to establish, it simply points to the fundamental kinship between all of these activities and products. And with such a very generous definition, art becomes something obviously extremely important and powerful in the lives of human beings.

6.

As already argued, art of any kind can be powerful in our lives as individuals; it may make even people like me do silly things. But it not only influences behaviour in this quite direct way. It may also, perhaps more indirectly, influence more or less important choices in our lives.

I know that at least two important decisions I have made were clearly influenced by a novel and a film respectively, narratives that provided fictional models or illustrations of certain dilemmas and possible solutions. Poems or paintings or installations or advertising boards such as Benetton's or IKEA's or whatever can of course work in the same way. Pieces of art are tools for thinking, important

elements in our reservoirs of experiences, of images and ideas. And it is important here to note that this may be the case also for products that are not officially recognised as art: A cheap soap opera, a piece of trash literature or a country or western song so sentimental it's dripping – they may all contain some image, a line of text or some other exceptional quality that make them pop up in our heads when we reflect on some more or less serious issue, when we are in the middle of a very serious conversation or when voting in a general election.

With the all-encompassing definition of "art", the total social effects of "art" become overwhelming. It covers anything from the depressing effects of ugly office buildings to the stimulation gathered from watching athletic breakdance outside a supermarket, the pleasures of listening to carefully selected, smooth classical music in the early morning and the bliss of watching your three-year old daughter imitate a ballerina. And it includes all forms of advertising and propaganda.

The power of proper art, that which is accepted within the Institution, is in itself much less important. But this is not to say that it is unimportant. Its power is, generally speaking, of two sorts. Firstly, it is the power of advanced aesthetics as source of new ideas, of creativity and social and cultural critique. Secondly, it is the power of class symbolism. I will try to say a little bit about both, and try to argue that these powers may be seen as the still valid reasons for the continuation of the work of an organisation such as Riksutstillingene or National Touring Exhibition Norway.

7.

I have tried to argue that there is a degree of sense in traditional hierarchies within the various arts – and within the institution of art as a whole – in that what they rank the highest, tend to be works which are well suited for reflection and contemplation. This means they are works that somehow can be said to function in some sort of dialogue with advanced thinking and advanced knowledge in general; such art is part of either the basis of today's intellectual life or the 'cutting edge', the scenes where tomorrow's dominating insights are prepared.

This means that professional so-called high art that enjoys critical attention from the public within the institution of art is potentially socially powerful in the way it may influence, first, certain segments of society's elites, and later, through these elites, the rest of society. One can imagine that art may confirm and support certain values or views – for instance encourage people who saw themselves as socialists in their student days to remain in touch with at least some of the values they held as young rebels even when way into middle age. Or one can imagine that art on the contrary provokes a reorientation in some people, say, toward a much greater appreciation of the sensual pleasures of aesthetic forms that may have repercussions on the understanding of existence in general.

Both of these examples are about art's power in relation to fundamental world views and values that are also formed and re-formed in other contexts than that of art, be it narrowly or broadly defined. But there are also ways in which proper art, possibly more than other forms or genres within the all-encompassing understanding of art that I have suggested, generally encourages thinking and creativity. Professional, contemporary visual art or serious music, along with, for instance, demanding forms of literature all encourage, by way of challenging, the attentive use of our senses, faculties or abilities: seeing, listening, reading in particularly concentrated, and yet possibly playful and therefore creative ways. This increased attentiveness is furthermore within the institution of art coupled with a norm for the experience of art which emphasizes distance, analysis, and reflection. This is obviously an important function, something that may make life richer, more varied and interesting, and ultimately also help people get a better grip on a society that is rapidly and constantly changing. And those who have the appropriate socialisation and education, in short *habitus*, will even have a chance to achieve physical and strongly emotional rewards out of art made for concentration and reflection as well: Schönberg does not work on just anybody's body.

All of this means that distributing examples of contemporary or, for that matter, ancient so-called 'high' art to as many people as possible, is still a good thing: It means trying to distribute as widely as possible the particular sorts of both sensual, cognitive and cultural resources that 'proper' art is tied to and which are essential to an understanding of why social and cultural elites form the core public for such art: It is simply helpful for those who exercise various forms of power – over their own lives as well as over the lives of others.

8.

There is, however, also another aspect to the role of art in the lives of elites in our society, and that is art in general's function as a symbol of different social classes and their lifestyles or values.

Many people now seem to believe that there are no longer social class divisions in our sort of society outside of those between the middle class and, on the one hand, the very poor, and, on the other, the very rich. The individual is free to choose his or her social identity at will. In fact, according to some, people may wake up in the morning and decide to be something radically different from what they were yesterday. Such is, these people claim, the freedom of post modern society.

But we all know what art means in terms of placing a person within a certain social category. This is a sort of everyday knowledge that confirms the existence of social classes in our country as well as others. When we guess where people we meet are coming from, socially speaking, our guesses will be all the more

correct if we know their preferences in art and art-related areas of consumer choice.

It is true that the growth in higher education has meant that well above 20 percent of the population in Norway now have exams from universities and colleges. This means a sizable growth in the key social groups for proper Art, and that is fine. The rest of the population is not at all formally excluded from what some call high art, but in practice many of them are. There is an asymmetry to the withering away of the borders between high and low art, since what it means is that well educated people are now able and allowed to enjoy both the high and the low, while most people are still to a considerable extent confined to the low. This may be considered an important informal reduction of their freedom of information, a key feature of democratic societies. Making high or proper art available to as many as possible is still a worthwhile cause.

The continued existence of social classes is perhaps most visible in the arts, in the patterns of tastes. In 1998 I, together with a young sociologist and specialist on the work of Pierre Bourdieu, studied the cultural preferences of students at all institutions of higher learning in Bergen. A large survey, followed by in-depth interviews revealed that differences in terms of educational, cultural, and economic capital could have striking consequences in tastes for music, television, literature – and, for that matter, food and travels. Classes may thus be less manifest today than fifty years ago, but you don't have to scrape the surface very much to find them just underneath.

Distributing high art in various ways may still be a contribution to the reduction of the effects of class differences on the freedom of individuals. Certain forms of art mean high class, as other forms, of popular art, means lower class. Visual art in particular is very much tied to the absolute upper class in this and other countries. The people who invest in visual art may be idiots when it comes to literature. These things are well worth further studies and reflection.

But this is as far as I got this morning.

.

Ett individmoln från mellankrigstiden

Martin Gustavsson

För mig som brukar ge bort röda Aladdinaskar i födelsedagspresent känns det bra att kunna slå på stort och ge bort ett blått individmoln. Det är visserligen inte storleken på presenten som räknas, men det är bra mycket roligare att bära med sig 463 konstkonsumenter i ett moln från mellankrigstiden än 54 chokladpraliner i en ask från Pressbyrån till ett 60-årskalas. Medan chokladasken som gåva leder tankarna till julklappar från institutioner med slimmad budget och annat som sänker feststämningen, får molnet i kostymfickan tankarna att gå till Majakovskij och sådant som höjer partyhumöret. Så ska det vara på kalas. Individmolnen är dessutom små poetiska och estetiska konstverk i sig själva. Ordet individmoln ligger bra i munnen och är lent att lyssna till. Molnen av individer är också snygga att se på. Att ge just detta, aldrig tidigare publicerade, moln av konstkonsumenter till Donald känns därtill extra roligt eftersom det representerar en skärva av en sådan kultursociologisk historia som han intresserat sig för.

Donalds olika arbeten inspirerar och väcker lust att försöka kliva vidare längs utlagda spår. Först mötte jag honom som introduktör av Bourdieus tankar och texter, därefter som opponent på min avhandling i ekonomisk historia och sedan år 2002 även som ledare av forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC) i Uppsala. Att jag haft förmånen att få delta i arbetet hos SEC på närmare håll har bland annat resulterat i molnet nedan.

***

Individmolnet visar egentligen upp resultatet av två olika försök. För det första ett försök att ta med teoretiska redskap från den kultursociologiska verktygslådan till ekonomernas värld. I avhandlingen ställde jag mig uppgiften att ta ett sociologiskt helhetsgrepp på en marknad: såväl konstmarknadens efterfrågesida (konsumtionsfält) som dess utbudssida (produktionsfält) samt de delar av staten (ett metafält) som satte ramar för marknadsaktörerna låg under lupp.[1] För det

[1] I Bourdieus arbeten, (Pierre Bourdieu, *Texter om de intellektuella*, Symposion, Stockholm/Stehag 1992, p. 65), blir man just inbjuden att studera den ”strukturella homologin mellan produktionsrummet (det konstnärliga fältet) och konsumenternas fält (dvs. den dominerande klassens fält)” och

andra ett postdocförsök att ta med en, i Sverige fortfarande relativt obeprövad, samhällsvetenskaplig metod till historikernas värld. Det är en multipel korrespondensanalys och det franska programpaketet SPAD som har spottat ut molnet (graf 2 nedan). Innan jag öppnar dörren och presenterar individerna som bodde där år 1935 måste läsaren stå kvar på tröskeln i sex sidor. Några ord behöver nämligen sägas om varför man likt Zeus, himlens och åskans gud, konstruerar moln med olika utseenden – och hur det tekniskt går till.

En relationell teori och metod samt en stor matris

Korrespondensanalys är en statistisk metod som syftar till att lyfta fram strukturen hos en större datamängd samlad i en enda stor matris.[2] Hur användbar är denna metod för en historiskt orienterad konsumtionssociologi? Det beror dels på källmaterialets utseende, dels på vilka frågor som ställs till materialet.

Mina matriser med data om konstkonsumenter hos olika gallerier i Stockholm åren 1935, 1947 och 1955 uppfyller ett av kraven för att kunna använda denna metod: matriserna är så pass *stora* att strukturen i materialen inte träder fram vid en visuell inspektion eller med hjälp av elementär statistik.[3] Matrisen 1935, som fokuseras i denna artikel, samlar till exempel 463 individer (på lika många rader) och 28 variabler med en rad underkategorier eller modaliteter (utspridda över 87 kolumner). Exempelvis innehåller variabeln ”klass” modaliteterna ”ekonomisk elit”, ”professioner”, ”högre statstjänstemän”, ”kulturelit”, ”mellanskikt” och ”småborgerlighet” (dock inte ”arbetarklass” eftersom endast tre av individerna kom härifrån 1935).[4] Materialet är följaktligen så pass komplext och svåröverblickbart – 463 rader och 87 kolumner – att det lockar att pröva en korrespondensanalys. Om materialen däremot är tillräckligt *uttömmande*, ett annat krav som handlar om att alla centrala aspekter som berör studieobjektet bör finns representerade[5], är förstås inte lika självklart. Sociologer som arbetar i samtiden kan förhållandevis enkelt samla in en rad olika uppgifter om individer via t.ex. enkätstudier. Vid historiska studier av människor som inte längre är i livet kan det emellertid vara extremt omständligt och arbetskrä-

---

därtill påmind om att agenterna i dessa två rum också är inbegripna i ”strider om makten över staten” (Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori*, Daidalos, Göteborg 1999 [1994], p. 91).

[2] Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, HLS, Stockholm 1991 [1990], pp. 492, 475.

[3] Johs. Hjellbrekke, *Innføring i korrespondanseanalyse*, Fagbokforlaget, Bergen 1999, p 56.

[4] I detta material över personer som köpte konst hos välrenommerade gallerier och konsthandlare i Stockholm kan man inte heller se annat än en ytterst marginell ökning av andelen med arbetarklassyrken över tid: från 0,5 procent 1935 (3 av 463 individer) till 2 procent 1955 (16 av 740 individer).

[5] Broady, op. cit. 1991, p. 498.

vande, om inte omöjligt, att få fatt i uttömmande uppgifter om de individer som undersöks. Konstkonsumenternas ärvda kulturella tillgångar är ett exempel på en sådan i historiska studier svårfångad uppgift. Jag återkommer till frågan om eventuella luckor i materialet från 1935 ställer till problem för den multivariata analysen.

Metoden bör inte bara anpassas efter källmaterialets utseende utan också till de frågor som ställs till materialet. Ur den Bourdieuinfluerade teoretiska ram som jag har använt faller en rad relationella frågor: Hur såg relationerna mellan gallerier med olika utbud ut? Hur såg relationerna mellan konsumenter med olika tillgångar ut? Det är ett annat argument för att pröva metoden i detta sammanhang. Korrespondensanalys är nämligen, konstaterade Bourdieu själv, ”en teknik som ’tänker’ i relationer, som jag försöker göra med begreppet fält”.[6] Eftersom de *teoretiska* resonemangen handlar om ”system av relationer” mellan positioner i olika rum (eller fält) bör även statistiska *tekniker* som synliggör mönster av relationer användas och, kan tilläggas, tekniker som regressionsanalys som koncentrerar sig på ”isolerade korrelationer” undvikas.[7] I Bourdieus ”relationella” teorivärld handlar det inte, som i mer traditionell konsumtionssociologi, om att göra direktkopplingar mellan en viss socialgrupp (t.ex. kultureliten) och en viss konsumtionspraktik (t.ex. att köpa tavlor av Albin Amelin) utan om att relatera system av relationer i ett rum (mellan t.ex. kultureliten och den ekonomiska bourgeoisien i rummet av sociala positioner) till system av relationer i ett annat rum (mellan t.ex. preferenser för tavlor av Albin Amelin och tavlor av Anders Zorn i rummet för kulturella praktiker).[8] Kort sagt: om en relationell teori används varför inte då också pröva på att använda en relationell metod?

---

[6] Bourdieu citerad i Henry Rouanet, Werner Ackermann & Brigitte Le Roux, ”The Geometric Analysis of Questionnaires. The Lesson of Bourdieu’s La Distinction”, i *Bulletin de Méthodologie Sociologique*, no 65, 2000, p. 8. Min översättning.

[7] Jfr Johs. Hjellbrekke, ”Om sosiologi, statistikk og dataanalyse. Vitskapsteoretiske problem innanfor sosiologien”, i *Replikk*, vol 4, nr 6, 1998, pp. 104, 111.

[8] Jfr Broady, op. cit. 1991, pp. 512, 480.

Att bygga geometriska rum

När väl källmaterialet är insamlat och sammanställt består det huvudsakliga arbetet med multipel korrespondensanalys[9] i att konstruera olika rum, att göra preliminära analyser och välja ut sådana variabler som har förmåga att skapa skillnad mellan individerna.

Korrespondensanalysen ger två rumsliga strukturer, dels en struktur baserad på kolumnerna (variablerna och dess modaliteter), dels en struktur bestående av raderna (individerna) i matrisen. Det första steget i analyskedjan handlar om att tolka den struktur som baseras på kolumnerna: vilka variabler och modaliteter bidrar mest till att upprätta strukturen på det så kallade rummet av modaliteter (eller *molnet av modaliteter*)? Det andra analyssteget handlar om att tolka den struktur som baseras på raderna: vilken form har rummet av individer (*molnet av individer*) och hur ser spridningen av individer i rummet/molnet ut? Jag presenterar först molnet av modaliteter (graf 1) och sedan molnet av individer (graf 2).

Så, vilka variabler hade förmåga att skapa skillnad mellan individerna 1935? I min analys lät jag slutligen följande *aktiva* variabler bygga upp rummet av sociala positioner: ”klass”, ”generation”, ”civilstånd”, ”pigor anställda i hemmet”, ”bostadsort” och ”inkomst”. Korrespondensanalysen omvandlar de skillnader som finns mellan variablerna till geometriska avstånd som sedan kan visas i form av olika axlar i ett mångdimensionellt rum. Axlarna är hierarkiserade: den första axeln redogör för den största skillnaden i materialet, den andra axeln för den största resterande skillnaden o.s.v. I detta fall är det rimligt att endast tolka två axlar, eftersom de tillsammans summerar upp de mesta av skillnader som finns i materialet (som är påfallande tvådimensionellt – mer om det nedan).

Den första axel som korrespondensanalysen spottar fram här verkar helt klart uttrycka en skillnad i konstkonsumenternas ekonomiska kapitaltillgångar. Samtliga tre variabler som bidrar mest[10] till denna axel är nämligen hårt kopplade till en ekonomisk dimension: ”familjeinkomst”, ”pigor anställda i hemmet” och ”klass och klassfraktion”. En ekonomisk dimension blir även synlig längs rummets andra axel: ”klass och klassfraktion” och ”familjeinkomst”, som hörde till de

---

[9] Se Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London 2004 för en utförligare presentation av metoden. Min genomgång här följer Mikael Börjesson, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, disputationsupplaga, Pedagogiska institutionen och SEC/ILU, Uppsala universitet, Uppsala 2005, pp. 136 ff.

[10] I Martin Gustavsson, ”Kulturproducenter och kulturkonsumenter – på marknaden och i staten”, paper presenterat på session nr 27 ”Kulturens fält” under *Kulturstudier i Sverige. Nationell forskarkonferens*, ACSIS, Norrköping, 13–15 juni 2005, ges det en mer detaljerad beskrivning av olika variablers och modaliteters bidrag till rummets axlar.

viktigaste variablerna i axel ett, bidrar även – tillsammans med ”generation” – mest till axel två. När även de viktigaste modaliteterna granskas blir det tydligt att tre olika poler kan identifieras i den tvådimensionella struktur som axel ett och två ger (se graf 1). I den nordöstra delen av grafen återfinns en *ekonomisk pol*: här samlas som synes höga familjeårsinkomster på ”50 001 kr o över”, ”två eller fler anställda pigor”, ”ekonomisk elit” och äldre konstkonsumenter ”födda 1850–1879”. I den nordvästra delen av graf 1 identifieras en *kulturell pol* som dels samlar låga årsinkomster på ”0–6 000 kr” och hem ”utan anställda pigor”, dels ”ej gifta” yngre kunder ”födda 1900–1919” från den ”kulturella eliten” boende i andra församlingar än Östermalm – ”övrig innerstad” – i Stockholm. Längst ned i grafens södra spets blir en tredje *professionspol* synlig: här flockas ”professioner”, grupper med såväl ansenlig utbildning som ansenlig lön klämda mellan bildningseliten och penningeliten, medelhöga årsinkomster på ”16 001–50 000 kr”, konsumenter mellan ungdom och ålderdom ”födda 1890–1899” och hem (många utanför Stor-Stockholm i ”övriga landet”) som i likhet med hushållen vid den ekonomiska polen sysselsatte tjänsteflickor, dock bara *en* ”piga”.

Förutom *aktiva* variabler, variabler som alltså bidrar till att upprätta strukturen på rummet av modaliteter och rummet av individer, arbetar man även med *supplementära* variabler i korrespondensanalysen. De variabler som fungerar som smakindikatorer i min undersökning – antal köpta konstverk i de olika gallerierna, verkens pris, teknik, namnen på centrala konstnärer, deras ålder etcetera – är inte aktiva i analysen. Jag har däremot placerat ut några av dessa ”konsumtions- och livsstilsvariabler” i efterhand (variabler med kursiv text i graf 1) för att utvinna en socialt och kulturellt köttigare bild av rummet, så att tolkningen underlättas.

Sociala positioner och kulturella praktiker 1935

Punkter som ligger långt ifrån varandra har mycket som skiljer dem åt, så ska graf 1 tolkas, medan punkter som ligger nära varandra delar vissa centrala egenskaper.[11] Storleken på cirklarna och trianglarna är proportionerlig till antalet individer som modaliteten omfattar.

Relationerna mellan modaliteterna hos de ”sociala variablerna” har hastigt avhandlats ovan, nu flyttar jag blicken till distributionella avstånd mellan modaliteterna hos ”smakvariablerna”.

[11] Jfr Broady, op. cit. 1991, pp. 492 ff., 512 f.

Graf 1: Klass och konstsmak. Konstköpare hos Fritzes och Färg och Form 1935. Sociala egenskaper som aktiva variabler, konstkonsumtion som supplementära variabler, molnet av modaliteter, planet av axel 1 och 2

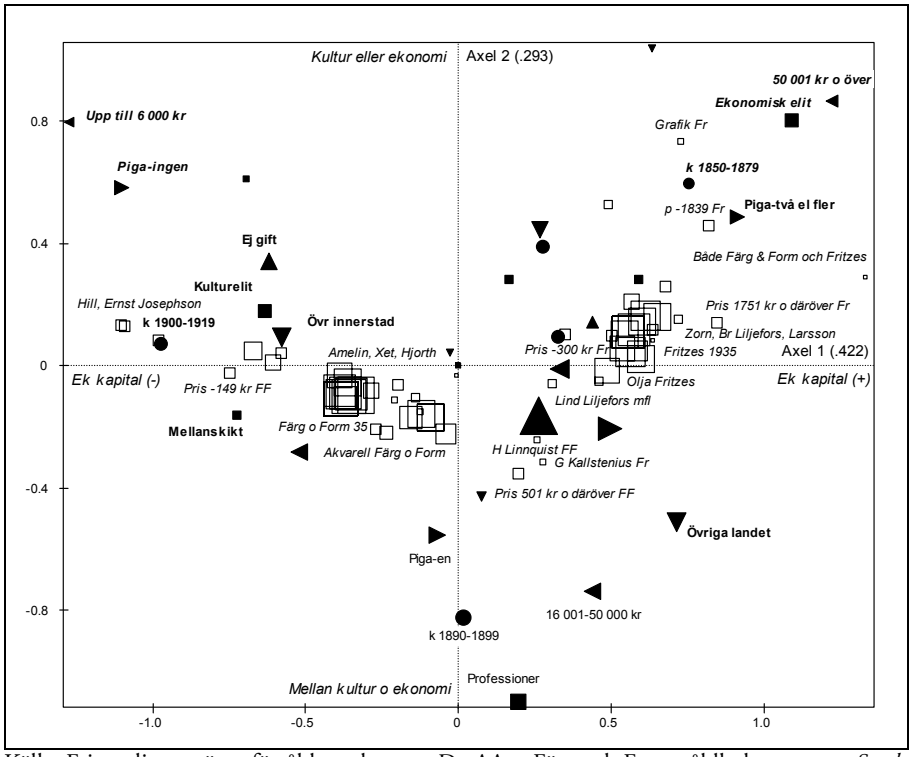

Källa: Fritzes liggare över försålda tavlor 1935 D2 AA:5, Färg och Form såldbok nr 1 1935, *Stockholms Adresskalender 1936*, biografiska handböcker och matriklar, mantals- och taxeringslängder 1936. N = 463.

I avhandlingen mejslade jag, med hjälp av kulturkritikern och konstskriftställaren Carl G. Laurin (f. 1868), ut två övergripande estetiska smakzoner inom maktens fält i mitten av 1930-talet: en *asketisk* närmare den intellektuella polen (till vänster) och en *hedonistisk* närmare den kommersiella (till höger).[12] Bilden som träder fram ur graf 1 skulle ha mött Laurins gillande. Vad hade konstnärerna på den högra sidan av origo gemensamt[13] enligt Laurin? På ett eller annat sätt uppfyllde de den ”otvungenhetens och lätthetens hedonistiska estetik”, för att låna ett uttryck av Bourdieu[14], som Laurin själv förespråkade. ”Vällust”,

[12] Resonemanget bygger på Martin Gustavsson, *Makt och konstsmak. Sociala och politiska motsättningar på den svenska konstmarknaden 1920–1960,* disputationsupplaga, Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm 2002, pp. 6, 70–72, 104–126, 206 f.

[13] Jfr Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, ”Interpreting Axes in Multiple Correspondence Analysis. Method of the Contributions of Points and Deviations”, i Jörg Blasius & Michael Greenacre (eds.), *Visualization of Categorical Data*, Academic Press, London 1998, p. 205.

[14] Pierre Bourdieu, *Kultursociologiska texter*, Symposion, Stockholm/Stehag 1993 [1986], p. 307.

”svenskhet”, ”realism”, ”skicklighet” och ”konfliktfria motiv” var några positivt laddade nyckelord inom den svenska hedonistiska smakzonen i mitten av 30-talet. Laurins färdkamrater och absoluta favoriter från ”guldåldern” på 1880- och 1890-talen, ”Zorn, Br Liljefors, Larsson” längst ut till höger i graf 1, uppfyllde utan tvekan dessa ideal. Carl Larsson (f. 1853) framstod exempelvis som ”representant för det bästa i svenskheten” och i Anders Zorns (f. 1860) verk fann Laurin ”den sinnliga uppsluppenheten hos friska och frodiga damer”. Bruno Liljefors (f. 1860) hade vidare givit svenskarna den dyrbaraste av gåvor: ”vår naturs själ”. Under nationalmålarna i graf 1, närmare professionernas pol, finner vi bland annat huvudskildraren av svenska kustlandskap med rödstammiga tallar och blått vatten: ”G[ottfrid] Kallstenius” (f. 1861) som, för övrigt, var favoritkonstnär bland ingenjörer som bodde i villa i Djursholm, Saltsjöbaden och Bromma år 1935.

Hade konstnärerna på den vänstra sidan av origo något gemensamt enligt Laurin? Ja, mellankrigstidens modernister var inte lika ”skickliga” konstnärer som det sena 1800-talets förtrupper. Deras ”avsiktliga missbildningar” (många förändrade avsiktligt proportionerna i de figurer de avbildade) dolde ”endast oförmåga att kunna föra pensel och penna”. Grovhuggna skulpturer av Bror ”Hjorth” (f. 1894), vänsterut i graf 1, utgjorde exempel på sådana verk som inte på rätt sätt tog hänsyn till perspektiv och proportioner. ”En våg av fulhet”, kommenterade Laurin, ”sköljer öfver världen”. (Det tyckte många. Efter ett larm från en nazistisk grosshandlare förbjöd kriminalpolisen på Kungsholmen Hjorth att visa fyra ”osedliga” verk 1935.) Laurin förstod sig inte heller på modernisternas ”motvilja mot att meddela några sorts lustsensationer”. De hade kort sagt en alldeles för asketisk smak för hedonisten Laurin. Han, som saknade den ”friska luften” hos de impressionistiska friluftsmålarna, ville inte bli påmind om klasskonflikter och politiska mord som Albin ”Amelin” (f. 1902) skildrade, eller råa miljöer i verk av Sven ”Xet” Erixson (f. 1899): ”Jag afskyr denna blandning af löshet och råhet, som utmärker X:et”. Att han inte heller ville se vad ”[Carl Fredrik] Hill och Ernst Josephson” (längst ut till vänster i graf 1) såg när, som det heter i utställningskatalogen, ”himmelens och helvetets alla portar öppnats för deras ögon” under deras sjukdomsperioder förvånar inte. Att hänga upp motiv på ”deformationer, överbetoning av vissa kroppsdelar – ofta med sexuell anknytning” över soffgruppen i vardagsrummet var särskiljande 1935. Från den hedonistiska sidan av rummet sett framstod all sådan *självpåtagen* återhållsamhet som gåtfull: varför välja ”förvridna ansvällda eller sjukligt afmagrade typer” när det fanns motiv på ”friska och frodiga damer” att köpa hos konsthandlarna?

Sammanfattningsvis synliggör graf 1 att hela systemet av relationer mellan olika klassfraktioner (inte minst långa avstånd mellan kultureliten och den ekonomiska eliten i det sociala rummet) uppvisar strukturlikheter med hela systemet av relationer mellan olika konstsmaker (inte minst långa avstånd mellan

sjukdomsteckningar och Zornkullor i köprummet). Vid sidan av långa avstånd mellan ”kultur och ekonomi”, ”ung och gammal”, ”modern och traditionell” o.s.v. utmärktes båda rummen också av en politisk polaritet mellan ”vänster och höger”. Dels var många verk inom zonen väster om origo i köprummet vänsterpolitiskt laddade i mitten av 30-talet (den typen av konst var välrepresenterad på utställningen ”Entartete Kunst” i Nazityskland 1937). Dels var många konsumenter i den västliga regionen av det sociala rummet såväl estetiskt som socialpolitiskt radikala. I ögonen på Laurin, som var konservativ i både estetiska och politiska frågor, befolkades denna region i alla fall av lyx-vänstern, de ”öfverlägsna salongsbolsjevikerna”.

Fronttrupperna för moderniseringsprojektet

Individerna i molnet nedan karakteriseras av de värden de har på de sex aktiva variablerna (jfr ovan) som ingår i analysen.[15] Först säger jag några ord om molnets form och spridningen av män och kvinnor i molnet, därefter presenterar jag tre individer som bodde i molnets mest extrema områden. Jag avslutar med att plocka upp Laurins tråd om 30-talets kulturvänster.

När individmolnets form granskas (graf 2) ser man att det påminner om en hästsko.[16] Medan hästskons befolkade mitt, den södra zonen av axel två runt ”professionernas” område, karakteriseras av en ambivalent pol *mellan extremer* (medelhöga inkomster, medelhöga åldrar och medelmånga pigor) utmärktes det i stort sett folktomma området i öppningen av hästskon mellan ”kultureliten” i nordväst och den ”ekonomiska eliten” i nordöst, det vill säga den norra zonen av axel två, av en mer gåtfull pol *av extremer*. Vem var både fattig och rik? Ett glädjeämne för social- och kulturhistorikern är att individerna kan identifieras tvärs igenom hela analysen. De försvinner alltså aldrig för gott in i aggregaten utan kan ständigt rehabiliteras. När man dubbelklickar på punkten mellan hästskons axlar får man svar på frågan: det var Prins Eugen (f. 1865) som höll hov i denna norra glesbygd av eliten 1935. Genom att så att säga gå åt en rad olika håll samtidigt blev han kvar på samma plats i rummet, långt ifrån såväl kulturelitens, den ekonomiska elitens som professionernas pol. Medan hans värden på variabeln klass (en konstnär inom modaliteten kulturelit) drog åt vänster, drog hans värden på variabeln generation (modaliteten 1850–1879) åt höger. Hans civilstånd (ej gift) och förhållandevis låga deklarerade årsinkomst 1935 (6 001–16 000 kr) slungade åt vänster, men värdet på variablerna pigor (hela 7 anställda

[15] De som uppvisar identiska värden på de aktiva variablerna hamnar i samma punkt, de som delar många egenskaper hamnar nära varandra medan de som uppvisar många olika värden på variablerna hamnar långt från varandra i molnet. Jfr Börjesson, op. cit. 2005, p. 39.

[16] Jfr diskussionen om ”hästskosamband”, eller en s. k. ”Guttmaneffekt”, i Hjellbrekke, op. cit. 1999, pp. 53 f., 85 f.

i hushållet) och bostadsort (Östermalm) krängde åt höger. Hans konstköp hos ”Färg och Form 35” (1932–2002), ett ungt galleri till vänster i graf 1, neutraliserades av hans köp hos ”Fritzes 1935” (1837–1973), en åldrad handlare till höger.[17]

Graf 2: Konstköpare hos Fritzes och Färg och Form 1935. Sociala egenskaper som aktiva variabler, molnet av individer, planet av axel 1 och 2

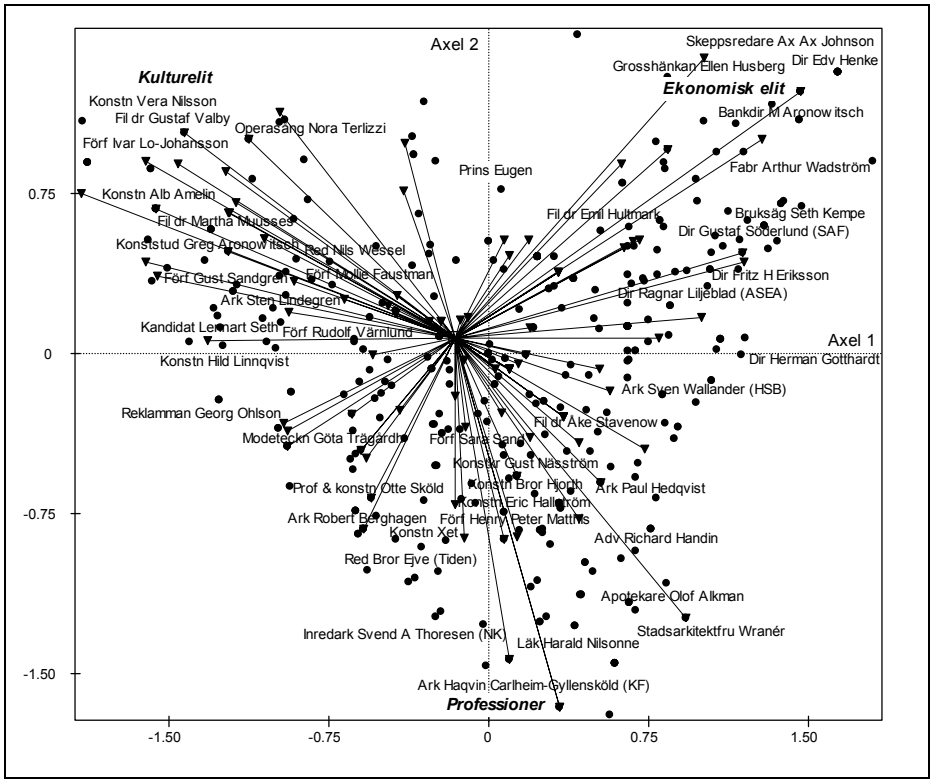

Källa: se graf 1. N = 463.

Variabeln ”kön”, som ofta är extremt differentierad och riskerar att slå sönder alla andra samband, är inte med bland de sex aktiva variabler som bidrar till att upprätta strukturen på molnet av modaliteter och molnet av individer. Kön studeras ändå enkelt, och med fördel, i molnet av individer genom att kvinnor (här 95 stycken bakom trianglar) och män (368 stycken bakom cirklar) ges olika symboler. Av graf 2 framgår det att männen var jämnt spridda vid alla tre polerna i molnet medan kvinnorna tenderade att dra något mot den kulturella polen (se de heldragna linjernas centrum i den kulturella regionen). Medan

[17] Trots att Färg och Form (med 251 betalande kunder 1935) och Fritzes (241 kunder 1935) var grannar vid Gustaf Adolfs torg gick endast 8 kunder (bland dem Eugen) in och köpte konst hos ”*Både Färg och Form och Fritzes*” (modalitet långt till höger i graf 1).

kvinnorna vid den kulturella polen bar egna yrkestitlar (fil dr, konstnär etcetera), bar kvinnorna vid den ekonomiska polen (till exempel grosshandlaränka) och den professionella polen (till exempel stadsarkitektfru) sina mäns titlar. Området kring den kulturella polen, som inte bara samlade de lönearbetande utan också de ogifta och frånskilda kvinnorna, ser alltså ut att ha varit mer befriat från beroenden av mäns pengar än – de betydligt mer ekonomiskt välbeställda – områdena kring de övriga polerna.

Att Vera Nilsson (f. 1888), Södermalm, en autonom konstnär i produktionsfältet som – av princip – inte sålde verk till ”konsthandlare och rika grosshandlare”, även dyker upp vid den oberoende kulturella polen på konsumtionsfältet, som synes invid sekreteraren i Riksförbundet för bildande konst fil dr Gustaf Valby (f. 1887), förvånar inte. På det intellektuella delfältet riktas just produktionen i hög grad till andra ”producenter” (kollegor, konkurrenter, kritiker till etcetera som är utrustade med speciella kompetenser och dispositioner), och så gott som samtliga av den moderna konstens producenter var *också* konsumenter av densamma. Att skeppsredare och generalkonsul Axel Ax:son Johnson (f. 1876), Östermalm, är ett av de namn som dyker upp när man klickar på punktsvärmen vid den ekonomiska polen förvånar inte heller. År 1935 deklarerade han en årsinkomst (550 730 kr) som var cirka 575 gånger högre än den som Vera Nilsson anmälde till myndigheterna (960 kr), men så tillhörde han också, som det kom att heta på 1960-talet, en av ”de femton familjerna” i landet. Medan generalkonsulns livsstil krävde fem pigor klarade Vera Nilsson av sitt hushåll utan en enda. De två hade också diametralt olika smak. Medan Johnson köpte en av Anshelm Schultzbergs (f. 1862) populära oljor, ”Vinterdag”, för 500 kronor hos Fritzes köpte Vera Nilsson tre mindre publikfriande sjukdomsteckningar av Ernst Josephson (f. 1851) för 125 kr styck hos Färg och Form. Att slutligen Kooperativa Förbundets arkitekt Haqvin Carlheim-Gyllensköld (f. 1899), Bromma, dyker upp vid den tredje polen i hästskons nederkant är också begripligt. Han befann sig just mellan kultureliten och penningeliten (profession), mellan ungdom och ålderdom (född 1890–1899), mellan låg- och högavlönade (29 270 kr) och mellan de som klarade sig helt själva och de som fick hjälp med allting hemma (*en* anställd piga). Haqvin köpte en teckning av Amelin (en konstnär lokaliserad mellan Josephson och Zorn i graf 1).

”Det fanns ett tunt skikt i samhället som kallade sig intelligentsian”, skriver författaren Ivar Lo-Johansson (f. 1901) i sina memoarer. ”Där fanns de fria konstnärerna. Det var författarna som umgicks med författare, målarna som umgicks med målare, arkitekterna som umgicks med arkitekter och musikerna som bara träffade andra musiker.”[18] Estetisk modernism, samhällelig modernisering och politisk radikalism var en gängse repertoar hos dessa (unga)

[18] Ivar Lo-Johansson, *Tröskeln. Memoarer från 30-talet*, Bonniers, Stockholm 1982, p. 5.

intellektuella i tiden.[19] Det var därför Laurin kallade dem ”salongsbolsjeviker”. Var de väl representerade bland Färg och Forms kunder 1935? Ja, gör man en blixtvisit i ett antal radikala tidskrifts- och föreningsmiljöer under 30-talet, samt några snabba besök på platser som var kopplade till den sociala bostadspolitiken, stöter man på påfallande många individer som också köpte ung konst under *just det året* jag slog ned mitt första tvärsnitt: *Mänsklighet* (författaren Lo-Johansson, konstnärerna Albin Amelin, Sven Xet Erixson, Eric Hallström och Bror Hjorth), *Kulturfront* (författaren Henry Peter Matthis), *Kontakt* (författarna Gustav Sandgren och Sara Sand), *Trettonklubben* (författaren Rudolf Värnlund och konstkritikern Gustaf Näsström), *Svenska Slöjdföreningen* (konsthistorikern Åke Stavenow), *Tidens förlag* (redaktör Bror Ejve), miljön kring *Sven Markelius* (arkitekt Sten Lindegren), *HSB* (arkitekt Sven Wallander), *KF* (arkitekt Haqvin Carlheim-Gyllensköld) och Byggnadsstyrelsen (arkitekt Paul Hedqvist). Alla personer som nämns inom parentes kan letas upp i individmolnet (graf 2), framförallt i den västra zonen mellan kulturelitens och professionernas pol. Jag har däremot inte namngivit ”de socialt intresserade och verksamma läkarna”, som enligt författaren Eyvind Johnson (f. 1900) ”spelade en roll som inte bör förbises” i arbetet med samhällsomdaningen, men läkarna samlar sig tätt i molnets södra spets.[20]

Dessa författare, konstnärer, kritiker, arkitekter och läkare på frammarsch uttryckte sina preferenser i opposition mot den gamla kulturella och ekonomiska elit (framförallt lokaliserade i molnets nordöstra zon) som bland andra Laurin och den ovan nämnda nazistiska grosshandlaren tillhörde. På estetikens område valde de ung framför gammal konst, på politikens område valde de demokratisering framför konservering av sociala relationer. År 1935 hade de också framtiden framför sig. Redan 1937 lyckades exempelvis tre personer i molnet – konstnär Hilding Linnqvist, professor Otte Sköld och arkitekt Paul Hedqvist – ta en nyfödd del av staten i besittning, Statens konstråd, men det är en annan historia.

Ta molnet för Hera?

När Ixion stämde möte med Zeus’ maka Hera skickade Zeus ett moln med Heras utseende till mötesplatsen. Manövern fungerade. Ixion omfamnade molnet istället för Hera. Eftersom tolkningen av det moln som korrespondensanalysen spottade ut är hämtad från min egen avhandling är risken liten att jag har blivit lika vilseledd som Ixion (som tur är, kan tilläggas, då han slutade fängslad

[19] Tomas Forser, ”Oavhängiga kulturradikaler och reformradikala socialdemokrater. Utopi och besinning i folkhemmet”, i Bertil Nolin (red.), *Kulturradikalismen. Det moderna genombrottets andra fas*, Symposion, Stockholm/Stehag 1993, p. 149.

[20] Eyvind Johnson, ”Ett decennium utan slut”, i Birger Christofferson & Thomas von Vegesack (red.), *Perspektiv på 30-talet*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1961, p. 36 f.

vid ett evigt svängande hjul i underjorden). Även om korrespondensanalysen inte erbjöd några direkta empiriska överraskningar blev, glädjande nog, centrala resonemang i avhandlingen styrkta. Nytillskotten består dels i den synoptiska karta som tillåter ett samtidigt studium av en rad olika relationer i materialet, en sådan multivariat överblick tillåter inte de korstabeller och stapeldiagram som fyller sidorna i avhandlingen, dels i den teknik att representera individerna grafiskt som tillåter att man blixtsnabbt åker hiss mellan strukturnivå (studerar individmolnets form) och aktörsnivå (besöker individerna som bor i och bygger upp molnet).

I mitt material över konstkonsumenter, för att avsluta med en fråga att arbeta vidare med, finns det fler indikatorer på ekonomiskt kapital och färre indikatorer på kulturellt kapital. I det stora hela blev det därför endast *en* – ekonomisk – dimension som analyserades. Rummet tenderade med andra ord att bli endimensionellt istället för mångdimensionellt.[21] Därmed är det också sagt att korrespondensanalysmetodens fulla potential – att redogöra för distributionella avstånd i ett *mång*dimensionellt rum – inte kommer till sin rätt i detta historiska material. Hur skapa en mer mångdimensionell bild? Ett sätt kan vara att återvända till arkiven och försöka gräva fram fler ”kulturella” data om de 1 326 privatpersoner som ingår i mina tre tvärsnitt 1935, 1947 och 1955: exempelvis uppgifter om deras egna bildningsgångar (förvärvade kulturella kapital) och deras föräldrars högsta utbildningsnivå (individernas ärvda kulturella kapital). Det skulle sannolikt ge en mer mångdimensionell struktur på analysen, kanske med en ekonomisk axel och en kulturell, eller med en axel över eget kapital och en över ärvt.

[21] För det första lyckades två axlar förklara merparten av de skillnader som fanns i materialet och för det andra var ”inkomst” den viktigaste variabeln i bägge axlarna.

Med Bourdieu i Laos

Staffan Guttman

Efter en måltid på hemlagad kalops, rödbetor med kokt potatis och kallt öl lutade jag mig tillbaka i kökssoffan. En adventsljusstake lyste gult på det bastanta träbordet och hyacinterna spred en angenäm doft. Charlotta och Donald dukade fram kaffe. Klockan var lite över tre på eftermiddagen och det hade börjat skymma.

Vi talade om upplevelser från resor och Donald plockade fram en bok som Pierre Bourdieu skrivit om sitt arbete i Algeriet på 1950-talet. Boken innehöll svartvita bilder som inledningsvis förefallit mig ganska uttryckslösa, men under det att Donald pratade förtätades kontexten i bilderna alltmer. Han pratade liksom stötvis, som om betraktandet behövde utrymme. Gemensamt för bilderna var ett mjölkvitt ljus, där motiv av människor befann sig i öppna rum och alla beskrev de helt vardagliga scener, t ex några människor och en bil på en gata i en stad, unga män vid inkvarteringsbaracker för beväringar, landsortsbefolkning på uppodlade åkrar. Motiven verkade vara av underordnad betydelse. Snarare låg fokus på omgivningen de befann sig i. På så sätt verkade människorna få liv genom den miljö som bilderna gestaltade.

Jag var något bekant med Bourdieus nyckelbegrepp, som kapital och habitus, men tyckte nu att dessa fick en vidare betydelse. Under ett antal år hade jag tillbringat många vistelser i flera sydostasiatiska länder. Det hade bland annat resulterat i dokumentära stillbildsfilmer som jag använt i undervisningen på Lärarhögskolan i Stockholm. En tid hade jag dock känt behov av att gå vidare mot ett fördjupat möte med människor och deras liv. Skulle det vara möjligt att med hjälp av Bourdieus metoder göra en studie där människorna framställs mot en bredare kontext? Donald rådde mig att ta kontakt med Mikael Palme på Lärarhögskolan i Stockholm, som arbetar med utbildningsfrågor i utvecklingsländer.

En frostig vinterdag någon månad senare träffades Mikael och jag. Han berättade att Lärarhögskolan hade ett SIDA-stött magisterprogram av lärarutbildare i Laos och vi talade nu om möjligheten att inom ramen för detta program göra en mindre fältstudie om lärarstudenters möte med lärarutbildningen i

norra delen av landet. En stor del av Laos befolkning består av olika minoritetsgrupper och för att kunna utbilda fler lärare med ursprung hos minoriteterna har regeringen sörjt för speciellt anpassade studieprogram. Det skulle vara intressant att studera minoritetsstudenternas möte med denna lärarutbildning i relation till de studenter som inte tillhör minoritetsbefolkningen. För att synliggöra särdragen i deras sociala situation kunde symboliska och materiella tillgångar i Bourdieus mening vara särskilt intressanta. Resan planerades till sommaren 2005. Men vad visste jag om Laos?

När jag under 1990-talets början besökte Laos första gången blev detta i mycket en resa med händelserna kring Vietnamkriget i åtanke. Utöver det noterade jag kulturella likheter med norra Thailand, t ex gällande minoriteter och religiös tradition, Theravadabuddism, som är en viktig samhällsorganisatorisk faktor. Dessutom uppmärksammades jag på att laotiska och thailändska liknar varandra i både tal och skrift och att det trots dessa likheter är viktigt att betrakta dem som skilda språk och inte som dialekter av varandra. Bägge antas ha utvecklats från taifolk[1] med ursprung i södra Kina. Dessa folk antas under politisk oro, sannolikt bortträngda av hankineser enligt NJ Enfield[2], ha rört sig söderut kring vår tideräknings början till dagens norra Laos och Vietnam, för att därpå sprida sig över norra Sydostasien. Intressant var vidare inslagen av de gamla indiska språken pali och Sanskrit i framförallt thailändska, men också i laotiska. Pali används för övrigt ännu i templen vid recitationer och ceremonier. Traditionellt var utbildning knutet just till templen ända till den franska koloniseringen 1893 och under en tid arbetade buddhistmunkarna parallellt med lärare från Frankrike i detta arbete.

Jag hade frågor inför min förestående resa. Med fokus på studenter från minoritetsgrupperna ville jag veta mer om minoriteterna och hur de rekryterades till lärarutbildningen. Jag ville veta mer om utbildningssystemet och om moderniseringsreformerna. Och hur blev landet en nation? Grant Evans har i *Laos – Culture and Society* [3] studerat det laotiska samhället och den laotiska identiteten. En laotisk identitet i mening av en modern stat som vi ser idag, skriver Evans, är skönjbar först genom utvecklingen av nationalstaten i slutet på 1800-talet, strax innan den franska koloniseringen (1893). Evans menar att Laos som modern nation aldrig hade existerat utan koloniseringen och landets södra del skulle antagligen ha tillhört en thailändsk stat. Argument för detta är att folken i norra Thailand tidigare benämndes just Lao och var samtidigt politiskt integrerade med en thailändsk nation. Norra delen av Laos skulle vidare ha hört till Vietnam. En politisk,

---

[1] Stephen Mansfield, *Lao Hilltribes – Traditions and Patterns of Existence*. Images of Asia. Oxford University Press 2000, p 13.

[2] NJ Enfield. "Lao as a national language" i Grant Evans (ed), *Laos – Culture and Society*, Silkworm Books, Chieng Mai 1999.

[3] Grant Evans (ed), *Laos – Culture and Society*. Silkworm Books, Chieng Mai 1999.

social och kulturell identitet växte egentligen fram först i och med ett lösgörande från Thailand, vilket skedde i och med utvecklingen av nationalstaten.

Under kolonialperioden minskade betydelsen av den traditionella utbildningen i templen, genom fransmännens introduktion av en sekulär franskspråkig skola, i syfte att "civilisera", som det står på BookRags hemsida under Laos-Educational System[4]. Det innebar bland annat ett elitistiskt utbildningssystem som i princip bara fanns i städerna. Endast ett par procent av barn i skolåldern tog del av utbildning 1949. Det franskspråkiga utbildningssystemet fortsatte dominera även efter landets frigörelse från kolonialmakten 1949, även om stora förbättringar gjordes, bland annat genom införandet av lärarutbildningar. Runt hälften av landets barn i skolåldern beräknas ha deltagit i utbildning i början av 1970-talet.

Under revolutionen 1975 ersattes monarkin och den franska koloniseringen med en kommunistisk administration enligt vietnamesisk modell. Pathet Lao, kommunistpartiet som länge kämpat mot ockupationen, blev det enda lagliga partiet. Jordegendomar förstatligades och i princip stängdes landet för besökare. Olika andra insatser gjordes för att förstärka identiteten. Massutbildning av befolkningen genomfördes och laotiska började talas i skolorna. Skriftspråket förenklades och man använde en förenklad klassificering av det laotiska folket, vilken verkligen inte var helt lätt att göra sig en bild av annars. Problemen i samhällsutvecklingen och de nära politiska relationerna med Vietnam och reformerna där under 1980-talet, utgör sannolikt en grund till varför också den laotiska regeringen i mitten av årtiondet inledde moderniseringen. Under denna period gjorde Världsbanken och IMF (Intenational Monetary Fund) studier av system gällande ekonomi, hälsa och utbildning och rekommenderade regeringen att ta ut lån för att förbättra utbildningssituationen. 1990 deltog Lao Pdr (Lao People's Democratic Republic) i Jomtien Conference som hölls av UNESCO i Thailand under mottot Education For All (EFA). Sedan 2000 tar Laos hjälp lån från Världsbanken och the Asian Development Bank samt från givarorganisationer som UNESCO, UNISEF, SIDA, AUS-aid och andra. I utvecklingen av utbildningssystemet ingår förbättringar av läroplaner samt av lärarutbildningen. Även om antalet barn som går i skolan har blivit fler är ineffektiviteten fortfarande hög och den laotiska regeringen är angelägen om att förstärka utbildningen som ett huvudinstrument för utvecklingen. Christine Fox tar upp problematiken i artikeln *No Place for Girls? Gender, Ethnicity and Citizenship Education in the Lao People's Democratic Republic*[5]. Här belyser hon att en oskriven patriarkal och traditionell agenda kring genus, klass och kultur, verkar hålla tillbaka etniska minoriteter och då främst flickor och kvinnor, från att gynnas av den nya utvecklingen. Det står i kontrast t ex till den laotiska konstitutionen, där kvinnans medborgerliga rättigheter och skyldigheter, inklusive

[4] http://www.bookrags.com/

[5] Christine Fox, *No Place for girls? Gender Ethnicity and Citizenship Education in the Laos People's Republic*, Compare, Vol 33, No 3, September 3003, Carfax Publishing 2003, pp. 401–412.

rätten till fri utbildning, är formulerade. Andra hinder på vägen, vilket sannolikt förstärker det ovan beskrivna, är bland annat att många skolor endast erbjuder 1–3 års utbildning. Problemen med så kallade drop-outs och att få gå om årskursen är stora. Många elever blir så att säga överåriga för årskursen. I genomsnitt tar det tio år att bedriva en 5 års grundutbildning i Laos. Det råder också stora skillnader i hur det ser ut mellan landets provinser.

Det laotiska skolsystemet organiseras genom fem grundläggande år i primärskolan, Primary School. Därpå går man vidare till sex års sekundärskola, bestående av 3 år på Lower Secondary- och 3 år på Upper Secondary School, innan den högre utbildningen. Men dagens lärarutbildning har som nämnts speciella program utformade för att bättre passa minoritetsstudenternas behov, vilka ofta har färre utbildningsår bakom sig än övriga studenter. Avsikten med programmen är att fler lärare ur minoritetsgrupperna utbildas för minoritetsskolorna i byarna. Det är framförallt två program det handlar om: 5+4- och 8+3-programmet. Det förstnämnda rekryterar studenter med avslutad primärskola, som bereds 4 års lärarutbildning. Därefter utväljs studenten att arbeta i en särskild skola mot en (något) lägre lön en tid innan man räknas som behörig lärare. Det senare programmet rekryterar studenter med avslutad lägre sekundärskola för tre års studier i lärarutbildningen innan man väljs ut för sin skola. Förutom dessa två dessa finns även ett 11+3-program vilket rekryterar studenter med avslutad sekundärskola som erbjuds 3 års lärarutbildning. Deltagarna i detta program kommer i högre utsträckning från befolkningsgrupper som inte tillhör minoriteter.

Frågan om folkgrupperna i Laos kan utgöra källa till missuppfattningar, inte minst i samarbetet mellan statlig administration, givarorganisationer och forskare. Den franska kulturgeografen Laurent Chazée tar upp två förekommande klassificeringar in sin bok *The Peoples of Laos*. Den ena formulerades av 1950-talets dåvarande regering och förekom officiellt efter 1975. Här indelas befolkningen enligt en så kallad etno-geomorfologisk ordning[6] i tre huvudgrupper, Lao Lom, Lao Theung och Lao Soong. I tur och ordning folk boende på låg-, respektive mellan- samt höglandet[7], där de förstnämnda ska representera majoritetsbefolkningen och de övriga olika minoriteter. Klassificeringen har ifrågasatts av forskare som Chazée själv och även av Mansfield, för att utgöra en i bästa fall en ytlig, i sämsta fall missvisande, bild av en oändligt mer komplex multietnicitet i landet. Det finns otaliga grupper, inte minst genom de omfattande folkomflyttningarna efter 1960-talets politiska turbulens, som motsätter sig den förenklade indelningen. Etnicitet i Laos, skriver Mansfield, är mer en

[6] Laurent Chazée, *The People of Laos – Rural and Ethnic Diversities*, White Lotus Press, Bangkok 2002, p 4. "Ethno-geomorphologic order" är enligt Chazeé en klassificeringsprincip där folkgruppens etnicitet bestäms efter bland annat geografiska kriterier och i fallet med den dominerande klassificeringen i Laos av altituden på boplatsen.

[7] Stephen Mansfield, *Lao Hilltribes – Traditions and Patterns of Existence*, p 24.

fråga om självidentifikation än en bestämning som ett arv från tidigare generationer och den tendensen är i tilltagande.

Den andra klassificeringen som Chazée nämner skiljer sig från den förstnämnda genom sin etnolingvistiska indelning och utgår från fyra eller fem huvudsakliga språkfamiljer som förekommer på den sydostasiatiska halvön: Tai, Austroasiatisk, Miao-Yao och Sino-tibetansk samt en grupp med övriga. Den baseras enligt Chazée på en antagen klassificering från 1992 och finns upptagen i *Indigenous People Profile* från 1995. Varje språkfamilj ses här som en förgrening, där de etniska minoriteterna grupperas utifrån de språk som liknar varandra mest. Chazée påpekar att det inte sällan är svårt med bestämningen av vissa samhällen. Graden av etnolingvistiska skillnader och även odlingssätt mellan två samhällen inom samma förgrening beror av tidsperioden grupperna varit separerade geografiskt från varandra. Klassificeringen rymmer många etniska minoriteter inom varje förgrening vilket antyder något av komplexiteten i den multietniska folkfloran. Den ger också ett intryck av storleken på migrationen sedan två årtusenden, samt ger en bild av effekter av den politiska turbulensen, som på olika sätt har bidragit till att folkförflyttningarna har fortsatt in i vår tid.

I mitten av juni 2005 landade jag i huvudstaden Vientiane och träffade Mikael som jobbade med magisterprogrammet. Tillsammans fortsatte vi sedan till norra delen av landet, till provinshuvudstaden Luang Nam Tha i provinsen med samma namn. Provinsen gränsar till Burma och Kina och klimatet var torrare och svalare än vad som annars är vanligt i Sydostasiens lågländer. Här mötte oss ett par lärarutbildare från huvudstaden, Sengamphon och Nolasing, som också skulle delta i fältarbetet. För att kunna genomföra våra studier fick vi förmånen att låna en av lärarutbildningens bilar. Först ville vi möta lärarstudenterna i deras hembyar. De minoriteter som vi oftast skulle komma att möta var enligt våra följeslagare grupper som Akha och Hmong, den förstnämnda tillhörande språkfamiljen sino-tibetansk och den senare Miao-Yao. En dag packade vi våra saker på flaket till vår lånade bil och gav oss iväg upp i bergen.

Ett tiotal kilometer från provinshuvudstaden stannade vi vid hmongbyn Hong Leuy, som är rest på en bergssluttning med husen placerade på bägge sidor om den asfalterade huvudvägen. Husens tak var gräsbeklädda. Väggarna var av flätad bambu som räckte ner till marken, enligt hmongarkitektur. En viktig medelpunkt i byn utgjordes av en kioskliknande butik med förfriskningar och dagligvaror som familjen hade alldeles intill vägen, så att passerande lätt kunde stanna. Här träffade vi lärarstudenten Noi och hennes familj. Vi visades runt i byn, som förutom butiken levde av olika andra näringar. En sådan utgjordes av gummiträdsplantagen intill som hennes farbror visade oss och som gav inkomster genom närheten till Kina.

Medan Noi traditionsenligt serverade oss glas av hett vatten med teblad bökade familjer av svarta grisar samt en och annan hund omkring efter ätbart. En bit ifrån stod några vattenbufflar bundna. Insekter idisslade idogt. Då och då

passerade motorfordon. Flera familjemedlemmar och vänner var till en början samlade kring oss, men troppade så småningom av till olika sysslor. Noi drog förläget i blixtlåset på sin ljusblå överdragsjacka och berättade medan Sengamphon översatte. Hon var tjugo år och gick tredje året på 5+4-programmet. Pappan hade en komplicerad relation till olika kvinnor och var för andra gången på väg att gifta om sig. Han arbetade med olika slag av entreprenörsmässiga uppdrag och hade en tid studerat på en gummiträdsplantage i Kina. Nois by låg långt från sekundärskolan och antagligen hade hon avslutat utbildningen efter primärskolan om hon inte utvalts att studera, där hon också kunde bo på internat. Dessutom gav selekteringen ett litet ekonomiskt bidrag till livsförnödenheter. Så länge det gällde hemförhållanden och det positiva med selekteringen tyckte jag Noi kunde svara ganska fritt ur eget tyckande. När det gällde hur det gick på lärarutbildningen, som relationer till studenter, andra minoriteter och lärare eller utbildningsresultaten i sig, blev det emellertid svårare för henne att förhålla sig personlig, att ha egna åsikter. Jag tänkte på möjliga förklaringar. Dels kunde hennes position i relation till oss, som på olika sätt representerade makt, spela en roll. Hon var utvald och kanske var det viktigt att på olika sätt framhålla det positiva med selekteringen? Men hennes sätt att svara kände jag också igen från andra håll i regionen, där det ofta är viktigt att svara på sådant sätt som inger motparten, i det här fallet oss, minsta möjliga obehag.

Samtalet med Noi gav mig intrycket av en ung kvinna som befann sig i en utsatt position. Hur skulle jag komma henne och de andra studenterna så nära att jag kunde sätta mig in i deras sociala situation? Hur skulle jag gå tillväga för att kunna beskriva hennes och andra studenters möte med lärarutbildningen så bra som möjligt? Det hade började skymma och myggen surrade nu hungrigt omkring oss. Vi tackade för samtalet och rullade sakta vidare.

Att läsa en bok – ett exempel

Caroline Liberg

Med stöd i Wolfgang Isers och Umberto Ecos arbeten talar Jon Smidt om meningsskapandet när man läser som en vandring i ett föränderligt textlandskap.[1] Under denna vandring försigår både samspel och motspel mellan texten och läsarens föreställningar, förväntningar och förhållningssätt. Det är med andra ord en vandring i ett textlandskap som består av både medlut och motlut, menar Smidt. Samtal som behandlar vad det är man läser och skriver om stödjer utvecklingen av förmågan att gå på sådana vandringar i texten. Olika sätt att samtala leder också till olika sätt att vandra och röra sig i texten. Samtal som framförallt berör precis det man för stunden ser och läser om i texten leder till en mer begränsad form av rörelse bunden till den omedelbara situationen. Det är en väsentlig rörelse om man exempelvis vill kontrollera fakta i en text. Större rörlighet uppnås i samtal där man provar ut olika tolkningar, gör utvärderingar och förutsägelser eller gör kopplingar till egna erfarenheter. Det är troligtvis den senare formen av vandringar som Olof Lagercrantz bland annat tänker på när han beskriver sin läsupplevelse på följande sätt:

> Men jag andades böckernas luft. De bjöd en utvidgning av mitt liv. De lät mig se sådant jag inte själv kunde se och träffa människor som levde intensivare och mera dramatiskt än jag gjorde. De var varelser från en annan högre tillvaro. De tog sig an mig och tillät mig vistas hos dem och bli rörlig, rik, fattig, god och ond som de.[2]

I följande exempel ska vi följa syskonen Fabians och Felicias utprovning av att vandra på olika sätt i en bok som handlar om en pojke, en hund, en groda och en sköldpadda. Fabian är dryga sju år gammal och lillasyster Felicia två år yngre. Boken de läser är en bilderbok. Att läsa bilder är en väsentlig del av att också läsa texter. Bilderna illustrerar, ackompanjerar eller ibland till och med utökar innehållet i den skrivna texten. I dagens texter är det också mycket vanligt att bilder tar över mer och mer av utrymmet. De utgör med andra ord en

---

[1] Jon Smidt, *Sjangere og stemmer i norskrommet*, Universitetsforlaget, Oslo 2004, pp. 31–32.

[2] Olof Lagercrantz, *Om konsten att läsa och skriva*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1985, p. 21.

betydelsefull del i den vandring man ger sig ut på i texten. När vi kommer in i samtalet mellan Fabian, Felicia, deras pappa och Lars som spelar in det här samtalet, har på pappans uppmaning båda syskonen berättat varsin omfattande och fyllig saga där pojken i bilderboken varit huvudperson.[3] De båda berättelserna följs av en stunds tolkningar och utvärdering av vad barnens sagor har handlat om och associationer till egna erfarenheter av hundar, grodor och sköldpaddor. Helt plötsligt säger pappan:[4]

Pappa när båda vi be när ni berättade sagan så berättade ni båda berättade en saga om en pojke varför berättar man en saga om en pojke och inte en saga om en groda eller en saga om en hund
Fabian jag vet inte
Pappa ni valde båda två så handlade det om en pojke egentligen
Fabian e ja
Pappa fast han hade med sig en hund och en groda
Fabian ja
Pappa kan man berätta sagan så att den handlar om någon annan då
Fabian nej
Pappa går inte det
Fabian nej
Pappa varför inte det då
Fabian för det går inte

Pappan utmanar verkligen Fabians föreställningar och förväntningar om och också förhållningssätt till hur man kan vandra i den här bilderboken. Att det är en synvända som han försöker åstadkomma blir tydligt genom Fabians först undrande ”jag vet inte” som sedan övergår i ett mycket motsträvigt gensvar. Det går helt enkelt inte att berätta på något annat sätt enligt Fabian. Men av den åsikten är så med ens inte lillasyster Felicia.

Felicia det går för att den här ((pekar på grodan)) kan inte bara berätta samma sak (..) som pojken
Pappa så man kan berätta samma saga som handlar om grodan
Felicia ja
Fabian nej det kan man inte
Felicia det kan man visst det
Fabian en groda som hade en pojke och en hund till vän eller
Pappa de ja men vi kan väl pröva då vi kan väl pröva då Felicia du får berätta
Fabian så fiskade grodan å::::::::::::::: nej
Pappa du får berätta du (.) om Felicia berättar en saga om en groda så kan du berätta en saga om en hund sen
Fabian nej

---

[3] Caroline Liberg, Lars Espmark, Jenny Wiksten och Isabel Bütler, *Upplevelsepresenterande, händelsetecknande, berättande och språkinlärning*, RUUL (Reports from Uppsala University Linguistics) no 31, Uppsala University, Department of Linguistics, Uppsala 1997.

[4] Teckenförklaringar till återgivningen av samtalen: (.) = paus kortare än 0,5 sekunder; (..)= paus ca 0,5 – 1,0 sekunder; (1 s) = paus angivet i antal sekunder; (xx) = ohörbart ord.

Felicia har troligtvis fastnat för pappans fråga om man kan berätta sagan så att den handlar om någon annan. Hon ser grodan som denna någon annan. Fabians motstånd trappas nu upp. Han visar till och med genom ett exempel ”en groda som hade en pojke och en hund till vän” uttalat med en något ironisk röst på det orimliga. Men han avslutar ändå med ett ”eller”. Det markerar att han lämnar öppet för att det kan finnas andra tolkningar och sätt att se. Det är en form av gardering. Pappans ihärdighet, Felicias antagande av pappans utmaning och hennes exempel på ett alternativ har kanske skakat om hans tidigare klara förhållningssätt i den här frågan. När nu Felicia uppmanas av pappan att berätta, ger dock Fabian ifrån sig ett på samma gång uppgivet och motståndskraftigt utrop. Han avstår så bestämt från att så småningom berätta som pappan föreslår en saga om en hund. Ögonblicket är laddat och hett. Lars som är familjen utomstående försöker mjuka upp det hela genom att skrattande säga

Lars inte få höra den där
Pappa få höra nu

Skratt är *ett* sätt att mjuka upp besvärliga och obehagliga situationer. Vad Lars också gör är att bekräfta båda barnen som nu befinner sig i en svår konfliktsituation. Han vänder sig först till Fabian och kommenterar att Fabian inte kommer att gå med på att berätta någonting. Han vänder sig därefter till Felicia och ber henne att han ska få höra berättelsen om grodan. Detsamma gör pappan. Fabian drar sig bort i en annan del av rummet. Han markerar på så sätt sitt avståndstagande också rent fysiskt. Felicia antar utmaningen och börjar så sin berättelse om grodan.

Felicia det var en gång en groda och den hittade någonting konstigt på stranden som bara stod det var någonting konstigt som man inte visste vad det var och sen hoppade han i vattnet
Lars mhm
Felicia då nappade det tag i honom någon fötter det var någonting också en pojke som metade (1 s) men sen fick grodan inte lust med det så sköldpaddan tog bort kroken för det var en vän till grodan
Pappa sköldpaddan
Felicia grodan såg en hund som var med sköldpaddan och skällde men då blev den biten av sköldpaddan och grodan började hoppa ner i vattnet (1 s) och sen blev grodan förvånad när han inte såg sköldpaddan då såg dom sköldpaddan som grodhunden (xx) så den ramlade ner men så tänkte pojken lite och han skulle också hoppa ner för grodan bestämde sig sen och hjälpa grod jag menar (.) sköldpaddan och så gjorde han inte det för han trodde sköldpaddan var död (.) så blev sköldpaddan ensam igen och grodan också (..) för att dom hittade inte varandra men sköldpaddan bara blundade och grodan satt på en sten och tänkte och sköldpaddan var inte glad så grodan blev ensam (1 s) med sin familj också (.) och grodan var inte glad (.) för han grät
Pappa mhm hehe det var sagan om grodan
Lars det var sagan om grodan nu kommer sagan om
Pappa ska vi säga hunden eller vovven
Felicia nej hunden

Det är inte helt enkelt att följa Felicias berättelse utan att samtidigt se bilderna. Några sådana problem fanns inte när Felicia berättade utifrån pojkens perspektiv. Det var ju så sagan var avsedd att berättas. Pappa har nu ställt allt detta på huvud. Medvetenheten om det leder troligtvis till att han inte går in i berättandet och kommenterar eventuella svagheter. Det gjorde han däremot vid några tillfällen när barnen berättade med pojken som huvudperson. Fabian som tidigare dragit sig undan kommer under berättandets gång tillbaka till soffan där man sitter och han börjar titta i boken som Felicia berättar ur. Måhända är han sporrad av att försöka förstå vad det är Felicia berättar och eventuellt också hur hon klarar det. När så Lars och pappan vänder sig till Fabian och med gemensamma insatser säger att nu kommer sagan om hunden, är Fabian fullt beredd. Han har redan tagit boken från Felicia.

Fabian det var en gång en hund (1 s) som (..) bodde tillsammans med en groda och en pojke (4 s) för då så tittade de på när deras m (4 s) heter det deras när deras husse fiskade (1 s) plötsligt fick han napp och hunden blev arg på den för att (..) för att pojken hade ramlat ner så han hoppade efter och grodan också och spöet också (1 s) sen såg hunden att det var en sköldpadda som hade tagit kroken så han blev arg (1 s) på sköldpaddan och gick och trillade och skällde på den fast då blev han biten i handen (..) och han fick inte bort (1 s) tassen från m sköldpaddans mun han drog och slet fast han fick inte bort den så till slut gick de bort och då försvann han (2 s) och så tyckte hunden att det var skönt att ha tassen ner så satt han och fiskade me med svansen så kom sköldpaddan igen och bet honom i svansen och drog honom ner i vattnet tills bara ena foten syntes och sen försvann han då hoppade grodan ner och så såg de hans huvud sen (..) och sköldpaddan den såg död ut så de tog upp honom och han blev också ledsen och gick och slokade (1 s) men sen såg hunden att sköldpaddan levde
Felicia haha
Fabian då blev hunden glad igen (1 s) så levde de lyckliga i alla sina dagar
Pappa haha
Lars haha hörrödu bra
Pappa bra

Samtalet går sedan över till att handla om fiskarfängen Fabian och andra i familjen deltagit i. Det blev således en bra berättelse till slut. Och både Fabian och Felicia har fått stöd att tänka på ett helt nytt sätt om hur man kan vandra i texter.

I stark motvind och med risk för att skapa kaos, har Felicias och Fabians pappa i det samtal vi nu följt fortfarit med sin utmaning. Han har gett sina barn stöd för att få utforska andra än de mest vanliga sätten att vandra i en text och vilka textlandskap man då kan upptäcka. Här är det inte bara frågan om att som i många studier om utveckling av läsförmågan diskutera hur man kan stödja barn att utveckla sin rörlighet i texter genom att se olika tolkningar, göra utvärderingar och förutsägelser eller göra kopplingar till egna erfarenheter. Det är något mer som sker. Ett par frågor man därför kan ställa sig är: Vilka språkliga, kulturella och andra kapital är det pappan med en dåres ihärdighet försöker förvalta och på ett utmanande sätt se till att de traderas och kanske nyskapas? Och vilken betydelse kan det ha att han själv är författare?

Prosa

Arne Melberg

Närhelst ”litteratur” ska definieras så vänder man sig till dikten: där finner man den ”poeticitet” och ”litteraritet” som utnämns till specifik för det litterära språket. Sådana definitioner hör förstås den moderna tiden till: i klassisk tid karaktäriserades litteratur istället som *mimesis* och dikten var bara ett av de många sätt som kunde användas för att litterärt ”efterbilda” verkligheten eller naturen eller den föredömliga litteraturen. Ironiskt nog upphöjs dikten till den sanna litteraturen i samma historiska ögonblick som litteraturens viktigaste uttryckssätt inte längre kan sägas vara dikt, utan snarare roman och fiktion. Eller kanske *prosa*. För diktens modernisering och frigörelse från det klassiska formspråket har ju inneburit att dikten har närmat sig prosan. Och de flesta försöken att definiera litteratur som dikt och poeticitet görs just när dikten modernisera-des i prosaisk riktning, det vill säga under första delen av 1900-talet.

Men vad är då *prosa*? Med tanke på prosans dominans i den moderna litteraturen, så är det med förvåning man måste konstatera att litteraturteorin tiger still: jag har inte lyckats upptäcka någon anstormning av försök att definiera prosa, vare sig som fenomen, som historiskt faktum eller som tendens. Det finns förstås storartade försök att ringa in den berättande prosans karaktär, alltifrån Sklovskijs *Prosans teori* (1929) till Todorovs *Prosans poetik* (1971), och kanske kan man se all den ”narratologi”, som utgått från Gérard Genettes arbeten, just som försök att bestämma den berättande fiktionsprosans egenskaper. Men när jag nu vill hävda att den moderna litteraturen och kulturen är invaderad av prosa, så tänker jag inte bara på berättande fiktion, som förstås är en viktig medlem i familjen prosa men ändå bara en av många medlemmar i en familj som också omfattar en hel del av det som vi med ett vagt uttryck kallar sakprosa.[1]

Så: vad är prosa? Jag vill här bidra till ett svar genom att i tre avsnitt summera olika uppfattningar om vad prosa är (eller: inte är), uppfattningar som jag vill

[1] Sklovskij avslutar *Prosans teori* med ett kort kapitel om ”Essay and Anecdote” där han tar upp det som i den engelska översättningen (1990) kallas ”plotless prose”. Och Sklovskij varnar för för det som den litterära utvecklingen gjort till ett faktum: en blandning av ”literature of fact” med ”high literature” (alias fiktion).

kalla dogmatiska eftersom de blivit en del av vårt kulturella undermedvetna, eftersom de fungerar som bestämmande självklarheter för våra uppfattningar av fenomenet ”litteratur” och kan avläsas i de institutionella reflexer varmed vi sorterar och värderar litteratur i t.ex. bibliotek, bokhandel, litteraturkritik, litteraturanalys och litteraturundervisning. Denna *doxa* underkastar jag några reflexioner och ett diktexempel.

Prosa är skriftspråkets normaltillstånd

Enligt denna uppfattning skulle prosa vara identiskt med skriftspråk eller med ”text” generellt, ett missförstånd som leder till flera: att prosa inte skulle vara (eller kunna vara) ett litterärt arbete med språket utan att det litterära språkarbetet består i att förvandla prosa till fiktion eller till dikt. Historiskt sett förhåller det sig snarare tvärtom: prosa uppstår när man på medeltiden kommer på att knyta samman liturgins versrader eller när man översätter dikt till en sammanhängande framställning. Prosa är sålunda ingen neutral grundform utan redan en mer eller mindre litterär bearbetning av språkligt material. Istället för att tänka sig prosa som språkligt råmaterial eller litterär ”grundform” så kan man föreställa sig prosa som *bakgrund* till olika former av litterär bearbetning (vilket är vad Jeffrey Kittay & Wlad Godzich föreslår i *The Emergence of Prose. An Essay in Prosaics* från 1987). Fördelen med en sådan metaforik är att prosa då framstår som en del av den samlade litteraturen eller av det litterära ”fältet”, för att använda en annan metafor som gjorts gångbar av Pierre Bourdieu (i *Les règles de l'art* 1992). Och kanske får vi lättare syn på prosan som konstruktion och tendens om vi inte, eller inte bara (som Bourdieu), tänker oss ”fältet” som en uppsättning mekanismer som reglerar ”litteraturen” utan istället tar fasta på metaforens andra möjligheter. Som t.ex. Roland Barthes i den berömda uppsatsen ”Från verk till text”, där han polemiserar mot ”verket” som litterär ”substans” och istället lanserar ”texten” som ”metodologiskt fält”.[2] Vi behöver i alla händelser påminnas om att prosa är konstruktion och tendens, ett historiskt fenomen i full verksamhet på det litterära fältet.

En hastig jämförelse med musik och konst kan belysa detta: uttrycket *musikalisk prosa* dök upp under senare delen av 1800-talet som en beteckning på försöken att bryta upp musikens stora perioder och melodiska klanger och istället närma sig dramatisk dialog, *Sprechgesang* och tonmåleri.[3] Termen plockades upp av Arnold Schönberg för att motivera den ”atonalitet” som i detta perspektiv framstår som musikens *prosaisering*. Samtidigt med Schönberg utvecklades den non-figurativa konsten av ”kubisterna” (Bracque, Picasso) som byggde på Cézannes ansatser. Det finns förstås uppenbara mediala och andra stora skillna-

[2] ”Le Texte, lui, est un champ méthodologique.” ”De l'œuvre au texte” publicerades första gången i *Revue d'esthétique* 1971.

[3] Se Carl Dahlhaus, *Musikalischer Realismus*, Piper, München 1982, p. 154 ff.

der mellan bildkonst, musik och litteratur – men också en påfallande samstämmighet både i tid och i orientering. Och det som är gemensamt vill jag således karakterisera som *prosaisering*.

Litterär prosa är fiktion

Enligt denna seglivade dogm är fiktionsprosan den egentliga litteratur som kallas ”skönlitteratur” medan ”sakprosan” rymmer all den prosa som refererar till en verkligare verklighet. Vilket är missvisande av flera skäl: dels för att en rad varianter av ”sakprosa” tar till litterära medel också, och inte minst, när det gäller att ge trovärdighet åt en sant och sakligt framställd verklighet. Sanning är nämligen inte (eller inte enbart) en fråga om framställningens referentiella överensstämmelse med en given verklighet. Också sanningen måste produceras, vilket helt enkelt betyder att också den sannings-syftande och icke-fiktiva framställningen måste ta till litterära grepp – exemplen är mest påfallande i all den litteratur som befinner sig i gränslandet till det som dogmatiskt uppfattas som den verkliga litteraturen, t.ex. essä och biografi och ny-journalistik och alla varianter av ”dokumentärlitteratur”, men återfinns också i de sakligaste framställningar.

I själva verket bearbetar fiktionen – som faktiskt är lika lite historiserad och definierad som ”prosan” – bara en liten del av det litterära fältet. Dessutom händer det att fiktionen inte nöjer sig med att vara fiktion. I romanens historia konstrueras inte bara omfattande fiktioner men där bryts och provoceras lika gärna fiktionen. Och i dagens romanlitteratur kan man observera en hunger efter verklighet, som inte håller till godo med det som dogmatiskt brukar avgränsas som fiktion. Den litterära prosan kan leda till fiktion men prosan kan också nöja sig med fiktiviserande inslag eller helt och hållet avstå från fiktion utan att därför sluta vara litterär.

Denna observation är stimulerad av en spekulation av Walter Benjamin; det handlar om ett fragment som enligt Benjamins utgivare är skrivet i anslutning till hans sist fullbordade arbete, *Über den Begriff der Geschichte*, och som kallas ”Das dialektische Bild”. Jag översätter relevanta partier:

> Vill man betrakta historien som en text, så gäller därom det som en sentida författare sagt om den litterära texten: det förflutna har i denna lagt in bilder, som kan jämföras med dem som hålls fast av en ljuskänslig plåt. /---/ Den historiska metoden är en filologi, som baserar sig på livets bok. ’Att läsa det som aldrig skrevs’, heter det hos Hofmannsthal. Den läsare som här kommer i åtanke är den sanne historikern. /---/ Historiernas mångfald påminner om språkens mångfald. Universalhistoria i modern mening kan alltid bara vara ett slags esperanto. Universalhistoriens idé är messiansk. /---/ Dess språk är integrerad prosa, som sprängt språkets fjättrar och som förstås av alla människor (som söndagsbarnen förstår fåglarnas språk). – Prosans idé sammanfaller med den messianska föreställningen om en universalhistoria (konstprosans varianter som aspekter av den universalhistoriska /---/).[4]

[4] *Gesammelte Schriften* I: 3, Suhrkamp 1991, p. 1238. Min övs.

I detta fragment spekulerar Benjamin om historiens ”text” som livets aldrig färdiglästa bok och om ”universalhistoriens” språk som ”prosa”. Benjamins universalhistoria har ett ”messianskt” perspektiv: först när ”allt” existerar i ett samfällt ”nu” (*allseitiger und integraler Aktualität*) kan man tala om en förverkligad ”universalhistoria”. I den historia där vi lever är det universella en möjlighet eller en dimension, som skymtar i vår språkliga mångfald eller kommer till uttryck på konstlat vis (”esperanto”). I utopiskt perspektiv kan universalhistorien däremot uttryckas och förstås av alla i ett samfällt språk, ett språk som Benjamin kallar prosa. Han skriver *integrale Prosa* just som han skrev *integraler Aktualität* om det messianska ögonblicket; adjektivet betonar samtidighet, samfälldhet, samordning. I Benjamins universalhistoria hänger *allt* samman; men eftersom det är omöjligt att nå denna slutpunkt så kan man likaväl slå fast att i nuets och historiens värld är *allt* tillfälligt och saknar slutgiltig mening.

Det är just försöket att få historiens och verklighetens oöverskådliga mängd av tillfälligheter att hänga samman och bilda mening som jag associerar till ”prosa”. Den prosaiserande tendensen siktar till den universalhistoriska mening där ”allt” hänger samman i ett slags balans mot modernitetens insikt i tillvarons oöverskådliga kontingens.

Prosa och poesi är motsatser

Det är visserligen riktigt att prosa en gång uppstod som manipulerad eller rentav negerad poesi, men därav följer inte att dessa litterära former skulle utesluta varandra: snarare är de inneslutna i varandra i ett permanent spänningsförhållande. Prosan är, som Walter Benjamin en gång uttryckte saken, ”poesins idé”[5]. Även om detta slår mig som överdrivet idealistiskt så fångar det ett sammanhang mellan prosa och poesi, som också Nietzsche diskuterade i *Die fröhliche Wissenschaft*, avsnitt 92: ”Man skriver bara god prosa i poesins perspektiv! Ty denna befinner sig i ett oavlåtligt välartat krig med poesin: all dess charm består i, att man hela tiden undviker och motsäger poesin”. Den goda prosan kräver således ett aktivt förhållande till det som inte är prosa, nämligen poesi, och omvänt kräver poesin ett aktivt förhållande till prosan. Om poesin i klassisk tid var den starkare parten i detta utbyte så måste man säga att prosan i modern tid har tagit överhanden och att poesin har *prosaiserats* i takt med sin modernisering. Denna tendens kan avläsas i all den *prosadikt* som skrivits från Baudelaire och framåt och som är ett påfallande inslag i dagens litteratur. Jag tänker nu på sådant som skrivs och presenteras som dikt men som i själva verket ligger nära prosan, men också alla de typer av kortprosa och kort-kort prosa som ligger nära dikten; liksom den slags text som växlar mellan dikt och prosa; liksom, förstås, det som presenteras som just prosadikt. I själva verket tror jag inte det är någon överdrift att utnämna prosadikten (i denna

[5] *Der Begriff der Kunstkritik in der deutschen Romantik.* I *GS I:1*, FfM 1991, p. 101. Min övs.

breda mening) till ett experimentfält, där prosan söker nya former och uttryck ”i poesins perspektiv” och i ”välartat krig” med poesin (med Nietzsches uttryck). Denna observation vill jag exemplifiera med några sidor text av Anna Hallberg, publicerade i *Lyrikvännen* 2004: 6:

> det är det sista bandet.beth gibbons sjunger.gräset är apoteksgrönt och den grillade kycklingen orange av grillkrydda.yasmin har ritat ögon och stjärnor med kulspetspenna på kassettomslaget.varje omslag har tolv svarta horisontella linjer.i love polly jean.om bandet går för fort och är felriktat kläms kycklingen fast med ett tryck av flera hundra kilo.pärla efter pärla.ord står mot ord.vid västkusten tidvis hård.även på kalfjället i jämtland och lappland väntas hård eller mycket hård.vingar, huvuden, lårben knäcks. risken finns att terrorister kommer över radioaktiva ämnen för att tillverka så kallade smutsiga bomber.granskog, flis.dina inköpslistor.kassettbandsremsor
>
> fladdrar i en gul buske vid tunnelbanestationen.det är en tjock grusväg, mycket sten. dragstiftet som tuschet rinner igenom.ett sidenskärp.eller en vass tunga.barriärerna kan ligga före befruktningen.bromsklotsar och amalgam.vad som stoppar.och väller. världshälsoorganisationen ställer sig kritisk till åtgärderna.att han själv skulle ha varit berusad tillbakavisar han bestämt.banden bryts och sträcks.aldrig aldrig aldrig mer.dina huvuden händer.floder över kartorna ådror stränder vågorna bryts mot minnesbanken och jag tänker gul blå en veteåker på ett fotografi från Skåne.detta ansvar är oåterkalleligt. emaljen i ditt runda öra tugga nu.och svälj.ett radband bön efter bön efter bön i svalget.

Man får tänka sig texten utlagd mitt på ett uppslag, att den således således löper från vänster till höger och att den fortsätter i precis samma stil över ytterligare fyra uppslag (åtta sidor), det vill säga 8 rader på varje sida, varje rad oftast i korta, ofullständiga meningar, avskilda med punkter men inga stora bokstäver. Titeln är *Första inspelningen* medan den första meningen talar om ”det *sista* bandet” – där skymtar ett slags dramatik mellan det ”första” och det ”sista” och möjligen en association till Becket – *Krapp's last tape* – ett stycke som liksom denna text utmärks av att jaget hasplar ur sig synbarligen fria associationer som dock bildar en poetiskt förtätad prosa.

Första radens sista ”band” återkommer efter några rader som ett produktionsband för kycklingar och på första sidans sista rad som ”kassettbandsremsor”; på andra sidans femte rad som band som ”bryts och sträcks” och i sista raden som ”radband”. Utan svårighet observerar man att ”band” bildar en förtätning i texten, en språklig koncentration av det slag vi förknippar med högmodernismen. Men här finns motverkande inslag: ”bandet” markeras visuellt av att texten löper som ett band mitt på sidorna samtidigt som ”bandet” markerar prosans formella egenskap: att binda samman – varje textsida kan ses som en avskild strof men också som prosaiskt sammanhängande. Intrycket av poetisk förtätning är således inte entydigt: texten är möjligen tematiskt och i alla händelser visuellt förtätad men resultatet ser ut som ett block av prosa. Och prosan verkar bestå av lösa associationer som närmar sig ett citerande montage eller en kakafoni av röster, alltifrån detta med kycklingproduktion till fragment av väderleksrapporten till lösryckta tidningsrubriker. Ur ett poesihistoriskt perspektiv kan man väl säga att citaten / rösterna / fragmenten från en prosaisk verklighet tränger sig på eller tränger sig in i en text som på modernistiskt vis försöker

hävda sin autonomi – från ett post-modernt perspektiv kan man snarare säga att texten *består* av dessa fraser, citat, fragment, klichéer.

Den här texten är ”prosa” både i den formella meningen att den är kontinuerligt sammanfogad *och* i den innehållsliga betydelsen att den verkar invaderad av en högst prosaisk verklighet: det är en text som *består* av språk från en medial och trivialkulturell värld och det poetiska jaget är helt underordnat detta språk, som i gengäld verkar rulla på alldeles av sig självt. I detta avseende påminns man om en repetitiv och maniskt mässande populärmusik. Men också det visuella arrangemanget inverkar på texten på ett sätt som kan påminna om t.ex. en videoinstallation: en ornamental text löper över tomma sidor. Den här språkmaskinens kompakta textblock inramas ju av idel luft och detta visuella arrangemang kanske kan uppfattas som en poetisk kommentar till den annars prosaiska texten. Det poetiska ingripandet i textens prosa består således av de förtätningar och tematiska antydningar som kan associeras med en högmodernistisk tradition – men också av närheten till populärkultur och till visuella installationer.

Hallbergs text verkar exemplifiera att poesin i tilltagande grad invaderas av prosa men den kan *också* läsas som en demonstration av poetiska strategier i förhållande till en dominerande prosa. Och tänker vi med Nietzsche i krigiska termer så tror jag att det handlar om ett särdeles raffinerat gerillakrig, eftersom Hallberg integrerar det prosaiska språk som hon samtidigt problematiserar. I alla händelser tror jag exemplet skulle visa att den moderna lyriken inte kan uppfattas som en autonom sfär motsatt prosan. Modern poesi består snarare av en repertoar av möjliga språkliga och visuella grepp för att bryta upp eller åtminstone störa prosaisk kontinuitet. Min inspiratör Walter Benjamin avläste ”universalhistoriens” tendens som ”prosa” men han kunde också beskriva samma tendens som katastrofal: ”Att det bara rullar på *är* katastrofen”.[6] Jag är inte lika apokalyptiskt lagd som Benjamin (så lever jag inte heller på 1930-talet) men exemplet Hallberg styrker mitt intryck av att prosan rullar på. Att bandet går. Och att poesin informerar om detta men att den också försöker lägga hinder i vägen.

[6] *Das Passagen-Werk*. I *GS* V:1, p. 592. Min övs.

Det vibrerande tomrummet

Gustaf Trotzig

På min väg till arbetet på Historiska museet brukade jag passera ett skyltfönster till ett skomakeri. Där hade man ställt ut en arbetsbänk som använts av en tidigare skomakare.

Bild 1 *Skomakarbänk.*

Arbetsbänken var ganska liten och enkelt gjord, utan några snickeritekniska finesser, en träskiva bara med kantlist och låga ben. Hela ytan var ärrad och fårad av ett oändligt antal snitt och hack som på sina ställen bildade djupa rännor. Överallt fanns märken av knivens och de andra verktygens livliga verksamhet. Där fanns också tjocka spår av beck och sot och fläckar av färg, droppar av bivax som använts för att låta tråden löpa lättare genom det sega lädret. Långa dagar av händernas möda och slit hade präntats in i denna lilla arbetsplats. Men det var inte bara skomakaren själv man fick kontakt med här utan också hans kunder. Det var ju just för deras skull som bänken hade fått sina märken. Rader av

människor i alla åldrar och samhällsklasser (inför skomakaren är vi alla lika) måste ha passerat förbi hans bänk och fått hjälp med något av det mest nödvändiga, gångbara skor. Nu var allt detta borta, men ändå inte. Bänken präglades av en intensiv närvaro – ett avtryck av ett helt arbetsliv – och det var givetvis av respekt för detta, som den bevarats och ställts ut.

För en arkeolog är denna frånvaro, som ändå vibrerar av liv, den stora utmaningen. I det arkeologiska materialet är sällan bevarat så konkreta arbetsplatser som skomakarbänken. Där kan istället själva människorna finnas i form av skelettmaterial, som i sig är arkiv över livets fysiska villkor från födsel till död. I arkivmaterialet från undersökningar finns också dokumenterat spår av aktiviteter och föremålsfynden utgör faktiska resultat av verksamheter. I museisamlingarna finns sådant som offrats för att blidka gudarna, annat som placerats i gravar för den dödes fortsatta liv, dyrbarheter som grävts ner för att hindra andra att komma åt dem och som aldrig grävts upp igen, ting som förlorats och saknats, men också lämningar från vardagslivet som blivit utslitna och kasserade och därför bortkastade.

Det är spår av generationers liv, verksamheter, ambitioner, förhoppningar, misslyckanden och drömmar och mycket, mycket mer som blivit bevarade i allt detta som ligger noggrant sorterat i museimagasinens lådor och askar.

Vad som är betydelsefullt, intressant och hur man metodiskt skall gå till väga för att fånga upp de levande vibrationerna kring detta material, är frågor som har sysselsatt forskarna i de snart två sekel som den vetenskapliga arkeologin har funnits.

År 1991 när jag var i färd med att skriva min doktorsavhandling om vikingatida metallkärl med bl. a. deras sociala förutsättningar för ögonen, kom Bourdieu i min väg. Det var i form av Donald Broadys avhandling *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Av en händelse hade jag ett tjänsteärende till Paris i april och avhandlingen stimulerade till ett studiebesök till Ècole normale superieur vid Rue d'Ulm där träd och rabatter stod i vårskrud.

Den som sysslar med sociologi har ju den stora fördelen att källmaterialet är levande och tillgängligt. Man kan bara ge sig ut och fråga folk och få direkta svar. Uppställda hypoteser kan testas omedelbart. Var det möjligt att de teoretiska begrepp som Bourdieu arbetade med också skulle kunna tillämpas på ett arkeologiskt material, som ju har många svar att ge om man bara ställer de rätta frågorna.

Jag gjorde ett försök att applicera kapital, habitus och fält på mina uppländska och gotländska vikingar och deras efterlämnade spår från 900–1000-talet. Tyvärr var detta strax innan jag måste lämna mitt manus till tryckning och jag kunde inte ta ut svängarna så som det skulle ha varit önskvärt, men det avsnittet skrevs med utsikt över takåsarna i Paris. Av det begränsade arbete jag gjorde, kan jag här endast presentera en glimt.

Mitt forskningsmaterial var ett antal metallkärl som de gamla birkaborna och gotlänningarna fått med sig i graven. På Gotland innehöll kärlen lämningar av mat, rituella måltider med fisk, fågel, ägg, hasselnötter och annat, som jag inte tror vara avsedda för ett liv i den andra världen utan som färdkost på den sista resan.[1]

När det gällde kärlen såg jag två skilda aktörer: de som tillverkade dem och de som använde dem.

Av *tillverkarna* hade flertalet sin hemvist utanför nuvarande Sverige, troligen i Rhendalen. Tillverkningen var specialiserad med traditioner tillbaka i romersk tid. Bakom den låg av allt att döma en omfattande organisation med stabil ekonomi som kunde förändras och utvecklas i enlighet med marknadens krav. Man kunde ana ett invecklat system av yrkesmän från bergsmän till kolare till hantverksmästare och lärpojkar samt olika kategorier av finansiärer och handelsmän.

De människor som man kommer närmast i direkt kontakt med genom kärlen är hantverkarna som en gång gjorde dem. Det är oklart om de stod för det ekonomiska kapitalet vid tillverkningen, men däremot hade de utan allt tvivel ett stort symboliskt kapital i form av sitt utomordentliga yrkeskunnande, som ju alla kring dem var beroende av. Att produktionen av metallkärl utgjorde ett eget fält där man konkurrerade om kunder, utvecklade ideal och drev egna gruppintressen är ställt utom tvivel. En intressant fråga är hur kunskapsreproduktionen fungerade inom detta yrke.

På Gotland, där det också utvecklats en inhemsk kärltillverkning och där huvuddelen av produkterna inte användes i gravar utan som förvaringskärl för silverskatter, får man intressant spänning mellan tillverkarnas symboliska kapital och det faktiskt nedgrävda, ekonomiska kapitalet.

När det gäller *användarna* måste det ha funnits någon som beställde kärlen, kanske påverkade deras utformning och hade en bestämd uppfattning om vad de skulle användas till. Någon måste också ha placerat kärlen i gravarna, sannolikt i närvaro av andra personer till vilka han eller hon stod i någon slags relation. Metallkärl och andra lyxartiklar kunde ju tolkas som att det fanns god tillgång på ekonomiskt kapital, men hur var det med det symboliska. Det handlar om anseende, trovärdighet och pålitlighet.

Det finns en omfattande diskussion om hur den etniska sammansättningen var bland dem som begrovs på Birka. Inslagen av främmande föremål är omfattande. Hur uppfattade de inhemska stormännen dessa eventuella främlingar? De tillresta främlingarna hur såg deras habitus ut? Från vilka familjer i sitt hemland härstammade de? Kunde man kompensera sina möjliga brister i den sociala bakgrunden genom att ”arbeta sig upp” exempelvis som köpman?

---

[1] Gustaf Trotzig, *Vikingatida gravkärl av koppar och kopparlegeringar från Birka och Gotland. Tillverkning, användning och sociala förutsättningar*, Theses and papers in Archaeology. Series B:1, Published by the Archaeological Research Laboratory 1991.

Det fält man verkade inom måste ha varit tydligt. Här träffade man på konkurrenter om bl. a. handelsvaror – var det vapnen det enda möjliga konfliktlösningen?

På Gotland var situationen annorlunda. De som använde kärl där var inte några inflyttade främlingar, men det verkar som de brutit upp från någon tryggare tillvaro. Kanske hade kommit i konflikt med den nya religionen som spred sig. Det gamla ”religionsfältet” höll på att sprängas.

Ja, man kan fortsätta att föra de här antydda resonemangen mycket långt. De bordieuska begreppen kan fungera som redskap för tanken också när det gäller arkeologiskt material, tycker jag.

Som inom alla vetenskaper finns det inom arkeologin många olika uppfattningar om källmaterialets karaktär och möjligheter och den här presenterade synen omfattas inte av alla i branschen. Att lämna materialets fasta grund, som en del uppfattade det, och ge sig ut på kultursociologiska isflak på detta sätt var inte okontroversiellt 1991. Några av landets mest kända arkeologer, tillika mina goda vänner, blev förfärade.

Att förneka fil.kand.-begreppet

Daan Vandenhaute

I uppsatsen ”Inträdet. Om litteraturkritik som intellektuellt fält” – en uppsats ”som torde vara det första försöket i Norden till en analys av ett fält i Bourdieus mening” – formulerar Donald Broady och Mikael Palme hypotesen att ”de fenomen som brukar kallas ’68’ (men som för Sveriges vidkommande knappast inträffade i större skala före 1970) kan betraktas som uttryck för en demografisk katastrof”.[1] De som utbildat sig i slutet av sextiotalet riskerade att deras utbildningsinvesteringar skulle kunna gå förlorade genom överskottet på akademiker. I denna situation började många söka sig till nya områden, i synnerhet till positioner inom fälten för kulturell produktion. Enligt Broady och Palme påverkade dessa individer inte bara etablerade positioner som *DN*:s kultursida, radio och TV och *Ord & Bild* utan de skapade också egna positioner, som t.ex. stenciltidskrifterna och förlag som Författarförlaget och Författares Bokmaskin. Nykomlingarna skulle ha hävdat ”sin rätt att delta utan att ha presterat det *specifika* investeringsarbete […] vilket tidigare utgjort förutsättningen för inträde och erkännande” i de kulturella fälten, utan i stället legitimerat sig ”med hänvisning till sin politiska klarsyn”. Man skulle kunna förstå allt detta som ”medelklassens strategi för att undvika att deras barn, ställda inför examensinflationens realitet, deklasserades”.

Denna hypotes har jag tagit som utgångspunkt i en studie av det sena sextiotalets och det tidiga sjuttiotalets lyrikdebutanters inträden i det svenska litterära fältet. I ”Om inträdet i världen. Lyrikdebutanterna i 1970-talets svenska litterära fält”,[2] tjugo år efter ”Inträdet”, har jag i detalj och med hjälp av olika typer av data analyserat dessa olika vägar in i fältet. I föreliggande artikel sammanfattar jag först det viktigaste ur denna analys. Sedan följer ett textcollage med fragment ur intervjuer som jag genomförde med några av lyrikdebutanterna. Citaten kan betraktas som subjektiva översättningar av vissa aspekter av de objektiva analyser som utgör kärnan i min undersökning. Passande i sam-

[1] Alla citat från Donald Broady och Mikael Palme, ”Inträdet. Om litteraturkritik som intellektuellt fält”, pp. 173–215 i Donald Broady (red.), *Kulturens fält. En antologi*, Daidalos Göteborg 1998.

[2] Daan Vandenhaute, *Om inträdet i världen. Lyrikdebutanterna i 1970-talets svenska litterära fält*, Gidlunds, Hedemora 2004.

manhanget väljer jag att här lägga fokus på de sidor där mötet mellan ”kulturen”, ”utbildningen” och ”det sociala” tematiseras.

***

I min undersökning av lyrikdebutanternas villkor har två begrepp ur den bourdieuska verktygslådan fått stå centrala: fält och kapital. Det som jag ägnat mig åt är att undersöka hur man träder in i fältet och hur man håller sig kvar där – och hur det i detta sammanhang avtecknar sig olika mönster av grupper med olika strategier (som även intar olika hållningar i rummet av ställningstaganden). Förutom tonvikten på fältet som ett nätverk av relationer mellan positioner utgör också konkurrensaspekten som ligger i fältbegreppet ett viktigt element i studien, närmare bestämt konkurrensen, eller striden, om utrymmet och möjligheten att komma till tals – och att bli omtalad. Undersökningen av denna strid har också inriktats på frågan om de olika resurser som debutanterna förfogar över – fältspecifika såväl som sådana som hänger ihop med socialt ursprung, utbildningsnivå osv. – kan relateras till olika utgångspunkter för och möjligheter till att tala och att bli hörd.

Den undersökta populationen består av samtliga som debuterade med en lyriksamling mellan 1968 och 1976, med undantag för dem som publicerade sig på förlag med rent regional och/eller religiös karaktär. På så sätt har jag försökt utesluta amatörförfattarna så att populationen enbart omfattar dem – men i görligaste mån alla – som kan förväntas ha riktat sig till och eftersträvat en position i det litterära fältet, oavsett om deras investeringar har lönat sig eller inte. 127 debutanter uppfyller dessa villkor.

För att söka svar på frågan hur debutanterna trädde in i fältet och hur de lyckades hålla sig kvar där, hur deras strid om de legitima uttryckssätten tog form och hur denna strid förhöll sig till de objektiva villkoren som möjliggjorde den (och som samtidigt påverkades av den) har jag samlat in ett stort antal uppgifter om debutanterna av diverse art. Data har samlats in om debutanternas sociala ursprung och egna utbildningsinvesteringar, deras publiceringsstrategier, sidoaktiviteter och deltagande i sociopolitiska aktiviteter, det institutionella erkännande som de lyckades förvärva, samt deras preferenser och konstnärliga val, deras ställningstaganden i det symboliska rummet. Uppgifterna härstammar från olika källor och olika metoder har tillämpats för datainsamlingen, framförallt djupintervjuer, enkätundersökning, bibliometriska studier samt innehållsanalys. Uppgifterna avser perioden 1968–1981. Åren mellan det sena sextiotalet och det tidiga åttiotalet uppfattas i allmänhet som ett mer eller mindre homogent skede i den svenska litteraturens historia. Genom att undersöka en något längre period, där det ändå råder mer eller mindre samma villkor, har det varit möjligt att inte enbart undersöka det egentliga inträdet utan också den första fasen i debutanternas litterära banor. För analysen av datamaterialet har jag främst använt multipel korrespondensanalys.

Vad har nu denna undersökning av individer utrustade med olika typer och mängder av kapital som stred med varandra om vem som hade rätten att tala (och sättet att tala) resulterat i? Här finns naturligtvis inget utrymme för en mera utförlig diskussion och jag nöjer mig med att försöka sammanfatta några av de viktigaste resultaten.

Relaterar man debutanternas sociala bakgrund till (deras inträde i) det litterära fältet, kan man göra två intressanta iakttagelser i samband med valet av debutförlag respektive dynamiken i den fortsatta litterära banan. När debutanternas sociala morfologi studerades för sig kunde jag konstatera en motsättning mellan debutanter med ett högre och dem med ett lägre socialt ursprung (som överraskande nog utgjorde en klar majoritet av populationen). Denna motsättning verkade överföras till en motsättning mellan debutförlagen, i synnerhet mellan Bonniers och Rabén & Sjögren, som attraherade debutanter med ursprung i den kulturellt dominerande klassen respektive i arbetarklassen.

Denna klasstyrda systematik i valet av debutförlag fick en i vissa avseenden oväntad utgång, i och med att debutanterna med de vid första anblicken och enligt alla gängse förväntningar bästa förutsättningarna, nämligen nykomlingarna från den kulturellt dominerande klassen som företrädesvis publicerade sin första diktsamling på Bonniers, det ledande skönlitterära förlaget, fortast lämnade det litterära fältet. Debutanterna från de lägre klasserna visade sig investera mycket mer i författarskapet, såväl vad gällde den skönlitterära produktionen (i bokform och i tidskriftsform) som utövandet av litterära sidoaktiviteter.

Men om man undersöker hur de litterära investeringarna blev institutionellt erkända i form av medlemskap i Sveriges författarförbund (en av de viktigaste markörerna av skiljelinjen mellan dem som var och dem som inte var), försvagas skillnaderna mellan klasserna. Växelkursen mellan aktivitetsgrad och institutionellt erkännande verkade med andra ord vara gynnsammare för debutanter från de högre klasserna (och i synnerhet för debutanterna från den kulturellt dominerande klassen) än för nykomlingarna från de lägre klasserna. Även när man ser till investeringarnas varaktighet märker man en påfallande skillnad mellan klasserna. I de högre klasserna var procentandelen aktiva nämligen mycket stabil över en längre period (aktivitetsgraden under sjuttiotalet har jämförts med den under (hela) nittiotalet), vilket inte var fallet för de lägre klasserna där procentandelen aktiva tydligt minskade efter sjuttiotalet (och närmade sig de högre klassernas aktivitetsgrad). Förutom skillnaderna i lönsamhet mellan debutanter från olika klasser var det alltså också tal om en annan dynamik, om olika hastigheter med vilka debutanterna rörde sig i det litterära fältet. Debutanterna från de högre klasserna verkade hitta rätt mycket fortare än dem från de lägre klasserna – antingen detta innebar att avbryta författarbanan efter debuten eller att fortsätta den, på så sätt att närvaron i fältet också blev institutionellt erkänd. De mera intensiva försöken från debutanterna ur de lägre klasserna kunde i sin tur ses som en konsekvens av den vertikala rörelsen som närmandet till det litte-

rära fältet innebar för dem – inträdet på främmande mark, som precis på grund av avsaknaden av bekantskap och förtrogenhet med terrängen krävde mera tid.

Vid sidan av det påvisbara sammanhanget mellan det ”sociala” och det ”litterära”, kunde det dock konstateras att debuten och den fortsatta författarbanan (och sambandet mellan båda) framförallt präglades av en fältspecifik, intern logik.

Analysen av debutanternas väg in i fältet påvisade en dubbel polaritet, mellan en perifer och en central pol samt mellan två mer eller mindre alternativa inträdessätt. Huvudmotsättningen gick mellan en grupp som publicerade sin första diktsamling på ett småförlag utan föregående tidskriftsdebut och en grupp som förberedde bokdebuten genom ett eller fler skönlitterära bidrag i en etablerad tidskrift och som sedan kom ut på ett stort förlag. Förutom denna centrum-periferi opposition fanns det även en motsättning mellan äldre och nya oetablerade utgivningssätt, mellan vad som skulle kunna kallas en folkrörelsepol och en stencilpol. Å ena sidan formerades en grupp med debut i en tidskrift som tillhörde arbetarrörelsens kulturella institutioner och en därpå följande bokdebut på ett dito förlag (Rabén & Sjögren), å den andra sidan en grupp som först publicerade sig i en stenciltidskrift och som sedan gav ut en debutsamling på ett stencilförlag.

Vid analysen av det litterära inträdet framträdde vid sidan av den föregående tidskriftsdebuten hos dem som verkligen verkade eftersträva en position i det litterära fältet ytterligare två indikatorer på skönlitterärt allvar, nämligen medverkan i en Grupp-antologi och deltagande i debutantkursen på Biskops-Arnö. Även undersökningen av debutanternas fortsatta banor visade att närvaron i fältet krävde fältspecifika investeringar, såväl primära (skönlitterär produktion i bokform, men också i tidskrifter) som sekundära (essäistisk produktion, kritikerverksamhet, redaktörskap, tolkning). Trots dåtidens kulturella radikalisering och nya legitimeringsförsök som byggde på den politiska klarsynen (”röd men inte expert” såsom Broady och Palme sammanfattar det) visar det sig att erövrandet av en position först kunde ske efter och tack vare (intensiv) satsning på fältspecifika aktiviteter – positioner som sedan också bekräftades av fältspecifika tecken, som medlemskap i Författarförbundet, stipendier och kritikeruppmärksamhet.

Den fortsatta satsningen skedde, som framgick av en analys av det institutionella rum som populationen rörde sig i efter debuten, i mångt och mycket på ett sätt som liknade den egentliga debuten. Egenskaperna som mätte fortsatt litterär aktivitet fördelade sig i ett rum som karakteriserades av en huvudmotsättning mellan närvaro eller frånvaro i de etablera tidskrifterna å ena sidan, och å den andra en motsättning mellan två poler som representerade en preferens för två olika typer av tidskrifter, stenciltidskrifter respektive fackförbundstidskrifter. Även om det visade sig existera ett direkt förhållande mellan debuten och den fortsatta författarbanan var detta förhållande inte alls statiskt och exklusivt tvingande, utan debutanterna kunde – och vissa gjorde så – röra sig i olika riktningar (om än i ojämn takt). Detta gällde särskilt för debutanterna som

gärna uppehöll sig i stencilpolen (respektive folkrörelsepolen), men som också fick rikta sig till de prestigefyllda institutionerna (den förbannade kultureliten enligt ett tidstypiskt uttryck), vare sig de ville eller inte – eller snarare: om de nu ville komma till tals och bli hörda i det litterära fältet. För att bli hörd fick man alltså mer eller mindre frekventera det ”etablerade” rummet, där alla som existerade var ”tvungna” att vistas, oavsett om de hade sin ”naturliga” plats där eller inte – vilket kan betraktas som ännu ett tecken på fältets autonoma status.

Detta institutionella rum som debutanterna rörde sig i får naturligtvis inte betraktas som någon neutral struktur av identiska publiceringsmöjligheter, utan dessa olika positioner var samtidigt bärare av motsättningar i det symboliska rummet. Detta rum av ställningstaganden har jag analyserat genom en undersökning av hur recensenterna karakteriserade de olika författarskapen – en analys som mycket riktigt klargjorde att rummet av ställningstaganden och det institutionella rummet strukturerades enligt likartade förhållanden. Såsom det institutionella rummet i första hand präglades av en centrum-periferi motsättning, avtecknade sig även i rummet av ställningstaganden en pol som verkade representera de ”centrala” symboliska egenskaperna. Denna pol visade sig vid närmare betraktande omfatta två aspekter, dels det centrallyriska och estetiserande, dels det abstrakta, metapoetiska, språkkritiska. Denna höga grad av intellektualisering stod i bjärt kontrast med vad som definierades som ”rakhetens” pol, där det raka fick en dubbel innebörd, med hänsyn till det formella och preferensen för det okomplicerade, realistiska uttrycket å ena sidan, och till det tematiska och det uttalat politiska, socialistiska budskapet å den andra. Det raka, direkta kontrasterades inte bara mot det abstrakta och komplicerade, utan också mot det bildrika, explosiva som kännetecknade den ”anarkistiska” polen, en pol där i övrigt form och innehåll, liv och poesi, i sann avantgardistisk anda, verkade vara sammanflätade.

***

Verkligheten struktureras inte bara av olika objektiva förhållanden som man kan vaska fram ur ett stort datamaterial utan också av personliga erfarenheter. Dylika erfarenheter kommer till uttryck i följande citat som illustrerar hur vissa aspekter av de objektiva analyserna som presenterades kort ovan upplevdes av några som försökte träda in i sjuttiotalets litterära fält. De anonyma citaten kommer från olika debutanter som jag intervjuade; varje nytt citat avskiljs av den löpande texten eller av en blankrad.

När det gäller debutanternas sociala ursprung är det påfallande att populationen rekryterades i hög grad från lägre samhällskikt. Inträdet i det litterära fältet var med andra ord för många av debutanterna ett inträde i ett socialt universum som inte var deras; sjuttiotalets paroller om en folkets kultur fick alltså i många av debutanternas fall en nog så bokstavlig tolkning.

> Vi var ju framför allt, man kan väl säga att vi var både litterärt intresserade, litteraturen kom ju före politiken, vi hade ju ändå en litterär plattform som vi stod på. Vi hade ju läst en del – för mig var det ju så i alla fall, trots att jag kom från en politisk radikal, men inte politiskt aktiv miljö, så hade jag under min uppväxt aldrig över huvud taget hållit på med politik; men så var man kanske mera intresserad av litteratur av någon anledning som jag inte riktigt begriper. Men sedan när man kommer till Uppsala, så är det så väldigt mycket som händer på alla fronter, väldigt mycket med kultur och film, man fick nya vänner och diskuterade. Och sedan så kommer det här med '68, diskussioner och sånt. [...] Jag minns när jag kom till Uppsala, så hade jag också regionala, nästan dialektala mindervärdighetskomplex; man hade ingen terminologi. [...] det som tror jag ändå skiljde oss, och det tror jag man kan tacka sin bakgrund för, det är att vi ändå kände mycket mer till de här miljöerna, det här folket som det pratades om. Om man jämför med många av dem som i studentrevolten tog ledningen och makten som kom från helt andra miljöer, som var självsäkra, som visste allt och kunde allt, som hade språket, hela självsäkerheten. För det var också så att man, i de politiska sammanhangen som vi deltog i, i studiecirklar och så där, liksom blev vi uteslutna för att vi ställde för kursledaren korkade frågor; vi hade gått igenom Mao Zedongs Tal till bönderna i Juichin 1934 och sedan så frågade jag: "nu när jag kommer hem till påsk på ferie och ska ta kontakt med folket, hur ska jag kunna tillämpa hans analys då när jag kommer hem till Värmland, 40 år senare?". Och då sa kursledaren, frågar du något så jävla dumt är det lika bra att du går härifrån. Och om man nu tog de här studierna på allvar, det här var kanske lite ironiskt frågat, men om man nu tog det på allvar, så var de just såna frågor man skulle ha ställt sig. Så det var inte alldeles självklart att man var som fisken i vattnet i de här mera renodlat politiska sammanhangen heller.

Inträdet i litteraturens värld visade sig vara ett inträde i en värld som, trots avsaknaden av en strikt arbetskontroll och av formella krav när det gäller examensbevis eller officiellt godkända kompetensprov, verkade förutsätta höga utbildningsinvesteringar. Bara en knapp femtedel av populationen hade inte (påbörjat eller) avslutat gymnasiestudier, mer än hälften av populationen hade en akademisk examen, en fjärdedel av debutanterna hade läst vid ett universitet utan att ta någon examen. Relaterar man utbildningsnivån till debutanternas ålder, ser man att fyrtiotalisterna utgör den största gruppen med examen, medan femtiotalisterna är överrepresenterade bland debutanterna med avbrutna studier (gärna i litteraturhistoria eller konsthistoria). Dessa skillnader verkade också sammanfalla med olika livsstilar, där de yngsta debutanterna – nödtvunget, med tanke på dåtidens konjunktursvängning inom högskoleutbildningen? – oftare föredrog friheten framför det som man upplevde som borgerlig konformism, där man ville leva det osäkra liv som författare utan att investera i det skyddsnät som en akademisk examen kunde utgöra – en investering som dessutom kanske upplevdes som ovidkommande, eller kanske till och med skadlig, för ett dylikt liv.

Du pluggade då?

Nej,… ja, alltså, jag, jag jobbade i hamnen, på mentalsjukhus, vanligt sjukhus, gjorde påhugg här och var, och pluggade emellan, eller pluggade och pluggade, jag var inskriven på universitetet. Jag tog faktiskt en fil kand, jag tror det var 73. I historia, tre betyg (som det hette på den tiden), och två betyg i litteraturhistoria, och sedan hade jag ett i antropologi och en massa konstiga saker. Nej, men alltså, man ska veta också att på den tiden så, förutom historia som jag var intresserad av, så var det för studielånets skull; jag menar, på den tiden så kunde man ha en egen lägenhet och pengar och festa och flumma runt på ett studielån, pengarna räckte. Så att man gjorde det som var nödvändigt för att få ut pengar till nästa termin, och sedan jobbade man lite i hamnen och så där. Så levde man enkelt men gott, man hade ingen stereoanläggning men man hade jämt pengar. Min första lägenhet, jag flyttade hemifrån tidigt omedelbart när jag gick ut från gymnasiet, men min första lägenhet kostade 49 spänn, och då kunde du tjäna 16–17 spänn som mest i hamnen på en natt, på övertid då, beroende på vad slags båt det var; alltså tre timmar då hade du din månadshyra, och högg du på då och tog ytterligare ett par timmar på morgonen där … alltså, så det räckte och blev över för en månad, va till allt; en kopp kaffe kostade en spänn…

Vi förnekade fil.kand.-begreppet.

Tänkte man överhuvudtaget på något när man gick i skolan på 60-talet, så var det att det fanns ju mycket gott om tid för det här med yrke och framtid, det var ingenting som man hade bråttom med; slutligen bestämma sig för något, det kan man väl göra efter 30-årsåldern; om man inte tyckte att det var alltför jobbigt att ta diverse arbeten, det var en fråga om läggningen; jag tyckte inte det var jobbigt, jag tyckte det var roligt att jobba på restaurang och så, nattklubbar, som servitör, diskare, hantverk i kök och sånt där. Lika mycket som jag jobbade i restaurang- och köksmiljöer så jobbade de andra i hamnen; det fanns hamnjobb som man kunde anmäla sig till tidigt på morgonen. Det var den typen av okvalificerade jobb där man snabbt fick lön; och sedan så skrev vi våra dikter på var sitt håll och sökte stipendium, författarstipendium.

Vi var ju en lite äldre generation. Vi slog oss inte riktigt lösa på det sättet heller. Jag uppfattade väl att när 70-talet bröt in och plötsligt så fanns det ett akademikeröverskott, så var det många unga som skrev då, som kanske var under 25, som var färdiga med sina examina och inte fick något jobb eller som inte var färdiga och tyckte att det var ingen anledning att läsa färdigt utan man skrev i stället – och det var fler av dem där som blev författare, därför att det inte fanns något annat att göra. Medan i vår generation – en litterär karriär, då kunde man inrikta sig på att bli lärare och skriva på somrarna, och sedan så kunde man bli författare när det hade börjat bära sig så att säga. Och vi var redan färdiga med våra grundexamina, vi hade barn, och vi hade annat; vi hann inte vara med riktigt lika mycket och sända in till de andra tidskrifterna.

> Debutantkursen [på Biskops-Arnö] har förändrats mycket. Tidigare så sa man ”ja, på en sån kurs åker man bara för att supa” och så åkte man dit och gjorde det, och de på skolan, vaktmästaren och i köket, de fasade ju när den här debutantkursen skulle vara, för då visste de att det skulle vara stökigt och folk skulle ligga i buskarna. Och nu så tycker de det är så skönt nu, för nu är det inte så. Det är nog en sorts utveckling, att det där att debutera förut det var en slags initiationsrit, som handlade väldigt mycket om att bli karl, och när man har konfirmerat sig, då får man ta sig en sup, och då måste man göra det snabbt så att det är gjort, då tar man sin plats i det litterära fältet, plötsligt så lyckas man, man håller på att förbereda sig och ingen lyssnar på vad man säger och så debuterar man, så undra då att det då väldigt mycket var kopplat till en sorts utlevelse, kallar jag det då; medan nu så uppfattar folk den här kursen som en utbildning, från utlevelse till utbildning,… det är bra om man får lära sig något, träffa någon som man kan lära nånting av, det innebär inte att man måste vara full hela tiden. [...] Det fanns ett bohemideal då som levde kvar; man såg det som ett tillfälle att möta de andra och explodera på något sätt. Det var en dansk debutant som var litteraturforskare som hade skrivit en snygg och prydlig novellsamling, han var nog lite äldre, som var där, och när han kom hem så skrev han en krönika i Politiken vill jag minnas där han berättade om sitt möte med diktarna i Sverige; han hade åkt upp till Sverige och mött en massa riktiga bohemer. På morgonen efter sista kvällen när han skulle åka hem, och så skulle han äta sin frukost och då ligger det en skald mitt ute på gräsplanen i gassande sol, klockan är ju ganska mycket, ben och armar rakt ut som en sorts Kristus, med långt hår, utspridd mitt på gräsmattan; och han var alltså full, skrev han, han hade somnat där bara, och han fick ligga också; han framhålls då som den stora upplevelsen för den här mannen, han fick se den svenska bohemen.

Inträden i det litterära fältet, i en värld som för många var ny och främmade, skedde alltså av debutanter som bar med sig olika erfarenheter och förutsättningar – skillnader som kom till uttryck i olika livsstilar, såsom ovanstående citaten visar. Skillnader som också fick ett ”litterärt” uttryck i de olika, motsatta ställningstaganden som analysen kunde urskilja – och som visar att sjuttiotalets litteratur var långt mera brokig än den bild som vuxit fram i efterhand av en genomideologiserad, förenklad och föga komplicerad socialrealism. Här finns inget utrymme för en närmare diskussion av dessa olika ställningstaganden, men jag nöjer mig med att avsluta med ett sista, kort citat, som verkar illustrera en viss livsstil, men som också döljer ett markerat estetiskt ställningstagande. Ett citat som får sin fullständiga betydelse om också de orienteringspunkter som inte artikuleras direkt här, men som ändå klart och tydligt är underförstådda i den outtalade aversion som kommer till uttryck i det, tas med i betraktelse. (Ett citat som, om man ser det utifrån ett metaperspektiv, illustrerar nödvändigheten av ett relationellt tänkande, ett tänkande som är inriktat på att undersöka hierarkiserade differenser – ett tänkande som med andra ord utgår från fältbegreppet.)

Jag flyttade till Stockholm och tog med mig 23 ex utav Alfred Jarrys Doktor Faustroll och kastade ut dem från fönstret, alla utom ett som jag fortfarande har kvar. Jag köpte alla som fanns på Lundequistska Bokhandeln i Uppsala, kastade ut dem till folket som vi sa, som motvikt till allt annat som var för folket, vi tyckte att det var viktigt att de läste Alfred Jarry.

Del II
Utbildningssociologi

Réseaux internationaux et investissements transnationaux

Monique de Saint Martin

Système de formation national et processus transnationaux

Au centre du système de formation des élites se trouvent, en France, les grandes écoles qui n'ont sans doute pas le monopole de cette formation, mais qui occupent une place très importante dans ce processus. Le dualisme de l'enseignement supérieur français, la division entre grandes écoles et universités, l'éclipse des universités durant presque un siècle qui permit au type de formation basé sur les grandes écoles de s'imposer, constituent des marques fortes du système d'enseignement supérieur français, dont les effets ne sont pas près de s'effacer. Le système scolaire français, comme l'avait bien remarqué Durkheim, est, de la base au sommet, organisé en fonction de la formation des élites. Le poids du passage par les grandes écoles : Ecole Nationale d'Administration (ENA), Ecole Polytechnique, Ecole Normale Supérieure (ENS), Ecole des Hautes Etudes Commerciales (HEC), Ecole centrale, etc., dans lesquelles seule une minorité d'étudiants entre, et qui donnent accès aux positions de pouvoir, notamment aux positions administratives, économiques et politiques, est décisif. Les grandes écoles accomplissent de façon particulièrement marquée un travail d'imposition ou de domination symbolique par lequel elles visent notamment à faire reconnaître comme légitime la séparation entre élus dans ces institutions d'élite et exclus, non admis au concours d'entrée.

C'est à l'étude de ce modèle ou de ce bastion que nous nous attaquâmes à la fin des années 1960 et au début des années 1970 en réalisant une vaste enquête collective qui mobilisa au Centre de sociologie de l'éducation et de la culture à Paris pendant plusieurs années plus de 15 chercheurs et étudiants chercheurs. La recherche permit de dessiner et d'analyser un espace d'institutions (grandes écoles, uni-

versités, petites écoles) et d'acteurs qui était à la fois un espace de positions et un espace de prises de position, ce que Pierre Bourdieu appela un champ. Le champ des institutions d'enseignement supérieur était traversé par des conflits et des luttes entre ces institutions pour détenir la plus grande reconnaissance et la plus grande légitimité dans la définition et la formation des détenteurs des positions de pouvoir. Différentes oppositions se dégageaient des analyses ; dans le champ des institutions d'enseignement supérieur, l'opposition principale était entre d'une part, ce que avec Pierre Bourdieu, nous avons appelé la « grande porte », celle qui donne accès aux plus grandes écoles (ENA, ENS, Polytechnique, HEC), qui accueillent une part prépondérante d'élèves issus de la classe dominante et qui préparent aux carrières les plus prestigieuses dans la haute administration, l'industrie, la banque, la recherche, et d'autre part la « petite porte », celle qui conduit aux facultés des lettres et des sciences, aux Instituts universitaires de technologie, aux petites écoles d'ingénieurs et de gestion qui comptent une part importante d'élèves issus des classes populaires et moyennes, et qui préparent le plus souvent à des postes d'exécution, techniciens, petits ingénieurs, cadres moyens, enseignants du secondaire. Le champ des grandes écoles se caractérisait quant à lui, par une opposition fondamentale, entre les écoles « intellectuelles » d'une part et les écoles du pouvoir d'autre part, et renvoyait à l'opposition qui, dans le champ du pouvoir, sépare le pôle intellectuel ou artistique et le pôle économique ou politique. Les travaux ultérieurs montreront que le système des écoles, grandes et moins grandes, est plus complexe et plus diversifié que ne le laisse supposer l'interprétation des tableaux et des analyses des correspondances proposée dans *Actes de la recherche en sciences sociales* ou dans *La Noblesse d'état*[1], que les frontières ne sont pas toujours aussi tranchées et que des passerelles existent et fonctionnent. Il n'en était pas moins nécessaire de faire apparaître les principales divisions entre les différentes institutions d'enseignement supérieur en même temps que les luttes ou les batailles entre élèves de grandes écoles, par exemple entre anciens de Polytechnique sortis dans les corps des Mines, ou des Ponts et anciens de l'ENA pas seulement pour des enjeux économiques et politiques importants (obtention et contrôle des postes et des positions de pouvoir) mais aussi pour des enjeux symboliques (imposition du principe de domination dominant, hiérarchie des compétences légitimes).

Cette recherche sur le champ des grandes écoles constitua une source d'inspiration privilégiée pour Donald Broady et Mikael Palme, puis Mikael Borjesson. Donald Broady s'appuya sur le modèle proposé en France pour l'analyse du champ des institutions d'enseignement supérieur en Suède, et y apporta les modifications nécessaires et des compléments décisifs pour les recherches qui suivront. Toujours attentif à la spécificité du système suédois, il sut

[1] Pierre Bourdieu, Monique de Saint Martin, « Agrégation et ségrégation. Le champ des grandes écoles et le champ du pouvoir », *Actes de la recherche en sciences sociales*, 69, septembre 1987, pp. 2–50. Pierre Bourdieu, *La noblesse d'Etat. Grandes écoles et esprit de corps*, Paris, Minuit, 1988.

éviter de vouloir retrouver exactement les mêmes oppositions en Suède et en France, soulignait la relative homogénéité du système suédois, sinon son égalitarisme, du moins le fait qu'il était beaucoup moins fortement hiérarchisé que le système français.

Les recherches sur les grandes écoles et sur le champ du pouvoir avaient en France quelque peu négligé un phénomène relativement nouveau dans les années 1960, et important, qui est celui de l'entrée des femmes dans les grandes écoles. Alors que la différence qui sépare hommes et femmes dans les grandes écoles, est pratiquement passée sous silence dans la *Noblesse d'état,* ou n'est évoquée que furtivement dans une annexe, Donald Broady sut lui faire sa place dans les analyses menées en Suède. Il souligne la division entre formations dominées par des femmes (travailleurs sociaux, bibliothécaires, cadres de l'administration publique, professeurs de langues, intermédiaires culturels, artistes, journalistes) et formations dominées par des hommes (mathématiques, physique, ingénieurs et dans une moindre mesure économie) qui ne se confond pas avec l'opposition entre la grande porte (la voie prestigieuse d'accès aux positions de pouvoir) et la petite porte (voie relativement modeste d'accès aux positions d'intermédiaires, de cadres moyens). Ainsi, observe-t-il, les formations à dominante féminine occupent le plus souvent les positions dominées, mais pas toujours [2].

Dans les analyses, Donald Broady et Mikael Palme prenaient en compte comme dans les analyses menées en France, les différentes espèces de capital ou de ressources détenues par les élèves et étudiants, notamment le capital économique et le capital culturel ainsi que le capital scolaire. Ils s'intéressaient aussi au « capital organisationnel » acquis dans les différentes organisations coopératives, syndicales, les « écoles du peuple » de la social démocratie dont le parti politique fut au gouvernement sans interruption, de 1930 à 1991, qui pouvait se renforcer par des alliances et même se transmettre de père en fils -il existait des dynasties social-démocrates- et qui s'est brusquement dévalué après 1991. Broady et Palme précisaient d'ailleurs qu'il n'était pas facile de trouver le mot juste pour désigner cette espèce de capital; il aurait été également possible de parler d'un capital public ou d'un capital « social-démocratique » ; leurs analyses nous aidèrent ensuite à mieux comprendre et analyser la situation des anciens de la nomenklatura dans l'ex Union Soviétique et le poids et la spécificité de ce que nous désignâmes avec Natalia Chmatko comme du « capital bureaucratique », qui

[2] Donald Broady, Mikael Palme, « Le champ des formations de l'enseignement supérieur en Suède. Bilan de recherche », in Monique de Saint Martin, Mihai Dinu Gheorghiu, Les institutions de formation des cadres dirigeants. Etude comparée, MSH, CSE-CSEC, déc. 1992, pp. 1–19. Ce souci de faire une place importante dans les recherches à l'étude de l'accès des femmes dans les institutions d'enseignement supérieur, à l'espace public et aux métiers masculins est particulièrement marqué dans la recherche collective sur « La Formation de l'espace public. Une biographie collective des femmes de Stockholm dans les années 1880–1920 » que Donald entreprit avec plusieurs chercheurs parmi lesquels Annika Ullman, Boel Englund et Ingrid Heyman et que ces deux dernières présentèrent dans un de mes séminaires de l'Ecole des hautes études en sciences sociales durant l'année universitaire 2002–03.

n'était pas du capital politique. Il apparaissait ainsi, au début des années 1990 qu'en Russie les anciens bureaucrates pouvaient souvent résoudre plus aisément les problèmes de fonctionnement de leurs entreprises en s'appuyant notamment sur leur capital bureaucratique, que les entrepreneurs « nouveaux-venus » qui, faute de savoir faire bureaucratique, recouraient à des stratégies purement économiques (les pots-de-vin, etc.)[3].

Les recherches sur les grandes écoles et le système d'enseignement supérieur menées en France avaient été pensées dans un cadre strictement national, avec une cécité relative aux processus d'internationalisation. Il est vrai que le système des grandes écoles constitue en France une spécificité nationale, et qu'au moment de la recherche les écoles comptaient peu d'élèves ou d'enseignants étrangers, que les enseignements étaient tous donnés en français, que les grandes écoles se consacraient à la formation de hauts fonctionnaires nationaux ou de dirigeants d'entreprises, pour la plupart nationales, publiques ou privées et que leurs élèves ne faisaient qu'exceptionnellement des stages ou des séjours à l'étranger durant leurs études. Pierre Bourdieu prenait conscience peu après la publication de *La noblesse d'état* de l'importance de ces processus d'internationalisation des institutions d'enseignement supérieur et écrivait dans les remarques conclusives pour le rapport de recherche sur « Les institutions de formation des cadres dirigeants » de 1992 que « Faire une étude du type de celle que nous avons menée en France sur les grandes écoles en se cantonnant dans les limites du marché scolaire national, c'est, en beaucoup de pays, et peut être même en France aujourd'hui, se condamner à manquer l'essentiel »[4].

Donald Broady perçut plus tôt l'importance des phénomènes d'internationalisation des formations et, dès les premières rencontres à Paris, à la fin des années 1980, attirait notre attention sur ces processus. Les phénomènes et investissements transnationaux comptent sans doute parmi ceux qui retiennent le plus et depuis longtemps son attention et son intérêt. Comment les stratégies des familles et des élèves des écoles d'élites, sont-elles affectées par les processus de transnationalisation? se demandait-il, et il montrait avec Ingrid Heyman et Mikael Palme comment les groupes les moins dotés en capital culturel légitime se sont tournés les premiers vers les nouvelles formations à dominante européenne, et comment la concurrence s'est ainsi accrue, mais comment

[3] Natalia Chmatko, Monique de Saint Martin, « Les anciens bureaucrates dans l'économie de marché en Russie », *Genèses*, 27, juin 1997, pp. 88–108.

[4] Pierre Bourdieu, « Quelques remarques sur les conditions et les résultats d'une entreprise collective et internationale de recherche comparative », in Monique de Saint Martin, Mihai Dinu Gheorghiu, *Les institutions de formation des cadres dirigeants. Etude comparée,* MSH, CSE-CSEC, déc. 1992, pp. 281–283.

les enfants des anciennes élites se montrent les mieux préparés à mettre en oeuvre des stratégies transnationales[5].

Donald nous rappelait et signalait l'importance des stages et études aux Etats-Unis, en particulier pour les jeunes des familles des fractions économiques. Pendant ou à la fin des études supérieures, un stage à l'étranger dans une grande entreprise est en Suède quasiment obligatoire pour les héritiers issus du grand patronat[6] qui auparavant se sont souvent présentés à l'examen complémentaire du diplôme suédois, d'une des écoles les plus reconnues, par exemple la *Harvard Business School*. La Suède fait partie des pays où, pour de nombreux groupes sociaux et de nombreuses institutions, l'investissement dans les relations transnationales est d'une importance cruciale. Etudier et/ou travailler à l'étranger est quasiment obligatoire pour préparer un parcours professionnel ambitieux dans de nombreux secteurs, allant du monde des affaires jusqu'au milieux culturels.

Cependant, comme le montrent Donald Broady et Mikael Börjesson, dans le cas de la Suède comme en de nombreux cas, et c'est là un des apports majeurs de leurs recherches, les investissements transnationaux ne peuvent ignorer les logiques nationales ; aussi bien les individus et les groupes sociaux que les institutions d'enseignement sont obligés d'investir lourdement dans les espaces nationaux pour accéder aux positions dominantes dans le marché mondial de l'éducation[7].

Les réseaux internationaux de recherche

C'est à l'occasion d'une enquête collective comparative sur Les institutions de formation des cadres dirigeants dans plusieurs pays européens : France, Italie, Allemagne, Angleterre, Pays Bas, Grèce, Suède, Hongrie, Roumanie, et dans d'autres pays : Algérie, Sénégal, Brésil, entreprise à la fin des années 1980, que je coordonnais avec Mihai Dinu Gheorghiu, que démarra une collaboration régulière avec Donald, qui depuis ne s'est jamais interrompue. A partir du groupe formé autour de cette recherche se constitua un premier réseau de recherche, puis un second « Formation des élites et internationalisation de la culture » à l'occasion d'un colloque que Donald Broady, Mikael Palme et Barbro Berg organisaient à Stockholm du 24 au 26 septembre 1993 sur « La formation des élites

---

[5] Donald Broady, Ingrid Heyman, Mikael Palme, « Le capital culturel contesté ? Etude de quatre lycées de Stockholm », in Donald Broady, Natalia Chmatko et Monique de Saint Martin, éd. *Formation des élites et culture transnationale*, Paris, CSEC-EHESS, Uppsala, SEC, ILU, 1997, pp. 175–212.

[6] Donald Broady, Mikael Palme, « Le champ des formations de l'enseignement supérieur en Suède. Bilan de recherche », in Monique de Saint Martin, Mihai Dinu Gheorghiu, *Les institutions de formation des cadres dirigeants. Etude comparée,* MSH, CSE-CSEC, déc. 1992, pp. 1–19.

[7] Mikael Borjesson Donald Broady, « Nouvelles stratégies dans le marché transnational de l'enseignement supérieur. Le cas des étudiants suédois à Paris et à New York », Communication au colloque international « Lire les intellectuels à travers la mondialisation. Trajectoires, réseaux, modes d'action, productions », Université de Pau et des Pays de l'Adour, 17–19 mars 2005.

et la culture transnationale » ; plusieurs réunions de travail et colloques, à géométrie variable, furent ainsi organisés, toujours dans un souci comparatif et respectueux des spécificités de chaque pays, tout en s'intéressant à l'émergence et au développement de processus transnationaux, de plus en plus visibles et prégnants. En avril 1996, Donald co-organisait le colloque du réseau à Moscou sur le thème « Formation des élites et culture transnationale » avec le soutien de Johan Öberg et une forte collaboration de collègues russes intéressés par la problématique et les travaux de notre réseau.

Lorsqu'à la fin des années 1990, nous constituâmes avec Boubacar Niane un nouveau réseau d'échanges et de recherches ayant pour thème « Etat et acteurs émergents en Afrique », se proposant d'interroger dans une perspective comparatiste et pluridisciplinaire les transformations sociales en Afrique et dans d'autres pays, à partir de l'étude de l'Etat au quotidien, dans ses relations avec des acteurs émergents (ou ré-émergents) de la société civile, Donald accepta tout de suite de s'y associer et de le soutenir. Ce fut pour lui l'occasion d'analyser avec Mikael Palme la privatisation, l'islamisation et la globalisation du système d'éducation au Mozambique, et une forme de réseaux transnationaux bien différente de celles qu'il avait pu observer à propos des étudiants suédois, notamment le développement rapide de l'enseignement privé islamique : écoles coraniques qui offrent une éducation religieuse et civique parallèle à celle que propose l'école primaire et qui constituent une base de recrutement pour les écoles islamiques formelles de l'enseignement secondaire, de plus en plus nombreuses et souvent intégrées dans des réseaux islamiques internationaux comme *l'African Muslim Agency,* Université Mussa Bin Bink, première université islamique créée en 1999. L'étude tentait de décrire et d'analyser les différentes voies qui, au Mozambique, conduisent à la modernité et qui diffèrent fortement selon les ressources économiques, sociales, culturelles que les groupes peuvent faire valoir dans l'usage qu'ils font d'un système d'enseignement devenu de plus en plus hétérogène[8]. Ainsi, les familles mozambicaines des élites les plus aisées continuent à envoyer leurs enfants faire des études à l'étranger.

Et en 2004, lorsque j'entrepris avec Mihai Dinu Gheorghiu et des chercheurs et doctorants du Centre d'étude des mouvements sociaux de lancer une nouvelle recherche sur un terrain peu balisé « Expériences éducatives et construction des frontières », Donald donna aussitôt son accord pour entrer dans le projet à dimension comparative avec plusieurs chercheurs de l'équipe : Elisabeth Hultqvist, Mikael Palme, Ida Lidegran, Mikael Börjesson. Il nous a alors aidés à recentrer ce projet quelque peu hétéroclite ou disparate au départ, et nous avons choisi d'étudier, dans des contextes sociaux différents, -France, Roumanie,

[8] Donald Broady et Mikael Palme, « Recherche et refus d'une modernité incertaine. Quelques remarques sur la privatisation, l'islamisation et la globalisation du système d'éducation au Mozambique », in Yann Lebeau, Boubacar Niane, Anne Piriou, Monique de Saint Martin, *Etat et acteurs émergents en Afrique,* Paris, Karthala, IFRA Ibadan, 2003, pp. 201–212.

Suède, Brésil-les effets des expériences éducatives sur la construction et la redéfinition des frontières entre les groupes sociaux. Les effets non-cognitifs et non strictement professionnels de l'éducation dans la famille sur les trajectoires individuelles, les pratiques, les valeurs et les représentations des jeunes sont au centre de cette recherche. En retenant comme centrale pour l'étude des familles, l'opposition entre des groupes « établis » ou « installés » et des groupes « mobiles » ou « instables » [9], nous partons du constat qui signale comme une caractéristique de l'organisation contemporaine du capitalisme le déploiement d'un *processus de précarisation* qui traverse des zones anciennement stabilisées de l'emploi, conduisant à une certaine « déstabilisation des stables ». Nous tentons de prendre en compte des dimensions parfois négligées dans des recherches attentives aux différences entre les familles ou les acteurs selon le volume ou selon le type de capital (culturel, économique). La recherche commence, et la confrontation entre équipes proposant des approches et des méthodes de recherche différentes pour l'étude de ces processus constitue un nouveau défi et une source d'innovations.

***

Dans un texte récent, Donald explique que ce qu'il retient en priorité de Bourdieu et qu'il n'abdiquera jamais, c'est la socio-analyse. Cette invitation à la lucidité est sans doute une des plus grandes leçons de Bourdieu. « Sans Bourdieu, je ne travaillerai peut-être pas aujourd'hui dans le domaine des sciences sociales. Non pas que je crois que les méthodes de Bourdieu soient supérieures sous tous les rapports, je peux très bien travailler avec des outils venus d'autres traditions, mais il y a un élément dans sa sociologie que je ne suis pas prêt à abandonner : la 'socio-analyse' en tant que fondement indispensable pour tout travail de recherche en sciences sociales »[10]. La connaissance des déterminismes peut en effet aider à la liberté et à l'action, et la sociologie peut être ainsi instrument de libération.

Donald est un chercheur lucide ; il est aussi un chercheur international au sens que Marcel Mauss donne à ce mot, par opposition au cosmopolite ; il est en effet celui qui relie les nations[11]: la Suède, la France, la Roumanie, la Russie, le Sénégal, le Mozambique, le Brésil, pour ne prendre que ces quelques exemples que j'ai pu accompagner, et qui explore et incite à explorer de façon privilégiée et approfondie les processus et les phénomènes transnationaux.

---

[9] Voir Norbert Elias, John L. Scotson,, Les logiques de l'exclusion. Enquête sociologique au cœur des problèmes d'une communauté, Paris, Fayard 1997 (1ère édition française).

[10] Donald Broady, « L'art de l'autoréflexion. Un témoignage d'Ultima Thule », in Gérard Mauger, *Rencontres avec Pierre Bourdieu*, Paris, Ed. du Croquant, 2005, pp. 435–440.

[11] Marcel Mauss, « L'internationalisme et les nations » (1920) *Oeuvres*, Paris, Minuit, 1969, Tome III, *Cohésion sociale et division de la sociologie*, pp. 626–634.

Tecken och teckentydning

Jonas Gustafsson

För mig var mötet med Bourdieus forskning ett möte med en ny begreppsvärld. Efter att vid seminarium efter seminarium ha diskuterat forskningsansatser och uppsatsuppslag där honnörsorden ofta var helhetsperspektiv eller didaktiskt perspektiv (honnörsord som jag sällan riktigt begrep vad de betydde), innebar detta möte närmast ett inträde i en värld där det gick att tänka sig en ordning som samtidigt var öppen för det oväntade.

Det låter kanske som en ganska anspråkslös upptäckt, men de insikter som följde med vidare läsning var avgörande. Flera av de kända motsättningarna inom samhällsvetenskapen – kvalitativa eller kvantitativa studier, mikro- eller makrostudier etc, gick ju att överbrygga. Det var alltså möjligt att, som jag ville göra, grotta ner sig i några betydelsefulla individers historia och verksamhet, och samtidigt konstruera en större bild som gav ett mönster av sociala processer långt bortom krönikorna och som inte framstod som spekulationer.

Det är ju tacksamt att tänka att Bourdieu, närmast handgripligt, hjälpt oss att göra kartor över tillvaron. Kartor som sammanhänger med det konkreta, fysiska rummet, men som också hjälper oss till en mer avancerad förståelse av den sociala världen. Med de karttecken som står till buds finns ju möjligheten till såväl storskaliga överblickar över omfattande empiriska områden, som till småskaliga studier ner på hårnålsnivå av individers levnadsbanor och karriärer. Somliga kartor visar prov på en närmast bedövande detaljrikedom, medan andra tecknats med en mer skissartad teknik.

De bilder som korrespondensanalysen kan åstadkomma ter sig lockande. Plötsligt kan vi se, i ordets egentliga mening, sociala mönster, avstånd, likheter och olikheter. Det finns ett drag av åskådlighet som är tilltalande, måhända förföriskt.

Men detta slag av kartografi innebär ju också en förminskning. Kartor i skalan ett till ett är föga användbara, vi tvingas till kategoriseringar och grupperingar. Det gamla tecknet för exempelvis prästgård – om nu någon minns det – betyder inte att vi direkt kan uttala oss om hur det specifika huset egentligen ser ut, eller hur det är byggt. Och då och då har jag fått anledning att le åt Bourdieus egen kommentar som fanns i någon bok: Konst och sociologi går inte särskilt bra ihop.

Rädslan – eller irritationen – var stor på sina håll för de tendenser till reduktionism som man anade. Konst, detta storslagna, var aldrig bara en fråga om tecken eller positioner eller investeringar. Tvärtom, konstens unicitet och konstnärens ambition att ständigt ligga i frontlinjen gör konsten oförutsägbar. Och till viss del är det sant. Men konsten, eller vårt sätt att förhålla oss till den, att ordna för konstens villkor mitt ibland oss, måste väl gå att undersöka? Samtidigt – kanske är denna skepsis nyttig att bära med sig när man vill rikta sökarljuset mot andra områden.

Mitt forskningsobjekt var alltså det musikpedagogiska fältet. Och efter lite arkivarbete förundrades jag över samma sak som jag senare skulle fascineras av i samband med arbetet om borgerliga kvinnor i Stockholm runt förra sekelskiftet: vad gjorde det möjligt för en så liten grupp människor att under några viktiga år skapa så många verksamheter och institutioner som kom att påverka så många långt framöver? I Stockholm såg vi musikskolor och musikinstitut som kom att bli normgivande för hur musikundervisning skulle bedrivas för generationer framöver. Genom den praxis som av några initiativrika individer hämtades till Sverige från kontinenten kom så personliga saker som övningsrutiner, sittställning framför pianot eller de liknelser vi har för hur det ska kännas i halsen när vi försöker sjunga rent, att få sin givna plats i musiklärarutbildning och i undervisning. Den borgerliga kulturens formering var också en fråga om kroppens formering.

Det slog mig först efter ett tag, när jag suttit i arkiven, läst dagböcker, brev och travar med protokoll och tidningsartiklar, hur användbara Bourdieus verktyg var för att förstå en historisk utveckling. Även om en karta är ett slags ögonblicksfotografi, ett fruset tillstånd, så kan fler exponeringar efter varandra ge en bild av en rörelse, en utveckling, ett förlopp. Så försökte jag använda verktygen för att förstå ett fälts tillblivelse och framväxt över drygt ett halvt sekel.

Under arbetet gick det att följa individuella banor, enskilda personers karriärer, men också på det sättet komma underfund med kollektiva banor. Lika intressant som att se hur exempelvis Hjalmar Thorell tog sig från lantbrukarhemmet i Småland till posten som pedagogiklärare med professors namn på Musikhögskolan på trettiotalet är det att se hur gruppen musikpedagoger använde olika slags strategier för att träda fram och skilja ut sig från musiker – sekunda musiker var inget hedrande omdöme – och från pedagoger i allmänhet. På så sätt kan vi förstå betydelsen av att gifta upp sig – vilket var viktigt för de mer framgångsrika – eller att studera utomlands, starta tidningar och förbund av allehanda slag. Så fick man något att strida om och förhålla sig till som var specifikt för just detta område.

Av en sådan studie lär vi oss bland annat att ”vanans” makt är stor och att traditionerna ristar sig fast i våra kroppar långt efter att någon minns varifrån de kommit. Detta är en lärdom som är viktigt att ta med sig och som är tillämpbar i många fler sammanhang. Låt mig antyda hur sådana insikter kan vara vägledande i följande exempel.

I skoldebatten idag återkommer med jämna mellanrum uppfattningen att skolan mer ska ta fasta på kunskaper och också bli bättre på att följa upp kunskapsutvecklingen. Samtidigt framhålls av somliga att kunskapsutveckling är ett komplicerat område som inte låter sig beskrivas i enkla endimensionella kategorier. Mitt i denna diskussion, som ju rör vid skolans centrala uppdrag, återkommer också synpunkten att den nya informationsteknologin (som väl inte är så ny längre) förändrar förutsättningarna för kunskapssökande och även för elevernas och studenternas lärande.

På sina håll vet teknikoptimismen nästan inga gränser. Men en aspekt är väl värd att notera. Vi är nu på väg att få möjligheter att på ett betydligt mer raffinerat sätt organisera information. Tidigare var lärarnas uppdrag, mycket grovt förenklat, att ordna relationen mellan läromedlen och elevers arbete. Läroböcker kanoniserade ett visst, på förhand givet, innehåll. En bok innehåller, kan vi tänka oss, två nivåer. Den ena är själva texten. Den andra nivån är innehållsförteckningen, alltså strukturen på information som gör det möjligt att tala om kunskap. På så sätt innebär bokstudier (i alla fall studier av vissa böcker) att man förstår *relationen* mellan dessa nivåer. Då kan man i sin läsning föra ett resonemang med texten. Men när information ska hämtas på nätet försvinner den ordnande principen. Istället blir, som det påpekats, jorden platt. Allt är nåbart.

Problemet blir också att stora informationsmängder tenderar att översvämma såväl elevernas och studenternas som lärarnas arbete, och dessa behöver ofta hjälp eller verktyg för att sortera och organisera sitt material. Genom sökmotorn google ger ett så pass specifikt sökord som musikutbildning ca 22 000 träffar. Didaktik ger nästan 4 miljoner träffar. Hur skilja ut det irrelevanta från det väsentliga, och hur sålla bort skräpet? Många försök har gjorts. Exempelvis kan nämnas Renardus, som är ett europeiskt projekt för att så att säga kvalitetsgranska resurser på nätet som används i universitetssammanhang. Problemet med Renardus kan sägas vara att det bygger på manuell granskning, någon betrodd individ har själv bedömt en resurs som pålitlig eller relevant. Men med den uppsjö av användbara resurser som kan användas krävs mer automatiserade tekniker, där användaren själv kan få hjälp att välja på det sätt man själv har nytta av.

Då infinner sig frågan hur vi kan skapa nya slag av ordning som är användbara när skolor och högskolor mer och mer arbetar med digitaliserad information. Hur skaffa överblick och sammanhang? Vilka ”innehållsförteckningar” kan vi tänka oss? Ett svar som ofta nämns är så kallade *topic maps*, begreppskartor. Det är ett sätt att med digital teknik skapa och beskriva relationer mellan kunskapsområden, ungefär som en bokredaktör kan märka ut ett förord och olika kapitel. Men skillnaden är den att användaren kan själv skapa sina egna begreppskartor, eller låna någon annans och bygga vidare på den. Vissa försök pågår med att låta skolungdomar skapa sina egna begreppskartor för att kunna hålla reda på allt dom hittat i böcker, tidningar och i den digitala världen. Och

än viktigare, man skapar inte bara en karta, man ordnar relationen mellan olika saker som dykt upp i olika sammanhang, oberoende av vad upphovsmannen kanske tänkte sig.

Det kan synas som en tilltalande tanke att elever och studenter på så vis kan ges möjlighet att skapa sina egna betraktelsesätt istället för att behöva ta över lärarens eller lärobokens. Men samtidigt kan vi fråga oss vem som skapar tekniken för dessa begreppskartor. Just detta område tycks ha karaktären av ett fält – det vimlar av exempelvis språkteknologer, systemutvecklare, visionärer, hackers, lärare, finansiärer, psykologer, läromedelsproducenter och pratkvarnar som har sina egna synpunkter på detta. Och lärarnas röst är sällan den starkaste. På så sätt kan vi tänka oss att villkoren för skolans organisering av kunskap mer och mer blir en fråga om styrkeförhållandena inom detta slagfält. Vem har rätt att ange skolans sätt att arbeta med kunskapsorganisering? Kommer skolans arbete att präglas av en affektiv informatik och social navigering, av låsta datasalar, av managementinspirerad informationshantering eller kommer vi att se mer av det som ibland beskrivs som bok på burk? Eller resignerar lärarna helt sonika och återgår till blyertspenna och kollegieblock?

En aspekt på detta är relationen mellan det lokala och det generella. Teknikutvecklingen i dessa avseenden sker på många håll. Programvaran kan vi hämta varifrån som helst. Samtidigt är förutsättningarna lokala – hur anpassas begreppskartor så de motsvarar elevernas terräng och inte läromedelsförfattarnas?

Det förefaller som att Bourdieus begreppsapparat är kraftfull för att förstå hur detta område är organiserat och hur det utvecklas. Vilket slag av symboliskt kapital kommer att vara gällande i framtiden när skolans kunskapsarbete kommer på tapeten? Vilka tillgångar räknas? Vilka investeringar är viktiga idag med tanke på dessa frågor? Svaren vet vi inte, men frågorna behöver ställas. Och i detta arbete kan lärdomar från andra sammanhang vara av stort värde. Kanske kan de borgerliga kvinnorna i salongerna på Östermalm eller musiklärarna i läroverken lära oss något om hur individer och grupper i god mening gör sig märkvärdiga – värda att märkas!

Så visst har vi glädje av kartor. Men man kommer inte alltid dit man trodde.

Viljan att göra gott

– om uppgiften att tygla det normativa i lärarutbildningen

Elisabeth Hultqvist

Tidigare fanns föreställningen om vissa yrken som kall. De kvinnor, men även män, som blev sjuksköterskor eller folkskollärare ansågs följa en kallelse. De uppfattades ha en mission att vårda hjälpbehövande eller bibringa läs- och skrivkunnighet åt den uppväxande generationen. Ord som karriär eller löneanspråk ingick inte. Engagemang och självuppoffring var vägledande för att göra det goda. Denna föreställning är inte längre giltig. Arbetslivet har förändrats, möjligheter till karriär och löneutveckling ses som viktiga delar. Den självuppoffrande kvinnan, och för den delen också mannen, anses obsolet. Det är inget jag ifrågasätter, men vad jag skulle vilja göra här är att fundera över de sociala villkoren för uppkomsten av ett kall och om man kan tala om ett kall bland dagens blivande lärare.

I sin avhandling *Le métier d'éducateur* analyserar den franska sociologen Francine Muel-Dreyfus folkskollärarnas sociala ursprung.[1] För de blivande folkskollärarna vid sekelskiftet, med ett förflutet i bondesamhället, kom en framtid i föräldrarnas fotspår att omöjliggöras av den framväxande industrialismen. För dessa söner och döttrar till bönder, men också till hantverkare och småföretagare på landsbygden innebar folkskolläraryrket ett socialt uppåtstigande. Utbildningen "räddade" dem undan en proletarisering i städernas fabriker. I biografierna framträdde en mycket pessimistisk syn på framtiden och på de näringar som var knutna till bondesamhället. Av tacksamhet gentemot familjen och den bakgrund som hade möjliggjort en väg undan social deklassering uppstår ett engagemang för att villkorslöst fullgöra sina uppgifter. Det är inte ur en inneboende godhet

[1] Francine Muel-Dreyfus, "Utbildning, yrkesförväntningar och grusade förhoppningar" (Le métier d'éducateur) i Donald Broady (red), *Kultur och utbildning. Om Pierre Bourdieus sociologi*. UHÄ/FoU Skriftserie 1985:4.

eller ett självuppoffrande engagemang som kallet uppstår, menar Muel-Dreyfus, utan ur den energi och tro som föds av de möjligheter som skapas när vissa framtidsvägar öppnas medan andra stängs.

Kan denna analys av det förra sekelskiftets folkskollärare i Frankrike lära oss något om de studenter vi idag möter i lärarutbildningen? Låt mig få pröva ett resonemang. Bland de studenter som idag söker sig till lärarutbildningen kommer en förhållandevis stor andel från hem där ingen av föräldrarna tidigare har studerat vid högskola.[2] För denna grupp av studenter som tillhör den första generationen inom familjen att söka sig till högskolan kommer läraryrket att betyda ett socialt uppåtstigande. Beslutet att söka till en högskoleutbildning innebär ett uppbrott från den miljö de kommer ifrån. Det sammanhang de nu ska orientera sig i är en akademisk högskoleutbildning. De ställs inför kravet att läsa akademisk litteratur och att skriftligen sammanställa inlämningsuppgifter och uppsatser. Med införandet av den nya lärarutbildningen betonas alltmer kravet på reflektion.[3] Förändringen av lärarutbildningen utgör del av den akademisering som tidigare mer renodlade yrkesutbildningar nu genomgår. I denna lärarutbildning skolas studenterna i förmågan att reflektera för att med kritisk distans kunna förhålla sig till det invanda och vardagliga. I likhet med sina föregångare i studien om sekelskiftets folkskollärare i Frankrike, uppmanas dagens studenter till att inta en reflekterande distans till den verksamhet de kommer att arbeta inom. Eller för att tala med Muel-Dreyfus skolas studenterna till att uppnå en *distanserad närhet* till sin kommande yrkespraktik.

I arbetet som lärarutbildare lär vi känna studenterna framförallt genom deras skriftliga arbeten. I inlämningsuppgifter och examensarbeten uppmanas studenterna att problematisera, det vill säga att med reflekterande distans utveckla sina frågeställningar och att tona ned alla uttryck om hur förskolan eller skolan borde vara inrättad. Normer för hur det borde vara ses som felsteg i framställningen. Men ibland lyser värderingarna eller snarare tron igenom – tron på att mer motion på schemat skulle få eleverna att lära sig bättre, tron på att nyttigare skolmat gör dem piggare och mer koncentrerade, tron på mer friluftsliv för förskolebarnen gör dem friskare och gladare, och så vidare. Dessa slutsatser föregås ofta av alarmerande beskrivningar av hur lite vi rör på oss nu för tiden, hur våra måltidsvanor har förändrats, hur det moderna livet har gjort oss mer infektionskänsliga, och så vidare. I detta tillstånd, menar studenterna, har skolan och lärarna en uppgift, eller snarare, en mission. I rollen som handledare är det min uppgift att tygla det normativa och peka på kravet på reflektion och kritisk distans. Det normativa, eller viljan att göra gott, tycks för dessa studenter utgöra

---

[2] Mikael Börjesson, *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*. Rapport nr 3, LÄROM, Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala 2003.

[3] Finn Calander, *Mellan akademi och profession. Nitton svenska lärarutbildares berättelser om lärarutbildningen igår och idag*. Rapport nr 4, LÄROM, Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala 2005.

energin för att prestera en uppsats. Tron på de positiva effekterna av till exempel utökad tid för idrott i skolan eller för förändrade matvanor kan i studenternas arbeten ibland framstå som (den enda) drivkraften i deras studier.

Jag skulle än en gång vilja återvända till Muel-Dreyfus. För de franska folkskollärarna kom yrket att innebära en brytning med den värld de kom ifrån. Under tiden på folkskoleseminariet skolades de att inta ett distanserat förhållande till eleverna och den omgivande befolkningen. Det var som kultiverade lärare de återvände till byskolan i för dem igenkännbara trakter på den franska landsbygden.

Tanken med dessa rader är inte att söka paralleller mellan dåtida franska folkskollärare och dagens lärarstudenter, den samhälleliga kontexten för studenterna vid detta sekelskifte är radikalt annorlunda, utan snarare att reflektera över de sociala villkoren för uppkomsten av ett kall eller som jag här benämnt det, viljan att göra gott. Kan det vara så att de studenter som starkast uttrycker denna vilja är studenter ur lägre sociala skikt för vilka högskolestudier inte är någonting självklart? Att det är studenter som känner sig främmande i en utbildning som i första hand värdesätter förmåga till reflektion och kritisk analys snarare än viljan att gripa in – och göra gott? Att ”den goda viljan” för dessa studenter utgör ett sätt att bygga upp en yrkesidentitet i ett sammanhang där de har svårare att identifiera sig med de akademiska förebilderna?

– Lär mig att tänka på egen hand!

Om Oxford-modellen som pedagogisk metod inom historieämnet

Christopher Lagerqvist

Under de senaste åren har debatten om och insatserna för att kvalitetssäkra svensk högre utbildning och forskning varit omfattande. Att garantera en miniminivå för samtliga utbildningar – och samtidigt undvika en officiell ranking av lärosätena – har varit vägledande för arbetet. Under min tid som forskarstuderande vid University of Oxford, valde jag att angripa kvalitetsproblematiken från ett annat håll. Jag sökte medvetet efter de mekanismer som erfordras för att kunna bedriva en internationellt erkänd och framgångsrik topputbildning. Frågan var vad som i praktiken konstituerar den vetenskapliga optimumnormen inom historieämnet vid University of Oxford.

Föreliggande artikel består i allt väsentligt av tre olika delar. I den första delen analyseras antagningssystemet och dess bakomliggande principer. Genom antagningen vill universitetet försäkra sig om att studenterna har tillräckliga förkunskaper och ett tillräckligt stort engagemang för att fullgöra sin utbildning. På så vis kan avhoppen motverkas och genomströmningen öka. Av allt att döma är universitet framgångsrikt i sin ambition då dess studenter har en av de lägsta avhoppningsfrekvenserna i världen. I den andra delen behandlas den historievetenskapliga optimumnormen utifrån ett förståelseperspektiv. Särskild tonvikt läggs vid utbildningens unika mervärde, *the tutorial system*, som i korthet innebär att akademiska färdigheter förmedlas från en generation till en annan med hjälp av en historiskt förankrad pedagogisk modell. I den tredje delen avhandlas den internationellt framstående forskningens övergripande förutsättningar – såsom den uppfattas av forskare vid och företrädare för universiteten i Oxford och Cambridge – i ljuset av att akademiska traditioner, akademisk frihet och ekonomiskt gynnsamma förhållanden, har något väsentligt att bidra med när det gäller framtagningen av nya internationellt sett framstående forskningsresultat. Artikeln bygger på ett aktivt personligt deltagande samt åtskilliga sam-

tal med forskare och studenter. De etablerade kontakterna har även lett fram till ett forsknings- och undervisningssamarbete mellan University of Oxford och Uppsala universitet (The OXUP Programme) inom ämnena pedagogik, historia, ekonomisk historia samt idé- och lärdomshistoria.[1]

Antagningssystemet[2]

Utbildningarna vid University of Oxford lockar till sig ambitiösa och begåvade studenter från hela världen. Detta skapar ett rikt mångkulturellt utbyte. Av Oxfords 16.500 studenter kommer omkring 25 procent från andra länder än Storbritannien. På post-graduatenivån är den internationella trenden särskilt påtaglig. Där är fler än hälften av studenterna så kallade ”icke-britter” och sex av tio kommer från EU-området. Även om Oxford i första hand är ett brittiskt universitet – som den tidigare rektorn Collin Lucas uttryckte det – så råder det ingen tvekan om att den mångkulturella miljön berikar studenternas intellektuella utveckling. Stora delar av världen sätts under den granskande luppen och de komparativa möjligheterna förstärks både i vetenskapliga och vardagliga samtal. Den internationella karaktären genomsyrar allt från kursernas sammansättning till valet av litteratur. Vid antagningen beaktas dock inte utom-vetenskapliga egenskaper, såsom kön och etnisk bakgrund.

Den övergripande principen för antagningssystemet är att enbart de bästa studenterna ska antas, det vill säga de studenter som har bäst förkunskaper och ämnesmässiga färdigheter samt besitter den största utvecklingspotentialen i ämnet. Antagningsprocessen tar lång tid och uppfattas inte alltid som genomskinlig, men detta anses vara nödvändigt för att forskarna i Oxford ska kunna välja ut de studenter som bedöms vara de bästa. Att erhålla högsta betyg – eller, för att vara mer exakt, ”predicted grades”, som senare omsätts till ”faktiska betyg” – är ofta en förutsättning för att ansökan inte ska avslås direkt. Selektionen sker i flera steg med hjälp av betygsurval och muntliga intervjuer. Antagningen av ”under-graduate students” sker direkt vid varje enskilt college, medan samtliga ”post-graduate students” måste bli antagna både av universitetet (på fakultets- eller institutionsnivå) och av ett college.

Då ett första betygsurval har genomförts, återstår ungefär tre studenter per plats, vilket innebär att ytterligare urval måste göras. De återstående sökandena kallas till obligatoriska intervjuer, vid det aktuella colleget. Inom historieämnet

[1] Samarbetet leds och koordineras av Oxfordgruppen vid Uppsala universitet (OGUU). För mer information se www.skeptron.ilu.uu.se/broady/uv/oguu.htm

[2] En generell introduktion till Oxfords antagningssystem, *Basic facts about Oxford interviews*, återfinns på universitetets hemsida: www.ox.ac.uk (kopia finns sparad hos författaren). Se även publicerad officiell statistik för University of Oxford rörande de akademiska verksamhetsåren 2001–02 samt 2002–03 (kopia finns sparad hos författaren).

uppmanas de sökande, inför de muntliga samtalen, att skicka in två skrivna arbeten från gymnasieskolan, vilka läses noga och betygsätts. Dessutom erhåller de sökande en kopia av ett historiskt primärmaterial, t ex ett brev eller ett domstolsprotokoll, samt en tillhörande uppgift som de förväntas att lösa.[3]

Vid Balliol College, som grundades 1263, kallas applikanterna till två intervjuer. Under dessa får varje enskild sökande träffa två forskare inom ämnet. Intervjuerna påminner inte om ett traditionellt läxförhör, utan syftar till att föra ett ”intellektuellt samtal rörande några centrala problemområden inom det historievetenskapliga kunskapsfältet”. Under den första intervjun diskuteras den sökandes pågående arbete vid gymnasieskolan utifrån de inskickade arbetena. Syftet med detta samtal är att forskarna ska ”ta reda på hur den sökande tänker”. Den sökande ges därmed även möjlighet att ”glänsa med sina sakkunskaper”. Under det andra samtalet diskuteras det utskickade primärmaterialet. Den sökande ska nu förklara på vilket sätt den aktuella kvarlevan kan användas av en historiker. Därmed berörs frågan om hur vi som historiker kan förstå och begripliggöra det förflutna. Den centrala urvalsmekanismen, som genomsyrar de båda intervjuerna, kan förenklat sammanfattas med att ju bättre samtalen fungerar, desto större är chanserna att bli antagen, ty liknande samtal genomförs varje vecka under hela Oxfordutbildningen. Men, detta är inte allt.

Genom nämnda intervjumodell – som i princip tillämpas vid varje college och inom varje ämne (eventuellt med några mindre variationer) – testas också applikanternas lämplighet, det vill säga om de skulle gagnas av en Oxfordutbildning och om de skulle ”passa in” vid det aktuella colleget. En viktig orsak är att genom antagningen motverka eventuella avhopp. Vissa studenter trivs helt enkelt inte i ett system som, vid sidan av en extremt hård arbetsbelastning, förutsätter att studenten skriver omkring 80 uppsatser under en treårsperiod – en siffra som ska kontrasteras mot omkring åtta uppsatser vid de flesta andra universiteten i Storbritannien – samt en avslutande examen, som testar studenternas inhämtade kunskaper under hela den treåriga utbildningen. ”Vi söker efter studenter som har ett ovanligt stort intresse av historia, eller är ’ohälsosamt’ besatta av historia, och som skulle gagnas av vårt sätt att lära ut historia”, säger en av de intervjuade forskarna vid fakulteten. En tongivande professor vid samma fakultet ger en kompletterande bild av ”lämplighetskriteriet” när han säger att man vid hans college ”gärna tar emot egocentriker och lite ovanliga studenter, men inte primadonnor och egoister”. Studenterna måste nämligen kunna fungera tillsammans, då de till stor del lär av varandra.” Utrymme lämnas uppenbarligen åt vad Bernstein skulle kalla för en svag klassificering och en competence-orienterad bedömning. Bourdieu skulle sannolikt betona att en lämplig habitus och ett starkt kulturellt kapital, inte minst den verbala förmågan, valoriseras.

---

[3] Detta och följande fem stycken bygger, då ej annat anges, på genomförda intervjuer (inklusive personliga samtal) med forskare, studenter och administrativ personal vid University of Oxford och vid University of Cambridge, 2002–03.

Det räcker alltså inte med att uppvisa höga betyg för att bli antagen i Oxford. Andra nödvändiga kvalifikationer är förmågan att analytiskt resonera kring centrala historievetenskapliga problemställningar, att kunna presentera sina tankar i muntlig och skriftlig form, samt att fungera någorlunda väl med de andra studenterna. De efterfrågade egenskaperna har de sökande vanligtvis tillgodogjort sig vid någon av Storbritanniens privatskolor, såsom Eton och Harrow, vars status i sin tur bedöms utifrån hur många elever som de facto lyckas att bli antagna vid Oxford eller Cambridge. Resultatet blir att omkring 50 procent, av de studenter som antas i Oxford, har denna studiebakgrund – trots att andelen elever vid privatskolor enbart utgör cirka 12 procent av den nationella elevpopulationen.[4]

I den brittiska debatten används dessa förhållanden emellanåt för att kritisera Oxfords (och Cambridges) sätt att anta studenter. Kritikerna ifrågasätter bland annat intervjuerna som urvalsinstrument och hävdar exempelvis att systemet diskriminerar studenter från icke-akademisk härkomst. En sådan kritik tar ofta sin utgångspunkt i den upplevda ”distributiva orättvisan”. Det går dock inte att påvisa att det förekommer någon diskriminering (annat än den som är grundad i skillnader i den kompetens universitetet efterfrågar) i samband med antagningen. Med undantag av att ett college, St Hilda’s College, enbart antar kvinnor, så sker ingen selektion vid antagningen som kan relateras till faktorer såsom kön, civil status, ras, etniskt ursprung, hudfärg, religion och social bakgrund. Universitetet framhåller ständigt att antagningen vilar på meritokratisk grund och att ingen student behandlas sämre på grund av någon av dessa faktorer. På denna punkt får man stöd av de forskare som för närvarande studerar frågorna i detalj. En ledande företrädare för fakulteten ger en förklaring till varför privatskolornas elever är överrepresenterade vid ’Oxbridge’: ”Att collegen antar en så stor andel från privatskolor, kan till stor del härledas till att dessa tillhandahåller den bästa utbildningen. […] Om det är så att politikerna vill ändra på detta förhållande, måste de förändra utbildningssystemet i grunden. Det är inte universitetets fel. Vår uppgift är att anta de bästa studenterna.”

Förmånen att kunna välja ut de studenter som uppfattas besitta de högsta ämneskunskaperna och färdigheterna skulle kunna anses vara förklaringen till varför Oxford och Cambridge kan bibehålla sina månghundraåriga traditioner av akademisk excellens. Detta är dock endast en del av sanningen, ty genom utbildningen vid University of Oxford (och Cambridge University) förmedlas ett kvalitativt mervärde som enligt de båda universiteten inte kan inhämtas vid något annat universitet. Rose och Ziman beskriver mervärdet på följande sätt: ”Oxford and Cambridge are the most famous universities in the English-speaking world. In particular they are the most famous teaching universities.

[4] För en generell översikt rörande 1900-talets sociala trender, se t ex Anthony Heath och Clive Payne, ”Social Mobility”, i A. H. Halsey och J. Webb (ed.), *Twentieth-Century British Social Trends*, Macmillan, Basingstoke 2000. Se även A. H. Halsey, ”Further and Higher Education”, i A. H. Halsey och J. Webb, ibid.

They are supposed to possess some special and unique method for getting intellects to sparkle, for filling heads with knowledge, for making undergraduates big with wisdom."[5] Nämnda mervärde kallas vanligtvis för "the tutorial system" eller "the Jewel in the Crown" och det har nu blivit dags för att belysa detta system närmare.

Utbildningens mervärde

Det medeltida universitetet

Tanken att seniora medlemmar av ett college har ett ansvar för att vägleda sina yngre kollegor, utgjorde en central del av universitetet redan under medeltiden. Begreppet "tutor" användes för första gången under 1400-talet: Enligt Rashdall var fyra medborgare av Padua tillåtna att agera som "reformatores" eller "tutores studii", vilket också vidimerades av universitetet: "unusquisque scolaris manens sub magistro, tutore aut creditore". Tidigare hade enbart synonymer och liknande begrepp förekommit. I statuterna för Magdalen College från 1479, används ordet "informator" för att beskriva nämnda seniorer, medan statuterna för Brasenose College, som formerades 30 år senare, använder ordet "tutor".[6]

Dessa tidiga tutors var huvudsakligen inte lärare, utan valdes snarare ut för att vara studenternas personliga beskyddare. Deras främsta plikt var att bistå studenterna med uppsikt över deras uppförande och deras utgifter. Studenterna skulle leva ett gott – i bemärkelsen Gudsrikt – liv, vara uppriktiga i sin tro samt klä sig väl och uppträda korrekt. Uppgiften för varje tutor var med andra ord att vara "creditores" likväl som och mer än "tutores". Genom Laudian-statuterna från 1634 fastslogs att alla studenter måste ha en tutor, som redan avlagt examen.

Sedan dess har *the tutorial system* varit en essentiell del av universitetslivet. Kopplingen till kyrkan kunde förvisso begränsa tankemässig mångfald och fritt kunskapssökande, men visade sig ha en avgörande betydelse för överlevnaden av the tutorial system. Den eklektiska strukturen förklarar åtminstone delvis det hårda motståndet mot förändringar och social letargi – något som universiteten i Oxford och Cambridge utsattes för under 1700-talet och en bit in under Reformationstiden – och hur det moderna handledningssystemet, som utformades under 1800-talet, kunde passa för det medeltida universitetet. Moderna tutors behövde enbart undervisa mer och ägna mer individuell uppmärksamhet åt elevernas studier. Samtidigt behölls den tidigare vägledningsfunktionen.

---

[5] Jasper Rose & John Ziman, *Camford Observed*, 1964, p. 59.

[6] Detta och följande fyra stycken bygger i allt väsentligt på Will G. Moore, *The tutorial system and its future*, Oxford 1968.

Historiskt sett har undervisningens kvalitet varierat. Det finns både exempel på synnerligen aktiva tutors, såsom John Wesley vid Lincoln College, och klart passiva tutors, vilka inte motiverade och läste tillsammans med studenterna. Kvaliteten på dagens moderna tutors varierar inte i lika hög utsträckning. I många fall ägnar de sig, vid sidan av den egna forskningen, enbart åt undervisning.

FIGUR: THE TUTORIAL SYSTEM

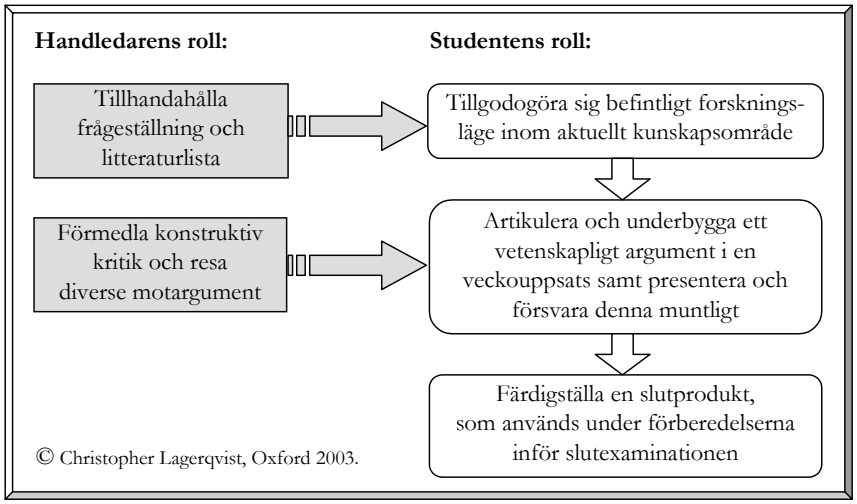

Det moderna universitetet

Grundidén med det moderna Oxfords handledningssystem är att studenterna i tre år ska undervisas individuellt av en internationellt ledande forskare i en timme i veckan. Forskaren ansvarar för att studenten varje vecka erhåller en frågeställning samt en litteraturlista som täcker in det relevanta forskningsläget. Med hjälp av dessa båda verktyg ska studenten sedan läsa flitigt och utifrån den angivna forskningslitteraturen artikulera ett eget vetenskapligt argument, vilket skrivs ned i en veckouppsats och försvaras vid nästa möte med forskaren.

Will G. Moore, från St John's College, ger i boken *The tutorial system and its future* följande beskrivning av the tutorial system: "At its most simple the tutorial is a weekly meeting of the student with the teacher to whom he is especially committed. This does not replace other methods, such as instruction by lecture or in class. It clearly cannot replace private study. Indeed, it assumes all these, and includes their results in the preparation of a weekly essay, which is presented orally, listened to by the tutor and discussed immediately. The whole process – of reading, discussion, arrangements for the following week – takes up little more than an hour." Alla *tutorial talks* är dock inte likadana. Variationer förekommer då det passar sig. Två – eller till och med tre – studenter kan ex-

empelvis vara närvarande. Då tillfrågas den ena studenten att läsa sin uppsats, vilken därefter diskuteras ingående, medan den andre lämnar in sin och erhåller synpunkter vid ett senare tillfälle.

Nyckelorden för en förståelse av nämnda system är ”flexibilitet” och ”variation”. I praktiken träffar varje student sin tutor minst en timme i veckan. Man har dock inte samma tutor under de tre åren, utan kan i princip erhålla en ny tutor för varje ny kurs. På så vis kan ambitionen, att undervisningen ska bedrivas av en världsledande forskare inom det givna kunskapsfältet, uppfyllas. Syftet med de individuella mötena är dock desamma, att i dialog med studenten utveckla dennes akademiska färdigheter – det vill säga förmågan att på kort tid skaffa sig en överblick över det aktuella forskningsläget, som inte sällan överstiger 4 000 sidor, samt att utifrån detta artikulera, motivera, renodla och bygga under ett eget vetenskapligt argument, vilket skall skrivas ned med hjälp av omkring 2 500 ord, och försvaras muntligt vid nästa möte med handledaren, som då gör sitt bästa för att konstruktivt kritisera studentens tankegångar, påvisa bristerna med den valda ståndpunkten och resa diverse motargument.

Det vetenskapliga argumentet får gärna vara originellt, kontroversiellt och politiskt inkorrekt. Faktum är att man som student i Oxford uppmuntras att, på sin resa mot forskningsfronten, vara ”intellektuellt provokativ”. På så vis kan nämligen etablerade vetenskapliga ”sanningar” prövas, politisk korrekthet undvikas och nydanande forskning skapas. Att vara kontroversiell anses alltså vara en fördel, så länge som argumentationen är väl underbyggd, det vill säga vilar på en stabil empirisk och teoretisk grund.

Det samlade beståndet av veckouppsatser används senare för att förbereda slutexamen. Tanken med en examen i slutet av det tredje året är att studenten måste hålla samtliga inhämtade kunskaper aktuella, vilket ger en god helhetssyn över ämnet. Utbildningen syftar inte enbart till att göra Oxfordstudenten till en god och påläst akademiker och forskare, utan anses även kunna finslipa dennes förmåga att i skriftlig och muntlig form argumentera och debattera.[7]

Vikten av hårt arbete

Studenternas målsättning är att prestera maximalt, det vill säga att lära sig så mycket som möjligt på så kort tid som möjligt, en inställning som känns igen från elitidrotterna. För att klara av utbildningen och arbetstempot erfordras gedigna förkunskaper, som förädlas ytterligare under Oxfordtiden. I studenthandboken ger fakultetsnämnden för Modern History – ett ämne som skall kontrasteras mot Ancient History – följande färdighetsbeskrivning:

---

[7] För vidare läsning, se till exempel Ted Tapper och David Palfreyman, ”The Tutorial System. The Jewel in the Crown”, i *Oxford and the decline of the collegiate tradition* (The Woburn education series), London 2000, pp. 96–124, samt David Palfreyman (ed.), *The Oxford Tutorial. ‘Thanks, you taught me how to think’*, Oxford 2001.

> You will need all the skills which you have acquired at A-level [motsvarande högsta betyg från den svenska gymnasieskolan]: the ability to distinguish and assess different points of view and to think in causal terms, as well as the technical skills of essay-writing, including the clear presentation of relevant material and the ability to analyse its significance in relation to a given problem. But here you will also be expected to engage with a far wider range of historical subject-matter and to show a much greater awareness of the complexity of historical explanation, while your essay technique will have to develop to match the resulting demands for more critical analysis and sharper, more focussed argument.[8]

Stor vikt läggs vid studentens ansvarstagande och arbetsinsatser. Stora krav ställs på självständighet, vältalighet samt analytisk skärpa och stringens. Studenten är på många sätt ”sin egen lyckas smed”. Trots – eller kanske tack vare – denna ”intellektuella elitism”, har Oxford en av världens lägsta drop-out frekvenser. En ytterligare förklaring ligger i den noggranna selektionen av studenter. Att bli antagen är inte enkelt.

Från första veckan tränas studenterna i att analysera den empiri som olika författare använder sig av för att lansera sina respektive argument. Man lär sig hur ett vetenskapligt argument artikuleras och försvaras, vilket t ex sker genom en analys av andra forskares resultat. Därmed får läroböckernas översikter och synteser stå tillbaka för monografiernas och artiklarnas djup, vilket tydliggörs genom litteraturlistornas sammansättning. Detta ”forskningsförankrade” arbetssätt förutsätter att nämnda översikter och synteser har inhämtats under gymnasieskolan (Upper Secondary School) och att studenterna orienterar sig i den litteratur som erhålls varje vecka – och läser så många sidor som erfordras för att färdigställa veckouppsatsen. I annat fall kan inte de olika perspektiven tillgodogöras. Forskningsförankringen består med andra ord inte enbart av att professorer undervisar studenter, utan även av undervisningens fokusering på att analysera och värdera forskningsresultatens trovärdighet och relation till primärkällorna.

Att tillgodogöra sig innehållet i ett så stort antal sidor varje vecka ställer självfallet speciella krav på studenterna vad gäller antalet arbetstimmar och sättet att läsa litteraturen (inläsningsmetodik). Att färdigställa en veckouppsats tar mellan 35 och 40 timmar, inklusive litteraturläsning. Därutöver tillkommer föreläsningar, eventuella klasser och seminarier samt andra kurser (vissa veckor skrivs två veckouppsatser). Detta ger ofta en arbetsvecka på mellan 60 och 80 timmar. Om studenterna inte arbetar hårt kan de knappast tillgodogöra sig de färdigheter som de behöver för att klara den avslutande examen – något som är en förutsättning för att de längre fram i livet ska besitta en relativt stor valfrihet på arbetsmarknaden alternativt kunna fortsätta inom universitetsväsendet.

Historiestudierna i Oxford syftar kanske främst till att lära sig att förklara förändring – utifrån ett resonemang om hur och i så fall på vilket sätt det är

[8] *Modern History at Oxford, The first year handbook for honour moderations in the school of modern history 2002–2003*, Board of the Faculty of Modern History, Oxford 2002. Jfr. *Graduate Studies Prospectus 2003–4*, Oxford 2002, pp. 5–11.

lämpligt att tala om olika samhällsfenomen, som t ex innovationer, tillväxt, reformationer och revolutioner – samt att förstå hur olika teoretiska koncept – såsom stat, ekonomi, social struktur, kultur, och nation – kan användas för olika tidsperioder och olika samhällen. Därutöver förekommer närläsning av texter och primärkällor som ett regelbundet inslag i undervisningen.

Övergripande förutsättningar

Månghundraåriga kunskapstraditioner

Vid University of Oxford, som ”grundades” år 1167 (alternativt år 1096 eller år 1249), anses lärosätets ålder vara förknippat med dess kvalitet. Man säger sig ha en månghundraårig tradition av att ständigt befinna sig vid forskningsfronten samt att kontinuerligt bryta ny mark och söka nya kunskapsfält. Det handlar med andra ord om att en generation forskare, genom individuell handledning, ”lämnar över” sina akademiska färdigheter till den efterföljande generationen. Universitetet formulerar det på följande sätt: ”*A tradition of intellectual activity advancing the frontiers of knowledge*.” Nämnda pedagogiska modell – som alltså har utmejslats under flera hundra år, med allt vad det innebär av prövningar och finjusteringar – tillhandahåller kvalitativa egenskaper som när det gäller fostrandet av framstående forskare särskiljer sig från exempelvis tyska och franska motsvarigheter. Universitetet väljer, i likhet med sin något yngre motsvarighet i Cambridge, att illustrera nämnda uttalande genom att presentera en imponerande förteckning över synnerligen framstående akademiker – en lista som tätnar ju närmare nutiden man kommer.

I detta sammanhang finns det självfallet inte plats för att återge samtliga personligheter, men ett ringa axplock måste ändå nämnas: Thomas Hobbes (filosof), Sir Christopher Wren (arkitekt), John Locke (filosof), Robert Boyle (vetenskapsman), Jonathan Swift (författare), Adam Smith (filosof och politisk ekonom), William Gladstone (brittisk premiärminister), John Ruskin (utbildningsreformator och konstkritiker), William Morris (artist och poet), Cecil Rhodes (statsman och filantrop), Oscar Wilde (författare), T. S. Eliot (poet), Indira Gandhi (indisk premiärminister), Baroness Margaret Thatcher (brittisk premiärminister), Bill Clinton (amerikansk president), och Tim Berners Lee (uppfinnare av World Wide Web). Ett avsevärt rikare urval finns att beskåda på universitetets hemsida (www.ox.ac.uk). Under 1900-talet har de akademiska framgångarna blivit än mer uppenbara, vilket bland annat understryks av de 47 Nobelpris som har tilldelats forskare som har varit verksamma vid University of Oxford mellan åren 1921 och 2004. Lägg därtill sex ”Balzan Prizes” (1985–2000), tre ”Fields Medals for Mathematics” (1966–86) och fyra ”The Rolf Schock

Prizes" (1993–99), och prisskörden blir något mer komplett. Mot bakgrund av detta pekar företrädare för Oxford University på att Oxfords akademiska traditioner är betydelsefulla för att fostra framstående tänkare. Deras argumentation bygger på att dessa namn inte kan ha samlats på en och samma plats under flera hundra år av en ren slump.

Akademisk frihet och ekonomiska förhållanden

Den befintliga organisationen av colleges vid sidan av en mer traditionell universitetsbyråkrati, har starka rötter tillbaka till medeltiden och utgör i sig en av de viktigaste förklaringarna till varför University of Oxford – som inte skall förknippas med Oxford Brookes University, som ligger i utkanten av staden Oxford – hittills har lyckats att bevara sin akademiska frihet i både juridisk och ekonomisk bemärkelse. Genom en intern maktdelning har universitetet och dess olika colleges lyckats att garantera ett inte föraktfullt oberoende av både politik och näringsliv. En viktig grundförutsättning till detta förhållande utgörs av generösa ekonomiska donationer och relativt goda ekonomiska förhållanden. Visserligen kan brittiska toppuniversitet inte längre uppvisa en lika god ekonomi som de amerikanska spetsuniversiteten, men i en jämförelse med svenska förhållanden framstår Oxford och Cambridge som förmögna lärosäten. Oxford omsätter exempelvis årligen omkring fyra gånger så mycket pengar per student som Uppsala universitet gör. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att enskilda colleges – såsom All Souls, St John's, Nuffield och Christ Church, vars ekonomiska tillgångar inte alltid inkluderas i internationella ekonomiska jämförelser – fortfarande står sig relativt väl i en jämförelse med amerikanska motsvarigheter. Behovet av statliga anslag är dock fortfarande stort med gällande föreskrifter.

Brittiska politiker har emellanåt försökt att "komma åt" de rikedomar som vissa college förfogar över, men dessa ansträngningar har hittills varit fruktlösa. I de fall då University of Oxford faktiskt är beroende av externa ekonomiska anslag, har universitetet en välutvecklad strategi. Genom att balansera och delvis spela ut olika externa aktörer mot varandra, har universitetet lyckats att finansiera sin verksamhet utan att behöva göra smärtsamma kompromisser vad gäller vetenskapliga problemformuleringar samt teoretiska perspektiv och metodologiska verktygslådor.

Oxfords tätposition är dock till viss del hotad, vilket bland annat kan förklaras av ett ökat ekonomiskt beroendeförhållande till statsmakten samt en alltmer kännbar "brain-drain" till USA. En ledande företrädare för Faculty of Modern History menar att dessa problem måste tas på allvar och är orolig för att kvaliteten på undervisningen och forskningen kan komma att försämras framöver: "I USA har man för det första råd att betala högre löner för sina forskare och för det andra en mer utbredd tradition i samhället av att donera pengar. Men, än så länge lyckas vi att kompensera de relativt sett lägre lönerna genom andra åtgärder." En

annan forskare vid samma fakultet förtydligar budskapet ytterligare: ”Statsmakten måste lära sig att förstå och känna igen universitetens behov och tillföra de medel som behövs för att vi ska kunna genomföra en fullgod utbildning”.

I syftet att bli immun mot politisk styrning i framtiden har University of Oxford etablerat en central ”privat” inkomstkälla, Oxford University Press, som årligen förser universitetet med väsentliga anslag. Dessa medel används dels för att förstärka de verksamhetsgrenar som för tillfället har ekonomiska svårigheter, dels för att göra strategiska satsningar (t ex etablerandet av Said Business School). Den övergripande ambitionen från universitetsledningens sida är dock att spara så mycket av pengarna som möjligt inför framtiden: ”Målsättningen är att på sikt bli helt ekonomiskt oberoende av både politik och näringsliv, något som Harvard University redan har lyckats att åstadkomma.”[9]

Avslutande slutsatser

Sammanfattningsvis kan det konstateras att den ämnesmässiga skolningen både betonar muntliga och skriftliga färdigheter. Veckouppsatser och regelbundna samtal med aktiva etablerade forskare kompletterar den mer traditionella universitetsundervisningen med föreläsningar och seminarier. Därmed möjliggörs inte bara traditionell kunskapsinhämtning och färdighetsträning i att begripliggöra historiska processer. Studenten uppmanas även till att argumentera för den valda ståndpunkten med hjälp av relevant litteratur som fångar in forskningslägets teoretiska och metodologiska verktygslådor. Den muntliga färdighetsträningen anses vara central då en Oxfordstudent relativt ofta väljer en yrkeskariär som inte nödvändigtvis ligger inom samma kunskapsområde som studierna. Därmed blir förmågan att snabbt sätta sig in i ett forskningsläge och hitta sin egen ståndpunkt i tusentals sidor extra användbar. Med andra ord utbildas generalister som snabbt kan ställa om sig från ett område till ett annat. Kanske kan *the tutorial system* anses vara en undervisningsmetod som särskilt främjar ett flexibelt förhållningssätt – något som anses bli alltmer centralt i ”det moderna kunskapssamhället”?[10]

Inom forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi och inom ramen för Oxfordgruppens fortsatta arbete vid Uppsala universitet finns anledning att jämföra olika elitutbildningar med varandra. Inte minst franska, tyska och amerikanska utbildningslösningar framstår som särskilt relevanta för att skapa en ytterligare förståelse för de brittiska och svenska motsvarigheterna.

---

[9] För vidare läsning, se t ex Clare Sanders, ”Spires aspire to Ivy League”, i *The Times Higher Education Supplement* den 20/6 2003.

[10] För en vidareutveckling av dessa tankegångar, se även Christopher Lagerqvist, *Utbildningens särart i Oxford och Cambridge. Om akademisk excellens inom historieämnet vid University of Oxford*, seminarieföreläsning publicerad på hemsidan för Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi vid Uppsala universitet, Uppsala 2003 (kopia finns sparad hos författaren).

Meriter och börd

Utbildningsstrategier bland kvinnor och män från Uppsala

Ida Lidegran

I den utbildningspolitiska debatten är frågan om flickors och pojkars skolframgångar åter aktuell. Tidigare handlade diskussionen om flickors marginalisering i systemet och deras ovilja att välja naturvetenskapliga och tekniska utbildningsvägar, nu står pojkarna i rampljuset. Det handlar om pojkarnas svårigheter att nå uppsatta utbildningsmål, att de betygsmässigt halkat efter flickorna och inte minst om att de träder in i högskolan i mindre utsträckning. Man kan ställa sig frågan: har kvinnor kommit att dominera utbildningssystemet? Detta är inte helt uppenbart. För samtidigt som kvinnor tycks vara mer villiga att investera i utbildning kan man tänka sig att män använder sina meriter mer ”effektivt”. En annan möjlighet är att männen är mer oberoende av utbildningssystemets konsekrering. Ett sätt att undersöka dessa frågor är att jämföra kvinnor och män med lika börd och meriter. Vilka skilda utbildningsstrategier finner vi bland elitens döttrar och söner? Är män mer selektiva i sina utbildningsval? På vilka sätt kan män kompensera för sina mindre omfattande skolmässiga tillgångar? Genom att närmare undersöka en population av elever från Uppsala och deras inträde i högskolan kommer frågor av detta slag att besvaras.

Föräldrarnas tillgångar och egna meriter

I dag börjar högre studier för många bli en självklar fortsättning på gymnasiet. För drygt 50 procent av den undersökta Uppsalapopulationen – som består av alla elever som gick ut årskurs nio år 1988 i Uppsala – var högre studier något man siktade mot. Målet att 50 procent i en årskull ska påbörja högre studier hade den

undersökta Uppsalakohorten alltså redan uppfyllt tio år innan målet formuleras i utbildningspolitiken och den stora expansionen av högskolan tar fart.[1]

Det är inte särskilt stor könsskillnad i Uppsalapopulationen om man ser till andelar som träder in i högskolan, 52 procent av männen och 56 procent av kvinnorna börjar med högskolestudier. En väsentligt mindre andel påbörjar högskolestudier i den nationella kohorten[2], 37 procent. I den nationella kohorten är även könsskillnaderna betydligt större än i Uppsalapopulationen, 41 procent av kvinnorna och 32 procent av männen påbörjar högre studier i riket. Den kvinnliga numerära dominansen, det vill säga den större andel kvinnor som söker sig till högre studier, tycks alltså delvis suddas ut när vi befinner oss i en utbildningstung akademisk ort som Uppsala.

För att möjliggöra mer precisa analyser av utbildningseliter och kön har de studenter som gått treårig teoretisk linje på gymnasiet och påbörjat högskolestudier undersökts närmare. Det är denna kohort som ligger till grund för den multipla korrespondensanalysen och den euklidiska klassificeringen som presenteras nedan.[3] Värt att notera är att i denna mer selekterade kohort har könsbalansen skiftat, nu är männen i majoritet. Elitkohorten är med andra ord inte representativ för kvinnor och män i Uppsala i allmänhet och än mindre för svenska kvinnliga och manliga avgångselever från grundskolan.

För att komma åt relationer mellan olika variabler har en multipel korrespondensanalys använts som statistisk metod. Korrespondensanalysen transformerar de skillnader som finns mellan variabler till geometriska avstånd som sedan visas längs olika axlar (dimensioner) i ett mångdimensionellt rum. Den första dimensionen är den axel som förklarar mest av strukturen, den andra dimensionen förklarar strukturen näst bäst – med hänsyn tagen till de skillnader som redogjorts för i den första dimensionen – och så vidare. Den multipla korrespondensanalysen, som i detta fall bygger på uppgifter om föräldrarnas tillgångar och studenternas skolframgångar i grund- och gymnasieskolan, resulterar i ett antal polariteter.[4]

---

[1] *Den öppna högskolan*, Prop. 2001/02:15.

[2] Det vill säga alla som gått ut årskurs nio år 1988 i Sverige.

[3] Korrespondensanalys och euklidisk klassificering går att läsa om i Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London 2004. För en introduktion till korrespondensanalys och en genomgång av skillnaden mellan denna statistiska metod och mer traditionell statistik, se Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, HLS, Stockholm 1991 [1990], pp. 485–527. Se även Johs. Hjellbrekke, *Innføring i korrespondanseanalyse*, Fagboksforlaget, Bergen 1999. I Mikael Börjessons avhandling exemplifieras användningen av den euklidiska klassificeringen inom utbildningssociologin, se Mikael Börjesson, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, SEC Research Reports 37, Uppsala universitet, Uppsala 2005.

[4] Aktiva variabler i analysen är familjens högsta utbildningsnivå, familjens sammanräknade inkomst, familjens högsta sociala position (sektor), relationen mellan föräldrarnas utbildningsnivå, elevernas grundskolebetyg, elevernas gymnasieutbildning samt elevernas språkval i gymnasiet (franska, tyska och spanska). För en mer ingående beskrivning av kodning av variabler och

Den viktigaste oppositionen i materialet är den mellan studenter som har tillgångar av *alla* de slag och de som har lite resurser. Vi har kort sagt att göra med en kapitalvolymaxel, där den första axeln förklaras av både studenternas egna tillgångar och föräldrarnas resurser. Det är familjens högsta utbildningsnivå och gymnasieutbildning som bidrar mest till den första axelns opposition av studenter. Den andra axeln är en studentaxel, som i första hand struktureras av studenternas tillgångar. Språkvalet på gymnasiet är en viktig faktor för att förstå den andra dimensionens grupperingar av studenter. Indirekt blir denna en könsaxel med en fransk/humanistisk pol, där vi återfinner kvinnliga studenter som läst franska på gymnasiet och gått humanistisk linje, som står mot en tysk/teknisk pol, där vi främst återfinner män som läst tyska och teknisk linje. Den tredje axeln förklaras, liksom den första, av både föräldrarnas och studenternas tillgångar. Här splittras elitpolen upp i två delgrupper av studenter. Den ena gruppen har extremt mycket egna förvärvade skolmeriter och något mindre nedärvda tillgångar. Den andra gruppen har något mer nedärvda tillgångar men mindre skolkapital. Lite grovt kan man säga att elitpolen delas upp i en social elit och en meritokratisk dito.

Sex grupper av studenter

Utifrån den multipla korrespondensanalysen har sedan en euklidisk klassificering av individerna gjorts.[5] Klassificeringen möjliggör en jämförelse av utbildningsstrategier[6] mellan kvinnor och män med liknande tillgångar. Med andra ord: vilka likheter och skillnader hos kvinnors och mäns utbildningsvägar går att finna när meriter och börd konstanthålls?

Klassificeringen ger sex olika grupper av studenter: *De utvalda*, *Småföretagarbarnen*, *Humanisterna*, *Ekonomerna*, *Den modala gruppen* och *Arvtagarna*.[7] Två av grupperna, nämligen *De utvalda* och *Arvtagarna*, tolkas som elitgrupper framför andra. Namnen kräver sin förklaring. Om vi börjar med den första gruppen, *De utvalda*, karaktäriseras den av att individerna kombinerar egna meriter – samtliga i gruppen har mycket höga betyg från grundskolan och gymnasiet och sex av tio har gått den naturvetenskapliga linjen på gymnasiet – med högt socialt ursprung. Genom de extremt höga betygen kan studenterna i denna grupp sägas vara utvalda av skolväsendet att gå vidare med högre studier.

---

bidragsvärden för de olika axlarna se Ida Lidegran, *Akademiska eliter. Om utbildningsstrategier bland Uppsalabornas döttrar och söner*, avhandlingsmanus, Uppsala universitet, Uppsala 2005.

[5] Den euklidiska klassificeringen bygger på individernas positioner längs axlarna som den multipla korrespondensanalysen ger.

[6] Strategibegreppet är hämtat från Pierre Bourdieus sociologi. Strategierna kan i Bourdieus mening vara såväl medvetna som omedvetna.

[7] Till grund för namngivningen av grupperna ligger de aktiva variablerna. Namnen utgår från en tolkning av de variabler som bidrar mest till gruppens specifika karaktär. Se Tabell 1 och Tabell 2 för en översikt av fördelningen av nedärvda och förvärvade resurser.

Den andra elitgruppen, *Arvtagarna*, skulle man även kunna kalla för ”utbildningsslackers”. De har mycket utbildnings- och ekonomiska tillgångar med sig hemifrån, sju av tio kommer från hem där minst en förälder har forskarutbildning. Inom denna grupp finner vi kraftig överrepresentation av universitetslärarbarn men de lyckas inte ta tillvara på de nedärvda resurserna. Bara en enda student har nått de allra högsta betygen i grundskolan.[8]

Småföretagarbarnens[9] egenskaper består framförallt av att samtliga kommer från företagarhem, de har förhållandevis lite tillgångar med sig hemifrån. *Humanisterna* har alla gått humanistisk linje på gymnasiet och har jämförelsevis mycket utbildningstillgångar med sig i bagaget. I gruppen *Ekonomerna* har ungefär hälften passerat ekonomisk linje på gymnasiet, de nedärvda tillgångarna är förhållandevis små liksom de skolmässiga, sex av tio har mycket låga betyg i grundskolan. *Den modala gruppen*, som är den största, karaktäriseras av att inte vara särskilt unik. Studenterna har medelhöga betyg, medelstora tillgångar med sig hemifrån och fördelar sig på flera olika gymnasieutbildningar.

Könsskillnader inom grupperna

Fördelningen av kvinnor och män ser olika ut i grupperna. Bland *De utvalda* återfinns en större andel kvinnor medan det bland *Arvtagarna* finns fler män. I grupperna *Småföretagarbarnen* och *Den modala gruppen* finner vi en större balans mellan könen. I den förra finns något fler kvinnor och i den senare något fler män. *Humanisterna* består i stort sett av en kvinnlig studentgrupp och *Ekonomerna* är numerärt sett manligt dominerat.

Redan här kan vi alltså urskilja viktiga skillnader i kvinnors och mäns utbildningsvägar. Kvinnorna är i majoritet i den mest betygsselekterade gruppen, *De utvalda*, och männen i den grupp som trots förhållandevis låga betyg tar sig in i högskolan (*Arvtagarna*) – en grupp där medelmåttiga skolframgångar tycks kompenseras av nedärvt utbildningskapital. Den humanistiska utbildningsvägen är, inte helt oväntat, en kvinnlig sådan medan den ekonomiska tenderar att vara mer manligt kodad.

Trots att fördelningen av egenskaper är likartad inom de olika grupperna finner vi vissa skillnader mellan kvinnor och män som bör uppmärksammas. Bland *De utvalda* har kvinnorna lite mindre tillgångar med sig hemifrån, en lägre andel kvinnor väljer den mest prestigefyllda gymnasieutbildningen, naturvetenskaplig linje, (kvinnorna väljer samhällsvetenskaplig linje i större utsträckning) och kvinnorna läser franska i högre grad än männen. Till skillnad från de andra grupperna

[8] Även på gymnasiet misslyckas denna grupp med att i någon större utsträckning reproducera de nedärvda utbildningstillgångarna.

[9] Detta är den minsta gruppen, antalet studenter uppgår till 35.

flyr kvinnorna och männen i *De utvalda* språkstudier i spanska på gymnasiet. Här hittar man de allra lägsta andelarna för både gruppens kvinnor och män.

Männen och kvinnorna i gruppen *Arvtagarna* har mer likartade nedärvda tillgångar. Däremot skiljer de sig åt betygsmässigt, kvinnorna lyckas i större utsträckning. De manliga arvtagarna väljer framförallt teknisk linje på gymnasiet medan gruppens kvinnor mer frekvent tar vägen genom ekonomisk och samhällsvetenskaplig utbildning.

Kvinnorna i gruppen *Småföretagarbarnen* har lite mindre nedärvda utbildningstillgångar än motsvarande män. Även i denna grupp har kvinnorna något högre betyg. Gruppen *Humanisterna* består till 92 procent av kvinnor vilket gör det svårt att vidare jämföra kvinnors och mäns tillgångar. *Ekonomerna* däremot tillåter sådana jämförelser. De nedärvda utbildnings- och ekonomiska tillgångarna är ungefär desamma för gruppens kvinnor och män. Likaså de förvärvade skoltillgångarna. Ungefär sex av tio kvinnor och fyra av tio män har valt ekonomisk linje. Gruppens män väljer teknisk linje i högre grad. Om vi jämför samtliga gruppers kvinnor och män kan vi konstatera att männen i *Ekonomerna* väljer franska på gymnasiet i minst utsträckning.

Kvinnorna i *Den modala gruppen* har lite mindre nedärvda utbildningstillgångar jämfört med gruppens män medan en större andel av kvinnorna har höga betyg från grundskolan. Gruppens män väljer framförallt teknisk linje medan kvinnorna väljer mellan samhällsvetenskaplig och ekonomisk linje.

Vägar in i högskolan

Vilka vägar in i högskolan tar kvinnor och män bland *De utvalda*? På vilket sätt skiljer de sig från *Arvtagarnas* strategier? Det är nu dags att besvara frågor av detta slag.[10]

Tydligt är att kvinnor och män bland *De utvalda* skiljer sig åt i sina utbildningsstrategier. I denna elitgrupp väljer männen längre yrkesförberedande högskoleutbildningar i större utsträckning, 74 procent av männen har valt en fyra- eller femårig yrkesförberedande högskoleutbildning. Motsvarande andel för kvinnorna i *De utvalda* är 33 procent. Kvinnorna satsar i större utsträckning på enstaka kurser, treåriga allmänna och yrkesförberedande högskoleutbildningar samt fyraåriga allmänna utbildningar.[11] Männen i *De utvalda* lockas främst av

[10] Analyserna utgår från den högsta påbörjade högskoleutbildningen. Högsta högskoleutbildning är kodad enligt följande princip: utbildningsprogram klassas som högre än kurs. Finns det uppgifter om högskolestudier i Sverige har det klassats som högre än utlandsstudier. Se Tabell 3 för en översikt av val av högskoleutbildning.

[11] Högskoleutbildningar som leder till professionella yrkesexamina har klassificerats som yrkesförberedande (exempelvis civilingenjörsutbildning, läkarutbildning, juristutbildning och så vidare). Övriga utbildningar (som leder fram till filosofie kandidat- och filosofie magisterexamen) har klassats som allmänna utbildningar.

läkarutbildningen (nitton procent) och teknisk fysik (28 procent). Dessa två prestigeutbildningar är inte lika vanliga val bland *De utvaldas* kvinnor (fem procent väljer läkarutbildningen och fyra procent teknisk fysik). De kvinnliga utbildningsvalen drar åt ekonomiutbildningar, naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga utbildningar.

Bland *De utvalda*, som är den betygsmässigt mest selekterade gruppen, finner vi således en manlig utbildningsstrategi som är mer selektiv än motsvarande kvinnliga. De män som har riktigt höga betyg väljer långa och prestigefyllda högskoleutbildningar med hög social lutning. Gruppens kvinnor med lika höga betyg investerar i kortare högskoleutbildningar och tycks inte göra lika särskiljande utbildningsval.

Studenterna i *Arvtagarna* orienterar sig inte mot prestigeutbildningar i samma utsträckning, vilket är fullt begripligt med tanke på att de inte har betyg som räcker till för att komma in på exempelvis läkarutbildningen. Siffror som illustrerar detta: 27 procent av männen i gruppen *Arvtagarna* läser fyra- eller femåriga yrkesförberedande högskoleutbildningar, motsvarande siffra för männen i *De utvalda* är 74 procent. För kvinnorna är andelarna betydligt lägre (28 procent respektive 33 procent). De könsskillnader som uppträder bland *Arvtagarna* är framförallt att kvinnorna väljer kurser på AB-nivå eller treåriga yrkesförberedande högskoleutbildningar i högre grad medan motsvarande män mer frekvent väljer kurser på CD-nivå eller fyraårig allmän högskoleutbildning.

Liknande könsmönster som vi såg bland *De utvalda* återfinner vi således hos *Arvtagarna*. Männen använder sina tidigare skolmeriter mer strategiskt än kvinnorna genom att satsa på längre utbildningar och kurser på högre nivå.

För grupperna *Humanisterna*, *Ekonomerna* och *Den modala gruppen* kan vi extrahera fram följande särdrag. De kvinnliga studenterna i gruppen *Humanisterna* läser kurser på CD-nivå oftare än övriga gruppers kvinnliga studenter. *Ekonomerna* utgör den mest dominerade gruppen socialt och betygsmässigt. För både de kvinnliga och manliga studenterna gäller att man oftare väljer kortare högskoleutbildning och framförallt kurs på AB-nivå än övriga gruppers manliga och kvinnliga studenter.

I *Den modala gruppen*, som är den i särklass största gruppen och som kan sägas utgöra en referensgrupp, framträder den könshierarki som är mer eller mindre tydlig i de övriga grupperna. Större andel av kvinnorna än männen läser som högsta utbildning i högskolan kurser på AB-nivå eller ett- till treåriga högskoleutbildningar. Följaktligen läser en större andel män kurser på CD-nivå eller fyra- till femåriga högskoleutbildningar.

Utbildningseliter och kön

> Det känns som att det är så svårt att komma in på läkarlinjen. Det är 2,0 och intervjuer och så, så det känns som att det är väldigt döfött. Jag är inte så bra på, jag kan inte med blod och såna där äckliga saker så då känns det som då är det bättre att jag tar någonting som jag vet att jag kan komma in på och verkligen kan satsa på att komma in på.

Uttalandet kommer från en kvinnlig elev som går på det naturvetenskapliga programmet på gymnasiet och får illustrera den ena funna skillnaden mellan kvinnor och män med mycket nedärvda och förvärvade resurser. Kvinnorna i den undersökta Uppsalapopulationen kan sägas ”överprestera” om vi jämför dem med männen med motsvarande börd. De siktar mot utbildningsbanor med något lägre lutning än vad motsvarande män gör. Den ovan citerade kvinnliga eleven presterar toppbetyg men väljer trots detta bort läkarutbildningen. Nu kan man ju i ett första skede tro att detta beror på att hon inte vill jobba med blod och andra ”äckliga saker” men på frågan om hon hade valt läkarutbildningen om det skulle ha varit samma antagningspoäng som den vårdutbildning hon siktar mot svarar hon ”Då hade jag nog sökt på bägge två tror jag”. Det tycks alltså snarare handla om att hon vill ha goda marginaler i valet av högre utbildning. Något som männen i den undersökta kohorten inte på samma sätt visar tecken på.

> Jag kunde absolut haft bättre betyg i högstadiet om jag verkligen ansträngt mig men det tyckte jag inte var nödvändigt. Jag var nöjd med bra betyg.

Det andra citatet, som kommer från en manlig elev som också går på det naturvetenskapliga programmet, uttrycker den könsmässiga skillnad som består i att männen tycks göra sig mindre beroende av de bedömningar som utfärdas i skolsystemet. Behöver man inte ha höga betyg för att komma in på en utbildning så nöjer man sig med godkända resultat. De statistiska analyserna visar att de manliga Uppsalastudenterna har mindre förvärvat skolkapital än de kvinnliga studenterna men de tar sig ändå in i högskolan, och väl där investerar de i högskoleutbildningar som sannolikt kommer att ge bättre social och ekonomisk avkastning. Användningen av förvärvade meriter skiljer sig således betydligt mellan könen.

Sammanfattningsvis: Inom utbildningseliterna tycks männen slå in på mer dominerande utbildningsbanor. Bland *De utvalda*, som först och främst kan sägas utgöra en meritokratisk elit, satsar männen kraftfullt mot prestigeutbildningar. Bland *Arvtagarna*, som kan förstås som en social (akademisk) elit, satsar männen också. Trots förhållandevis modesta skolframgångar tar de sig in och manövrerar mer selektivt i högskolan än motsvarande kvinnor.

Olika modeller för excellens i högskolan

Nästan varannan man i gruppen *De utvalda* väljer som vi sett läkarutbildningen eller teknisk fysik (som är en civilingenjörsutbildning). Det är prestigeutbildningar av två olika art. Den senare, som är manligt kodad, har högt anseende inte därför att den är svår att komma in på utan för att den anses innehålla intellektuellt krävande kurser. Utbildningen innehåller avancerad matematik och det framkom i en intervju med en manlig student som gick på teknisk fysik att det finns kurser på utbildningen som har rykte om sig att vara omöjliga att plugga till. Antingen är man tillräckligt begåvad att klara av de svåra uppgifterna eller också inte. Det är i detta faktum som utbildningens status grundas. Det handlar inte om att ta sig in på utbildningen utan att klara av att ta sig igenom.

Läkarutbildningen kan sägas upprätthålla sin prestige bland annat genom svårigheten att komma in på utbildningen. Den extremt hårda selektionen är en viktig aspekt av utbildningens attraktivitet. Det handlar först och främst om att ta sig in på utbildningen. Intervjuer med läkarstudenter vittnar om att väl inne på utbildningen lär man sig snabbt att bemästra studierna och examinationerna. Förhållandevis få hoppar av utbildningen på grund av att de inte klarar av själva studierna. En intervjuad manlig student på läkarutbildningen visar prov på den delvis förlorade tilltron till betyg och den näst intill ”machokultur” som tycks råda kring vikten att komma in på utbildningar med tuff antagning. För honom räckte det inte med att veta att han kom in på utbildningen via sina betyg, han ville även testa om han kunde komma in på den antagningskvot som krävde tester av olika slag.

Förskjutningar i vad som räknas som excellens inom utbildningsväsendet är en tänkbar konsekvens av ett utbildningssystem där männen halkar efter kvinnorna betygsmässigt och där ”nya” grupper kämpar om tillträde. På spel står bland annat hur selektionen ska utformas samt vad som ska definiera utbildningarnas position, dess meritokratiska, sociala eller intellektuella prestige.

Tabell 1 Grupper av studenter, gymnasielinjer, grundskolebetyg och språkval.

			Gymnasieutbildning					Betyg		Språkval		
		N	Naturvet.	Humanistisk	Teknisk	Ekonomisk	Samhällsvet.	Mycket låga	Mycket höga	Franska i gymn.	Tyska i gymn.	Spanska i gymn.
De utvalda	Män	43	67,4	0,0	32,6	0,0	0,0	0,0	100,0	44,2	46,5	7,0
	Kvinnor	57	57,9	0,0	14,0	5,3	22,8	0,0	100,0	61,4	38,6	15,8
	Totalt	100	62,0	0,0	22,0	3,0	13,0	0,0	100,0	54,0	42,0	12,0
Småföretagarbarnen	Män	16	18,8	0,0	37,5	25,0	18,8	25,0	12,5	31,3	56,3	25,0
	Kvinnor	19	15,8	10,5	21,1	31,6	21,1	10,5	21,1	52,6	31,6	42,1
	Totalt	35	17,1	5,7	28,6	28,6	20,0	17,1	17,1	42,9	42,9	34,3
Humanisterna	Män	4	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	25,0	25,0	50,0	50,0	75,0
	Kvinnor	47	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	31,9	4,3	70,2	51,1	48,9
	Totalt	51	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	31,4	5,9	68,6	51,0	51,0
Ekonomerna	Män	60	3,3	0,0	23,3	41,7	31,7	65,0	1,7	23,3	41,7	43,3
	Kvinnor	43	2,3	0,0	9,3	58,1	30,2	62,8	0,0	46,5	41,9	48,8
	Totalt	103	2,9	0,0	17,5	48,5	31,1	64,1	1,0	33,0	41,7	45,6
Den modala gruppen	Män	219	15,1	0,0	48,9	17,4	18,7	2,3	1,4	26,0	63,5	20,5
	Kvinnor	173	15,6	1,2	10,4	28,9	43,9	1,2	4,0	50,9	53,2	39,9
	Totalt	392	15,3	0,5	31,9	22,4	29,8	1,8	2,6	37,0	58,9	29,1
Arvtagarna	Män	74	20,3	0,0	39,2	16,2	24,3	24,3	0,0	25,7	60,8	27,0
	Kvinnor	51	19,6	0,0	7,8	27,5	45,1	13,7	2,0	56,9	39,2	47,1
	Totalt	125	20,0	0,0	26,4	20,8	32,8	20,0	0,8	38,4	52,0	35,2
Totalt	Män	416	19,7	1,0	40,9	19,0	19,5	16,1	12,0	27,9	57,7	24,3
	Kvinnor	390	19,0	13,1	9,7	25,1	33,1	13,6	18,2	55,1	46,7	39,5
	Totalt	806	19,4	6,8	25,8	22,0	26,1	14,9	15,0	41,1	52,4	31,6

Tabell 2 Grupper av studenter, hushållets högsta utbildningsnivå, inkomst och sektor.

			Högsta utbildning			Relation		Yrke	Inkomst		Sektor	
		N	Forskarutb.	Längre högskoleutb.	Grund- eller gymnasieskola	Fadern högst utb.	Modern högst utb.	Universitetslärarbarn	Mkt hög inkomst	Mkt låg inkomst	Egen företagare	Statligt anställd
De utvalda	Män	43	48,8	37,2	2,3	60,5	9,3	11,6	30,2	2,3	0,0	48,8
	Kvinnor	57	24,6	50,9	14,0	35,1	17,5	12,3	14,0	7,0	0,0	36,8
	Totalt	100	35,0	45,0	9,0	46,0	14,0	12,0	21,0	5,0	0,0	42,0
Småföretagarbarnen	Män	16	6,3	37,5	31,3	31,3	25,0	0,0	12,5	31,3	100,0	0,0
	Kvinnor	19	10,5	15,8	52,6	57,9	21,1	5,3	5,3	31,6	100,0	0,0
	Totalt	35	8,6	25,7	42,9	45,7	22,9	2,9	8,6	31,4	100,0	0,0
Humanisterna	Män	4	0,0	25,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	25,0
	Kvinnor	47	34,0	48,9	12,8	48,9	10,6	14,9	6,4	23,4	0,0	25,5
	Totalt	51	31,4	47,1	15,7	45,1	9,8	13,7	5,9	25,5	0,0	25,5
Ekonomerna	Män	60	0,0	35,0	45,0	20,0	25,0	0,0	0,0	56,7	0,0	16,7
	Kvinnor	43	2,3	27,9	48,8	20,9	25,6	2,4	0,0	51,2	0,0	20,9
	Totalt	103	1,0	32,0	46,6	20,4	25,2	1,9	0,0	54,4	0,0	18,4
Den modala gruppen	Män	219	12,8	48,4	19,6	34,2	21,9	2,3	8,2	7,8	0,0	18,7
	Kvinnor	173	9,2	40,5	29,5	34,1	22,0	4,0	6,9	1,2	0,0	14,5
	Totalt	392	11,2	44,9	24,0	34,2	21,9	3,1	7,7	4,8	0,0	16,8
Arvtagarna	Män	74	77,0	20,3	1,4	75,7	6,8	39,2	43,2	4,1	0,0	63,5
	Kvinnor	51	62,7	29,4	5,9	64,7	11,8	33,3	52,9	0,0	0,0	56,9
	Totalt	125	71,2	24,0	3,2	71,2	8,8	36,8	47,2	2,4	0,0	60,8
Totalt	Män	416	25,7	39,7	19,0	41,8	18,3	9,4	15,6	14,9	3,8	28,8
	Kvinnor	390	20,8	39,0	25,4	39,7	19,0	10,3	13,1	11,5	4,9	24,6
	Totalt	806	23,3	39,3	22,1	40,8	18,6	9,8	14,4	13,3	4,3	26,8

Tabell 3 Grupper av studenter, olika typer av högskoleutbildningar.

		N	AB-nivå, kurs	CD-nivå, kurs	1-2 årig allmän el. yrkesutb.	3 årig allmän utb.	3 årig yrkesutb.	4 årig allmän utb.	4 årig yrkesutb.	5 årig yrkesutb.	Utlandsstudier	Totalt
De utvalda	Män	43	0,0	0,0	0,0	4,7	0,0	18,6	51,2	23,3	2,3	100,0
	Kvinnor	57	3,5	5,3	0,0	14,0	8,8	33,3	26,3	7,0	1,8	100,0
	Totalt	100	2,0	3,0	0,0	10,0	5,0	27,0	37,0	14,0	2,0	100,0
Småföretagarbarnen	Män	16	12,5	12,5	12,5	6,3	12,5	18,8	25,0	0,0	0,0	100,0
	Kvinnor	19	21,1	5,3	15,8	5,3	31,6	5,3	10,5	5,3	0,0	100,0
	Totalt	35	17,1	8,6	14,3	5,7	22,9	11,4	17,1	2,9	0,0	100,0
Humanisterna	Män	4	0,0	50,0	0,0	25,0	25,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
	Kvinnor	47	19,1	14,9	6,4	10,6	12,8	8,5	17,0	6,4	4,3	100,0
	Totalt	51	17,6	17,6	5,9	11,8	13,7	7,8	15,7	5,9	3,9	100,0
Ekonomerna	Män	60	40,0	6,7	5,0	8,3	8,3	15,0	13,3	3,3	0,0	100,0
	Kvinnor	43	34,9	7,0	4,7	4,7	20,9	7,0	7,0	4,7	9,3	100,0
	Totalt	103	37,9	6,8	4,9	6,8	13,6	11,7	10,7	3,9	3,9	100,0
Den modala gruppen	Män	219	11,9	10,0	6,8	8,2	7,8	24,2	25,6	4,1	1,4	100,0
	Kvinnor	173	20,8	7,5	8,1	9,8	24,3	10,4	13,3	3,5	2,3	100,0
	Totalt	392	15,8	8,9	7,4	8,9	15,1	18,1	20,2	3,8	1,8	100,0
Arvtagarna	Män	74	9,5	12,2	2,7	5,4	9,5	31,1	27,0	0,0	2,7	100,0
	Kvinnor	51	21,6	3,9	7,8	7,8	19,6	9,8	25,5	2,0	2,0	100,0
	Totalt	125	14,4	8,8	4,8	6,4	13,6	22,4	26,4	0,8	2,4	100,0
Totalt	Män	416	14,2	9,4	5,3	7,5	7,7	23,1	26,4	5,0	1,4	100,0
	Kvinnor	390	19,7	7,4	6,7	9,5	20,0	12,8	16,4	4,4	3,1	100,0
	Totalt	806	16,9	8,4	6,0	8,4	13,6	18,1	21,6	4,7	2,2	100,0

Tidiga år i Stockholm och Paris

Mikael Palme

Sanningen är att Donalds första reaktion på Bourdieu var en av misstänksamhet. Det var runt 1978-79 i Kritisk Utbildningstidskrifts lokaler på Klara Norra Kyrkogatan i Stockholm, i Stockholmscirkeln av socialisationskretsen inom Nordiska sommaruniversitetet som Donald ledde. Jag hade kommit tillbaka efter ett år i Paris med Bourdieu som en inte alltför djupt förstådd husgud och Donald hade bjudit in mig att förklara vad denne fransman egentligen hade att bidra med. Själv hade han sin förankring i kapitallogiken, så minns jag det även om det kan vara fel – Marx duger gott, menade han, bara man läste honom ordentligt, och ytterst var det kapitalets rörelser saken gällde och dess subsumtion av mänskligt liv och medvetande. Jag visste nästan ingenting om detta mer än vad jag snappat upp i aldrig riktigt avslutade grundcirklar i Kapitalet. I alla fall rynkade Donald pannan och undrade om inte detta var en klassisk form av idealism, detta att trosföreställningarna skulle vara så betydelsefulla; de formades ju av det materiella, det var ändå ett ofrånkomligt faktum.

Men det var bara alldeles i början. Bourdieureceptionen i Sverige hade, trots antologier som *Skola, ideologi och samhälle* från 1977 och *Utbildning och arbetsdelning* från 1979,[1] varit abstrakt och teoretisk. Bilden var den av en riktig reproduktionsteoretiker som tycktes flyta ihop med andra svårlästa fransmän som Althusser och Poulantzas och det räckte med att slå upp den bok han var mest känd för, *Reproduction*, på engelska, som den fick heta eftersom ingen ännu kunde franska, för att få detta bekräftat. På Krut utgick vi som ett postulat redan från att varje pedagogisk handling var en våldshandling som reproducerade borgarklassens dominans i skolan. Men sen då? Var fanns det frigörande utrymmet, det som inte subsumerades av kapitalet, motståndet? Vi sökte det i Frankfurtskolan och dess förlängning i Hannoverskolan, hos Adorno, Benjamin, Thomas Ziehe och

[1] Boel Berner (red), *Utbildning och arbetsdelning. Ett kommenterat urval franska utbildningssociologiska texter av Chamboredon/Prévot, Grignon, Gorz, Bisseret, Illich/Verne*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1979; Boel Berner, Staf Callewaert & Henning Silberbrandt (red), *Skola, ideologi och samhälle. Ett kommenterat urval franska utbildningssociologiska texter av Bourdieu /Passeron, Baudelot/Establet, Poulantzas*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1977.

Johannes Beck, frizonerna, de frigörande potentialer som kapitalets rörelser inte kunde underkasta sig eller på grund av sina motsägelser själv alstrade. Vi letade efter det i den engelska cultural studies-traditionens nya utväxt, i det som kom att kallas Birminghamskolan, det kulturella motståndet i ungdomskulturen som inte lät sig betvingas.

När Donald med sin vanliga nyfikenhet, noggrannhet och ihärdighet började tränga in i Bourdieus författarskap, till en början mest med mig själv som följeslagare, inte minst i rollen av översättare från franskan, men senare också med andra, då öppnade sig alternativa sätt att närma sig en rad problem vi stod inför – inom Krut som vänstertidskrift i skolans värld, men lika mycket i vår samhällsvetenskapliga orientering i sin helhet, i pedagogiken som område, i den litteraturvetenskap i vilka vi båda hade rötter, i sociologin och kultursociologin. Vi anade att den frigörande pedagogiken kanske fanns men för det första var den en våldshandling, fastän med ett godare innehåll, och för det andra inte var något som bara kunde upphäva det Bourdieu kallade kulturellt kapital och ersätta det med något annat, vars innehåll föreföll oklart. Den marxistiska dualismen mellan bas och överbyggnad, också i dess mer sofistikerade former, började ge vika för den häpnadsväckande insikten att också den så kallade överbyggnaden på många sätt kanske också den var en bas, eller rättare sagt att hela dualismen var feltänkt. Det kategoritänkande vi ofta omedvetet burit på efter Marx- och Habermasläsningen utmanades av en mer konstruktivistisk syn på de begrepp vi använde och som inte längre var ett slags lådor vi placerade saker i eller lappar vi klistrade på dem. Vi kom längre i vår misstro mot den empirism som dominerade svensk samhällsvetenskap än att anse teorin vara en ädlare sysselsättning med absolut företräde och började se teorier och begrepp som instrument för att förstå empiriska material. Inte minst fick nu smak och livsstilar, allt det Bourdieu kallade habitus, våra egna bakgrunder, levnadsbanor och erfarenheter av sociala skillnader ett sociologiskt värde, de upphöjdes till legitima föremål för analys och resonemang.

Några miljöer var kanske särskilt viktiga. Krut är redan nämnd. En annan var Nordiska sommaruniversitetets socialisationskrets som både kom att bli ett forum för att lufta Bourdieuintresset och en plats där det intresset utmanades av danska, finska och svenska marxister. På Lärarhögskolan i Stockholm hade Ulf P. Lundgren upptäckt Donald och gjort honom till sin medarbetare. En anekdot berättar om hur Donald fick några månadslöner för uppdraget att skriva en bok om tysk, marxistorienterad utbildningsforskning, försvann helt ur sikte under en tid och sedan kom tillbaka med en ovanligt tjock väska böcker och manus till den bok som kom att heta *Utbildning och politisk ekonomi*.[2] Med sin typiska öppenhet uppmuntrade Ulf P. Lundgren Bourdieuin-

[2] Donald Broady, *Utbildning och politisk ekonomi. Introduktion till sjuttiotalets marxistiska utbildningsforskning i Västtyskland och Danmark*, Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Stockholm 1978.

tresset och såg beröringspunkterna mellan Bourdieu och Bernstein som ofta kom till Stockholm på besök.

En annan viktig miljö var dåvarande Universitets- och högskoleämbetets FoU-avdelning, ledd av Marianne Bauer med Barbro Berg som initiativrik och entusiastisk medarbetare, till vilken en grupp universitetsforskare och administratörer från landets olika högskolor var knuten och som regelbundet möttes i Stockholm. Till dem hörde Donald. Där talades om sådant som studieavhopp och kvaliteten i undervisning på olika håll i högskolan landet runt. När vi efter de första Parisbesöken, inspirerade av Monique de Saint Martins och Bourdieus då pågående forskning om *grandes écoles*, de franska elithögskolorna,[3] gav inblick i ett strukturellt, relationellt, sätt att förstå högskolan på, då tyckte Marianne Bauer och Barbro Berg att ljuset gått upp över horisonten. Det var inte meningsfullt att tala om studieavhoppen från förskollärarlinjen i Örebro och dem från Tekniska Högskolan i Stockholm som om de skulle vara av samma natur. Istället borde man förstå högskolan som en struktur av utbildningar som är olika och som karaktäriseras i förhållande till varandra av deras likheter och olikheter i en mängd avseenden – de studenter de rekryterar, den framtid dessa studenter går till mötes, innehållet i den undervisning de utsätts för, lärarkåren, geografisk placering, allt möjligt. FoU-enheten på UHÄ finansierade därefter några av våra resor till Paris och flera tidiga Bourdieuintroduktioner föddes där.[4] UHÄ:s betydelse var också en annan. Eftersom man ville använda dessa nya redskap, inte bara prata om dem, underlättades en finansiering som gjorde det möjligt att faktiskt arbeta med empiriska material.[5]

Ännu en ”miljö”, med åren växande, utgjordes av de franskinspirerade forskare i Norden som kände till, intresserade sig för och använde den tradition i vilken Bourdieu kommit att bli centralfiguren. Mötet med Staf Callewaert, Skandinaviens andre store Bourdieuintroduktör, under blommande äppelträd i Donalds trädgård på Lidingö någon gång under andra hälften av 80-talet, öppnade en värld – som Donald då börjat träda in i men vi inte precis ägde naturlig hemortsrätt till – av skolastik, fenomenologi, fransk epistemologi och klassisk filosofi. Lennart Rosenlund i Stavanger bjöd oss till den norska oljeindustrins huvudstad och visade oss att man även i norr kunde göra avancerad korrespondensanalys inspirerad av Bourdieu. Det naturligt tvärvetenskapliga perspektivet i Bourdieu-

---

[3] Senare sammanfattade i Pierre Bourdieu, *La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*, Minuit, Paris 1989.

[4] Donald Broady, *Dispositioner och positioner. Ett ledmotiv i Pierre Bourdieus sociologi*. FoU-enheten, UHÄ, Stockholm 1983; Donald Broady (red) *Kultur och utbildning. Om Pierre Bourdieus sociologi.* UHÄ, FoU, 1985:4. Stockholm 1985.

[5] Ett uttyck för detta var till exempel Mikael Palme, *Högskolefältet i Sverige. En empirisk lägesrapport.* Arbetsrapport / UHÄ, FoU, Stockholm 1989 och Elisabeth Hultqvist, *”Man blev nå't” En utbildningssociologisk studie om en grupp socionomer utbildade vid Socialhögskolan i Umeå*. Projektrapport/UHÄ, FoU. Stockholm 1988.

sociologins ansats förde oss också i kontakt med en mängd forskare och miljöer som långt ifrån alltid var särskilt Bourdieuinspirerade men som såg beröringspunkterna, historiker som Torsten Nybom, etnologer som Orvar Löfgren och Jonas Frykman, idéhistoriker som Ronny Ambjörnsson, statistiker som Stig Elofsson och Ove Frank.

En första Parisresa kom till stånd, förmodligen 1980, följd av många. Utanför Bourdieus rum – utan namnskylt – på Maison des sciences de l'homme på Boulevard Raspail satt en hel rad människor och väntade. Det var som hos tandläkaren. Folk gick in, kom efter ett tag ut och såg upprymda eller omskakade ut. När det blev vår tur, förhörde sig Bourdieu noggrant om vårt arbete, innan han med otrolig energi och långa utläggningar på bruten engelska svarade på de frågor vi kom med och som om inte annat vittnade om hur pass nya besökare vi var i de traditioner som här var själva livsluften – Durkheim, den franska epistemologin, fenomenologin. Först under senare besök förstod vi att Bourdieu systematisk backade upp unga forskare världen runt, visade dem intresse och – faktiskt – värderade dem. Var de seriösa och värda att lägga ned tid på? Det som mest imponerade vid sidan av behärskningen av alla tänkbara samhällsvetenskapliga traditioner var den enorma mängd empiri som vi förstod låg bakom den sociologs arbete som på avstånd framstått som en abstrakt teoretiker. I det timslånga samtalet talade Bourdieu ideligen om olika empiriska undersökningar och skrev ned små lappar med referenser till studier som vi kunde finna i biblioteket. Hela korridoren utanför hans tjänsterum var fylld med hyllmeter på hyllmeter med lagrade enkäter och intervjuutskrifter.

Detta första besök kunde ha tagit en ändelse med förskräckelse. Bourdieu hade själv i vårt korta samtal gjort en poäng av att han var en uppkomling – *parvenu* – och därför ofta såg saker som för de infödda i utbildningssystemet eller olika elitmiljöer ofta är naturgivna. Efter hemkomsten författade vi en arbetsrapport på svenska av det slag Donald gärna gjorde, en anspråkslös text utgiven i en av hans otaliga rapportserier. Vi skickade den till Paris i samband med att vi tackade för besöket, utan att ana att Bourdieu, noggrann, skulle be en norska på Annaleshistorikernas forskningscentrum alldeles bredvid att översätta den. När vi nästa gång kom till Paris var stämningen bland flera av Bourdieus medarbetare uppjagad – vi hade kallat den store sociologen för uppkomling, en verklig skymf i det franska samhället, och vi var övertygade om att det nu såg mörkt ut för fortsatta kontakter. Bourdieu själv tog det med roat lugn, men förklarade pedagogiskt att detta begrepp på franska hade en mycket negativ klang och att man dessutom alltid måste veta exakt vad man talar om innan man skriver det. Man ska inte tro att man som utomstående utan hårt och långvarigt arbete förstår sig på en främmande värld man inte tillhör, det är ett kardinalfel inom antropologin, fick vi veta.

Det var nu den verkstad som Bourdieusociologin utgjorde öppnade sig, det myller av medarbetare som fanns mer eller mindre löst knutna till hans egna

efter Raymond Aron övertagna forskningscentrum. Tre av dem kom att betyda särskilt mycket för stabiliteten i kontakterna. Det var Monique de Saint Martin som under alla år med obönhörlig kritisk skärpa organiserat forskarnätverk och tagit emot Donalds medarbetare och doktorander. Det första av dessa nätverksprojekt, ”La formation de élites”, som initierades av Bourdieu själv men sen i praktiken övertogs av Monique de Saint Martin, samlade ett tjugutal forskare från olika europeiska länder och några utomeuropeiska. Alla förenades av att använda Bourdieus sociologiska redskap för att beskriva hur nationella och andra utbildningssystem bidrog till att skapa och upprätthålla eliter av olika slag – där fanns historiska studier från Ungern, analyser av de nationella elitutbildningarnas deklassering i Senegal, beskrivningar av framväxten av ekonomi- och managementutbildningar i Italien, redogörelser för förändringarna i tjänstemannakårens status i Algeriet. Liknande frågor stod i fokus för alla – vilken var den historiska genesen, vilka symboliska kapitalformer gällde eller stred man om, vilken habitus valoriserades, hur såg utbildningssystemens struktur ut och hur omvandlades det och vilka var relationerna till olika slags makteliter? De svenska bidragen, alla skrivna tillsammans med Donald, kom att handla om den svenska gymnasieskolan och högskolan.[6]

Två andra forskare som i dessa tidiga år betydde särskilt mycket var Monique Pinçon-Charlot och Michel Pinçon. De ”tog hand” om de ofta aningen förvirrade utländska besökarna hos Bourdieukretsen i Paris, ordnade tillställningar i sitt hem och inte minst stadspromenader med fokus på historiska och sociologiska aspekter av Paris utveckling, vandringar som de som urbansociologer var särskilt lämpade att guida. De introducerade oss också handfast praktiskt till det slags blandning av rent etnografiska studier, direktobservation, gedigna intervjuer, historiska perspektiv och material och statistiska kartläggningar som Bourdieu alltid använde. Ett särskilt minne är ett gemensamt besök på hästkapplöpningarna för *Prix Diane*, ett prestigefullt hästkapplöpningspris, dit de for för att på plats observera och intervjua den

[6] Donald Broady and Mikael Palme « Le champ des institutions de l'éducation supérieur en Suède » i Monique de Saint Martin (ed) *Les systèmes de l'enseignement supérieur et la formation des cadres dirigeants*, Centre de sociologie européenne, Paris 1992; Barbro Berg, Donald Broady och Mikael Palme “L'enseignement secondaire et l'enseignement supériure en Suède face à l'internationalisation.” i Donald Broady, Monique de Saint Martin och Mikael Palme *Les élites. Formations, reconversion, internationalisation. Colloque de Stockholm, 24-26 septembre 1993.* Paris; Stockholm: Centre de sociologie de l'éducation et de la culture, École des hautes études; Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Lärarhögskolan i Stockholm 1995; Donald Broady, Ingrid Heyman och Mikael Palme “Le capital culturel contesté. Quelques réflexions sur la transformation de l'espace des formations secondaires à Stockholm sur la base d'une étude ethnographique de quatre lycées” i Donald Broady, Natalia Chmatko och Monique de Saint Martin, *Formation des elites et culture transnationale. Colloque de Moscou, 27-29 avril 1996*, Paris och Uppsala: École des hautes etudes en sciences sociales och ILU, Uppsala Universitet 1997.

franska högbourgeoisien i sitt naturliga tillstånd med picnic-korgar, Dior-kreationer och stora, svarta Citroënbilar.[7]

I dessa tidiga år betydde också den första kontakten med korrespondensanalysen mycket, det redskap Bourdieu börjat använda för att rita kartor över de sociala landskap där individer och grupper rör sig. Salah Bouhedja, som gjort många av Bourdieus tidiga korrespondensanalytiska bearbetningar och analyser, tillbringade timmar med oss framför sin dator, tålmodigt förklarande hemligheter vi blott anade. Den sociala klassifikation vi fortfarande idag med några justeringar använder för data hämtade från Folk- och bostadsräkningen från 1990, skapades under några dagar på ett hotellrum i Paris. Vår egen mer märkbara insats på den tiden för korrespondensanalysen i Paris var kanske att förse detta franska elituniversitet, som var fattigt, med en extra hårddisk till Salah Bouhedjas dator. En första kontakt uppstod också med Henry Rouanet och Brigitte Le Roux, som med UHÄ:s finansiering kom på besök till Stockholm under några strålande försommardagar i slutet av 80-talet, men vår kompetens var då för låg för att vi skulle kunna och våga utveckla det samarbete som erbjöds oss, och den skulle först långt senare återupptas på allvar.

Minnet av två resor, en tidig och en sen, lever kvar. När jag i mitten av 1980-talet under två och ett halvt år bodde i ett krigshärjat Moçambique, var Donald en av de få personer hemifrån som kom för att hälsa på. Men för att arbeta. På korallön Ilha de Moçambique, när tidvattnet kom och gick alldeles inpå muren till den 1600-talsbyggnad vi bodde i och som tillhörde Kulturministeriet, under den brännande solen och i matransoneringarnas tid, sammanställde vi den introduktion till Bourdieus sociologi som kom ut i en norsk antologi.[8] Vi var också mitt inne i översättningen av det urval texter som Bourdieu själv sanktionerat för en svensk volym med hans texter, *Kultursociologiska texter*.[9] Jag minns Donalds avskedsord efter en månads dagligt arbete i åtta eller tio timmar, låt vara i en osannolikt vacker miljö – han behövde resa hem för att komma igång med arbetet. Den andra resan skedde nyligen, våren 2005, till en av Monique de Saint Martins nätverkskonferenser, nu med afrikaorienterade forskare i Pau i Pyrenéerna, där Bourdieu gick i läroverket och helt nära de byar där han föddes och växte upp.

---

[7] Michel Pinçon och Monique Pinçon-Charlot har bland annat givit ut en rad böcker om den franska storbourgeoisien och dess livsstil, exempelvis *Dans les beaux quartiers*, Seuil, Paris 1989, *Quartiers bourgeois, quartiers d'affaires*, Payot, Paris 1992; *La chasse à courre : ses rites et ses enjeux*, Payot & Rivages, Paris 1993, *Voyage en grande bourgeoisie: journal d'enquête*, Presses universitaires de France, Paris 1997.

[8] Harald Thuem och Steinung Vaage (red) *Opdragelse till det moderne*, Universitetsforlaget, Oslo 1989.

[9] Pierre Bourdieu, *Kultursociologiska texter*. I urval av Donald Broady och Mikael Palme, Salamander, Stockholm 1986.

Föremålet för denna vänbok på plats i Pierre Bourdieus födelseby Denguin i Pyrenéerna. Bourdieu växte dock upp i en annan by några mil bort, Lasseube, dit hans far som posttjänsteman fick förflyttning.

Jag förstod först vid ankomsten det verkliga motivet till Donalds deltagande – han ville på plats, med anteckningsblocket och kameran i hand, få förstahandsbekantskap med de miljöer Bourdieu kort berört i sin självbiografi och som hans kollegor i samtal kunde berätta om. Ingenting skulle gå på hörsägen eller genom sekundärkällor, inte heller detta, och har man skrivit en avhandling om en stor samhällsvetare så får man ta reda på fakta själv.

En utbildningsbana

– Kickis berättelse

Charlotte Skawonius

Hur en utbildningsbana utvecklas är aldrig givet. Forskning om och undersökningar av utfall av utbildningar och samband mellan till exempel boende och utbildningsbana kan locka till generaliseringar som ibland är motiverade, men som inte alltid stämmer. Många faktorer spelar in, som handlar om tidpunkt, strukturer i samhället, skolpolitik på nationell och lokal nivå, administrativa beslut, enskilda elevers och lärares dispositioner eller habitus, elevers boende, socioekonomiska och etniska ursprung, skolans geografiska läge – allt samspelar och ibland på oväntade sätt.

Kicki beskriver sin utbildningsbana som, att när hon började skolan inte begrep koderna och var en i mängden, för att sedan bli en framgångsrik ”superelev” – och så småningom akademiker och en auktoritet inom sitt område.[1] Och hur blev det så? Hennes egen förklaring är, att när hon flyttade från medelklassförorten tre mil från Stockholm till Nyby, då hände allt.

I Nyby har majoriteten av invånarna utländskt ursprung. När Kicki flyttade dit i tidiga tonåren hade en större andel än nu svenskt ursprung. Många som bor i områden med en majoritet med utländskt ursprung ser risker med att gå i områdets skolor och väljer bort dem. Både området och skolorna har fått en negativ klang. Skolorna uppfattas inte hålla tillräckligt god kvalitet och eleverna lär sig inte tillräckligt, deras svenska blir dessutom bristfällig. Högre utbildningar och arbetsgivare värderar ofta en skolgång där negativt. Men det är inte givet att det händer alla som går i en sådan skola. För Kicki blev resultatet det motsatta, skulle man kunna säga.

Kicki är i fyrtiofemårsåldern och nu inne i en akademisk karriär. Först bodde hon med sin mamma i en av Stockholms grannkommuner, de flyttade så till

[1] Kicki är en person jag träffat i samband med en diskussion om min avhandling: *Välja eller hamna. Det praktiska sinnet, familjers val och elevers spridning på grundskolor*, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, 2005.

den lantliga förorten tre mil från Stockholm och därifrån till miljonprogramsområdet Nyby. Kicki har dessutom som vuxen arbetat och bott i Nystad – ett liknande område intill Nyby. Hennes geografiska förflyttningar har skett inom en radie av tre mil och hela tiden inom samma väderstreck i förhållande till Stockholm. Kicki har svenskt ursprung, hennes föräldrar är musiker och hennes mamma har arbetat som musiklärare. Båda hennes föräldrar har gjort en ”klassresa”, enligt Kicki. Hennes mormor var statarbarn, hon värderade begåvning och uppmuntrade sin dotter. Farföräldrarna var schartauaner och för att få spela bröt sonen med den miljön. Föräldrarna skilde sig tidigt och pappan flyttade till en annan ort. Så småningom gifte mamman om sig med en annan, mer bohemisk musiker. Mammans arbete och omständigheter i familjen har avgjort var familjen har bott.

”Så kom jag då till Nybyskolan och den här ogästvänliga miljön och blev sedd alltså – och direkt!” berättar Kicki. När hon bodde i medelklassområdet tre mil från Stockholm och skulle börja högstadiet tyckte läraren att det var i sin ordning att hon valde allmän och inte särskild kurs i franska. Inte heller mamman opponerade sig. I mitten av höstterminen flyttade Kicki och hennes mamma till Nyby och hon började i den nybyggda skolan som redan var sliten och nedklottrad. Efter den första lektionen i franska tog läraren med henne till expeditionen och sa – Den här flickan ska ha särskild franska. Det blev vändpunkten. ”Jag gick från att vara en i mängden till att bli sedd.” Kicki fick så mycket ”plussning” att hon började plugga ännu mer. Läraren i franska kom från en flickskola på Östermalm som hade lagts ned på grund av svikande elevunderlag och hela lärarkåren hade valt att flytta till den nya skolan i förskingringen: ”Det blev ju total kulturkrock alltså – och dom var ju överklasstanter allihop, men jag funkade med dem. I deras ögon var jag en medelklassflicka, uppförde mig så och talade väl. Jag var nog bildad ändå. Jag var rätt ambitiös.” I den nya klassen i Nyby var ungefär hälften av eleverna invandrade, många kom från den turkiska landsbygden. De flesta svenska eleverna kom från lägre sociala skikt, men inte alla. Bland eleverna i Nyby utmärkte sig Kicki socialt. Hon hade lätt för sig, men det hade hon haft i sin förra skola också – utan att bli uppmärksammad.

Efter sin utbildning till lärare i en annan stad, flyttade Kicki ung och gravid till bostadsrättslägenhet i grannförorten Nystad, där hon fick arbete som lärare. Hon trivdes bra och barnen gick på ett bra daghem. Så småningom började hon arbeta i en skola i grannförorten där hon trivdes mycket bättre och kunde utvecklas som lärare.

Ytterligare ett antal år senare flyttade hon från stadsdelen till en grannkommun med betydligt bättre klang. Anledningen var att hon tyckte att många människor som rörde sig i centrum i Nystad mådde dåligt och många av dem hon umgicks med flyttade därifrån. När vi kommer in på det temat förändras också berättelsen om uppväxten i Nyby; det var också svårt att växa upp där.

> Fruktansvärt jobbigt alltså att man måste försvara … att det blir nåt speciellt, jag tyckte det var jättejobbigt och jag fick en pojkvän i sextonårsåldern och han bodde i Mellanby och tyckte att det var så förskräckligt att jag bodde i Nyby – åå vilket område. Och att jag inte sa ifrån, men jag kunde inte försvara det, för jag tyckte själv inte att det var bra det där med stigmatiserade områden. Man kan säga att det gick in i märgen på mig och ändå flyttade jag till Nystad, fast då blev det litet mer ….
>
> C: Men hur tyckte du om att bo där, bortsett från vad alla andra tyckte?
>
> K: Ja, just det, precis, nä. Då var det ganska bra, absolut. Jag hade kompisar och vi rörde oss över hela Nyby och man gick på EPA, det är miljoner år sen. Nä, ja, om man skulle tänka bort det så, litet slitet och förstört. Det var litet trist och husen var inte så där jättekul och det var litet trist att miljön var sån … men det var definitivt mycket som var bra och när jag flyttade dit sen, fast till Nystad som vuxen då trivdes vi jättebra.
>
> C. Var bodde ni då?
>
> K: Vi bodde i SKB-husen, i ett av de låga husen in mot gården. Då blev det ju mer att stå på barrikaderna: Yes, vi bor i Nystad hej och hå. Vi gick med i Nyby amatörteater och var med där i femton år och många av dom som var med där – nästan alla var svenskar – bodde från början i de här områdena och trivdes bra, men sen var det många som kände sig tvingade att flytta men fortsatte att vara med i amatörteaterföreningen. Men det var verkligen, liksom: Yes, vi bor här och vi kämpar. Jättetrivsam gård, jag trivdes fruktansvärt bra på den gården och barnen var på ett bra dagis, de var på en svensk-spansk avdelning. Väldigt bra. Men även då var det jobbigt, jag minns det så väl. På åttiotalet då, var det två frågor man helst inte ville ha. För lärare var ett utskällt yrke, det är inte alls lika utskällt idag, men på åttiotalet var det ett fruktansvärt utskällt yrke. Och så ville jag inte heller ha frågan, var bor du? … Åå, jag tyckte det var jättejobbigt, men jag kunde stå upp för det på ett annat sätt. Men även då, jag kunde reta mig på folks reaktioner – Var bor du då? – Jag bor i Nystad. Härmar en tillgjord röst: Oo, ja men det är väl inte så farligt. Eller: Ja men det är väl lite så där pittoreskt och så. Men då ville man nästan så där: Ja, men det finns massa problem också. Eller så fanns det dom som sa: Nä men usch, hur kan man bo där? Fast det var nästan ingen som sa, för man var ju vuxen. Men då ville man nästan försvara det. Alltså det blev ju aldrig betraktat som normalt. Nu när jag bor i Vikbo njuter jag nästan varje gång. Var bor du? – I Vikbo. För i sex år bodde jag i Nyby och sen fjorton år i Nystad. Tjugo år av mitt liv så har jag bott på ett ställe där jag måste ta ett djupt andetag innan jag svarar på frågan – jättejobbigt och dom stora problemen – nej jag ska inte säga så, men det är en tyngd i sig …

Så kommenterar Kicki att hennes historia har en annan sida:

> … Men, trots då – det låter så gulligt när jag talar om Nybyskolan, men det var jättetungt att hela tiden få känna att man var knäpp för att man pluggade. Så var det. Och det var jättetungt, man kan berätta en berättelse på olika sätt och när jag berättade den förut, berättade jag den utifrån vem jag har blivit och hur jag pluggade …

C: Facit, på nåt sätt

K: Ja med facit i hand, men trots att jag fortsatte att plugga, för jag valde den identiteten så var det jättejobbigt att därmed välja bort att vara en i mängden och att bli tråkad för att …

… så att för mej var det jätteviktigt att mina barn inte skulle gå i en sådan skola i högstadiet, det var hur viktigt som helst. Jag ville inte att dom skulle behöva ha den upplevelsen …

Rätt personer på ”fel plats”

Några teman, som inte är separata utan hänger ihop, framträder i samtalet med Kicki. Ett är det relationella innehållet, som handlar om personernas position i det sociala rummet och i förhållande till varandra. Det vill säga det som hände uppstod därför att de inblandade personerna värderade och uppfattade varandra i relation till vilka andra personer som fanns omkring dem och den miljö där de hade hamnat.

Att gå i en skola i Nyby behöver inte innebära en belastning, för alla. Lärarna och medelklassflickan befann sig på ”fel plats” och råkade finna varandra. Lärarna behövde och längtade antagligen efter elever som förstod dem och kunde ge dem bekräftelse i sitt arbete – och som de förstod sig på. Eleven behövde någon som såg och uppskattade henne. I lärarnas ögon avvek Kicki gynnsamt jämfört med sina klasskamrater och för Kicki blev det en fördel att som medelklassflicka bli positivt ”särbehandlad” i Nyby. Det som var hennes kapital värderades av lärarna, som förmodligen också kände igen hennes habitus. Det lärarna ville skulle reproduceras hade hon bättre förutsättningar än andra att göra.

Kicki säger: ”Min uppfattning är fortfarande att tack vare att jag blev sedd och uppskattad av Nybyskolans lärare så gavs jag möjligheten att bli en duktig skolelev, med alla de öppningar i livet som det medförde.” Det avgörande var alltså att hon blev sedd i Nyby på ett sätt som hon inte tror hade inträffat i det medelklassområde som hon kom från. Av det har Kicki skapat mening och identitet, för samtidigt led hon av att bo i ett stigmatiserat område, av att det var stökigt i klassrummet och de nyanlända turkiska pojkarnas klumpiga beteenden.

En sammansatt habitus

Det leder vidare till andra teman, ett handlar om en sammansatt eller rent av kluven habitus och dess möten med det sociala rummet och om de positioner som personen efterhand intar i ett socialt rum i utveckling.[2] Kicki kommer från

[2] ”De biografiska händelserna kan i stället definieras som *placeringar* och *förflyttningar* i det sociala rummet eller närmare bestämt, i de olika på varandra följande tillstånden hos den struktur

en bildad medelklass men med en del problem i familjen som gör att hon beskriver sig som ett maskrosbarn, vilket också har att göra med hennes särpräglade förmåga att utvinna något ur de situationer hon hamnar i. Hon bor halva sitt liv i miljonprogramområden. Hon lyckas trots en del dåliga odds bra i skolan, får stipendier och höga avgångsbetyg på naturvetenskapliga programmet. Det är uppenbart, än en gång, att Kicki också är ett exempel på hur ursprunlig utbildningsbakgrund, dispositioner och kulturellt kapital är så dominerande och avgörande att inte ens det som betraktas som en ogynnsam skolgång kunde påverka detta.

Uppvuxen med en ensamstående mamma och en funktionshindrad yngre halvbror, disponeras hon att intressera sig för människor och ha ett socialt engagemang, som också präglar hennes lärargärning. Att göra nytta är viktigt. Först vill hon bli läkare men efter att ha arbetat på sjukhus bestämmer hon sig för att bli lärare ”läkarna hade så litet tid med patienterna” och utbildar sig till mellanstadielärare. På den lärarhögskola som hon kom in på och som hon hade valt i sista hand upphör hon att högprestera studiemässigt och intar i stället en framträdande studentfacklig position. Efter många år i Nystad lämnar hon lågstatusmiljön och med hjälp av ambitiöst lärararbete hamnar hon i en akademisk karriär.

Hennes barn har hittat ett annat sätt att förhålla sig till Nystad. De framhäver sitt ursprung där, det har blivit en del i en värderad identitet, de ”har blivit äkta förort”. Men omständigheterna för deras uppväxt i Nystad är också helt andra än Kickis i Nyby. Hon och barnens far gjorde en poäng av att leva i Nystad. Den miljö barnen växte upp i utmärkte sig för att vara positiv i det sammanhang som Nystad är. Dessutom hade Kicki möjlighet att flytta barnen till Adolf Fredriks skola i mellanstadiet eftersom de var musikaliska – både Kicki och hennes man kom från familjer där musik utövades.

En berättelse?

Ytterligare ett tema berör intervjuformen, hur Kicki med en sorts självmedvetenhet skapar sig själv och om de olika sätt en historia kan berättas, eller hur den förändras under berättandes gång. Först berättar Kicki en historia som gör *en* del av livsbanan och hennes habitus synlig och som bygger upp den del av historien som handlar om hennes utbildningskarriär och den metamorfos som uppskattningen i Nybyskolan innebar. Sedan berättas en annan del av historien som handlar om svårigheterna och det oattraktiva med att bo i ett lågstatusområde. Något hon själv påpekar[3]: ”… man kan berätta en berättelse på olika sätt

som bestämmer fördelningen av de olika kapitalarter som är insatser på det berörda fältet.” Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori,* Daidalos, Göteborg 1999, p. 75.

[3] Jag har tidigare markerat det avsnittet med en kursivering (se ovan).

och när jag berättade den förut, berättade jag den utifrån vem jag har blivit och hur jag pluggade …".

Händelser utvecklas inte längs en rät linje med mål och mening; snarare har det skett förflyttningar och placeringar till nya positioner. Habitus har format och formats av det nya. Som i allas liv är mål och mening snarare efterkonstruktioner. Man kan till exempel undra hur starkt Kickis egna och hemmets dispositioner spelar med i det som sker: "Jag kom från en familj där studier värderades och hemma pratades det om att det gick bra i skolan", säger hon. Hade Kickis akademiska utveckling skett även om hon inte hade flyttat till Nyby och fått erkännande? Hade hon utvecklat någon annan sida i ett annat sammanhang? Hade hon ändå alltid hittat ett sätt att odla sin förmåga? Och vad väljer hon att plocka upp ur det förflutna nu, när hennes mål som lärare är att alla elever ska uppmärksammas? "Jag ska göra skolan till en så bra plats som möjligt, för jag vet hur viktig skolan var för mig, den var ett andningshål … som lärare har jag själv alltid haft ögonen på dom där som underpresterar, jag vill att varje elev ska göra sitt bästa." En tråd av mening tvinnas som binder samman nuet med det förflutna.

Kicki kommenterar samtalet och sina berättelser vid ytterligare några tillfällen, på ett sätt som jag förmodar har att göra med att hon är bekant med intervjuformen. Det gör också att hon anpassar sig till den och förmodligen till mig, både socialt och innehållsmässigt, hon känner till mitt forskningsområde. När Kicki berättar varför hon flyttade från Nystad ger hon en kommentar som också innefattar intervjuarens agerande och hennes förförståelse:

> Det var nog så, det som var … när du frågar så, det är din fråga som får mig att tänka här, men det var nog det andra som var tungt, det ena var att det blev tungt att bara vara i Nystads centrum för att man känner att det är många som inte mår bra i min närhet … men det andra var det som du leder in mig på. Det var jättetrist när den ena efter andra försvann.

Kickis kommentarer om samtalet handlar också om hur hon vill presentera sig själv och att det är något hon har reflekterat över. Kicki inleder samtalet med att säga: "För jag har tänkt på det, inför det här samtalet – hur jag startade min skolgång, hur det har blivit som det har blivit och nu är jag doktorand, det är mycket märkligt egentligen."

Del III
Utbildningshistoria

Gala och extravagans

Festernas betydelse vid den Internationella kvinnokonferensen 1911

*Lovisa af Petersens**

Svenska kvinnornas nationalförbund (SKN) bildades 1896. Syftet med förbundet var att det skulle vara en förenande kedja mellan svenska kvinnoorganisationer men också Sveriges länk till det internationella kvinnoförbundet, International council of women (ICW). Vid sekelskiftet 1900 anordnade SKN tre stora kvinnokonferenser i Stockholm. I samband med en av konferenserna utropades i pressen med entusiasm att Stockholm numera kunde räkna sig som en internationell kongresstad:

> Alltmer har vår hufvudstad blifvit en de internationella kongressernas stad, och väl kan den också sägas vara skickad att fylla denna sin uppgift som en 'gästgifvaregård' för hela världen omfattande sammanslutningar. […] Betydelsefulla äro dylika internationella visiter hos oss gifvetvis äfven ur den synpunkten, att de, tvifvelsutan i större mån än tillfälliga turistbesök, vidga och fördjupa kännedomen om vår natur och vår odling ute i världen och bringa vårt land närmare de stora kulturhärdarna. Det är god betalning för gästvänskapen.[1]

Tidningen framhöll den goda svenska organisationsförmågan, den svenska gästfriheten och betydelsen av att det hölls internationella konferenser i Sverige. I gengäld, utöver tillfälliga turistbesök, gjordes Sverige också känt för omvärlden. Även i dag nästan hundra år senare finns Stockholm med på världstopplistan över konferensstäder.[2]

I min kommande avhandling låter jag SKNs tre konferenser bli det prisma genom vilket jag belyser den borgerliga kvinnorörelsens formering och framträ-

* Ett stort tack till Christina Florin för utmärkta synpunkter och redigeringsförslag!

1 *Stockholms Dagblad* 6/9 1911.

2 051212: http://www.stockholmtown.com/templates/SimplePage.aspx?id=7351.

dande i offentligheten i samband med det moderna samhällets framväxt.[3] Konferenserna hade stående inslag som hörde ihop med själva konferensen som form. Det var föredrag, seminarier, förhandlingar, utställningar, diskussioner och sociala aktiviteter. Ett viktigt inslag i förra sekelskiftets konferenskultur var också festerna – middagar och utflykter som skulle stärka sammanhållningen och ge tillfällen till sociala kontakter och nätverksbyggande över gränserna. Det är festarrangemangen kring den stora Internationella kvinnokonferensen 1911 som står i fokus för denna artikel.

För att läsaren skall få en känsla av stämningarna vid de många festerna skall jag analysera några av dessa tillställningar. I pressen fick arrangörerna beröm för sitt arbete, inte att undra på med tanke på hur storslaget och nästintill överdådigt det hela var.

Min huvudtanke med att beskriva festerna ingående är att de kan illustrera den borgerliga kvinnorörelsens tankevärld och dilemman genom sitt formspråk och sin kulturella inramning. Med antropologen Clifford Geerts terminologi kan man kalla min metod för *thick description*, ett sätt att se på historiska fenomen genom att ”tränga in under ytan på det direkt iakttagbara, att studera meningar, innebörder och budskap”.[4] Jag menar att den sociala praktik som utvecklades under de ritualliknande festarrangemangen kan ses som ett slags ”förkroppsligad politik” som ger en minst lika komplex bild av kvinnorörelsen som de idéer, föredrag och program som presenterades under själva konferensen.

Det är i den sociala praktiken som kulturen manifesterar sig. Kvinnorna uttryckte vissa klass- och könsnormer genom kroppsspråket, valet av klädsel, talen, hattarna, gåvorna, ceremonierna, tågandet genom stadens gator – allt silades genom olika meningsskapande filter. Men fanns det även andra innebörder? Min avsikt är att belysa vilket idémässigt innehåll som avtäcktes genom festerna och vilka identitetsskapande ritualer som därmed konstruerades. Förutom Geerts har jag också inspirerats av sociologen Randall Collins modell för emotioner i sociala rörelser.[5] Vad ville man åstadkomma med alla utflykter, banketter och festarrangemang? Vad skulle den kollektiva identiteten eller vi-känslan bygga på eller användas till?

---

[3] Avhandlingsarbetet ingår i det av Riksbankens Jubileumsfond finansierade projektet ”Formering för offentlighet. En kollektivbiografi över Stockholmskvinnor 1880–1920” som leds av professor Donald Broady.

[4] Om ”thick description” se t.ex. Christer Winberg, ”Några anteckningar om historisk antropologi”, pp. 1–29 i *Historisk tidskrift*, 1988:1, citat från p. 7; Clifford Geertz, ” Tjock beskrivning för en tolkande kulturteori”, pp. 13–33 i *Häften för kritiska studier*, 1991:3.

[5] Se om Randall Collins i Lars Dahlgren & Bengt Starrin, *Emotioner, vardagsliv och samhälle. En introduktion till emotionssociologi*, Liber, Malmö 2004, kapitel 4.

Festarrangemangen

Den Internationella kvinnokonferensens första tillställning var den välkomstlunch som anordnades av Svenska kvinnornas nationalförbund på konferensens första dag. Lunchen hölls i spegelsalen på Grand Hotell. I *Stockholms Dagblad* ges en talande beskrivning av konferensdeltagarnas möte i vestibulen. Tidningsreferenten har tydligen överraskats av att se så många damer på samma gång befinna sig i offentligheten och i beskrivningen dras vi med i sorlet. Det är världsvana kvinnor som samlats och de talar och kommunicerar:

> Sändligt sorl af pratande damer […]. På litet närmare håll hörde man till och med enstaka meningar, hvilka alla andades den största belåtenhet med mötet och förhandlingarna. 'Very interesting! Charming indeed! Très intéressant!' och dylikt. Vid en titt in genom dörrarna häpnade man öfver den mängd damer, som i eleganta förmiddagstoaletter rörde sig af och an, gestikulerade, pratade, skrattade, hälsade. Många voro typerna, som alltid naturligtvis vid en sådan samling, och äfven klädseln varierade i det oändliga. Där fanns damer med små hattar och stora hattar, utan hattar och med hattar i hand. Där fanns unga damer och gamla, slätkammade och burriga, långa och korta, ljusa och mörka och alla pratade de och alla logo älskvärdt och förekommande.[6]

Redan här fick konferensen sin klassmässiga inramning. Genom sin klädsel och sina huvudbonader markerades kvinnornas tillhörighet i de övre samhällsklasserna. Kläder kan sägas utgöra ett slags kulturellt signalsystem där identiteten och grupptillhörigheten avspeglas.[7] Konferensdeltagarna markerade sin klasstillhörighet med kläderna men de excellerade även i den kvinnliga kvinnans kläder. I pressen omtalas deltagarnas toaletter som eleganta, charmanta, dyra och vackra. Deltagarna var ovanligt elegant klädda för att vara på ett offentligt möte.[8] De flesta bar hatt av något slag. Hatten var ju medelklasskvinnans symbol medan sjalen bars av landsbygdens enklare kvinnor. Enligt tidningsreferatet var konferenskvinnorna också iklädda eleganta förmiddagstoaletter – också det en klassmarkör. Att ha olika kläder vid olika tillfällen under dagen var något som tydde på god ekonomisk ställning.

Konferensens internationella prägel betonades genom repliker på flera språk. Det var lite extra spännande att kvinnor från hela världen hade kommit resande och arrangemanget bevakades av hela den borgerliga pressen. Och även om konferensdeltagarna var olika till utseendet hade de ett gemensamt: det var belevade kvinnor som rörde sig verserat och förbindligt. De log älskvärt. De skrattade. De representerade den sanna kvinnligheten. Det fanns inget hotfullt

---

6 *Stockholms Dagblad* 7/9 1911.

7 Elizabeth Wilson, *Adorned in dreams. Fashion and modernity*, revised and updated edition, I. B. Tauris, London 2005; Madeleine Hurd, Tom Olsson & Lisa Öberg (Red.), *Iklädd identitet. Historiska studier av kropp och kläder*, Carlssons, Stockholm 2005.

8 *Dagens Nyheter* 7/9 1911.

över dem. De betedde sig som väninnor som känt varandra sedan länge. Det fanns ett kulturellt regelverk att hålla sig till som ingav säkerhet.

När lunchen anmäldes tågade sällskapet in, med ICWs ordförande Lady Ishbel Aberdeen i spetsen. Vid ett stort bord satt de prominenta, det vill säga det svenska nationalförbundets ordförande Eva Upmark och festkommitténs ordförande Kerstin Bohman, statsrådinnan Lindman, Ishbel Aberdeen, och ICWs styrelse. Vid var och ett av de tio mindre borden satt medlemmar av SKNs styrelse som värdinnor.

Bordets placering avspeglade hierarkin inom ICW. Det fanns ett honnörsbord för de prominenta och att sällskapet hade en berömd adelsdam som ordförande hade ett starkt symbolvärde. Mycket kring konferensen kretsade just kring denna engelska Lady – hade hon kommit eller inte, var hon uttröttad eller inte? Under lunchen lästes ett välkomsttelegram från kungen upp, vilket omgående besvarades av Lady Aberdeen.[9] Det traditionella samhällets maktinstitutioner skickade alltså sin välsignelse till konferensen. Kungen gav sitt erkännande och högerministären Arvid Lindmans hustru hade fått en bemärkt placering vid honnörsbordet. Flottans musikkår spelade. Det var en stabilt borgerlig manifestation med nationella förtecken även om konferensens avsikt var att förändra gamla maktstrukturer mellan könen för att flytta kvinnornas positioner framåt.

Och det ceremoniella festandet fortsatte. På kvällen hölls en stor välkomstfest i Grand Hotells stora sal, även den arrangerad av Svenska kvinnornas nationalförbund. Redan i förväg hade 400 biljetter sålts. I pressen hade i förväg talats ivrigt om festen eftersom att man där kunde få möjlighet att se alla kända kvinnorörelsekvinnor som kommit till Stockholm, i synnerhet Lady Ishbel Aberdeen. Festsalen var upplyst av stearinljus och dekorerad med gröna växter och som fond var medlemsnationernas flaggor arrangerade tillsammans med det internationella kvinnoförbundets standar. Nedanför flaggorna stod en estrad placerad på tvären så att alla skulle få möjlighet att se de framstående kvinnorna. Där satte sig efter hand de olika nationalförbundens ordförande, ICWs styrelse och SKNs hedersordförande Anna Hierta-Retzius. Till sist anlände Lady Aberdeen eskorterad av Eva Upmark under fanfar från Flottans musikkår, vilken satt på estraden bredvid. Både Anna Hierta-Retzius och Lady Aberdeen fick varsin blombukett.

Inramingen för välkomstbanketten var som synes mycket påkostad. Det intressanta är att de inbjudna damerna ur den borgerliga kvinnorörelsens mer burgna skikt inte bara hade betalt biljett för att äta och lyssna på föredrag utan att de också kommit för att beskåda internationellt kända kvinnosakskvinnor. Kvinnofrågan hade tydligen ett slags egen visuell dragningskraft och pressens närvaro bidrog till att skapa intresse och ge verksamheten en officiell prägel. Det hela liknade ett teaterskådespel med en scen för fasta ceremonier där vissa skulle

[9] *Aftonbladet* 6/9 1911; *Dagens Nyheter* 7/9 1911; *Stockholms Dagblad* 7/9 1911.

betittas och vissa vara publik. Standar, flaggor och överlämnande av gåvor var stående rekvisita i scenografin.

Temat för kvällen var internationellt. Många av den svenska kvinnorörelsens kvinnor var där; de satt ”som tysta åhörarinnor på salens bortre stolsrader. […] Behöfver det sägas att publiken för att vara vid ett offentligt möte var ovanligt elegant.”[10] Eva Upmark, ordförande i Svenska kvinnornas nationalförbund och därmed konferensens värdinna, höll det första talet där hon citerade det internationella kvinnoförbundets motto: ”Allt det i viljen människorna skola göra Eder, det gören I ock dem.” Till mottot hade Lady Aberdeen lagt till orden: ”Inget är omöjligt; hela skilnaden mellan hvad som är svårt och hvad som är omöjligt är, att det ena kan utföras genast, det andra tar lite mera tid.” Det fanns ett vagt mål för ICW att sträva efter. I en avlägsen framtid skulle förhållandena för kvinnor förbättras.

Efter att Upmark välkomnat gästerna uppmanade hon svenskorna att stämma upp i ”Du gamla, du fria” tillsammans med orkestern. Därpå intog Aberdeen ordförandeplatsen och framförde ett tack för det storartade mottagandet och betonade hur väl Sverige alltid varit representerat vid de internationella mötena och att hon var glad att det nu hölls ett möte i Sverige. Hon avslutade med att tala om förbundet ICW, som ett ”folkens systerskap”. Sedan lästes det upp ytterligare telegram, från drottningen, Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt samt en del enskilda personer. Efter detta hölls ett tal av ICWs vice ordförande Ogilvie Gordon om ICWs syfte och verksamhetsområden.

Därpå framförde de olika ländernas representanter hälsningar från sina nationalförbund och för varje land spelades detta lands nationalsång upp. För varje tal reste sig publiken som en hyllning till landet och dess representant. Talarna framhöll samhörigheten mellan länderna, uttalade sig om Sverige och svenskorna i varma ord och framförde hälsningar från sina respektive länder.

Alla tal var dock inte lika ceremoniella. En del talare tog tillfället i akt och betonade vikten av kvinnors emancipation. Det fanns således ett visst idémässigt innehåll också i festarrangemangen – det var inte bara formerna och den sociala praktiken som ”talade”. *Dagens Nyheter* skriver att ryskan dr Wachtin var en talare som hade modet att hålla ett långt och starkt feministiskt tal på franska som utförligt skildrade de ryska kvinnornas frihetskamp. Även norskan Gina Krog höll ett mer radikalt tal där hon betonade att det var först med den politiska rösträtten som kvinnor kunde fullfölja sitt arbete för skilda mål. När hälsningsceremonierna var avslutade tackade Aberdeen de svenska värdinnorna, varpå mötet avlutades och gästerna tågade ut till tonerna av ’Marschen går till Tuna’.[11]

De svenska arrangörerna hade verkligen lyckats få med sig det representativa Sveriges elit att ställa upp för de internationella gästerna och kvinnokonferen-

---

[10] *Dagens Nyheter* 7/9 1911.

[11] Stycket om välkomstfesten bygger på uppgifter från *Dagny* 1911:37, pp. 422 f; *Dagens Nyheter* 7/9 1911; *Aftonbladet* 7/9 1911; *Stockholmstidningen* 7/9 1911.

sen. Under konferensveckan fick även deltagarna ett officiellt erkännande av ingen mindre än den kungliga familjen. På torsdagen var de inbjudna till ett Garden Party på Logården – en terrasserad park på Stockholms slott. De 200 gästerna togs emot av hovmarshalk Lilliehöök, överstekammarherren generalmajor Rosenblad och statsfrun grevinnan Cronstedt, född Hamilton. SKNs Eva Upmark och Anna Rappe presenterade gästerna för kronprinsparet. Gästerna prisade också platsen med dess grönska, den spelande fontänen samt vyn över Strömmen. I en gobelängdekorerad Logårdssalong serverades te, frukt, champagne och andra förfriskningar. Under hela tillställningen framfördes musik av Göta lifgardes musikkår under anförande av direktör Trobäck. När kronprinsparet avlägsnat sig vid 17.30 fick gästerna skynda sig till sina respektive bostäder för att hinna byta om till middagen på Hasselbacken.[12]

På kvällen samlades konferenskvinnorna och en del andra celebra gäster som till exempel Lady Spring-Rice, fru till den engelske ministern i Stockholm på Hasselbacken, en restaurang på Kungliga Djurgården. Friherrinnan Louise Falkenberg, ständig medlem i SKN, hade ordnat med fest, dessvärre hade hon blivit sjuk och istället fick Anna Hierta-Retzius agera värdinna. Gästerna tågade till musik in i salen, vilken var dekorerad med flaggor och gröna växter. Borden var smyckade med blommor i röda nyanser. Under kvällen lästes flera telegram upp, det första från Falkenberg själv. Under middagen framfördes musik, sång och dans i ett övervägande svenskt tema framfört av till exempel av den Gyllenhammarska trion. Gästerna fick lyssna på svenska folkvisor, musikstycken av Peterson-Berger och Bellman. Efter 9-rätters middagen gick gästerna ut på verandan och drack kaffe. Där stiftades nya bekantskaper och gamla minnen från föregående kongresser återuppväcktes. Vid 10-tiden på kvällen bröt gästerna upp och tog sig in till staden med automobiler och spårvagnar vilka ställts till deras förfogande.[13]

På lördagen bjöd Therese Andersson och Signe Andersson, stödjande medlemmar i SKN,[14] på sen lunch, en – dejuner dinatoire – på Grand Hotell i Saltsjöbaden. Gästerna fick åka båt från Karl XII torg eller tåg från Stadsgården ut till Saltsjöbaden. Vädret var tydligen ruskigt, med regn och blåst. I den stora festsalen var ett långbord uppställt för hedersgästerna, de övriga fick sitta runt småbord. På den ena kortväggen stod en byst av Fredrika Bremer mot en fond av svenska flaggor. Under eftermiddagen hölls en mängd tal, inte mindre än sju språk förekom. Varje lands representant höll ett tal på sitt lands vägnar och

---

[12] Stycket om Garden Partyt bygger på uppgifter från *Dagens Nyheter* 8/9 1911; *Aftonbladet* 8/9 1911; *Stockholmstidningen* 7/9 1911. Från Garden Partyt finns det fotografier förvarade på Stockholms Stadsmuseum, ironiskt nog är de arkiverade under rubriken ”klädedräkter”.

[13] Stycket om middagen på Hasselbacken bygger på uppgifter från *Stockholmstidningen* 7/9 1911; *Dagens Nyheter* 8/9 1911; *Aftonbladet* 8/9 1911. Se även GUBKS, SKN, FII:2, Tryckt program och meny för middagen på Hasselbacken.

[14] Therese Andersson, gift med Johan Andersson, byggmästare och ekonomisk välgörare. Signe Andersson, gift med Knut Andersson, de förras son, donator och musiker.

varje tal avslutades med ett hurrarop på respektive lands språk. Talen var dels allvarliga, dels humoristiska, de handlade om Fredrika Bremer och andra pionjärer, hemmen, de unga, det nationella, det internationella om kvinnorörelsen i allmänhet och ICW i synnerhet. Även här skriver pressen om den ”ofantligt hjärtliga” stämningen: ”en mer hjärtlig, kollegial, glad, ja, munter stämning har man svårt att tänka sig på en internationell fest”. Klockan 18.00 bröt gästerna upp och tog sig med båt tillbaka till Stockholm.[15]

Gemensamt för de privata festerna var att gästerna bjöds in med tjusiga inbjudningskort, ofta inbundna med sidenband och med präglade vapen. På inbjudningskorten stod information om klädsel, vägbeskrivning, transportmedel, musikprogram och menyn. Ibland förekom ända upp till 9-rätters menyer med mat som ”Ullion en tasse, Vol-au-vent, Filets de sole-sauce hollandaise, Gélinottes de bois roties, salade, pouding aux fruits, glace” följt av en komplett vinlista. Alla dessa små biljetter och inbjudningskort fullkomligt rasar ur vissa av volymerna när man öppnar dem, både i SKNs arkiv och i till exempel Anna Hierta-Retzius personarkiv. I hennes arkiv finns även en inbunden autografbok. Den hade hon med sig på olika konferenser och samlade på autografer från den internationella kvinnorörelsens spjutspetsar. Där finns till exempel bland många andra Susan B. Anthony från Amerika, Aletta Jacobs från Holland och Emily Dobson från Australien med.[16] Autografsamlandet säger något om vikten av formen, yta och sken. Kända namn att visa upp var viktigt – inte enbart idéspridning och information om kvinnofrågor.

Den avslutningsfest som Svenska kvinnornas nationalförbund anordnade var minst sagt storslagen. Lokalen för kvällen var vinterträdgården på Grand Hotell Royal. Pressen var både salig och samstämmig när de beskrev lokalen och dess utsmyckning: ”Den moriska gården skimrade i vacker festskrud och den festklädda publiken fyllde den ståtliga lokalen”, ”Den stora festlokalen med dess balkonger och pelargångar erbjöd en lysande anblick […]. Uppifrån sedt liknadet hela en trolsk trädgård, där festdräkterna skiftade i blommornas färger”. Lokalen var dekorerad med tallris med inslag av blått och gult. De sex vitklädda marskalkarna bildade häck i trappan upp till estraden, vilken var dekorerad med svenska flaggor. På estraden stod förgyllda karmstolar uppställda för de mest celebra gästerna. I mitten tronade Aberdeen likt en drottning omgiven av sin hovstat – ICWs styrelse. Utöver konferenskvinnorna satt där även civilministern greve Hamilton med fru, stadsministern Arvid Lindman med fru: ”Det var icke utan tillfredsställelse man konstaterade att hans excellens’ närvaro vid en mottagning, anordnad af ett förbund, som har kvinnans politiska rösträtt på sitt program.” Med på festen var även till exempel makarna Lamm, makarna Hall-

[15] Stycket om festen i Saltsjöbaden bygger på uppgifter från *Aftonbladet* 10/9 1911; *Stockholms Dagblad* 9/9 1911.
[16] Hierta-Retzius samling, kapsel 26.

wyl, general Rappe, justitierådet Silfverstolpe, direktör Ernst Beckman och den svenska författarinnan Jane Gernandt-Claine.

Eva Upmark invigde festen med att på franska tacka konferensdeltagarna som ”medarbetare i det internationella arbetet”, följt av KFUM-kören som framförde ’Hör oss, Svea’. Därefter höll professor Frans von Scheele ett tal på tyska där han framhöll betydelsen av ett internationellt samarbete för mänskligheten bästa. Aberdeen höll ett ”älskvärt” tal där hon tackade ”féerna, som ordnat allt så förtrollande i detta féland med dess förtjusande hufvudstad”. Hon tackade alla i sitt tal och blomsterströdde de svenska föreningssystrarna, varpå hon överräckte vita rosor till Eva Upmark och skära nejlikor till Anna Hierta-Retzius. Därefter tog musikavdelningen vid, temat var svenskt. Svenska kvinnornas nationalförbund ville bjuda de utländska gästerna på ett smakprov av svensk, musik, sång och dans. Den Gyllenhammarska trion, Signe Rappe och KFUM-kören framförde stycken av till exempel Wennerberg, Peterson-Berger och Alfvén. Konserten avslutades med att ’Du gamla, du fria’ sjöngs gemensamt. Efter konserten minglade gästerna runt buffén och ett sorl av avskedshälsningar spred sig i salen. När gästerna så småningom skingrades var denna konferens slut.[17]

Festkulturens innebörder

Hur skall allt detta tolkas? Vid kartläggningen av festkulturen på SKNs internationella konferens med alla dess högtidstal, festmåltider, ceremoniella utsmyckningar och uppvisningar i grannlåt och extravagans har jag ställt mig frågan – vart tog själva kvinnofrågan vägen? Hur framstod International Council of Women och dess svenska avläggare Svenska kvinnornas nationalförbund egentligen i omvärldens ögon efter denna konferens?

Första intrycket ger vid handen att konferensen 1911 med alla kringarrangemang kan tolkas som en samhällsbevarande manifestation där damer från de översta samhällskikten visade upp sig under mycket dyrbara och exklusiva former. Meningen med föreningen var ett performance, ett utanverk. Det hela verkade inövat och formaliserat i minsta detalj. Det är ingen slump att de socialdemokratiska dagstidningarna och *Morgonbris* inte tog in några referat från konferensen eftersom arrangemanget betraktades som ett överklasspektakel. Talet om ”folkens systerskap” klingar lite ihåligt mot bakgrund av den överdådliga omgivningen och med den uppbackning som konferensen fick av samhällets traditionsbärande skikt, kungahus, adel, högerpolitiker, ämbetsmän och militärmusikkårer. Sällan har väl ett feministiskt arrangemang getts en sådan

[17] Stycket om avslutningsfesten bygger på uppgifter från GUBKS, SKN, FII:2, ”Program vid Svenska kvinnornas nationalförbunds afskedsfest den 12 september 1911 å Grand Hotel Royal”. *Svenska Dagbladet* 13/9 1911; *Dagens Nyheter* 13/9 1911; *Stockholms Dagblad* 13/9 1911; *Dagny* 1911:38, pp. 438 f.

ceremoniell prägel. I *Stockholms Dagblad* står till exempel om avslutningsfesten: ”vestibulen var fylld af sällskapsklädda damer, alla dekolleterade och endiamanterade och iförda alla de accessoirer, utan hvilken en engelska med aktning för sig själf icke intager dagens hufvudmåltid.”[18] ICWs ordförande, Lady Ishbel Aberdeen beskrivs som något utöver det vanliga, hon uppträdde i spets, silverbroderat siden och med gnistrande diadem på festerna.[19]

Men tillställningarna avspeglade inte bara klasskonstruktioner. Ett annat intryck är bilden av hur kvinnligheten framställdes under konferensen. I pressen påtalas med tillfredställelse att konferensdeltagarna inte såg ut som några typiska kvinnosakskvinnor.[20] Det framhölls istället som positivt att de såg ut och uppträdde som kvinnliga kvinnor. Utöver att konferensdeltagarna tydligt markerade sin klasstillhörighet genom sin exklusiva och kvinnliga klädedräkt så vill jag lyfta fram fler aspekter som själva kläderna förde med sig. Kläderna visade att de var modemedvetna kvinnor. Den kvinnliga kvinnan provocerade inte. Min tolkning är att konferenskvinnorna gjorde ett taktiskt val med att uppträda kvinnligt för att inte provocera utan att i stället väcka acceptans. Emellertid var det en svår balansakt. Valet innebar också att hon kunde häcklas över att hon var alldeles för kvinnlig och framförallt – alldeles för extravagant.[21]

Men fanns det inte också ett allvarligt budskap mitt i den visuella uppvisningen av gatans teater. Vart tog talet om kvinnors rättigheter och frigörelse vägen? Vad fanns bakom skådespelet?

Festerna under konferensveckan var verkligen storslagna, den ena överträffade den andra. Leila Rupp som skrivit ICW och kvinnorörelsens internationella historia poängterar att storslagna omkringarrangemang var lite av ICWs specialitet.[22] De var fulla av yttre symboler i form av flaggor, standar och medlemsmärken som fungerade som en enande länk för ett ”vi”.

Det är i kulturen kring detta vi-skapande som det går att komma vidare i analysen. Genom förbindande länkar av symboler, klassmarkörer och specifika kvinnlighetskonstruktioner underlättades gemensamhetsskapandet för den stora samlingen av kvinnor av olika åsikter och nationaliteter.[23] Festerna var alltså identitetsskapande demonstrationer för kvinnors vänskap över nationsgränserna. Att åstadkomma ett transnationellt kvinnosamfund för en bättre värld var målet och det byggde på kvinnors vänskap och kärlek till varandra. Med per-

---

18 *Stockholms Dagblad* 13/11 1911.

19 *Dagens Nyheter* 7/9 1911; *Dagens Nyheter* 13/9 1911.

20 Om okvinnliga kvinnor se t.ex. Margaret Finnegan, *Selling suffrage. Consumer culture & votes for women*, Columbia University Press, New York 1999, kapitel 1 och 2; Tord Rönnholm, *Kunskapens kvinnor. Sekelskiftets studentskor i mötet med den manliga universitetsvärlden*, Institutionen för historiska studier, Umeå 1999, kapitel 6, 7 och 8.

21 Se t. ex. Elin Wägners kåseri i *Idun* 17/11 1911, pp. 602–604, ”Fru Hillevis dagbok”.

22 Leila J. Rupp, *Worlds of women. The making of an international women's movement*, Princeton University Press 1997, p. 172.

23 Se även ibid, pp. 159; 168 f.

sonliga kontakter och individer som stod varandra nära skedde viktiga möten som skulle främja den internationella gemenskapen. Alla var de en del av en internationell feminism. Rupp menar att de internationella vännerna började se varandra som en stor familj vars personliga relationer och kärlek drog dem till varandra.[24] Och de lyckades dra upp vissa viktiga frågor på den internationella agendan, både i Nationernas förbund och i andra organisationer. Det var inte bara ett spel för gallerierna.

Jag har visat att det under konferensveckan fanns många tillfällen att skapa och utveckla en kollektiv identitet mellan deltagarna. I källorna omvittnas det vid många tillfällen att konferensdeltagarna hade roligt tillsammans, att det ständigt var ett livligt sorl av förtroliga samtal omkring dem där starka känsloband utvecklades.

För att utveckla förståelsen av den kollektiva identitetens betydelse söker jag mig vidare i den sociologiska teoribildningen. Emotionsforskarna menar att emotioner spelar en viktig roll för social interaktion eftersom emotionerna ger besked om hur det står till med relationerna till andra människor. Emotioner har också kommit att uppmärksammas som centrala för att förstå varför människor sluter sig samman i olika sociala rörelser. Randall Collins har utvecklat en modell för interaktionsritualer där begreppet emotionell energi har en central roll. Collins menar att det vid en hög grad av emotionell energi ”uppstår en känsla av självförtroende och en stark motivation att interagera med andra människor”.[25]

Även om vi inte var med på konferensen kan vi med hjälp av begreppet ”emotionell energi” utvidga vår förståelse av konferensens betydelse för deltagarna, kvinnorörelsen och samhället. Återkommande beskrivs i källorna hur det surrade av prat och skratt i vestibuler och på fester. För att tala med Collins ord, menar jag att det var i dessa stunder som den emotionella energin alstrades under konferensveckan. Den emotionella energin leder, enligt Collins, till solidaritet och sammanhållning och uttrycker samtidigt en beredskap att handla.[26] Collins framhåller vidare att den emotionella energin fortsätter när deltagarna är ensamma igen vilket gör att vi förstår att kvinnokonferensens deltagare reste hem från konferensen med emotionell energi i bagaget.

Avslutningsvis så innebar den Internationella kvinnokonferensen och festerna också en reproduktion av maktrelationer. Genom sina uppvisningar och i sina känslodemonstrationer bidrog också konferenskvinnorna till att reproducera klassamhällets maktrelationer.

---

[24] Ibid, kapitel 4; Verta Taylor & Leila J. Rupp, ”Loving internationalism. The emotion culture of transnational women's organizations, 1888–1945”, pp. 141–158 i *Mobilization. An international journal*, 2002:7(2).

[25] Dahlgren & Starrin, op. cit. 2004, p. 23.

[26] Ibid, p. 61.

Hantverk och kulturell reproduktion under andra årtusendet f Kr.

Jan Apel

Under de senaste 20 åren har storskaliga arkeologiska undersökningar i södra Skandinavien producerat mängder av boplatslämningar från senneolitikum och tidig bronsålder (2350–1500 f Kr). Dessa nya data har tolkats i termer av en boplatshierarki som tar sig i uttryck i boplatser med samtida hus i olika storlekar från 2100 f Kr och framåt.[1] Studier av olika typer av arkeologiska lösfynd har belyst ett politiskt landskap där prestigeföremål byts i redistributiva system i vitt skilda delar av Skandinavien.[2] Det finns alltså indikationer på en tydlig komplexitet och specialisering under senneolitikum och tidig bronsålder. Utifrån en traditionell synvinkel kan dessa tecken ses som indikationer på ett stratifierat samhälle. Det har dock påpekats att komplexitet och specialisering i sig inte nödvändigtvis implicerar en hierarkisk samhällsordning. Dessa egenskaper finns även i småskaliga samhällen där olika gruppers teknologiska nischningar interagerar och kompletterar varandra.[3] Finns det andra argument för att fasta social institutioner reproduceras i Skandinavien under senneolitikum/tidig bronsålder? I denna uppsats kompletteras dessa arkeologiska iakttagelser med en teknologisk studie av ett specialiserat hantverk som under denna tid dyker upp i södra Skandinavien: den storskaliga produktionen av flintdolkar.

---

[1] Magnus Artursson, ”Byggnadstradition, bebyggelse och samhällsstruktur I Sydskandinavien under senneolitikum och äldre bronsålder” i Joakim Goldhahn (red), *Mellan sten och järn. Del I,* Gotarc Serie C, Arkeologiska skrifter No 59, Göteborg 2005.

[2] Berit Solberg, “Exchange and the Role of Import to Western Norway in the Late Neolithic and Early bronze Age,” pp. 11–126 i *Norwegian Archaeological Review* 27/2 1994; Helle Vandkilde, *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark,* Jutland Archaeological Society Publications XXXII, Aarhus 1996; Jan Apel, *Daggers, Knowledge and Power. The Social Aspects of Flint Dagger Technology in Scandinavia, 2350–1500 Cal BC,* Coast to Coast-Books 3, Uppsala 2001; Per Lekberg, *Yxors liv, människors landskap,* Coast to coast books 5, Uppsala 2002.

[3] Kasper Lambert Johansen, Steffen Terp Laursen & Mads Kähler Holst, ”Spatial patterns of social organization in the Early Bronze Age of South Scandinavia,”. *Anthropological Archaeology* 23, 2004, pp. 33–55.

Familjens betydelse för reproduktionen av kapitalformer

I dagens västerländska samhällen reproduceras de individuella positionerna inom institutioner på två sätt: genom kompetens och genom arv. Utbildningssociologin har påvisat en tydlig koppling mellan formell kompetens och arv när det gäller hur positioner inom institutioner bemannas.[4] I allmänhet verkar familjen för att dess medlemmar tillägnar sig den formella kompetens som krävs för att besätta positioner som traditionellt sett tillfallit dem. Detta knyter an till tanken på familjeenheten som en ursprunglig social institution.[5] Den kan spåras tillbaka till Emile Durkheims etnografiska studier där den segmentära samhällsmodellen, som då dokumenterats hos den australiensiska urbefolkningen, betraktades som sprungen ur en enklare struktur där den enskilda familjeenheten utgjorde den högsta formen av social integration. Julian Steward[6] beskrev en sådan struktur hos Shoshoneindianerna och eskimåerna, men kritiserades av Ellman Service[7] som menade att "the family level of integration" var ett historiskt fenomen som uppstod när arkaiska samhällen kom i kontakt med Västerlandet och inte representerade det naturliga sätt på vilket jägare-samlare organiserar sig: det vill säga som patrilokala band bestående av flera familjeenheter.[8]

Sociologiska fallstudier visar att många former av kapital – reella såväl som symboliska – främst reproduceras vertikalt inom familjer även i samhällen där man genom skolsystem strävat efter att generalisera reproduktionen av kulturella fenomen.[9] Överföringen av kulturellt kapital mellan generationerna sker genom mer eller mindre medvetna strategier för giftermål, arvsrätt, utbildning mm.[10] Då familjens sammansättning är kulturellt och socialt betingad är det lämpligt att i detta sammanhang betrakta familjen som en institution där *Philia* råder, det vill säga där medlemmarna är beredda att ge varandra mer än vad man förväntas få tillbaka.

---

[4] Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste,* Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts 1984 [1979]; Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin (andra korrigerade upplagan)*, HLS förlag, Stockholm 1991.

[5] Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori,* Daidalos, Göteborg 1999 [1994].

[6] Julian Steward, *Theory of Cultural Change*, University of Illinois Press, Urbana 1955.

[7] Ellman Service, *Primitive Social Organization,* Random House, New York 1962.

[8] Lewis Binford, *Constructing Frames of Reference,* University of California Press, Berkley 2001.

[9] För sociologiska fallstudier från Paris respektive Stavanger, se Bourdieu, op. cit. 1984 [1979] och Lennart Rosenlund, *Social Structures and Cultural Changes. Applying Pierre Bourdieu's Approach and Analytical Framework*, Doctoral Dissertation, Stavanger 2000.

[10] Bourdieu, op. cit. 1999 [1994].

Kulturell överföring av teknologier

När det gäller frågan om hur kunskap kring materiell kultur reproduceras i mänskliga samhällen är det viktigt att skilja de likheter i materiell kultur som beror på en gemensam historia och ursprung, det vill säga homologier, från de som kan förklaras av gemensamma adaptionsstrategier till en social och/eller naturlig omgivning, det vill säga analogier.[11] Steven Shennan har påpekat att kultur i traditionella samhällen vanligtvis reproduceras genom homologier. En sådan reproduktion sker antingen vertikalt mellan generationer inom familjer eller horisontellt mellan obesläktade individer eller grupper av människor. I arkaiska samhällen vet vi att hantverk ofta reproduceras vertikalt. En tvärkulturell studie av traditionella, afrikanska samhällen som utförts i syfte att undersöka den relativa betydelsen av släktskap, diffusion och anpassning till omgivningen när det gäller distributionen av kulturella likheter och skillnader visar att distributionen av kulturella fenomen till en överväldigande del kan förklaras av släktskap. Det vill säga de kulturella dragen förs vidare från förälder till barn eller från förälders syskon till barn. En studie av, Aka, ett jägar-samlarfolk i Centralafrika, visar att en överväldigande majoritet av vardagssysslorna överförs från förälder till barn, ofta av samma gender, och att lärlingsskapet var färdig när barnet var i 15 års åldern.[12] En sammanställning av etnografiska data när det gäller hur hantverk lärs ut i traditionella samhällen visar att den nödvändiga kunskapen alltid överförs vertikalt eller snett från generation till generation.[13] Jean Browns studie av traditionell järnframställning i Kenya visar att hantverket överförs från far till son.[14] Om smeden saknar son kan även en syskonson fungera som lärling. I undantagsfall kan även en yngling med smeder i en av sina föräldrars släkt bli lärling. När det gäller stenhantverk har Dietrich Stouts studier av yxtillverkare i Langda, Irian Jaya, Nya Guinea visat att stensmederna endast undervisar nära släktingar och framförallt söner (släktskapssystemet som praktiseras skiljer dock inte söner från syskonsöner).[15] Själva menar man att anledningen till detta är att hantverket är så värdefullt. Det är alltså ett övergripande drag att hantverkskunnande, såväl som andra kulturella drag, överförs inom släkter i traditionella samhällen, vilket kan jämföras med de utbildningssociologiska rönen som nämdes ovan.

---

[11] Steven Shennan, ”Population, Culture History, and the Dynamics of Culture Change,” pp. 811–835 i *Current Anthropology* Vol 41, No 5 2000.

[12] Barry Hewlett & Luigi Luca Cavalli-Sforza, ”Cultural Transmission among Aka pygmies,” pp. 922–934 i *American Anthropologist* 88, 1986.

[13] Steven Shennan & James Steele, ”Cultural Learning in Hominids. A Behavioural Ecological Approach,” 367–388 i Hilary O. Box & Kathleen R. Gibson (eds), *Mammalian Social Learning*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

[14] Jean Brown, *Traditional Metalworking i Kenya,* Oxbow Monographs 44, Cambridge 1995, p. 19.

[15] Dietrich Stout, ”Skill and Cognition in Stone Tool Production. An Ethnographic Case Study from Irian Jaya,” *Current Anthropology* Vol 43, No 5, 2002.

Flintdolkarna

De skandinaviska flintdolkarna uppträder i sex huvudtyper[16] och är spridda över hela Skandinavien och delar av norra Europa (fig. 1 och 2). Vi känner till över 13 000 flintdolkar i detta område och den huvudsakliga geografiska utbredning omfattar ett område som inkluderar södra och mellersta Skandinavien, nordöstra Holland, norra Tyskland och nordvästra Polen. Ett mindre antal har även påträffats i Storbritannien, Tjeckiska republiken, Österrike, de baltiska staterna, Finland och norra Skandinavien.[17] De huvudtyper som definierades av Sophus Müller (1902), John-Elof Forssander (1936) och Ebbe Lomborg (1973) avspeglar vissa kronologiska skillnader men även en tydlig regional variation som avspeglas i både produktions- och konsumtionsområdet.[18]

[16] Ebbe Lomborg, *Die flintdolche Dänemarks. Studien über Chronologie und Kulturbeziehungen des südskandinavischen Spätneolithikums,* Nordiske Fortidsminder, series B – in quatro, Bind 1, Köpenhamn 1973.

[17] Apel, op. cit. 2001; David A. Barrowclough & A. R. Lister, "The Secrets of the Craft Production of Scandinavian Late Neolithic Flint Daggers," pp. 75–86 i *Lithic Technology* Vol. 29 (1) 2004.

[18] Torsten Madsen, "Perioder og periodovergange i neolitikum. Om forskellige fundtypers egnehed til kronologisk opdelninger", pp. 51–60 i *Hikuin* 4, 1978; Lisbet Wincent, Rasmussen, Dolkproduktion og -distribution i senneolitikum", pp. 31–42 i *Hikuin* 16, 1990; Vandkilde, op. cit. 1996, pp. 13 f; Apel, op. cit. 2001, pp. 213 ff.

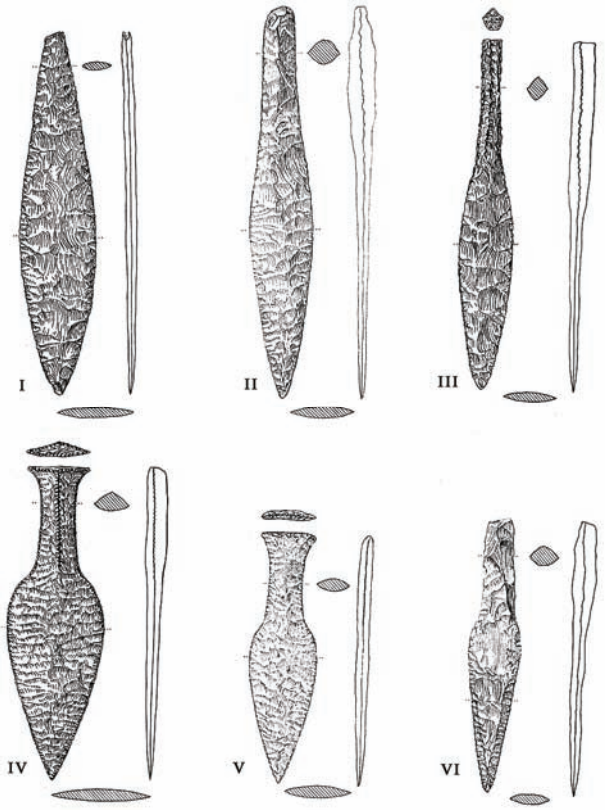

Figur 1: Lomborgs sex typer av flintdolkar (Lomborg 1973).

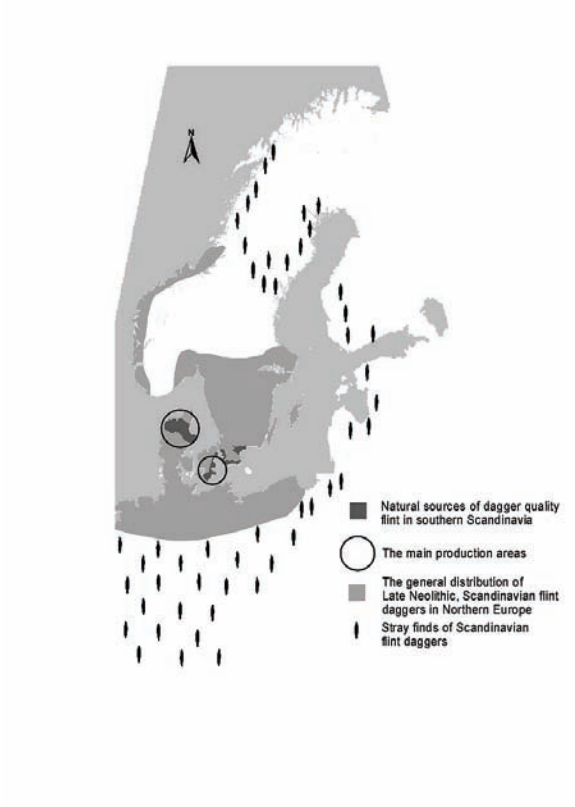

Figur 2: Spridningen av skandinaviska flintdolkar.

Vad dolkarna användes till vet vi inte säkert. De bruksspårsanalyser som genomförts på dolkarnas eggar påvisar slitage från råhud. Då det inte går att utesluta att dessa spår avsatts i samband med förvaring i läderslida säger de inte nödvändigtvis något om dolkarnas användningsområden.[19] Polerade ytor på greppens bas är relativt vanliga och visar att dolkarna även använts som eldflinta tillsammans med pyrit.[20] Historiska iakttagelser i Jemen visar att yngre män fick metalldolkar i samband med puberteten och att dolkarna sedan fungerade som en symbol för mannen och krigaren och alltid bars i ett skärp på magen.[21] I *Iliaden* och *Odysséen*, som visserligen är något yngre än de skandinaviska flintdolkarna men som beskriver äldre händelser, framgår att dolken utgjorde en del i krigarens utrustning och att den framförallt användes

[19] Apel, op. cit. 2001.

[20] Dick Stapert & Lykke Johansen, "Flint and Pyrite. Making Fire in the Stone Age," pp. 765–777 i *Antiquity* 73, 1999.

[21] S. V. R. Cammann, "The Cult of the Jambiya. Dagger Wearing in Yemen. Expedition," pp. 27–34 i *The Magazine of Archaeology/Anthropology*, Vol. 19 (2), 1977.

vid rituell slakt. Kanske utgjorde även de skandinaviska flintdolkarna en *insignia* för ett socialt segment i samhället.[22] En sådan tanke underbyggs av att både dolkarnas distribution och deras depositionssammanhang antyder att de varit personliga ägodelar som följt sina ägare genom livet. De deponeras främst i gravar utanför produktionsområdena.[23]

Produktionen av flintdolkar

Syftet med den följande texten är att den skall bilda grunden för en tolkning av flintdolksteknologins svårighetsgrad. Resultaten av den experimentella studien har delvis ingått i min avhandling[24] och kommer att presenteras i sin helhet i en framtida publikation.[25] I detta sammanhang definieras ”teknologi” som ett sammanhängande system av föremål, beteenden och kunskap som är möjlig att tradera från en generation till nästa. Genom att betona reproduktionsaspekten blir det tydligt att teknologi är inbäddad i den sociala världen. Ett sådan holistiskt perspektiv är viktig, speciellt när det gäller flintdolkarna som producerades över 24 generationer.

Min förståelse av flintdolkshantverket baseras delvis på egen erfarenhet men framförallt på ett samarbete med Errett Callahan – en erfaren flintsmed och arkeolog. Under två somrar i mitten av 1990-talet definierades produktionsstadier genom att arkeologiska material och experimentella data konfronterades och jämfördes.[26] En preliminär, intuitiv, förståelse för flintdolkshantverket uppnåddes. Då ett av målen med studien var att förstå hantverkets komplexitet och svårighetsgrad var det viktigt att tolkningarna inte endast baserades på praktisk erfarenhet eftersom sådana tolkningar lätt riskerar att bli alltför auktoritetsbundna. En väg ur ett sådant forskningsdilemma är att å ena sidan acceptera och dra nytta av den kunskap som uppstår av den spontana erfarenheten (den naiva empirismen) men att balansera den med ett distanserat perspektiv (den slutna rationalismen). Detta görs lämpligen genom att i analysen bryta med vardagsterminologin – i detta fall den terminologi som flintsmeder idag använder – eftersom den ofta framstår som oproblematisk och ”naturlig” och på grund av detta riskerar att i alltför hög grad styra tolkningen. Istället för att fråga mig själv och Errett vilka stadier av tillverkningen som krävde stor hantverksskicklighet och vilka stadier som var lättare att utföra valde jag alltså att i vissa faser av analysen angripa materialet från ett mer distanserat perspektiv. Detta krävde i sin tur en tillgång till en

---

22 Apel, op. cit. 2001.

23 Se bland annat Mats P. Malmer, ”Konstanter och variabler i det förhistoriska samhället”, pp. 89–97 i *Fornvännen* 83, 1982.

24 Apel, op. cit. 2001.

25 Errett Callahan, Jan Apel, & Deborah Olausson, *Late Neolithic Flint Dagger. An Experimental and Analytical Study,* manus.

26 Ibid.

metod och en terminologi som styrde mig bort från det intuitiva. Istället för att använda termer, som t ex ”skicklighet”, valde jag att bryta med vardagsspråket och införde två neuropsykologiska begrepp i analysen som introducerades till arkeologin av Jacques Pelegrin: (1) Semantiskt minne (*connaissance*) och (2) procedurminne (*savoir-faire*) (Fig 3).[27] Begreppen definierar två neuro-psykologiska långtidsminnen som är involverade i alla praktiska gester som människor utför.[28] *Connaissance* (en form av deklarativt minne) utgörs av teoretiskt information som krävs för att utföra en gest som har sitt ursprung utanför den egna kroppen. *Savoir-faire*, däremot, är ett icke deklarativt minne, en form av muskelminne som endast uppkommer genom praktisk erfarenhet. Det beror på att det är sammankopplat med kroppsrörelser och följaktligen kan det bara inläras genom praktik och omfattande repetition (fig 3).

Under experimenten graderades de gester som genomfördes i de olika stadierna i enlighet med deras relativa andel av kunskap och handlag (fig 4). Det visade sig att stadierna genom denna klassificering fördelar sig på ett sätt som sammanfaller med platsernas distribution i landskapet. Produktionsstadier som innehöll en låg grad av praktiskt handlag, främst de tidiga stadierna i produktionen, återfinner vi på ett visst avstånd från boplatser och nära råvarukällorna. Ett exempel på en sådan plats är Fornæs på Djurslands nordöstra hörn. Här undersöktes på 1940-talet en produktionsplats på stranden nedanför de vita kalkklippor i vilken de naturliga flintnodulerna ligger inbäddade. Å andra sidan återfinns produktionsavfall från de senare stadier av bifacial tillverkning i anslutning till husgrunder på boplatser som t ex Myrhöj och Gug.

Produktionsstadiernas skilda distribution i landskapet kan tolkas som beroende av rent praktiska avväganden men mönstret går också tolkas i sociala och politiska termer. Om det är så att teknologin i sig hade ett socialt värde så kan man tänka sig att stadier med en låg grad av handlag hemlighölls i syfte att bevara den teknologiska kunskapen inom den egna gruppen. När det gäller stadier med en hög grad av handlag, som inte går att härma utan en stor investering i utbildningstid, är inte risken för imitation lika stor. Istället kunde flintsmederna genomföra dessa stadier mitt på boplatserna och därigenom få uppskattning och prestige för sitt hantverk utan att riskera sin exklusivitet. Här kan paralleller dras till t ex traditionell järnframställning i Afrika där ett liknande fenomen kan iakttas vad gäller skillnader mellan smältningsprocessen och smidet.[29]

---

[27] Jaqcues Pelegrin, ”Prehistoric Lithic Technology. Some Aspects of Research,” pp. 116–125, i *Archaeological Review from Cambridge* 9:1, 1990.

[28] Lars-Göran Nilsson, ”Våra långtidsminnen”, pp. 22–26 i *Tvärsnitt* 3:04, 2004, p. 23.

[29] Apel, op. cit. 2001, pp. 114 ff.

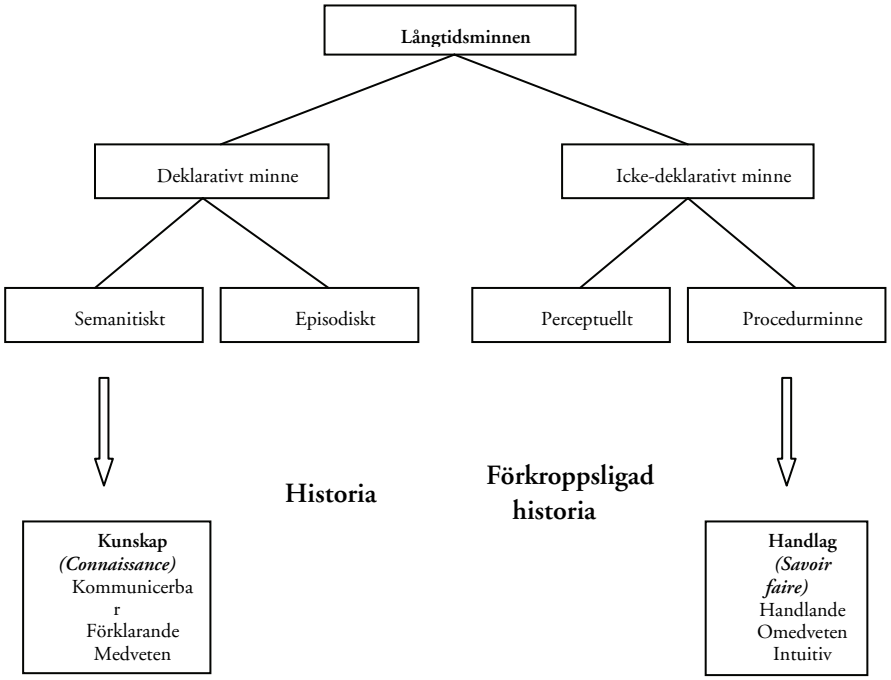

Figur 3: Förhållandet mellan teoretisk kunskap och praktiskt handlag.[30]

[30] Schemat i figurens övre del är hämtat från Nilsson, op. cit. 2004, nyckelbegreppen i figurens undre del är hämtade från Apel, op. cit. 2001, p. 59.

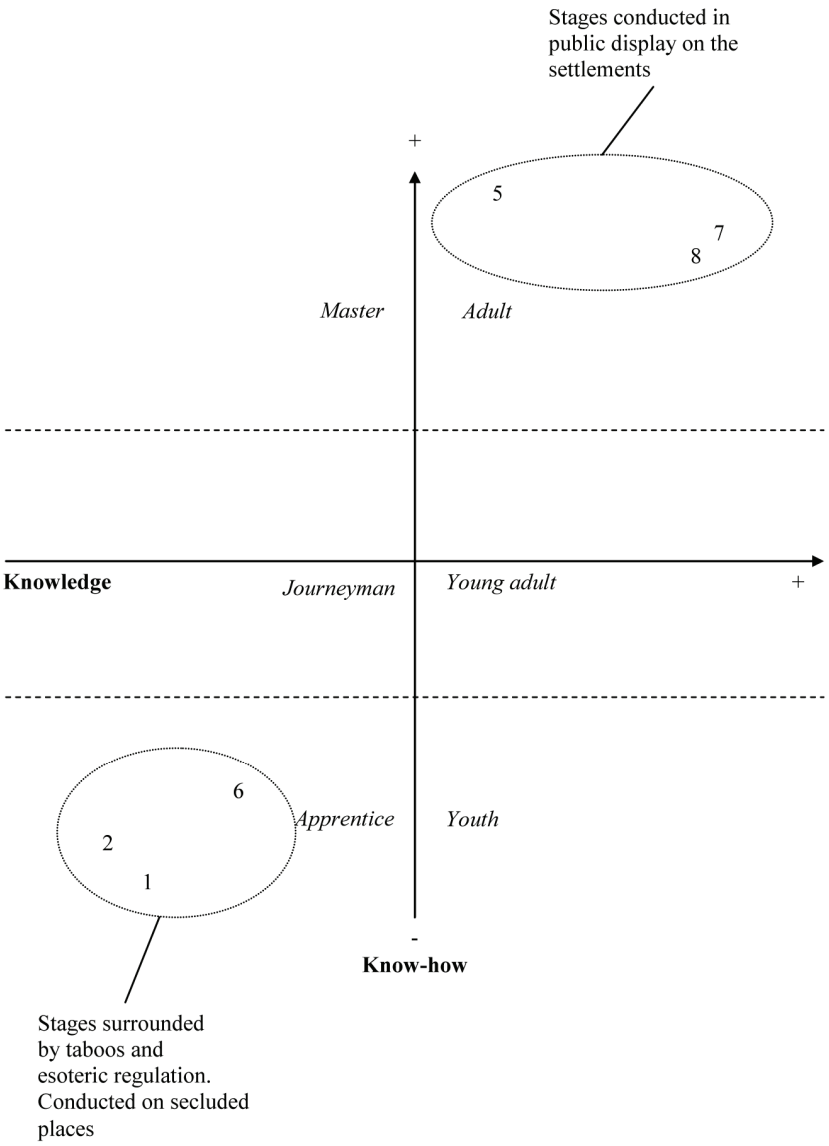

Figur 4: Flintdolkarnas produktionsstadier graderade enligt deras relative andelar av teoretisk kunskap och praktiskt handlag.[31]

[31] Notera att de stadier som kräver en låg grad av praktiskt handlag (Know-how) tenderar att ske i avskildhet medan stadier som kräver en hög grad av handlag sker på boplatserna.

Sammanfattning

Detta innebär att om vi förväntar oss att en teknologi även spelat en roll i reproduktionen av den sociala strukturen följer även ett intresse av att bevara hantverksskicklighet inom familjen. Lärlingssystem tenderar att i sådana fall bli exklusiva för vissa släkter i rakt nedstigande led. I uppsatsen har jag försökt argumentera för att flintdolksteknologin utgjorde en social institution i Södra Skandinavien under senneolitikum och tidig bronsålder. Grunden för detta påstående kan härledas ur en teknologisk analys av den skandinaviska flintdolksteknologin. En förutsättning för tolkningen är att hantverket i första hand reproducerades vertikalt eller snett generationerna. Flera etnografiska studier av överföringar av kulturella egenskaper genom generationerna i traditionella samhällen visar att detta tycks vara närapå en generell regel. Speciellt viktigt är vertikal, släktbaserad reproduktion i de fall då den egenskap som reproduceras kan användas som en form av kapital i sociala relationer. Dessa argument underbygger en tolkning där det senneolitiska, specialiserade flinthantverket reproducerades i ett lärlingssystem där rekryteringen av lärlingar var släktskapsbaserad. Den långa lärlingsperioden innebar helt enkelt att nära släktskap, från förälder till barn, utgjorde ett mycket praktiskt system för överförande. Tänker man sig att denna typ av kunskap utgjorde ett värdefullt kapital som kunde användas i sociala strategier följer att det framstår som ännu mer logiskt att tillgången till lärlingssystemet var begränsat till nära familjemedlemmar. Slutsatsen av studien är att det bör ha funnits fasta sociala institutioner i de senneolitiska samhällena i södra Skandinavien och att de inte hade en egalitär samhällsstruktur.

Vägar ut

Kvinnors strategier för offentlighet

Boel Englund, Lena Hammarberg, Ingrid Heyman, Lena Kåreland, Agneta Linné, Kerstin Skog-Östlin, Eva Trotzig & Annika Ullman

Hur kom det sig att så många kvinnor kom att inta framträdande positioner i huvudstadens offentligheter just under decennierna kring sekelskiftet 1900? Vad hade de gemensamt och på vilka sätt kan deras vägar ut i offentligheten förstås med utgångspunkt i ett kultursociologiskt perspektiv?

I projektet ”Formering för offentlighet. En kollektivbiografi över stockholmskvinnor 1880–1920” har vi, tillsammans med Donald, prövat Bourdieus verktyg mot ett historiskt, ibland motspänstigt, material. Det har varit goda år av livfulla seminarier, gemensamma stockholmsvandringar, enskilt arkivarbete, prosopografiskt grundarbete och strävsamt skrivande. Hittills har projektet resulterat i tre monografier, ett trettiotal artiklar samt ett stort kollektivbiografiskt arbetsmaterial – kapitalbeskrivningar av 100 bemärkta stockholmskvinnor – som nu fungerar som utgångspunkt för korrespondensanalyser.

I denna artikel har vi valt att särskilt uppehålla oss vid

- *utbildning som kapitalbildningsprocess och plattform*, kvinnorna skaffade sig utbildning; för många blev dessutom utbildningsväsendet en av deras viktigaste arenor,
- *stiftande*, genom att skapa nya institutioner och föreningar förändrade de det offentliga landskapet,
- *publicering*, med skrifter, böcker och artiklar blev pionjärkvinnorna och deras erfarenheter synliga långt utanför de privata sfärerna.

Utbildning som kapitalbildningsprocess och plattform

Det kanske mest utmärkande för detta framgångsrika kvinnokollektiv var att de i så stor utsträckning kom att utnyttja de nya utbildningsmöjligheter som öpp-

nades för kvinnor under den andra halvan av 1800-talet. Sjuksköterskeutbildning startades från 1851, Högre lärarinneseminariet tillkom 1861, Folkskoleseminariet 1865, möjlighet till studentexamen för kvinnor öppnades 1870 och tillträde till universitetet 1874.

Utbildning och klasstillhörighet

Naturligtvis hade kvinnornas olika klasstillhörighet stor betydelse för vilka utbildningsvägar som kunde väljas. Flickor från högre stånd undervisades fortfarande enskilt av guvernant, den framväxande borgerligheten befordrade i allt större utsträckning sina döttrar genom privata flickskolor, medan arbetarklassens flickor i första hand var hänvisade till den allmänna folkskolan som från och med 1842 skulle finnas tillgänglig för alla barn. Inom vår kollektivbiografi återfinns såväl Ebba Lind af Hageby, f. Hierta (f. 1840) med guvernant och informator, vistelse i pension i Tyskland och därefter Lärokurs för fruntimmer, som Agda Östlund (f. 1870) som kom från arbetarklass, gick i folkskola, utbildade sig till sömmerska och småningom blev en av de första kvinnorna i riksdagen.

De kvinnor som valde att satsa på en akademisk utbildning kom oftast från högre sociala skikt. För att låta döttrarna studera ett akademiskt yrke, krävdes att familjerna kunde och var villiga att bekosta flickornas universitetsförberedande studier. Betty Pettersson (f. 1838) – den första kvinnan som tog studenten, en fil.kand., genomgick provår och fick en lärartjänst på ett pojkläroverk, allt på dispens – var ett av undantagen. Hennes far var sadelmakare och själv levde hon under mycket små ekonomiska omständigheter.

Bland litteraturkritikerna är Klara Johanson (f. 1875) det tydligaste exemplet på utbildning som en strategi för offentlighet. Vid den här tiden hade de flesta män som verkade som kritiker en akademisk utbildning, eller åtminstone påbörjade akademiska studier. Klara Johanson, som hade småborgerlig bakgrund, slukade böcker under uppväxten – det vill säga gjorde tidigt investeringar som förberedde henne för tillträde till den speciella värld där litteratur diskuteras. Hon avlade studentexamen som privatist i Halmstad och sökte sig sedan till Uppsala universitet. På tre år läste hon in en fil.kand. i estetik, nordiska språk, teoretisk filosofi, latin och grekiska, som hon hade med sig i bagaget när hon hösten 1897 flyttade till Stockholm. Studierna blev möjliga tack vare ett lån från en vän till familjen. Hennes manligt präglade utbildningskapital i form av en universitetsexamen var säkerligen mycket viktigt för hennes position i en miljö där de flesta hade en akademisk bakgrund. Men för henne liksom för andra i kollektivbiografin fungerade studietiden lika mycket som en ackumulation av socialt kapital. Det var genom Lydia Wahlström, Uppsala kvinnliga studentförenings ordförande, som Klara Johanson 1898 fick sin anställning i Fredrika Bremerförbundets tidskrift *Dagny*. Hennes kontakter inom Sällskapet Nya Idun och kvinnorörelsen torde därefter ha haft betydelse för hennes väg till en position som kritiker i *Stockholms Dagblad*.

De fåtaliga privata flickläroverken hade – till skillnad från de allmänna gosslläroverken – dryga terminsavgifter. Mot den bakgrunden är det förvånande att flera av studiens kvinnliga läkare kom från lägre tjänstemannahem. Varierande faktorer tycks ha spelat in för deras val av utbildning, som begåvning, personligheter, stöd från föräldrar och annat socialt och kulturellt kapital. Medan exempelvis den första kvinnliga läkaren Karolina Widerströms (f. 1856) far var veterinär och gymnastiklärare var Alma Sundqvists (f. 1872) far postmästare. Men det finns också flera som växte upp med guvernanter och många gick i privatskolor. Till en början var den vetenskapliga banan i praktiken inte öppen för kvinnliga läkare, eftersom deras möjligheter till fasta tjänster vid sjukhusen var begränsade. Den yngsta läkaren, Andrea Andreen, tog emellertid doktorsexamen i klinisk kemi och två blev hedersdoktorer på ålderns höst. En av dem var Karolina Widerström.

Läroverkslärare – men inte på läroverk

För borgerliga kvinnor, som inte ville eller av olika skäl inte kunde gå in i den traditionella kvinnorollen, var utbildning som kunde leda till att de kunde försörja sig som lärarinnor ett av de få alternativ som stod till buds. De kunde sedan arbeta på flickskolor, privata samskolor, som seminarielärarinnor eller, i mycket speciella undantagsfall, som lärare vid statliga (pojk)läroverk.[1] Den av staten sanktionerade utbildningen till läroverkslärare, med akademisk examen plus provår, var nödvändig men inte tillräcklig för att ge kvinnor tillträde till den institution den utbildade för. Ellen Fries (f. 1855), den första kvinnan som disputerade, formulerade tanken om läraryrket som en försörjningsmöjlighet redan som tonåring i början av 1870-talet. Den naturliga vägen för henne hade varit att gå Högre lärarinneseminariet, men det satte hennes föräldrar stopp för och det blev studentexamen och universitetet i stället. Hon tjänstgjorde både före och efter provåret på flickskola, men hade föredragit pojkläroverk.

Strategin hos de kvinnor som genomgick provår kan tolkas i termer av att de inte bara ville ha en försörjningsmöjlighet utanför hemmet. De ville också tydligt och på ett mer grundläggande sätt bryta med den traditionella kvinnorollen. Men nästan alla kom att arbeta inom de andra utbildningsinstitutionerna. På flickskolorna och i de privata samskolorna fanns även kvinnliga akademiker som inte byggde på sin universitetsexamen med provår. De hade tjänst utan att ha någon formell lärarexamen. Flera av dem var mycket aktiva i olika delar av kvinnorörelsen.

Nästan alla kvinnliga läkare i materialet tjänstgjorde som skolläkare vid flickskolorna, flera vid de skolor de tidigare varit elever på. Vänskapsband och starka lojaliteter fanns mellan föreståndarinnorna och läkarna, band som i vissa fall

[1] Runt sekelskiftet 1900 gick knappt 60 kvinnor provår för att bli behöriga läroverkslärare. Kvinnorna utgjorde fyra procent av de blivande läroverkslärarna och två av dem, eller 0,3 procent, fick tjänst på statligt läroverk (1876 respektive 1901).

knutits redan under studietiden och fortsatt i olika föreningsengagemang. Läkarna föreläste ofta vid sammankomster för lärarinnorna i frågor om sexuell hygien och hälsa. Några läkare engagerades också som examinatorer vid skolorna och kunde därmed framstå som förebilder för flickskolornas elever.

Reformarbete steg för steg – som gör skillnad

Många av kollektivbiografins kvinnor tog del i att reformera den allmänna folkskolan. Hedwig Sidner (f. 1852), Marie Louise Gagner (f. 1868) och Anna Sörensen (f. 1875) var verksamma vid Folkskoleseminariet i Stockholm. De gav statsmakten röst i tal om medborgerlig bildning, om barns behov, om uppbygglig film och litteratur för barn och unga, om en ny, inifrånstyrd moral, om en annan pedagogik och en annan religionsundervisning än katekesens. Deras föreställningar om barn och barndom, moral och utveckling har blivit en del i dagens berättelser om det moderna.

Det som kännetecknar deras strategier är den stegvisa och slingrande karaktär de tar. Det gäller både i val av utbildnings- och yrkesvägar och ställningstaganden i den publika debatten. De har medvetet undvikit att utmana och riskera öppen konflikt med en etablerad genusordning. Ambivalensen till trots, leder de kvinnliga strategierna framåt.

Positionen som kvinna och seminarieadjunkt tog form i mitten av 1860-talet som en följd av att några av folkskoleseminarierna öppnades för kvinnliga studerande. Och då bjöd tidens normer att åtminstone någon av seminarielärarna också skulle vara kvinna. Här öppnades nu en möjlighet för ett litet antal kvinnor att ta plats vid sidan av manliga kolleger, och att som första grupp kvinnor erövra titlarna lektor och rektor vid statlig läroanstalt. Det senare skedde 1918. Redan tolv år tidigare hade Hedwig Sidner knutits till Folkundervisningskommittén – den statliga kommitté som hade uppdraget att lägga grunden för en ny utbildning av folkskolans lärare och en reformerad folkskola – först som sakkunnig och senare som företrädare för de kvinnliga seminariernas lärarkår.

Hedwig Sidners strategi gestaltar idealet att verka i det tysta. Det trägna arbetet för en god sak – för barnen, de unga lärarinnorna, det filantropiska arbetet i församling och skolstyrelse – blir en väg att realisera det evangeliska tjänandeideal hon bär med sig från barndomen. Hennes debattartiklar är inte många. I stället skriver hon in det moderna barnet och den moderna pedagogiken i skolans och lärarutbildningens nya läroplaner.

De kvinnliga seminarieadjunkterna kunde varken bestämma sin skolas uppdrag, anställa lärare eller bygga skolhus. De fanns i en arbetsplatsgemenskap där män hade makt och ägarskap till ledande positioner. I denna kontext kunde det bli viktigare att värna seminariernas intresse än att kämpa för t.ex. akademiskt bildade kvinnors sak. 1919 utnämndes Anna Sörensen till folkskoleseminariets rektor. Hennes strategi för att nå rektorsvärdighet och göra liberala skolpolitiska

utspel går via stegvisa förflyttningar – förflyttningar som sammantaget åstadkom avsevärd förändring. Hon utnyttjar på goda pragmatikers vis det möjligas konst; när tiden är mogen väjer hon emellertid inte för att testa det möjligas gränser.

Utbildningskapitalets generativa roll för kollektivbiografins kvinnor kan inte överskattas. Det är med hjälp av tidens begynnande uppvärdering av formell utbildning på bekostnad av börd och traditionella könsroller som denna krets av kvinnor förmår bryta sig ny mark. Samtidigt var utbildningsinstitutionerna mycket viktiga som platser där ett socialt kapital genererades. Exempel är Högre lärarinneseminariet och den kvinnliga studentföreningen vid Uppsala universitet, som blev källor till nätverk som skulle visa sig vara av stor betydelse under kvinnornas fortsatta livskarriärer.

Det var också särskilt inom utbildningsområdet som pionjärkvinnorna bidrog till den omvandling av samhället som i sin tur vidgade senare kvinnogenerationers möjlighetsrum. De grundade skolor, de arbetade som lärarinnor vid det ökande antalet privata flickskolor, de reformerade pedagogiken och de tog strid för kvinnors rätt till lärartjänst i statligt läroverk. Även som läkare utnyttjade pionjärkvinnorna utbildningsinstitutionerna för reformering av samhället, främst inom den sociala sfären. För kvinnorna i den kulturella sfären tycks utbildningen främst ha fungerat som en tid då viktiga nätverk skapades – med Klara Johanson som det undantag som bekräftar regeln. Ett intressant undantag utgör Agda Östlund, som trots sin sömmerskebakgrund lyckades erövra en position som riksdagskvinna. Hennes väg gick via folkrörelserna; godtemplarna och arbetarrörelsen, vilket kan ses som en ny strategi att nå offentligheten för arbetarklassen.

Flickskolornas roll bör slutligen särskilt betonas när man diskuterar utbildning som strategi. Flickskolorna utgjorde en mycket viktig del i akademiskt utbildade kvinnors möjligheter att försörja sig. Samtidigt var flickskolorna under lång period den enda möjligheten för flickor att få den grundläggande behörigheten för högre studier. De var både förutsättning för utbildning och för konkret försörjning. Dessutom utgjorde även flickskolorna mötesplatser där kvinnorna, både under sin grundläggande utbildning och sin tjänstgöring, kunde knyta kontakter och bygga nätverk. De utnyttjades som plattform, där radikala idéer och strömningar inom pedagogik, hygien och hälsa kunde föras vidare.

Stiftande

Om en förening inte finns, kan den bildas. Om en tidskrift inte finns kan den startas. Om man inte har möjlighet att omsätta sitt eget utbildningskapital inom befintliga institutioner kan man stifta en egen skola, ett eget sjukhem, arbeterskebostäder, en privat läkarmottagning eller ett modemagasin. Det mångsidiga engagemanget hos kvinnopionjärerna är påfallande och det är därför nästan godtyckligt vilken indelning som görs av deras gärningar. De flesta var

verksamma på flera fronter. Åtskilliga av deras insatser bidrog till att öka kvinnors möjlighet till utbildning, en egen röst i frågor de själva såg som viktiga, politiskt inflytande, ekonomisk trygghet och bättre hälsa.

De första banbrytarna

Fredrika Bremer (f. 1801), Fredrika Limnell (f. 1816) och Sophie Adlersparre (f. 1823) tillhör de allra tidigaste pionjärerna. Fredrika Bremer är väl beforskad och omskriven på annat håll, varför vi inte närmare beskriver hennes gärningar här. Fredrika Limnell och Fredrika Bremer stiftade en av de allra första föreningarna för hjälp åt barn som blivit föräldralösa genom kolerans härjningar under tidigt 1850-tal. Den utvecklades senare till att bli en av de första fruntimmersföreningarna i Stockholm och därmed en föregångare till senare kvinnoföreningar. Fredrika Limnell kom att stå som ekonomisk garant för många projekt inom kvinnorörelsen. En typisk limnellsk kommentar var: ”Idén är bra, jag betalar!” Med sin breda kompetens i klassiska ämnen och främmande språk etablerade hon också omtyckta salonger – litterära/musikaliska och sociala, både i staden och på Lyran, ett sommarställe vid Mälaren.

Sophie Adlersparre, som i kollektivbiografin ägnas särskild uppmärksamhet för sina insatser på det litterära området, var en driftig organisatör och en stor igångsättare på många områden. Hon grundade söndags- och aftonskolor för arbetarflickor, en renskrivningsbyrå för kvinnor, Stockholms läsesalong, Svenska Röda Korset, Handarbetets vänner, med mera – mestadels tillsammans med andra kvinnor och män, men ofta med henne som den starkast drivande kraften.

Men Adlersparres första stora insats, den som gav henne en röst i offentligheten och en bas för sin vidare verksamhet, var grundandet av *Tidskrift för hemmet* 1859. Tidskriften etablerades tillsammans med väninnan Rosalie Olivecrona. Från och med 1868 var Adlersparre ensam utgivare.[2] Med tidskriften som plattform drev hon frågor rörande kvinnors villkor och rättigheter och arbetade för de många företag hon ömmade för. Som tidskriftsredaktör företog hon resor utomlands för att knyta nyttiga kontakter, och både redaktörskapet och det praktiska arbetet innebar många kontakter med politiskt verksamma män, liksom naturligtvis med kulturpersonligheter. Grundandet av tidskriften blev det första steget mot ett inflytande som förändrade den svenska offentligheten redan innan hon blev Fredrika Bremerförbundets drivande kraft.

[2] Om *Tidskrift för hemmet*, Adlersparre och Roos och deras roll för kvinnlig litteraturforskning, se Anna Nordenstam, *Begynnelser. Litteraturforskningens pionjärkvinnor 1850–1930*. Stockholm/Stehag 2001.

Skolgrundare

Bland de hundratals kvinnor som grundade egna skolor decennierna kring sekelskiftet har vi inom projektet särskilt ägnat tre skolgrundare ett närmare studium. Genom att jämföra Sofi Almquists (f. 1844), Anna Sandströms (f. 1854) och Anna Ahlströms (f. 1863) utbildningsinvesteringar och kapitaliseringen av dessa i form av stora och välrenommerade skolor i Stockholms innerstad blev det möjligt att problematisera de små stegens strategier i relation till strukturella förutsättningar. Den treåriga kursen vid Högre lärarinneseminariet på Riddargatan kunde både användas som utbildningskapital och socialt dito när Sofi Almquist och Anna Sandström efter några år grundade sina egna flick- och samskolor. Med utbildningsdiplom från seminariet och med goda personliga referenser lyckades de – var för sig – både få större donationer som startkapital för sina skolor och ett snabbt ökande elevantal från de relativt välbeställda familjer som sökt sig till de nybyggda kvarteren kring Humlegården. Genom den tredje stiftarinnan, grundaren av Nya elementarskolan för flickor, får vi ett exempel på hur ett nyerövrat akademiskt kapital kunde få avsättning trots att det innehades av en kvinna. Fil. dr Anna Ahlström, vars möjlighet till såväl universitetstjänst som läroverkstjänst var stängd på grund av det statliga yrkesförbudet till högre tjänster, manövrerade skickligt så att hon inom några år kunde titulera sig rektor på ett egenhändigt uppbyggt högre läroverk för flickor med nästan tusen elever.

Men det var inte endast nya skolor som startades och bildades. ”Ständigt var man i farten med att grunda och stifta”, som Anna Sandström skrev när hon blickar tillbaka på sitt 1880-tal. Bland de övriga verksamheter som kunde räkna Anna Sandström som initiativtagare bör särskilt nämnas tidskriften *Verdandi* som under hennes ledning skulle bli den ledande pedagogiska arenan under drygt 40 år (1883–1929). Som Anna Ahlströms andra stiftarbedrift kan vi räkna Akademiskt bildade kvinnors förening (ABKF). År 1904 inbjöd hon sina forna kamrater från Uppsala kvinnliga studentförening till sin skola för konstituerande möte. Tjugo år senare hade de uppnått sitt viktigaste krav: att också kvinnliga akademiker fick tillträde till de lärartjänster på läroverk och universitet som dittills varit förbehållna deras manliga kolleger.

Föreningsstiftare

Karakteristiskt för många av kvinnorna är sålunda deras engagemang på flera olika arenor. Deras strategi tar form i en tid av uppbrott och social förändring. De flesta utnyttjade föreningar och sällskap som en väg att påverka samhällsutvecklingen. Här ska några axplock av detta arbete behandlas.

Visionären Ellen Key är en central gestalt i Stockholms kulturliv; den ende konkurrenten om den ställningen är Strindberg. Ellen Key grundar och är mycket aktiv i Sällskapet Nya Idun, Dräktreformföreningen och Tolfterna. Det

senare är en förening som genom regelbunda samkväm där borgarkvinnor och kvinnor från arbetarklassen möts ska öka förståelsen mellan kvinnor från olika klasser och bidra till arbeterskors bildning. Hon spelar en viktig roll i föreläsningsverksamheten vid Stockholms arbetareinstitut, och som publicist debatterar hon såväl litteratur som kvinnans ställning, kultur, religion, uppfostran och politik. Genom de utmanande ställningstagandena mot det gamla och för något nytt blir Key och hennes person en brännpunkt för tidens sociala spänningar.

Anna Whitlock är en av dem som driver frågor långt bortom sin skolas väggar. De sociala rörelser hon bidrar till att initiera, har sin kärna i kvinnliga nätverk som steg för steg får en fastare organisation: den kvinnliga rösträttsrörelsen, kvinnornas fredsrörelse, kooperationen. Hon engagerar sig också i folkbildning och filantropi. Hon tillhör den grupp kvinnor som instiftar Sällskapet Nya Idun och hon finns bland initiativtagarna till Kommittén för god och billig nöjesläsning.

Efter att under en studieresa till England ha kommit i nära kontakt med kooperationen bildar Anna Whitlock år 1905 Svenska hem, en kooperativ andelsförening för kvinnor, som vinner stor uppslutning och kommer att klara sig väl också ekonomiskt. Hon tillhör kärnan i det nätverk som 1915 organiserar Kvinnornas fredssöndag och sedan fortsätter fredssträvandena; hon upplåter sin skola som mötesplats för detta nätverk. Hennes organisatoriskt skickliga insats som ordförande i Landsföreningen för kvinnors politiska rösträtt får betydelse för rösträttsfrågans lösning. Tiden öppnar rum för nya positioner. Anna Whitlock engagerar sig oupphörligt i ett samhällsbygge av stora mått – ett samhällsbygge grundat mer på sociala rörelser än statliga institutioner. Detta bygge handlar om medborgerlig rätt, om bildningssträvanden och överbryggning av klassmotsättningar. Det handlar inte minst om att kvinnor ska kunna ta sig rätten att delta i samhällsbygget.

En annan flitig föreningsgrundare var fil. dr Ellen Fries. Hon hade en central ställning vid bildandet av Fredrika Bremerförbundet 1884 och Sällskapet Nya Idun 1885. På hennes inititativ grundades också Svenska kvinnors nationalförbund 1896. Andra nyckelkvinnor i vår kollektivbiografi som också studerade i Uppsala men några år senare än Ellen Fries, med Lydia Wahlström som främsta namn, grundade 1892 Uppsala kvinnliga studentförening. Föreningen som framgångsrikt kom att driva de kvinnliga akademikernas intressen blev därtill en viktig källa till livslånga nätverk. Här knöt de kvinnliga akademikerna kontakter med varandra över framtida yrkesgränser.

En annan typ av förening bildade Ebba Lind af Hageby (f. 1839) när hon blivit änka 1889. Den första sjukvårdsföreningen i Stockholm leddes av Lind af Hageby i cirka 20 år, hon samlade en kompetent styrelse omkring sig och anställde sjuksköterskor som vårdade fattiga i deras egna hem. Man kan säga att detta är den första föregångaren till dagens distriktsjukvård. Inrättandet av sjukvårdsföreningen var en milstolpe i den öppna vård i hem som utbildade sjuksköterskor alltfort ägnar sig åt. Nu kallas det avancerad sjukvård i hemmen,

sjukhus- eller primärvårdsansluten hemsjukvård eller liknande. Liksom de flesta kvinnorna var hon aktiv på många fronter, dock ej i rösträttsrörelsen.

Karolina Widerström tillhör också de mest aktiva kvinnorna när det gäller föreningar och sällskap. Efter att under sin studietid ha tvekat om föreningar var det rätta sättet att påverka och låta sig påverkas, blir hon snabbt en av de kvinnor som utnyttjar sitt symboliska kapital på olika poster i föreningar för att förändra och påverka. Vi ser tydliga paralleller till Anna Whitlock; Karolina Widerström var sekreterare och ordförande i Iduns kvinnliga akademi, ordförande i ABKF och också ordförande i Landsföreningen för kvinnors politiska rösträtt under de år då rösträtten förverkligades för kvinnorna. Karolina Widerström utnyttjade även möjligheten att påverka sina frågor genom partipolitiken. De övriga kvinnliga läkarna, liksom successivt många andra kvinnor, utnyttjade ofta Widerströms med tiden växande symboliska kapital, genom att försäkra sig om hennes namn, stöd och medverkan i olika strider. Men läkarna följde också själva hennes exempel genom att ta initiativ till och att engagera sig i nationella och internationella föreningar. På initiativ av Ada Nilsson (f. 1872) och kollegan Julia Kinberg startades Frisinnade kvinnor 1914. Det första mötet skedde i den senares hem, där en rad kända kvinnor samlades, bland dem skrivande kvinnor som Elin Wägner och Marika Stiernstedt. Ada Nilsson blev småningom en viktig medlem i Fogelstadsgruppen och startade och var ansvarig utgivare för tidskriften *Tidevarvet* under hela dess existens (1923–1937).

Inspektriser och entreprenörer

Flera av de kvinnor vi studerat tillsattes som inspektriser inom sina specialområden. Den mest bemärkta inspektrisen var utan tvekan Kerstin Hesselgren (f. 1872), som dels var bostadsinspektris vid Stockholms hälsovårdsnämnd, skolköksinspektris vid Stockholms folkskolor 1906–1913, dels yrkesinspektris åren 1912–1934. Hennes stora intresse var kvinnors arbetsliv, vilket hon också arbetade med i politiska uppdrag. Kerstin Hesselgren valdes som första kvinna in i riksdagens första kammare. Hon, som många av våra pionjärkvinnor, hade inga mallar att gå efter utan fick skapa sådana för sin praktik. Hon genomförde inspektionsresor och förverkligade med tiden en stor plan: förbättrade levnadsförhållanden för kvinnor genom bostäder, kost, spar- och försäkringsväsende bland mycket annat. Hon lyckades få Tobaksmonopolet att anställa en personalkonsulent och ordnade kurser för denne och företagets arbetsledare. Hon vände sig emot tanken på arbetare som nummer vid ett löpande band och engagerade sig också för psykisk hälsovård. Inte för inte kallades hon ”Kerstin den första”. Kerstin Hesselgren fanns också med bland kvinnorna i Fogelstad och därmed i arbetet för att öka kvinnors allmänbildning och samhällsengagemang.

Inspektriserna var en ny yrkeskår som utgjorde en länk mellan beslutsfattare på statlig eller kommunal nivå, utbildningar och arbetsliv. De synlig-

gjorde förhållanden i skolor och arbetsliv, m.m. genom att granska, rapportera och korrigera. De kom därmed att ange normer för vilken kvalitet som skulle gälla för verksamheterna.

De privat verksamma entreprenörerna bidrog till att öppna nya yrkesmöjligheter för andra kvinnor och steg också själva genom sin verksamhet ut i offentligheten. En framstående yrkeskvinna var Augusta Lundin (f. 1840). Hennes bana började i Kristianstad, där hon verkade i faderns skrädderi. I tjugoårsåldern lämnade hon hemstaden för Stockholm, där hon under ett par år var anställd i en hattaffär. En egen liten ateljé utvecklades på 1870-talet till ett modemagasin. När affärerna gick bra flyttades verksamheten till Brunkebergstorg, som hade en karaktär av en för sin tid modern storstad. Augustas framgångar var betydande. Hon reste årligen till Paris för att få intryck och se det aktuella modet och köpa tyger. Hennes modehus var det framgångsrikaste av alla på sin tid. De som lät sy sina kläder i hennes ateljé kom från samhällets övre skikt och en av kunderna var drottningen. Hon sydde den klänning som Selma Lagerlöf bar när hon tilldelades Nobels litteraturpris.

Som välkänd och erkänd föreståndarska för sin firma deltog Augusta Lundin också i opinionsbildningen. Hon fick uppdraget av Reformdräktsföreningen att sy upp en förenklad modedräkt som representerade en reaktion mot det rådande fysiskt plågsamma kvinnomodet, ett mode som hon samtidigt själv var en företrädare för. Dessa dubbla roller, att både företräda det rådande modet och samtidigt stödja dess opposition, måste ha vållat henne huvudbry. Framgångarna för Augusta Lundins modehus berodde sannolikt på att hon följde med vad som hände på modets viktigaste scen, i de franska modehusen.

Hulda Lundin (f. 1866) hade precis som sin storasyster en entreprenörs sinne. Hon valde också att inrikta sin verksamhet på textil, men på något helt annat än parisiskt dagsmode. Hulda Lundin kom till Stockholm och fick tjänst som folkskollärarinna med dispens, eftersom hon saknade formell kompetens. Inom Stockholms folkskolor kom hon att utveckla skolslöjd för flickor, som hon för övrigt var inspektris för i tjugo år, till ett ämne med gemensam lärogång för alla flickor. Hon startade också ett handarbetslärarinneseminarium, som utvecklades från korta kurser till en gedigen yrkesutbildning. Tack vare att hennes metod fick ett så starkt genomslag, har den svenska slöjdundervisningen för flickor i den obligatoriska skolan givit generationer av flickor och kvinnor ett gemensamt kulturellt arv.

Agda Östlund var, som tidigare nämnts, en av de första riksdagskvinnorna i landet. Hon var den första som stod i talarstolen i andra kammaren, vilket naturligtvis blev mycket uppmärksammat. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning skriver: ”Den klara och kloka framställningen blev tilltalande inte minst på grund av talarinnans vackra stämma, som hon begagnade med en omsorg, mycket ovanlig i riksdagshuset. Komma hennes systrar att lika förståndigt begagna ordet, skola de avväpna dem, som varit tveksamma om vad kvinnan hade

på den galejan att göra."[3] *Dagens Nyheter* berömde henne för den ädla konsten att hålla sig till saken, vilket enligt tidningen inte hörde till riksdags*männens* egenskaper. Östlunds förmåga att – som kvinna – hålla sig till sakfrågan och att formulera sig väl och vackert, medförde att kvinnorna fick ett gott mottagande. Samtidigt visar citatet att manliga journalister kände sig föranlåtna att kommentera röstläge och framträdande som något specifikt kvinnligt.

På skilda sätt tog således kvinnorna initiativ till att skapa nya inslag i Stockholms offentliga liv. De minst offentliga är salongerna, men dessa är ändå något som många olika personer med inflytande i samhället har tillgång till. I salongerna träffar deltagarna många andra, diskuterar och tar förmodligen intryck av de livliga diskussionerna. Därigenom fick händelser i en salong vidare spridning i efterskott. Föreningsbildningen blir ett allt vanligare inslag i det offentliga livet och småningom ett etablerat sätt att hantera samhällsproblem. Den vidaste offentligheten är riksdagen där allt som sägs och görs noteras systematiskt, kommenteras i press och människor emellan, bemöts eller beröms.

Publicering

Litteraturen var vid den här tiden fortfarande ett starkt mansdominerat område, trots kvinnornas frammarsch. Ungefär en fjärdedel av fiktionsutgivningen för vuxna under senare delen av 1800-talet var skriven av kvinnor. Men hur stor andel skrivande och publicerade kvinnor man finner beror på var man tittar. Ser vi på barnboksutgivningen är förhållandena helt andra. Av prosaberättelser för barn och ungdom var 1890 drygt 60 procent skrivna av kvinnor, och år 1900 hade andelen kvinnliga författare i samma kategori ökat till drygt tre fjärdedelar.[4] Siffrorna talar sitt tydliga språk. Trots den framgång ett fåtal kvinnliga författare av skönlitteratur för vuxna hade rönt kopplades kvinnornas verksamhet vid tiden kring sekelskiftet 1900 gärna samman med barnets sfär. Det var emellertid inte bara barnlitteraturen som var en kvinnogenre. Kvinnorna spelade även en viktig roll som författare av religiös litteratur. Den bestod av uppfostrande och uppbyggliga berättelser som bland annat kunde ingå i frikyrklig periodika. Mönstret är entydigt. De kvinnliga författarnas produktion befinner sig inte bara främst inom särskilda områden. Dessa områden – böcker för barn och uppbyggelselitteratur – hade också sin plats i nedre delen av den litterära hierarkin.

Inom projektet har vi framförallt studerat kvinnliga litteraturkritiker och deras vägar ut i offentligheten. Litteraturkritiken var i ännu högre grad än skönlitteraturen för vuxna förbehållen männen, vilket knappast är förvånande med tanke på kritikens konsekrerande roll. I början av 1890-talet kunde de svenska

[3] Hulda Flood, *Agda Östlund. Pionjär i genombrottstid*, Stockholm 1954, p. 61.

[4] Johan Svedjedal, *Författare och förläggare och andra litteratursociologiska studier*, Hedemora 1994, pp. 82 f.

kvinnliga litteraturkritikerna räknas på ena handens fingrar. Vid 1900-talets början var de flera, men de utgjorde fortfarande en liten grupp. De flesta verkade i dagspressen, andra i den periodiska pressen. Kritiker som enbart hade till uppgift att svara för barnboksbevakningen knöts nu också till tidningarna.

Kvinnliga nätverk och kvinnolitterär offentlighet

Det är uppenbart att dessa kvinnors omedvetna och medvetna strategier för offentlighet till stor del vilade på ett väl utvecklat socialt nätverk, ett socialt kapital som ofta var ärvt och ibland förvärvat. Av det tjugotal kvinnor vars banor vi granskat hade åtminstone hälften ett ärvt socialt kapital som tycks ha spelat roll för deras möjlighet till publicering. För andra betydde maken och hans kontakter en betydande roll. Men vi vill också understryka de kvinnliga nätverkens betydelse. Nätverk mellan intellektuella kvinnor etablerades under utbildningstiden vid Högre lärarinneseminariet eller Uppsala universitet, inom ramen för den organiserade kvinnorörelsens verksamheter och i det kvinnliga sällskapsliv som Sällskapet Nya Idun är ett exempel på. Ofta var nätverken långlivade och rörde sig över alla de tre nyss nämnda områdena. Dessa vänskapsband bör ses som ett socialt kapital, det vill säga en gemensam tillgång som individer inom gruppen kunde realisera och utväxla mot andra typer av kapital. Så skedde till exempel när Klara Johanson, recensent i *Stockholms Dagblad* 1900–1910, fick möjlighet att börja skriva i Fredrika Bremerförbundets tidskrift *Dagny*, och förmodligen också när hon fick tillgång till *Ord och Bilds* spalter. Nätverkens betydelse för de kvinnliga skönlitterära författarna ska heller inte underskattas. De kunde vara av vikt både för en framgångsrik författare som Selma Lagerlöf och för mindre etablerade skribenter. Kvinnorna var i regel inga utmanare. Deras agerande vittnar inte om någon strävan att ifrågasätta det som Bourdieu benämner fältets doxa – även om undantag finns. Man var beroende av dem som innehade makten, det vill säga männen, och ville man bli etablerad hade man i regel inte råd med öppen konfrontation. En som alltifrån början var medveten om vikten att anpassa sig efter de regler som gällde inom litteraturens område var Selma Lagerlöf.

Deltagande i den organiserade kvinnorörelsens verksamhet kan för de kvinnliga litteraturbedömarnas del i sig ses som en strategi för publicering, eftersom ungefär hälften av dem av har en bakgrund inom kvinnorörelsen. Andra utan den bakgrunden skrev i dess publikationer. Åter andra skrev om just ”kvinnofrågor”, och dit kan man även räkna dem som recenserade barnlitteratur. Vidgar vi blicken och ser till mer än bara litteraturkritikerna, till en litterär offentlighet i vid mening och till det faktum att många kvinnor på sin väg ut i offentligheten inte ägnade sig bara åt ett område, tycks det t.o.m. rimligt att vid den här tiden urskilja en särskild *kvinnolitterär* offentlighet, det vill säga ett område av det tryckta ordets offentlighet som kännetecknas av att där verkar framförallt just kvinnor.

Inom denna kvinnolitterära offentlighet ryms då såväl kvinnotidskrifter med deras olika typer av bidrag och de litterära genrer där kvinnor företrädesvis verkade, som kvinnors bidrag till skoldebatt eller social debatt.

Barnet i centrum

En inriktning på barnet tycks ha fungerat som en strategi för att kunna publicera sig om man var kvinna. I den borgerliga kultur som kännetecknade sekelskiftet 1900 kom barnet i centrum på ett annat sätt än tidigare. Man kan rentav tala om en kult av barnet, bland annat under inflytande av Ellen Keys visionära skrifter, särskilt *Barnets århundrade* från 1900.

Litteraturen gav modeller för barnens fostran. Därför blev barnlitteraturen särskilt viktig, och den första blomstringsperioden i svensk barnlitteratur infaller åren runt sekelskiftet 1900. Här var det kvinnorna som gick i bräschen med namn som Elsa Beskow, Laura Fitinghoff, Helena Nyblom och Anna Maria Roos. Flera av dessa kvinnor sysslade även med annat än barnlitteratur. De var mångsysslare, något som i många fall kan ses som en medvetet vald strategi.

Ytterligare en skrivande kvinna, Gurli Linder, har utan tvekan bidragit till att förändra offentligheten. Gurli Linder recenserade barnböcker i *Dagens Nyheter* från 1900 och under tre decennier framåt. Under hennes tid blev *Dagens Nyheter* ett ledande organ i fråga om barnbokskritik, och Linder kan ses som en av de första specialiserade barnboksrecensenterna, som regelbundet och systematiskt sökte överblicka vad som erbjöds barnen på bokmarknaden. Hon var pionjär, och som barnboksbedömare var hon en auktoritet vars ord vägde tungt. Hennes två debattböcker om barns och ungdomars läsning från 1910-talet gav inspiration till den samtida debatten om barns litteraturförsörjning och kom för lång tid framåt att fungera som ett slags handböcker på barnlitteraturområdet.

Också Marie Louise Gagner sätter avtryck i samtiden. Hon blir en av dem som drar ut för att rädda barnets själ från smuts, sjukdom och omoral. Här möter hon gensvar från inflytelserika grupper, inte minst ur frisinnade kretsar. Gagner agerar utifrån den bas och det erkännande som tjänsten som adjunkt och senare lektor vid statligt folkskoleseminarium medför. Läroboksförfattande och recension av barnböcker utvidgar hennes plats i offentligheten. Främst tar hon emellertid plats tack vare skickligt iscensatta utspel i form av uppmärksammade föredrag i Pedagogiska sällskapet. Här talar hon i barnets namn – det abstrakta barnet i förra seklets början, visionärt tecknat av Ellen Key. Barnet som symboliserar natur, utveckling och en ljus framtid. Barnet som måste räddas för att rädda nationen. Som en följd av hennes utspel instiftas statlig filmcensur och själv blir hon en av de första filmcensorerna.

Politiska samtal, forskning och skolböcker

Men det var alltså inte endast inom den strikt kulturella sfären som gruppen stockholmskvinnor lät sina texter nå offentligheten. Påfallande många av de pedagogiskt och socialt verksamma författade läroböcker, skrev artiklar och förde på olika sätt politiska samtal om bildningsfrågan, utbildningssystemet och om sociala frågor.

Bland de akademiskt skolade kvinnor som sökte sig till flickskolornas lärarkollegier finner vi många vana och drivna skribenter. Fil. dr Ellen Fries författade t.ex. skarpa artiklar om flickskolans innehåll och utformning och fil. dr Astrid Cleve von Euler gav ut en mycket uppskattad lärobok i kemi. Men det var framförallt inom andra områden än de pedagogiska som deras skrifter nådde offentligheten. Ellen Fries, Lydia Wahlström, Sigrid Björklund och Sigrid Leijonhufvud var historiker eller historiskt intresserade och producerade välrenommerade böcker inom området. De två förstnämnda skrev också böcker och artiklar med kvinnopolitiskt innehåll. Även andra deltog i den offentliga debatten, publicerade forskningsrapporter eller skrev skönlitterärt.

De välutbildade lärarinnorna på folkskollärarseminarierna skrev också de läroböcker, artiklar, recensioner, utredningstexter och forskningsrapporter. Hedwig Sidner utredde fortsättningsskolor och Marie Louise Gagner var i högsta grad produktiv som läroboksförfattare och barnboksrecensent. Docent Eva Ramstedt bedrev forskning om radium hos Marie Curie i Paris; hon gav ut flera populärvetenskapliga skrifter. Anna Sörensen är nydanande som läroboksförfattare i kristendomskunskap, hon är flitigt verksam som publicist i dags- och fackpress och hon lämnar tunga bidrag i skrivandet av folkskolans och lärarutbildningens historia. I Sörensens texter fabriceras ett barn av inre godhet, ett barn i läroplanens centrum. Det nya seklets läroplan har sin grund i kunskapen om barnets natur, vunnen genom vetenskaplig forskning; följaktligen bör urvalet av ämnesinnehåll bestämmas utifrån barnets mottaglighet och behov. Barnet som projekt blir till en del i seminarielärarinnornas strategi.

En av de mer bemärkta publicisterna inom den pedagogiska sfären var skolstiftarinnan Anna Sandström. Startskottet till hennes skriftställeri var en radikal artikel med förslag till förändring av hela det svenska utbildningsväsendet. Under manlig pseudonym ”Uffe” och med Sophie Adelsparres *Tidskrift för hemmet* som inramning blev hennes debut både uppmärksammad och väl mottagen. Under de närmaste 50 åren skulle hon komma att vara en av de mest flitiga och respekterade skribenterna i den pedagogiska frågan. Men vi finner henne också tidvis på barrikaderna i polemik med August Strindberg och Ellen Key.

Texter för hälsa, vård och filantropi

De kvinnliga läkarnas genre var framförallt facklitteratur och de vände sig i första hand till kvinnor, inte minst lärarinnor för att stödja dem i deras fostransarbete. Sexualupplysningen var deras viktigaste intresseområde. De menade att de hade en särskild uppgift att förmedla sin kunskap om kroppen och dess fysiologi till allmänheten och lärarinnorna blev en väsentlig kanal till barnen och hemmen. Den sakliga informationen i sexualfrågor kombinerades med ett etiskt och moraliskt förhållningssätt. De var uppfyllda av att förmedla visionen om den goda sexualiteten och dess förbindelse med kärleken och äktenskapet. Karolina Widerströms och hennes kollegors föreläsningar för lärarinnor blev inte sällan tryckta och kom därmed en större krets till del. Widerströms bästsäljare behandlade kvinnors hygien, vände sig till allmänheten och utkom i sju upplagor, den första 1889. Flera kolleger publicerade också upplysningsskrifter för allmänheten och handledningar för lärares lektioner i sexuella frågor.

Ada Nilsson var emellertid den i särklass flitigaste skribenten bland läkarna. Som ansvarig utgivare för *Tidevarvet* förde hon ett kontinuerligt politiskt samtal med läsekretsen i frågor om fred, kvinnors och barns rättigheter, sociala reformer m.m. I *Tidevarvet* kunde kvinnorna stödja varandras initiativ, recensera föreläsningar, lyfta fram böcker och artiklar och driva opinion. Som exempel på skönlitteratur kan vi nämna att Andrea Andreen och (den då blivande nobelpristagaren) The Svedberg skrev sagor till varandra som ett sätt att kommunicera sin syn på sitt förhållande och dess svårigheter.

Systrarna Agda och Gerda Meyerson (födda 1866) växte upp i ett judiskt hem, präglat av filantropi och entreprenörskap. Gerda Meyerson var en av initiativtagarna till Centralförbundet för socialt arbete, som bildades 1903 och samlade många av samtidens aktiva kvinnor. CSA gav kurser och är en föregångare till det första socialinstitutet i Stockholm. Gerda Meyerson startade också på 1920-talet föreningen Dövas väl, ett initiativ som hängde samman med att hon själv hade en förvärvad hörselnedsättning. Båda systrarna skrev, men deras skrifter skiljer sig åt till sin karaktär. Agda Meyerson skrev inom ramen för sitt livsuppdrag i den unga sjuksköterskekårens tidskrift. Hon publicerade också några häften om utvecklingen av den svenska sjukvården, barna- och barnsjukvården, kirurgins utveckling och etik i vården. Dessa skrifter skrevs förstås inte med litterära ambitioner, deras inriktning var snarast historiskt saklig. Hon fungerade som sekreterare i den statliga utredning om sjuksköterskors arbets- och utbildningsförhållanden som publicerades 1916.

Tvillingsystern Gerda hade däremot ambitioner att bli författare. Sent i livet deklarerade hon också att hon helst vill benämnas skriftställarinna. Vid 1890-talets början hade hon under loppet av några år publicerat tre skönlitterära böcker, en för barn, en för unga flickor och en för vuxna. Men hennes skönlit-

terära författarskap ersattes senare av en mängd artiklar och småskrifter på det sociala området. Ett viktigt bidrag till kunskapen om hur arbetarklassen kunde ha det är den omfattande utredning *Svenska hemarbetsförhållanden* hon gjorde 1907, på CSA:s initiativ. I den beskrevs hemarbetarnas arbete för andras räkning i sina egna hem. Arbetet skedde ofta under eländiga förhållanden, med långa arbetsdagar och usel lön. Utredningen kom också med förslag till förbättringar, exempelvis reglerad arbetstid och fackligt engagemang. Gerda Meyerson skrev också en liten bok om sin kristna övertygelse – en modig markering för en judiskt fostrad kvinna.

Kvinnornas publicistiska verksamhet satte tydliga avtryck i offentligheten och medverkade till att skapa en marknad för nya litterära genrer. I en litterär offentlighet började de kvinnliga kritikerna en vandring från periferi mot centrum, och genom det erkännande av kvinnan som Selma Lagerlöfs Nobelpris innebar öppnades möjligheter för skrivande kvinnor att revidera sin självbild. Litteratur för barn, liksom skrifter om barn och barndom, religion, uppfostran, socialt arbete och hälsa var områden där många av kvinnorna engagerade sig, både som författare och recensenter. De spred sin kunskap och sina ställningstaganden till en bred läsekrets och bidrog därigenom till att påverka många människor och även det offentliga livet.

Formering för offentlighet – en sammanfattning

Vi har här tecknat glimtar av ett kollektiv av kvinnor. Utbildning, stiftande och publicering har fungerat som strukturerande teman när vi vaskat fram de strategier kvinnorna brukat i sina vägar ut. De strategierna kan te sig tämligen medvetna och relaterade till bestämda val.

Men här och var skymtar strategier av ett annat slag; strategier över vilka den handlande individen kanske inte själv reflekterat så mycket, strategier inbäddade i situationen eller gestaltade av personens habitus. Ambivalensen, de strategiska kompromisserna, att ta steg efter steg i prövandet av möjligheters gränser, eller att satsa djärvt, göra starka utspel, kan utgöra sådana strategier.

Uppenbar är utbildningens stora betydelse. Utbildning kunde vara en strategi för att nå fram, för att få tillgång till det sociala och kulturella kapital som krävdes för en synlig position i det offentliga. Utbildningar i form av framväxande flickskolor, samskolor, sjuksköterskeskolor och seminarier blev ställen där levebröd kunde tjänas, när inte så många möjligheter fanns. Skolor kunde stiftas eller hela skolsystem reformeras. Tidens stora omvandlingar ställde krav på skolor för många fler, och för andra grupper och samhällsklasser än tidigare; omvandlingarna utmanade det givna innehållet och den etablerade pedagogiken. Här bidrog kvinnorna på ett genomgripande vis.

Den sociala frågan flätades samman med den pedagogiska. Reformpedagogik, läroplansarbete, läroböcker, barnlitteratur som visade hur man borde leva, socialt arbete för barnets skull – i barnets nya århundrade var det många som talade i barnets namn. De kvinnliga läkarna var givna bundsförvanter i arbete för att rädda barnet och kvinnan, skapa sundare hem och bättre levnadsvanor. Den kulturella sfärens kvinnor tog i litterär form upp frågor om äktenskaps- och sexualmoral till allmän debatt. Det filantropiska arbetet förenade kvinnor ur skilda läger; här var det naturligt att engagera sig som kvinna antingen man var folkskollärarinna eller drottning. I spåren av sammanvävda sociala, litterära och pedagogiska intressen skapades institutioner för sjukvård, hälsa, socialt arbete, undervisning och kultur.

Stiftandet kunde gälla skolor, tidskrifter, föreningar, sällskap men även institutionella ordningar som statlig filmcensur. Kvinnorörelsen och fredsrörelsen blev stora samlande arenor, där nätverk utvecklades och ett skickligt organisatoriskt arbete gav resultat. De sociala rörelserna kan ses som viktiga delar i den politiska mobilisering som präglade tiden. Rösträttsrörelsen möjliggjorde att ett – till en början litet – antal kvinnor tog plats i riksdagen, för att sedan i sin tur bidra till att kvinnors möjliga positioner ytterligare förflyttades. I föreningsarbetet, liksom i reformarbetet på skolans och det socialas område, speglas hur framgångsrik den dubbla strategi var, som många kvinnor tillämpade: att både initiera särskilda kvinnoaktioner och att gå i allians med inflytelserika och positivt inställda män. Kvinnornas nätverk spelade en viktig roll för deras konkreta möjligheter att ta det offentliga i bruk. Nätverksrelationer kunde utväxlas som socialt kapital som kom hela gruppen till del. Villkoren för att sätta sociala eller kulturella tillgångar i rörelse var olika beroende på i vilken samhällsklass eller utbildningsmiljö kvinnan hade sina rötter, men ett förvärvat kapital – genom egen utbildning och egna nätverkskontakter – kunde också få avsevärd betydelse. Sambanden ter sig inte enkla mellan uppväxtmiljö, ålder och strategiska val.

Växelbruket, det mångskiftande engagemanget, att satsa på flera olika arenor samtidigt var typiskt för många kvinnor. Att vara gränsgångare tedde sig oproblematiskt i en tid, när olika samhälleliga områden befann sig i stark förändring och när professionaliseringen av det sociala, kulturella och pedagogiska arbetet ännu inte befästs. Kvinnornas rörelser tvärs över offentligheten bidrog till att en del av dem satte betydande avtryck. Gränsöverskridandet kan emellertid också ses som en underordningens strategi. När anställning som lärare i läroverk visade sig omöjlig för de kvinnor som kostat på sig en lång, akademisk utbildning, följd av provår, tvingades de söka andra vägar. När den manligt dominerade litterära offentligheten värnade positioner och gränser, kunde kvinnor skapa ett eget rum genom att förena publicistiskt arbete för och om barn med arbete i kvinnorörelse eller skola. Den kvinnooffentlighet som vi kunnat urskilja, inte minst på det litterära området, ter sig präglad av ambivalens.

Vår berättelse tonar fram mot en fond av kvinnor som *inte* fann vägar ut. Samhällsstrukturella villkor, liksom familjer, fäder, mödrar, makar, barn, kunde göra det lättare eller svårare att utveckla eller använda de strategier vi tecknat här. Vårt fokus har varit pionjärkvinnorna, de som trots djupgående hinder såg och kunde förvärva redskap att bryta mot det givna och att därigenom gå före. Vi har visat hur dessa stockholmskvinnor inte endast lyckades förmera sina egna tillgångar utan också som grupp kom att förändra det offentliga landskapet.

Vid ett perspektivs gränser

”Governmentality” och det historiska studiet av friheten

Johannes Fredriksson

Inledning – en kritisk analys av frihet

Utan tvekan är *frihet* en av vår tids högst uppskattade och mest spridda ideal. Trots att frihet inte alltid är okontroversiellt – djurens frihet och fri abort är exempel på detta – så är frihet ett tillstånd som förefaller vara både naturligt och önskvärt.

Frihet förespråkas följaktligen i allehanda sammanhang. I den politiska sfären talar vi om yttrandefrihet, mötesfrihet och fria val. Fri oberoende journalistik, konstnärens frihet, och den fria forskningen omhuldas inom kulturens område. I våra privata liv är frihet ett självklart ideal när det gäller arbete, kärlek, konsumtion och sexualitet. Så även inom det område som utgörs av utbildning och fostran. Frihet är utan tvekan ett centralt begrepp i allt från hemmets uppfostran till undervisning i grundskolan och lärarutbildningens utformning.

Frihetsbegreppets starka position i vårt samhälle kräver en kritisk analys. Under de senaste femton åren har också en rad utbildningshistoriska studier publicerats i ämnet.[1] Dessa har tagit sin utgångspunkt i en vidareutveckling av Michel Foucaults maktanalys, som går under beteckningen ”governmentality”, och problematiserar på olika sätt friheten och dess utövande ur ett maktperspektiv.[2]

---

[1] Utbildningshistoria betraktas här i bred bemärkelse som ”det historiska studiet av bildning, utbildning, undervisning, fostran och lärande”. Esbjörn Larsson, *Inventering av utbildningshistorisk forskning vid svenska lärosäten*, SEC Research Reports, Uppsala 2003, p. 7.

[2] För en översikt över denna forskning, se Colin Gordon, Peter Miller & Graham Burchell, *The Foucault effect. Studies in governmentality. With two lectures by and an interview with Michel Foucault*, London 1991, Thomas Osborne, Nikolas Rose & Andrew Barry, *Foucault and political reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, Harvester Wheatsheaf, London 1996, Nikolas Rose, *Powers of freedom. Reframing political thought*, UCL Press, Cambridge 1999, och Jonas Larsson, ”Ordalek och styrningskonst”, i *Historisk tidskrift*, 2005, vol. 3 och där anförd litteratur.

Denna utveckling har givetvis uppmärksammats och försök har gjorts att definiera vad det är som kännetecknar detta så kallade ”styrningsperspektiv” på frihet som framträtt i den växande svenska och internationella litteraturen.[3] Avsikten med denna artikel är att göra det motsatta. Med utgångspunkt från den svenska styrningslitteraturen är syftet att, genom en jämförelse med Foucaults maktbegrepp, försöka definiera några av begränsningarna hos begreppet ”governmentality” och det styrningsperspektiv som det gett upphov till. Följaktligen, det är min förhoppning, kommer jag därmed att kunna visa på några möjligheter till att vidareutveckla styrningsperspektivets analys av frihet.

Foucaults maktbegrepp

Vid ett försök att karaktärisera radikaliteten och det särpräglade hos Foucaults maktbegrepp bör man sträva efter att undvika några av de återkommande definitionerna.[4] Att Foucault hävdar att makt är en relation snarare än något som ägs, är en sådan.[5] Problemet med denna definition är att den är allt för vid och att den därför inte kan fånga det särskilda med just Foucaults maktbegrepp. Makt är, vilken definition man än använder sig av, ett socialt fenomen och som sådant inbegriper det relationer mellan människor.

Att makt enligt Foucault är produktivt, snarare än begränsande och repressivt, är även det ett påstående som är korrekt.[6] Foucault tog tydligt avstånd från föreställningar om makt som något som endast ligger som en slags tyngd på människor och förhindrar dem från att vara det de egentligen är, och leva det liv som de egentligen vill leva. Men om detta vore kärnan i Foucaults maktbegrepp, så vore det inte särskilt radikalt, utan endast en enkel negation av tidigare föreställningar om makt som repression.

---

[3] Se t.ex. Colin Gordon, ”Governmental rationality. An introduction,” i Gordon, Miller & Burchell, op. cit. 1991; Rose, op. cit. 1999; Mitchell Dean, *Governmentality. Power and rule in modern society*, Sage, London 1999. Svenska exempel utgörs av Kenneth Hultqvist och Kenneth Petersson,”Nutidshistoria. Några inledande utgångspunkter”, i *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik. Texter om maktens mentaliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och bio-politik*, Kenneth Hultqvist och Kenneth Petersson (red.), Stockholm 1995, och Larsson, op. cit. 2005.

[4] Min tolkning av Foucaults maktbegrepp utgår framförallt från Foucaults artikel ”*The subject and power?*”, som utvecklar de sporadiska resonemang om makt som återfinns i *Övervakning och straff* och *Sexualitetens historia I*. Michel Foucault, ”The subject and power”, i James D Faubion (red.), *Essential works of Foucault, 1954–1984, Power*, New York 2000; Michel Foucault, *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*, Arkiv moderna klassiker, Lund 1987, Michel Foucault, Arkiv, 2002. Nikolas Rose tolkning av Foucaults maktbegrepp har också varit av stor betydelse, se Nikolas Rose, op. cit., 1999.

[5] Se t.ex. Sophia Lövgren, *Att skapa ett framtidens folk. Governmentality och miljödiskurs i modern svensk bostadspolitik. Miljonprogramsområdet Navestad,* Linköping studies in arts and science, 259, Linköping 2002, p. 24 och där anförd litteratur.

[6] Se t.ex. Michel Foucault, op. cit., 1987, p. 253.

Foucaults förslag om att man inom maktanalysens område, bör hugga huvudet av kungen, är en tredje tes med stor betydelse för hur makt bör studeras.[7] Emellertid utgör den ingen självklar utgångspunkt för ett försök att fånga det radikala i Foucaults maktbegrepp. Detta eftersom nämnda tes innebär en utvidgning av ett traditionellt maktbegrepp, snarare än en radikal förändring av densamma.[8]

Poängen med Foucaults maktbegrepp, som jag tolkar det, är i stället något mycket mera grundläggande. Oavsett vilken ståndpunkt som man utifrån ett traditionellt maktbegrepp intar i de ovan ställda frågorna, så utgår man nämligen från samma grundläggande antagande. Oberoende om man antar att maktutövning är en relation eller något som ägs, något produktivt eller något repressivt, något som tillhör staten eller något samhälleligt, så antar man att det finns ett allmänt fenomen i samhället (makt) och att detta fenomen har antingen den eller den egenskapen. Man antar med andra ord att makten har en natur eller ett väsen.

Foucaults radikalitet består i att han överger denna föreställning, och därmed också själva ambitionen att definiera maktens natur. I stället väljer han att betrakta makt som om det endast vore frågan om enskilda fall av maktutövning.[9] ”Makt” betraktas därmed som endast en samlande beteckning för olika former av styrning, ”the conduct of conducts”, som kan beskrivas i termer av fostran, utbildning, terapeutiska insatser eller disciplinering.[10]

Denna i grunden nominalistiska och anti-essentialistiska hållning hindrar naturligtvis inte Foucault från att presentera teser om makt. Ett faktum som inte minst resonemanget ovan visar på. Det som kännetecknar dessa kommentarer, vilket skiljer dem från traditionella maktteoretikers utläggningar, är dock att de inte är djupsinniga filosofiska iakttagelser kring maktens väsen. I stället är de endast metodologiska utgångspunkter eller försiktighetsåtgärder för historiska undersökningar av hur makt utövas.[11]

---

[7] Se t.ex. Jonas Larsson, op. cit., 2005, p. 446, Claes Ekenstam, *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700–1950*, Gidlund, Hedemora 1993, p. 296.

[8] Michel Foucault, op. cit., 2000, pp. 122 f.

[9] Ibid, p. 340.

[10] Ibid., p. 341.

[11] Att Foucault hävdar att makt är maktutövning bör således inte förstås som en teoretisk tes om maktens natur – det vore motsägelsefullt – utan bör uppfattas som endast en rekommendation för en maktanalys. Michel Foucault, ”Questions of method”, i Gordon, Miller & Burchell, op. cit. 1991, pp. 73 f.; Michel Foucault, *Society must be defended. Lectures at the Collége de France, 1975–76*, New York 2003, p. 27; Thomas Flynn, ”Foucault and historical nominalism”, i Harold Allen Durfee & David F. T. Rodier (Red.), *Phenomenology and beyond. The self and its language*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1989, pp. 134 f.

En liberal styrningsrationalitet

I beskrivningen av maktutövningen i det moderna samhället följer styrningsperspektivet Foucaults maktanalys i spåren. Studiet av maktutövning vidgas från en traditionell statlig sfär till att även omfatta andra delar av samhället. Föreställningen om makten som repressiv överges också. I centrum för de teoretiska diskussionerna och de empiriska studierna placeras i stället en form av maktutövning – en liberal styrningsrationalitet – där individens frihet spelar en viktig roll.

Utifrån Isaiha Berlins numera klassiska distinktion mellan negativ och positiv frihet kan man hävda att denna styrningsrationalitet karaktäriseras av båda dessa former av frihet.[12] Styrningsrationaliteten utmärks av negativ frihet i den bemärkelsen att dess maktutövning är begränsad. Det finns, vilket det liberala styrets analytiker hävdar, en rädsla för att styra för mycket inom denna form av maktutövning. Kännetecknande för den liberala styrningsrationaliteten är också den framträdande plats som den ger åt den positiva friheten. Denna form av maktutövning ger nämligen den enskilde individen möjligheter att utöva sin frihet i en reglerad form. Både genom att utrusta individen med yttre möjligheter att utöva sin frihet, och med en inre förmåga att reglera sitt beteende på ett sådant sätt att individen kan leva ett fritt liv. Exempelvis kan detta bestå i att både skapa förutsättningar för en fri arbetsmarknad och att förse individen med sådana attityder och värderingar att denne kan hantera ett fritt arbetsliv.[13]

Internationellt har ett antal viktiga undersökningar behandlat hur man inom olika områden i samhället försöker fostra människor till självreglerande fria individer, samtidigt som man förser dem med en frihet att utöva. Skolan, familjen och staden är några av samhällets institutioner som undersökts närmare i tre uppmärksammade internationella studier.[14] Inom svensk utbildningshistoria har undersökningar utifrån ett liknande perspektiv utförts inom en rad områden. Framförallt har dessa berört frihetens 1900-tals historia. Redogörelser har lämnats över den roll frihet och talet om frihet spelat i förskolans styrdokument, föreställningar om fritidsgården, fångvården och dess syn på fången, lokala beslutsfattares syn på folkbibliotekens funktion, sinnessjukvårdens utformning, bostadspolitik och stadsplanering. Undantaget är Frans Lundgren som i sin avhandling redogör

---

[12] Med denna distinktion ville Berlin skilja mellan en (negativ) frihet som innebär frihet *från* yttre påverkan, och en (positiv) frihet som bestod i den frihet *till* exempelvis utbildning eller hälsovård som förutsätter samhälleliga åtgärder. Isaiah Berlin, *Fyra essäer om frihet*, Stockholm 1984. Jfr Rose, op. cit. 1999, p. 67. Beskrivningen nedan av den liberala styrningsrationaliteten tar sin utgångspunkt i Rose, op. cit. 1995, och Larsson, op. cit. 2005.

[13] Jfr Rose, op. cit. 1999, p. 65.

[14] James Marshall, *Michel Foucault. Personal autonomy and education*, Philosophy and education, 7, Kluwer Academic, Dordrecht 1996; Jacques Donzelot, *The policing of families*, Johns Hopkins Univ. Press, London 1997; Patrick Joyce, *The rule of freedom. Liberalism and the modern city,* Verso, 2003.

för hur man vid mitten av 1800-talet genom cellfängelser, den uppsökande fattigvården och bildningscirkeln avsåg att skapa självreglerande medborgare.[15]

Styrningsperspektivets gränser

En jämförelse mellan Foucaults maktanalys och den svenska styrningslitteraturen ger, vilket vi sett, ett antal likheter vid handen. Dock finns det skillnader, vilka visar på vissa inskränkningar i styrningsperspektivets sätt att närma sig frihet i termer av makt.

Till viss del rör detta själva sättet att analysera frihet. En följd av Foucaults definition av makt som maktutövning är att den inte analyseras som om den hade en natur, utan att makt i stället analyseras som om den vore specifika och mer eller minde unika fall av maktutövning. Karaktäristiskt för styrningsperspektivet är dock att man alltför sällan drar nytta av det faktum att frihet på samma sätt inte är ett universalia med allmänna egenskaper. Frihetens situationsbundna karaktär uppmärksammas därmed inte, vilket leder till att skillnader och likheter mellan friheten i förskolor, fritidshem och bibliotek inte är något som blir till föremål för en utbildningshistorisk analys.

En del av denna problematik består av ett ointresse för den praktiska frihetsutövningen.[16] Till skillnad från Foucaults maktanalys som ställer frågor kring hur makten utövas, så intresserar sig styrningslitteraturen i högre grad för syften och föreställningar kring frihet i exempelvis förskola, sinnessjukvård och fritidshem. Fenomen som till sin natur är av en mera allmän och abstrakt natur än det praktiska frihetsutövandet, vilket följaktligen döljer snarare än framhäver frihetens situationsbundenhet.

Begreppet ”självreglerande subjekt”, som enligt perspektivets uttolkare är utmärkande för den liberala styrningsrationaliteten, torde också vara en del av

---

[15] Kenneth Hultqvist, *Förskolebarnet. En konstruktion för gemenskapen och den individuella frigörelsen. En nutidshistorisk studie om makt och kunskap i bilden av barnet i statliga utredningar om förskolan,* Symposion, Stockholm 1990; Malin Rohlin, *Att styra i namn av barns fritid. En nutidshistoria om konstruktionen av dagens fritidshem i samordning med skolan*, Studies in educational sciences, 41, HLS., Stockholm 2001; Kenneth Petersson, *Fängelset och den liberala fantasin. En studie om rekonstruktionen av det moraliska subjektet inom svensk kriminalvård*, Rapport/Kriminalvårdens forskningskommitté, 10, Norrköping 2003; Bosse Jonsson, *Medborgaren och marknaden. Pedagogisk diskurs för folkbibliotek*, Linköping studies in education and psychology, 90, Institutionen för beteendevetenskap Univ., Linköping 2003; Mikael Eivergård, *Frihetens milda disciplin. Normalisering och social styrning i svensk sinnessjukvård 1850–1970*, Etnologiska skrifter, 30, Umeå 2003; Lövgren, op. cit. 2002; Mats Deland, *The social city. Middle-way approaches to housing and suburban governmentality in southern Stockholm 1900–1945*, Studier i stads- och kommunhistoria, 23, Institute of Urban History (Stads- och kommunhistoriska institutet), Stockholm 2001, och Frans Lundgren, *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*, Gidlund, Hedemora 2003.

[16] Jfr Larsson, op. cit. 2005, p. 448. Enligt Larsson brister styrningsperspektivet i det empiriska studiet av ”faktisk” maktutövning.

det som hindrar detta perspektiv från att studera frihetens olika historiska former.[17] Utifrån Foucaults maktbegrepp, som stipulerar att makt är olika former av styrning, står det klart att alla subjekt är självreglerande i någon mån. Både en asket och en playboy kan därmed sägas styra sig själv, trots att de gör det på olika sätt. Utifrån denna förståelse av makt blir därmed problemet med begreppet ”självreglerande subjekt”, vid sidan av att det har formen av en tautologi, att det döljer den mångfald av olika sätt på vilket människor reglerar sig själva, och därmed också skillnaden mellan olika sätt på vilket människor kan vara fria.

Skillnaderna mellan maktanalysen och styrningsperspektivet tar sig också uttryck i sättet som man närmar sig förklaringar. Eftersom makt i enlighet med Foucaults definition alltid är av en specifik historisk karaktär, så kräver maktutövningen också historiskt specifika förklaringar. Följaktligen kan varken makten i sig eller allmänna fenomen som exempelvis ”borgarklassens intressen” duga som förklaringar.[18]

Karaktäristiskt för detta styrningsperspektiv är dock ett relativt ointresse för förklaringar överhuvudtaget.[19] Trots att man placerar friheten i konkreta sammanhang lyser förklaringar, liknande de man kan återfinna i exempelvis Foucaults *Övervakning och straff*, med sin frånvaro. I stället får friheten i form av en liberal styrningsrationalitet själv stå som förklaring. Alternativt använder man sig av enkla och allmänna förklaringsmodeller där exempelvis det fria demokratiska samhället avspeglas i friheten inom en bestämd institution.[20]

Avslutning – en frihetens mikrofysik

Under de senaste femton åren har en rad viktiga utbildningshistoriska studier publicerats som ur ett styrningsperspektiv analyserar friheten i det moderna samhället. I den här artikeln har jag, utifrån en definition av Foucaults maktbegrepp, visat på några av detta perspektivs begränsningar.

Till stor del handlar dessa om att perspektivet inte uppmärksammar frihetens unika former genom historien. Visst följer man Foucaults tankar om makt som något produktivt, snarare än förtryckande och hämmande, och kan därmed påvisa den betydelse som friheten erhållit i den maktutövning som försiggår i vårt samhälle. Men Foucaults grundläggande poäng, att makt endast kan existera som enskilda fall av maktutövning, tar man inte fasta på vilket innebär att

---

[17] För olika formuleringar av begreppet se exempelvis Jonsson, op. cit. 2003, p. 31, Deland, op. cit. 2001, p. 42 och Petersson, op. cit. 2003, pp. 29 f.

[18] Foucault, op. cit. 2003, pp. 31 f.; Foucault, op. cit. 1991, pp. 77 f.

[19] Se Dean, op. cit. 1999, p. 28, Gordon, op. cit. 1991, p. 7, Larsson, op. cit. 2005, p. 448. Detta uttrycks explicit i t.ex. Lundgren, op. cit. 2003, p. 19, och Petersson, op. cit. 2003, p. 31.

[20] Se t.ex. Lövgren, op. cit. 2002, p. 31; Hultqvist, op. cit. 1990, p. 29; Eivergård, op. cit. 2003, p. 11; Petersson, op. cit. 2003, pp. 19, 23.

frihetens praktiska och alltid historiskt situerade karaktär inte uppmärksammas i tillräckligt hög grad.

Dessa begränsningar antyder dock att det går att vidga styrningsperspektivet och åstadkomma andra slags studier av friheten och dess historia. Jämförelsen mellan styrningsperspektivet och Foucaults maktbegrepp visar på möjligheten att analysera frihet på samma sätt som Foucault analyserade makt. På samma sätt som Foucault studerade makt som maktutövning, så skulle det också vara möjligt att studera frihet som frihetsutövning.

Detta sätt att använda sig av Foucaults maktbegrepp skulle innebära en förändring av styrningsperspektivets fokus. Perspektivet skulle inte längre belysa frihetens allmänna former i vårt moderna samhälle, utan uppmärksamheten skulle riktas mot de specifika sätt på vilket frihet definierats och utövats i samhällets olika verksamheter. Distinkt olika former av självreglerande subjekt – allt från den disciplinerade soldaten till det lekande förskolebarnet – skulle analyseras. Distinkt olika former av frihet skulle identifieras. Elevens frihet i skolan skulle jämföras med patientens frihet i sjukhuset och pensionärens frihet på åldersdomshemmet.

Större vikt skulle också läggas vid studiet av den praktiska frihetsutövningen. I stället för att exempelvis studera sättet som man ser på folkbiblioteken och dess uppgift, skulle man uppmärksamma hur bland annat individens rörelse- och valfrihet utformas praktiskt i folkbiblioteken genom diverse sätt att organisera lånesystem, rum, hyllor, soffor och läsplatser. En utformning som inte skulle stå för sig själv, eller förklaras av någon allmän struktur eller mekanism, utan i stället erhålla en likaledes historiskt specifik förklaring.

Vad styrningsperspektivets gränser visar är således möjligheten att överskrida dessa för att på så sätt åstadkomma en ny och annorlunda utbildningshistorisk analys av frihetens historia. En analys som uppmärksammar frihetens historiskt unika former, frågar sig hur frihet praktiskt utövas, och söker utföra specifika förklaringar till denna utövning. Vid perspektivets gränser ser vi med andra ord möjligheten till vad man skulle kunna kalla för en frihetens ”mikrofysik”.

Lydia Wahlström på de kvinnopolitiska fälten

Inger Hammar

Lydia Wahlström (1869–1954) kom som en av den svenska kvinnorörelsens mera framträdande gestalter att delta i den svenska samhällsdebatten under några decennier kring sekelskiftet 1900. Åren 1892–1898 var Lydia Wahlström ordförande i Uppsala Kvinnliga studentförening. 1900–1934 verkade hon som studierektor vid Åhlinska skolan i Stockholm. 1905–1927 var hon även anställd vid Privata högre lärarinneseminariet. Åren 1909–1911 innehade Lydia Wahlström ordförandeposten i Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR), 1908–1917 var hon vice ordförande i Fredrika-Bremer-förbundet och 1904–1918 deltog hon som styrelseledamot i Akademiskt Bildade Kvinnors Förening (ABKF). Förutom sin vetenskapliga produktion utgav Lydia Wahlström populärvetenskapliga skrifter och tendensromaner. Hon var dessutom en livlig debattör i tal och skrift. Med inlägg i kulturella, teologiska och politiska frågor stödde hon under ett långt liv den svenska kvinnokampen och år 1933 utkom hennes skrift *Den svenska kvinnorörelsen*. År 1939 tilldelades Lydia Wahlström av regeringen professors namn. Under andra världskriget var hon i tal och skrift en aktiv motståndare till nazismen. Efter en kort bakgrundsskildring kommer jag att fokusera min framställning kring Lydia Wahlströms kamp på tre fält; det intellektuella/akademiska, det teologiska/kyrkliga och det politiska/offentliga.

Lydia Wahlström föddes 1869 som den yngsta av fyra systrar och det var i Barkarö prästgård i Västmanland hon framlevde sina tidiga uppväxtår. Barndomen präglades enligt Lydia Wahlströms egna utsagor i memoarer och minnesskildringar av en känslomässigt varm bindning till fadern och en kylig relation till modern. Den bild hon tecknar av sin mor uppvisar en kvinna med stor viljekraft och en arbetskapacitet utöver det vanliga. Fadern skildras som kärleksfull, men oföretagsam och utan ambitioner i sin yrkesutövning. Livet igenom hyste Lydia Wahlström misstanken att fadern blev besviken över att även hans fjärde barn befanns vara en dotter.

Lydia Wahlström närde tidigt en dröm om att få bli präst som sin far. I den lutherska enhetsstat hon föddes in i var detta en omöjlighet. Rollen som *persona publica* (offentlig person) i kyrka och stat var förbehållen mannen. Kvinnas kallel-

segärning var förutbestämd av hennes biologiska status och hennes verksamhetsfält var hushållsståndet. Där skulle hon som maka, mor, dotter, syster eller tjänarinna utföra sin livsgärning. Den lutherska enhetsstaten krackelerade från mitten av 1800-talet men dess genusordning övertogs till stora delar av en framväxande borgerlighet. Enligt tidens norm utmärktes den sanna kvinnligheten av undergivenhet, passivitet och fromhet. Mot detta kvinnoideal protesterade Lydia Wahlström redan under uppväxten. Maka-, moders- och husmodersrollen avvisade hon i 13-årsåldern och som 16-åring började hon drömma om en universitetskarriär. Förebild och sporre för den unga Lydia var vid denna tid matematikern Sonja Kovalevsky.

Den tragiska omständigheten att Lydias mor vid ett tillfälle sökte ta sitt liv och i samband med detta kom under vård, ledde till att yngsta dottern placerades på ett skolhem där hennes studiehåg växte under en inspirerande lärares ledning. Den övriga familjens skeptiska inställning till högre kvinnobildning hindrade inte Lydia i hennes studieambitioner. Målet blev att erövra den vita mössen. Hösten 1886 påbörjade Lydia sina studier vid Wallinska gymnasiet för flickor i Stockholm. Hon kunde väl hävda sig i sin nya skolmiljö och redan efter två år var hon redo att avlägga studentexamen. Studentbetygets laudatur i mogenhet upplevdes som en triumf och enda smolket i bägaren var att studentmössan vid denna tid var förbehållen manliga studenter. Lydia trotsade emellertid konvenansen och lät fotografera sig i studentmössa och kortklippt hår. Den nyblivna studentskan fick rykte om sig att vara emanciperad – vid den tiden ett begrepp med negativa konnotationer både i Stockholm och Uppsala.

Efter avlagd studentexamen år 1888 fortsatte Lydia Wahlström sina studier vid Uppsala universitet. Övertygad om att hon genom hårt arbete och intellektuell förmåga skulle bryta det akademiska fältets motstånd anslöt sig Lydia Wahlström i september samma år till Vestmanlands-Dala nation vid Uppsala universitet. Redan i mars 1892 bildade Lydia Wahlström tillsammans med några kamrater en studentförening i Uppsala. De kvinnliga studenternas formering för offentlighet hade börjat. I Uppsala kvinnliga studentförenings protokollbok får man en bild av den aktivitet de utvecklade under de första åren. Under Lydia Wahlströms ordförandeskap diskuterades redan vid första sammanträdet lämpligheten i att offentligt uppträda i den traditionella studentmössan. Föreningen anlade från början en seriös profil med föredrag och diskussion vid varje sammanträde. Ambitionen var hög bland de kvinnliga pionjärerna, men av *alma maters* döttrar krävdes vid denna tid mer än goda studieresultat. För att få acceptans i akademiska världen måste de också ge prov på ett oklanderligt levnadssätt. I motsats till sina manliga kamrater – som i kraft av sitt könskodade intellekt i alla tider haft hemortsrätt på den akademiska arenan – måste de kvinnliga studenterna uppvisa ett könskodat kapital – sedlighet – för att få passersedel till universitet och högskolor. Lydia Wahlström hade redan under sin tonårstid reagerat över tidens dubbelmoral och i

1880-talets sedlighetsdebatt ställde hon sig sympatisk med dem som krävde att den sexualnorm som hittills förelagts kvinnan framledes skulle gälla båda könen. Som ordförande i kvinnliga studentföreningen i Uppsala förordade Lydia Wahlström en sträng moralkodex och med skepsis betraktade hon de kvinnliga studenter som på studiernas bekostnad ägnade sig åt nöjen och kärleksrelationer. När de kvinnliga studenterna vid ett tillfälle i början av 1890-talet anklagades för bristande moral mobiliserade hon studentkår, rektorsämbete och tidens kvinnorörelse för att förmå dessa instanser att dementera ryktesspridningen. För att motverka alla fördomar om kvinnors undermåliga intellekt och bristande studieambitioner påbjöd hon en hög ambitionsnivå för sig själv och sina kamrater.

Lydia Wahlströms övertygelse om det förtjänstfulla i att kvinnor förvärvade universitetsbildning var förbehållslös. Själv blev hon den fjärde kvinnan i Sverige som erövrade doktorsgraden. Inspirerad av professor Harald Hjärne och hans historiska seminarium disputerade Lydia Wahlström år 1898 på en avhandling om Sveriges förhållande till Danmark 1788–1789. Tidningen *Fyris* gav i sitt referat av disputationen en eloge åt respondenten för det frimodiga sätt på vilket hon försvarat sin avhandling. Studierna hade krönts med framgång. Universitetsvärlden erbjöd emellertid inga avancemangsmöjligheter för kvinnor på grund av regeringsformens § 28 som stadgade att statliga fullmaktstjänster var förbehållna män. Förvägrad tjänst vid rikets universitetet på grund av könsbarriären accepterade Lydia Wahlström vid sekelskiftet 1900 en tjänst som studierektor vid Åhlinska skolan i Stockholm. Detta innebar ingalunda att hon gav upp kampen för kvinnans integrering i den akademiska världen. Tillsamman med likasinnade grundade hon år 1904 Akademiskt Bildade Kvinnors Förening. För Lydia Wahlström kom föreningen att bli en viktig mötesplats för samtal och debatt. Dessutom tjänade den som plattform för agitation i den kamp som ytterst syftade till att inlemma kvinnan på det intellektuella/akademiska fältet.

I det offentliga samtalet kom Lydia Wahlström att uppträda som språkrör för de kvinnor som utifrån en kristen verklighetsuppfattning krävde emancipatoriska reformer. Lydia Wahlström uppger i sina memoarer att hon fått en chock den dag hon insåg att hennes könstillhörighet skulle lägga hinder i vägen för hennes planer att bli präst. Tidigt revolterade hon mot den teologiska tradition som med hjälp av enskilda bibelutsagor krävde subordination av kvinnan och förvägrade henne en aktiv roll i samhällslivet. Hon tog avstånd från en kallelsesyn som gav prioritet åt maka-, moders- och husmodersrollen och till en bibeltolkning som bjöd kvinnan att underordna sig patriarkatet ställde hon sig djupt kritisk. Den som med bibehållande av sin kristna livsåskådning ville argumentera för kvinnofrigörelse hade dessvärre ingen hjälp att hämta hos dem som förfäktade att Bibeln måste tolkas bokstavligt. Alltför många bibelutsagor gav stöd för tanken att kvinnan skulle inta en underordnad ställning i relation till mannen. En gynnsam faktor i kampen för likställighet var därför att det under

1800-talets gång uppträtt ett antal teologer som hävdade att Bibeln likt annan litteratur borde granskas med historisk-kritisk metod och som samtidigt framhöll att den kristna tron inte i grunden hotades av att Bibeln blev föremål för vetenskaplig forskning.

Med entusiasm hälsade Lydia Wahlström den nya bibelkritiken. Redan år 1894 avhandlade hon under rubriken ”Hvad är sanning?” den historisk-kritiska skolans åsiktsföreträdare och deras förhållningssätt i den teologiska debatten. Artikeln publicerades i Fredrika-Bremer-förbundets språkrör *Dagny*. Den religiösa ståndpunkt Lydia Wahlström representerade väckte uppskattning hos tidskriftens *primus motor* Sophie Adlersparre, som gärna såg att Lydia Wahlströms teologiska linje gavs större utrymme i tidskriften. Kring sekelskiftet 1900 kom emellertid den linje som hade sitt upphov i Fredrika Bremers teologiska emancipationsretorik att ersättas av sekulära ideologisystem. Liberala och socialistiska idériktningar vann efterhand alltmer terräng bland kvinnosakens förkämpar. I det expansiva läge som kvinnosaken befann sig var det av vikt att uppvisa en enad front för att avväpna alla dem som motsatte sig emancipatoriska reformer. Fredrika-Bremer-förbundet föredrog att tona ner det teologiska idégodset för att uppnå konsensus kring kvinnosaken. Inte minst Lydia Wahlströms önskan att ge *Dagny* en liberalteologisk profil och hennes tendens att i religionen se ett nödvändigt emancipationsideologiskt fundament torde ha väckt farhågor om en splittring bland kvinnosakens företrädare. För den som likt Lydia Wahlström bejakade en kristen verklighetsuppfattning gällde det emellertid att omdefiniera och omtolka kallelsebudskapet så att kvinnan fick inflytande i offentligheten – inte att kasta det kristna idéarvet överbord. I sitt engagemang för en teologisk nytolkning av kvinnans samhällsstatus var Lydia Wahlström till synes outtröttlig. I debattartiklar och på teologiska symposier, i populärvetenskapliga skrifter och skönlitterära epos argumenterade hon mot den ortodoxa falang som vägrade ge avkall på kyrkans traditionella kvinnosyn. I liberalteologisk dräkt framträdde hon även som förespråkare för kvinnliga präster. Själv förvägrad rätten till prästämbetet stödde hon under decennier de kvinnor som i denna gärning såg sin rätta kallelse. På det teologiska/kyrkliga fältet förde Lydia Wahlström en livslång kamp för att få tolkningsföreträde med en ny syn på kvinnans kallelse.

I det politiska samtalet kom Lydia Wahlström att framstå som representant för högern. Med sin övertygelse om nödvändigheten av en stark stat, ett starkt försvar och bibehållet samband mellan stat och kyrka inrangerades hon i tidens samhällsbevarande falang. Dilemmat var att man i dessa kretsar ställde sig oförstående till hennes emancipatoriska patos. I förändringsbenägna kretsar, där man i större utsträckning stödde kvinnokampen, ägde hon heller ingen självklar hemortsrätt. I den offentliga debatten framträdde hon snarast som ”en politisk vilde”. I kampen för medborgerliga rättigheter anslöt Lydia Wahlström tidigt till rösträttsrörelsen och hon var en av dess ivrigaste propagandister. Redan år 1902 blev hon styrelsemedlem i Stockholmsföreningen för Kvinnans politiska

rösträtt och 1906 övertog hon ordförandeskapet över föreningen. Det var samma år som en högerministär med Arvid Lindman i spetsen tog över regeringsmakten och Lydia Wahlström åtog sig att agitera för rösträtt i konservativa kretsar. Uppgiften var inte lätt och hennes strategi gick ut på att söka få gehör för tanken att kvinnor värnade om hem, stat och moral och att de utgjorde en garanti mot samhällsrevolutionerande krafter i tiden.

Ett av Lydia Wahlström viktigaste debattinlägg under rösträttsperioden var skriften *Statsintresset och kvinnans rösträtt* från 1909. Den ingick i en serie som i agitationssyfte utgavs av LKPR. Skriften blev vida uppmärksammad för sin statsvetenskapliga framtoning. Det är värt att notera att Lydia Wahlström inledningsvis söker avbörda männen den skuld som vanligen tillmättes dem i internationella rösträttssammanhang. Ursprungligen var det en maskulin beskyddarinstinkt snarare än maktbehov som försatt kvinnan i en underordnad position. Förmyndarskapets tid var emellertid förbi och tiden var nu mogen att släppa fram kvinnan som fullvärdig medborgare. Såväl skyddslagstiftning som äktenskapslagstiftning behövde revideras. Den reformverksamhet som resulterat i ökade verksamhetsområden för kvinnan hade bejakats av männen eftersom den i första hand dikterats av ekonomiska villkor. När det gällde rösträtten, som ytterst var en maktfråga, tvekade däremot männen att gå kvinnorna till mötes. Nu var det emellertid inte rättigheter utan skyldigheter som kvinnorna eftersträvade genom rösträtten. Allt tal om bristande mognad bland kvinnorna var hyckleri så länge kravet på allmän rösträtt för män var okontroversiellt. Att kvinnornas intresse hittills riktats mot hemmet och den privata sfären hade historiska förklaringar. De dygder kvinnan utvecklat i hemsfären borde nu komma samhället till godo. Skräcken för att socialistkvinnorna skulle äventyra samhällstabiliteten om allmän rösträtt blev genomförd var omotiverad eftersom alla kvinnor oavsett partitillhörighet värnade om hemmet och därmed också om samhällsfriden. I de länder där kvinnorna fått rösträtt hade de bevisligen utövat ett gott inflytande i samhället och allt tal om sjunkande födelsetal och vikande äktenskapsfrekvens i samband med kvinnlig rösträtt var obevisat tal. Avslutningsvis framhöll Lydia Wahlström i sin artikel att det efter den nesliga unionsupplösningen 1905 krävdes nationell samling i Sverige. I denna situation stod kvinnorna villiga att inträda i fosterlandets tjänst, försäkrade hon.

Så länge Lindman satt vid makten fungerade Lydia Wahlström som en länk mellan höger- och vänsterkrafter och åren 1909–1911 axlade hon ordförandeskapet i LKPR. När det befanns att högern alls inte var villig att föra upp frågan om kvinnlig rösträtt på agendan sattes neutralitetsandan på prov. Splittring uppstod i de kvinnopolitiska leden och år 1911 valde Lydia Wahlström att lämna ordförandeposten – förebärande sjukdom. Fatalt nog för den samlade kvinnorörelsen utspann sig denna maktstrid i samband med det internationella rösträttsmötet i Stockholm. I det uppkomna läget bemödade sig alla om att dämpa stridigheterna för att kunna uppvisa en enad front gentemot rösträttsmotstån-

darna. Lydia Wahlströms avhopp från ordförandeposten i LKPR innebar inte att hennes intresse för kvinnlig rösträtt mattades. Både i tal och skrift framträdde hon alltjämt i offentligheten. Hon var en stridbar natur och tycks av allt att döma ha trivts i rampljuset och på barrikaderna. Pressklipp från 1900-talets första decennier visar på intensiteten i hennes rösträttsengagemang. Som föredragshållare tycks Lydia Wahlström ha rönt uppskattning både hos sympatisörer och motståndare. Debattinläggen var ofta kryddade med anekdoter och det kontroversiella budskapet modererades genom humoristiska inpass som verkade avväpnande på auditoriet.

Lydia Wahlström uppvisar ett livslångt engagemang för kvinnosaken. Långt efter det att allmän rösträtt blivit genomförd uppmuntrade hon sina medsystrar att medverka till att kvinnan fick ökat inflytande över det politiska/offentliga fältet. Bakom hennes kamp låg ytterst en ambition att rasera tidens misogyna genusordning.

Från färdighet till skolämne

Franskundervisningen och inflytandet från fransk kultur i Sverige under 1600-, 1700- och 1800-talen

Esbjörn Larsson & Ola Winberg

Vid studiet av de franska elitskolorna tar Pierre Bourdieu utgångspunkt i rangordningen mellan olika skolämnen. Denna bygger på tanken om förekomsten av så kallade talangämnen. Till dessa räknas exempelvis filosofi och matematik, men också franska. Gemensamt för talangämnena är att de ofta uppfattas som en måttstock på elevers begåvning. Detta kan jämföras med framgångar i andra skolämnen, vilka snarare förutsätts vara ett resultat av hårt arbete. Enligt Bourdieu är inte framgång i de förstnämnda disciplinerna tecken på medfödda företräden, utan snarare ett resultat av det kulturella kapital som elever bär med sig.[1]

I syfte att exemplifiera hur språkkunskaper – i det här fallet kunskaper i franska – har fungerat som ett kulturellt kapital ägnas denna text åt en exposé över den svenska franskundervisningens utveckling. Med hjälp av material från bland annat svenska adelsmäns bildningsresor under 1600-talet och kadettutbildningen på Karlbergs slott under perioden 1792–1866 vill vi visa hur den svenska undervisningen i franska förändrades under en period av närmare 300 år.

Konsten att konversera

Studier i franska och vistelser i Frankrike kunde på 1600-talet vara en laddad fråga. Många såg med skepsis på de unga män som återvände från sina utrikes studieresor utstyrda i senaste mode och med historier från det flotta livet på kontinenten. Johannes Matthiae, som senare blev lärare åt drottning Kristina – den mest franskinfluerade av 1600-talets svenska regenter – häcklade i ett tal i

[1] Pierre Bourdieu, *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Stanford University Press, Stanford 1996, pp. 9–29.

Uppsala 1618 de olater som en del resenärer hade lagt sig till med. De svassade omkring på gatorna i brokiga kläder och gjorde sig löjliga genom att slänga sig med utländska fraser. Visst måste man ta skeden i vacker mun ute på resa, men när man väl var hemma igen gällde det att anpassa stil och skick till hemlandets bruk. Att bete sig på annat sätt var tecken på dålig karaktär och förakt för de fäderneärvda sederna.[2]

Matthiaes ståndpunkt var allmängods i den samtida reselitteraturen,[3] men lyfter man blicken från den enskilde resenären sköt Matthiae över målet. Själva andemeningen med den svenska adelns utrikes studieresor, och andras resor för den delen, var att inhämta och använda erfarenheter från andra länder.[4] Sett från statsföreträdarnas sida skulle de utrikes resorna fungera som ett redskap för att utveckla Sverige ekonomiskt, kulturellt och politiskt.

I en sådan miljö var kunskaper i moderna språk helt nödvändiga. Språken var nyckeln till andra kulturer och till det kontinentala societetsliv som gav kontakter och banade väg för diplomatiska förbindelser. Vid mitten av 1600-talet skrev landshövdingen Gustav Bonde att de som överhuvudtaget ville ha framgång i sociala sammanhang måste kunna franska och tyska. Bonde förringade emellertid inte latinkunskaperna.[5] Tvärtom var latinet det första språket och det ämne som, tillsammans med matematiken, skulle lägga grunden för vidare teoretiska studier.[6] Den avgörande skillnaden mellan latinet och de moderna språken låg i uppfattningen om respektive språks användningsområde.

Det var inte bara männen som behövde kunskaper i moderna språk eftersom mannen och kvinnan måste fungera tillsammans i det barocka sällskapslivet. Johan Skytte, som bland annat inrättade professuren i vältalighet vid Uppsala universitet, var omåttligt stolt över sin dotter Vendelas språkkunskaper och menade att dottern bevisat att kvinnor var lika väl lämpade för studier som män. När Vendela började planera för sin treåriga dotters franskunder-

---

[2] Johannes Matthiae, *Oratio insignes Peregrinationis utilitates continens*, Uppsala 1618, fol. Dv – D3.

[3] Filologen, historikern och filosofen Justus Lipsius framhöll i ett brev på 1570-talet att en resenär måste anpassa sig till hemlandets seder och bruk när resan var avslutad. Om man inte gjorde det skulle man ofelbart dra löje över sin person. Justus Lipsius till Philippe de Lannoy 1578–04–03 i *Iusti Lipsi Epistolae P. 1 1564–1583*, utg. av Aloïs Gerlo, Bryssel 1978, pp. 197–202, ssk. p. 200.

[4] På ett annat ställe i *Oratio [etc]* påpekade Johannes Matthiae att de utrikes resorna var rättfärdiga om resenären efter hemkomsten tjänade staten och förmådde att omsätta kunskaper och erfarenheter till allmän nytta. Matthiae, op. cit. 1618, fol. A2.

[5] Latinet behöll under 1600-talet, och även under 1700-talet, en stark ställning som internationellt talat och skrivet språk. Se Hans Helander, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 2004, pp. 15–17 och där anförd litteratur.

[6] Riksarkivet (RA), Eriksbergsarkivet, autografsamlingen, Gustaf Bondes *Mina tankar, huru min lilla son Carl Bondes ungdoms år böra användas att de med tiden bliva honom och androm nyttiga*, odat. men troligen ca. 1652, fol. 4–5. För hänvisningar till Bonde och även till Appelbom nedan, se även Elisabet Hammars väldokumenterade studie av franskundervisningen i Sverige: *La Française. Mille et une façons d'apprendre le française en Suède avant 1807*, Uppsala universitet, Uppsala 1991.

visning gav Johan Skytte henne rådet att anställa en fransk betjänt och låta denne konversera med den lilla flickan på franska.[7]

Liksom Skytte ansåg Gustav Bonde, apropå sin son Carls studier, att undervisningen i franska skulle börja med att en fransk betjänt talade franska med sonen. Först därefter vore det tillfälle att börja traggla med grammatik och glosor.[8] Med andra ord var det framförallt färdigheten att tala, men också att skriva, god franska som stod i blickfånget. Kunskaper i språkets uppbyggnad var inget mål i sig, bara ett redskap i undervisningen. Denna spontana undervisningsform skulle göra eleven till en kvick och spirituell samtalspartner, färdig att konversera med lärda män och hovfolk ute i Europa. Bonde ville att sonen skulle studera franska från och med sju års ålder ”emedan tungan i de åren bäst kan böjas till deras [de moderna språkens] rätta uttalande”.[9]

Kraven på språkkunskaperna var höga och det var skillnad på språk och språk. Det menade åtminstone Ture Bielke som 1628 befann sig i Venedig. Han hade vistats ute på kontinenten sedan 1625, studerat politik, övat sig i ridning och fäktning samt deltagit i diplomatiska överläggningar vid det franska och engelska hovet. Bielke var ute på sin peregrination, den kostsamma resa som avslutade utbildningen och som skulle göra Bielke kapabel att tjäna sitt fädernesland. Från Venedig skrev Bielke hem till familjen och begärde mer pengar. Han ville göra en resa söderut i Italien till de orter där den ”rena” italienskan talades.[10] Den bakomliggande tanken var att det inte räckte med att tala bra italienska, utan att man skulle tala den italienska som värderades högst av de ledande samhällsgrupperna. Bielke lyckades med konststycket att lägga sig till med en kontinental stil så till den grad att andra svenskar inte kunde identifiera honom som landsman då han reste hem via Holland. Det enda som röjde honom var hans svenskklingande namn.[11]

Harald Appelbom, svensk resident i Amsterdam, visade 1662 i ett memorial till sin son och brorson hur man skulle skaffa sig ordentliga färdigheter i konversationskonst under en resa i Frankrike. Hela resan hade en uttalat offentlig prägel. De unga männen skulle på varje ort ta in på de bästa härbärgena, bara umgås med förnämt folk och genom samtal skaffa sig så mycket kunskap och erfarenhet som möjligt. De skulle också föra noggranna journaler och bland annat anteckna vackra franska ordvändningar, som de sedan själva skulle använda när tillfälle bjöds.

---

[7] RA, Depostitio Skytteana, vol. E 5408, Johan Skytte till Vendela Skytte, Stockholm 1629–06–01 (koncept).

[8] Bonde, op. cit. ca. 1652, fol. 5.

[9] Ibid.

[10] RA, Bielkesamlingen, friherreliga ätten, vol. E 2055, Ture Nilsson Bielke till Nils Bielke, Venedig 1628–09–24.

[11] Schering Rosenhane, ”Riks-rådet och Öfver-Ståthållaren Friherre Schering Rosenhanes Lefverne, af honom sielf beskrifvit” i *Nya Svenska Biblioteket bd. 2*, Stockholm 1763, pp. 540–541.

Ett delmål på resan var staden Sedan vid floden Meuse, där de skulle studera enligt ett, minst sagt, ambitiöst program signerat Appelbom. Lektionen i franska inträffade varje dag, utom söndag, mellan klockan nio och tio med övningar i att tala och skriva vacker franska. I samband med middagsmålet skulle de föra samtal på franska med varandra och med den medföljande privatläraren. Var fjortonde dag skulle de besöka guvernören i Sedan och de damer som fanns på dennes residens. ”Det är nämligen så man gör i Frankrike” förklarade Appelbom, och fortsatte ”[man] besöker ärbara damsällskap eftersom det är bland dem som man lär sig goda seder och vackert språk”. För att inte underminera de viktiga studierna i franska avrådde Appelbom de unga männen från att ge sig i lag med utlänningar som inte hade franskan som modersmål.

Då vistelsen i Sedan var till ända statuerade memorialet att kosan skulle styras till Paris. Där skulle sonen och brorsonen ta igen sig efter studiestålbadet i Sedan, men hela tiden öva sig i att lätt och ledigt tala och skriva franska. De skulle också söka tillfällen att ”konversera” med goda och lärda män för att skaffa ett förråd av ”bra och nyttiga” kunskaper.[12]

Det var i samband med dessa resor som språkinlärningen blev en laddad fråga. 1600-talets svenska samhälle byggde på uttalade sociala och kulturella skillnader mellan olika grupper. Redan från början var de utrikes resorna en del av den dynamik som upprätthöll dessa skillnader – och så var det meningen att det skulle vara. Ture Bielkes mor bad i ett brev 1626 sin son att inte snåla med pengarna ”på det att I läre allt vad en adelsman väl anstår” därför att han måste kunna ”allt som hans like” kunde.[13] Denna inställning styrde hur resorna gick till och vad resenärerna sysslade med. En förklaring till att så gott som alla resenärer gjorde samma saker är just att en hög samhällsställning krävde vissa egenskaper. Resenärerna jagade inte efter det unika, tvärtom var det erfarenhet av aristokratins kulturella, politiska och sociala allmängods som alla ville åt.

Vissa förändringar ute i Europa påverkade dock resornas inriktning. Resorna till Frankrike, framförallt till Paris, genomgick en sådan belysande förändring. Under 1500-talet och början av 1600-talet började Roms ställning som politiskt och kulturellt centrum vackla till följd av den katolska motreformationen. Johan Skytte påstod visserligen fortfarande på 1630-talet, att Rom var det främsta målet för en resande yngling och pekade på de politiska beslut, med påverkan på hela Europa, som fattades där.[14] I många andras ögon hade vågskålen då redan vägt över till Paris fördel. Paris blev i kraft av politiskt inflytande, socialt normsättande,

---

[12] RA, Biographicasamlingen, Harald Appelbom, *L'instruction Donnée au Sieur Meinhardus Docernius pour avoir conduite de mon fils [etc]*, daterad i Aix 1662–05–30.

[13] RA, Bielkesamlingen, friherreliga ätten, vol. E 2056, Ingeborg Oxenstierna till Ture Bielke, Runsala (Åbo) 1626–10–30.

[14] RA, Depositio Skytteana, vol. E 5408, *Instruktion given Mons. Erik Fahlberg, vilken honom skall tjäna till rättesnöre uti den företagna resa med Baron välbne. H Jahan Skytte*, odat. men trol. ca. 1633, punkt 5.

kulturell blomstring och relativ frihet för nytänkande vetenskap huvudmålet för många resenärer. En svensk adelsman antecknade i sin dagbok vid ankomsten till staden vid Seine i augusti 1641 att han hade kommit fram till ”Paris, denna berömda stad, hela världens huvudstad”.[15] Med Bourdieus terminologi betydde detta att kunskaper i franska och erfarenheter från den franska kulturen hade blivit ett centralt inslag i den svenska adelns kulturella kapital.

Under 1600-talet la man knappast några moraliska aspekter på studier i franska i sig, men eftersom många ansåg att perfektion i språkkunskaperna endast kunde uppnås genom en resa i Frankrike och helst en lång vistelse i Paris uppstod faktiskt vissa moraliska bekymmer. Det mondäna livet i Paris utövade en oemotståndlig lockelse på de unga män som reste i Europa. Det var dock tänkt att ynglingarna under resan skulle härda just sin förmåga att bemästra lusten till utsvävningar – vilken naturen hade ingjutit i alla ungdomar enligt Gustav Bonde[16] – för att sedan bli det framtida Sveriges ledare. Det är knappast en slump att Georg Stiernhielm beskrev den lättja som lockade hjälten Herkules i den berömda dikten med följande ord:

> Hon var klädd uppå Fransk, där-å allt var brokot, och krokot;
> Ringat, och slingat i kors; med fransar i lyckior, och nyckior,
> Pappat, och knappat i längd, och i bredd; med spitsar, och listor;
> Runt omkring, och i ring, ala-mode, beflittrat, och splittrat.
> Hon bar uppå sin hand ett seglande Skepp, utan styre.[17]

Inom vissa kretsar var skepsisen till Frankrike och den franska kulturen utbredd. Man var rädd att sönerna på resa skulle förstöras och förlora sin moraliska resning på Paris gator. Gustav Bonde rekommenderade sin son att först resa till Italien innan han satte sin fot på fransk mark ”alldenstund det allvarsamma och solida väsendet uti Italien, mycket stadgar och fäster ens sinnen, att ej låta Eblovera [blåsa upp] sig eller högre skatta de smickrande retelser och sladderverk i Frankrike än det är värt”.[18] Under drottning Kristinas tid var det franska inflytandet i Sverige långt större än tidigare. Riksdrotsen Per Brahe den yngre vädjade vid denna tid sin brorson att avhålla sig från ”nya alamode dräkter och seder” eftersom de bara var ett tecken på ”kvinnlighet” och dessutom kostade enorma summor pengar. Det lyxbegär som utbrett sig över landet hade fått konsekvenser av rent gammaltestamentliga mått. Stora ”vattenfloder” hade översvämmat delar av Västergötland och Småland, från andra håll kom rapporter om djur som slukat barn och om kreatur som fött tvehövdade avkommor, allt till följd av de ”främmande seder” som kommit i bruk i landet enligt Brahe.[19]

---

[15] Uppsala universitetsbibliotek, X 352, Carl Lilliecronas dagbok, fol. 13.
[16] Bonde, op. cit. ca. 1652, fol. 2, 6–7, 14 och 16.
[17] Georg Stiernhielm, *Hercules*, vers 33–37. Verket kom i tryck första gången 1658.
[18] Bonde, op. cit. ca. 1652, fol. 20.
[19] RA, Skoklostersamlingen, vol. E 8131, Per Brahe till Nils Nilsson Brahe, Åbo 1649–08–30.

Rikskansler Axel Oxenstierna var betydligt mer nyanserad i sin kritik, men intog också en lätt skeptisk hållning till resorna i Frankrike och vistelserna i Paris. Den grundade sig dels på bittra erfarenheter från politiska överläggningar med Frankrike, dels på besvikelsen över vissa resenärers fatala misslyckanden i Paris. Han insåg visserligen, med hänsyn till landets behov av dugliga statsmän, att man måste besöka Paris, men rekommenderade att besöket skulle hållas kort och att studierna i franska skulle förläggas till Strasbourg. En sådan hållning kom i direkt konflikt med önskemålen hos dem som reste, och som var väl medvetna om att de måste göra det som deras likar gjorde om de ville hämta hem rätt kulturellt kapital och slå vakt om sin sociala status.

Denna konflikt är uppenbar i relationen mellan Axel Oxenstierna och systersonen Johan Sparre, som reste ut i Europa 1649. Oxenstiernas plan var att Sparre först skulle studera knappt ett år i Holland och därefter resa till Strasbourg. På våren 1650 skrev dock Sparre från Leiden och bönade om att få resa direkt till Paris. Han hänvisade till behovet av kunskaper i franska och den stilbildande franska ”civiliteten”. Alla, skrev han, kände till det franska språkets betydelse för hovlivet och han menade att han skulle behöva minst ett års praktik för att behärska språket fullständigt. Dessutom måste han vara helt insatt i den franska umgängeskonsten. Därför kunde bara Paris och hovet i Versaille komma ifråga. Han skrev vidare, att Oxenstierna borde betänka att han hade haft få tillfällen att roa sig vid hovet i Stockholm och att han för den skull borde få ta igen det i Frankrike.[20] Sparres inställning visar tydligt hur viktig förtrogenheten med den franska kulturen var och att gedigna kunskaper i franska språket på allvar hade blivit ett viktigt inslag i en svensk adelsmans habitus.

Med tanke på att Oxenstiernas inställning till resorna i Frankrike knappast var någon hemlighet finns det skäl att ifrågasätta Sparres omdöme och argumentationskonst. Han fick packa sig iväg till Strasbourg under fortsatta böner om en direktresa till Paris. Oxenstiernas tålamod var snart slut och han sände brevledes en avhyvling som nådde Sparre i Strasbourg. Sparre kom till slut till Paris, men först efter en resa genom Italien, och stannade inte längre än tre månader.[21]

Franskans betydelse för kulturell gemenskap

I sin studie av unga adelskvinnors uppfostran under 1700-talet visar Jessica Parland-von Essen att franskan förstärkte sin position som kulturbärande språk under detta sekel. Kunskaper i franska hade under 1600-talet varit förbehållna en liten privilegierad grupp, men blev nu mer allmänna, inte minst

[20] RA, Oxenstiernasamlingen, brev till Axel Oxenstierna vol. E 722, Johan Johansson Sparre till Axel Oxenstierna, Leiden 1650–05–23.

[21] Sparres resväg och göromål kan följas i dennes brev till Axel Oxenstierna, RA, Oxenstiernasamlingen, brev till Axel Oxenstierna vol E. 722.

bland lågadeln. Utveckling visar att franskan fortsatte att vara en viktig del i den kulturella gemenskap som den svenska adeln delade med ståndsbröder och systrar över hela Europa. Gemenskapen fungerade också som ett sätt att visa sin särställning i förhållande till de andra stånden. Franskan konkurrerade slutligen ut latinet som gemensamt adligt språk. De klassiska filosoferna lästes inte som tidigare på originalspråk, utan i allt större utsträckning på franska. Man menade att översättningarna rensade ut tyngande grammatik och att kunskapen därmed blev mer lättillgänglig.[22]

Gällande själva undervisningen fanns det till skillnad från många andra länder inga riddarakademier Sverige.[23] Däremot inrättades en exercitieakademi vid Uppsala universitet under 1660-talet för att ge undervisning i moderna språk, fäktning, ridning och dans. Trots det sköttes mycket av franskundervisningen inom hemmets ramar. När adelspojkarna skickades till universitetet fortsatte privatundervisningen i franska med stöd av en informator.[24]

Språkundervisningen ansåg under 1700-talet vara avgörande för inskärpandet av ett korrekt uppförande. För adelsflickornas undervisning anställdes ofta en guvernant som skulle öva dem i såväl det franska språket som dess litteratur. Franskan utgjorde därmed det första steget in i adelskulturen. För att ge barnen möjlighet att behärska språket var man tvungen att hämta guvernanter utifrån, vilket krävde ett nätverk av kontakter över hela Europa. Möjligheten att locka franska kvinnor till Sverige var emellertid begränsad. Ofta anställdes fransktalande kvinnor som redan befann sig i Sverige. Exempelvis anlitades kvinnor som kommit till Sverige i sällskap med personer som tjänstgjorde vid hovet.[25] Intressant nog synes denna ordning inte ha varit lika vanlig när man skaffade informatorer för de yngsta adelspojkarnas franskundervisning. Enligt Elisabeth Hammar var det ganska ovanligt att man helt förlitade sig på en fransman för dessas undervisning. Däremot kunde pojkarna tillåtas ta kompletterande lektioner hos någon som hade franska som modersmål.[26]

I och med att språket utgjorde en så stark social indikator var det viktigt att barnets talinlärning sköttes väl. Detta ansvar föll vanligtvis på modern eller på guvernanten. Som exempel på hur viktigt ett korrekt uttal var framhåller Parland-von Essen hur en greve i sin kontakt med en guvernantförmedling efterfrågade

---

[22] Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelser. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*, Gidlund, Möklinta 2005, pp. 15, 36 ff.

[23] Undantaget två kortlivade försök; Collegium illustre (1626–1629) och drottning Kristinas riddargymnasium (1649–1651). Wilhelm Sjöstrand, *Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige till år 1792*, Lundequistska bokh., Uppsala 1941, pp. 229–237.

[24] Ibid., p. 43. Vid universiteten inrättades även särskilda språkmästare för undervisningen i de levande språken, se Elisabet Hammar, *Franskundervisningen i Sverige fram till 1807. Undervisningssituationer och lärare*, Fören. för svensk undervisningshistoria, Stockholm – Uppsala 1981, pp. 25–38.

[25] Parland-von Essen, op. cit. 2005, pp. 44, 64, 106.

[26] Hammar, op. cit. 1981, pp. 25 – 38.

”en protestantisk fransk guvernant, med parisisk accent som även ägde en mycket god brevstil”.[27] Guvernantens undervisning skulle helst ske på franska, och att så också skedde bekräftas av ett antal samtida uppgifter. Vidare visar bevarat material från 1700-talet att även små barn övades i att skriva kortare prosastycken. Själva undervisningen började annars oftast med muntliga övningar, vilka sedan följdes av studier i grammatik. I och med att det aristokratiska intresset för franska spred sig till ofrälse grupper förändrades emellertid undervisningsformerna. Parland-von Essen tycker sig i det sammanhanget se två olika modeller för språkstudier. Dels en modell där barnet tidigt lärde sig franska genom konversationsövningar, dels en modell där man vid högre ålder tillägnade sig franska med stöd av latinstudier.[28]

När franska blev ett skolämne – exemplet Karlberg

Vid sidan om den beskrivna privatundervisningen ökade även utbudet av franskundervisning vid olika skolor i Sverige. I detta sammanhang framhåller Hammar särskilt de privata skolor som tillkom under 1700-talets andra hälft. Dessa kan i sin tur jämföras med de offentliga skolorna, där möjligheten att erhålla undervisning i franska blev regel först under 1790-talet. Någon närmare bedömning av undervisningens kvalité vågar sig Hammar inte på, men av det redovisade resultatet att döma verkar undervisningen många gånger ha omfattat grammatik och läsövningar.[29]

Utöver den civila undervisningen nämner Hammar också den militära franskundervisningen. Under 1600- och 1700-talen tangerade det militära ofta det adliga och detta gällde även i allra högsta grad undervisning. Militär undervisning kom därmed att till stor del handla om uppfostring av adelssöner.[30] I likhet med Wilhelm Sjöstrands beskrivning av den militära undervisningen i Sverige framhåller Hammar inte bara undervisningen vid kadettskolan i Karlskrona, utan även försöken med riddarakademier under 1600-talet och Hovpagestatens informationsverk under perioden 1650–1790.[31]

Vid närmare betraktelse av den språkundervisning som bereddes blivande officerare kan man se tydliga kopplingar till de adliga bildningsidealen. I ett av de förslag som framfördes inför Kungl. Krigsakademiens tillkomst 1792 varnas för en språkundervisning som tar sin ”… början med ett Gramutaliskt gräl.”[32] I

---

[27] Parland-von Essen, op. cit. 2005, p. 69.

[28] Ibid., pp. 6, 56, 60 f., 77, och 159 f.

[29] Hammar, op. cit. 1981, pp. 47–83.

[30] Se Esbjörn Larsson, *Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning. Kungl. Krigsakademien mellan åren 1792 och 1866*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 2005, pp. 186–189, 198 f., 235 f.

[31] Hammar, op. cit. 1981, pp. 47–83. Se även Sjöstrand, op. cit. 1941, pp. 227–260, 340–373.

[32] RA, Tosterupssamlingen, Sparre-Ehrensvärdska papperen, Vol. 52, F, Strödda handlingar, 4, Plan till En Cadett Corps Inrättande För Armén o dess Flotta, art. 5, § 6.

stället menade förslagsställaren att språket skulle läras genom högläsning, där speciell vikt ägnades uttalet. Först därefter kunde man ta sig an uppgiften att försöka förstå det man läste. Vidare förespråkades konversationsövningar, exempelvis genom att undervisningen bedrevs på det främmande språket.[33]

Med hjälp av uppgifter rörande undervisningens ordnade vid Krigsakademien kan man märka hur språkundervisningen förändrades i och med dess formalisering.[34] Under slutet av 1700-talet ansågs franskan som det viktigaste språket för den blivande officeren. Enligt det reglemente som reglerade Krigsakademiens verksamhet förväntades nyantagna kadetter redan kunna läsa franska innantill samt översätta enklare texter.[35] Bevarade antagningshandlingar från slutet av 1700-talet visar emellertid att det var stora skillnader i kunskapsnivå mellan de sökande. Bland de mer bevandrade kan nämnas den 14-årige Gustav Adolf Friesendorff som enligt intyg läser ”Fransyska åtskilligt. Läser hwad bok som hälst med tillhjelp af Lexicon”. Detta kan jämföras med den blott 10-årige Adam Berger i vars intyg man finner följande: ”Uti Fransyskan har han för närvarande blott befattat sig med innanläsningen, och Declinationers samt Conjugationers öfverläsande, och hoppas man, at Han äfven häruti skall snart göra försvarliga framsteg.”[36] Av de bifogade intygen kan man även utläsa att kadetternas förkunskaper i första hand handlade om läskunnighet samt kunskaper i grammatik.[37] Denna betoning av mer formella språkkunskaper finner även stöd i reglementet genom att grammatikundervisningen på Karlberg skulle ske i samband med lektionerna i franska.[38]

Franskans särställning bland språken på Karlberg bekräftas av det faktum att från och med 1795 var det bara i franska som Krigsakademien hade en egen språkmästare.[39] Betydelsen av denna skillnad klarnar vid en närmare studie av 1799 års reglemente. Där framgår att kadetterna i andra klass övade översätt-

---

33 Ibid., art. 5, § 6.

34 Denna utveckling har tidigare behandlats i Larsson, op. cit. 2005, pp. 221–224.

35 *Kongl. maj:ts nådiga Reglemente För Des Krigs-Academie. Gifwit Stockholms Slott den 8 april 1799*, Stockholm 1799, § 88 och 94.

36 Krigsarkivet (KrA), Kungl. Krigsskolan, Stabsavdelningen med skolexpeditioen, Inkomna ansökningshandlingar, officerskursen, E III, 1796.

37 Ibid.

38 *Kongl. maj:ts nådiga Reglemente*, op. cit. 1799, § 104.

39 Från Krigsakademiens tillkomst fram till sin död år 1816 fungerade Antoine Felix som fransk språkmästare vid Karlberg. Därefter övertogs denna post av ännu en fransman, Louis Joseph Angers Codier de Bonneville, som tjänstgjorde fram till 1836. Under perioden 1792–1795 fungerade Simon Dybeck som språkmästare i tyska, men undervisade även i ryska. Till skillnad från de franska språkmästarna var Dybeck svensk, men hade vistats tolv år utomlands. Dybeck ersattes sedan av Sven Gustaf Sommelius som fungerade som lektor i tyska språket och i historia. Vad gällde undervisningen i svensk grammatik och engelska språket låg denna på professor Petter Moberg som även undervisade i historia och politisk geografi samt matematik och fysisk geografi. Thorsten Wennerström, *Kungl. krigsakademien och Kungl. krigsskolan. Åren 1792–1935. Personhistoriska uppgifter*, Generalstabens litografiska anstalt, Stockholm 1936, pp. 291, 297 f., 300.

ningar från tyska och franska för slottspastorn och läraren i historia, medan översättningar till franska skedde under språkmästarens överinseende.[40] Denna bild av språkundervisningen på Karlberg understryks även av en promemoria författad av kaptenen och läraren i befästningskonst, Carl Akrell. Han menade att såväl franska som tyska var oumbärliga för en officer, men poängterade samtidigt att en officer också måste kunna skriva franska, eftersom franskan även utgjorde det vetenskapliga universalspråket.[41]

Att utifrån normativt material få en uppfattning om omfattningen av kadetternas språkundervisning är svårt. En fingervisning får man emellertid genom ett av majoren Johan Rudebecks brev till sin son, kadetten Johan Mauritz Rudebeck. Där framgår att fadern såg språkkunskaperna som mycket viktiga och han menade till och med att sonen gott kunde ägna sin tid åt språken i stället för lektionerna i geometri. Därtill uppmanades sonen att snarast möjligt ta privatlektioner i franska. Enligt fadern var det av största vikt att man kunde både skriva och tala ett språk. Utan sådana kunskaper var språkstudierna till föga nytta. Vidare uppmanades sonen att koncentrera sig på ett språk i taget. Halvfärdiga kunskaper var enligt Johan Rudebeck inte något att ha.[42]

För att inspirera sonen i hans språkstudier framhöll fadern den karriär som en av Johan Mauritz kusiner, Thure Falkman, gjort. Tack vare sina kunskaper i franska och engelska hade Falkman blivit skickad till S:t Petersburg och där fått tjänst som tolk och adjutant hos den ryska generalen greve Tolstoj i samband med den ryska arméns överskeppning av trupper från Cronstadt till Pommern. Av formuleringarna framgår att exemplet syftade till att visa på hur väl språkstudier kunde betala sig.[43]

Huruvida Rudebecks uppgifter kan tas som intäkt för att det krävdes privatundervisning för att kadetterna på Karlberg också skulle lära sig att tala främmande språk må vara osagt. Sigvard Ekstrand hävdar nämligen att franska inte bara var det främsta av de främmande språken vid Karlberg, utan att det också användes vid examinationer i andra ämnen. Som belägg för detta anför han uppgifter om att kronprins Karl Johan själv skall ha ställt några frågor till kadetterna i samband med en examination under ett besök vid Krigsakademien i november 1810. Med hänvisning till denna examination lät guvernören senare göra gällande att franska torde få en ökad betydelse vid Krigsakademien samt att officersexamen framöver borde ske på franska.[44]

---

40 *Kongl. maj:ts nådiga Reglemente*, op. cit. 1799, § 99.

41 RA, RA:s ämnessamlingar, Skol- och undervisningsväsendet, Tankar om undervisningssättet vid Kongl. Krigs Academien 1811.05.05.

42 KrA, Enskilda arkiv (35), Johan Mauritz Rudebecks arkiv, Brev nr 5, Rudebeck 1805.11.10.

43 Ibid.

44 *Sigvard Ekstrand, Karlberg. Kungl. Krigsakademiens och Kungl. Krigsskolans historia 1792–1936*, Generalstabens litografiska anstalt, Stockholm 1937, p. 73.

En närmare granskning av ärendet visar emellertid att det är vanskligt att dra några mer långtgående slutsatser utifrån dessa uppgifter. Exempelvis kan nämnas att i en anteckning som härrör från detta besök, framgår att övergången till examinationer på franska skulle innebära en kraftig ”humiliation” för somliga kadetter, eftersom de då inte kunde uttrycka sig.[45]

En liknande diskrepans mellan målsättning och måluppfyllnad visar sig också i det utlåtande som generalmajoren Carl von Cardell lämnade i samband med 1818 års utredning av Krigsakademiens verksamhet. Där döms språkundervisningen på Karlberg ut helt. Det hävdades till och med att de som trots allt hade vissa kunskaper i franska när de kom till Karlberg, verkade ha glömt dessa under utbildningens gång. Det gjorde att när kadetterna väl var i fjärde klassen hade den franskfödde läraren en närmast omöjlig uppgift att få kadetterna att tala på ett riktigt sätt.[46] Mot bakgrund av dessa motstridiga uppgifter är det svårt att säga något om hur omfattande språkundervisningen var under Krigsakademiens första tid. Mycket talar emellertid för att undervisningen i första hand ägnades åt att läsa och skriva, medan det var långtifrån regel att alla kadetter också lärde sig att konversera på franska.

Går man så långt fram som till 1820-talet står det helt klart att undervisningen inte syftade till att lära alla kadetter tala franska. Kadetterna övades främst i att läsa franska och från och med tredje klass förekom även skrivövningar. I likhet med ordningen 1799 var det fortfarande genom franskan som kadetterna fick lära sig grammatik. De enda på Karlberg som fick möjlighet att lära sig tala franska var de så kallade elitkadetterna. Möjligheten att bli elitkadett var emellertid förebehållen de allra duktigaste kadetterna, vilka efter officersexamen fick stanna kvar på Karlberg under ytterligare ett år.[47]

Vidare finns det inte några tecken på att den beskrivna ordningen förändrades under 1800-talets lopp. Skall man tro Claës Bratts självbiografiska beskrivning av undervisningen på Karlberg, bedrevs inte heller språkundervisningen under 1860-talet på originalspråken. Krigsakademiens guvernör, överste Lagercrantz, försökte i och för sig ändra på detta. Exempelvis skall han personligen ha besökt lektionerna för att tillse att riktlinjerna åtföljdes, men så fort dessa besök upphörde, återgick lärarna till att undervisa på svenska. Det enda undantaget gällde en av lärarna i franska, Louis Guillaume, som inte kunde någon svenska.[48]

Bratt menar därmed att den metod som användes för språkundervisningen på Karlberg var värdelös. Som bevis för detta anför han det faktum att den enda

---

[45] *Utdrag ur Kongl. Krigsakademiens order- och straffjournaler*, Svensk Militär Tidskrift, Stockholm 1926, p. 32.

[46] Lars Ericson, ”Krigsakademiens tillkomst och första tid 1792–1819”, i Erik Norberg (Red.), *Karlberg. Slott och skola. Utbildning till officer 1792–1992*, 1, Historiekomm. Krigsskolan, Stockholm 1992, pp. 41 f.

[47] Johan Peter Lefrén, *Berättelse öfver kongl. krigs-akademien, afgifven till dess kansler, af guvernören, år 1824*, Stockholm 1824, pp. 135 ff.

[48] KrA, Forna kadetters arkiv (40), Kadettminnen av överste Claës Christian August Bratt [1927], p. 32.

av hans kamrater som lärde sig behärska det franska språket var Viktor Balck. Denne hade emellertid inte lärt sig franska under lektionerna, utan tillskansat sig dessa kunskaper genom att tillbringa sina ferier tillsammans med guvernörens döttrar och deras fransyska bonne, mademoiselle Duncan.[49] Några uppgifter om kunskaper i franska nämns i och för sig inte i Balcks memoarer; däremot ventileras det flitiga umgänget med systrarna Sofi och Elisabeth Lagercrantz och deras schweiziska guvernant mademoiselle ”Dunk”.[50] Uppgiften om guvernantens betydelse för en levande språkundervisning bekräftas även av Angela Rundquists studie av aristokratiska kvinnor under 1800-talets andra hälft.[51]

Skillnaderna mellan pojkars och flickors språkundervisning under 1800-talet har vidare uppmärksammats av Christina Florin och Ulla Johansson i deras studie av de svenska läroverken under 1800-talets andra hälft. Vid en jämförelse mellan läroverkets och flickskolans undervisning hävdar Florin och Johansson att dessa skillnader måste ses mot bakgrund av tankar om manligt och kvinnligt.[52] Enligt samma logik som här anförts angående språket som ett slags kulturellt kapital kan man anta att det under 1800-talet blev andra aspekter av språkkunskaperna som värderades högt. Genom att läroverksundervisningen främst betonade formella kunskaperna i exempelvis grammatik, kom flickskolans inriktning på den praktiska nyttan av det talade språket att värderades lägre.

Ett samtida belägg för en sådana hierarkisk ordning mellan manlig och kvinnlig kunskap finner man i August Strindbergs novell ”Dygdens lön”. Strindberg tar där tillfället i akt att ondgöra sig över den lärda undervisningens obrukbarhet. Just skillnaden mellan mäns och kvinnors språkundervisning blir tydlig när novellens huvudperson skall förklara värdet av den undervisning som inte gav den lärda skolans lärjungar några praktiska språkkunskaper.

> Men när Systrarne begärde en förklaring och frågade, om icke språket var gjort för att uttrycka människans tankar, så svarade den unge sofisten med en fras, lånad av en lärare, som sett den citeras såsom Talleyrands: Nej, språket är gjort för att dölja människans tankar. Detta kunde naturligtvis inte en ung flicka fatta, ty sina infamier förstå männen att dölja, men hon trodde att brodern var rysligt lärd och hon disputerade icke vidare.[53]

---

[49] Ibid., pp. 32 f.

[50] Viktor Balck, *Viktor Balcks minnen. Ungdomen* 1, Bonniers, Stockholm 1929, p. 166.

[51] För dessa flickors undervisning under 1800-talet, se Angela Rundquist, *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*, Carlsson, Stockholm 1989, pp. 69 ff.

[52] Christina Florin & Ulla Johansson, *”Där de härliga lagrarna gro…” Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, Tiden, Stockholm 1993, pp. 122 ff.

[53] August Strindberg, *Samlade skrifter. Fjortonde delen. Giftas. Äktenskapshistorier*, Bonniers, Stockholm 1913 [1884], p. 50.

Dessa ord visar inte bara hur manlig kunskap värderas högre än kvinnlig, utan är också ett skolexempel på hur språket kan ses som ett kulturellt kapital och hur det på ett effektivt sätt kan användas som ett redskap för symboliskt våld.[54]

Från kulturellt kapital till utbildningskapital

Många som läst franska på grundskola, realskola och gymnasium känner säkert igen sig i kommentarerna kring franskundervisningen vid Karlberg under 1800-talet. Och många är de som efter fleråriga franskstudier knappt vågat öppna munnen när de väl stått på någon bar i Paris. Franska introducerades som skolämne 1807 och som akademisk disciplin 1815.[55] En konsekvens av det var att fokus långsamt flyttades från konsten att konversera till kunskaper i språkets grammatik och uppbyggnad. En 1600-talets Gustav Bonde skulle med all säkerhet ha förhållit sig skeptisk till en sådan utveckling. Ett tydligt drag är att franskundervisningens institutionalisering gradvis lett till ökad formalisering. Hur denna förändring gått till och vilka förutsättningarna varit är något som måste undersökas närmare.

Vår översiktliga genomgång visar att franskkunskaper och förtrogenhet med den franska kulturen historiskt sett har haft stor social betydelse. Att tillägna sig goda kunskaper i franska var länge en kostsam historia och förbehållet privilegierade grupper. Med andra ord var franskan och fransk stil och elegans, helst inhämtad i Paris, ett kulturellt kapital som gav social prestige. När undervisningen sedan formaliserades genom introduktionen av franska som skolämne skedde detta på bekostnad av det talade språket. I stället hamnade grammatiken och det skrivna ordet i fokus. Denna förändring beskriver även franskkunskaperna utveckling från en mycket exklusiv form av kulturellt kapital till ett mer tillgängligt utbildningskapital.[56]

---

[54] För en närmare diskussion rörande det symboliska våldets betydelse för upprätthållandet av en patriarkal ordning, se Pierre Bourdieu, *Den manliga dominansen*, Daidalos, Göteborg 1999, pp. 47–56.

[55] Franska, inom ramen för moderna språk, introducerades som universitetsämne i Lund 1815 och i Uppsala 1858. Hammar, op. cit. 1991, p. 73.

[56] Om förhållandet mellan kulturellt kapital och utbildningskapital, se Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Harvard University Press, Cambridge, Mass 1984, pp. 80–85.

… det var jag som började skolan 1842

David Ludvigsson

I södra Östergötland ligger socknen Björsäter. Själva namnet, belagt från 1300-talet, säger oss att socknen ligger avsides; säter betyder skogsäng, och förleden björ är förmodligen kommet av björn. Här fanns i ett halvt årtusende en magnifik stavkyrka, invändigt prydd med målningar. Men när befolkningen växte blev stavkyrkan för liten och den revs år 1800. Istället restes en kyrka i tegel och sten. År 1953 fick människorna i socknen en ny byggnad att samlas kring, då en ny skolbyggnad invigdes.

Invigningen av en ny skola är ett sådant tillfälle då det hålls högtidstal, då man talar om hur gamla tider blivit nya. Invigningen av skolhuset i Björsäter 1953 var ett sådant tillfälle. Prästen och kyrkorådet var på plats inne i byggnaden, liksom en mängd andra av socknens mer bemärkta invånare. Stora ord yttrades. Ett udda inslag vid invigningen var att en tioårig skolflicka uppträdde i skepnad av en skolflicka från forna dagar. Tioåriga Ulla Stensdotter från gården Nyhult var klädd i en långärmad, gråaktig linneblus utan krage. Hon hade en rutig sjalett knuten under hakan, och höll en liten griffeltavla och en griffelpenna i handen. Vänd till den vuxna församlingen neg hon och förklarade: ”Jag heter Stina och det var jag som började skolan 1842. Här har jag min griffel och min griffeltavla. Och så här gör jag när jag skriver på griffeltavlan, och så här tar jag bort det från tavlan.” Till de sista orden spottade hon på fingrarna och suddade ut tecknen på tavlan.[1] Så skrevs folkskolestadgans år 1842 in som ett märkesår vid invigningen av den nya skolan i Björsäter.

Hänvisningen tillbaka till 1842 innehåller en rad antaganden, mest explicit det att det var då barnen i Björsäter började gå i skolan. Men förmodligen var det ingen av de närvarande som egentligen visste vad som hände i socknen just detta år. Och kanske finns det skäl att ifrågasätta att det var just 1842 som man hänvisade till?

Reformen av år 1842 är välkänd. Den omnämns i varje historiebok för skolan, och varje utbildningshistoriker har en uppfattning om den. Intressant nog

[1] Intervju med Ulla Ludvigsson, 2005.10.09. Författarens anteckningar.

så går tolkningarna isär. Vissa menar att folkskolan kom till för att skänka bildning åt den fattiga befolkningen. Med ökade kunskaper skulle människorna få ett rikare liv och bättre möjligheter att fungera som medborgare. Andra betonar särskiljandet, eftersom endast de fattiga barnen hamnade i folkskolan. Avsikten med den obligatoriska skolan var enligt dessa kritiker att skapa ett medel för att disciplinera och kontrollera de allt talrikare fattiga;[2] Gån parvis, kanaljer, sa skolmästarn till sina pojkar! Kanske behöver vi inte se avsikterna bakom folkskolan som bara det ena eller det andra, utan tvärtom som både och. Naturligtvis fanns en spännvidd i argumenten både för och emot den nya skolan.[3]

Klart är ändå att allt inte förändrades över en natt bara för att beslutet om folkskolan fattades 1842.[4] För att tydliggöra förutsättningarna för reformens implementering tål det att påminna om att Sverige vid den här tiden var ett fattigt land. Det fanns få industrier och bara små städer. Det saknades fortfarande järnvägar, och när skörden slog fel så lurade svälten (så sent som 1867–68 var det förfärliga svagår både i Småland och i norra Sverige). Befolkningen växte snabbt i början av 1800-talet, men det var främst de fattiga som blev fler. Det är därför ingen tillfällighet att folkskolestadgans årtionde också förde med sig en omfattande reform av fattigvården.

I tider av samhällsförändringar bryts idéer mot varandra. Under första halvan av 1800-talet gällde diskussionen inte minst utbildning. Läskunnigheten i Sverige var utbredd redan på 1700-talet, främst tack vare katekesläsningen. Men under början av 1800-talet utmanades den kyrkliga undervisningstraditionen. Nya, politiskt starka grupper uttryckte nya bildningsideal och utbildningsbehov, och det är en viktig förklaring till uppfostringskommittéerna som tillsattes 1812 och 1825.[5] Många hade åsikter om utbildning.

Utbildningsfrågan var närvarande i pressdebatten under dessa år. Det gäller inte bara huvudstadspressen, med *Aftonbladet* i spetsen,[6] utan även den snabbt framväxande landsortspressen. I tidningen *Östgötha Correspondenten*, som började

---

[2] Jfr Lars Petterson, *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham. Utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism, 1809–1860*, Studia Historica Upsaliensia 168, Uppsala 1992; Bengt Sandin, *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan. Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850*, Arkiv, Lund 1986; se även bidragen i *Utbildningshistoria 1992*, Egil Johansson & Stig G Nordström (red.), Föreningen för svensk undervisningshistoria, nr 170.

[3] Jag hoppas kunna klargöra motståndarnas argument tydligare inom ramen för mitt pågående projekt "Pressen och den sociala frågan, ca 1830–1845".

[4] Lars Petterson, "Pedagogik och historia", i Staffan Selander, (red.), *Kobran, nallen och majjen*, Myndigheten för skolutveckling, Stockholm 2003, p. 362.

[5] Sven Askeberg, *Pedagogisk reformverksamhet. Ett bidrag till den svenska skolpolitikens historia 1810–1825*, Föreningen för svensk undervisningshistoria, nr 135, Uppsala 1976; Daniel Lindmark, *Uppfostran, undervisning, upplysning. Linjer i svensk folkundervisning före folkskolan*, Album religionum Umense 5, Umeå 1995.

[6] *Aftonbladet*-medarbetaren Almqvists tidningsskriverier om utbildningsfrågan analyseras i Anders Burman, *Politik i sak. C .J. L. Almqvists samhällstänkande 1839–1851*, Symposion, Stockholm 2005, pp. 110 ff.

ges ut år 1838, visar sig detta från första stund. Den 21 november detta år publicerar tidningen en text av rektor Lutteman vid Linköpings skola, som utgör en kommentar till den tyske författaren Herders tal om skolväsendet. Tidningen innehåller också en kortare text från *Geijers Litteraturblad* om antalet lärjungar som under senare år har tillhört apologist- och lärdomsskolor. Samtidigt annonserar C. F. Kindlundhs Bokhandel i tidningen att C. A. Agardhs pamflett *Om de lägre Folkklassernas upplysning* finns att köpa.[7] Intresset för skolfrågan skiner alltså igenom på flera ställen i tidningen. Det är klart att lokaltidningarna åtminstone i någon mån speglar hållningen hos en lokal elit, i det här fallet Linköpingsborna. Den lokala, liberala eliten träffades och diskuterade inom ramen för sina föreningar eller ”associationer”, men skrev också i tidningen.[8] Men vad blev de praktiska konsekvenserna ute i bygderna av detta engagemang?

En antydan om hur skolfrågan hanterades lokalt ges i landshövdingeberättelserna, som vart femte år överlämnades till Kungl. Maj:t och som innehåller ingående beskrivningar om tillståndet i respektive län. Sålunda skriver C. O. Palmstjerna år 1844 om Östergötlands län:

> [Det] möter många svårigheter för kostnaden att bygga skolhus och aflöna skolmästare […ändå] går saken nog för sig, när sinnena hunnit vänja sig vid tanken på nödvändigheten. Dock möter jemväl understundom från allmogens sida misstroende om gagnet, såsom hufvudsakligt hinder, och man har vid öfverläggning derom, hört yttras den mening, att ’den som har mera af boken, har mindre af tron.’[9]

Det är alltså tänkbart att visst motstånd mot skolor grundade sig i farhågor om konsekvenserna för religionen. Paradoxalt nog var prästerskapet ofta pådrivare för att bygga skolhus och skaffa kunniga lärare.[10] Men det är också värt att notera att bondeståndet agerade vid 1800-talets riksdagar för att åstadkomma lättnader i skattebördorna.[11] Man kan därför tänka sig att bönderna lokalt vände sig mot skolan såsom ytterligare ett ekonomiskt åtagande. För att ge ett konkret

---

[7] *Östgötha Correspondenten*, 1838.11.21; Kindlundhs annons syns första gången 1838.11.07.

[8] Om associationerna, se Torkel Jansson, *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller Sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*, Studia Historica Upsaliensia 139, Uppsala 1985. Om den kollektiva opinionsbildningen kring *ÖC*, se Hans Abelius, ”Landsortstidningen som nätverk – exemplet Östgöta Correspondenten 1838–1870”, i Hans Abelius m.fl. (red.), *Kors och tvärs bland teorierna*, Skrifter från Historiska institutionen i Göteborg nr 5, Göteborg 2002, och Patrik Lundell, *Pressen i provinsen. Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850*, Nordic Academic Press, Lund 2002.

[9] *Kongl. Maj:ts befallningshafvandes uti Östergöthlands Län till Kongl. Maj:t i underdånighet afgifne Femårs-berättelse för Åren 1837, 1838, 1839, 1840 och 1841*, Stockholm 1844, p. 7.

[10] Carin Bergström, *Skolmostrar och läsmästare. Lärare på landet före folkskolereformen 1842*, Nordiska museet, Stockholm 2000, p. 36.

[11] Jan Christensen, *Bönder och herrar. Bondeståndet i 1840-talets liberala representationsdebatt. Exemplen Gustaf Hierta och J P Theorell*, Historiska institutionen, Göteborg 1997, p. 180.

exempel på saken ska vi återvända till Björsäter, som ligger nära Linköping och dit *Östgötha Correspondenten* med säkerhet nådde.

Björsäter var en lantlig bygd. Socknen höll tolv knektar enligt det gamla indelningsverket. Knektarna tog sig ofta skojiga namn, såsom Färdig, Svärd eller Lustig. År 1842 hette en av dem Jacob Dristig och en annan Nils Petter Qvick.[12] Emellertid är namnen Dristig och Qvick närmast antiteser till hur Björsätersborna omsatte folkskolestadgan i praktik.

I november 1842 meddelade kyrkoherden till sockenstämman att Kungl. Maj:t beslutat att varje socken måste ha en skola och en skolstyrelse. Sedan tidigare hade klockaren till uppgift att undervisa barnen i läsning, vilket skedde i sockenstugan, en dag i veckan under sommaren. Nu skulle undervisningen organiseras på allvar, och kyrkoherden tycks ha sett på detta med gillande. Det visade sig dock att sockenmännen var djupt oense om hur de nya kraven skulle hanteras. Ett problem var att socknen var stor till ytan. Byggde man en fast skola så skulle många barn få långt att gå, och därför motsatte sig många ett skolbygge och förordade istället en ambulerande skola. Folkskolestadgan rekommenderade visserligen en fast skola, men bönderna var envisa. Frågan fick mogna några år men slutligen bestämdes att en lärare skulle anställas som fick hålla skola på några olika ställen. Ett särskilt, mindre skolhus ordnades vid kyrkan. Det befanns snart vara för litet, men sockenmännen motsatte sig en utbyggnad. Uppenbarligen var man rädda för kostnaden. Kanske hade inte heller den nya skolans kunskaper så högt anseende. Ett gammalt talesätt i bygden säger att ”även di vise hönsa kan värpe i nässlera”. Om talesättet i bokstavlig mening handlar om höns, så är det lätt att tänka sig en utvidgad mening där udden är riktad mot ”di vise”, vilket då kan signalera ett visst mått av bildningsförakt. Å andra sidan heter det också på Björsätersmål att ”snålheta bedrar visheta”. Hur som helst så dröjde det tjugo år, ända till de fromma dagarna strax före jul 1866, innan man beslöt att uppföra en helt ny skola. Bygget pågick sedan under flera år och skolan var färdig först 1871, eller nästan trettio år efter folkskolestadgan.[13]

Reformen 1842 innebar utan tvekan ett viktigt steg i utvecklingen av det svenska utbildningssystemet. Som exemplet Björsäter visar så tvingade reformen lokalsamhället att ta itu med skolfrågan. Skolförespråkarna fick vind i seglen. Men som exemplet också visar så ändrades inte mycket över en natt. De styrande i Björsäter höll hårt i pengarna, och var försiktiga eller ointresserade av att förbättra sin skola. Det engagemang som *Östgötha Correspondenten* gav uttryck för i slutet av 1830-talet delades av några, men att praktiskt omsätta tanke i handling tog lång tid.

---

[12] Uppgifter i *Björsäters andra sockenbok*, utg. Sten Eskilsson, Björsäter 1984, pp. 74 ff.

[13] Rektor Lennart Fall vid Björsäters skola ger en utförlig skildring av alla beslutsvändor kring skolan, i ”Skolans historia”, i *Björsäters sockenbok*, utg. Sten Eskilsson, Björsäter 1973, pp. 21–27. Talesätten återges i *Björsäters andra sockenbok*, op. cit. 1984, p. 85.

Vid invigningen av den nya skolan 1953 gjorde den unga skolflickan en tvärsäker referens till reformen 1842. Det ska inte förvåna, eftersom 1842 närapå fått status som ett heligt årtal i vårt land. Det var då skolan infördes! Och utan tvekan stod Björsätersborna och mös av stolthet, inte bara över den nya byggnaden 1953 utan också med en tanke på förfädernas vishet ett drygt sekel tidigare.

I vår postmoderna tid frestas man att problematisera och ifrågasätta även så självklara fakta som årtal, vilket jag har ägnat mig åt i den här texten. Naturligtvis började inte alla Sveriges barn skolan 1842. Vi måste inse att folkskolestadgan visserligen antogs vid en enskild tidpunkt, men att skolans realiserande var en lång, ojämn process, där mänskliga intressen som pengar och uppfattningar om var byggnader skulle stå haft stor betydelse. Likväl kan vi gott behålla 1842 som en hållpunkt för tanken. Med viss sympati kan vi också tänka på hur människor i forna tider kämpat för att bli sams med det slutliga målet att åstadkomma en bättre skola.

Industriskalade potatisar och tråddragningsmaskiner

Ingrid Nordqvist

År 1984 skriver Donald Broady i KRUT:

> Idag ges ordet bildning ofta en innebörd motsatt den ursprungliga. Bildning uppfattas som bildningsgods, som en fixerad uppsättning kunskaper och förhållningssätt, som resultat och inte som verksamhet. Det är en uppfattning som stryks medhårs i den aktuella massmediadebatten om skolan där det är gångbart att tala om bildning som vore det en fråga om givna texter att läsa, givna åsikter att tillägna sig och givna trossatser att omfatta – skafferikunskaper lika auktoriserade och näringsdeklarerade som de centralköksfabricerade uppvärmda rätter och industriskalade potatisar varmed eleverna utfodras i matsalen.[1]

De industriskalade potatisarna har lyckligtvis försvunnit från matsalarna, men debatten om skola och bildning kvarstår. Diskussioner om skolans innehåll, metoder och resultat har alltid engagerat och varit en del av samhällsdebatten, ja skolan ses av många som den viktigaste samhälleliga institutionen. Samtidigt som skolan bär på traditioner av vedertaget innehåll och beprövade metoder ses den också som den institution som ska lösa dagens problem, helst med ett öga mot framtiden. Skolan är ett ständigt återkommande ämne på dagstidningarnas debatt- och insändarsidor. I denna debatt framträder ofta frågan om bildning som ett slags brännglas där åsikter och argument strålar samman i synen på vad skolan ska åstadkomma.

Två debattörer om bildning

I det följande kommer jag att låta en debattör från 1837 och en debattör från 1984, Donald Broady, var och en på sitt vis diskutera bildning. Båda skribenterna har förutom intresset för bildningsbegreppet det gemensamt att de uttrycker sig med ett rikt bildspråk och målande exempel.

[1] Donald Broady, ”Om bildning och konsten att ärva” i *KRUT nr. 35–36*, 1984, pp. 4–15.

Vid en genomgång av Norrlandsposten i universitetsbiblioteket Carolinas mikrofilmsrum fångade artikeln *Embetsmannens bildning*[2] mitt intresse. Den var införd i tidningen 1837 mitt under den livliga debatt som föregick beslutet att reorganisera skolorna i Gävle och skapa en skola för borgerlig bildning i opposition mot den lärda skolan.[3] Skribenten propagerar för en bildning som är praktiskt användbar och till nytta för samhället.

Vid ett motsvarande botaniserande i tidskriften KRUT fann jag artikeln *Om bildning och konsten att ärva* skriven av Donald Broady 1984 med anledning av att det då var 200 år sedan Kants formulering ”upplysningen är människans utträde ur sin självförvållade omyndighet” publicerades i en berlintidskrift. I artikeln diskuteras bildningsbegreppet och dess rötter i förhållande till skolan. Men först till 1830-talet.

En skola som svarar mot ändamålet och tidens fordringar

I juni 1836[4] samlades i Gävle under ledning av ärkebiskop von Rosenstein representanter för direktionerna för stadens befintliga skolor för att diskutera ett ”Förslag till inrättande af en mot ändamålet och tidens fordringar swarande Borgarskola i Gefle.”[5] Sammanträdet resulterade i ett beslut där det konstaterades att behov och omständigheter påkallade en utvidgning och förbättring av stadens läroanstalter för borgerlig bildning och att detta bäst tillgodosågs genom att slå samman de befintliga skolorna till ett mer enhetligt undervisningsväsende. Året därpå besökte återigen ärkebiskopen, nu Johan Olof Wallin, Gävle och nya överläggningar i frågan hölls. Wallin tog aktiv del i utformningen av detta nya undervisningsverk och i juni 1838 togs det slutgiltiga beslutet om att inrätta ”Gefle Stads enskilda Lärowerk för medborgerlig bildning”.

Under dessa år försiggick en intensiv debatt, såväl på det lokala som på det nationella planet, om vad som är en ändamålsenlig skola och vem som ska tillhandahålla den. Borgerskapet i Gävle kan man säga tog saken i egna händer och skapade det de menade att staten inte tillgodosåg genom ”den lärda skolan”, nämligen en skola för borgerlig bildning ägnad den framväxande medelklassen.

---

[2] *Norrlandsposten nr 10 och 12*, 1837.

[3] Underlag för beslutet trycktes i *Handlingar i anledning af wäckt fråga om reform af de i Gefle befintlige underwisnings-anstalter för borgerlig bildning*, Gefle 1838.

[4] Redan 1833 hade frågan om en förbättring av skolorna i Gävle väckts men sedan fått vila. Frågan togs åter upp 1836 då det förelåg ett förslag som kunde diskuteras.

[5] Ur protokoll den 5 juni 1836, tryckt i *Handlingar i anledning af wäckt fråga om reform af de i Gefle befintlige underwisnings-anstalter för borgerlig bildning*, Gefle 1838.

I en debattartikel i den nystartade liberala Norrlandsposten diskuteras under titeln *Embetsmannens bildning* bristen på skolans ändamålsenlighet i dess uppgift att bibringa eleverna en allmän bildning.[6]

Artikeln inleds med ett konstaterande att frågan om hur uppfostringsverken organiseras och styrs kanske är den viktigaste av statens inre angelägenheter. Argumenten är att ”folkets moraliska kraft uppspringer därifrån” och att man lär sig ”tänka redigt och handla redligt”. Vilka behöver då goda skolor? Ja, det är inte de som skribenten kallar ”naturens söndagsbarn” utan det är de

> som måste ledas till tanke, men som en gång komne till full brukningsförmåga af sina anlag kunna gagna sitt land mera än de förra – det är hos dem kraften ligger, de äro drifhjulen i det stora hela, snillet blott den gyllene wisaren på taflan, skön äfwen då han wisar oriktigt; men aldrig nyttig, om ej de medelmåttige drefwo det inre.

Det är alltså viktigt att utbildningen ska leda till att de som kommer i åtnjutande av den, vid denna tidpunkt endast pojkar, blir nyttiga för samhället och att bildning ur en aspekt alltid ska vara praktisk tillämpbar. Skribenten definierar bildning så här:

> Allmän bildning är ju icke att vara bildad i allt: det är nästan ingen människa; ty hos Hwar och en finnas luckor i wetandet; utan med allmän bildning kan och bör man ej förstå annat än: Förmågan att klart och redigt uppfatta ett klar och redigt framställdt begrepp, förmågan att dra slutsatser och att göra sig hemmastadd med saker som ej äro förut med wåld påtrugade.

Definitionen frammanar bilden av en elev i verksamhet med att självständigt bilda sig. Förmågan att själv dra slutsatser och att ägna sitt intresse åt saker som inte är ”med wåld påtrugade” ses som bildningens kärna och det är detta som skolan ska utveckla. Eftersom artikeln i sig är en kritik mot den befintliga lärda skolan är detta också kärnpunkten i kritiken. Skolan påtvingar eleverna kunskaper och lär dem inte att tänka själva. Skribenten menar att av de ungdomar som kommer till Academien går det inte att förvänta sig någon egen tankeförmåga och ”universitetsbildningen” måste således bli en fortsättning på ”skolbildningen”. Universitetet anses bli en examensanstalt och i järnriket Gästrikland hämtas metaforen från ståltillverkningen:

> Man skulle kunna likna wåra Underwisnings-werk wid tråd-dragningsmaschiner. Samma jernbit drages igenom allt finare och finare hål, allt swårare blir passagen, allt smalare och längre jernstycket, och wid slutet är ändå ingen enda atom förädlad till stål, och flagorna, som det i början haft, sitta qwar, finare, men också dessto längre.

Läroverket och universitetet utbildade statens ämbetsmän men författaren hyser ingen större tilltro till dessa läroanstalters förmåga att ”förädla” ämbetsmannaämnen till dugliga ämbetsmän på samma sätt som järn kunde förädlas till stål. I stäl-

---

[6] *Norrlandsposten nr 10 och 12*, 1837.

let ses den bristande dugligheten hos ämbetsmännen som ett bevis på att utbildningen inte är ändamålsenlig. Juristen vet inte hur ”en handling bör vara affattad i laglig form”, prästen ”kan ofta nog ej skriffwa dräglig swenska”, för läkaren har ”knappt fråga warit att besöka en sjuk” och kameralisten ”behöfwer /.../ ej weta huru en mantalsförteckning ser ut”. Det beror enligt skribenten endast på personliga egenskaper och inte på utbildningen om ämbetsmannen är duglig, ”ty staten har inrättat det så, att det ser ut som den ej wille ha duglige Embetsmän.”

Henrik Edgren har i sin avhandling *Publicitet för medborgsmannavett* visat att granskning av statens ämbetsmän liksom diskussion om ämbetsmännens ställning var återkommande teman i Stockholmpressen under 1800-talets första decennier. Edgren menar att ”[ä]mbetsmannen hade blivit den frie publicistens främsta måltavla.”[7] Ämbetsmännen ansågs inte sköta sina ämbeten på ett tillfredsställande sätt och de anklagades för att vara okunniga. Orsakerna till detta var naturligtvis också föremål för debatt. Ämbetsmannaorganisationen syntes förlegad, bland annat genom att ämbetsmännen inte kunde avsättas. De hade också dåliga löner vilket gjorde att det var svårt att ägna sig åt ämbetsmannauppdraget på heltid.[8]

Författaren till artikeln i Norrlandsposten tar alltså inte upp något nytt ämne när han skriver om ämbetsmännens bristande bildning. Däremot knyter han det till den skola som utbildar ämbetsmännen och låter de enligt honom uppenbara bristerna i utbildningen bli ett argument för att förändringar krävs. Dessa skulle också komma.

Det var bättre förr, eller...

I debatten om skolan hänvisas ibland till att ”det var bättre förr”, men Broady framhåller i artikeln ”*Om bildning och konsten att ärva*” att

> lärare, elever, föräldrar och andra som träget arbetar för att göra skolan drägligare och mer lärorik, vet att en återgång till skolan ”förr” är omöjlig redan av det enkla skälet att den existerade i ett annat samhälle.[9]

Däremot är det viktigt att vi har kunskap om skolans historia och de därmed förknippade pedagogiska begreppen. Som titeln på Broadys artikel antyder handlar det om en konst att ärva, vilket inte innebär att okritiskt överta begreppen, att ”efterapa”.[10] Konsten att ärva innebär att i varje tid själv utforska begreppens innebörd och räckvidd utan att kapa rötterna bakåt.

---

[7] Henrik Edgren, *Publicitet för medborgsmannavett. Det nationellt svenska i Stockholmstidningar 1810–1831,* Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala universitet, Uppsala 2005, p. 272.

[8] Ibid., pp. 274–276.

[9] Broady, op. cit. 1984, p. 6.

[10] Ibid., p. 4.

Om vi återgår till den skola som stod i skottgluggen 1837 finner jag i Broadys artikel en beskrivning som jag tror vår debattör i Norrlandsposten hade anammat. Broady menar att ”bildningsidealet skrumpnade ihop till inskränkt läroverkslärarideologi som tillåter likhetstecken mellan bildning och läroboksspetrifikat.”[11] Kritiken mot latinskolan kom under 1800-talets första hälft från flera håll. Broady skriver:

> I sin plädering för klassiska språk och framför allt läsningen av grekiska författare, tog nyhumanismen strid med de gamla upplysningspedagogerna och filantropisterna, men de hade alla en gemensam fiende: den traditionella skolan, latinskolan, med dess själsdödande undervisningsmetoder, imitationen, utantillrabblet.[12]

Det var således inte bara innehållet utan även de stelnade formerna som kritiken gällde. Debattören från Norrlandsposten 1837 framhåller i sin artikel att förmågan att tänka själv inte fick näring i skolan. Kant hade uppmanat människan att våga lita till sig själv: Våga vara vis! Detta ligger långt ifrån ett bildningsstoff som kan liknas vid industriskalade potatisar och universitet som jämförs med stålverkens tråddragningsmaskiner. Dessa liknelser fick bidra till debatten om utbildning och bildning i sin respektive tidsanda. Debatten kommer att fortsätta med nya metaforer, men förståelsen av skolan och dess uppdrag blir tydligare om vi också är medvetna om de strider, kompromisser och överenskommelser som ligger lagrade i skolan sådan den ser ut i dag.

---

[11] Ibid., p. 10.
[12] Ibid.

Del IV
Sociologi

Är arbetsdelningen evig?

Kenneth Abrahamsson

Introduktion

Arbetsdelningen utgör en klassisk sociologisk fråga som diskuterats av en rad olika tänkare och vetenskapsmän. Det gäller allt från Platon och Xenophon under antiken till mer moderna tänkare som Adam Smith och Karl Marx samt under andra halvan av förra seklet, Hannah Arendt och Harry Braverman samt Horst Kern och Michael Schuman. Temat har också behandlats av bland annat Robert Reich, arbetsmarknadssociolog och tidigare amerikansk arbetsmarknadsminister, när han gjorde sin uppdelning i människoyrken, tingyrken och symbolyrken. Arbetsdelningens extremvariant i form av en långtgående polarisering mellan olika yrkesgrupper vad avser arbetsmiljö, kontroll, inflytande och kompetenskrav har också fått en renässans i kölvattnet av den informationsteknologiska revolutionen.[1]

Vidare har frågan blivit aktuell i den pågående diskussionen om off-shoring och vilka jobb som kommer att finnas kvar i Sverige på längre sikt, de högkvalificerade eller de lågkvalificerade jobben.[2] Det är också tidstypiskt att en av Arbetslivsinstitutets nya satsningar kallas DNA-programmet, som står för Den nya arbetsdelningen. I det senare fallet handlar det om en ny industriell organisation, där tjänstesektorn får en allt större betydelse.[3] Arbetsdelningen har också färgat av sig i synen på läraryrket både för upphävandet av den traditionella klasslärarrollen

---

[1] Se exempelvis *Arbetsmiljön 1991–2003. Klass och kön* utgiven av LO år 2005 och som bygger vidare på SCBs arbetsmiljöundersökning. Undersökningen visar på en betydande försämring av arbetsmiljön, inflytande och negativ ergonomisk belastning.

[2] Se Rune Åberg, ”Vilka jobb har skapats på den svenska arbetsmarknaden under de senaste decennierna”, *Ekonomisk debatt*, nr 7, 2004; pp. 37–46.

[3] Se Niklas Arvidsson och Eskil Ekstedt, ”Förändrade organisationsformer och effekter på arbetsförhållanden”, i Jonas Olofsson och Maria Zavisic (red.), *Vägar till en öppen arbetsmarknad. Årsbok 2006*, Arbetslivsinstitutet, Stockholm 2006.

och i den återkommande diskussionen om generalister och specialister i skolans undervisning.

En personlig tillbakablick

Det prisma genom vilket jag under åren betraktat Donald Broadys akademiska gärning och hans sociala engagemang för skola och samhälle har varit från forskningsadministratörens utkikspunkt. Det är ett titthål mot den akademiska vardagen som har både för- och nackdelar. Man lär sig efterhand ett visst breddseende men kan lätt förlora i nyanser eftersom det gäller att följa så många olika fält och diskurser. Mina över trettio år i forskningsfinansierande miljöer inom utbildnings- och arbetslivsområdet kan därför sägas vara ett arbete i skuggan av de lärda. Det har givit mig goda möjligheter att från ett fågelperspektiv följa utvecklingen inom olika delar av det svenska forskningslandskapets olika kunskapsträdgårdar. Det gäller särskilt i gränstrakterna mellan utbildningsforskning och arbetslivsforskning, ett område som Donald ofta passerat i sina olika diskursvandringar. Eftersom alla de myndigheter jag arbetat för har lagts ned (UKÄ,UHÄ, SÖ, Arbetsmiljöfonden och Rådet för arbetslivsforskning, Ralf), har jag successivt tvingats att anpassa mig till nya kunskapsmiljöer och vetenskapliga perspektiv. När Ralf lades ned vid årsskiftet 2000/2001 övergick jag till FAS, Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap. På FAS mandat har jag också suttit med i den Utbildningsvetenskapliga kommittén sedan starten.

Min långa resa genom den svenska utbildningsforskningen har inneburit många möten med forskare, forskningsmiljöer och arenor. Dagens livliga debatt om utbildningsvetenskapens kärna och gränser ger mig starka ”déjà vu”-känslor, ibland känns det som jag med den akademiska tidsmaskinens pendelrörelser är tillbaka i det tidiga sjuttiotalet. Hur nära ska forskningen ligga den pedagogiska yrkesverksamheten och vad som sker i klassrummen? Vilken roll bör den organisatoriska gemenskapen med lärarutbildningen spela? Är det bara pedagoger som har patent på utbildningsforskning? Vilka är intressenterna för en starkare betoning av forskning om skolans organisation och styrning eller om dess roll för välfärd, demokrati och ekonomisk utveckling?

Liknande diskussioner fördes inom ramen för UKÄs och sedermera UHÄs forskningsprogram under sjuttiotalet. Den pedagogiska utvecklingsenheten vid UKÄ hade delvis sina rötter i en universitetspedagogisk tankemodell om att lärarna i högskolan måste bli bättre på att undervisa och att de borde dra nytta av olika tekniska hjälpmedel. Det var en diskussion som i stort sett fördes utan förankring i ämnets innehåll, struktur och förståelseformer. I dialog med forskarsamhället fördjupades det ämnespedagogiska och fackdidaktiska perspektivet. Underhand växte också kraven på forskning om organisatoriska och institutionella frågor och om utbildningens samspel med samhället. Under min tid

vid Skolöverstyrelsen fanns hela tiden samma diskussion – har sektorsforskningen ett för snävt perspektiv; borde den breddas ämnesmässigt och till styrformer? Och delvis samma diskussion förs idag när det gäller den utbildningsvetenskapliga forskningen.

En grundläggande fråga handlar om den institutionella styrningen av utbildningsvetenskaplig forskning.

Fram till tillkomsten av UVK vid Vetenskapsrådet, har utbildningsforskningens finansiering i hög grad varit frågan om sektorsforskning. Ekonomiskt stöd till forskning har kanaliserats via olika statliga utbildningsmyndigheter, där beredningen skett i samråd mellan forskare och praktiker och där beslut fattats av myndigheten, vanligen generaldirektören eller delegerad person. Möjligheter att söka medel har också funnits från forskningsråd och stiftelser och fonder. Som exempel påminner jag mig om ett tillfälle i slutet av åttiotalet när vi som var verksamma vid forskningsprogrammet, SÖ besökte Lärarhögskolan i Stockholm och då man fick lika mycket medel från AMFO, Arbetsmiljöfonden som från Skolöverstyrelsen. Den nuvarande lösningen med en utbildningsvetenskaplig kommitté vid Vetenskapsrådet är ett steg mot en ökad vetenskaplig autonomi för forskning inom området.

Under min egen resa i ”skuggan av de lärda” har Donald Broady alltid funnits med som en lysande stjärna på utbildningsvetenskapens karta. Jag är inte rätt person att karaktärisera Donalds olika banor i det utbildningsvetenskapliga fältet. En sak är dock säker. De följer inte det konventionella mönstret för framgång inom akademin. Den bästa framgångsstrategin brukar vara att man ska ägna sitt forskarliv åt en eller två mycket avgränsade frågor och studera dessa frågor utifrån en given teoretisk referensram med så många empiriska nedslag som möjligt. Därefter bör man dissekera resultaten i små portioner, som sedan kan serveras nischade internationella referee-granskade tidskrifter med höga impactfaktorer. Donald Broadys framgång är en antites till denna inriktning. Vad som kännetecknar honom är istället förmågan att eftersträva en helhetsanalys i god mening och fördjupa den intellektuella analysen och skärpan på ett sätt som inte passar in i en poängberäknande vetenskaplig publiceringsreduktionism.

Ett annat inslag i Donalds arbete är hans förmåga att förena ett djupt socialt engagemang med en kritisk distans. Insatserna inom KRUT är legendariska, det djupa engagemanget för bildningsbegreppet och dess roll i svenskt skolväsende är också ett bidrag som står sig över tid. Intresset för och forskning om den sociala skiktningen i utbildningsväsendet och särskilt gymnasieskolans och högskolans roll är också av central betydelse. Under senare år ligger självklart studier av kulturella fält i centrum för Donald Broadys arbete. Hur han dessutom fått tid för att analysera den nya informationsteknikens möjligheter för att analysera litterära fält i arbetet på NADA, KTH är för mig ett mysterium. Min egen betraktelse gäller ett av Donalds tidigare intressen, nämligen för kvalifikationsforskning och arbetsdelningen i samhälle och arbetsliv.

Från löpande bandet till integrerad produktion tur och retur?

Under åttiotalet var kvalifikationsforskning ett område som Donald Broady ägnade stor tid åt. Ett inslag i det arbetet var en granskning av de tyska arbetssociologerna Horst Kerns och Michael Schumans studie på temat ”Farväl till arbetsdelningen”.[4] Typiskt för Donald Broadys förhållningssätt var att han ej nöjde sig med att läsa och recensera Kerns och Schumans bok. Istället reste han tillsammans med Bo Helgeson, numera professor vid Blekinge Tekniska Högskola, under en månad runt och besökte tyska forskningscentra med inriktning på kvalifikationsforskning.

Deras reserapport redovisades i boken *Professionaliseringsfällan. Vuxenutbildning, arbetsdelning, yrkeskunnande* från 1986, som utgavs av Forum för vuxenutbildningsdebatt.[5] Ett annat bidrag i den boken var Ann-Katrin Bäcklunds uppsats på temat *Sju utvecklingstendenser som kan komma att revolutionera arbetslivet*, där just-in-time tänkandet och den nya industriella produktionslogiken lyftes fram. I skärningspunkten låg mycket av ett klassiskt och modernt perspektiv på arbetslivets utveckling. De tyska industrisociologerna Horst Kern och Michael Schuman, hade väntat sig att det moderna arbetet skulle innebära ökad utarmning och dekvalificering, det vill säga ett steg vidare utifrån Harry Bravermans perspektiv om arbetskraftens degradering. Det var ett antagande som ej kunde styrkas i deras egen forskning, vilket Broady och Helgeson sammanfattade på följande sätt:

> Men i stället för att finna att arbetsdelningen drivits vidare fann de många ställen där man försökte upphäva den. I stället för ansträngningar från företagsledningen att göra sig mer oberoende av arbetarnas kvalifikationer fann de långtgående försök att bättre utnyttja dessa. I stället för att arbetarnas omyndigförklarades fann de ofta situationer där arbetarna snarare åtnjöt mer respekt i stället för att finna inskränkningar i den företagsrelaterade utbildningen fann de att den bedrevs mer intensivt och med ett bredare innehåll.[6]

Kerns & Schumans teser kom också att ifrågasättas i den västtyska forskningen både ut empirisk och ideologisk synvinkel. Samtidigt återfanns en utveckling i den svenska bilindustrin, där man vände sig bort från det löpande bandet och eftersträvade en mer integrerad arbetsorganisation, där de anställda hade bredare kompetens och arbetade tillsammans i arbetsgrupper och integrerade produktionsplattformar. I Ann-Katrin Bäcklunds uppsats lyftes det moderna konceptet

---

[4] Horst Kern och Michael Schuman, *Das Ende der Arbeitsteilung? Rationalisierung in der industrielle Produktion. Bestandsaufname, Trendestimmung*, Verlag C. H. Beck, München 1984.

[5] Forum för vuxenutbildningsdebatt var ett samverkansprojekt mellan LO, TCO, ABF, TBV och SÖ, med syfte att utveckla vuxenutbildningspolitiken, där Kenneth Abrahamsson var sekreterare. Donald Broady var redaktör för boken *Professionaliseringsfällan. Vuxenutbildning, arbetsdelning, yrkeskunnande*, Carlsson, Stockholm 1986.

[6] Broady, op. cit. 1986, pp. 60–61.

fram, vilket sedermera utvecklades i hennes avhandling om just-in-time logiken som produktionsmodell.[7] Hon pekade främst på behovet av breddning av yrkeskompetensen (kompetensbreddning och mångkompetens), att informationstekniken behöver inte innebära arbetets degradering, att flexibilitet och sociala färdigheter betonas alltmer, att ökad individualisering och grupporientering sker parallellt samt att behovet av okvalificerad arbetskraft minskar. Idag är frågan om den tudelade arbetsmarknaden återigen aktuell.

Det finns olika synsätt på kvalifikationsutvecklingen på arbetsmarknaden. Det första synsättet innebär en *uppkvalificering* av arbetet, något som skulle bli en följd av att de monotona jobben försvann i automationens kölvatten. En alternativ syn lanserades av journalisten och samhällsforskaren Harry Braverman i skriften *Arbete och monopolkapital* från 1974, där han menade att den moderna tekniken ledde till en *dekvalificering* av stora grupper och på sikt främjade utvecklingen av ett nytt kunskapsproletariat, i debatten oftast illustrerad av stansoperatrisen.[8] Som en tredje ståndpunkt eller en axel mellan dessa synsätt finns tesen om en ökad *polarisering* av kvalifikationerna på arbetsmarknaden. Den svenske industrisociologen Torsten Björkman har lagt till begreppet *omkvalificering* som ett fjärde perspektiv.[9]

Arbetsdelningen som fenomen och idéhistoria

Arbetsdelningen i näringsliv och offentlig verksamhet kan beskrivas både vertikalt och horisontellt. Den arbetsdelning som bärs fram genom scientific management-rörelsen är oftast av vertikal karaktär. Den handlar om uppdelning mellan intellektuellt och manuellt arbete eller mellan ingenjörer, förmän och tekniker å den ena sidan och facklärda eller icke facklärda arbetare å den andra sidan. Den horisontella arbetsdelningen hänger å andra sidan samman med själva yrkesstrukturen på arbetsmarknaden, med professionalisering och segregering samt inte minst med genuspräglade maktrelationer både inom och mellan olika delarbetsmarknader. Arbetsdelningen har, oavsett om den är vertikal eller horisontell, direkta följder för kunskapsdelning och kunskapsbildning i arbetslivet.

En av de mest analyserade frågorna när det gäller svensk arbetsmarknad är hur det kommer sig att den könsbetingade segregationen är så genomgripande samtidigt som Sverige var föregångare i familjepolitik och jämställdhet. Den könsuppdelade arbetsmarknaden har både en vertikal och horisontell dimen-

---

[7] Se A.-K. Bäcklund, *Just-in time. Hur industriella rationaliseringsstrategier formar arbetsdelning och kompetens*, Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, Lund 1994.

[8] Se Harry Braverman, *Labor and monopoly capital. The degradation of work in the twentieth century*, Monthly Review Press, New York 1974.

[9] Se exempelvis Bo Helgeson, *Arbetslivets förändring, kvalifikationskrav och utbildningsbehov*, Rapport 1989:05, Tekniska högskolan i Luleå, p. 2.

sion. Få kvinnor når höga chefstjänster inom näringsliv och offentlig sektor. Kvinnors generellt sett lägre löner förklaras i hög grad av den könsuppdelade arbetsmarknaden och lönegapet minskar betydligt när kvinnor och män jämförs i samma yrken. Om lönen skulle ses som ett mått på kvalifikationskrav och produktivitet så har männen ett försteg framför kvinnor. Förvärvad utbildningsnivå utgör en nödvändig men dock långtifrån tillräcklig förklaring för att förklara dessa olikheter. Vi vet exempelvis att lönespridningen för olika grupper med högskoleutbildning kan vara mycket uttalad.

Förutom den horisontella och vertikala könssegregeringen, finns även andra systematiska skillnader mellan kvinnors och mäns arbetsmarknadspositioner avseende arbetstider, anställningsvillkor, inflytandemöjligheter och löner. Arbetsmarknadens öppna och dolda genuskontrakt utgör sega och svårpåverkade strukturer på en arbetsmarknad som i övrigt kännetecknas av både genomgripande strukturförändringar och snabb omvandlingstakt.[10] Motsvarande analyser är också möjliga att göra med hänsyn till etnisk bakgrund som sorteringskriterium för tillträde till olika positioner på den svenska arbetsmarknaden.[11]

I avhandlingen *Arbetsdelningens dynamik. Om synen på arbetsdelning och kunskapsbildning inom industriell verksamhet* ger Staffan Laestadius en teoretisk och historisk översikt över begreppet arbetsdelning[12]. Även om begreppet arbetsdelning kan skönjas redan i klassiska grekiska texter härrör dess moderna bruk från 1700-talet och då främst i Adam Smiths bok *Nationernas välstånd*. En särskild form av arbetsdelning är specialisering, som både kan beskrivas som ett tillstånd och en process. Ytterligare begrepp i samma analytiska sammanhang är differentiering eller diversifiering. Arbetsdelning har också att göra med arbetarnas disciplinering och anpassning till rådande villkor i företaget och dess kultur. En intressant tolkning av idéerna från Adam Smith är att ”människorna inte specialiserar sig på det de är bra på utan blir bra inom det område de specialiserar sig.”[13] Idéarvet från Adam Smith har i början av seklet främst kommit till uttryck i scientific management-rörelsen, vilket även framgår av citatet nedan.

---

[10] En aktuell översikt av dessa frågor ges i SOU 2004:43 *Den könsuppdelade arbetsmarknaden*, som är en redovisning av nationalekonomen Åsa Löfströms utredningsuppdrag för regeringskansliet.

[11] Se *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41, vilket är ett betänkande från utredaren Masoud Kamalis arbete rörande etnisk diskriminering i samhälle och arbetsliv.

[12] Se Staffan Laestadius, *Arbetsdelningens dynamik. Om synen på arbetsdelning och kunskapsbildning i industriell verksamhet*, Arkiv, Lund 1992.

[13] Ibid., p. 69.

> Med arbetets specialisering i yrkesgrupper och därmed hörande moderna specialmaskiner och verktyg kan tiden för arbetets utförande reduceras till ett minimum likaväl som yrkesutbildningstiden för arbetaren. Specialisering medför därför afsevärda fördelar såväl för arbetsgifvaren som för arbetaren. För arbetsgifvaren därför att det är det enda medlet att uppnå större såväl kvantitativ som kvalitativ produktion och dessutom därför, att det medför lättnader för arbetskraftens erhållande därigenom att arbetsgifvaren kan till vissa yrkesgrenars utförande, så godt som omedelbart, sätta in folk utan föregående yrkeskunskap och till sådana yrkesgrenar, som fodra yrkeskunskap, behöfves ej så lång lärotid, när de är specialiserade som när de skola inläras i yrkets olika enskildheter. För arbetaren innebär specialiseringen bland annat fördelar, att de delvis genast – utan föregående lärotid – kunna få betalt som yrkesarbetare, och dels att de fortare kunna komma till yrkesskicklighet och större förtjänst såsom specialarbetare.

Så skrev ingenjören Sigge Stenberg redan år 1910 i *Teknisk tidskrift* i en artikel om specialisering, rationell arbetsfördelning och arbetsintensitet.[14] I viss mening kan man säga att Stenberg förespråkade ”scientific management”, vilket kan illustreras av följande citat: ”Revolutionen i arbetsintensitet skall åstadkommas med tekniken och den rationella arbetsledningens hjälp i första rummet med arbetskraften i andra.”

Den svenska arbetslivsforskningen fokuserade inledningsvis frågor om ledarskap, löner, trivsel och produktivitet på arbetsplatsen. Det dominerande perspektivet var ”scientific management” med en långt driven arbetsdelning och styrning, kontroll och tidmätning av arbetets inriktning. Denna syn på arbetslivets organisation och styrning var i hög grad påverkad av Frederick Winslow Taylors idéer, som bland annat kom till uttryck i skriften *Rationell arbetsdelning. Taylor-systemet* från 1911. Taylors syn på arbetsdelningen handlade inte om arbetsmarknaden i stort utan hur man inom företagets ram går från ett ”på-måfå”-system till en på vetenskaplig grund och rationell arbetsledning styrd produktion[15]

> Öfvergången från ”på-måfå”-systemet till rationell arbetsledning förutsätter emellertid ej blott studium af hvad som är det lämpliga tempot för att utföra ett arbete, och omkonstruktionen af verkstadens verktyg och redskap, utan också en fullständig förändring af hvarje inom verkstaden anställd persons uppfattning af arbetet och af förhållandet till arbetsgivaren. De förbättringar af maskinerna, hvilka äro nödvändiga för att erhålla större afkastning, samt handgreppsstudier och undersökningar medelst tidtagarur af den tid., på hvilken varje arbetare bör medhinna sitt arbete, kunna utföras jämförelsevis hastigt. Men förändringen af uppfattning och vanor hos de hundratals arbetarna kan endast genomföras långsamt och genom en lång följd av praktiska exempel, som slutgiltigt öfverbevisar hvarje arbetare om den stora fördel, han vinner genom ett godt dagligt samarbete med dem, som leda arbetet.

---

[14] Se Sigge Stenberg, ”Specialisering, rationell arbetsfördelning och arbetsintensitet”, *Teknisk tidskrift*, 10 september, 1910, Årgång 40, häfte 36.

[15] Se Frederick Winslow Taylor, *Rationell arbetsledning. Taylor-systemet*, Sveriges Industriförbund, Stockholm 1913.

Taylors modell byggde på en konsensus mellan arbetsgivare och arbetstagare och en tydlig tudelning mellan intellektuellt och manuellt arbete. Konkret innebär detta att planerande och verkställande eller producerande uppgifter skiljs från varandra i företaget. I dagens arbetsliv har man försökt att motverka denna tudelning mellan intellektuellt och manuellt arbete. Från den fackliga rörelsen betonades alltmer att ett ökande ansvar läggs på individen eller den grupp som individen ingår i. Ett exempel är idén om det goda arbetet, som lanserades av Svenska Metallindustriarbetareförbundet i en rapport med samma namn till 1985 års kongress (sid. 14):

> Att arbeta är att få vara delaktig i byggandet av vårt land. Det är att tillsammans med arbetskamraterna skapa vår välfärd. Arbetet ger oss vår lön och en roll i samhället. Vi upplever i arbetet att andra människor behöver vår insats. Därför är arbetets värde unikt och rätten till ett arbete ett absolut krav. Arbetet är en rik och omistlig del av vårt liv.

Under 1990-talets arbetslöshetskris och krav på ökad produktivitet kom återigen tendenser till återtaylorisering och att arbetet styckas upp och mäts i olika tidsenheter. Ett sådant exempel är call-centers med ibland specificerade och tidsbestämda uppgifter. Ett annat område där tidmätning och snävare arbetsdelning trängt sig på är hemtjänst och äldreomsorg. Frågan är om standardisering, arbetsmätning och detaljstyrning också i hög grad bäddas in i IT-baserat service- och tjänstearbete. I denna mening finns också tecken på att Braverman är tillbaka på arenan men i ny kostym. Dels finns tecken på att jobb urholkas ifråga om kompetens, kontroll och inflytande. Samtidigt finns en annan tendens att belastningen på jobben ökar, arbetet intensifieras och att gränsen mellan yrkesarbete och familj suddas ut. Det visas inte minst av den ökande utvecklingen av ohälsa i arbetet, långtidssjukskrivningar och förtidspensionering under de senaste tio åren.

Vid 2004 års LO-kongress höll ordföranden Wanja Lundby-Wedin ett brandtal om fler, bättre och tryggare jobb. Det är samma mål som lyfts fram i Lissabonstrategins idéer om ”more and better jobs”. Bättre jobb handlar enligt LO om både utveckling i arbetet och i lön. Bättre jobb handlar också

> om att ta makten över våra egna liv också på arbetstid. Men då måste vi också få mer makt över arbetets organisering och över arbetstiden. Vi vill ha ett arbetsliv där man kan utvecklas, där man kan påverka sin vardag och använda hela sin kompetens.

Spänningen mellan ideal och realitet i denna fråga utgör en intressant utmaning för den framtida forskningen om den ideala arbetsdelningen.

Exkurs om arbetsdelning, specialisering och helhetssyn inom utbildningsvetenskapen

En långt gående arbetsdelning och specialisering inom utbildningsvetenskapen i olika diskurser och yrkesgemenskaper kan vara av godo. Den leder till en effektivisering av forskningen och en akademisk produktion som på ett tydligare sätt kan mäta sig med motsvarande utveckling inom den internationella forskningen på området. Samtidigt finns en risk för ett växande lost-in-translation problem, där kunskapsbildningen alltmer separeras från en lokal kontext, språk och kulturella identiteter. Det finns därför också ett behov att motverka denna för långt drivna arbetsdelning genom att skapa starka tvärvetenskapliga och mångvetenskapliga miljöer befolkade både av kärnkompetenser och gränskompetenser.[16]

Donald Broadys insatser på detta område är unika. Han har förenat den genuina akademiska specialiseringens predikament med att också vara en vetenskaplig gränsryttare på väg mot nya och vidare perspektiv. Han har också fungerat som en god ambassadör för den svenska utbildningsvetenskapliga forskningen i andra länder. Donalds insatser för att bryta – eller kanske mildra effekterna av – den starka anglosaxiska dominansen i utbildningsvetenskapen bör särskilt lyftas fram. Intresset för den tyska kvalifikationsdebatten är ett tidigare exempel. Hans djupa engagemang för den franska utbildnings- och kultursociologin är ett annat och mer framträdande exempel.

I en sentayloristisk anda kan sägas att Donald Broadys forskning och samhällsgärning präglas av en strävan att upphäva en för långt driven akademisk specialisering genom att samtidig bära flera perspektiv på ett mycket kompetent sätt. Så ”farväl till arbetsdelningen” kan också ses som ett motto, om än ej som ett stridsrop, för Donalds akademiska insatser. Därtill ska läggas hans förmåga att skapa en sammanhållen forskningsmiljö, utveckla och stödja olika forskargrupper och medverka till en inskolning i den akademiska yrkesgemenskapen.

---

[16] Se exempelvis Olavi Granö och Kenneth Abrahamsson, *Forskning i stöpsleven. Om kunskap, sammanhang och tradition*, Rapport Nr 36, 1981, Delegationen för långsiktsmotiverad forskning, FRN, Stockholm 1981.

Befrielseteologins tidiga historia

Ulf Borelius

Befrielseteologins uppkomst är vanligtvis intimt förknippad med den peruanske teologen Gustavo Gutiérrez liv och teologiska författarskap. Han sägs vara den förste befrielseteologen. Det påstås att han både skapade benämningen befrielseteologi och var först med att diskutera relationen mellan frälsning och befrielse. Detta skall ha skett vid ett och samma tillfälle, under en föreläsning i den peruanska kuststaden Chimbote, i juli 1968. Gustavo Gutiérrez tillhör själv dem som hävdar detta.

Den teologiska kärnan i befrielseteologin är idén om att frälsning och befrielse hör ihop. Gutiérrez beskriver det på följande sätt: ”Att tala om en befrielseteologi innebär att söka ett svar på frågan: vilken relation finns mellan frälsningen och människans befrielse som historisk process?”[1]

En som var före Gustavo Gutiérrez med att både reflektera kring relationen mellan frälsning och befrielse och att använda uttrycket befrielseteologi var den paraguayanske teologen och sociologen Gilberto Giménez. Redan i december 1965, i en ledare i veckotidningen *Comunidad*, använde han begreppet befrielse i ett teologiskt sammanhang.

> I själva verket är julen den glada nyheten om att vår befrielse har börjat i exakt det ögonblick som Den som bor ’i Guds rikedom och härlighet’ började leva med de små, de fattiga och de vanlottade på denna jord. […] Och Latinamerika – med lilla Paraguay i sitt inre –, har idag den fasta viljan att göra slut på eran av socioekonomisk kolonialism och feodalism, för att helt och fullt bli en del av tjugonde århundradets värld, vilket betyder ekonomisk utveckling och verklig politisk frihet. Detta är också hoppet, den stora förhoppningen hos vårt folk. Men det är ett mänskligt och världsligt hopp som närs av julens mysterium och dess löfte om universell befrielse. […] Se här, följaktligen, vårt lidelsefulla förebud för det paraguayanska folket i denna julafton, år 1965: att Kristi nya födelse ’enligt köttet’ befriar det [folket] från förtrycket och misären.[2]

---

[1] Gustavo Gutiérrez, *Teología de la liberación. Perspectivas*, CEP, Lima 1971, p. 63.

[2] Gilberto Giménez, ”Editorial. Por una navidad libre”, i *Comunidad* Número 420, 1965.

Fältanteckningar, PDF-version Juni 2006

För Giménez är julen ett budskap om befrielse. Drömmen om befrielse från socioekonomisk kolonialism och feodalism är ett mänskligt och världsligt hopp som närs av julmysteriet och löftet om universell befrielse. Julmysteriet och universell befrielse är här två centrala begrepp. Julmysteriet handlar om Kristi inkarnation, det vill säga Guds människoblivande. För Giménez utgör inkarnationen en förbindelse mellan den världsliga befrielsen från träldom och fattigdom och frälsningen från syndens slaveri. Kristus är frälsaren, den som befriar oss från våra synder och ger oss evigt liv. Men i sin "köttsliga" gestalt är han också den som befriar oss från världsligt förtryck och misär. Den universella befrielsen är alltså en befrielse som börjar i historien, som befrielse från tyranni, exploatering och alienation (kolonialism och feodalism), och som fullbordas i Gudsrikets uppfyllelse. Det finns således en kontinuitet mellan historisk befrielse och frälsning. Frälsning är befrielse, men också något mer.

Citatet ovan innehåller alltså tankegångar som kom att bli centrala inom befrielseteologin. Vid denna tid var tankegångarna nog mer ett resultat av spontanitet än av en djuplodande reflexion. För det är först under 1966 och, framförallt, 1967 som Giménez mer grundligt reflekterar över relationen mellan befrielse och frälsning.

Vem är Gilberto Giménez?

Simeón Gilberto Giménez Montiel föddes den 1 juni 1927, på den paraguayanska landsbygden, i ett område som heter Mbatoví. Han levde de första åren på landsbygden, men den mesta tiden av sin uppväxt tillbringade han i stadsmiljö. Socialt sett tillhörde familjen Giménez en fraktion av den lägre medelklassen som karaktäriserades av ett större innehav av kulturellt kapital än av ekonomiskt kapital.

Redan vid femton års ålder anträdde Gilberto Giménez den långa vandringen mot prästerskapet. Efter att ha fullbordat primärskolan och att ha läst ett år på en privat sekundärskola, började han läsa vid ärkestiftets lägre seminarium: Seminario Metropolitano de Asunción. Giménez utmärkte sig snart som en duktig elev. Efter första året fick han ett stipendium av biskopen i La Plata, Argentina, och fullföljde sina lägre seminariestudier på seminariet i La Plata.

De egentliga präststudierna bedrev Giménez vid jesuiternas universitet i Comillas, Spanien, och vid Gregoriana universitetet i Rom. Han prästvigdes i Rom i april 1954.

Efter prästvigningen studerade han samhällsvetenskapliga ämnen under två år vid Instituto di Scienze Sociali, som tillhörde Gregoriana universitetet. 1956 fick han ta emot en guldmedalj, som instiftats av påven Pius XII, för att ha utmärkt sig som sin generations bäste student vid Gregoriana.

Giménez återvände till Paraguay i november 1956. Han började omedelbart arbeta som pastoral rådgivare åt den katolska studentrörelsen. Detta uppdrag behöll han fram till början av 1970-talet.

Under perioden 1962–1969 var Giménez även chefredaktör för veckotidningen *Comunidad*. Tidningen, som var ett halvofficiellt organ för den paraguayanska biskopskonferensen, kom under Giménez tid att karaktäriseras av ett starkt engagemang för den nationella verkligheten och sina systematiska attacker mot General Stroessners diktatur. *Comunidad* uppnådde sin storhetstid under åren 1968 och 1969. Den var då en av de viktigaste opinionsbildarna i Paraguay.

Arbetet med *Comunidad* ledde till konflikter med Stroessnerdiktaturen. I oktober 1969 stängde regeringen tidningen och Giménez hotades till livet och utsattes för förtalskampanjer. Giménez gick därför under jorden en tid.

Ett par år senare bestämde Giménez sig för att lämna prästerskapet. Vid samma tid förvärrades Stroessnerdiktaturens förföljelse av honom. Då han fruktade för sitt liv flydde han till Mexico i slutet av juli 1972. Samma månad laicerades han av påven.

I Mexiko har Giménez alltid arbetat som sociolog. Sedan 1979 är han verksam som forskare och lärare i sociologi vid Universidad Naciónal Autónoma de México. Som sociolog har han framförallt intresserat sig för religionssociologi, kultursociologi, globaliseringen och analyser av den politiska diskursen.

En av Giménez första publicerade texter är *Para una teología de las relaciones entre la Iglesia y el Mundo*. Redan här slår han uttryckligen fast att frälsning är befrielse. Texten innehåller en teologisk reflektion över förhållandet mellan kyrkan och världen, i relation till situationen på de latinamerikanska universiteten. En utgångspunkt för Giménez är att kyrkan i Latinamerika står handfallen inför och är frånvarande i den sociala förändringsprocessen. Han tar detta som ett tecken på att det i Latinamerika finns en dualism mellan kyrkan och världen. Giménez ser det som en nödvändighet att övervinna denna dualism. Föreställningen om två parallella världar (teologin om särskiljandet mellan planen), en helig och en profan värld, på vilken dualismen vilar, är vilseledande. Giménez menar att kyrkan inte bara ”är i världen” utan är, liksom världen, historia. Kyrkan är uppbyggd av historiska aktörer, det vill säga människor. De kristna kan inte ”gå till världen” då de redan befinner sig där. Det är Gudsfolkets (en bild av kyrkan som fick officiellt erkännande vid Andra Vatikankonciliet, 1962–1965) kallelse att vara fullständigt och medvetet värld, att vara en del av världen. Gudsfolket måste solidarisera sig med världen. Denna solidaritet uttrycks genom ett upplyst och kritiskt världsligt engagemang. Kyrkans mission är vidare att vara ett tecken på och tjäna frälsningen, som är befrielse från synd i alla dess dimensioner: fysisk, psykologisk, kosmisk, social, historisk och strukturell. Frälsningen skall förstås som en historisk process med en social dimension, vilken bland annat inbegriper kamp mot sociala orättvisor och förverkligandet av en mänsklig gemenskap. Frälsningen börjar i detta livet men fullbordas först i det eviga livet.[3]

En kort tid efter publiceringen av *Para una teología de las relaciones entre la Iglesia y el Mundo* deltog Giménez i en konferens med namnet ”Latinamerikanskt seminarium om pastoralt arbete vid universitet” som den katolska studentorganisationen MIEC-JECI organiserade i Mexico City, i juni 1967. Konferensen var en del i MIEC-JECI:s ansträngningar att skapa en katolsk studentrörelse i Latinamerika som kännetecknades av ett världsligt engagemang.

[3] Giménez, *Para una teología de las relaciones entre la Iglesia y el Mundo*, Servicio de documentación del MIEC-JECI, Serie 1 Documento 3, Centro de documentación MIEC-JECI, Montevideo 1967.

Giménez teologiska reflexioner från Mexico City publicerades under titeln *Antropología y teología del compromiso*. En utgångspunkt i texten är de latinamerikanska ländernas tillstånd av underutveckling. Denna situation har enligt Giménez uppstått genom ett beroende av specifika maktcentra som monopoliserar vetenskapen och teknologin. Underutvecklingen kan bara övervinnas genom en kulturell befrielse. Detta kräver i sin tur ett organiserat, eller kollektivt, handlande för sociala förändringar, det vill säga ett engagemang.[4]

En andra, och mer specifik, utgångspunkt är utvecklingen av engagemanget för en förändring av de latinamerikanska universiteten. Detta engagemang tog sig först uttryck i en tro att det gick att förändra universitetet inifrån, utan hänsyn till det övriga samhället. Successivt blev man dock medveten om att en reformering av universiteten förutsätter en förändring av det omgivande samhället. Men snart började man även inse att nationella förändringar kräver en befrielse från globala maktcentra.[5]

De kristna på universiteten frestas ofta i denna situation till ett förment ”apolitiskt” handlande, vilket enligt Giménez är detsamma som ett ställningstagande för status quo. Giménez menar därför att de kristnas engagemang måste mogna, och alltmer orientera sig i riktning mot förändring och de värderingar som gör befrielsen möjlig.[6]

Det är mot denna bakgrund som Giménez skisserar en teologi om ett världsligt engagemang. Han inleder med en definition av begreppet engagemang – ”compromiso”. Engagemang är för Giménez framförallt handling. Men inte vilken handling som helst, utan en handling som inbegriper ett kritiskt medvetande om den historiska situationen och ett ideologiskt perspektiv. Med ideologi menas här: rationalisering av en grupps intressen och värderingar. Det är denna kombination av kritisk medvetenhet och ideologiskt perspektiv som ger upphov till en politisk medvetenhet, vilken är en förutsättning för ett äkta engagemang. För att påverka historien och skapa densamma måste man integrera sitt handlande i ett institutionellt och solidariskt handlande.[7]

Giménez fortsätter därefter med att precisera de antropologiska grunderna för ett världsligt engagemang. För honom är människan ett vara-i-världen och ett vara för världen. Men hon är också ett solidariskt vara som är kallat att medvetet och innovativt bekräfta denna solidaritet. En solidarisk person är en som är öppen för mångfald, kamratligt sinnad och i stånd att förverkliga en sann mänsklig gemenskap.[8]

---

[4] Gilberto Giménez, ”Antropología y teología del compromiso”, pp. 37–69 i *Iglesia Universidad*, Centro de documentación MIEC-JECI, Montevideo 1968, pp. 46–47.

[5] Ibid., pp. 46–47.

[6] Ibid., p. 47.

[7] Ibid., pp. 37–40.

[8] Ibid., pp. 41–46.

Människans bibliska kallelse är att förverkliga sig själv och Guds plan. Hon gör detta genom att vara aktiv, delta i skapandet av världen, och vara framdrivande av historien. Människan är trogen sin kallelse när hon handlar solidariskt gentemot andra och arbetar för förändring. Att vara kristen innebär ur detta perspektiv att man aldrig slår sig till ro utan ständigt strävar efter att förbättra världen.[9]

Den kristnes världsliga engagemang är ett vittnesbörd om den kristna kärleken till nästan och till Gud. Denna kärlek kommer till uttryck i en aktiv solidaritet med människorna, vilket samtidigt är en kärlekshandling i Kristus och för Kristus. Den kristna kärleken tar sig sålunda konkreta uttryck i tiden och rummet. Att ge de fattiga hjälp och ekonomiskt bistånd är ett exempel på detta, men enligt Giménez är det ett outvecklat uttryck för den kristna kärleken. Det finns andra och mer effektiva sätt att engagera sig, till exempel för utveckling, humanisering, befrielse och socioekonomiska förändringar. Att älska sina medmänniskor genom ett konkret engagemang är en manifestation av ”den nya människan”, den i Kristus återuppståndne människan.[10]

Efter att ha lagt denna antropologiska och teologiska grund för ett världsligt engagemang går Giménez över till att utifrån denna göra en teologisk reflektion kring befrielse. Han inleder med att konstatera att befrielse är ett tidens tecken[11] i Latinamerika. ”Sålunda, till exempel, har man sett att ’tidens tecken’ i Latinamerika för oss uppenbarar en fundamental längtan efter befrielse och rättvisa.”[12] Detta innebär en utmaning för kyrkan och de kristna att engagera sig för befrielse (från underutveckling och till ett humanare samhälle).[13]

Giménez ställer sig därefter, under rubriken ”Ett bidrag till en frälsningsteologi”[14], frågan om vilken relation som finns mellan befrielse och frälsning: ”Finns det någon beröringspunkt mellan begreppet ’mänsklig befrielse’ och begreppet kristen frälsning?”[15]

Begreppet frälsning inbegriper enligt Giménez en idé om befrielse. Frälsning är således befrielse men samtidigt något mer. Och på samma sätt som man brukar skilja mellan befrielse/frihet från och befrielse/frihet till, menar Giménez att begreppet frälsning har både negativa och positiva aspekter. I sin negativa bemärkelse innebär frälsning befrielse från synd som ytterst innebär frånvaro av kärlek. Man skulle därför kunna tro att den bara har med det personliga och individuella att göra, men för Giménez har synden även en social, strukturell och historisk dimension.[16]

---

[9] Ibid., pp. 48–55.
[10] Ibid., pp. 55–62.
[11] Uttrycket ”tidens tecken” används här i en religiös betydelse.
[12] Giménez, op. cit. 1968, p. 63.
[13] Ibid., pp. 63, 66.
[14] Ibid., p. 66.
[15] Ibid., p. 66.
[16] Ibid., pp. 67–68.

I en positiv bemärkelse betyder frälsning en gradvis ökande integrering i en universell gemenskap med alla människor och med Kristus. Denna process understöds dels av kärleken till nästan och till Gud, dels av Kristi solidaritet med alla människor. Det eviga livet är för Giménez en fulländning av denna gemenskap.[17]

Frälsningen startar sålunda här och nu. Det är en historisk process som förverkligas i tiden och rummet. Men den fullbordas först i det eviga livet.[18]

Mänsklig befrielse är en provisorisk och relativ förmedling av frälsningen. Att arbeta för befrielse från förtryck, alienation och orättvisor, det vill säga från synden i dess historiska, sociala och strukturella konkretioner, är detsamma som att arbeta för frälsningen.

> Varje gång man uppnår en seger över förtrycket, alienationen och orättvisan inträffar något av frälsningens mysterium i historien. All strid för mänsklig befrielse representerar ett steg framåt mot den totala frälsningen, mot det slutgiltiga fullbordandet av frälsningen genom den eskatologiska ankomsten av Riket.[19]

Gilberto Giménez försöker sålunda i *Antropología y teología del compromiso* att ge ett preliminärt svar på frågan om vilken relation som finns mellan frälsning och befrielse. Enligt Gustavo Gutiérrez och andra handlar befrielseteologi om att göra just detta, om att försöka hitta ett svar på denna fråga.

Intressant nog vet vi dessutom att Giménez strax efter konferensen i Mexico City använde termen befrielseteologi som beteckning på denna typ av teologiska reflexioner. Han gjorde det i ännu en hittills ouppmärksammad artikel som publicerades i tidskriften *Pastoral popular*, i oktober-novembernumret 1967, under titeln *Aclaraciones sobre el concepto de Subdesarrollo como fenómeno de dependencia*. Precis som antyds i titeln behandlar artikeln huvudsakligen begreppet underutveckling som en konsekvens av beroende. Men Giménez kommer även in på vad beroendet innebär för de kristna. Han hävdar att den kulturella befrielsen och befrielsen från beroendet i grunden måste prägla det kristna engagemanget. De specialiserade apostoliska lekmannarörelserna måste engagera sig i den latinamerikanska verkligheten, som karaktäriseras av beroende, om de skall ha någon mening. Situationen i Latinamerika utgör en utmaning för de kristna. Det finns därför, enligt Giménez, många teologer som söker en teologi för förändring eller, som han också säger, en befrielseteologi (una teología de la liberación), som han definierar som ett närmande av frälsningsteologin till mänsklig befrielse.

---

[17] Ibid., p. 68.
[18] Ibid., p. 68.
[19] Ibid., p. 69.

> Vi lever i detta, man gör en teologi för förändring i Latinamerika, det finns många tänkare, det finns många teologer som försöker finna vägen till en 'teologi för förändring', en utvecklingsteologi, en befrielseteologi, ett närmande av frälsningsteologin till den mänskliga befrielsen.[20]

Det är värt att notera att Giménez här verkar använda utvecklingsteologi och befrielseteologi som ekvivalenta uttryck. De är båda benämningar på en teologi för förändring som är under utformning. Till skillnad från befrielseteologi var utvecklingsteologi vid denna tid ett allmänt känt och använt uttryck i Latinamerika. Giménez tycks dock här delvis ge det en ny innebörd. Den vedertagna uppfattningen inom utvecklingsteologin var att utveckling är en endogen process där underutveckling är ett förstadium till utveckling. Enligt Giménez förutsätter utveckling i Latinamerika befrielse från beroende och förtryckande strukturer. Att han trots dessa skillnader fortsätter att använda uttrycket utvecklingsteologi kan tyda på att han åtminstone i viss mån såg de nya teologiska strävandena som en radikalisering och vidareutveckling av utvecklingsteologin. Samtidigt tycks han inte helt nöjd med ordet utvecklingsteologi som beteckning på de nya teologiska tendenserna, därav användningen av uttrycket befrielseteologi.

Att något nytt är i vardande framgår tydligt av citatet. Giménez säger exempelvis att teologer *söker* vägen till en teologi för förändring. De har alltså inte funnit den än. Även det avslutande förtydligandet, att det är en teologi där frälsningsteologin relateras till den mänskliga befrielsen, tyder på att det är frågan om en nyskapelse. Om det var frågan om något välkänt skulle en dylik förklaring vara överflödig. Det ligger därför nära tillhands att anta att även uttrycket befrielseteologi, som tydligt är kopplat till dessa nya strävanden inom teologin, är förhållandevis nymyntat vid denna tidpunkt. Kanske är detta rentav första gången som uttrycket används.

Samtidigt skulle detta kunna motsägas av att Giménez säger i citatet ovan att det finns många teologer som söker en befrielseteologi. Det skulle kunna innebära att beteckningen redan vid denna tid var bekant för latinamerikanska teologer, i varje fall vissa av dem. Tyvärr säger citatet oss inget om vilka dessa teologer eventuellt skulle kunna vara.

Giménez återkommer i några senare texter till förhållandet mellan frälsning och befrielse. Påsken 1968 använder han påskmysteriet i en ledare i *Comunidad* för visa på denna relation. Påskmysteriet handlar om Kristi död och uppståndelse. För Giménez är inte detta något som bara hände en gång för länge sedan utan något som ständigt återupprepas i historien. Han menar att Kristus dör och återuppstår i de förtrycktas misär och befrielse i alla tider.

---

[20] Giménez, "Aclaraciones sobre el concepto de Subdesarrollo como fenómeno de dependencia", pp. 23–31 i *Pastoral popular* Número 102, octubre-noviembre (1967), p. 31.

> Som en följd av Inkarnationen och den ojämförbara solidaritet som den inlett mellan det mänskliga och det gudomliga, upphör Kristus aldrig att förnya sitt öde av död och uppståndelse i de fattigas, de marginaliserades och de förtrycktas öde i alla tider. Kristus dör och återuppstår alltid i förtrycket av och i befrielseprojekten bland de underutvecklade folken. Han dör och återuppstår också i misären och i de marginaliserade klassernas strävanden efter [alternativt: drömmar om] rättvisa, i hjärtat av de av social orättvisa sjuka samhällena.[21]

När Gustavo Gutiérrez håller sitt berömda tal i Chimbote, i juli 1968, hade Giménez sammanfattningsvis inte bara diskuterat relationen mellan befrielse och frälsning utan också redan använt uttrycket befrielseteologi. Giménez hade också hunnit göra en ”befrielseteologisk” tolkning av både jul- och påskmysteriet. Det är därför inte längre möjligt att instämma med Gutiérrez när han säger att: ”The name and reality of ’liberation theology’ came into existence at Chimbote, Peru, in July 1968, only a few months before Medellín.”[22] Vi vet idag att befrielseteologin inte föddes i Chimbote, 1968. Det är omöjligt att ange ett bestämt datum då befrielseteologin uppstod. Både Gustavo Gutiérrez och Gilberto Giménez hör till befrielseteologins pionjärer, men ingen av dem kan egentligen sägas vara dess ”grundare”. Befrielseteologins uppkomst kan bara förstås som en lång och komplicerad kollektiv process där universitetsstudenter, intellektuella och teologer, det vill säga huvudsakligen personer ur medelklassen, var de viktigaste aktörerna. Jag återkommer till detta i min kommande doktorsavhandling om befrielseteologins framväxt.

---

[21] Gilberto Giménez, ”Editorial. Pasión y muerte de Cristo en el Paraguay”, i *Comunidad*, Número 539, 1968.

[22] Gustavo Gutiérrez, *A Theology of Liberation. History, Politics, and Salvation. Revised Edition with a New Introduction*, Orbis Books, Maryknoll 1994, p. xviii.

Om att klassificera sociala grupper

Några svenska exempel

Mikael Börjesson

Hur sociala grupper ska klassificeras är en av sociologins mest omtvistade frågor.[1] Frågan var exempelvis central för klassiska sociologer som Marx och Weber. Deras teorier har sedan kritiserats och utvecklats i olika riktningar, vilket vi kan läsa om i grundläggande sociologiska läroböcker, där nymarxistiska tänkare ställs mot nyweberianer och utmanas av postmoderna tänkare och dem som ställer individer i centrum. Det är dock inte den teoretiska diskussionen som ska fokuseras här. I stället ska vi diskutera hur sociala grupper skapats i den svenska statistiken och i svensk forskning.

Klassificeringar av sociala gruppen och yrken är ingen politiskt och värdemässigt oskyldig företeelse, utan har tydliga politiska, vetenskapliga och sociala implikationer. Det är däremot förvånande att denna aspekt av statistiken är så lite studerad. En förklaring torde ligga i att denna typ av problematik ofta anses tillhöra den praktiska, tekniska sidan av statistiken och därmed inte ses värd samma uppmärksamhet som statistiska begrepp och teorier: ”Taxonomin är på sätt och vis den obskyra sidan av det vetenskapliga och politiska arbetet”, påpekar Alain Desrosières.[2]

---

[1] Föreliggande text bygger på Mikael Börjesson, *Om att definiera sociala eliter och att undersöka deras utbildningsstrategier*, Paper presenterat på Svenska historikermötet, Uppsala universitet, den 22–24 april 2005, som i sin tur utgår från två tidigare bidrag, dels Ida Lidegran & Mikael Börjesson, *Svenska eliter och deras utbildningsstrategier förr och nu*, Paper presenterat på Pedagogikhistorisk konferens på Lärarhögskolan i Stockholm, den 25–27 september 2003, dels Mikael Börjesson & Mikael Palme, *Social klassificering. Analyser av olika nomenklaturer för social klassificering och sociala gruppers karakteristika,* Paper presenterat på Workshop ”Kulturellt kapital och sociala klasser”, Uppsala universitet, 12–14 oktober 2001.

[2] Alain Desrosières, *La politique des grandes nombres. Histoire de la raison statistique*, La découverte, Paris 2000 [1993], pp. 289–291 (citatet från p. 289).

För att förstå social klassificering är Sverige en bra utgångspunkt.[3] Sverige har en lång tradition av statistikinsamling över sin befolkningen.[4] Det var i Sverige som den första folkräkningen genomfördes och som det första nationella statistikorganet inrättades i och med att Tabellverket grundlades 1749. Det uppkomna intresset för statistik hängde samman med nationalstatens konsolidering – statistik betydde till en början siffror om staten. Befolkningens storlek var en betydande del av statens tillgångar, därav betydelsen av att kalkylera undersåtarna. Befolkningens storlek uppskattades genom att man räknade befolkningen i ett visst område och extrapolerade utifrån den erhålla siffran. Den svenska folkräkningen bröt mot denna metod genom att man eftersträvade att faktiskt räkna *hela* befolkningen. Folkräkningen är även intressant ur en annan synvinkel. Den innebar ett annat sätt att ordna befolkningen än enligt den gängse indelningen i fyra ständer. Klassificeringen i folkräkningen var mer differentierad än ståndsindelningen, men fick inte samma genomslag. I och med ståndssamhällets upplösande aktualiseras frågan om hur sociala grupper skall klassificeras. För valstatistiken infördes 1911 en klassificering i tre socialgrupper, socialgrupp I, II, III, vilken kan ses som en modernare tappning av ståndsindelning i den meningen att den är mycket grov och svårligen låter fånga den komplexa sociala verkligheten. Även om socialgruppsindelningen användes flitigt i den offentliga statistiken laborerade folkräkningen med en mer avancerad indelning och detta gällde även många forskare och utredare.

Mellan 1930 och 1960-talen finner vi mycken forskning kring social rekrytering till högre ämbeten och utbildningsväsendet och studier av social mobilitet. Den som kommit att kanske förknippas mest med det senare intresset är historiken Sten Carlsson som gjorde ståndscirkulation till ett vida diskuterat ämne genom sin bok Svensk ståndscirkulation 1680–1950. Carlsson kan även ses som en företrädare för en mer differentierad syn på social klassificering än vad socialgruppsindelningen representerar, han skriver:

---

[3] Naturligtvis är komparativa studier att föredra. Det som ter sig som självklart kan ifrågasättas utifrån andra länders lösningar. Ett intressant exempel på komparativa analyser av sociala klassificeringar finns i Bruno Duriez, Jacques Ion, Michel Pinçon & Monique Pinçon-Charlot, « Institutions statistiques et nomenclatures socio-professionnelles. Essai comparatif. Royaume-Uni, Espagne, France », pp. 29–60 i *Revue française de sociologie*, XXXII-I, janvier-mars 1991. En jämförelse mellan olika länders sociala klassificering finns också i Börjesson & Palme, op. cit. 2001.

[4] För den svenska statistikens historia, se Karin Johannisson, *Det mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*, Norstedts, Stockholm 1988; Henrik Höjer, *Svenska siffror. Nationell integration och identifikation genom statistik 1800–1870*, Gidlunds, Hedemora 2001; Olle Sjöström, *Svensk statistikhistoria. En undanskymd kritisk tradition*, Gidlunds, Hedemora 2002.

> Den gamla ståndsterminologin är naturligtvis ej tillämplig på dessa nya förhållanden [det svenska samhället efter representationsreformen och den omvandling av den sociala strukturen som skedde i slutet av 1800-talet], även om det stundom kan ha sitt intresse att använda den. I stället måste en strikt klassgruppering införas, som delvis varit behövlig redan före 1866. Därvid bör man omedelbart frigöra sig från den trånga indelning i tre socialgrupper – överklass, medelklass och arbetarklass – varmed den moderna socialstatistiken arbetar. Den är inte blott otillräcklig utan på vissa punkter vilseledande, särskilt genom sin ensidigt horisontella skiktning.[5]

Carlsson erbjuder därefter ett annat angreppssätt:

> I fortsättningen laboreras med en annan, mera differentierad indelning, som är både horisontellt och vertikalt inriktad och är anpassad efter det moderna organisationsväsendet. Att inte heller denna gruppering helt kan fånga den rikt facetterade och oändligt komplicerade verkligheten, säger sig självt.[6]

Det alternativ Carlsson ger är en indelning som ser ut enligt följande:

Tabell 1. Sten Carlssons klassgrupperingar.

Klassbenämning	Övergripande beskrivning	Omfattade yrken
Storföretagarklassen	De som innehar den bästa ekonomiska ställningen	Direktörer, disponenter, grosshandlare, större fabriksidkare, skeppsredare, ledare för större företag, samt även rentierer, godsägare och innehavare av större fastigheter som en underavdelning
Ämbetsmannaklassen	Akademiskt utbildade ämbetsmän i statlig eller kommunal tjänst	Präster, jurister, läkare, universitets- och läroverkslärare, civilingenjörer, lantmästare, jägmästare, officerare, m fl.
Tjänstemannaklassen	Lägre befattningshavare i statlig, kommunal eller enskild tjänst	Post-, tull-, järnvägstjänstemän (ej LO-anslutna), folkskollärare, underofficerare, inspektorer, bank- och försäkringstjänstemän, bokhållare, verkmästare, kontors- och butiksanställda. Huvudsakligen TCO-anslutna
Småföretagarklassen		Minuthandlare, hantverksmästare
Bondeklassen		Bönder och större jordägare
Jordbrukets nederklass (endast relevant för 1800-talet)	Lantproletariat	Torpare, backstugusittare, soldater, inhysejon och jordbruksarbetare
Industriarbetarklass (endast relevant för 1800-talet)	Industriproletariat	Industriarbetare och hantverksarbetare samt vissa personalgrupper inom handel och samfärdsel
Arbetarklass	Omfattar alla arbetarkategorier	Industriarbetarklass + småbrukare och lantarbetare. Huvudsakligen LO-anslutna

Källa: Sten Carlsson, *Svensk ståndscirkulation 1680–1950*, J.A. Lindblads, Uppsala 1950, pp. 113f.

Sten Carlssons indelning i klassgrupperingar var dock inte den mest frekvent använda. Om vi bortser från indelningen i tre socialgrupper verkar Sven Wicksells och Tage Larssons klassificering av yrkesgrupper eller yrkesklasser (ofta refererad till som Wicksell-Larssons yrkesklassificering) ha varit den mest an-

[5] Sten Carlsson, *Svensk ståndscirkulation 1680–1950*, J. A. Lindblads, Uppsala 1950, pp. 113 f.
[6] Ibid., p. 114.

vända. Klassificeringen presenterades första gången i en SOU kring studenters sociala ursprung 1936.[7] Indelningen omfattar åtta yrkesgrupper med ett antal undergrupper, se tabell 2, och är om vi även inkluderar undergrupperna mycket detaljerad vad gäller samhällets övre skikt. C_A *Akademiker* delades upp i nio olika undergrupper, där exempelvis präster, professorer, läroverkslärare, civilingenjörer och ingenjörer utgör egna kategorier. Värt att notera är att de ekonomiska grupperna är något mindre differentierade. De delas upp i två grupper *D Större affärsmän och direktörer*, som omfattar två undergrupper *D1 direktörer, disponenter* och *D2 grosshandlare*, och *E Mindre affärsmän och vissa hantverkare*, som är mer differentierad och delad i fyra undergrupper. Detta gäller även för de lägre skikten. Kategorin *H Statstjänare, arbetare och hantverkare* spänner över breda kategorier såsom arbetare, underofficerare, soldater, stats- och kommunanställda i lägre positioner. Det är påtagligt att Wicksell-Larssons yrkesklassificering är anpassad till studier av studenter, de grupper som är mest överrepresenterade vid universitet och fackhögskolor, akademiker, är mest differentierade och grupper som är kraftigt underrepresenterade, arbetare av olika slag, desto mer aggregerade.

Wicksell-Larssons yrkesklassificering används exempelvis av statsvetaren Sten-Sture Landström i hans avhandling om svenska ämbetsmäns sociala ursprung från 1954[8] och av statistikern Sven Moberg i dennes avhandling Vem blev student och vad blev studenten? från 1951.[9] Båda dessa författare kompletterar dock Wicksell-Larssons yrkesklassificering med den gängse indelningen i socialgrupper I, II, III.

---

[7] Sven Wicksell & Tage Larsson, *Utredning rörande de svenska universitets- och högskolestudenternas sociala och ekonomiska förhållanden. Bilaga till Betänkande med undersökningar och förslag i anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena*, SOU 1936:34.

[8] Sten-Sture Landström, *Svenska ämbetsmäns sociala ursprung*, Almqvist och Wiksells, Stockholm och Uppsala 1954.

[9] Sven Moberg, *Vem blev student och vad blev studenten? Statistiska undersökningar rörande härstamning, studentbetyg, vidare utbildning, yrkes-, inkomst-, förmögenhets- och familjeförhållanden bland fem årgångar svenska studenter under perioden 1910–1943*, CWK Gleerup, Lund 1951.

Tabell 2. Wicksell-Larssons yrkesklassificering enligt Sven Moberg.

Kod	Yrkesgrupp	Under-kod	Yrken
A	Lantbrukare	A1	Godsägare, godsagronomer
		A2	Lantbrukare, hemmansägare, jordbrukare, bonde
		A3	Lantarbetare, torpare, statare
		A4	Lantbruksinspektörer, förvaltare, m.fl.
		A5	Mejerist, fiskare
B	Folkskollärare	B1	Överlärare, folkskolelärare
		B2	Sång-, och musiklärare, kantor
C_A	Akademiker m.fl.	C_A1	Präst i svenska kyrkan
		C_A2	Ämbetsman med företrädesvis juridisk skolning samt advokat,
		C_A3	Läkare (ej professorer)
		C_A4	Professor
		C_A5	Lektor, fil.dr. högre bibliotekstjänsteman
		C_A6	Adjunkt, fil.mag., lägre bibliotekstjänsteman
		C_A7	Tandläkare, apotekare, jägmästare, veterinärer
		C_A8	Civilingenjörer, arkitekter, lantmätare
		C_A9	Ingenjörer
C_M	Officerare	C_M1	General, regementsofficer och motsvarande
		C_M2	Kompanioffícer samt gymnasiedirektör
D	Större affärsmän och direktörer	D1	Direktör, disponent
		D2	Grosshandlare, skeppsmäklare
E	Mindre affärsmän och vissa hantverkare	E1	Affärsman, handlande, handelsresande, m.fl.
		E2	Hotellägare, åkeriägare
		E3	Hantverkare med egentlig affärsverksamhet
		E4	Fabrikör
F	Tjänstemän i stat, kommun eller enskild tjänst	F1	Stats- och kommunaltjänstemän utan akademisk examen
		F2	Tjänstemän i privat tjänst
		F3	Sjökapten, lotskapten, övermaskinist å fartyg, 1:e styrman
		F4	Redaktör, journalist, konstnär, musiker
		F5	Frikyrkopräst
G	Lägre tjänstemän	G1	Verkmästare
		G2	Kontorister, faktor m.fl.
		G3	Tjänsteman, ombudsman
H	Statstjänare, arbetare, hantverkare	H1	Lägre avlönade stats- och kommunalanställda
		H2	Underofficerare
		H3	Lägstavlönade stats- och kommunalanställda
		H4	Hantverkare utan egentlig affärsverksamhet
		H5	Arbetare (utom i jordbruksnäringen)
		H6	Chaufför, vaktmästare, m.fl.
		H7	Soldat, grenadjär o. dyl.
Y	Obestämt yrke	Y1	Änkefru, fru
		Y2	Herr
X	Uppgift saknas		

Källa: Sven Moberg, *Vem blev student och vad blev studenten? Statistiska undersökningar rörande härstamning, studentbetyg, vidare utbildning, yrkes-, inkomst-, förmögenhets- och familjeförhållanden bland fem årgångar svenska studenter under perioden 1910–1943*, CWK Gleerup, Lund 1951, pp. 347 f.

En ytterligare form av indelning av sociala grupper och yrkesgrupper återfinns i sociologen Gösta Carlssons avhandling Social Mobility and Class Structure,[10] där författaren utgår från en indelning i 25 yrkesgrupper (exempelvis skiljs mellan högre tjänstemän i privat sektor och offentlig sektor, fria professioner, företagsledare, kvalificerade arbetare och okvalificerade arbetare).[11]

[10] Gösta Carlsson, *Social Mobility and Class Structure*, CWK Gleerup, Lund 1958.

[11] Ibid., pp. 49–51.

Denna klassificering aggregeras därefter till en indelning i nio grupper[12] som påminner om både Sten Carlssons indelning och de åtta huvudgrupperna i Wicksell-Larssons yrkesklassificering.

Tabell 3. Gösta Carlssons yrkesklassificering.

Kod	Yrkesklass
A	Business owners, leaders, higher managerial private business
B	Professionals, civil servants
C	Lower rank non-manual and semi-manual state employees
D	Lower rank non-manual private employees, mainly clerical sales and technical
E	Shopkeepers
F	Artisans and skilled labour
G	Semi- and unskilled labour
H	Farmers
I	Farm labour
J	Occupation unknown or unclassifiable

Källa: Gösta Carlsson, *Social Mobility and Class Structure*, CWK Gleerup, Lund 1958, pp. 49–51.

Slutligen kan vi också nämna den indelning historikern Ingvar Elmroth använder i sin avhandling om nyrekrytering till de högre ämbetena 1720–1809.[13] Elmroth påpekar att ”Vad man kan eftersträva är därför yrkesgrupper, präglade av en viss homogenitet i fråga om sådana faktorer som påverkar rekryteringen till den civila förvaltningen”.[14] Eftersom denna rekrytering är mycket selektiv är det inte meningsfullt att särskilja de lägre sociala skikten utan dessa utgör endast en kategori. Däremot är det relevant med en finare indelning av de högre sociala skikten och framförallt de som innehar statliga positioner.[15]

Tabell 4. Ingvar Elmroths yrkesklassificering.

Kod	Yrkesgrupp
A	Högre ämbetsmän och hovfunktionärer
B	Officerare
C	Kyrkliga ämbetsmän och andra akademiker
D	Lägre ämbets- och tjänstemän
E	Godsägare, brukspatroner och grosshandlare
F	Bönder, handlare och hantverkare
G	Övriga
H	Okända

Källa: Ingvar Elmroth, *Nyrekrytering till de högre ämbetena 1720–1809. En socialhistorisk studie*, CWK Gleerup, Lund 1962, p. 227.

I dagens forskning kring social rekrytering till olika nivåer av utbildningssystemet finns ett snävare utbud av sociala klassificeringar. De två statistikansvariga myndigheterna inom utbildningsområdet, Skolverket och Högskoleverket, och SCB använder i sina publikationer uteslutande Socioekonomisk indelning för att analysera sociala grupper (en annan viktig och alltmer betydande bakgrunds-

[12] Se exempelvis ibid., p. 93.

[13] Ingvar Elmroth, *Nyrekrytering till de högre ämbetena 1720–1809. En socialhistorisk studie*, CWK Gleerup, Lund 1962.

[14] Ibid., p. 226.

[15] Ibid., p. 227.

variabel är föräldrarnas högsta utbildningsnivå i och med att det finns mer aktuell information kring denna). Även den mesta forskning som bedrivs på området begagnar denna klassificering.[16] Socioekonomisk indelning omfattar i sin ursprungliga form fjorton kategorier, men används oftast i en aggregerad form bestående av sju kategorier, se tabell 5.[17]

Tabell 5. Socioekonomisk indelning (SEI).

Kod	Huvudgrupp	Specificerad kategori	Mest frekvent använda indelning
11	Arbetare	Ej facklärd i varuproduktion	Ej facklärda arbetare (11,12)
12		Ej facklärd i tjänsteproduktion	
21		Facklärd i varuproduktion	Facklärda arbetare (21,22)
22		Facklärd i tjänsteproduktion	
33	Tjänstemän	Lägre tjänsteman I	Lägre tjänstemän (33,36)
36		Lägre tjänsteman II	
46		Tjänsteman på mellannivå	Tjänstemän på mellannivå (46)
56		Högre tjänsteman	Högre tjänstemän (56,57,60)
57		Ledande befattningar	
60	Företagare	Fria yrkesutövare/akademiska yrken	
79		Företagare (exkl. lantbrukare)	Egna företagare (79)
89		Lantbrukare	Lantarbetare (89)
91	Övriga	Oklassificerade anställda	
99		Uppgift saknas	

Källa: SCB, *Socioekonomisk indelning (SEI)*, Meddelanden i samordningsfrågor 1982:4, nytryck 1995.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att hur sociala grupper klassificeras inom samhällsvetenskaplig forskning, statliga offentliga utredningar och statlig statistik har förändrats markant under 1990-talet.[18] Från relativt elaborerade klassifikationssystem främst inriktade mot att förstå de samhälleliga eliternas utbildningsstrategier och rekrytering, har tyngdpunkten alltmer kommit att förskjutas mot analyser där de mindre privilegierade grupperna ställs i fokus och där den grundläggande frågan blir de icke facklärda arbetarnas förhållande till högre tjänstemän. I senare undersökningar och offentlig statistik buntas alla former av eliter samman till en enda kategori, högre tjänstemän, som rymmer allt från ämneslärare och präster till högre tjänstemän i privat sektor och företagsledare. Så var inte fallet ett halvt sekel tidigare. Samtliga här redovisade undersökningar skiljer på ett eller annat sätt ut statliga ämbetsmän från företagsledare och den ekonomiska elitens män. En bildningselit ställs mot ett ekonomiskt borgerskap. Vad som ligger bakom försvinnandet av denna uppdelning inom stora delar av vetenskapen och den officiella statistiken vore mycket intressant att studera närmare.

---

[16] Se exempelvis Robert Erikson & Jan O. Jonsson, *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier*, SOU 1993:85 och Jan-Eric Gustafsson et al., ”Prestationer och prestationsskillnader i 1990-talets skola” pp. 135–211 i *Välfärd och skola*, antologi från Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2000:39.

[17] SCB, *Socioekonomisk indelning (SEI)*, Meddelanden i samordningsfrågor 1982:4, nytryck 1995.

[18] Genomgången gör dock inga anspråk på att vara heltäckande på något sätt. Däremot finns fog för att hävda att den är representativ för den mest tongivande forskningen och utredningsväsendet. Ambitionen har varit att ta fasta på de mest centrala verken under dels mitten av 1900-talet, dels 1990-talet.

***

Det går att klassificera sociala nomenklaturer efter deras uppbyggnad i ”horisontella” och ”vertikala” klassificeringar och ”endimensionella” och ”flerdimensionella” klassificeringar.[19] Dessa skillnader måste förstås mot bakgrund av klassificeringssystemens genes och de sociala villkoren för deras användning. Men skillnaderna mellan olika klassifikationsprinciper utgör också teoretiska skillnader och återspeglar olikheter i sätten att förstå hur det sociala rummet är uppbyggt. Endimensionella klassificeringar korresponderar rimligtvis mot en idé om att det vi kallar samhället meningsfullt kan låta sig representeras utifrån en aspekt, låt vara fundamental, under det att flerdimensionella klassificeringar tycks bygga på tanken att det sociala rummet innehåller fler dimensioner som inte föras tillbaka på varandra och därför inte heller uttryckas eller representeras med hjälp av en enda hierarkiskt ordnad skala.

Vi har inom forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi för våra analyser av sociala gruppers utbildningsstrategier försökt att konstruera en nomenklatur utifrån ett flerdimensionellt perspektiv, baserad på Pierre Bourdieus kapitalbegrepp och tankar kring konstruktionen av sociala grupper, se tabell 6.[20] Den grundläggande tanken har varit att försöka konstruera grupper som för det första är så homogena som möjligt och skiljer sig från andra konstruerade grupper så mycket som möjligt i avseende på de sociala, kulturella och ekonomiska tillgångar eller kapital de besitter, för det andra är aggregerade på ett sådant sätt att det klassifikationssystem de tillsammans skapar är användbart i empiriska analyser, och för det tredje gör rättvisa åt och så långt som möjligt nyttjar informationen i de redan existerande koder och klassificeringssystem med vars hjälp statistiska data är registrerad och görs tillgänglig i offentlig statistik.[21]

---

[19] Börjesson & Palme, op. cit. 2001.

[20] Se framförallt Pierre Bourdieu, *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Minuit, Paris 1979. Den tredje dimensionen är de sociala gruppernas utveckling över tid.

[21] De register som vi förfogar över innehåller två centrala variabler för att fånga den sociala ställningen och yrkespositionen: Nordisk yrkesklassificering, NYK-83 och Socioekonomisk indelning (SEI). Vi har förutom dessa två variabler valt en tredje dimension, sektorstillhörigheten, där vi skiljer mellan offentlig och privat sektor, som utgångspunkt i vårt klassificeringsschema. Detta gör att vi kan erhålla en multidimensionell indelning där NYK-83 i första hand särskiljer en ”horisontal” dimension, det vill säga mellan olika branscher eller yrkesområden, SEI ger en ”vertikal” eller hierarkisk dimension och Sektorstillhörigheten ytterligare en dimension mellan offentligt anställda och privatanställda. Genom att kombinera NYK med SEI är det således möjligt att överkomma en del problem med respektive nomenklatur. NYK, som är betydligt mer detaljerad, separerar inte förmän från arbetare, vilket blir möjligt genom att även tillföra SEI. Likaså kan man inte i NYK särskilja ingenjörer från civilingenjörer, eller högre tjänstemän från tjänstemän på mellannivå inom administrativa yrken, men detta kan åstadkommas med SEI. Att endast utgå från SEI skulle innebära att exempelvis en rad olika yrkesgrupper som räknas till Högre tjänstemän ej skulle vara möjliga att särskilja, företagsledaren för ett verkstadsföretag skulle därmed hamna i samma kategori som överläkaren på ett universitetssjukhus.

Tabell 6. Broady och Palme 32 sociala grupper.

	N	%	Högre tjänstemän	Tj.män m-nivå	Lägre tjänstemän	Egna företagare	Jordbrukare	Högre arbetarklass	Lägre arbetarklass	Övriga	Ej förvärvsarb.	Ej i FoB-90	Totalt
Civilingenjör	2 708	2,4	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Läkare	1 762	1,6	99,6	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Universitetslärare	683	0,6	96,3	0,6	0,0	3,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Ämneslärare	2 542	2,3	96,7	2,0	0,0	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Jurist	346	0,3	99,7	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Högre tj.män, off.	2 179	2,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Högre tj.män, priv	4 062	3,7	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Företagsledare	2 173	2,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Officerare	250	0,2	99,2	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Tekniker, off.	1 760	1,6	0,0	86,1	13,2	0,0	0,0	0,4	0,2	0,0	0,0	0,0	100,0
Tekniker, privat	8 309	7,5	0,0	87,5	7,9	2,4	0,0	1,8	0,3	0,0	0,0	0,0	100,0
Journalist	510	0,5	35,3	59,0	1,0	4,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Konstproducenter	954	0,9	25,4	21,0	30,0	16,1	0,0	7,5	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Tj.män m-nivå off.	1 038	0,9	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Tj.män m-nivå pri.	4 122	3,7	0,0	92,5	0,0	7,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Klasslärare	4 224	3,8	8,4	84,7	4,4	1,8	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	100,0
Hälso- o sjukv.anst	6 734	6,1	8,1	38,6	7,1	2,0	0,0	44,0	0,1	0,0	0,0	0,0	100,0
Poliser	1 446	1,3	0,0	52,5	36,4	0,0	0,0	0,0	11,1	0,0	0,0	0,0	100,0
Kontorsanst., off.	2 799	2,5	0,0	0,0	98,6	0,0	0,0	0,0	1,4	0,0	0,0	0,0	100,0
Kontorsanst., priv.	4 049	3,7	0,0	0,0	99,6	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	100,0
Handelsmän	1 547	1,4	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Småföretagare	3 073	2,8	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Handelsanst.	3 621	3,3	0,0	0,0	59,3	0,0	0,0	1,2	39,4	0,0	0,0	0,0	100,0
Bönder, fiskare	2 459	2,2	0,0	3,5	4,6	8,1	83,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Förmän	1 441	1,3	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Kval. arb. i prod.	9 930	9,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Kval. arb. i serv.	618	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Okval. arb. i prod.	8 535	7,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Okval. arb. i serv.	5 848	5,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Lantarbetare	746	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	16,2	83,8	0,0	0,0	0,0	100,0
Övriga	1 526	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0
Ej förvärvsarb.	3 698	3,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Ej i FoB-90	14 969	13,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0
Totalt	110 661	100,0	16,2	19,2	11,6	5,2	1,9	12,6	15,1	1,4	3,3	13,5	100,0

***

Ambitionen med föreliggande text har varit att förena ett antal olika separata områden som sällan förs samman. Jag har velat föra samman ett historiskt perspektiv på social klassificering med den nomenklatur som används i dag för att se hur dessa är relaterade till varandra. Ett huvudresultat är att svenska forskare för ett halvsekel sedan laborerade med betydligt mer avancerade klassificeringar av sociala grupper än vad som är vanligt i dag. Detta trots att materialsituationen var betydligt mer begränsad och datorer ej användes. Eller möjligen bör det vara tack vare. Forskarna var då tvingade att gå i närkamp med materialet, det tog flera år att samla in och sammanställa och åtskillig tid att analysera, vilket antagligen ledde till en helt annan känsla för materialet, man lät sig inte nöjas

med klassificeringar som gjorde alltför stort våld på det material man hade för handen. Dessutom var frågeställningarna annorlunda. Det var legitimt att ställa frågor om högre sociala skikt och eliter på ett sätt som sällan görs i dag.

En annan ambition är att sammanföra frågor av mycket praktisk vetenskaplig art, hur skall man klassificera sitt material, vilka gränser skall dras upp mellan grupper, vilka ska slås samman, och vilka ska separeras, och teoretiska spörsmål, skall samhället förstås som ett klassamhälle eller inte, ska vi betrakta individer eller grupperingar som de primära analytiska enheterna, på vilka sätt är samhället skiktat, etcetera. Det praktiska och det teoretiska är betingade av varandra. Vilket är självklart, men ofta ges relationerna mellan de två nivåerna lite utrymme. Tanken har här varit att explicitgöra klassificeringarnas betydelse för de resultat vi erhåller.

Reflexivity and the object of social science

Pär Engholm

Rarefaction and contempt

There is something elevated, condescending, yet base, corrupt, hence dishonourable, in the operation of our most respected intellectual institutions. Nietzsche's rarefied and frank exclamation at the outset of *Anti-Christ* may serve as a marker of the arrogance which accompanies intellectual rectitude: "One must be superior to mankind in force, in *loftiness* of soul – in contempt."[1] This is not only one of Nietzsche's enraged and irrational diatribes against the baseness of activities all too human, mundane and inferior to the community of kindred spirits in which he places himself and his "rightful readers", but also a self-understanding of those elected to the higher grounds of the bodies of *rarefied comprehension*, spheres of the labyrinthine windings of legitimate discourse. Nietzsche's formulation is a most vivid expression of the ethos of the autonomous principle of hierarchisation, to which Bourdieu refers as the *specific principle of legitimacy* operative in the field of restricted production or the "sub-field of production-for-producers"[2]. The intention of Nietzsche may be wholly different from that of e.g. Mallarmé and the symbolists, or Baudelaire, presented by Bourdieu as prototypes of the autonomous principle of art production, embodied in the slogan *l'art pour l'art*, but the spirit is the same – the formulation of an index of *rarefaction*, a safeguard against trespassers lacking sufficient eminence into sacred territory. It signifies a specific mark of distinction, beyond reach for the uninitiated.

The very machinery and machinations intrinsic to such partly isolated spheres betray a certain inaccessibility, constituting the structuring principle to which any aspiring entrant must submit. The processes of recognition are tak-

[1] Friedrich Nietzsche, *Twilight of the Idols/The Anti-Christ*, Penguin, Harmondsworth, Middlesex 1990 [1889/1895], p. 114.

[2] Pierre Bourdieu, "The Field of Cultural Production, or: The Economic World Reversed", pp. 29–73 in *The Field of Cultural Production*, Polity, Cambridge 1993, p. 46.

Fältanteckningar, PDF-version Juni 2006

ing place within institutional frames making *any* individual agent, even those most aloof, more or less dispossessed and acquiescent to the rules of the game.

Those most involved, indeed *caught up*, in a certain activity tend to see the presuppositions, assumptions made as not only *necessary* but also *inevitable* and *natural*, being beyond question. The presuppositions are both *known* (the agents in a specific field of cultural production know what to be regarded as valuable, what to account as true or false, and what kind of argument is to be seen as valid), *recognised* (these values are commonly and generally accepted and approved) and *misrecognised* in that the real grounds, motives, causes for the principles involved are unknown. They are *arbitrary*, *contingent* and historically determined, but are regarded as natural, obvious, self-evident and transhistorical. Most actions are not performed in accordance with the calculated rationality of the goal oriented actor of rational choice theories, but are inspired by a *lex insita*, a law inscribed in the body, a *habitus, necessity made into virtue*, embodied objective constraints: "Real mastery of this logic is only possible for someone who is completely mastered by it, who possesses it, but so much that he is totally possessed by it, in other words depossessed."[3]

Inauguration

The installation of a new master on the throne to a prestigious office, whether sacral or secular, while securing continuity to the institution, offers a point of possible reform, a stage for potential breaching of the norms and rules safeguarding the establishment. The congregation is held in suspense as to what the new master would find appropriate for change. We find both a readiness to accept certain changes, but also a need for continuity and recognition, securing identification for the members of a partly new organisation. There is a hiatus in the processual flow, which justifies an alteration of direction, but a bridge to tradition, secured by the ornamentation of the ceremony, has to be offered. In many ways, these two aspects are closely linked, perhaps most obviously in the appointment of new leaders in the fields of cultural production, where a "return to the origins" is invoked in order to criticise the immediate predecessors and yet securing ancestry to a greater and truer, unadulterated cause. Such a call for a return, a restoration of an alleged lost foundation, is also powerful means in the hands of newcomers to get a foothold in the semiclosed world of consecration.

Turn on, tune in, drop out. Being turned on and having found the right attunement as well as tune, tone and tenor, a consecrated *maître* is thus also able to drop out from some more trivial demands which haunt the novice or the dominated in any field. The institution and the lofty status accredited to those posi-

[3] Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice*, Polity, Cambridge 1990a [1980], p. 14.

tioned at the top of the hierarchy, makes the internalised command (of the correct phrasings, posture, in short *distinctive manners*) serve a highly functional purpose in its structured and structuring power over the whole situation, to the effect that the succeeder naturally finds his way to transgress the boundaries which the institution is there to settle. Although there are limits, which are not to be exceeded, the exceptionality of the situation brings about a situational logic in which the frontier is repositioned and the economy of the field may be rearranged by force of the inaugural act. The most extreme example of such a crowning in which the institution functions as secondary to the very act of consecration is of course that of Napoleon, when he, in an absolute gesture of omnipotence, puts the crown on his own head and thereby gives flesh to his own statement of being the one *who makes circumstances*. In the case of two more recent maîtres, Foucault and Bourdieu, such a *complete* restructuring, in which the subject and object is shifted in the act of delegation, did not materialise. Still, both events were used as platforms from which the pretender proffered formulations aimed at the very institution – or rather the type of institutions which has this kind of significance accorded to its rites – in which the ritual was staged.

Objectivation and reflexivity

A rhetorical trick in which the speaker opens his speech by declaring that he is not much of speaker is rather common, but here, the reflexive preludes were not a humble gesture of modesty but one of supreme confidence and lofty, if not contemptuous, panoptic vision over not only the immediate scene, but of the field as a whole. The opening remark of Bourdieu is that "[o]ne should be able to deliver a lecture, even an inaugural lecture, without wondering by virtue of what right: the institution is there to set such questions aside, and with it the anguish associated with the arbitrariness of all new beginnings"[4]. Such a formulation may seem puzzling, but is really an introduction to his purpose, to offer a reflexive enquiry into the conditions of possibility of (legitimate) discourse. Who has the right, possibility, capability and means to speak? To whom do we normally accord meaning and attention? In what way is the lecturer, the author, circumscribed by the institutional setting?

Foucault opens by pleading for a relief from his predicament as instigator: "I would really like to have slipped imperceptibly into this lecture /…/ I would have preferred to be enveloped in words, borne way beyond all possible beginnings."[5] By this gesture, Foucault, performing his speech twelve years before

[4] Pierre Bourdieu, "Lecture on the Lecture", pp. 177–198 in *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*, Polity, Cambridge 1990b [1982], p. 177.

[5] Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge* and *The Discourse on Language*, Pantheon Books, New York 1972, p. 215.

Bourdieu, sets the stage for subsequent involvements in discourse analysis by pointing to an extraindividual element of discourse, much in the manner of Hegel describing the forward march of the Absolute spirit.

While Bourdieu's concern is the lecture, Foucault's is discourse more generally. A lecture is more focussed – involving a sender and an addressee, an originator and a receiver, both of which could be singular or plural – and a message containing some information regarded by the involved parties as useful, truthful, trustworthy etc. *Discourse* is more amorphous, the question of subject (encoder), object (referent, signified) and recipient (decoder) is not definite. Consequently, it is not surprising that Foucault's interest is less in the orator as such or the institution in which the lecture is taking place, but in the universal attributes of discursivity. Foucault treats the speaker or the author paradigmatically as someone who is carried away by the imperative *inner logic* of the discourse itself: "*What does it matter who is speaking?*", Foucault writes elsewhere, echoing Beckett and comments on this "indifference" – signalling an immanent ethical rule characterising its *modus operandi* rather than its *opus operatum*, the principle rather than its final, or rather transitional offspring:

> …today's writing has freed itself from the dimension of expression. Referring only to itself, but without being restricted to the confines of its interiority, writing is identified with its own unfolded exteriority. This means that it is an interplay of signs arranged less according to its signified content than according to the very nature of the signifier.[6]

As a characterisation of this internal operative principle, this has less to do with what Barthes terms the *death of the author*, i.e. his waning as the authoritarian delimiter of meaning as a consequence of the birth of the reader than with the disappearing significance of the author even in the very process of textual conception. Foucault, playing within and against the Saussurean depiction of the sign as an interplay of the signifier and the signified, leaving the question of the referent and the or(igin)ator untouched and the relation between the two aspects or parts of the sign in limbo so as to have a principle at hand founding his, as well as other poststructuralists', perpetuum mobile, does not really face the crucial problems for the semantics and sociology of symbolic forms: Of what is this text speaking? Who is speaking? What are the conditions of possibility of this text? etc. These are the truly reflexive questions which Bourdieu ventures to address.

The question of the social conditions of possibility of any discursive act is not adequately addressed by Foucault or his adepts, as their focus is solely on the "field of strategic possibilities" given by the objective problem-situation. In order fully to grasp the significance of any symbolic artefact, the whole space of

[6] Michel Foucault, "What Is an Author", pp. 101–120 in *The Foucault Reader*, Paul Rabinow (Ed.), Penguin, Harmondsworth, Middlesex 1984, p. 102.

"external" social as well as "internal" symbolic possibles would have to be reconstructed. Every formation of a work of art or a scientific tractate is a political deed, an intrusion into the very order of the field of objective relations which made it possible in the first place. Every word, every statement, every text is normally both a constative and a performative, and permeated by signification reaching beyond its immediate formulation, thereby restructuring the field in which it is conceived. Therefore, Bourdieu carries his analysis further into the organisation of the field of cultural production in order better to see the genesis, meaning and consequences of a certain discourse.

Struggles of classification

Now, such a reflexive analysis is a much more difficult feat, certain to run into objections from those objectivated. Since the object of the sociologist is saturated with meaning, and among his tasks is the formulation of social taxonomies, he is liable to accusations of being a kind of "terrorist inquisitor", engaged in "symbolic policing". The social sphere is to a high degree a battlefield in which different schemes of classifications are debated, the very act of analysis is an intrusion into the field and the analyst himself is questioned, both because the social agents themselves believe they have a complete practical mastery as well as theoretical grasp over their situation, and that no one should have the right to impose an order from outside on these native activities and relations.

We come full circle upon the problematic to which sociology in its best sense always has to address: How is a science of the social sphere possible? How could anyone in the act of comprehension incorporate this very act of comprehension? Is it possible to take a step back from the symbolic struggles and the interests intrinsic to any act of ordering? Is it possible to conceptualize, in Bourdieu's words, "the space of struggles over classification and the position of the sociologies within this space or in relation to it"[7], without being caught up in these struggles? Bourdieu does indeed dismiss the idea of the sociologist as an "impartial arbiter" or a "divine spectator", yet he presents him as someone who has severed all bonds and fidelities to the group out of which he has emerged and who has access to means of transcending the ideologies of the elite to which he now belongs.

Bourdieu suffers from a romanticisation of his own trajectory from the very depths of the populace into high society, making him the parable of the *marginal man*, incomparably competent to unveil the secrets of *both* worlds. Yet, he points to an important, even necessary prerequisite in the formation of a scientific sociology: the "denunciation" of both "populist" as well as "elitist" repre-

[7] Bourdieu, op. cit. 1990b [1982], p. 181.

sentations. We have to construct our taxonomies and explanatory models independently and often against the lazy preconceptions of common sense. But we must also break with Bourdieu's romantic view of the pure detached social scientist. Although we could hold this refusal to directly take part in the classificatory struggles to be a requirement for a scientific sociology, we have to acknowledge that there is a growing number of scholars whose engagement is primarily political in the way that they take active part in these struggles. For them the Rortyan quest for a furthering the process of Enlightenment by freeing us from the tyranny of "truth" and "objective reality" fits into the scheme provided by standpoint epistemologies and more radical progenies calling for a "liberatory science" and for *strategic theories*, formulated not to obtain truth but to further political aims.[8] In this quest, radical doubt about objectivity is viewed as a sign of political radicalism and Marx' eleventh thesis on Feuerbach is taken to its extreme so as to efface the first element; change becomes the overriding goal. Very much as pure science in Soviet Russia was regarded as a morbid symptom of class society, postmodern philosophers present the quest for truth and objectivity as morbid symptoms of a malestream, oppressive logocentrism. Science is thereby reduced to means in a political agenda.

Emancipation and scientific illusio

Such a liberatory science is quite contrary to Bourdieu's call for a social science which strives to conceptualise, not take part of, the struggles:

> To break with the ambition, which is that of mythologies, of grounding in reason the arbitrary divisions of the social world, and especially of the division of labour, and thus of providing a logical or cosmological solution to the problem of the classification of humans, sociology must, instead of allowing itself to get caught up in it, take as its object the struggle for the monopoly over the legitimate representation of the social world, that classification struggle which is a dimension of every kind of struggle between classes, be they classes of age, gender or social classes.[9]

Indeed, sociology does free us from the illusion of freedom, by making us aware of the historically contingent nature of social forms, but it does not thereby automatically provide us with the means of transgressing this contingency: We are always-already in a historical, cultural, social and political setting and we have to continually take pains to staying autonomous in relation to the other spheres in society. Furthermore we must endorse and defend the specific inter-

[8] Cf Richard Rorty, *Consequences of Pragmatism*, University of Minnesota Press Minneapolis 1982; Alan Sokal & Jean Bricmont, *Intellectual Impostures. Postmodern Philosophers' Abuse of Science*, Profile, London 1998, p. 219.

[9] Bourdieu, op. cit. 1990b [1982], p. 180.

ests of the scientific field – of obtaining a *true* account without diffidently adjusting it to the powers that be or to a rebellious movement.

> The paradoxical enterprise which consists in using a position of authority to speak with authority about what speaking with authority consists of, to give a lecture – and a lesson – but a lecture on freedom from all kinds of lessons, would simply be inconsequential, even self-destructive, if the very ambition of producing a science of belief did not presuppose the belief in science.[10]

Thus, this scientific *illusio* has to be shared for social science to be possible and successful. The risk in today's heretical intrusions into social science in the name of radicalism clad in reflexive and historicist and relativist clothes is to dismantle the whole institutional setting for social science in general. Making the departments of social science into political bastions is to condemn them in the long run to a subordinate position within the field of power, as their accumulated prestige will crumble in the face of changes in the political makeup. In order to attain and defend autonomy sociology must stay above or perhaps outside the struggles between dominant or dominated. It will nevertheless have political consequences since it does indeed reveal structures of power and systems of subordination and oppression.

For Bourdieu, the study of the social history of science is a powerful, indeed perhaps *the only* means of "transcending history" – mobilising the instruments of objectivation in the service of guarding us against the slumber of commonsensical dogma, in which our unthought categories of perception and cognition precludes preposterous thoughts and delimits the horizon of reasonable thinking. Jameson's only "absolute" and "transhistorical imperative": *Always historicize!*[11], may also be our means of transcending not only the poststructuralist deadlock, but also of bridging the gap between the different stances in social science: nomothetic vs idiographic, naturalism vs. hermeneutics etc, making us see how a science which becomes the submissive assistant to political causes eventually turns into a degenerating research programme.

We could perhaps recast Marx' thesis thus: *Sociologists have hitherto only tried to change the world in* various ways; the point is to understand it, or perhaps more accurately: *In order to be able to change the world we have to understand it.* And only an autonomous, rarefied, esoteric and perhaps also contemptuous science could profitably perform this task.

---

[10] Ibid., p. 198.

[11] Fredric Jameson, *The Political Unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act*, Routledge, London 1981, p. 9.

Fältperspektiv

Ett sätt att tänka för att uppnå slutmålet vid en väpnad insats

Håkan Gunneriusson

EBO, en idé som söker ett teoretiskt innehåll

En militärinsats i ett område som där väpnad konflikt äger rum är vansklig, minst sagt. Det finns mängder av förhandsinformation som ansvariga beslutsfattare kan och måste samla in, samt analysera i förhållande till vilka frågor man vill få svar på. Vidare är det en uppsjö av information som inte låter sig samlas in på förhand. När väl en insats sker i ett område kommer förutsättningarna där att förändras och nya mönster kan komma i dagen. Det underlättar emellertid avsevärt om man redan på förhand har en teoretisk modell av hur man skall betrakta den lokala arenan redo, i synnerhet om bilden delas av kollegorna. Denna essä är en ansats till att presentera ett sådant betraktelsesätt, syftande till att visa på den franske sociologen Pierre Bourdieus fältbegrepps värde när en teoretisk ram för EBO (effects-based operations) efterlyses. Detta kan i sin tur ge basen för ett teoretiskt styrdokument för genomförandet av EBO. Följande text kommer huvudsakligen att diskutera Bourdieus fältbegrepp och visa på dess potential för analys av vissa typer av militära operationer. Den avslutande tredjedelen av texten diskuterar 1990-talets konflikter i det sönderfallande Jugoslavien ur ett Bourdieuskt fältperspektiv, diskussionen rör sig huvudsakligen på de strategiska nivåerna då det källmaterialet är lättåtkomligt.

Att skapa teoretiska resonemang för insatser av så omfattande natur som EBO kräver att en balans mellan generaliserbarhet och operationalisering upprätthålls. Teorin måste vara av praktisk nytta för dem som fattar beslut om operationen, samtidigt som den hålls så generell att olika empiriska scenarion kan mötas av teorin utan att den tappar i relevans. I det följande kommer fältteori

att tillämpas på ett område som den tidigare inte använts för. Angreppssättet är nyskapande och med viss tillslipning kommer det att bli ett allt skarpare analysinstrument av väpnade konflikter, i synnerhet av fredsfrämjande operationer. Avsikten är inte att en gång för alla slå fast hur EBO skall förstås, avsikten är att erbjuda ett verktyg som kan förbättra lösandet av uppgifter för alla typer av organisationer som befinner sig i ett oroligt. Minimikravet är att teorin kan tjäna ett pedagogiskt syfte och som en ögonöppnare för de som inte tidigare tänkt i mer totala koncept. Det optimala är att modellen går utöver det pedagogiska syftet och kan tjäna som ett verktyg för analys i praktiken. I förlängningen kan doktrinärutveckling bygga på Bourdieuska fältteoretiska resonemang, i synnerhet när det gäller fredsfrämjande uppdrag.

Redan inledningsvis bör det sägas att en teori aldrig kommer att kunna reflektera hela verkligheten, enbart vissa aspekter av den. Ett huvudsakligt syfte med en teori är att hitta huvuddrag som anses typiska för det man undersöker, detta är viktigt eftersom verkligheten ter sig alltför komplex och förvirrande. Fältet, som beskrivs nedan, är ingen empirisk realitet utan ett heuristiskt instrument, här använt för att ge underlag för beslutsfattande. Den teoretiska modellen avhåller sig från att gå in i detaljer, den beskriver endast ett förhållningssätt till en situation som enbart låter sig beskrivas empiriskt. På det sättet är teorin ändamålsenlig, det spikas inte fast några detaljerade förhållningsregler; empirins realiteter är det som styr modellens faktiska utformning (exempelvis är definitionen av *vad* som är symboliskt kapital helt och hållet avgörande av aktörernas värdering, det rör sig *inte* om en teoretiskt styrd värdering – mer om detta nedan).

Fältteorin kan i föreliggande tappning beskriva en praktik som militärer tidigare tillämpat, den är i många fall inte rent praktiskt nyskapande på ett tillämpat plan. Däremot kan fältteori ge en teoretisk och övergripande förklaring till praktikens logik som tidigare saknats. Man kan jämföra med den ständigt pågående vetenskapsteoretiska diskussionen om relationen mellan teknik och vetenskap, vad följer av det ena eller det andra. Det finns inget givet svar, men frågan är intressant då den genererar vetenskapliga problem. Men fallet är ofta att teknik föregår vetenskapen, vetenskapens uppgifter är då att förklara sammanhanget i vad den praktiske teknikern kommit fram till. Fältteori kan fylla samma funktion på det militära planet. Med detta synsätt är det förklarande perspektivet med teorin styrande, men teorin öppnar för militära praktiker med ett öppet sinne att föra den vidare på ett normativt vis.[1]

Fältteori är sannolikt mest lämpligt vid fredsfrämjande operationer. Detta är förstås en empirisk fråga, men gissningsvis är det av större värde att försöka för-

[1] För en diskussion om normativ och beskrivande teori inom militärteori, se Jan Ångström, "Concepts Galore! Theory and Doctrine in the Discursive History of Low Intensity Conflicts," i Jan Ångström & Isabelle Duyvesteyn (ed.), *The Nature of Modern War. Clausewitz and His Critics Revisited*, Försvarshögskolan, Stockholm 2003, p. 154.

stå och påverka en kontrahent enligt fältteori och med andra medel än militära när konflikten är på fredsfrämjande nivå. Jan Ångström har redogjort för det moras av begrepp som gäller för lågintensiva konflikter etc, det råder ingen brist på definitioner.[2] Lågintensiva konflikter, etcetera, är ännu en situation där fältteori skulle kunna vara ett sätt att lättare nå uppsatt mål. Jag tänker härmed också undvika diskussionen om definitionen på lågintensiv etcetera, konflikt. Frågan om definitioner är huvudsakligen akademiskt intressant då det finns ett samhälle som är intresserat av svaret på frågan. Samhället utgör i detta fall primärt försvarsmakter som eventuellt väger in definitionen för att avgöra hur de skall utforma de styrkor de ämnar sätta in i ett område. Bättre vore att börja i andra ändan, studera konflikten empiriskt, bestämma vad som skall uppnås och därefter bestämma om man skall gå in med fulla spjäll eller fredsfrämjande ställ; det vill säga om man bedömer att försvarsmakten i fråga skall gå in med det absolut mest framstående vapensystemen man disponerar – exempelvis stridsvagnar, hangarfartyg, stridsflygplan, luftvärnssystem, tungt artilleri, etcetera, eller om det räcker med kängor på marken. Efter att detta beslut är fattat – vilket är bra mycket lättare utan en abstrakt definition av konflikten men med empirisk analys – kan definitionen följa av det fattade beslutet och inte av konflikten i sig.[3] Intresset för definierandet av lågintensiv konflikt, etcetera kommer sannolikt att bli svagare eftersom det inte får någon operativ effekt.

Det finns för närvarande vitt skilda tolkningar av vad EBO står för, i flera fall är inte ens grunderna för begreppets betydelse gemensam.[4] En del av de texter som produceras handlar om att fånga upp ett nytt begrepp som för stunden tillmäts ett visst värde, med syftet att fylla begreppet med sin egen gamla skåpmat med slutmålet att få mer resurser för tidigare initierad verksamhet.[5] En för denna texts fungerande definition på EBO ges av Michael Callan och Michael Ryan enligt följande:

> Effects-Based Operations are the application of military and non-military capabilities to realise specific and desired strategic and operational outcomes in peace, tension, conflict and post-conflict situations.[6]

Deras vidare applicering av begreppet håller en tämligen allmän nivå. Man skulle kunna tänka sig att denna text skulle kunna komplettera deras synsätt genom att

---

[2] Jan Ångström, op. cit. 2003.

[3] Man kan ju tänka sig att en felbedömning gjordes av försvarsmakten, om så är fallet blir en omdefinition av konflikten självmarkerande.

[4] Joshua Ho, "The Advent of a New Way of War. Theory and Practice of Effect Based Operations" i Johan Elg (ed.), *Effektbaserade operationer*, Försvarshögskolan, Stockholm 2005, pp. 64 ff.

[5] Se exempelvis Choy Dawen, "Effect-Based Operations. Obstacles and Opportunities" i Johan Elg (red.), op. cit. 2005, p. 81, och Robert B. Herndon et al, "Effects-Based Operations in Afghanistan. The CJTF-180 Method of Orchestrating Effects to Achieve Objectives" i Johan Elg (ed.), op. cit. 2005.

[6] Michael Callan & Michel Ryan, "Effects- Based Operations. Discussion Paper" i Johan Elg (ed.), op. cit. 2005, p. 102.

ge ett förhållningssätt att använda sig av. Faktum är att definitionen i sig fungerar mycket väl tillsammans med ett fältteoretiskt perspektiv, något som understryker relevansen i att ta det fältteoretiska ad notam. De tolkningar av vad EBO står för som man i första hand bör förhålla sig till ur svenskt perspektiv är de som brukar representeras av Joint Forces Command, USA. I det följande får sägas att fokus ligger på de aspekter på en tolkning av EBO som understryker vinnandet av freden.[7] De aspekter som finns i de båda modellerna som fokuserar på vapenverkan är inte relevanta för den text som här presenteras.[8]

Teorin handlar inte om att påtvinga fienden sin vilja. Snarare är det frågan om att få motståndaren att självmant byta strategi, till en som är acceptabel enligt syftet med insatsen. Förvisso ingår som en komponent i teorin det avhållande inslag som uppvisande av vapenmakt innebär. Men detta är inte huvudsaken. Thomas Schelling har i sin bok *Arms and Influence* utvecklat den avhållande kraft som våldskapacitet innebär.[9] Nu är inte Schelling ensam om detta, det finns en hel genre av litteratur kring diplomati med hot om våld.[10]

Detta med att potentiellt våld har en avskräckande effekt är fullt riktigt och en viktig sak, men att säkra våldsmonopolet är enbart ett minimikrav och inte en optimumnorm.[11] Om fältteorin skall föras samman med något militärt tänkande så är Sun Zi, den som konceptuellt bäst fångar vad det är frågan om.[12] Hans menade att en strategi som ger seger utan strid är överlägsen att vinna alla och många strider. Detta är även vad fältteori handlar om, fokus ligger inte på att slå motståndaren. Fältteorin handlar heller inte om att tvinga fienden att välja den näst bästa strategien för honom själv, eller till och med en sämre strategi. Fältteori handlar om att ändra förutsättningarna för samtliga aktörer i operationsområdet på sådant sätt att strategier som inte innefattar våld är de som

---

[7] Niklas Wikström, ”Introduktion. Effects-Based Operation, en högre form av krigskonst” i Johan Elg (ed.), op. cit. 2005, p. 12. En funktionalistiskt definition av EBO, som ligger nära det amerkanska flygvapnets har fått ett visst företräde på senare tid hos USJFCOM (i artikeln ovan anges deras tidigare ställningstagande i frågan) bland annat i MNE4-projektet som Sverige deltar i. Detta perspektiv har emellertid fokus på att uppnå vissa effekter, huvudsakligen genom militära insatser. Det perspektivet är till liten nytta *jämfört* med det som här används när det handlar om att vinna freden. Jfr. http://www.jfcom.mil/about/experiments/mne4.htm [Besökt: 050316].

[8] Sedan är det som skrivits teoretiskt angående detta tämligen outvecklat och platt. Se exempelvis Deptula David A, *Effects-Based Operations*, Aerospace Education Foundation, Arlington 2001. Utan att gå in närmare på den så får den främst sägas handla om vad man kan göra mot en fiende som inte försvarar sig. Skriften ger också en inblick i hur konkurrensen mellan vapengrenarna i USA utspelar sig.

[9] Thomas Schelling, *Arms and Influence*, Yale Univ. Press, New Haven & London 1966. Resonemangen i kap. 5 fanns vara särskilt inspirerande i denna kontext.

[10] Se exempelvis Alexander L. George utmärkta artikel “Theory and Practice” i Alexander L. George & William E. Simons (eds.), *The Limits of Coercive Diplomacy*, Westview Press, Boulder 1994 (2:a utg.) som fäster viss vikt vid uppmuntrande åtgärder och ej bara hot om våld. Boken i övrigt innehåller flera exempel på forskning i denna genre.

[11] Max Weber, *Ekonomi och samhälle*, Band I, Argos, Lund 1989, p. 64.

[12] Sun Zi, *Sun Zis krigskonst*, Fören. för orientaliska studier, Stockholm 1997, p. 25.

lättast leder till de mål som aktören satt upp. Skillnaden mellan Schellings resonemang och det föreliggande är flera, men kan summeras på grundläggande nivå. Schelling vill tvinga/avhålla motståndaren att välja ett annat alternativ än det denne helst skulle vilja välja. Fältteorin handlar däremot om att ändra förutsättningarna i det sociala rummet på så sätt att motståndarens mest önskade strategi blir en som vi finner vara acceptabel och som vi därmed tillåter. Men det viktiga är att vi framförallt uppmuntrar motståndaren att följa den nya strategin. Fokus för operationerna ligger således på att ändra på de politiska förutsättningarna, genom både piska och morot, fokus ligger inte primärt på duellen mellan en vald aktör och det egna lägret. Faran med att fokusera på en aktör och inte på fältet i sig är tvåfaldig. För det första finns det en mängd aktörer, genom att fokusera på deras miljö (den politiska såväl som den fysiska) kommer man åt dem alla. Om man väljer att trycka dit enbart en eller en handfull aktörer så kan andra klara sig undan, helhetsbilden tas då inte i beaktande. Det andra problemet med att fokusera på en enskild aktör är att tillvägagångssättet inte tar hänsyn till slutmålet på samma sätt som ett fokuserande på hela fältet gör. Detta är ett problem som kan leda till felaktiga beslut genom att huvudsak och bisak inte hålls isär. Här finns en hel del intressanta problem och möjligheter att fördjupa sig i, men den mer ingående problematiseringen ges i det följande emedan denna korta förklaring främst är tänkt som en handledning i vad texten handlar om.

Skall man då helt och hållet ignorera motståndaren enligt ovanstående resonemang? Absolut inte, det är frågan om vilka prioriteringar som skall göras, fältet i sig prioriteras över enskilda aktörer. De enskilda aktörerna skall dock fås att lägga om strategi. Om det skall lyckas måste ingående kvalitativ kunskap om aktören och dennes agenda göras. Vad är agendan, vilka alternativa strategier kan aktören fås att byta till, kan en kollektiv aktör fås att splittra sig med mer acceptabla agendor, etcetera. Huvudsaken är emellertid att ändra på de lokala förutsättningarna som fältet utgör, syftande till att skapa en miljö där de lokala aktörerna själva byter strategi till en mer acceptabel sådan.

Det kulturella fältets regler

Ett insatsområde kan låta sig beskrivas som ett kulturellt fält. Begreppet som det används här är inspirerat av det teorikomplex som den franske sociologen Pierre Bourdieu skapade. Själva teorin i sig omfattar ett batteri av begrepp och föreställningar. För närvarande behövs emellertid inte allt som rör fältteori för att skapa en teoretisk plattform för EBO-konceptet, inspiration har emellertid hämtats från befintlig teori där det är påkallat. Med ”kultur” avses i detta sammanhang inte vad som i dagligt tal kan betecknas som finkultur, det har i stället en bredare betydelse. Kultur avser mänsklig verksamhet, i detta fall särskilt

mänskliga relationer, formella eller informella. Begreppet fält kan lättast förklaras som syftande på ett avgränsat socialt område med egna oskrivna regler. Det är dessa som sätter normen för människors beteende. Det sociala rummet utgör enbart en del av det samhälle, och kanske även geografiska rum, som insatsområdet utgör. Fältet kan syfta på den praktiserande politiska dimensionen i området, något som är fallet i denna text. De på fältet aktiva aktörernas (enskilda individer, grupper eller organisationer) grundläggande värderingar är avgörande för fältets framtida utformning. Ett fält kan definieras så brett som ”Balkans politiska fält”, eller så smalt som ”Mostars politiska fält”, eller till och med ännu smalare om det är motiverat av uppgiften. Ansatsen för vad man väljer att kalla ett fält är helt styrt efter den frågesällning och uppgifter man står inför. Begreppet fält är en teoretisk konstruktion baserad på empiriska fakta. Ett fält definieras genom de vinster som står att vinna på det. Vad är fältets specifika intressen, insatser och avgränsningar? Svaren på dessa frågor besvaras bäst av den som genom sin levnad är upplärd att agera på det specifika fältet. Fältets egenskaper och lagar är det som utgör ett fält. Varje kulturellt fält har sina egna regler som bestämmer vad som är att betrakta som kapital (se nedan, rubriken: Symboliskt kapital). Om man förstår fältets egenskaper kan en bild av fältet ges, såväl av aktörernas agendor som av de olika positionernas värden.[13]

Det politiska fältet i operationsområdet i synnerhet

Utgångspunkten är den klassiska definitionen av krig som en fortsättning på politiken med andra medel.[14] Oavsett om vi fokuserar på de väpnade styrkorna i området, eller på den civila politiska strukturen kan vi med denna definition fastslå att vi är ute efter att definiera det lokala politiska fältets regler i operationsområdet, oavsett vilken form eller våldsamhetsgrad fältet har för stunden. Om detta uppnås kommer möjligheten till att fatta riktiga beslut att öka dramatiskt, exempelvis kan beteendemönster avläsas för att ge prognoser om framtiden på strategisk nivå och nedåt. Här finns anledning att påminna om att detta är en empirisk vetenskap. De teoretiska ramarna som här anges beskriver ett sätt att tänka och förhålla sig till insatsen. Vad som faktiskt gäller och värderas på det faktiska fältet är bortom teorins räckvidd.

Strategier på fältet utgörs av olika slags reproduktionsstrategier. Det handlar om att behålla eller förbättra sina egna och/eller gruppens positioner på fältet. Det handlar kort sagt om makt. Ett exempel är konverteringsstrategier, vilka ofta syftar till att omsätta en given kapitalform till en annan form av kapital som vid det givna tillfället erkänns som mer lönsamt på fältet. I ett område som

---

[13] Pierre Bourdieu, *Texter om de intellektuella. En antologi*, Symposion, Stockholm 1992, p. 41.
[14] Carl von Clausewitz, *Om kriget*, Bonnier, Stockholm 1991, p. 42.

präglas av oroligheter kan det politiska fältet liknas vid ett sluttande plan där aktörerna märker att man bör utöva våld för att få inflytande, därmed överges mer civiliserade politiska metoder. Generellt kan man säga att det högsta målet för kampen på fältet är just *dominans*. *Dominans* kan definieras som ett stort innehav av ett på fältet gångbart symboliskt kapital (exempelvis våldskapacitet; förmåga att dra ihop massmöten; religiös legitimitet), ofta manifesterat genom besittandet av viktiga positioner (exempelvis olika typer av ledarskap). Fältets utformning speglar den/de dominanta gruppens/gruppernas värderingar.

Ett fält förutsätter en kamp, som ger fältet dess rymd. Aktörerna erkänner alla att det politiska spelet är värt att spela. Det är vad som krävs för att kvalificera sig som aktör, men de hävdar olika meningar och tillämpar olika metoder. Förekomsten av ett flertal institutioner som kan dela ut belöningar inom fältet ökar förutsättningarna för kampen på fältet. Dessa institutioner kan exempelvis vara olika statliga institutioner, men det kan också röra sig om informella institutioner som olika typer av grupperingar (militära, etniska, religiösa, geografiska, etc).

Intresset ligger på av det politiska fältet, oavsett om medlen är av våldsam natur eller mer civiliserade. Dessa två förhållningssätt till politiken är vad som konstituerar det fälts poler fokus här ligger på. Den internationella insatsstyrkan har som ett mål att monopolisera våldsutövningen i området. Detta gör att flera av aktörerna på fältet får sina positioner hotade. Att enbart möta dem med våld och därmed få dem att gå under jorden är inte den effekt som skall uppnås. Den effekt som skall uppnås på det lokala politiska fältet i operationsområdet är att all politisk verksamhet bedrivs inom ramar som är definierade av de politisk-strategiska mål som insatsstyrkan är en produkt av. Grupperingar som har ett politiskt överordnat syfte, bortom våld, är benägna att lägga om strategi om alternativet är marginalisering, alternativt att organisationens existens hotas. Denna benägenhet är en av två viktiga faktorer som avgör att det är viktigt att påverka dessa aktörer särskilt. Den andra viktiga faktorn är att aktörer med en politisk agenda har lätt att hävda legitimitet i regionen för sina handlingar, detta ställt i kontrast mot banditgäng och krigsherrar med begränsade mål.

Figur 1 *Det politiska fältet i operationsområdet*

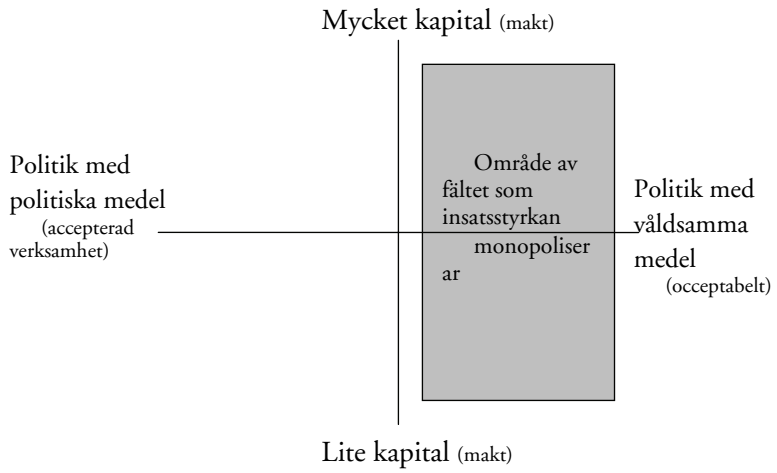

Anm: Aktörer som befinner sig på den högra delen av fältet skall med uppmuntran och avskräckning fås att lägga om sina strategier till dem som representeras på den vänstra delen av fältet.

Olika typer av grupperingar kan erbjuda varierande typer av belöningar formella som informella. Exempelvis kan pengar eller löften om positioner i den nuvarande eller kommande statshierarkin erbjudas. Men det kan också röra sig om mer svårgripbara drivkrafter. Drivkrafterna är i regel svåra att identifiera om det rör kulturella företeelser som inte är lätta att känna igen i den egna politiska kulturen. Det är i dessa svåridentifierade egenheter som en mycket stor felkälla finns när det gäller optimerandet av val av handling på operationsområdet. Makt i någon form är vad som värderas på fältet, även om makten är indirekt. Den specifikt empiriska frågan för varje studie är: vad konstituerar makt i just detta fall? Varje fält har sina specifika egenskaper, även om alla fält har vissa gemensamma grundstrukturer, som gör fältteorin möjlig att applicera på olika områden.[15]

Exempelvis kan Frankrikes intellektuella fält inte studeras utan hänsyn till den vikt ett fåtal så kallade elitskolor tillmäts i landet. Ett land som forna Jugoslavien har den egenheten att den regionala särarten är utpräglad i jämförelse med många andra länder, något som präglar det politiska fältet. En bild av fältet uppnås genom att studera hur aktörer och institutioner förhåller sig till varandra. De relativa förhållandena styr aktörernas strategier, vilka i sin tur syftar till att bevara eller förändra styrkan i fältets olika maktformer.[16] Makten på fältet är relativ det övriga fältet, detta medför att en starkare position uppnås om motståndarnas kapital utsätts för värdeminskning, makten reduceras.

---

[15] För några exempel på olika fältstudier, se Donald Broady, *Kulturens fält. En antologi*, Daidalos, Göteborg 1998.

[16] Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*, Symposion, Stockholm 1996. p. 159.

Tankemodellen är enkel på sitt sätt, men det handlar om mer än att förstå den. Modellen måste tänkas, det är ett förhållningssätt till verkligheten som gör att man snabbt får ett sätt att ordna och strukturera aktörerna inom operationsområdet. Modellen erbjuder med detta en anvisning till vilka handlingsalternativ som föreligger och vad som är det rimliga att göra.

Att agera enligt fältteori på operativ nivå betyder att man måste förhålla sig till åtminstone tre uppgifter, varav en av dem kan räknas som det som skiljer angreppssättet från konventionella handlingsalternativ:

1) Skapa monopol på våld i operationsområdet.

Detta är det minimikrav som ofta ställs på insatsstyrkan. Om ambitionsnivån från politiskt-strategiskt håll är låg kan operationsområdet avgränsas till att vara mindre än konfliktområdet. Bosnien är ett gott exempel där Bosnienserberna tilläts att kontrollera sina områden då resurser inte fanns för att ta sig an deras våldskapacitet.

2) Identifiera nyckelaktörers agendor.

Här handlar det i hög grad om de som utövar våld: vilka av dessa har en uppriktig politisk agenda? Sådana aktörer har potential att lägga om sitt handlande till en politisk agenda utan våld. Vidare måste aktörer som inte utövar våld men som har en politisk agenda identifieras. Samtliga av dessa aktörer måste vara tillgängliga för dialog och kvalitativt underrättelsearbete.

3a) Erbjud möjlighet att lägga om strategi för våldspraktiserande aktörer.

När väl ett godtagbart monopol på våld uppnåtts och fått verka ett tag, då bör förhandlingar föras med aktören. I korthet erbjuds resurser för att verka politiskt, men med fredliga medel. Dessa resurser är styrda av aktörens behov och kan variera, det kan röra sig om både varor och tjänster.

3b) Erbjud resurser till politiska aktörer utan en våldsam praktik.

Detta är förstås en morot för dessa politiska aktörer med en fredlig agenda. Men desto viktigare är att det också är en piska för de våldspraktiserande aktörer som vägrar lägga om sin strategi. Dessa kommer att se sitt politiska inflytande minska i takt med att de fredligt praktiserande politikernas partiapparat och möjlighet att nå ut växer, samtidigt som insatsstyrkan försvårar våldsutövarnas agenda. Punkt 3a) finns fortsatt öppen för dem som så önskar.

Viktigt att understryka här är att de som erhåller hjälp för att bedriva politik gärna får vara negativa till den politik som de länder som insatsstyrkan utgör bedriver. Det får under inga omständigheter framstå som att de som erhåller hjälp är köpta av utomstående makt, deras symboliska kapital får inte undergrävas. Det bästa är om en grupp olika aktörer med stor politisk spännvidd erhåller hjälp. Dessa aktörer blir basen för det reformerade politiska fältet. Genom att

dessa aktörer stärks kommer det politiska fältet omdefinieras på så sätt att de våldspraktiserande aktörerna marginaliseras.

I slutändan kommer dessa aktörer – om de ej byter strategi – att uppfattas som terroristorganisationer i opposition mot det civila politiska systemet.

Sociology and its Discontents

Johan Heilbron

Sociology has, over the past years, been the object of a marked discomfort. After the continuous growth during the *trente glorieuses*, the discipline lost some of its appeal during the last decades of the twentieth century. Although significant differences exist between countries, sociologists were less in demand, they have been less prominent in the public debate, and in several countries student numbers and PhD candidates have dropped significantly. Such an apparent decline is, just like its counterpart, first of all a conjunctural fact. Disciplines pass through cycles of expansion and contraction, and even the most prestigious sciences have known periods of diminishing expectations and more or less profound crises. One of the greatest mathematicians of the eighteenth century, Lagrange, thought that, at the end of that century, there was no future for mathematics any longer. Classical mechanics had successfully been transformed into a rigorous mathematical system, and the opportunities for challenging work seemed exhausted. Mathematics was doomed, Lagrange argued, to the same fate as Arabic: a professorial chair here and there, perhaps respected as a learned specialty, but without great significance.

Comments on the current state of sociology in Europe tend to express a somewhat similar mood. Sociologists would not merely face a temporary setback, but a nothing less than a structural crisis. During the 1990s, the German weekly *Die Zeit* published a series of articles under the heading: 'Is there any use for sociology today?' The journalist and social scientist Warnfried Dettling argued that the relative absence of sociologists in the public debate was best explained by the fact that sociological analysis had lost its validity. The contemporary world is far more mobile and flexible than fixed sociological categories like family, class, or nation suggest, and the overwhelming tendencies towards individualization make sociology seem out of pace with what is actually happening.[1] The diagnosis may vary, but the issue at stake in this and similar debates is clear

[1] Warnfried Dettling et al., *Wozu heute noch Soziologie?*, Leske & Budrich, Opladen 1996.

Fältanteckningar, PDF-version Juni 2006

enough: is sociology a viable social science for the twenty-first century, or is it, on the contrary, losing its intellectual and scientific meaning?

The most far-reaching proposition in the discussion is that contemporary societies are undergoing such a profound transformation, that sociology is either bound to disappear, or to go through an equally fundamental change itself. The argument has two aspects. On the one hand, there is the question of a macro-historical social transformation, according to which contemporary social structures would fundamentally differ from previous ones. This concerns issues such as 'post-modernity', globalization, and the increasing mobility and flexibility. On the other hand, there is the micro-sociological dimension which concerns the changing identities and identifications of people, and especially their increasing independence from traditional social structures. New forms of individualization, or so the argument goes, would imply a growing irrelevance of such social structures for the feelings, thoughts and actual behaviour of people.

The best known version of the larger question is, of course, 'postmodernism'. The French philosopher Lyotard used the term to designate a new historical condition, which he famously described as the end of 'grand narratives'. None of the meta-narratives of modernity had fulfilled their promise, and it was time to replace their dogmatic claims by an attitude of playful irony, scepticism and pluralism. Lyotard did not present an analysis of the social sciences, nor did he refer to any actual social or economic transformations; his implicit reference was Marxism. When he spoke of abandoning grand narratives, his primary target were the schemes of basis and superstructure, class struggle and socialism. And when he spoke about knowledge and science – his booklet was subtitled a 'report on knowledge' – his disillusions did not pertain to particle physics or political science, but to the scientific pretensions of Marxism.[2] Since that was the primary context of his assertions, it is not very surprising that his message has not had very much impact in the social sciences. Lyotard's proposal to abandon grand narratives for the study of language games, did not represent a very sophisticated programme for the social sciences, and the gospel of 'postmodernism' primarily entered university departments of philosophy, literature, and cultural studies.

Although Lyotard did not present a critical assessment of the social sciences, other authors have, and in a spirit somewhat akin to that of postmodernism, Ulrich Beck, Anthony Giddens and Alain Touraine have all argued that recent social changes should imply a fundamental reorientation of sociology. Since contemporary societies are experiencing a change in their foundations, sociologists, according to Beck, can no longer continue to operate with the 'zombie categories' of traditional sociology, 'the categories which blind sociologists to

[2] Nico Wilterdink, 'The Sociogenesis of Postmodernism', *Archives européennes de sociologie/European Journal of Sociology*, XLIII, 2, 190–216.

the realities of globalizing and individualizing modernities.'[3] Globalization and individualization are the two major trends that Beck and others have opposed to the conceptual apparatus of traditional sociology. There is little doubt that the rapidly growing transnational connections represent a social change of the greatest importance. Globalization, furthermore, has not merely been added to the research agenda, it has also changed our views on the functioning of local communities and national societies during the 19th and 20th centuries. In that sense, processes of globalization imply a rethinking of the sociological tradition. But Beck raised a more specific issue: should globalization provoke a fundamental break with the sociological tradition? Does globalization oblige us to abandon basic sociological notions like social constraint and power relations? It is not at all evident that the increasing significance of social structures at a transnational level should imply the demise of sociology, merely because the discipline has traditionally been preoccupied primarily with national societies. The only good reason why 'globalization' would imply a decline of sociology is that, somehow, in the era of globalization, social structures are becoming less and less significant; that social groups and social classes are loosing their importance, that the social bonds between people more or less dissolve, leaving merely independent and freely moving and choosing individuals. That – to a certain degree at least – is Beck's suggestion: if globalization has contributed to a decline of sociological thought, it is because globalization is accompanied by strong currents of individualization, linked to a sort of the generalized mobility of people, goods and services. Indeed there is no reason why the increasing importance of transnational structures should imply a devaluation of the analytical core of the sociological tradition, unless these structures would no longer have much relevance for the highly individualized lives of people. But is that actually what is happening?

Contrary to a strangely superficial idea of sociology, the notion of individualization has, of course, been an integral part of the sociological tradition. The nineteenth century classics of the discipline, Tocqueville, Spencer, Tönnies, all wrote about individualization as one of the main trends of industrial societies. Durkheim's study of the division of labour demonstrated that in differentiated societies, social relations no longer rest on similarities but on specialization; organic solidarity prevails over mechanical solidarity, and individualism becomes the predominant common belief. For Durkheim individualism was neither a form of utilitarianism nor a methodological principle; it was a moral creed, a secular religion of which the human being is both god and believer. Individualism was the only type of collective representation suitable for highly differentiated societies. From a sociological point of view, then, individualization should not be defined as a general weakening of social ties, but as a change in the

[3] Ulrich Beck, « The Cosmopolitan Society and its Ennemies », in Luigi Tomasi (ed.), *New Horizons in Sociological Theory and Research*, Ashgate, Aldershot 2001, pp. 181–201.

structure of these bonds. In its most general sense, individualization refers to a 'long-term shift from local, direct, and multi-functional relations within small communities and groups, to more indirect, more specific and more differentiated relations over longer distances'.[4] Classical sociologists have conceived this process in slightly different ways, but the basic idea is that of a differentiation of social ties, and – in Norbert Elias' phrase – as a lengthening of the chains of interdependence.

Contrary to Ulrich Beck's assertion that sociology has implied an 'institutionalized rejection of individualism', processes of individualization have been central to sociology. But in referring to individualism Beck's conception is a very peculiar one, one that is understood independently of the social structures within which it has emerged. Beck's plea is against an analytical focus on structures and institutions, favouring a 'subject-oriented sociology'. Only such an orientation would be capable of bridging the gap between the individualizing realities of the contemporary world and the 'zombie categories' of traditional sociology. But how are we to understand current forms of individuality and individualism, while ignoring the structural and institutional conditions under which these actually exist? Can we understand such shifting sensibilities independent from, for example, the flexibilization of labour markets and the restructuration of welfare regimes? Once we disconnect human beings from the structures they form with one another, many issues are no longer intelligible, including some of the most intimate and singular aspects of people's lives. Several recent studies have shown that while modern ideals of autonomy foster positive feelings in the case of social success, they induce negative feelings in the case of failure. Robert Castel has in that sense spoken of a 'negative individualism'; Richard Sennett, using a similar characteristic, spoke of a 'dispensible self'. It is not very fruitful, therefore, to revive the improductive and misleading dichotomy between subject and structure, actor and system, and to redefine sociology merely as a subject-oriented discipline.

But besides such theoretical considerations, the issues at stake are also empirical. What is the empirical evidence for the assertion that the usual sociological categories explain less and less of what we observe in the social world today ? Have life chances and life styles become so individualized and so fluid, that sociological variables have lost their significance? Although this is often stated, there is not much empirical evidence to sustain such a view. In a recent analysis of 30 years of national survey data in the Netherlands, the Dutch researcher Paul de Beer tried to figure out how the explanatory value of some of these variables had evolved over time. He did not find a single confirmation for the thesis of an individualization in the sense of Beck. Basic variables like age, gender, and educational level even became slightly more important during the 1990s, as

[4] Nico Wilterdink, 'On Individualization', *Sociale Wetenschappen*, 38 (4) 1995, pp. 4–17.

compared to the two preceding decades.[5] While some of the changes contemporary societies are going through may be summarized by terms such as 'globalization', 'flexibilization' or new forms of individualization, there is nothing inherent in these changes, which would make them inaccessible to sociological analysis.

And thus the question remains: if it is not a major societal transformation, why is it that sociology seems to have lost some of its credibility? A better starting point for finding an answer is to look at the changes that universities are going through, and the shifts that are occurring in the production of knowledge. Academic disciplines compete with each other for students, research funds and prestige, and within the academic field the position of sociology has indeed been weakened by several developments.

The first major change is the proliferation of new departments that are no longer based on the structure of disciplines, but on a rather diffuse demand for vocational learning and professional expertise. The classical social sciences, not just sociology, but economics, political science and anthropology as well, have all faced increasing competition from new fields that are often simply called 'studies': business studies, policy studies, women's studies, cultural studies, etc. Following the successful example of 'area studies', which emerged in American universities in the 1950s, the logic of academic disciplines is in these cases rejected in favour of a transdisciplinary domain of expertise. It is not the point of view of a specific discipline, – history, philosophy, sociology – which defines the identity of a department,[6] but a rather eclectic and pragmatic mix of professional and academic perspectives. This *transdisciplinarity*, as it is sometimes called, is generally encouraged by university managers, because these flexible 'studies' tend to attract larger numbers of students than the classical disciplines.

Although a student in law, political science or anthropology may roughly know what to expect from her or his studies, it is far more difficult to know what to expect from a department like 'management, work and organisation' or from a master program on 'communication' or 'labor studies'. Nevertheless, many students, especially those who do not come from academic families, prefer such vocational or quasi-vocational studies. The most recent phase of university expansion has thus shown a general shift from *classical disciplines* to *transdisciplinary studies*. Depending on the local and the national context, sociology has lost students and staff to departments of 'policy studies', 'communication studies', 'management and organization studies' and the like.

---

[5] Paul De Beer, 'Individualisering zit tussen de oren', in Jan-Willem Duyvendak & Menno Hurenkamp (eds), *Kiezen voor de kudde*, Van Gennep, Amsterdam 2004, pp. 18–38; J. W. Duyvendak, "De individualisering van de samenleving en de toekomst van de sociologie", *Sociologische Gids*, 51 (4), pp. 495–506.

[6] Johan Heilbron, « A Regime of Disciplines. Toward a Historical Sociology of Disciplinary Knowledge », in C. Camic & H. Joas (eds), *The Dialogical Turn. New Roles for Sociology in the Postdisciplinary Age*, Rowman & Littlefield, Lanham 2004, pp. 23–42.

The second development, which has challenged the position of sociology was the rapid expansion of economics and the increasing use of economic modes of analysis and policy making since the 1980s. Neo-classical economists like Gary Becker have invaded an ever growing number of areas, and a quarter of a century after Becker published his manifesto *The Economic Approach to Human Behavior* (1976), it is hard to find a single social issue which has not become an established economic specialty. Cultural economics, the economics of sport, and the economics of research are only a few of the more recent examples. The economic analysis of human behaviour and other versions of rational choice theory have no doubt represented the most powerful academic challenge to sociology as a general social science.

Although neo-classical economics has a long tradition, its pioneers, Jevons, Walras, Pareto were quite conscious of its limitations. Pareto distinguished between logical and illogical actions, he did not deny the existence of other than rational actions, and acknowledged that modelling rational action implied that such models had to be cautiously applied, by successive approximations, in order to obtain increasing degrees of realism. In the time-span from Pareto to Gary Becker many of these precautions have gotten lost. The self-consciousness of rational choice theorists at the end of the twentieth century was well illustrated by the freshly converted sociologist, James Coleman, who stated that his point of departure was an 'unsocialised, entirely egoistic and rationally calculating individual who was unbound by any norms of a system.'[7]

The strength of the rational choice current was not merely based on its academic credentials. Its diffusion through academic institutions coincided with the rise of neo-liberalism in policy circles, thus fundamentally altering the relationship between the social sciences. Economics became the dominant social science, in academia as well as in policy institutions, and in the present constellation; sociology tends to be relegated to that of an auxiliary discipline, a specialty for analysing pressing social problems that somehow cannot be left to economists. Mobilized in times of crisis, sociologists are called upon when the established order seems in danger and when the legitimate experts are no longer in command. That situation is somewhat similar to that of the 19th century, when ruling elites needed complementary knowledge on the social question, and commissioned research on the working classes and the urban poor as a complement to main stream political models.

But the imperialism of neo-classical economics and rational choice theorizing has not been a one-way trend. Just as economists have energetically appropriated non-economic domains, sociologists have started to investigate the workings of the economy again, tackling core issues in economic theory, and the 'new economic sociology' is among the most lively areas in sociology today. There is a considerable literature on the importance of networks for the func-

[7] James Coleman, *Individual Interests and Collective Action*, Cambridge University Press 1986.

tioning of the economy, a lively interdisciplinary field around the functioning of economic institutions, and a growing body of economic ethnography, which carefully dissects economic transactions in high-tech dealing rooms, urban neighbourhoods and other micro-settings. Economic sociology is a good example of one of the critical tasks for sociology today. Having emerged as a movement of defence, as a response to the imperialism of economics, economic sociology has become an essential contribution to the understanding of markets and economic institutions in contemporary societies. After so many privatization failures due to the most simplistic applications of textbook economics, there is a widely felt need for a more realistic understanding of contemporary capitalism, and for that task, sociologists cannot be missed; they can build on a rich tradition, from Weber, Simmel, Durkheim to contemporary authors like Pierre Bourdieu and Neil Fligstein. And since economic arguments and economic expertise have become relevant for all social sectors, economic sociology is much more than just another sociological specialty. In the era of neo-liberalism, the sociology of the economy is a strategic domain, not just another specialised research area, but an inevitable and general resource for sociologists.

Besides the proliferation of transdisciplinary studies and the unprecedented hegemony of economics, there has been a third, more diffuse and more complex challenge for sociology around the turn of the twenty-first century. During the 19th and 20th centuries, the social sciences have developed on the basis of a number of shared assumptions. As Immanuel Wallerstein has argued, several of these assumptions have been questioned and are forcing social scientists to rethink some of the most fundamental divisions and demarcations of their craft.[8] Modern social science disciplines as they emerged in the 19th century were constructed on the basis of a three-fold dichotomy.

The social sciences were, first, founded on the dichotomy between the study of the modern civilised world, and the study of exotic cultures of primitive societies. The latter were studied by anthropology and oriental studies; they represented the study of others, disconnected from the study of our own world. At least since the post-war decolonialization, this distinction and the division of labour on which it was based can no longer be upheld. Sociology and anthropology have moved closer together, raising a number of questions about the identity of each discipline.

Within the disciplines that studied the modern world, a second distinction was established between the study of contemporary structures and the study of history. Focussed on the present, on industrializing, western democracies, the social science disciplines developed a presentist mode of analysis, without a very deep sense of history and historical change, and commonly relying on a static, or at least a short-term perspective. This was especially true of economics and

[8] Immanuel Wallerstein (ed.), *Open the Social Sciences. Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuration of the Social Sciences*, Stanford University Press, Stanford 1996.

Fältanteckningar, PDF-version Juni 2006

political science, but increasingly also for large parts of sociology. Since the demise of functionalism in sociology and the rise of various forms of historical sociology, it is no longer possible to maintain such a separation of historical disciplines and disciplines which are focussed on the present.

Within the social sciences of the contemporary world, finally, a clear-cut division was institutionalized between the study of the state, the market and civil society, between political science, economics and sociology. And there again, immense problems have arisen. How can markets be understood without studying the juridical rules and cultural conventions of market transactions, without incorporating the role of the state, among others in ensuring property rights? The privatization disaster in post-communist Russia is there to remind us of the importance of the embeddedness of market transactions, and today, institutions like the World Bank and the IMF grapple with the problem that the narrow economic definition of the economy is an obstacle to effective economic policies.

Reviewing the main lines of division between the social sciences, the disciplinary division of labour has thus been questioned in fundamental ways. When trying to evaluate the present situation, there is no simple and general solution. The disciplinary order as it was institutionalized in the course of the twentieth century can no longer be taken for granted, new forms of collaboration and exchange are needed, but we cannot voluntarily deny or simply ignore the past. Instead of arguing like Michael Gibbons and his associates that academic disciplines are a thing of the past, and that we are best advised to embrace the new extra-academic mode of production of knowledge, which is finely tuned to market demands, we need a more realistic and more critical approach. One characteristic of such a *Realpolitik of reason*, as Pierre Bourdieu called it, is to critically reanalyse and reassess the problematic heritage, the national traditions, the specific arrangements of particular research specialities and disciplinary demarcations. Those who, like Gibbons, simply ignore their past, are likely to repeat and reproduce the very schemes and routines they wish to transcend. A reflexive social science, a social science which uses its own tools to gain a better insight into its own limitations and potential, is undoubtedly one of the most precious resources for a better informed debate and a more lucid collective self-knowledge.

Another characteristic of such a Realpolitik of reason would be to make a better use of the variety that exists in the academic system. In his analysis of the current situation, Immanuel Wallerstein has insisted on the fact that because of this variety, there is certain confusion. The traditional disciplinary order, based on the above mentioned antinomies, no longer commands the wide support it once had. The same can be said of the epistemological divisions, most notably the one between ideographic and nomothetic disciplines, between humanistic, interpretative approaches to the social world and the approaches driven by the quest for invariable laws. Based as it was on Newtonian mechanics, the nomo-

thetic conception of science has been superseded in various parts of the natural sciences as well, in evolutionary and dynamic theories as well as in interdisciplinary fields like the study of complex systems. Certain parts of the natural sciences have thus come closer to issues with which we are very familiar in the social sciences, issues like irreversibility, unpredictability, and uncertainty. In cultural studies there has been a similar movement, a breakdown of the barriers between the humanities and the social sciences, between interpretative and more explanatory approaches.

Viewed in this light, the current state of the social sciences might be compared to the period between 1750 and 1850, when various arrangements coexisted: older intellectual frameworks like 'moral philosophy' or 'natural law', emerging modern disciplines like 'political economy' and older state sciences like political arithmetic and statistics.[9] In a way, we witness a similar heterogeneity and uncertainty today.

Despite the challenges that sociology has faced and the difficulties it is encountering, the discipline is perhaps in a relatively favourable position. Sociology, after all, has never been a discipline quite like the others. Auguste Comte proposed the term, in order to overcome the excessive specialisation he observed in his days. There was a need for sociology, he argued, especially against intellectual fragmentation. Just as the then new science of biology had integrated very heterogeneous fields of study – botany, zoology, medicine- into a general science of life, sociology was to be conceived as a fundamental science of human societies. Although sociology became a very diverse enterprise, which has continuously lost parts of its object-matter to new specialties, that very dynamic has probably saved the discipline from the rigidities and the routines that are prevalent in other fields. In sociology, more than in any other social science discipline, the promise a more integrated social science has been kept alive. Sociology was, and still is, a discipline for which disciplinary divisions and intellectual fragmentation have remained a primary concern. Comte and Spencer, Weber and Durkheim, Parsons and Luhmann, Elias and Bourdieu, have all grappled with that problem. Sociology has never been a unified discipline; it has never been a well organised profession either. Within the established division of academic labour, it has always occupied an uneasy and indeed a critical position. Rather than being the queen of the sciences, as Comte imagined, it has been the bad conscience of the social science specialties, the discipline which by its very existence posed a problem for the other disciplines, and for the divisions and demarcations on which these were founded. Its professional weaknesses, its contested nature and the lack of a well organised job market, have paradoxically contributed to its intellectual vitality. What sociology lacked in social recogni-

[9] Johan Heilbron, Lars Magnusson & Björn Wittrock (eds.), *The Rise of the Social Sciences and the Formation of Modernity. Conceptual Change in Context, 1750–1850*, Kluwer Academic Publications, Dordrecht 1998.

Fältanteckningar, PDF-version Juni 2006

tion and stable career opportunities, it gained in intellectual autonomy, in independence from vested interests, both within and outside the academy. Pierre Bourdieu once remarked that sociology is a miraculous science, because it is a science for which there is no social demand in the same way as for other disciplines. With an allusion to Pascal, who was dear to Bourdieu, [10] one might therefore conclude by suggesting that it is perhaps in sociology's misery that its greatness is to be found.

[10] Pierre Bourdieu, *Méditations pascaliennes*, Editions du Seuil, Paris 1997.

Norske akademiske kapitalhierarki og professorale haldningar

Skilleliner blant norske universitets- og høgskuletilsette

Johs. Hjellbrekke

Innleiing

I Homo Academicus analyserte Pierre Bourdieu "le conflict des facultés", akademiske kapitaltypar, maktformer og korpsånd i ei brytningstid det franske akademiske feltet.[1] Utdannings- og kultursosiologiske problemstillingar har også utgjort ein raud tråd i Donald Broady sitt forfattarskap.[2] Sjølv om avgrensa studiar[3] har vore gjorde, har det så langt enno ikkje vore gjort ein fullskala analyse av det eller dei akademiske felta i Skandinavia. Denne korte artikkelen tek heller ikkje mål av seg å presentere ei skisse til ein slik analyse. På grunnlag av nyare data om vitskapleg tilsette ved norske universitet og høgskular og mot bakteppet av den omfattende reforma det norske systemet for høgare utdanning for tida er inne i, vil to deskriptive problemstillingar bli handsama:

> 1) Kor mange og hierarkisk ordna grupperingar kan norske vitskapleg tilsette delast inn, slik dette kan gjerast på grunnlag av seks indiktatorar på akademisk kapital? Kva kjenneteiknar desse undergruppene, og kor store er dei?

---

[1] Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*, Minuit, Paris 1984.

[2] Sjå td. Donald Broady (red.), *Kulturens fält*, Daidalos, Göteborg 1998.

[3] Roar Høstaker, *A study of the relations between political processes and the institutional conditions in two university faculties*, Dr.polit-avhandling, Rapport 9707, Los-senteret, Bergen 1997; Agnete Vabø, *Mytedannelser i endringsprosesser i akademiske institusjoner*, Dr.polit-avhandling i sosiologi, Sosiologisk institutt, Bergen 2002.

> 2) Kor stor grad av homogenitet og heterogenitet finn ein internt i gruppa av universitetsprofessorar når vi ser på a) haldningane deira til vilkåra for vitskapleg verksemd generelt og den statusen høgare utdanning, og med det også oppfatningar av verdien akademisk kapital har i det norske samfunnet, og b) haldningane deira til den reforma det norske høgare utdanningssystemet for tida er gjenstand for?

Også i det norske systemet for høgare utdanning vil professorane utgjere den mest akademisk kapitalsterke grupperinga. Sett på spissen utgjer grupperinga det vi med eit av Bourdieu sine omgrep kan kalle eit akademisk maktfelt, og av den grunn er det av særleg verdi å undersøkje deira haldningar og oppfatningar.[4] Finn vi i så måte klare fakultetsopposisjonar lik dei Bourdieu omtalte, eller er skillelinene uklare? Før vi går til desse problemstillingane er det naudsynt med ein kort introduksjon til reforma, det norske systemet for høgare utdanning og datagrunnlaget for analysen.

”Kvalitetsreforma”, Kvalitetsreformundersøkinga og den institusjonelle funksjonsdelinga i norsk høgare utdanning

I etterkant av Stortingsmelding nr. 27 (2000–01) vart ei reform av det norske systemet for høgare utdanning, den såkalla ”Kvalitetsreforma”, igangsett. Reforma er både ei styrings- og ei studiereform. Studenten skal presenterast for eit meir heilskapleg læringsmiljø med tettare oppfølging og meir mappeevaluering innanfor ein ny gradsstruktur; den såkalla 3+2-modellen med bachelor-grad og mastergrads-studium. I tillegg er det foreslått ein ny styringsstruktur og ny forvaltningsmodell, der lærestadane vert omgjorde til forvaltningsorgan med særskilde fullmakter, med auka tal eksterne styremedlemer og med tilsette mot før valde leiararar av grunneiningane. Ein ny finansieringsmodell med ein meir utprega insentivstruktur, der vitskapleg produksjon og studentgjennomstrøyming utgjer to kriterier for tildeling av midlar, er også utforma.[5]

Reforma har vore omstridd, og dels vorte møtt med skepsis og tidvis også motstand frå akademisk hald. Rektorane ved Universiteta i Bergen og i Oslo vart td. begge valde på eit reformkritisk program. I ei større spørjeundersøking vart eit utval fast tilsette ved universiteta og dei statlege høgskulane i Noreg bedne om å gje uttrykk for haldningane dei har til dei ulike delane av reforma; studiestruktur og læringsmiljø, fagleg leiing, institusjonell tilknytningsform og ekstern styrerepresentasjon, insentivbasert finansieringssystem, kvalitet som grunnlag for tildeling

[4] Pierre Bourdieu, *La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*, Minuit, Paris 1989.

[5] Sjå Svein Michelsen & Per Olaf Aamodt (red.), *Kvalitetsreformen møter virkeligheten*, NIFUSTEP, Oslo 2006.

av goder og effektar på studiegjennomføring og studieutbytte. Surveyen vart gjennomført i første kvartal av 2005, i form av ei postalundersøking til eit utval på tilsaman 3416 professorar, førsteamanuensar, førstelektorar og høgskulelektorar. Undersøkinga rommar berre eit fåtal indikatorar på akademisk kapital, og så og seie ingen andre kapitalindikerande variablar. Ein feltanalyse i bourdieusiansk forstand let seg derfor ikkje gjennomføre. Nokre av skillelinene i det norske høgare utdanningssystemet kjem likevel til syne.[6]

Dette systemet rommar fire hovudtypar utdanningsinstitusjonar – universitet, vitskaplege høgkular, statlege høgskular og private høgskular – og er prega av ei funksjonsdeling mellom universitet og vitskaplege høgskular på den eine sida, og statlege høgskular på den andre.[7] Forsking og utvikling (FOU) ved dei statlege høgskulane skal vere meir praktisk retta og av meir lokal karakter enn universitetsforskinga; "fortrinnsvis knyttet til praksisfeltet for sine fag eller til problemer som er særleg relevante for regionen".[8] I praksis har dette medført at langt fleire av dei vitskapleg tilsette ved høgskulane konsentrerer seg om undervisning og rettleiing enn det som gjeld ved universiteta.[9]

Dette kjem også til syne i den institusjonsspesifikke variasjonen i høve til vitskapleg produksjonen, operasjonalisert i form av antal publikasjonar og publikasjonsnivå til eit vekta mål kalla publikasjonspoeng. Universiteta og dei vitskapelege høgskulane står for 86 % av dei samla publikasjonspoenga, dei statlege høgskulane 12 % og dei private høgskulane (dominert av Handelshøyskolen BI) 2 %. Fordelinga av akademisk og organisatorisk kapital er også svært skeiv. På institusjonsnivå finn ein svært sterk og eindimensjonal opposisjon der tilsette ved dei fire universiteta dannar ei kapitalsterk klynge med minimale interne forskjellar, i klar opposisjon til ei klart meir heterogen, kapitalsvak klynge av statlege høgskular.[10]

---

[6] Sjå Johs. Hjellbrekke, "Strukturelle skilleliner og haldningar til Kvalitetsreforma", pp. 142–160 i Svein Michelsen & Per Olaf Aamodt (red.), *Kvalitetsreformen møter virkeligheten*, NIFUSTEP, Oslo 2006.

[7] Svein Kyvik, "Structural Changes in Higher Education Systems in Western Europe", pp. 393–409 in *Higher Education in Europe* XXIX (3), 2004.

[8] Svein Kyvik, *Evaluering av høgskolereformen. Sluttrapport*, Norges forskningsråd, Oslo 1999, p. 114.

[9] Ibid.

[10] Hjellbrekke, op. cit. 2006.

Fire hovudgrupper

Ein latent klasseanalyse[11] av seks indikatorar for akademisk kapital avdekkjer fire hierarkisk ordna hovudgrupper av tilsette i dette systemet:

Tabell 1: Latent klasseanalyse av seks indikatorar på akademisk kapital, modell med 4 klynger, alle respondentar.

	Pedagogar	**Senior-Forskarar**	**Etablerte forskarar**	**Junior-Forskarar**
Storleik, latent klasse (”Latent class size”)	0,3962	0,2279	0,2104	0,1655
Indikatorvariabel				
Vurderingskomité, Dr.avhandling				
Ja	0,0011	0,8985	0,9825	0,1608
Nei	0,9989	0,1015	0,0175	0,8392
Vurderingskomité, 1.amanuensis				
Ja	0,0722	0,9774	0,621	0,4046
Nei	0,9278	0,0226	0,379	0,5954
Referee, norsk tidsskrift				
Ja	0,0342	0,715	0,308	0,2243
Nei	0,9658	0,285	0,692	0,7757
Referee, Internasjonalt tidsskrift				
Ja	0,009	0,8695	0,7894	0,4631
Nei	0,991	0,1305	0,2106	0,5369
Dr.grad frå norsk eller utanlandsk universitet				
Ja	0,0166	0,7631	0,988	0,7147
Nei	0,9834	0,2369	0,012	0,2853
Pedagogisk basiskompetanse				
Ja	0,8306	0,4895	0,6868	0,666
Nei	0,1694	0,5105	0,3132	0,334

Degrees of freedom (df)	36	p-verdi
L-squared (L^2)	39,8429	0,30
X-squared	39,2206	0,33
Diss. Index:	0,0371	

[11] Sjå Allan L. McCutcheon, *Latent class analysis*, Sage, Thousand Oaks 1987.

Den første gruppa, ”Pedagogar”, utgjer knapt 40 % av respondentane (jf. Tabell 1, ”Latent class size” = .3962 for denne gruppa. Verdien summerer seg elles til 1.0 horisontalt). Pedagogane scorar svært lågt på så og seie samtlege indiktatorvariablar, med unntak av pedagogisk basiskompetanse. Gjeve at ein høyrer til i denne klynga, er det betinga sannsynet for å inneha slik kompetanse 83 %, mot 17 % betinga sannsyn (0.83 + .17 =1.00) for ikkje å inneha slik kompetanse. Respondentane er lite aktive på sentrale arenaer for vidare kvalifisering og fagfellevurdering, og ytterst få har forskarkompetanse i form av avlagd doktorgrad. Pedagogisk kompetanse er likevel ikkje eit *eksklusivt* kjenneteikn for denne grupperinga. Nærare analyse viser at klynga, som også er å finne nær botnen av det norske akademiske kapitalhierarkiet, i stor grad er sett saman av høgskulelektorar og førstelektorar.

Den andre latente klassen har dei motsette kjenneteikna. Denne klynga kan vi kalle”Seniorforskarar”, og rommar tilsaman 22,7 % av respondentane. Professorane er, ikkje uventa, i klart fleirtal og grupperinga er å finne på toppen av det før omtalte kapitalhierarkiet. Med unntak av den pedagogiske basiskompetansen, der grupperinga deler seg omtrent 50/50, har desse respondentane gjennomgåande høge betinga sannsyn for sjølv å inneha forskarkvalifikasjonar og likeeins for å utøve fagfellevurdering i tidsskrift og i tilsettingssaker. For alle desse variablane varierer sannsynet ”Ja” frå 76–98 %, jf. tabell 1. Sett på spissen vert relevansen av den såkalla Matteus-effekten demonstrert: ”… for hver den som har, ham skal gis, og han skal ha i overflod, men den som ikke har, fra ham skal tas endog det han har”.

Den tredje og den fjerde latente klassen utviser klare likskapstrekk med kvarandre, og fangar opp tilsaman 37,6 % av respondentane. Begge er i midten av kapitalhierarkiet, og skilja mellom klynge nr. 3 (21 % av respondentane) og nr. 4 (16 % av respondentane) er det nærliggande å som eit uttrykk for forskjell med omsyn til fartstid i systemet, og som eit resultat av den tida ein har hatt til å tileigne seg akademisk kapital. Vi kan kalle klynge nr. 3 ”Etablerte forskarar”, og klynge nr. 4 ”Juniorforskarar”. Pedagogisk basiskompetanse er ein utbreidd kvalifikasjon, både i klynge nr. 3 og nr. 4. Det er gode grunnar til å anta at det også rår eit generasjonsskilje mellom respondentane i klynge 2 og dei i klynge 3 og 4.

Professorale haldningar

I undersøkinga vart det stilt ein serie haldningsspørsmål om ulike sider ved Kvalitetsreforma. Alt i den univariate analysen ser ein konturane av ei todeling av respondentane. Meir enn halvparten er av den oppfatninga at reforma ikkje lever opp til namnet, men tvert om vil bidra til å *senke* kvaliteten på norsk høgare utdanning; verdien av den kulturelle kapitalen desse institusjonane distribuerer, vert med andre svekka. Og også det nye gradssystemet opplever eit fleirtal som ei kva-

litetsforringing. Eit knapt fleirtal meiner likeeins at akademiske yrker ikkje nyt høg vørdnad i det norske samfunnet, og at Noreg er eit antiintellektualistisk samfunn som i røynda ikkje prisar kulturell kapital særleg høgt:

Tabell 2: Haldningar til fem påstandar om akademisk verksemd og om Kvalitetsreforma. Alle respondentar.

Påstand	Prosentdel samde	Prosentdel usamde	Total
Akademiske yrker nyter høy anseelse i Norge	53,2	46,8	100 (n=2013)
Norge er et samfunn med sterke innslag av antiintellektualisme	58,4	41,6	100 (n=2018)
Kvalitetsreformen vil bidra til å senke nivået på høyre utdanning i Norge	55,7	46,3	100 (n=1961)
Bachelorgraden innebærer en nivåsenkning sammenlignet med can.mag-graden	58,3	41,7	100 (n=1949)
Mastergraden holder ikke samme faglige nivå som det gamle hovedfaget	62,5	37,5	100 (n=1986)

Men fordelingane indikerer også ei sterk *polarisering* i respondentgruppa. Finn ein så den same tendensen blant professorane, eller er denne stillingskategorien meir homogen? Kan vi td. identifisere ein særeigen professoral og/eller fakultets-spesifikk habitus? Om så er tilfelle – langs kva dimensjonar og kvifor? Til denne analysen skal vi nytte multippel korrespondanseanalyse.[12]

20 variablar med tilsaman 69 aktive kategoriar er valde ut til konstruksjonen av det vi heretter skal kalle rommet for professorale haldningar:

Akademiske yrker nyter høy anseelse i Norge – 3 kategoriar

Kvalitetsreformen er en pedagogisk motivert reform – 3 kat.

Norge er et samfunn med sterke innslag av antiintellektualisme – 3 kat.

Den nye finansieringsordningen vil på lengre sikt medføre en høyere terskel for å stryke studenter – 3 kat

Kvalitetsreformen vil bidra til å øke produksjonen av studiepoeng – 4 kat.

Kvalitetsreformen vil medføre mer bruk av tid på undervisning og mindre tid til forskning – 4 kat.

Kvalitetsreformen er primært en effektiviserings- og styringsmotivert reform – 3 kat.

Kvalitetsreformen vil bidra til å senke nivået på høyere utdanning i Norge – 3 kat.

Har innføringen av Kvalitetsreformen medført endringer i din undervisning? – 4 kat.

[12] Sjå Brigitte Le Roux & Henry Rouanet, *Geometric Data Analysis*, Kluwer Academic Publishers, Amsterdam 2004; Johs. Hjellbrekke, *Innføring i korrespondanseanalyse*, Fagbokforlaget, Bergen 1999.

Har Kvalitetsreformen medført endringer i eksamensordninger ved det studieprogr. du underviser på? – 4 kat.

Ansettelsesprosessene til vitenskaplige stillinger er for byråkratiske og bør forenkles – 4 kat.

Ved rekruttering til vitenskaplige stillinger bør man alltid velge den formelt best kvalifiserte søkere – 4 kat.

Ved ansettelse i vitenskaplige stillinger bør man legge mer vekt på pedagogisk kompetanse – 4 kat.

Ved ansettelse til vitenskaplige stillinger bør man åpne for mer bruk av skjønn – 4 kat.

Moderat kjønnskvotering bør også i framtiden praktiseres ved ans. i vitenskaplige stillinger – 4 kat.

Instituttstyrer bør ha makt til å kalle en søker til en vitenskaplig søker – 4 kat.

Hvordan vil du karakterisere bachelorgraden sammenliknet med cand.mag-graden? – 3 kat.

Hvordan vil du karakterisere mastergraden sammenliknet med det gamle hovedfaget? – 3 kat.

Det bør åpnes for rene undervisningsstillinger uten forskningsrett og – plikt – 2 kat.

Det bør åpnes for rene forskerstillinger helt uten undervisningsplikt – 2 kat.

Enheter som ikke holder høyt faglig nivå bør legges ned – 5 kat.

Plassomsyn gjer at det nedanfor kun er hovudresultata for aksane som vert presenterte. Presentasjonen av faktorplana og tolkinga av aksane vil bli gjort med utgangspunkt i supplementærpunkta sine plasseringar, men er tufta på dei detaljerte resultata frå analysen.

Eit tre-dimensjonalt rom

Analysen avdekkjer eit rom med tre dimensjonar, som tilsaman fangar opp 82,6 % av inertiaen i materialet:

Tabell 3: Eigenverdiar og prosentdel forklart varians, akse 1–3.

Akse	Eigenverdi	Prosentdel inertia	Prosentdel *modifisert* inertia	Prosentdel modifisert inertia, kumulert
Akse 1	.165	6.69	48.5%	48,5
Akse 2	.129	5.24	22.9%	71,4
Akse 3	.105	4.26	11.2%	82,6

Akse 1 summerer 48,5 % av den modifiserte inertiaen. Ut frå fordelinga til dei absolutte bidraga[13] går det fram at aksen primært kontrasterer *reformkritiske* og *reformpositive* haldningar.

Akse 2 summerer 22,9 % av inertiaen. Aksen skiller primært mellom midlare og sterke haldningar, positive som negative, til problemstillingar omkring endring vs. ikkje-endring av overordna styrings-, rekrutterings- og organiseringsprinsipp, og styrar si makt i slike tilhøve.

Akse 3 summerer 11,2 % av inertiaen, og skildrar i hovudsak og kontrasterer respondentar som er positive eller negative til å endre eksisterande, overordna styrings-, rekrutterings- og organiseringsprinsipp, og også styrke makta til leiarane av grunneiningane.

Grunna den tydelegare polariseringa, framstår faktorplan 1–3 som analytisk meir interessant å tolke enn faktorplan 1–2 eller 2–3:

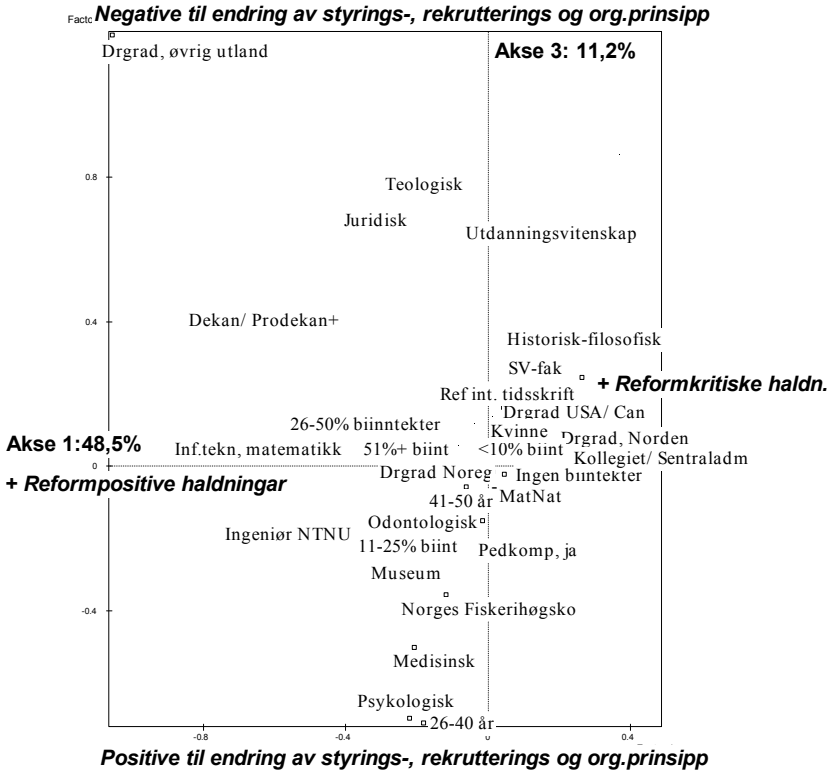

Figur 1: Professorale haldningar. Supplementære kategoriar i faktorplan 1–3. N=817

[13] Sjå Le Roux & Rouanet, op. cit. 2004.

Følgjer ein tolkingsprinsippa til Le Roux & Rouanet[14] om at avstandar mellom to supplementærpunkt <.5 ikkje bør tilleggast større vekt, at avstandar >.5 langs indikerer at det rår ein samanheng, og at samanhengen må vere >1.0 for å kallast sterk, er det klart at akse 1 ikkje på avgjerande vis er i stand til å skilje mellom professorane ved ulike fakultet. Langs denne dimensjonen er haldningsheterogenitet like framtredande som homogenitet. I den grad ein finn ei fakultetsskilleline, er det mellom professorar ved Historisk-Filosofisk, ved Utdanningsvitskapleg og ved Samfunnsvitskapleg fakultet på den eine sida og professorar ved dei gamle ingeniørutdanningane ved Norges Teknisk-Naturvitenskaplige Universitet (som rommar den tidlegare Norges Tekniske Høgskole) på den andre. Funnet er ikkje overraskande, og er også ein "klassisk" opposisjon i Bourdieu sine studiar.[15] Sjølv om det utfrå tidlegare studiar kan vere nærliggande å tolke opposisjonen langs akse 1 som ein opposisjon mellom kulturell og økonomisk kapital, kan resultatet samstundes delvis sporast attende til "lokale" faktorar. Medan dei førstnemnde har opplevd grunnleggande endringar som følgje av reforma, har endringa for dei sistnemnde vore langt mindre omfattande. Det same gjeld for profesjonsutdanningane i medisin, odontologi og psykologi, som i praksis har vore fritekne frå reforma. Slik sett kan det nok råde ulike oppfatningar om reforma og organiseringsprinsippa i norsk høgare utdanning, men usemja følgjer berre i moderat grad fakultetsspesifikke grenser. Skilja mellom dei tilsette ved ulike universitet er likeeins så marginal at den i praksis kan sjåast bort frå. Reformpositive og reformkritikarar er følgjeleg representerte ved alle lærestader og ved alle fakultet. Og medan ein i det samla utvalet fann ein samanheng mellom volumet av akademisk kapital og skepsis mot reforma, og der skepsisen vart minst blant tilsette i dei kapitalsvake posisjonane[16], let ein slik samanheng seg ikkje eintydig lese ut av figur 1. Skal ein forsvare ei slik tolking også i analysen av professorutvalet, må ein ta utgangspunkt i ekstern informasjon om dei ulike fakulteta sine historisk etablerte plasseringar i det kulturelle og akademiske kapital- og statushierarkiet – og ikkje utfallet av analysen.

Akse 3 er i så måte meir eintydig, ettersom den klart kontrasterer Jus, Teologi og Utdanningsvitskap mot Medisin og Psykologi. Nok ein gong kan ikkje dette kallast eit overraskande resultat. I utgangspunktet kan heller ikkje skilnadene langs akse 3 tolkast som ordna i høve til plasseringar i eit akademisk hierarki (slik dette har lete seg måle i undersøkinga), men meir som eit produkt av orienteringar som kan sporast attende til skilnader i fagas metode, innhald, forskingsstil.[17] Der dei sistnemnde fagområda er kjenneteikna av ein kollektiv forsknings-

[14] Le Roux & Rouanet, op. cit. 2004, p. 234.

[15] Td. Bourdieu, op. cit. 1989.

[16] Sjå Hjellbrekke, op. cit. 2006.

[17] Jfr. Tony Becher, *Academic Tribes and Territories. Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*, The Society for Research into Higher Eduacation & Open University Press, Buckingham 1989.

stil med internasjonal orientering, er dei førstnemnde det motsette. Oppfatningar av kva som er veleigna styringsformer og styringsprinsipp verkar henge nærare saman med desse forskjellane enn med andre faktorar. Valgte leiarar med avgrensa makt vert foretrekte i faga med individualistisk forskningsstil og -organisering. Tilsette leiarar med utvida makt vert foretrekte i fag der professorleia forskingsgrupper dominerer.

Avslutning

I "De nasjonale strateger" hevda sosiologen Rune Slagstad at Noreg frå 1970-talet av har vore dominert av marknadsteknokratisk styringselite med utspring i Arbeidarpartiet.[18] Trass motstanden mot Kvalitetsreforma, tyder resultata ovanfor ikkje på at ein vil finne ein *samla* akademisk motstand mot at marknadsteknokratiske styringsprinsipp også skal gjerast gjeldande i akademia. Og skulle ein finne ein opposisjon langs desse linjene, er det meir truleg at den istaden er internt splittande og også opposisjonen også kan finnast *internt* i det akademiske maktfeltet. Slik sett er det nærliggande å spørje: utgjer akademia og det norske akademiske maktfeltet i dag det John Dewey[19] i si tid omtalte som "[A] House Divided Against Itself"?

[18] Rune Slagstad, *De nasjonale strateger*, Pax, Oslo 1998.

[19] John Dewey, "The House Divided Against Itself", pp. 270–71 i *New Republic* 58, 24, April 1929.

Donald Broady et l'Analyse des Données

Henry Rouanet & Brigitte Le Roux

Dans ce petit texte, nous voudrions simplement témoigner du rôle pionnier qu'a joué Donald Broady dans la diffusion internationale de l'Analyse Géométrique des Données, en tant que méthode statistique privilégiée pour la représentation de l'espace social.

Notre premier contact a été le mémorable séminaire de Stockholm en Juin 1989. Il comportait une journée « sociologique » sur la théorie de Bourdieu, animée par Monique de Saint-Martin, et une journée « mathématique » sur l'Analyse des Correspondances, animée par nous ; sociologues et mathématiciens étant tous conviés aux deux journées : organisation très cartésienne, qu'on souhaiterait voir plus souvent à l'œuvre dans les rencontres « pluridisciplinaires »! Toute la minutie suédoise avait été déployée pour assurer la réussite, lors des réunions préparatoires à Paris, où Barbro Berg voyant arriver Brigitte avec en bandoulière son ordinateur portable (près de cinq kilos) décida tout de go : « J'aimerais bien que l'ordinateur vienne aussi ! » ; ce que nous fîmes, pour la plus grande satisfaction des participants, en premier lieu de Donald Broady et Mikael Palme.

Quelques années après, nous nous sommes retrouvés d'abord à Cologne autour de Pierre Bourdieu, pour les journées « Empirical Construction of Social Space » en 1998 ; puis à Barcelone, au colloque international sur l'Analyse des Correspondances, à la session consacrée à l'Analyse des Données dans la sociologie de Bourdieu.

A partir de 2004, c'est une collaboration de plus en plus suivie qui s'est établie, avec nos visites à Uppsala en 2004, en 2005, la thèse de Mikael Börjesson, en attendant les prochaines rencontres de 2006 et les thèses à venir ; avec toujours cet accueil chaleureux et attentionné de Donald Broady, soucieux de nous faire aussi goûter les fastes du passé suédois et de nous montrer l'« œil de Descartes » dans l'amphithéâtre circulaire d'Uppsala…

Carnal Sociology

Forskning med kroppen som insats

Hans Melkersson

> But it is in the dialectical relationship between the body and a space structured according to the mythico-ritual oppositions that one finds the form par excellence of the structural apprenticeship which leads to the em-bodying of the structures of the world, that is, the appropriating by the world of a body thus enabled to appropriate the world.[1]

På ett seminarium hösten 1994 träffade jag för första gången Donald Broady. Ämnet var "Samhällsvetenskapliga forskningstraditioner" och vi studenter fyllde Duvslaget på dåvarande HLS till sista plats. Detta seminarium kom att bli avgörande för mig, det kom att bilda en vändpunkt i mitt förhållande till såväl forskning som vetenskap i sig.

Jag minns hur omtumlande detta första möte med Donald var för mig för att jag för första gången möter någon som presenterar en samhällsvetenskaplig diskurs ur ett perspektiv som för mig var nytt, spännande och trovärdigt. Under vårt samtal, då jag presenterar mina idéer på att göra en studie i hur människan formas med utgångspunkt i bland annat en boxningsklubb i Rosengård, Malmö, pekar Donald ut såväl svårigheter som förslag på möjliga vägar till lösning.[2] Det är nu jag får tips om att läsa de stora samhällsvetenskapliga klassikerna vilket blir en framgångsrik kur mot mina filosofiska och existentialistiska egenheter. Det är nu jag möter Pierre Bourdieu på allvar och förstår varför detta första seminarium är så omtumlande. Hitta hem låter lite larvigt i sammanhanget, men i brist på andra metaforer får det duga.

---

[1] Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice,* University Press, Cambridge 1977, p. 89.

[2] Se M, Mosesson, H, Melkersson & J. Karlsson, *Plus för unga i Malmö, Norrköping och Sundsvall.* Ds 1995:54. Bilaga 2. Fritzes, Stockholm 1995. Denna studie kom att bli startskottet för mitt doktorandprojekt.

Jag dyker hals över huvud ned i en litteratur som beskriver människan ur ett för mig befriande perspektiv, och mitt arbete tar en ny riktning.

Tiden efter detta första möte ägnar jag åt att studera Emile Durkheim, Max Weber, Auguste Comte, Kant, Hegel, Marx förstås, listan kan göras lång. Ett tungt motgift mot alla år av studiet av psykologiskt orienterade texter i mitt tidigare arbete på en specialskola för elever i behov av särskilt stöd. Denna hälsosamma vändning påverkar inte bara mitt tänkande om vetenskap och forskning, det får också konsekvenser i min praktiska, fysiska vardag. Det är dags att acceptera konsekvenserna av att kropp och tanke hör ihop, jag byter avdelning på HLS och får så småningom Donald som handledare i mitt doktorandprojekt.

***

Mitt projekt får en ny dimension då en av Pierre Bourdieu's studenter och kollegor, Loïc, J.D. Wacquant, besöker vår forskningsgrupp och jag lovar ta hand om honom den vecka han tillbringar i Sverige. Under en vecka var jag hans ciceron i Stockholm med omnejd. Vi kastades mellan föreläsningar, intervjuer och diverse besök på andra institutioner, men vi fick också mycket tid till att diskutera möjligheterna, och begränsningarna, med den form av forskningsmetod som, i brist på bättre ord, kan kallas för kroppssociologi, eller *carnal sociology*.[3] Loïc berättade bland annat om sitt projekt i Chicago där en boxningsklubb blev hans utkikspunkt för observationer på det amerikanska samhället.[4] Eller rättare sagt, observationer *ur* det amerikanska samhället.

Efter dessa avgörande möten slog mitt arbete in på en ny kurs, borta var mina tankar på att problematisera livsbanan som utgångspunkt för min forskning. Denna vetenskapliga kursändring var dock inte helt enkel att genomföra, men nöjd och lite trevande försökte jag nu hitta ny mark för byggandet av mitt doktorandprojekt.

Under Donalds och Loïcs inflytande dras nu riktlinjerna upp för projektet med arbetsnamnet "Mästaren och Lärjungen". Min ansats har fortfarande som mål att kartlägga hur människan formas men efter en hälsosam avmagringskur så utrycks den i andra, något mer realistiska former.

***

Vilka utgångspunkter blir nu vägledande för arbetet? Först och främst en avgörande förändring i fokus: För att kunna studera formationen av människan utan att förlora sig själv i ett subjektivistiskt kaos måste fokus flyttas – från studier i subjektets uppfattning om sig själv eller andra berättelser om den – till studiet

---

[3] Loïc J. D. Wacquant, Corps et âme: notes ethnographiques d'un apprenti-boxeur, *Actes de la recherché en sciences socials 80*, Novembre 1989, pp. 33–67.

[4] Loïc J. D. Wacquant, "The Social Logic of Boxing in Black Chicago. Toward A Sociology of Pugilism", *Sociology of Sport Journal* 7 (3), September 1992, pp. 221–254.

av de sociala processer som sammantaget dikterar de former människan kan och vill underkasta sig.[5] Denna tar sin utgångspunkt i den dubbelriktade relationen mellan de sociala fältens objektiva strukturer och de förkroppsligade strukturerna.[6] Därmed uppnås en befriande distinktion mellan tänkandet och den sociala tillvaron. Den avlastar också subjektet från det tunga ansvar det innebär att vara forskarens enda intresse, ett öde som subjektet tveklöst lämnar ifrån sig. Vi kan konstatera att kropp*en* är en fiktion, den existerar inte som ett stabilt och förnimbart objekt, utan existerar enbart som kropp*ar,* skapade i en mångfald av dimensioner. Vi bör därför studera de processer som skapar dessa kroppar, inte den färdiga produkten.

För det andra att sociala strukturer inte existerar enbart som objektiva realiteter, en organisation av resurser och regler *utanför* människan, utan är förnimbara, upplevda, inristade i kroppen och aktiverade och utlevda *inifrån.*[7] Detta innebär att vi måste beskriva objektiva relationer som vare sig är synliga eller påtagliga utan måste erövras, konstrueras och bekräftas genom vetenskapligt arbete.

För det tredje är det viktigt att uppnå en brytning med ett spontant tänkande om objektet. Detta har jag tidigare beskrivit som en uppgörelse med besvärande för-tolkningar av objektet, och utgör fortfarande en viktig del i mitt arbete.

För det fjärde, att forskarens relation till objektet bör analyseras som en dimension av kunskapen om samma objekt. Detta framstod allt tydligare som en avgörande utgångspunkt för arbetet med projektet ”Mästaren och Lärjungen”. Under de inledande empiriska studier jag utförde i Rosengård upptäckte jag – såväl svagheter i mitt agerande som aktör – som styrkan i min metod genom att just problematisera och redovisa mina egna handlingar såväl som frågor till materialet. Det var genom detta arbete som jag till exempel blev uppmärksam på de problem som är signifikanta vid inträdet i ett nytt socialt fält eller mötet med en ny social grupp. Upptäckten av min ”infantila” period, den inledande fas av ett empiriskt arbete då jag som forskare inte har tillräckliga kunskaper om fältets sociala regler, språk eller mål, hjälpte mig att få syn på min egen relation till objektet och på min egen utveckling av den specifika uppsättning egenskaper som eftertraktas inom området, gruppens *habitus*.

För det femte att vi i första hand är varelser av kött och blod – med känslor förnimmande, könsliga varelser av kött och blod – vars corpus binder oss vid en plats, en tid och, slutligen, en oundgänglig död. Kroppen är inte bara det kärl med vilket vi inträder i sociala strukturer utan också den post varifrån vi tolkar och förstår den. I mitt arbete försöker jag forma en kunskap om kroppen – den med olika former av dispositioner sedimenterade kroppen. Ur olika sociala fält

---

[5] Se t ex Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori,* Bokförlaget Daidalos, Uddevalla 1999, p. 68.

[6] Se t ex Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Routledge and Kegan, Harvard 1984, p. 169.

[7] Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge, University Press 1977, p. 87.

formas en kunskap om skapandet av den ”rätta” kroppen, den kropp vars form skapas i enlighet med fältets rådande habitus.[8]

”Under ett träningspass förvandlas boxningslokalen till en varm, fuktig, levande kropp med en hjärtrytm på tre minuters arbete – en minuts vila – tre minuters arbete – en minuts vila... Som en enda kropp andas boxarna tungt med varandra och svetten från deras kroppar blandas i arbetet på säckarna som efter ett träningspass glänser av välmående likt nyblotade asagudar. Denna kollektiva kropp ångar av svett och adrenalin, alstrad av det gemensamma offerarbetet och upplever glädjen i att ha muskler, hjärta, sinne, en ande, *liv*. Den första gången en boxare sträckte fram sina boxningshandskar mot mig med snörningen uppåt i en ordlös gest fick jag en klump i magen. Inga ord behövdes, ingen bedjande blick, ingen maktkamp, ingen prestige, en självklar gest och en självklar hjälp med knutarna. Det var då jag började ana att boxning innehöll mer än det jag hittills hade förstått.”[9]

***

Hur kan då denna form av sociologi se ut? Först måste vi placera oss i centrum av produktionen av den sociala praktiken, inte vid sidan av eller utanför utan just mitt i för att kunna reda ut produktionen av meningsfulla vägar av förkroppsligad aktivitet som formas i och av kroppen, vilka är mer än att vara färdiga produkter i sig, utan de visar processen hur en människa blir en social agent i ett specifikt fält, en social kontext, utvecklande en specifik habitus. Vi ser på människans förhållande till världen inte primärt som *Jag tänker* utan *Jag kan*.

Det vi nu talar om bildar ett vägval: Vägen till en sociologi *om* kroppen eller vägen till en sociologi *ur* kroppen. Antingen skapar vi en sociologi om kroppen med de traditionella vetenskapliga hjälpmedlen, välkända för oss, utan kroppslig närhet eller fysiska upplevelser av den sociala strukturen då vi oundvikligen formar kroppen som en enda enhet av välkänt format, tidigare ordnat i vårt inre fördomskartotek. Eller så formar vi en förkroppsligad sociologi som föregriper den enbart sinnliga tolkningen av kroppen, den sociala strukturen eller den kunskap som existerar inom dess ramar, som dynamiska konstruktioner – agenter för sitt eget habitus – av en pragmatisk, köttslig, känslomässig och sinnlig vilja.

Så projektet ”Mästaren och Lärjungen” handlar om konstruktionen av habitus, eller hur man kan forma en kunskap om kroppen, inte ur en enbart deterministisk utgångspunkt, utan om den med olika former av kunskaper – sociala och kulturella dispositioner – sedimenterade kroppen.

---

[8] I Loïc Wacquant, *Body & Soul*, Oxford University Press, New York 2004, p. 60, beskriver Wacquant träningen som en professionell boxare utsätter sig för som ett förkroppsligande av boxningens praktik, *”/ …*by way of *direct embodiment,* a practical mastery of the fundamental (corporeal, visual, and mental) schemata of boxing.”

[9] Fältanteckningar från projektet *”Mästaren och Lärjungen”*, arbetsmaterial.

Eliters strategier

Martin D. Munk

Donald Broady har bidraget til sociologien på flere måder. Med påbegyndelse og gennemførelse af en række felt- og livsbanestudier i 1980'erne og frem har Donald Broady med kolleger bidraget til udviklingen af den almene sociologi, idet vi gennem disse studier har opnået en betydelig bedre forståelse af hvorledes eliters strategier medvirker til opretholdelse af den sociale orden og samfundsstrukturen mere specifikt, som for eksempel fordelingen af legitim kulturel kapital, herunder ikke mindst uddannelseskapital i det svenske samfund.

Det er disse bidrag til sociologien, som førte til min kontakt med Donald Broady, Mikael Palme og et team af forskere, det vil sige med Forskningsgruppen för Utbildnings- och kultursociologi, først i Stockholm fra 1989, og fra 1997 i Uppsala. Det første møde kom i stand i forbindelse med et af dem arrangeret internationalt seminar i Stockholm, maj 1989, med Victor Karady, Monique de Saint Martin, Brigitte Le Roux, Henry Rouanet, samt et antal prominente svenske uddannelsesforskere, som jeg deltog i sammen med Peter Koudahl og Kristian Larsen, hvor Karady meget passende havde et oplæg om fransk sociologi med særligt henblik på Durkheim, og Monique de Saint Martin præsenterede Bourdieus og hendes studier af de store skoler (Les Grandes Écoles), som blev sat i værk i midten af 1960'erne på en foranledning af en forespørgsel i 1966 fra studerende ved École Normale Supérieure (en af de eksisterende Les Grandes Écoles) i Frankrig, det vil sige de artikler, som blev publiceret i *Actes de la recherche en sciences sociales*,[1] og kom forud for *La noblesse d'État*.[2] Donald Broady

[1] Pierre Bourdieu & Monique de Saint Martin, « Agrégation et ségrégation. Le champ des grandes écoles et le champ du pouvoir », pp. 2–50 i *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XIII, no 69, septembre 1987 ; Pierre Bourdieu, « Variants et invariants. Éléments pour une histoire structurale du champ des Grandes écoles », pp. 3–30 i *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. XIII, no 70, novembre 1987.

[2] Pierre Bourdieu, *La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*, Minuit, Paris 1989, og jf. notater maj 1989.

og Mikael Palme præsenterede foreløbige resultater fra deres studier af social rekruttering til de højere studier i Sverige.[3]

Ved flere lejligheder har jeg erfaret Donald Broadys generøsitet[4], hvilket har ført til, at jeg har gennemført flere frugtbare ophold i Stockholm og Uppsala, af kortere og længere varighed. Derudover har Donald Broadys umiddelbare kontakt med franske samfundsforskere og sociologer på Centre de Sociologie Européenne, Centre de Sociologie de L'Éducation et de la Culture, École des Hautes Études en Sciences Sociales og CNRS, medvirket til, at jeg i første halvdel af 1994 fik mulighed for at opholde mig i Paris, som siden førte til kortere ophold i 1995, 1999 og 2003.

Som nævnt har Donald Broady bidraget til sociologien på flere måder. Inden for socialisationsstudier, studier af historisk epistemologi og mere alment videnskabssociologi/teori, felt- og livsbanestudier med fokus på eliternes rekonversionsstrategier, med rødder tilbage til klassisk sociologi (Émile Durkheim, Karl Marx og Max Weber), samt generelt studier af de højere uddannelsesinstitutioner i Sverige.

I 1978 publiceres på Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, en rapport, *Utbilding och politisk ekonomi, introduktion til sjuttitalets maxistiska utbildningsforskning i Västtyskland och Danmark*,[5] i øvrigt den første rapport fra Forskningsgruppen för läroplansteori og kulturreproduktion, som siden blev til Forskningsgruppen för Utbildnings-och kultursociologi. I første omgang kom studiet af socialisation til at fylde, især med et historisk perspektiv, og en interesse for sammenhængen mellem sociale strukturer og mentalitet observeredes også i denne publikation. Dette førte siden hen til studier af Pierre Bourdieu, hvor Broady fremlagde en inspirerende publikation om sammenhængen mellem dispositioner og positioner[6] og artikler om de intellektuelles felt[7], og lagde, sammen med en litteratursociologisk profil, kimen til studier af felter, livsbaner, rekonversionsstrategier og hvad man kan kalde for uddannelsessystemets morfologi, eller med andre ord dets form og struktur.

---

[3] Mikael Palme, *Högskolefältet i Sverige. En emprisk lägesrapport 4*, Universitets- och Högskoleämbetet, Stockholm, 1989.

[4] Allerede til Donald Broadys disputation og kalas den 13. april 1991, og dagen efter blev det evident for mig, at Donald Broady er en speciel person med mange forcer og anknytningspunkter.

[5] Donald Broady, *Utbildning och politisk ekonomi. Introduktion til sjuttitalets maxistiska utbildningsforskning i Västtyskland och Danmark*, Forskningsgruppen för läroplansteori och kulturreproduktion, Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning, Stockholm 1978.

[6] Donald Broady, *Dispositioner och positioner. Ett ledmotiv i Pierre Bourdieus sociologi*. UHÄ/FoU-Arbetsrapport 1983:2, Stockholm 1983.

[7] Donald Broady & Mikael Palme, "Introduktion till Pierre Bourdieus sociologi om intellektuella fält", pp. 82–86 i *Nordisk Forum*, XVIII, nr 2 1983; Donald Broady & Mikael Palme, *Inträdet. Om litteraturkritik som "intellektuellt fält"*, Arbetsmaterial från Forskningsgruppen för läroplansteori och kulturreproduktion, Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Stockholm 1984.

Sidstnævnte understreger også sammenhængen med Émile Durkheims sociologi, og grundlæggelsen af sociologien om uddannelse.

Udover disse studier har Broady bidraget til videnskabsteoretiske studier med særligt henblik på at afklare epistemologiens betydning i Pierre Bourdieus sociologi[8], som særligt fylder i en række skrifter og i doktorafhandlingen *Sociologi och epistemologi*, hvor betydningen af den historiske epistemologi på fornem vis blev udfoldet, og dermed blev rødderne til Althusser, Foucault, Bourdieu og mange andre fremtrædende forskere klargjort. Siden disputationen i 1991 har det stået klart, at Donald Broady har plæderet for, at Bourdieu særligt (var, sic!) optaget af sociologiens epistemologi snarere end sociologiens sociologi, det var i hvert fald en pointe, som kom frem i diskussionen mellem Broady og Callewaert ved Donald Broadys disputation i 1991.[9] Ser vi 15 år længere frem, er det imidlertid rimeligt at konkludere, at foruden en stor vægt på de videnskabsteoretiske og historiske vinkler i Broadys studier, blandt andet af Bourdieus værker, så ligger der netop en betydelig vægt på studier af eliternes praksis og strategier, særligt i forhold til uddannelsesfeltet.

Det er således studierne af felterne, som kollektivt fylder meget. Feltbegrebet blev lanceret af Pierre Bourdieu i 1966 med inspiration i intellektuelles kamp og senere i Max Webers religionssociologi, og dermed dele af den klassiske sociologi. Gennem anvendelse og forfinelse af feltbegrebet i teoretiske og empiriske studier har Donald Broady bidraget til udviklingen af den generelle sociologi.[10] Mange samfundsforskere er gennem årene blevet inspireret af Pierre Bourdieus sociologi, herunder af feltbegrebet. Flertallet af samfundsforskere har imidlertid endnu ikke anvendt feltbegrebet empirisk, men mest af alt koncentreret sig om begrebslige afklaringer eller i bedste fald anvendt centrale aspekter af begrebet.[11] Modsat hertil, har styrken i Donald Broadys arbejde været en hyppig brug af feltbegrebet i kvantitative empiriske studier, oftest baseret på store svenske registerdata, gennem lang tid i samarbejde med Mikael Palme[12], og senere i samar-

---

[8] Donald Broady, *Bakgrunden till epistemologins genombrott inom fransk samhällsvetenskap*, UHÄ/FoU Arbetsrapport 1988:3, Stockholm 1988; Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieu och den historiska epistemologin*, HLS, Stockholm 1991 [1990].

[9] Publiceret i Pierre Bourdieu, *Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*, Staf Callewaert, Martin Munk, Morten Nørholm & Karin Anna Petersen (red.), Akademisk forlag, Kbhvn 1997 [1994].

[10] Se for eksempel også Donald Broady, *Kulturens fält*, Daidalos, Göteborg, 1998.

[11] Se for eksempel Martin D. Munk & Jakob B. Lind, *Idrættens kulturelle felt. En analyse af idrætsfeltets autonomi belyst ved Pierre Bourdieus metode*, Museum Tusculanums Forlag, Kbhvn 2004.

[12] Donald Broady & Mikael Palme, *Högskolan som fält och studenternas livsbanor.* Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi nr 1, 1992; Mikael Palme, "Personlighetsutveckling som social strategi, den kulturelle medelklassens reproduktionsstrategier", pp. 275–298 i Peter Dahlén & Margareta Rönnberg (red.), *Spelrum. En antologi om ungdoms- och populärkultur*, Filmförlaget, Uppsala 1990; Mikael Palme, *En "trygg" uppväxtmiljö. Uppforstran och sociala reproduktionsstrategier inom den övre medelklassen i en av Stockholms norra förorter*, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 2, Institutionen för pedagogik Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, 1992 [1989]; Donald Broady & Mikael Palme, « Le champ des formations de

bejde med Mikael Börjesson.[13] Donald Broady igangsatte i midten af 1980'erne studier af højere uddannelse i Sverige, hvor Broady og Palme i bedste Bourdieu stil analyserede hvorledes de svenske eliter socialt reproduceres gennem brug af specifikke uddannelsesretninger/studier i uddannelsesfeltet.[14]

Denne forskning har på glimrende vis bidraget til samfundsvidenskaben, den almene sociologi, og i særdeleshed sociologien om uddannelse – navnlig i Norden. Flere svenske forskere, og til og med andre nordiske samfundsforskere, har i mange år været af den overbevisning, at det kun var i stater som Frankring, England, Tyskland og USA, at specifikke uddannelser i samfundet bidrager til reproduktionen af eliterne. Broady og kolleger har imidlertid vist i en række publikationer, at uddannelsesfeltet i høj grad er struktureret i overensstemmelse med den almene sociale differentiering af økonomisk og kulturel kapital i samfundet. Ydermere har forskningsgruppen vist hvorledes uddannelserne indgår i forskellige gruppers rekonversionsstrategier, det vil sige de strategier og investeringer, som familier og sociale grupper iværksætter for at bevare eller erobre nye sociale positioner, særligt eliterne i et samfund, som den kulturelle eller økonomiske elite. Navnlig ved at investere i uddannelse, såvel i det svenske samfund

---

l'enseignement supérieur en Suède. Bilan de recherche », pp. 1–19 i Monique de Saint Martin & Mihai D. Gheorghiu (éd.), *Les institutions de formation des cadres dirigeants. Étude comparée*, Maison des sciences de l'homme, Centre de sociologie européenne/Centre de sociologie de l'éducation et de la culture, Paris 1992; Donald Broady, Barbro Berg & Mikael Palme, « L'enseignement secondaire et l'enseignement supérieur en Suède face à l'internationalisation », pp. 148–163 i Donald Broady, Monique de Saint Martin & Mikael Palme (éd.), *Les élites. Formation, reconversion, internationalisation*, CSEC, École des Hautes Études en Sciences Sociales/FUKS, Lärarhögskolan, Paris/Stockholm 1995; Donald Broady, Mikael Börjesson & Mikael Palme, 'Go West! O sistema de ensino sueco e os mercados transnacionais', pp. 192–222 i A. M. F. Almeida & M. A. Nogueira (eds.) *A Escolarização das elites. Um panorama internacional da pesquisa*, Editora Vozes, Coleção Ciências Sociais da Educação, Petrópolis, Brasil 2002a [Oversættelse af *Go West! Swedish higher education and transnational markets*. Paper presented at the conference "Empirical Investigations of Social Space," Cologne, Universität zu Köln, 7–9 Oct. 1998].

[13] Mikael Börjesson, *Det naturliga valet. En studie i studenters utbildningsval och livsstilar*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 11, HLS, Stockholm 1996; Donald Broady, Mats B. Andersson, Mikael Börjesson, Jonas Gustafsson, Elisabeth Hultqvist & Mikael Palme, "Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier", pp. 5–133 i *Välfärd och skola, Antologi från Kommittén välfärdsbokslut*, SOU 2000:39; Mikael Börjesson & Donald Broady "Nouvelles stratégies dans le marché mondial de l'enseignement supérieur. Les cas des étudiants suédois à Paris et à New York. Contribution au colloque international « Lire les intellectuels à travers la mondialisation. Trajectoires, réseaux, modes d'action, productions », l'Université de Pau et des Pays de l'Adour, 17–19 mars 2005; Mikael Börjesson, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, Ak. avh., Disputationsupplaga, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 37, SEC/ILU, Uppsala universitet, Uppsala 2005.

[14] Se note 11, op. cit. og Donald Broady, Mikael Börjesson & Mikael Palme, "Det svenska högskolefältet under 1990-talet. Den sociala rekryteringen och konkurrensen mellan lärosätena", pp. 13–47, 135–154 i Thomas Furusten (red.), *Perspektiv på högskolan i ett förändrat Sverige*, Högskoleverket, Stockholm 2002b.

som i udlandet[15] har sociale grupper søgt at bevare deres privilegier. Investeringer og strategier etableres som oftest i felter og arenaer. Bevarelsen og erobringen af social og symbolsk magt sker gennem utallige konversioner, det vil sige gennem ombytninger, udvekslinger og forvandlinger, eksempelvis af økonomisk kapital til kulturel kapital, via social kapital og fysisk kapital.

En afgørende pointe i *La noblesse d'État* er, at virksomheder ikke længere som i gamle dage føres videre gennem tradition og oplæring i firmaerne. Tidligere var firmaer familie- og lokalt baserede, og således funderet på en mekanisk solidaritet (jf. Émile Durkheim). Fra 1960'erne blev de i højere grad baseret på arbejdsdeling/specialisering, afhængighed mellem firmaer, og dermed karakteriseret ved en organisk solidaritet, og ikke på nære sociale bånd. Derfor er firmaernes relation til uddannelsessystemet ændret. Selvstændige og andre sender i endnu højere grad deres sønner og døtre til de højere læreanstalter, hvor firmaerne førhen fastholdt deres positioner ved at overføre økonomisk kapital til hovedsageligt sønnerne. Den økonomiske kapital bliver nu mere indirekte overført ved at rekonvertere disse midler til uddannelseskapital, således at sønnerne og døtrene erhverver uddannelse med henblik på at føre firmaerne videre og med henblik på at erhverve nye positioner på arbejdsmarkedet.[16] Deres stigende brug af uddannelsesmarkedet, som f.eks. handelshøjskoler og universiteter (tidligere blev ingeniørhøjskolerne især anvendt), bidrager til større konkurrence i uddannelsessystemet om de forskellige titler og poster.

For at konkludere, så har Broady i sine studier sat fokus på de midler eliterne bruger for at varetage deres egentlige anliggende, det vil sige de strategier de sætter i værk for at erhverve gangbar og valid symbolsk og økonomisk kapital. Derved har Broady et al. kunnet sandsynliggøre en strukturel homologi, som også Bourdieu redegjorde for i *La noblesse d'État*. Broadys studier har således gennem årene omfattet grundige empiriske undersøgelser af forskellige felter, herunder især uddannelsesfeltet. Dermed er det lykkedes at vise en sociologisk offentlighed, at feltbegrebet bærer størst frugt når begrebet anvendes i empiriske og historiske studier. Her har flertallet af samfundsforskere indtil videre koncentreret sig om teoretiske overvejelser angående feltbegrebet.[17]

---

[15] Börjesson & Broady, op. cit. 2005; Börjesson, op. cit. 2005.

[16] Donald Broady, Mikael Börjesson & Mikael Palme, 2002b, op.cit; se også Pierre Bourdieu & Luc Boltanski, "Changes in social structure and changes in the demand for education," pp. 197–227 og p. 220 i Salvador Giner & Margaret S. Archer, *Contemporary Europe. Social Structures and Cultural Patterns*, Routledge and Kegan Paul, London 1978; Bourdieu, op. cit. 1989.

[17] Meget senere forsøg ses – dog ændret i forhold til ambitionen i *La noblesse d'État* – ses eksempelvis hos: Ann L. Mullen, Kimberley A. Goyette & Joseph A. Soares, Who Goes to Graduate School? Social and Academic Correlates of Educational Continuation after College, pp. 143–169 i *Sociology of Education*, vol. 76, No. 2, April 2003 og Paul Wakeling, La noblesse d'état? Social class and progression to postgraduate study, pp. 505–522 i *British Journal of Sociology of Education*, vol. 26, No. 4, September 2005.

Allerede i skriftet "Om Bourdieus forskningsmetod", som stammer fra et interview med Bourdieu fra 1981, er det tydeligt at Broady (og Bourdieu!) er optaget af eliternes praktikker og strategier, ikke alene inden for uddannelsesfeltet, men også inden for kunst, dans, sport, etc. (hvor kunsten særligt følges af Broady[18]). Af skriftet fremgår også en opmærksomhed på Bourdieus metodologiske arv fra Durkheim, herunder princippet om at iagttage sociale fakta. Hermed understreges ikke alene Bourdieus fokus på det empiriske arbejde, men også at Broady selv har øje for denne afgørende side i sociologien.

[18] Donald Broady, "Enligt konstens alla regler", pp. 27–39 i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, Årg. XV, nr 1, 1994, se også Donald Broady, "Inledning", pp. 9–28 i Pierre Bourdieu, *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*, Symposion, Stockholm/Stehag 2000.

Bourdieu och företagsekonomerna

Lovisa Näslund & Karin Darin

Företagsekonomin, med rötter i handelsteknik och bokföring, har under de senaste fyrtio åren blivit ett betydligt bredare ämne. I dag utgör såväl individer som organisationer och marknader studieobjekt. Breddningen av den företagsekonomiska disciplinen har inneburit ett ökat intresse för teoribildningar inom andra forskningsfält. Disciplinen dominerades tidigare av nationalekonomisk teori, med neoklassiska antaganden om ekonomisk rationalitet och nyttomaximering som grund. I dag inbegriper företagsekonomin exempelvis även den till sociologin och psykologin angränsande organisationsforskningen, och ämnet har kommit att bli alltmer tvär- och mångvetenskapligt till sin karaktär. ”Företagsekonomin stjäl fritt idéer och modeller från andra discipliner” skriver Claes Gustafsson[1], måhända något raljant. Därmed förs teoretiska begrepp och perspektiv som traditionellt inte har förekommit inom ämnet in och integreras med, eller ersätter, det gamla.

I och med ämnets breddning har också Pierre Bourdieus (1930–2002) tankar börjat vinna insteg i den företagsekonomiska teoribildningen, och han har på senare tid blivit uppmärksammad inom både amerikansk och europeisk forskning. Bourdieus kapitalbegrepp ses som alternativ till de neoklassiska kapitalbegreppen och det ekonomiska marknadsbegreppet byts i en del studier ut mot Bourdieus fältbegrepp. Samtidigt är Bourdieus begrepp sällsynta som nyckelbegrepp i texter, vilket kan ses som ett tecken på att hans teoribildning som helhet fortfarande inte har anammats i den företagsekonomiska forskningen. Forskare tenderar att låna enstaka begrepp från Bourdieus teoribildning snarare än att tillämpa hela hans begreppsapparat och även den metod, geometrisk dataanalys, som Bourdieu använde sig av i sina senare studier,[2] är sällsynt förekommande.[3]

---

[1] Claes Gustafsson, *Produktion av allvar. Om det ekonomiska förnuftets metafysik*, Nerenius & Santérus, Stockholm 1994, p. 51.

[2] Vad gäller Bourdieus användning av geometrisk dataanalys, se exempelvis Pierre Bourdieu, *Distinction. A social critique of the judgement of taste*, Harvard University Press, Cambridge 1984 [1979].

[3] Lars Vigerland är dock en företagsekonom som applicerar geometrisk dataanalys i studiet av boendestrategier i stockholmsområdet.

Med syfte att förstå hur Bourdieus begrepp tenderar att användas i företagsekonomisk forskning diskuteras i denna text några exempel från svensk och amerikansk forskning. Dessa exempel bygger på neddykningar i några studier, och syftet är således just att ge läsaren exempel på hur Bourdieus begrepp används, snarare än att ge en heltäckande översikt av forskningsfältet.

Den mer konservativa amerikanska forskningen länkar främst samman Bourdieus kapitalbegrepp med de inom disciplinen mer traditionellt förekommande neoklassiska faktorbegreppen, såsom humankapital, arbetade timmar (L) och kapital (K).[4] Resultatet blir ofta att Bourdieus perspektiv integreras med ontologiskt skilda teoriansatser utan större problematisering. I en nyligen publicerad artikel i den ledande tidskriften *Academy of Management Review*, betonar Mustafa Özbilgin och Ahu Tatli att det finns fördelar att vinna med att ersätta de neoklassiska begreppen med Bourdieus begrepp.[5] Ett Bourdieuianskt perspektiv gör det möjligt att fånga en social komplexitet samt en multidimensionalitet i fenomen som den neoklassiska teorin inte kan fånga, menar författarna.[6] I dag är Bourdieus epistemologiska grundantaganden dock fortfarande sällsynt förekommande i amerikansk företagsekonomisk forskning.

Den neoklassiska rationaliteten utgör ofta grunden i den amerikanska företagsekonomiska forskningen. Denna rationalitet skiljer sig från Bourdieus syn på aktörers handlande. För det första förutsätter den neoklassiska modellen att aktörer, såväl individer, hushåll som företag, handlar i ett medvetet egenintresse för att maximera (ekonomiska) tillgångar.[7] Bourdieu utgår i stället från begreppet habitus; habitus formas av den tidigare sociala livsbana och i relation till givna marknader och förser aktörer med en begränsad uppsättning strategier. Rationaliteten figurerar således i Bourdieus resonemang enbart i termer av logiker, det vill säga som strukturerade och strukturerande handlingar.[8] Bourdieu anser att aktörens intresse definieras i mötet mellan dennes habitus och rådande strukturer.[9] Med Bourdieus perspektiv är aktörer också positionerade i relation till varandra och intressen som utvecklas måste förstås i det relativa förhållandet.[10] I den neoklassiska ansatsen har relationer ingen plats, aktörer figurerar som enskilda entiteter, ontologiskt frikopplade från varandra, och därmed får det sociala sammanhanget ingen betydelse för handlandet. Ekonomisk sociologi

---

[4] Jmf. Nan Lin, "Building a Network Theory of Social Capital," pp. 28–51 i *Connections,* 22(1), 1999.

[5] Mustafa Özbilgin & Ahu Tatli, "Understanding Bourdieu's Contribution to Organization and Management Studies," pp. 855–877 i *Academy of Management Review,* 30(4), 2005.

[6] Ibid.

[7] Richard Swedberg, Ulf Himmelstrand, & Göran Brulin, *The Paradigm of Economic Sociology. Premises and Promises*, Sociologiska institutionen, Uppsala 1985.

[8] Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice*, Polity Press, Cambridge 1990 [1980], pp. 49–51.

[9] Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, HLS, Stockholm 1990, p. 229.

[10] Ibid., pp. 271–272.

bygger delvis på den neoklassiska teoribildningen. Inom ekonomisk sociologi har hävdats att aktörers handlande inte kan reduceras till nyttomaximering utan att det sociala sammanhanget måste tas i beaktande. Aktören handlar i en social kontext som möjliggör eller hindrar den rationella handlingen. Det ekonomiska egenintresset existerar således men i en social kontext, och andra intressen än rent ekonomiska är möjliga.[11] Men denna tanke skiljer sig också från Bourdieus som innebär att aktörers handlande inte kan ses som begränsat sociala utan att egenintressen och handlingar alltid utvecklas i en social kontext.[12]

Med den neoklassiska ansatsen i grunden blir det således problematiskt att integrera Bourdieus begrepp, samtidigt är det en sådan integration som förekommer i den amerikanska företagsekonomiska litteraturen. I artiklar som diskuterar sociala nätverk och socialt kapital refereras frekvent till Bourdieus begrepp socialt kapital och kulturellt kapital.[13] Nan Lin[14] skriver i en artikel att Bourdieus begrepp socialt kapital är i linje med hur James S. Coleman (1926–1995) har utvecklat begreppet. Även Alejandro Portes[15] diskuterar Colemans begrepp socialt kapital och drar paralleller mellan Colemans och Bourdieus arbeten. Coleman skriver i en artikel som diskuterar den neoklassiska ekonomiska modellen i relation till sociala organisationer att ”social organization can be most profitably incorporated into economic theory. This is not by abandoning the conception of rational action of individuals, but by changing the organizational assumptions that translate individual action into systemic or collective action”.[16] Coleman föreslår att aktören handlar i ett ekonomiskt egenintresse men i ett socialt sammanhang som måste integreras i den ekonomiska modellen, ett antagande som skiljer sig från Bourdieus. Lin refererar till Bourdieu och Coleman med flera och menar att följande definition av socialt kapital är i linje med hur begreppet finns definierat hos samtliga författare: ”The premise behind the notion of social capital is rather simple and straightforward: Investment in social relations with expected returns.”[17] Det är således skilda perspek-

---

[11] Swedberg, Himmelstrand, & Brulin, op. cit. 1985.

[12] Pierre Bourdieu, *The Social Structures of the Economy*, Polity, Oxford 2005 [2000].

[13] Se t ex Juan Florin, Michael Lubatkin, & William S. Schulze, ”A Social Capital Model of High-Growth Ventures,” pp. 374–384 i *Academy of Management Journal,* 46(3), 2003; Martin Gargiulo & Mario Benassi, ”Trapped in Your Own Net? Network Cohesion, Structural Holes and the Adaption of Social Capital,” pp. 183–196 i *Organization Science,* 11(2), 2000; Lin, op. cit. 1999; Alejandro Portes, ”Social Capital. Its Origins and Applications in Modern Sociology,” pp. 1–24 i *Annual Review of Sociology,* 24, 1998, Jimy Sanders & Victor Nee, ”Immigrant Self-Employment. The Family as Social Capital and the Value of Human Capital”, pp. 231–249 i *American Sociological Review,* 61(2), 1996; David Thorsby, ”Cultural Capital,” pp. 3–12 i *Journal of Cultural Economics,* 23, 1999.

[14] Lin, op. cit. 1999.

[15] Portes, op. cit. 1998.

[16] James S. Coleman, ”Introducing Social Structure into Economic Analysis,” pp. 84–88 i *The American Economic Review,* 74(2), 1984, p. 88.

[17] Lin, op. cit. 1999, p. 30.

tiv som integreras i en och samma definition vilken Lin vidare applicerar för att utveckla en nätverksteori baserat på begreppet socialt kapital.

Andra som applicerat Bourdieus begrepp är Per Davidsson och Benson Honig som refererar till Bourdieu i en diskussion kring betydelsen av humankapital och socialt kapital bland nyföretagare. Davidsson och Honig skriver att "Social networks provided by extended family, community-based, or organizational relationships are theorized to supplement the effects of education, experience and financial capital".[18] Utbildning, erfarenhet och finansiellt kapital definieras här enligt den neoklassiska humankapitalteorin[19] och det sociala nätverket ses som ett medel för aktören att nå ytterligare humankapital och finansiella resurser.[20] Alistair R. Anderson och Claire J. Miller diskuterar också sociala nätverk i entreprenörskapsprocessen.[21] De menar att aktörer som kommer från en högre socioekonomisk familjebakgrund besitter mer humankapital och även har nätverk som karaktäriseras av större tillgång till humankapital. Dessa aktörer visar sig vidare ha större framgång, i termer av vinst och tillväxt, i sitt företagande. Anderson och Miller integrerar i sin teoriutveckling begrepp hämtade från olika teoretiska perspektiv, till exempel från Gary Becker, Pierre Bourdieu, James Coleman och Brian Uzzi. Det perspektiv som, exempelvis, Brian Uzzi representerar skiljer sig från Bourdieus. Uzzi diskuterar nätverk i termer av "how embeddedness and network structure affect economic behaviour."[22] Uzzis fokus är således på hur det sociala sammanhanget påverkar aktörers ekonomiskt rationella handlingar och därmed distinkt från Bourdieus resonemang. Anderson och Miller sammanfattar sitt resonemang enligt följande: "We would therefore argue that Bourdieu's theory will also apply to the context of entrepreneurship in that those entrepreneurs who originate from higher socio-economic groupings will be more likely to have acquired the necessary forms of human, social and cultural capital that will yield distinct advantages in the new venture creation process."[23]

David Thorsby diskuterar hur begreppet kulturellt kapital kan integreras i ekonomisk teoribildning.[24] Thorsby menar att ekonomer har ägnat för lite uppmärksamhet åt det kulturella kapitalet och argumenterar vidare för att det kulturella kapitalbegreppet kan bidra till att utveckla den ekonomiska teoribild-

---

[18] Per Davidsson, & Benson Honig, "The Role of Social and Human Capital among Nascent Entrepreneurs," pp. 301–331 i *Journal of Business Venturing,* 18, 2003, p. 307.

[19] Se Gary Becker, *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, The University of Chicago Press, Chicago 1993 för diskussion om humankapitalbegreppet.

[20] Davidsson & Honig, op. cit. 2003.

[21] Alistair R. Anderson & Claire J. Miller, "'Class matters'. Human and Social Capital in the Entrepreneurial Process," pp. 17–36 i *Journal of Socio-Economics,* 32, 2003.

[22] Brian Uzzi, "The Sources and Consequences of Embeddedness för the Economic Performance of Organizations. The Network Effect," pp. 674–698 i *American Sociological Review,* 23(4), 1996, p. 675.

[23] Anderson & Miller, op. cit. 2003, p. 32.

[24] Thorsby, op. cit. 1999.

ningen. Han citerar Bourdieu i strävan att integrera begreppet; ”most of the properties of cultural capital can be deduced from the fact that, in its fundamental state, it is linked to the body and presupposes embodiment”[25] och sammanfattar från detta citat: ”it is thus clear that the concept of cultural capital as developed by Bourdieu is, in its individualistic form, very close to, if not identical with, that of human capital in economics.”[26] Thorsby är således av den meningen att det kulturella kapitalet i inkorporerad form kan likställas med humankapitalet som lagras i termer av kunskaper hos individen. Bourdieu menade dock att kulturellt kapital, liksom alla de kapitalarter han utvecklade, stod i kontrast till de neoklassiska kapitalbegreppen då de inte avser grunden för ”medvetna och målrationella val”[27]. Det är också svårt att tala om en individualistisk form av kulturellt kapital som Thorsby gör gällande då det är socialt erkännande som ger det kulturella kapitalet sitt värde.

I den svenska företagsekonomiska forskningen, inom vilken det finns en socialkonstruktionistisk tradition och därmed ett ifrågasättande av den neoklassiska modellens hegemoni, återfinns forskare som delvis delar Bourdieus epistemologiska grundantaganden.[28] Även här är det dock ovanligt att helt utgå från Bourdieus begreppsapparat; i stället integreras Bourdieus tankar i ett bredare teoribygge. Fältbegreppet, som är väl etablerat inom svensk kulturforskning[29], har inte fått samma genomslagskraft inom svensk företagsekonomi. Daniel Ericsson är en av få som tar sig an fältbegreppet i en diskussion om entreprenörskapsforskning inledande till en antologi inom ämnet.[30] Ericsson menar att entreprenörskapsforskningen är multidisciplinär men kan betraktas som ett fält inom vilket forskare med olika teoretiska perspektiv strider om att definiera vad entreprenörskap är. Denna strid handlar också om en akademisering av entreprenörskap där forskare strider om att definiera entreprenörskapets symboliska kapital, eller med andra ord dess rätt att existera som disciplin.[31] I en tidigare studie tillämpar Ericsson även fältbegreppet för att analysera företag framvuxna ur den nya ekonomin, eller ur den kreativa eran. Ericsson konstaterar att dessa kreativa aktörer ingår i ett så kallat kreativitetsfält som är såväl socialt som geografiskt avgränsat.[32] Mer vanligt

---

25 Pierre Bourdieu citerad i Thorsby, op. cit. 1999, p. 4.

26 Ibid., p. 4.

27 Broady, op. cit. 1990, p. 203.

28 Se exempelvis Johan Berglund, *De otillräckliga. En studie av personalspecialisternas kamp för erkännande och status,* Stockholm School of Economics, Stockholm, 2002; Daniel Ericsson, *Kreativitetsmysteriet,* Stockholm School of Economics, Stockholm 2001; Markus Kallifatides, *Modern företagsledning och omoderna företagsledare,* Stockholm School of Economics, Stockholm 2002.

29 Se exempelvis Donald Broady (red.), *Kulturens fält*, Daidalos, Göteborg 1998.

30 Daniel Ericsson (red.), *Det oavsedda entreprenörskapet*. Academia Adacta, Lund 2004.

31 Ibid., p. 9

32 Ericsson, op. cit. 2001.

förekommande är dock att tillämpa fältbegreppet i studier av kulturella fält.[33] Man söker här med hjälp av Bourdieus fältbegrepp, och de kulturella fältens struktur, förklara vilkas bifall och bekräftelse konstnärer och företagare söker. Som avantgardistisk konstnär är det inte alls ett misslyckande om den stora publiken inte uppskattar det man gör – att tilltala en sådan publik skulle snarare betyda att man misslyckats. Det kulturella kapitalet, vilket är vad konstnären inom fältet värdesätter, ackumuleras i stället genom att appellera till de ”rätta” grupperna, exempelvis fältets elit. Konstnärens tendens att inte handla ekonomiskt maximerande (exempelvis genom att nå den breda publiken), oförklarligt med ett neoklassiskt ekonomiskt perspektiv, blir logiskt och förståeligt när det betraktas ur ett fältperspektiv.

Habitusbegreppet appliceras i de studier som refereras här i syfte att beskriva hur individens smak representerar, och formas av, dennes sociala klass och således hur givna klassförutsättningar tar sig uttryck i individuella handlingar och livsstilar, samt i syfte att visa på hur trögrörligt habitus är.[34] Johan Berglund har använt habitusbegreppet för att analysera hur ett rum av möjligheter formas i termer av vilka strategier som blir tillgängliga, och vilka argument som är legitima, för aktörer inom ett givet fält. Han visar i sin studie av personalspecialister hur fältets logik, doxan, begränsar rummet av möjligheter, och därigenom vad som i praktiken blir möjliga handlingar.[35]

Inte alltför överraskande är det dock kapitalbegreppet som tilltalat företagsekonomerna i Sverige mest. Att tala om andra tillgångar än strikt ekonomiska, i egenskap av socialt och kulturellt kapital, i ekonomiska termer ser ut att falla dem som i huvudsak är skolade i en neoklassisk teoribildning i smaken. Flera forskare tar upp fältspecifika kapital, tillhörande de fält de fokuserar på i den egna forskningen – estetiskt auktoritetskapital i klädbranschen och kreativt kapital bland företagsledare[36] eller släktkapital i familjeföretagen[37]. De underordnades reproduktion av rådande ordning, vad Bourdieu benämner symboliskt våld, blir

---

[33] Jenny Lantz, *Taste at Work. On Taste and Organization in the Field of Cultural Production.* Stockholm School of Economics, Stockholm 2005; Björn Rombach (red.), *Den framgångsrika ekonomiskan*, Santérus, Stockholm 2005; Katja Lindqvist, *Exhibition Enterprising. Six Cases of Realisation from Idea to Institution*. Stockholm University School of Business, Stockholm 2003; Rickard Wahlberg, *Konst och marknad. En studie av resursanskaffningens inverkan på konstnärlig produktion,* Luleå Tekniska Universitet, Luleå 2001.

[34] Ericsson, op. cit. 2001; Kallifatides, op. cit. 2002; Jesper Blomberg, *Ordning och kaos i projektsamarbete,* Stockholm School of Economics, Stockholm 1995.

[35] Johan Berglund, *The Practical Men of Action. The Construction of Masculinity and Model Leaders in Business Magazines*, Centre for Advanced Studies in Leadership, Stockholm 1999; Berglund, op. cit. 2002.

[36] Ericsson, op. cit. 2001.

[37] Annelie Karlsson Stider, *Familjen & Firman,* Stockholm School of Economics, Stockholm 2000. Här anknyts till Bourdieus studier av kapitalets reproduktion över generationsgränserna inom den franska överklassen, se Pierre Bourdieu, *The State Nobility*, Stanford University Press, Stanford 1996 [1989].

tillämpligt i studien av personalspecialister, och deras underordnade ställning i företagen, vilken kan te sig paradoxal med tanke på att personalen ofta framhävs som en kunskapsintensiv organisations främsta resurs.[38]

Sammantaget är det således tämligen stor spridning på vilka delar av Bourdieus teoribildning som har applicerats i amerikansk respektive svensk företagsekonomisk forskning och hur detta har gjorts, att döma av de studerade exemplen. Amerikansk forskning har främst anammat kapitalbegreppen och integrerat dessa i studier där även det neoklassiska humankapitalbegreppet figurerar. Här skapas en ontologisk och epistemologisk problematik som dock inte diskuteras i studierna. Företagsekonomisk forskning i Sverige har anammat flera delar av Bourdieus begreppsapparat såsom fält, kapital och habitus. Här figurerar fält i stället för ekonomisk marknad och kapital som resurser i ett socialt sammanhang. De svenska forskarna integrerar även i högre utsträckning Bourdieus perspektiv i den epistemologiska ansatsen. Samtidigt som Bourdieus begrepp har visat sig förekomma inom både amerikansk och svensk företagsekonomisk forskning är hans begrepp, vilket har påpekats, sällsynta som nyckelbegrepp i texter. Bourdieus teorier används främst för att analysera delar av ett material och inte för att skapa en teoretisk grund för analys av empiriska material som helhet. Icke desto mindre har Bourdieus begrepp uppenbarligen visat sig vara en tillgång för att förstå de fenomen som dagens företagsekonomer studerar, och det förefaller inte orimligt att anta att vi i kommande företagsekonomisk forskning kommer att se en ökad tillämpning av Bourdieus begreppsvärld.

[38] Berglund, op. cit. 2002.

Une amitié sociologique et européenne

Michel Pinçon & Monique Pinçon-Charlot

La cuisine sociologique ne livre pas volontiers le secret de ses recettes, de ses coups de main, de la composition subtile de ses sauces raffinées. Ces quelques lignes voudraient rendre compte d'une dimension souvent tue de la fabrication de la science. À savoir les modalités de la construction de relations internationales qui passent, aussi, par l'amitié et la découverte croisée du monde de l'autre.

Le recherche ignore les frontières, ou du moins le revendique. Encore faut-il des passeurs qui aident à la migration, à l'entrée dans une société différente, dans un histoire autre. Entre Donald Broady, ses collègues et nous, ce fut dans les allers et retours entre la Suède et la France et à travers l'Europe que se constituèrent des relations durables et chaleureuses. Le sérieux inhérent à toute pratique scientifique n'est pas incompatible avec le plaisir de nouer des contacts et de retrouver de temps à autre les collègues étrangers, chez l'un , chez l'autre, ou dans un pays tiers.

L'élément fédérateur de ces rencontres au-delà des frontières fut Pierre Bourdieu. Ce fut l'organisateur et surtout l'inspirateur de ces réseaux, plutôt informels, qui avaient pour lien sa pensée, ses écrits. Il fallait bien cela pour réunir pour de studieuses discussions des chercheurs alors encore jeunes par cette si belle dernière journée du mois d'août 1987. Vingt ans bientôt. La rencontre avait lieu au Danemark, dans les environs de Copenhague. Deux duos se rencontrèrent alors, Donald Broady et Mikael Palme, pour la Suède, Michel et Monique Pinçon-Charlot pour la France. Comme pour un double au tennis, bien que la rencontre n'ait pas eu la compétition comme objectif, mais la coopération. L'articulation entre les analyses factorielles et les récits de vie, à propos des élites suédoises et françaises, furent à la base de cette rencontre, la première auxquelles bien d'autres succédèrent. Les cadres en varièrent, allant de la maison des écrivains de Moscou à une maison de bois, on ne peut plus scandinave pour les sociologues français, aux confins de la Suède et de la Norvège.

La curiosité du duo suédois ne connaissait pas de limites et dans le train qui ramenait autochtones et visiteurs vers des lieux plus urbanisés, les questions fusaient encore. Ces Suédois nous paraissaient terriblement infatigables, alors même que nous avions le plus grand mal à récupérer nos journées studieuses,

Fältanteckningar, PDF-version Juni 2006

notre sommeil étant quelque peu contrecarré par une luminosité nocturne de printemps à laquelle nous n'étions pas habitués et que les Suédois semblent apprécier, puisqu'ils ne se protègent pas de cette luminosité intempestive par le moindre rideau.

Ces discussions, sur ces thèmes et sur d'autres, investissaient toutes les situations, depuis les repas conviviaux, les dégustations de ce vin chaud parfumé omniprésent avant Noël, les promenades sur les quais des ports scandinaves ou dans les rues de Paris et les forêts d'Île-de-France. Celles-ci surtout furent érigées en rites récurrents. Les randonnées sylvestres cherchaient toujours à agrémenter l'écologie de quelques éléments de culture, un musée ou un château à visiter au passage. Avec parfois un contenu sociologique marqué lorsque la comtesse, qui avait fait visiter sa demeure, fut soumise à un entretien en règle, sauf que les questions émanaient de tout un groupe et non d'un seul interlocuteur.

Mais les déambulations dans Paris, hors des sentiers touristiques habituels, furent les occasions les plus fructueuses, alliant la découverte urbaine à celle des recherches des collègues suédois, mais aussi finlandais, russes, brésiliens… Donald, toujours curieux, était un auditeur attentif et questionneur qui animait ce colloque informel en marche. Paris fut ainsi traversée d'ouest en est, du nord au sud, par un cortège bavard et polyglotte. Des hôtels particuliers aux lofts des « bobos », des HBM des fortifs aux impasses de Ménilmontant, la diversité inépuisable de notre capitale était prétexte à sociologie, à l'analyse du social objectivé dans les pierres et à celui incorporé dans les personnes. À travers ces déambulations savantes, c'est l'expérience pratique des clivages sociaux et de leur inscription dans l'espace qui ainsi se réalisait. Les haltes pour déjeuner furent d'autres moments pour appréhender des aspects confidentiels de la ville, comme lorsque le pique-nique dans les Arènes de Lutèce fut l'occasion de sacrifier à un nouveau rituel, celui du beaujolais du troisième jeudi de novembre. Ou encore dans les restaurants maghrébins de Belleville ou hindou du passage Brady, une manière comme une autre de prendre la mesure de la présence immigrée à Paris.

Nous avons ainsi expérimenté ensemble que la concertation entre chercheurs et l'échange pouvaient s'affranchir des conditions académiques classiques du colloque ou du séminaire et s'épanouir dans des lieux parfois totalement inattendus. Ce qui n'interdit pas le recours aux formes plus usitées et plus consacrées. C'est ainsi qu'un colloque à Copenhague en 1987 ou une série de conférences que nous avons données en 1994 à l'Institutionen för Pedagogik de Stockholm ont permis de fructueux échanges au cœur desquels Donald Broady et ses collègues suédois furent très présents quand ils n'étaient pas les organisateurs. Il y fut question de méthodes, de la chaîne des opérations de recherche, depuis la construction de l'objet, la quête du terrain d'observation, jusqu'aux pratiques de rédaction et à la diffusion des résultats. Les chaînes méthodologiques construites en Suède et en France furent ainsi explorées et confrontées. Chaque question était abordée dans le déroulement concret d'une enquête de

Fältanteckningar, PDF-version Juni 2006

terrain. Le souci de rigueur et de sérieux n'empêcha pas dans ces démarches de transmettre aussi le plaisir de la recherche et la joie que peut trouver le scientifique à apporter sa contribution à l'avancée des connaissances.

Celle-ci devait beaucoup, dans notre discipline, à l'apport de Pierre Bourdieu, dont le nom et les références revenaient très régulièrement dans les exposés. Il n'est pas étonnant que de nombreux collègues suédois aient apporté leurs contributions aux hommages rendus à ce grand chercheur. Les mêmes qui parcouraient Paris en devisant de sciences sociales, au premier rang desquels Donald, firent le voyage pour venir saluer la mémoire de celui qui inspira une part notable de leur travail.

Fältanteckningar, PDF-version Juni 2006

Del V
Pedagogik

Ett collage om livshistoria och konst, för att glömma pedagogiken för en stund

*Staf Callewaert**

Till clarissime doctor Donald Broady som promoverade mig till hedersdoktor.

Det sägs att den senmoderna människan är metareflexiv i allt vad hon gör. Jag tror inte det. Man är alltid reflexiv i efterhand, inte på förhand, om det gäller handlandet i aktion, och inte bara handlandet i största allmänhet. Men att vara reflexiv i efterhand kan bli till en habitus och då uppstår prereflexiva orienteringar gentemot ett bestämt fält. Men det är någonting helt annat än att ”konstruera” och ”förhandla” som det heter idag. Jag skall försöka att vara efterhandsreflexiv om mig själv och finkulturen under mitt liv, lite grann på det sätt som Bourdieu gör i sin autosocioanalys.[1] Någonting som Donald Broady inte har prövat ännu, så vitt jag vet, men om inte annat så levererar hans hemsida på Internet och hans publikationer mycket av det material som behövs.

Från Flandern på trettiotalet till Skåne 2005

Jag är född 1932, två år senare än Bourdieu, i en liten tätort på landet i West-Vlaanderen, en provins i Belgien, som gränsar direkt till Nordsjön och engelska kanalen – dit kom vi aldrig på den tiden – och till Norra Frankrike, industristaden Lille (Rijssel) och de stora rika gårdarna på slätten, dit man kom för jämnan och senare på väg till Paris. Om inte annat vittnar de gotiska katedralerna och museerna, med måleri: Van Eyck från 1400 talet, Breughel från Reformationen och Rubens från Barocken, om att Flandern på båda sidor om dagens gräns mellan Belgien och Frankrike en gång i tiden blev ett kärnområde i ett nätverk av nationalstater och den framväxande kapitalismen. Inte bara ekonomisk rikt men också kulturellt, innan de spanska, franska och ös-

* Tack till Charlotte Skavonius för medverkan i utformningen av texten.

[1] Pierre Bourdieu, *Esquisse pour une auto-analyse*, Seuil, Paris 2004.

terrikiska herraväldena lät regionen tillbakabildas till ett fattigt agrart hinterland som hade sin muntliga dialekt och den bornerade katolska kyrkan som enda kulturella rikedom. Under inflytande av den ekonomiska utvecklingen och romantiken på artonhundratalet började unga präster och skollärare åter skriva dikter och romaner, för att häva sig upp igen, jämsides med den Nederländska högkulturen i grannlandet Holland.

Min farfar var specialiserad hantverkare – skiffertaktäckare. På den tiden förekom skiffertak bara på slott, kloster och kyrkor. Att ha inblick i den världen gjorde att han blev antiklerikal och senare med alla medel motarbetade mitt inträdde i en klosterorden. Man kan säga att han som Bourdieu i det krigshärjade Kabylien kunde se ner i byggnaderna när taket låg öppet och det gjorde honom knappast mer religiös.

Hans fru var en snål husmor, som av den anledning alltid bara hade härsket smör i huset, vilket gör att det än idag inte generar mig om smöret är en aning starkt. Min morfar var vävarmästare på ett industriellt bomullsväveri fyrtio kilometer bort. Hans fru var husmor och hjälpte ibland till i bättre familjer så långt bort som i Brussel. Samtidigt deltog hon i den katolska arbetarrörelsens kvinnoorganisation. Hon var dessutom länken till borgerlig finkultur och det franska språket. Både hon och min mor var förtrogna med den borgerliga operakulturen genom besök på operan och genom att sjunga arier dagarna i ända. Vilket kanske kan förklara att jag under min sexåriga gymnasietid varje söndagseftermiddag klockan två, när morföräldrarna hade sin siesta och mina kamrater gick på fotbollsmatch, lyssnade på ett opera- och bel canto program på radio. Jag kunde alla ouvertyrer, arior och körer utantill. När jag senare gick på operan på riktigt, blev det fullkomligt tomma, konstlade och kvasimetafysiska innehållet i operakonsten en chock. Först när jag många år senare läste den berömda neomarxistiske konsthistorikern Hausers vidräkning med operakonsten som sammanfattning av borgerskapets tomma iscensättande av sig själv förstod jag både min förälskelse i musikens sinnliga skönhet och min förskräckelse över vad den handlade om. Det kanske var mycket karakteristiskt för en ung människa på väg ut ur den livsform som det lokala hantverket innebar.[2]

Min far gick åtta år i skolan innan han började arbeta på taken med sin far. Men under det ekonomiska uppsvinget efter krisen på tjugotalet och efter andra världskriget utvidgade han snart verksamheten till att omfatta handel i byggnadsmaterial. Han läste industriell ritning på akademin i grannstaden och specialiserade sig i inredningsarkitektur, både ritning, leverans och utförande. Han blev en del i en liten lokal grupp av uppåtgående handelsmän och industrimän, som bland annat även ville tillägna sig mer finkultur. På väggarna hemma hängde enbart äkta oljemålningar av en lokal postimpressionistisk landskapsmålare, Collet. Dem hade far köpt när pengar började komma in som inte

[2] Arnold Hauser, *Kunstens og litteraturens socialhistoria*, Bind 1 & 2, Bibliotek Rhodos, Köpenhamn 1979.

omedelbart behövdes för försörjningen, både som en slags liten investering och som en markering av vem man ville vara och vad det var man upplevde som äkta och som gav glädje – kort sagt umgänge med finkultur. En av dem, vars motiv är omgivningen kring huset där jag föddes, hänger på mitt arbetsrum – det enda konstverk jag äger.

Jag var den äldste av nio barn och följde ofta med min far på hans affärsresor, men också till utställningar, konserter och teater medan mor passade småbarnen. Han sa inte ett ljud till mig, lekte inte med mig, kort sagt gjorde ingenting av allt han enligt modern progressiv pedagogik borde göra. Men han gav mig tillgång till allt han hade, som jag kunde ha användning av. Jag tycker det är så man skall göra. Än idag, efter flera decennier som professor i pedagogik, har jag egentligen i min egen *praktiska sans* ingen som helst kontaktyta med pedagogik som ämne på universitetet och skolor. Tyvärr tog han under en kort period också med mig på möten i de halv-fascistiska nationalistiska rörelser, som än idag finns i Belgien och som då under en kort tid inbillade sig att om de var i allians med Nazityskland skulle Flandern kunna bli självständigt, befriat från det förtryck det var utsatt för, inte av valloner, men av den flamländska lokala fransktalande bourgeoisien i allians med storkapitalet i Brussel – vilket i och för sig inte var lögn.

Min mor var barnmorska och hade gjort karriär som assistent till en dynasti av gynekologiprofessorer på det nya flamländska universitetssjukhuset i Gent. Att hon gifte sig med min far berodde på att hon regelbundet blev utskickad till lokala adelsdamer för att assistera dem några månader förre och efter en födelse. Ett sådant litet slott låg mitt emot min farfars hus och min far lyckades med sin framåtanda och ett stort mått goda mänskliga egenskaper erövra en kvinna som var mycket vacker och kultiverad. Men hon betalade ett högt pris för giftermålet, eftersom hon gick miste om sitt yrke och sin kultiverade omgivning och i många år skulle klara hushållet i en stor familj med litet pengar. Men vi barn kunde njuta av att hon var vacker, varm, glad och kunde hjälpa oss med läxor, förmedla litteratur och i största allmänhet göra motstånd mot omgivningens bornerade småborgerlighet, för att stå ut med det hela fick hon samtidigt hämta kraft från sin djupa, emotionella religiositet.

Hon var litet rädd, men uppmuntrade oss ändå, när vi som gymnasister började cykla till Lille på andra sidan den franska gränsen, för där hade vi hittat en till hälften kulturradikal till hälften kommunistisk bokhandel, där vi fann den i vår uppväxtmiljö förbjudna skönlitterära, men också filosofiska och samhällsvetenskapliga litteraturen och det likaledes förbjudna agitationsmaterialet. Intellektuellt intresse räddade mig från den nationalistiska småborgerligheten och nya entreprenörsklassen till en politisk hemvist, som har hållit i sig än idag. Men bara för att den sen blev förankrad i verkligheten tillsammans med folk från både slum och arbetarförorterna i Villejuif, söder om Paris, med gruvarbetarna i Asturien, med arbetarkommunen i Lund och Malmö, med bönder eller

studenter i Guinea-Bissau, Namibia, Moçambique och Etiopien. Det hindrade naturligtvis inte att jag, enligt Göran Therborn, hela tiden har tillhört fraktionen direkt knuten till borgarklassen.

Från min tid i en katolsk kommunal folkskola för enbart pojkar minns jag framförallt en klasslärare i femman som arbetade med projektarbeten, tvärs över skolämnena, bland annat ett helt år med fältstudier omkring ett stort gods från trettonhundratalet i vår by, som hade kommit fram vid byggnadsarbeten. Han lärde oss också att teckna och måla, men jag kom aldrig längre än att mödosamt färdigställa den föreskrivna teckningen. Att det var en pojkskola har en viss betydelse. Jag har hela mitt liv haft en oerhört stark längtan till det andra könets värld i alla avseenden och med tiden haft svårare att trivas med män än med kvinnor, i det privata och i arbetet. Därför är Cézannes spöklika målningar av kvinnor och erotiska scener i en helt annan kolorit, där han vänder upp och ner på Manet's "Olympia "eller " Le déjeuner sur l'herbe", något speciellt jag kan känna igen.

Jag har hela tiden haft en god förankring i, men ändå en viss ambivalens gentemot skolvärlden. Jag var den äldste och man, så jag skulle bli någonting. Hemma blev jag behandlad på ett sätt som gav mig den grundläggande trygghet och det självförtroende, som gör att jag än idag inte precis lider av mindervärdeskomplex. Men den uppväxt jag fick var ändå inte de högre klassernas borgerliga eller intellektuella kultur, där man helt omedvetet tillägnar sig meningar och hållningar som i litteraturen kallas för toppkvalifikationer, relevanta för skolan. Så jag var aldrig nummer ett i något sammanhang, men ofta nummer två eller tre. Och i alla andra avseenden än de intellektuella var jag en aning klumpig, lite asocial, utan att vara mobbad. Jag fick liksom acceptera att jag fick hålla mig på min kant och inte ens försöka tävla med folk som antingen var födda briljanta akademiker eller kunde kompensera för sin intellektuella medelmåttighet genom att redan ha kunnat utmärka sig med briljanta prestationer på andra områden. Undantaget var för min del ett elementärt praktiskt handlag, som man ju har om man växer upp bland hantverkare. Jag tror att det också blev en bidragande orsak till min historia i den akademiska världen, som vi skall se.

Gymnasietiden var speciell. Mot min fars vilja, han ville ha en assistent och senare efterträdare, utverkade mina skollärare och min mor att jag som extern kom in på den mest prestigefyllda sexåriga grekisk-latinska linjen på det katolska gymnasiet i den närliggande staden, som också det enbart var för pojkar. Hälften av lärarna var präster med en akademisk utbildning, som inte riktigt längre dög till arbetet som församlingspräster. Många var mycket kultiverade men excentriska figurer, på gränsen till det patologiska, några få var extremt bra på att i ens hjärta bekräfta viljan att komma undan den borgerliga konformismen, en karriär i affärsvärlden och konventionella förlustelser, för att i stället ägna sig åt vetenskapen och den nya konsten.

Jag hade en fransklärare som var präst från fransktalande lågadel i Brugge och som inte bara lärde mig perfekt franska, som sitter i än idag, utan också öppet

predikade barnbegränsning, gav oss en inblick i Fransk kultur och förmedlade den förbjudna litteratur man annars inte kunde komma över eller fick lov att läsa, såsom pessimisten Mauriac som liksom Bourdieu beundrade jansenisten Pascal. Jag hade en engelsk lärare som spelade upp Shakespeare i klassrummet året om. Han höll i en krets där man lärde sig skriva dikter på riktigt och han hade hela sitt rum fullt med senexpressionistiska målningar av bland andra Notebaert, som han lärde oss att förstå, inte utifrån alla möjliga sublima eller nyttiga meningar, utan utifrån hantverket i måleriet. Det vill säga något man gör med färg på en plan yta, utan att ta hänsyn till motiv, teman, perspektiv och konventioner om vad som är värdigt att avbildas och så vidare. I efterhand tror jag att det var han som i mig planterade den idag annars välkända tanken att måleri inte handlar om att vare sig representera världen eller förmedla ett budskap, men att måleri handlar om måleri, det vill säga vad man kan åstadkomma på en plan tvådimensionell yta med färg. Jag tror inte jag förstod det riktigt då, men för resten av mitt liv visste jag att man behövde studera måleriet och målarkonstens historia, precis som kemi, om man ville uppleva konsten, en kungstanke hos Bourdieu, som den neohumanistiska pedagogiken ivrigt misskänner. Undervisningssystemet garanterade då, lika lite som nu att man lärde sig detta, fast man fick papper på att man hade hört talas om allt man skulle. Det var något annat som behövdes också: excentricitet, en slags besatthet kopplad till kunnighet och respekt för hantverket.

Men det hade också sina skavanker att gå på dessa gymnasier mellan 1944 och 1950. Huvuddelen av tiden gick åt att slåss med den grekiska och latinska antikens litteratur, eller snarare med den grammatiska förklaringen och översättningen i båda riktningar, rad för rad, år efter år – inget annat. Det är först decennier senare som jag upptäckte från vilken miljö den litteraturen härstammade, vad den handlade om och varför man menade att enbart de som behärskade dessa språk och den litteraturen kunde bli riktigt bildade och kloka. Hela denna neohumanistiska, borgerliga kulturens grundidé om bildning, utbildning och uppfostran var en flopp, som på intet sätt levde upp till sin egen självförståelse och som ju i sig redan var tillräckligt ohållbar. I princip skulle jag alltså ha fått ett oändligt mycket mera utvecklat intellekt och sinne och allsidigt utvecklad personlighet än alla andra, som inte hade grekisk-latinsk examen. Jag blev nog en aning klok på vissa ting, men det var inte de grekiska eller latinska texternas förtjänst, även om jag senare kunde använda dem i mina filosofiska, teologiska och sociologiska studier, som vilket som helst annat dött eller levande språk man behärskar. Det gjorde att när jag senare blev konfronterad med nya varianter av samma myt, som tillskrev matematik eller informatik eller allt möjligt annat samma exklusiva egenskaper, var jag i förväg immun mot dessa tankar och väl förberedd för att ta emot Bourdieus budskap, just för att jag hade upplevt det på min kropp.

Det andra eländet var att jag från starten missade att hänga med i matematiken, därför att lärarna som sig bör inte förklarade någonting, men tog det hela

för givet och i vilket fall menade att det var slöseri med tid att förklara grunderna för alla barn: De flesta skulle ju bara lära sig procedurerna och övriga hade dem med modersmjölken. Så jag lärde procedurerna utantill med hjälp av mina kamrater och klarade femtioprocentspärren. Det fanns i stort sett ingen naturvetenskap eller samhällsvetenskap på den linjen. Jag var alltså analfabet på dessa områden, till dess att jag lärde mig matematikens elementa, för statistikens skull och i stort sett sysslade jag bara med samhällsvetenskap efter 1968 under min andra akademiska karriär.

Dagen efter att jag hade klarat studentexamen cyklade jag tillsammans med ett par kamrater genom Holland under några veckor, en tripp som gick från museum till museum, huvudsakligen där det fanns så kallad modern konst. Höjdpunkten var Van Gogh i Amsterdam och Kröller-Müller museet på de Hoge Veluwe. Några veckor senare cyklade jag till Knokke vid havet för att se en surrealistutställning med Chirico, Ernst och Dali. Jag har kvar katalogen. Det är inte helt klart för mig, varifrån jag hade detta intresse och de starka upplevelser av det man då kallade modern konst och som jag tjugo år senare skulle uppleva igen på Louisiana, Ordrup Gård, Carlsberg Glyptotek i Köpenhamn. Det anmärkningsvärda är att jag sedan bodde många år i Paris för att studera, men aldrig satte min fot i Louvren eller på de museer som är specialiserade på modern och samtida konst. Då var det forskarutbildning, politik och socialt arbete som hade tagit över. Museibesök på Jeux de Paume, Orsay eller på museerna i Sydfrankrike eller besök på de stora restrospektiverna kom långt senare, mer av en tillfällighet för att inte helt förlora kontakten med konsten.

Kanske man kan säga att jag hela mitt liv har haft en slags utväg för att komma undan världens massiva sociala och politiska tryck och för att komma ifrån mitt ämne, för att träda in i en annan värld som var verkligt revolutionär och samtidigt sinnligt upplyftande.

Om konsten som remedie mot leda

För bara några veckor sen fann jag mig i en svacka, deprimerad och överarbetad, besviken och arg, omgiven av en värld som håller på att lyckas med att samla på sig allt jag under ett helt långt liv har försökt att förhindra – allt ifrån Irakkriget eller världsbankens agitation i Afrika till den stupida borgerliga propaganda som fyller den sista svenska kvasiliberala tidningen när valet närmar sig. Jag blev berövad några spännande uppgifter jag hade hållit på med efter pensioneringen, för att några skulle kunna leva ut det ressentiment de hade sparat på i ett helt långt liv. Jag måste ha något annat att göra. En sen kväll faller mitt öga på en bok om Cézannes självporträtt, som jag av en slump hade köpt för många år sen på rea och aldrig hade öppnat. Jag har alltid blivit oerhört stark berört av den rödbruna färgen i hans målningar, som i serier av målerier med kortspelare eller

stilleben med äpplen som motiv. Samma rödbruna färg som finns som fond på de ikoner från Gondar traditionen som jag kom hem med från vår Masterkurs i Addis Abeba.

Jag börjar läsa och blir genast fascinerad av minst två skäl: Allt vad jag har ”lärt” mig om måleri från gymnasietiden är här plötsligen vitt och brett etablerat, dokumenterat, förklarat och illustrerat. Och författaren Steven Platzman[3] föreslår ”läsning” av cirka åttio självporträtt som om de vore lika många svar på en enda lång livshistorisk intervju betraktaren har med Cézanne. Han antyder att man kunde göra detsamma med andra målare som har målat en mängd självporträtt spridda över livet, såsom Rembrandt, Dürer eller van Gogh. Jag hade just de senaste sex månaderna arbetat mycket tillsammans med lektor Jette Steensen och docent Karin Anna Petersen, liksom jag tidigare hade arbetat med våra doktorander, omkring livshistoriska intervjuer som samhällsvetenskaplig metod.[4] Jag kommer definitivt inte undan min profession, men jag kan ju ta det från en helt annan infallsvinkel. Böckerna med reproduktioner och sparsam text om måleri i allmänhet och om postimpressionismen i synnerhet staplar sig på bordet. Jag lär mig att i bilderna upptäcka tre dimensioner: den kolossala sinnliga njutningen av just kompositionen, färgen och tekniken, den intellektuella njutningen av att långsamt åter lära sig att förstå hur det är gjort och hur det varierar mellan målare och över tid, och hur det samtidigt ändå kan sammanvävas med ett implicit humant, socialt och politiskt budskap som kulminerar i van Gogh, som jag först nu inser inte bara var excentrisk eller galen utan också politiskt engagerad och lika mycket som Cézanne fader till helt nytt sätt att måla. Det var konst och inte bara galenskap eller budskap.

Man skall dock notera att Platzman omedelbart tillägger att man för att läsa dessa porträtt som livshistoriska utsagor måste lyssna till vad målaren har att säga i termer av måleri och inte i termer av avbildningen i en eller annan pose, klädedräkt, ansiktsuttryck, tecken på ålder och känslor, sättet att rikta sig mot åskådaren, sättet att vara vacker eller motbjudande, gammal och sliten, ledsen och så vidare. Det är kompositionen, tekniken, färg och volymer på en tvådimensionell yta som berättar något om en existens och en bana, inget annat. Litet grand som i Martin Scorseses film om Bob Dylans liv, som består av händelser och intervjuer. Egentligen gör Dylan inget annat än undviker att säga något, eftersom han sjunger det hela tiden och du som ser och hör kan inte ta miste på att det är i sången han talar, hur vacker hans poesi än må vara. Men då skall man inte bara höra det en gång, utan även undersöka sina intuitiva upplevelser genom hårt arbete. Detsamma säger Cézanne om sina målningar som han ofta arbetade med i flera år. Men observera: van Gogh använde bara några dagar. Han hade ju bara fem år för att måla allt han hade att måla och dog när han var

---

[3] Steven Platzman, *Cézanne. The Selfportraits*, Thames and Hudson, London 2001, p. 77.

[4] Jämför våra texter i Karin-Anna Petersen (Red.), *Livshistoriske interview som metode*, PUC, Viborg 2006 (under publikation).

trettiosju år gammal (1833–1890). Så det blir rätt så konstiga icke-narrativer man skall höra på – när man läser svaren på ett antal livshistoriska intervjuer i form av självporträtt vid olika tidpunkter i en konstnärs liv. Det enda som är kvar av berättartekniken är att tiden går medan man går från porträtt till porträtt, från sten till sten. Den enda som är konstant är samma konkreta individ som har satt sitt namn på resultatet av arbetet. Men vi vet ju egentligen inte vem han är från fall till fall, just målaren är ju tänkt att ha ändrat sig: ändrat SIG, det vill säga något är konstant – eller har allt blivit ändrat? Vem är det egentligen man intervjuar, bortsett från den som sitter framför oss, bortsett från adress och fingeravtryck och vem är det som just den dagen intervjuar?

Den starkaste upplevelsen jag fick under denna studie var av att se på detaljer av vissa målningar som var många gånger uppförstorade vid sidan av själva reproduktionen av målningen i sin helhet. Detaljen är då i naturlig storlek eller mer än natur, målningen på bara en femtedel av formatet eller så i boken, jämfört med på museet. Man kan aldrig tro att det är en detalj från den större målningen, det är en annan målning. Efter ett tag tror jag att det beror på att också målningen är gjord relationistiskt, som Bourdieus forskning och den verklighet han studerar. En detalj är inte just den delen man har klippt ut och reproducerat för sig, vilket gör att man inte ser den i relation till de andra delarna, till resten. Som ”detalj” är det en annan målning, inte en detalj. Det tar lång tid innan jag inser att det verkligen är en detalj av samma målning, innan jag hittar detaljen i själva målningen. Ett underbart experiment, lite grann som gestaltpsykologins fågel.

När jag tänker tillbaka på min barndom och konsten, så fanns där, som sagt, mycket tidigt två intressen: För de så kallade primitiverna från fjortonhundratalet, som ju fanns överallt i kyrkor och museer i små städer, som Brügge och Gent, som målade på ett oerhört detaljerat avbildande sätt, gömda bakom religiösa motiv, samma människor och landskap som man gick omkring i dagligen. Fast egentligen var de inte avbildande alls: Deras sätt att använda färg var inte avbildande men bestämt av ren färglogik och det upptäckte jag tidigt. Moder Maria, änglar, kaniker och de tre konungarna gick omkring i dräkter, med färger som var otänkbara i verkligheten men ”nödvändiga” i målningen.

Senare lärde jag känna den tyska marxistiska filosofen Ernst Bloch och hans fru Carla. Jag reste runt i Flandern med dem, när han var gäst på det tyska kulturinstitutet i Brussel på sextiotalet, besökte fabriker och folkets hus, men också kyrkorna med de ”primitiva” målningarna, bland annat det så kallade ”Guds Lamm” av bröderna Van Eyck, en framställning av apokalypsens vision om det kommande himmelska Jerusalem på jorden, central för Blochs studier av det utopiska tänkandet.

Ernst stod framför målningen i katedralen i Gent och, till stor förtret för turisterna som trängdes i det lilla sidokapellet, höll han en högljudd, glödande lektion på tyska om Utopin: plötsligen var budskapet åter allt. Detsamma som

jag hela mitt liv hade upplevt med van Gogh, att konst som inte längre avbildar eller representerar världen men är en piktural värld i sig själv ändå kan tala visionärt. Så jag har hela tiden liksom kastats fram och tillbaka mellan de olika motsägelsefulla aspekter, som på ett eller annat sätt är konstanta, bakom de revolutionerande omsvängningarna inom det vi kallar konst. Jag avstår från att dessutom jämföra med mina älskade etniska grupper i Guinea-Bissau, eftersom det skulle ta en hel bok att bli klar över vad det är som gör att den estetiska dimensionen fyller en större del av deras liv i så kallad ”absolut fattigdom” än i vår rikedom, dock utan att vara ”konst”.

På ett liknande sätt fick jag tidig ett förhållande till de stora flamländska expressionisterna från 1900–1950 med Permeke i spetsen, för att de överallt var närvarande själva, som personer och i sina motiv och sina målningar i den värld jag färdades från 1946 till 1968. Därför var det inte så svårt att se på Cézanne eller Van Gogh parallellt eller helt hoppa över till surrealisterna, eller att i Sverige på Malmö museum se Hill om och om igen.

Om sambandet mellan uppväxt, bana och arbetet, som inte är narrativ

Jag har på ett ganska improviserat sätt berättat lite grann om min uppväxt i samma anda som Bourdieu i sin ”Esquisse pour une auto-analyse” (2004), för att jag är intresserad av att förstå och förklara inflytandet ända ned på individuell och subjektiv-objektiverad nivå av min egen eller andras livshistoria, så gott man nu kan. Jag vill inte så mycket berätta, för då skapar man en ny värld – berättelsens värld, men återfinna styckevis och dokumentera åtföljande skärningspunkter i det som verkligen har ägt rum, snarare än det man berättar själv eller genom andra om vissa begivenheter eller sin verksamhets egenskaper.

Liksom Bourdieu är jag en uppkomling. Men det som intresserar mig här är inte den makrosociologiska individuella eller strukturella mobilitetens problematik inom en generation eller mellan generationer, inte heller det som kallas den enskildes klassresa eller på danska, mönsterbrytning, för dessa approacher är mycket problematiska. Det som intresserar mig är hur små sidosprång, bort från tingens tillsynes nödvändiga upprepning, gör min bana möjlig. Enskilda i släkten eller vissa ”betydelsefulla andra” har redan prövat på, rest en bit på vägen, så när jag till slut också anträder resan, har jag redan med en viss ballast. Eller för att använda en annan bild: Vi kan föreställa oss hur vi kommer över till andra sidan av ett vadställe med stark ström om vi har tur, för att floden eller andra människor har lagt ut stenar där jag kan sätta ned foten. Så det är aldrig bara ens klassresa medan alla andra blir kvar. Det är inte bara ett mönster man själv plötsligen bryter, för det skulle man inte klara; man färdas på släktingars och

bekantas ryggar med deras sidosprång och sedan har man dem på ryggen, det finns inga fasta mönster utan bara provisoriska balansgångar.

Jag har försökt att identifiera några av de stenar där jag kunde sätta ned min fot. Jag skall uppehålla mig vid ännu en kort exkurs, för att sedan återvända till den fråga som jag idag ställer mig och som har att göra med å ena sidan mitt intresse för det postimpressionistiska måleriet och å andra sidan att jag har ägnat den största delen av mitt liv åt utbildningssociologi och pedagogik. Min fråga är dubbel: Hur har en sådan radikal brytning från Ingres till Picasso eller Per Kirkeby varit möjlig och varför har sådana radikala brytningar uteblivit inom pedagogiken som praktik och som reflexion. Men först skall vi få fatt på den sista episoden, innan vi är på Sociologen i Lund.[5]

När jag efter studentexamen skall välja framtidsbana, som det heter, så tror jag att det som händer är följande, vilket jag har beskrivit i boken utgiven till min sjuttioårsdag och avsked från Köpenhamn *Engagemang og Videnskab*[6]: Jag kan men vågar heller inte bli en del av de riktiga borgerliga ”professionerna” med akademisk utbildning, borgerligt giftermål, villa och Rotary, för det tror jag inte att jag kan klara eller leva upp till och följaktligen tycker jag heller inte om det. Min habitus har redan omedveten gjort en uppskattning av mina ekonomiska, sociala och kulturella förutsättningar och omformat dem till en preferens (amor fati, man lär sig att älska sitt öde). Den består omedelbart efter kriget av att göra en insats för mänskligheten – aldrig mer krig men i stället social reform – en insats inom den offentliga servicesektor som anses handla om just detta, till skillnad från industri och affärer eller liberala förvärv som handlar om prestige, makt och pengar; och göra en insats på det område där man vet att man är kunnig, nämligen det intellektuella. Att jag sade ja till ett erbjudande att pröva hos den mera mjuka typen av intellektuell klosterorden, Dominikanerna, trots Inkvisitionen, är faktiskt rätt märkvärdigt, bland annat mot bakgrund av min längtan efter kvinnlig samvaro och motståndet i min familj, med undantag för min mor – och det faktum att jag faktiskt inte kände en enda Dominikan innan jag *postulerade* som det heter. Men det går att förstå som ännu ett försök att begränsa risken med vad jag tror att jag kan klara, att leva upp till mina andliga ledares förväntningar och till tidsandan efter kriget bland den idealistiska delen av ungdomarna, för mig förkroppsligad i en katolsk ungdomsrörelse som kämpar stenhårt både mot mellankrigstidens kommunism och mot nazismen, för en ny humanare värld och som senare kommer att ha mera gemensamt med kristdemokraterna och de gula fackföreningarna. Det blir hos dominikanerna under nio års studier i filosofi och teologi och senare under två års doktorandstudier i Paris, åtföljt av många års periodvisa vistelser i Paris, som jag långsamt upptäcker den nutida filosofin, antikens och medeltidens idéhistoria, den moderna teologin, sociologi, psykoanalys, den kommunistiska och icke-kommu-

[5] Jämför Staf Callewaert, *Videnskab og Engagemang*, PUC, Viborg 2002.
[6] Ibid.

nistiska vänstern och livet i förortens arbetarkvarter och slumområden, det vill säga dagens verklighet som jag hade varit skyddad mot och skyddat mig för. Och jag upptäcker ett sätt att se på verkligheten som långsamt rör sig mot precis motsatta position jämfört med den jag startade från. Dock, och det är mycket typiskt tror jag, utan att jag går i den kulturradikala fällan: Jag har aldrig tyckt att det moderna, särskilt inte det postmoderna var det enda riktiga. Sannolikt delvis av klokskap och delvis för att inte helt tappa fotfästet och det egna arvet – eller av ren omedveten atavism, har jag snart femtio år bromsat allt vad jag kunde, letat efter ”både och” vilket också kom att prägla hela mitt arbete med skolan i tredje världen. Jag har hela tiden sagt att den moderna skolan var oundviklig som kyrkan, eller armén, men snarare problemet än lösningen och att man tills vidare inte behövde ha så mycket av den så länge man inte kunde genomföra den på ett annat sätt. Det har också yttrat sig i ett sammanbitet motstånd mot alla nordiska biståndsarbetares okunniga dogmatiska avvisningar av att samarbete med Twind /ADPP i skolfrågor i Afrika för att de inte var kulturradikala och hade en kollektivistisk organisation som manipulerade med statliga bidrag. Det var först i början av sjuttiotalet som jag återfann åtminstone delvis den hållningen hos Frankfurtarnas kritik av upplysningen. Senare blev det snarare Bourdieu än olika kulturkonservativa eller reaktionära strömningar som skulle underbygga den analysen. Det har inte varit lätt, när man bara ville lyssna på Grundtvig eller Kierkegaard, ropade jag på Brandes, när man bara viftade med Strindberg eller Freud påminde jag om Thomas av Aquino. Men denna exkurs om min senare bana är bara kort antydd, för att läsaren diffust skall kunna se hur allt detta landar där vi är idag. Före hade hela utbildningen långsamt gjort mig rätt främmande i förhållande till min uppväxtmiljö, trots att jag bodde hemma eller i kloster hela tiden.

Cézannes och van Goghs liv och verk i slutet på 1800 talet

Cézanne föds 1839 i Aix-en-Provence, en stad vid Medelhavet. Hans far kommer från en hantverkarfamilj, var textilhandlare och hattmakare, öppnade sedan en egen bank, men blev aldrig riktig accepterad av borgerskapet i stan. Han fick Cézanne med sin hushållerska, innan de hade gift sig. Hon var dotter till en svarvare. Cézanne växte upp i ett välbärgat borgerligt hem och var liksom sin vän Émile Zola under gymnasietiden intresserad av den romantiska litteraturen, vilket var typiskt för okonventionella studenter. Han klarar studentexamen med medelmåttiga betyg vid andra försöket, börjar läsa juridik, men slutar och reser till Paris för att utbilda sig till målare. Arbetar en tid i kontakt med impressionisterna, mest intensivt med den äldre Pissaro, lever i hemlighet tillsammans med en hushållerska tills efter sin fars död, gömmer sig

under kriget med Preussen och Pariskommunen på landet i stället för att besvara inkallelsen, bryter med impressionisterna, reser tillbaka till Aix där han i stort sett ensam går vidare sin egen väg. Han delar med de allra flesta radikala intellektuella från den tiden eller från idag för den delen den viscerala oförmågan att ens ha den minste sympati för de första folkliga uppror som föregådade proletära revolutioner i Europa: de kultur-radikala var inte hemma när det begav sig. Det vill säga, under hela sitt liv är han uppkomling och arvtagare, impressionist och postimpressionist, medlem i den nya grupperingen av konstänrer men helt ensam, konventionell borgerlig och nonkonformist. Men det konstanta är försöket att skapa ett måleri som är befriat från alla de hittills förhärskande spelreglerna både de officiella och de avantgardistiska, för att skapa någonting nytt som består av spänningen mellan den totala ursprungliga sinnesupplevelsen av motivet, det bildade ögats sätt att ta det till sig i en första transformation och sättet att fälla ned det på en tvådimensionell yta med hjälp av inget annat än färgytor. Färgen läggs på med borste eller kniv i parallella drag i några få utstuderade riktningar och läggs på i lager så att föremålen lever inifrån. Inte precis en revolutionär i det sociala, men ändå besatt av en idé om att allt kunde vara annorlunda, till exempel det enda han kunde, att måla tavlor av alla möjliga ting.

van Gogh föddes 1853 i Södra Holland i en liten by där hans far är kalvinistisk pastor. Precis som sin bror blir han handelsanställd, men i konsthandel i Haag och London. Blir avskedad och är lärare och predikant bland gruvarbetarna i Belgien, anställd i en bokhandel. År 1880 börjar han själv måla, bor i Bryssel hos sina föräldrar och i Antwerpen. Slutligen kommer han 1886 till Paris, där hans bror fortfarande är anställd i samma konsthandel. Hans revolutionerande arbete med måleri i kontakt med impressionister och postexpressionister exploderar. I stort sett alla de målningar som för alltid gör en skillnad i historien görs under fyra år. Han bor i Arles i sydfrankrike, i två månader med Gauguin, några månader på sinnessjukhus i Saint Rémy och Norr om Paris i Auvers sur Oise under behandling hos Dr Hachet. Han tar sitt liv under ett vansinnesanfall, trettiosju år gammal.

Han är ingen uppkomling, men barn av en släkt som sedan lång tid tillbaka har varit kalvinistiska pastorer eller – intressant nog konsthandlare. Hans far är pastor på landet, men hans onkel konsthandlare. Själv är han anställd i en konsthandel i Haag, London och Paris, liksom sin bror Theo, som håller honom uppe hela hans korta liv. De har snarare rört sig nedåt och blivit små anställda i branschen med ständiga ekonomiska problem. Vincent försöker ett tag att bli en slags arbetarpastor hos gruvarbetarna i södra Belgien, liknande de arbetarpräster jag levde tillsammans med i Paris, men arbetarna hade inte riktigt användning för honom. Han målar i stället, det vill säga blir marginell, är med om att revolutionera formen, med en human vision inbakad. Han misslyckas med att fortsätta vägen uppåt och hamnar mer och mer marginaliserad vid si-

dan av, men placerar sig just därför för alltid i händelsernas centrum. Han lyckas prestera ett arbete som för alltid ändrar måleriets villkor och till skillnad från Cézanne bevarar han sin politisk-humanistiska visionära inställning, som man kan känna igen i själva sättet att måla som blev expressionistiskt, men ändå inte predikande.

För oss idag finns ett problem med båda målarna, men mest med van Gogh därför att deras formspråk till den milda grad har blivit allmängjort, moraliserats, sentimentaliserats och banaliserats så att vi inte längre ser hur de har målat utan bara känner igen det. Det är som det skall vara, bland annat också för att motiven fortfarande är igenkännbara, inte ens som hos Braque och Picasso analyserar volymerna , eller som Matisse återvänder till teckningen och ”vilda” färger. När jag dagar i ända vänder på bladen och jämför slår det mig mest att jag tidigare inte har fattat att Cézannes kamp med formen, färgen och tekniken förs vidare av van Gogh, som lika mycket målar för måleriets skull, men vars vision är religiös, humanistisk och socialistisk inbakad i tekniken.

Varför kan de revolutionera konsten, medan vi sitter fast i pedagogiken?

Och så väcks plötsligen en dag frågan, medan jag håller på att dö av leda vid bara tanken på att jag måste återvända till pedagogiken: Varför revolutioneras måleriet på riktigt, till exempel under dessa år, medan pedagogik i teori och praktik i stort sett inte flyttar sig en millimeter mellan 1850 och 2000, minst av allt i skolsammanhang? Jag vet, jag vet, det är mycket som ändrar sig, men inte kärnan, inte tillvägagångssättet, inte vad det handlar om, inte vad man gör med sig själv och därför med andra.

Medan jag hade börjat se på ett par Bourdieutexter, för att jag hade tänkt sträcka detta collage ända fram till min bekantskap med Bourdieus livslånga arbete med att förstå och förklara den impressionistiska revolutionen och det estetiska på det hela taget, kom jag att läsa följande mening i hans dialog med Hans Haacke målare av installationer[7] vilken på sätt och viss ger en förklaring varför konsten i våra dagar kanske revolutioneras medan det socioekonomiska, där ibland pedagogiken, står stilla:

> Under det XIXe århundrade kunde konstnärer såsom Baudelaire, Flaubert ställa sig mot ”borgarna”, som man ställer sig mot stupida beotier och filistiner. Idag är företagsledare ofta sofistikerade människor, åtminstone när det gäller sociala strategier för att manipulera folk, men också när det gäller konst. För att konsten, även om den är ett resultat av kätterska uppbrott eller riktiga revolutioner på det symboliska området, ändå utan problem kan bli en del av en borgerlig livskonst.

[7] Pierre Bourdieu & Hans Haacke, *Libre-Échange*, Seuil, Paris 1994, p. 49.

Men jag vänder upp och ner på texten för mitt syfte och läser: precis som borgaren under 150 år allt bättre har kunnat trivas med alla estetiska revolutioner utan att det social-ekonomiska kärnområdet ändrades ett dyft, så har också pedagogiken som är en del av detta herravälde kunnat bestå oförändrad, bortsett från några få estetiska lån från kätterier och revolutioner. Skillnaden är att den härskande kulturen inte ens har behövt smälta de pedagogiska revolutioner, som uteblev.

Pedagogiken har inte ens ställt till med kätterier eller revolutioner, men tvärtom kunnat hålla sig kvar i 1800-tals stil, det vill säga, förblivit allt igenom borgerlig i ordets sociologiska mening. Om jag någonsin hade tvivlat på det, så stärktes denna övertygelse av att bli promoverad till hedersdoktor under makternas patronage, kyrkan med biskopen, armén med kanonskott ute på gården, – ”du kan ta kopparhylsan med hem om du vill som souvenir” – landshövdingen som representerar staten: jag skall stå och buga djupt för dem alla (de emanciperade kvinnor kan dock välja mellan att buga eller niga). Jag skall ta emot min belöning för att ha varit nyttig för den rådande ordningen. Den miljö som jag kommer ifrån och som behövs för att bedriva vetenskap var materiellt och symboliskt helt frånvarande i ceremonin, förutom i Donald Broadys tal på latin, som påminde mig om min gymnasietid och klostret, fast här var också det en del av en pompa, som jag väl var ganska så ensam om att förstå på rak arm. Man kan säga: det var mitt arbetes verkliga funktion som firades. Det är inte varje dag den sanningen om ens liv – att man är till för att upprätthålla ordningen – blir proklamerad med så mycket gammalmodig pompa och ståt, inklusive en symfoniorkester.

Konsten däremot har kunnat dra ifrån, för det gjorde ingen skillnad, varken för den socialekonomiska maktfördelningen eller för socialiseringen. Kulturen har blivit mer och mer kulturradikal, dock inte radikal. Pedagogiken har varit konservativ hela vägen. Men när det till slut verkade som att revolutioner i vetenskap, finkultur och livsstil 1968 kunde kopplas till en fjärran ansats till socioekonomisk revolution, borrade paniken sig in i märgen hos de härskande klasserna i det nordatlantiska området, och de har fortfarande inte hämtat sig. Alla bromsarna slogs på och man bestämde sig till slut att betala priset för en kampanj, som skulle göra klotet neoliberal i det ekonomiska och neokonservativ i det moraliska. Efter den elfte september har de lyckats med att gradvis återinstallera allt som vi i tvåhundra år har försökt göra omöjligt för alltid: bigotta presidenter och statsministrar ljuger från morgon till kväll, avskaffar de borgerliga fri- och rättigheterna, startar krig när det passar dem, förtrycker och utsuger den egna befolkningen och de marginaliserade länderna med hjälp av dollarn, IMF, Världsbanken och ”marines”. De en gång revolutionära länderna har misslyckats med sin revolution och anmäler sig i stället som konkurrenter. De nya härskarna byter ut politiska regimer efter vad som passar dem, förstör det lilla klotet vi lever på utan att vi ens vet hur vi hamnade där och binder oss alla till sin globala kamp för profiten som om det vore allas sista kamp för civilisa-

tionen. Under tiden diskuterar pedagogiken procentsatserna som PISA har fuskat fram, huruvida tillräckligt många av våra barn får toppbetyg.

Broady och Bourdieu om impressionismen

I sin avhandling[8] berättar Donald Broady kort hur Bourdieu och hans forskningscenter hade storslagna planer att skriva en heltäckande empiriskt baserad kultursociologi i Frankrike och att Bourdieu också hade ett stående seminarium om 1800-talets kultur och konst på École Normale Supérieure. Det var dock inte ett societetsevenemang som Lacan's seminarium eller en antipartiskola som Althussers. I avhandlingens bibliografi saknas den artikel om Manet från 1987 som senare blev upptagen i den engelska antologin "The Field of Cultural Production" 1993, där Bourdieu explicit diskuterar inledningen till impressionismens genombrott genom Manet. Bourdieu har på olika ställen länge hänvisat till en kommande bok om 1800-talets konst, som dock aldrig blev av. Det finns dock många utkast i olika stora verk, och mera speciellt La Distinction, om estetiken i bred bemärkelse och i Les règles de l'art om uppkomsten av konst för konstens skull som ett fält.

Artikeln om Manet har den paradoxala undertiteln: om institutionaliseringen av anomin. Det vill säga, hur det går till när ett avantgarde som överträder alla de gällande reglerna för en verksamhet, institutionaliserar sig som avvikare, för att slutligen bli den allmänt gällande regeln i ett mer differentierat fält.

Än en gång följer Bourdieu på den punkten Durkheim och sitt eget verk om upproret i maj 68 på universitetet i Paris. Förändringen av innehållet startar med en förändring av antal deltagare. När det plötsligen finns många gånger fler målare, vänder det upp och ner på proportionen mellan de väl etablerade och okända, så skärps ett antal motsättningar, som gör att de förhärskande institutionella och mentala strukturerna lättare kan omkullkastas, därför att många inte behärskar spelets regler och inte har något intresse av att lära sig dem eller underkasta sig dem, men som ändå har fått in en fot i dörrspringan.

Bourdieu menar att processen i Frankrike är parallell och ömsesidigt bekräftande för både författarna av skönlitteratur och målarna och att "revolutionen" på en gång är en institutionell och en innehållsmässig revolution, där den förra betingar den senare. Den institutionella revolutionen går ut på att aktiviteten blir relativt oberoende av konstakademin, det vill säga staten. Staten är här den andra borgerliga republiken som kommer efter kriget mot Preussen, Pariskommunen och det andra kejsardömets fall, inom undervisningsområdet förkroppsligad av den kulturradikale Jules Ferry, som stadfäste den skenbart kulturella meritokratiska skolan som föreändning för bevarandet av klassamhället, en

[8] Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdiues författarskap och den historiska epistemologin*, HLS, Stockholm 1990, pp. 112 f.

myt som Bourdieu fortfarande skulle behöva använda sitt liv för att avslöja i polemik med den republikanska kulturradikala medelklassen och representanterna för undervisningssystemet.

Manet och impressionisterna lyckas med att genomföra en revolution av det innehållsmässiga, som Bourdieu benämner det symboliska området, men som vi i dag inte längre spontant kan se som en revolution, eftersom de nya kategorier som etablerades fortfarande är våra egna, det vill säga dem vi uppfattar som naturliga och permanenta. Men de är produkter av en kollektiv omvändning, en kollektiv konstruktion av ett nytt relativt autonomt fält av aktivitet, som tvingar fram en ny perception och värdering av naturen och samhället och av den litterära och konstnärliga representationen av dessa världar, inte utifrån det representerade objektet utan från själva representationen, som en ny skapelse och inte bara för de finkulturella produkterna, men efterhand också för de vardagliga produkterna.

Cirkeln sluter sig

Medan jag skriver dessa sista rader upptäcker jag att cirkeln obemärkt har slutit sig om mig: nu är jag tillbaka där jag hittade min plats, med en stapel Bourdieuböcker under armen, och då gäller det inte bara pedagogiken, men också filosofi och teologi, ekonomi, sociologi, antropologi, politik, historia, konst, teknologi, vetenskap och metod. Det tror jag är vad jag har gemensamt med min promotor till hedersdoktoratet i Uppsala, Donald Broady.

På mitt arbetsrum på Viborg Sygeplejeskole hänger en reproduktion av Picassos ”Flickorna från Avignon” och i min korridor på pedagogiska institutionen i Uppsala hänger en reproduktion av Cézannes stilleben med äpplen. Den konstnärliga revolutionen som har stulit mitt hjärta kom ändå med, fastän dold bakom officiella byggnaders litet dammiga administrativa utsmyckning. De påminner mig ständigt om att det finns en annan värld också. Men jag ger mig inte, inte i denna värld heller.

Motion som social markör

Lars-Magnus Engström

Inledningsvis vill jag framhålla att det var Donald Broadys förtjänst att jag för ca 15 år sedan fick en påtaglig anledning att fördjupa mina insikter inom det kultursociologiska området. Jag utsågs till ledamot i betygsnämnden vid Donalds disputation 1990 och blev då ”tvungen” att läsa hans synnerligen intressanta avhandling *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Några år senare var jag sakkunnig vid bedömningen av hans docentur, vilket medförde ett koncentrerat läsande av ett antal spännande och för mig nya texter. Där ser man vad sakkunniguppdrag kan medföra. Jag är Donald mycket tacksam för detta. Läsandet gav mig inspiration att analysera mitt eget forskningsområde, kroppsövningskulturen, från nya infallsvinklar. Jag ska i det följande utveckla dessa tankegångar, men vill först ta utgångspunkt i något som kan tyckas ligga långt från kultursociologiska aspekter, nämligen fysisk aktivitet.

Minskad fysisk aktivitet

Det råder ingen tvekan om att vi i Sverige rör oss allt mindre i vårt dagliga liv. Den nya tekniken har gjort det möjligt att undvika fysisk ansträngning. Vi tar i allt högre grad hjälp av datorer, maskiner, robotar och diverse hushållsmaskiner. Att använda bilen eller något annat samfärdsmedel när man ska förflytta sig någon kilometer uppfattas av många som självklart. Centralt placerade hissar och rulltrappor framstår som det givna och bekväma alternativet för förflyttning. Till detta kommer att de dagliga arbetsuppgifterna numera inte alls ställer samma krav på muskelkraft och fysisk ansträngning som tidigare. Om en vuxen person idag skulle utföra samma kroppsarbete som en person i samma ålder normalt gjorde för 100 år sedan skulle detta utan tvivel uppfattas som en enorm fysisk bedrift. Trafikmiljön, och andra förmenta hot i miljön, gör också att barnen inte ges samma möjligheter till daglig utomhusaktivitet som i tidigare generationer. Många skjutsas i bil till skolan och uteleken har minskat till förmån för ”skärmbundna” aktiviteter inomhus.

En sådan stillasittande livsföring är dock inte utan problem. Människokroppen behöver rörelse för att fungera optimalt. Att under en längre tid undvika kroppsrörelse och fysisk ansträngning får till följd att den fysiska funktionsförmågan, kapaciteten i muskler, leder och skelett, försämras. Det råder också vetenskaplig konsensus om den fysiska aktivitetens betydelse för hälsotillståndet. Flera vanliga folksjukdomar, som hjärt-/kärlsjukdomar, åldersdiabetes, benskörhet, högt blodtryck m fl, är tydligt relaterade till fysisk inaktivitet.

Man kan därför påstå att den uppkomna situationen blivit paradoxal. Ju säkrare kunskaper vi får om att fysisk inaktivitet utgör en hälsorisk desto mindre rör vi oss i våra dagliga liv. Den fysiska aktiviteten har reducerats i arbetsliv och vardagssysslor och förflyttats till fritidens domän. Här bildas skilda kroppsövningskulturer, som människor förhåller sig till på olika sätt. Med andra ord måste motionsutövning därigenom förstås som en kulturyttring och inte som ett biologiskt svar på en utebliven fysisk aktivitet även om stillasittandet i högsta grad får biologiska, och i detta fall hälsomässiga, konsekvenser.

Vilka är det då som ägnar sig åt motionsutövning, och som därmed får ett hälsomässigt försteg, och vad uppfattas som det meningsbärande med verksamheten? Som teoretisk plattform för en analys av medelålders kvinnors och mäns livsstilar, som de kommer till uttryck i val av och smak för olika idrotter, motionsformer och friluftsaktiviteter, har jag tagit utgångspunkt i Pierre Bourdieus teoretiska referensram och begreppsapparat. Jag har särskilt inspirerats av hans analys av människors smak för olika fritidsaktiviteter i den numera välkända boken *Distinction* från 1984.

Kroppsövningskulturens praktiker

Varje idrottslig aktivitet går att beskriva utifrån dess inneboende principer för handling och meningsskapande. Detta återspeglas i deltagarnas kollektiva medvetenhet om vilka värderingar och beteenden som gäller och som uppfattas som självklara. Ett par exempel på detta ska ges. Den som deltar i ett gympapass måste finna det meningsfullt, eller åtminstone acceptabelt, att delta på givna premisser, bland annat att fysisk träning är det centrala innehållet och skall uppfattas som väsentligt. Är man mer inställd på att finna utmaningar eller att lära sig någon färdighet, så har man inte hamnat rätt. Det är uppenbart att det finns skilda praktiker inom idrottskulturen. I en stor skidanläggning för utförsåkning kan man på liknande sätt finna att skilda praktiker är i full gång samtidigt. Här kan pågå en arrangerad tävling där rangordningsprincipen dominerar, samtidigt som andra finner nöje i att bara glida utför och njuta av farten och den fina snön. Vissa söker utmaningar i djupsnön bland björkstammarna medan andra försöker lära sig utförsåkningens svåra konst genom att gå i skidskola. Trots att det är utförsåkning så är det olika aktiviteter och attraherar därmed

olika individer. För vissa är det möjligt att växla mellan några av dessa aktiviteter, medan det för andra är helt otänkbart. Om exempelvis alla i backen via högtalare skulle uppfordras till och endast tillåtas att åka under förutsättning att de ställde upp i en tävling så skulle antagligen en stor del försvinna därifrån.

Den praktik som är i fokus i denna artikel har jag givit beteckningen fysisk träning vilket ungefär är synonymt med begreppet motion. Denna form av kroppsövning domineras av ett innehåll vars syfte är att utveckla kroppens fysiska funktionsförmåga och/eller apparition, det vill säga man söker med hjälp av systematisk träning påverka sin prestationsförmåga, kondition, styrka, rörlighet och smidighet och/eller sitt utseende. Gemensamt för denna praktik är ett mycket påtagligt inslag av investeringstänkande. Aktivitetens mening ligger inte den aktuella upplevelsen utan i att aktiviteten ska ge någon form av effekt. Genom att utsätta kroppen för regelbunden ansträngning kommer man att få belöning senare, ibland långt senare. Aktiviteten karaktäriseras vidare av att kroppen betraktas som ett objekt, som skall tränas rationellt. Härigenom uppstår av nödvändighet att rika möjligheter måste finnas att individuellt anpassa svårighets- och ansträngningsgrad, även när den genomförs tillsammans med andra samt också hur lång tid, och när, träningen skall genomföras. I annat fall kan insatserna bli verkningslösa. Till bilden hör också att utvärderingen av träningseffekten är viktig. Det är resultatet av träningen som ger verksamheten dess verkliga mening. Utvärderingen kan ske med hjälp av tidtagning på given sträcka, i trötthetsupplevelse, i viktreduktion, i styrkeutveckling, i uppmätt syreupptagningsförmåga etcetera, men också i den förment kroppsliga förändring som går att iaktta i spegeln, i den prestationsutveckling som förhoppningsvis kan noteras eller i bättre rörlighet eller minskad stress.

Den som ägnar sig åt fysisk träning kan träna helt ensam, t ex att jogga, träna ensam bland andra, t ex på ett gym eller på en idrottsplats, eller tillsammans med andra, t ex aerobics. Det bör dock observeras att fysisk träning sällan bedrivs som en lagidrott i den meningen att den egna insatsen eller framgången påverkar andras och vice versa. Investeringen i tid kan vara betydande medan investeringen i färdighetsträning inte behöver vara särskilt omfattande. I tankefiguren inryms att kroppens utseende och funktion går att påverka och förändra. Verksamheten legitimeras av läkare, idrottslärare, forskare och andra experter och argumentationen hämtar sin näring i en medicinsk-naturvetenskaplig diskurs.

Vem motionerar?

Utgångspunkt för nedanstående resonemang tas i en uppföljningsstudie av ca 2000 personer, som var i 15-årsåldern när jag startade studien 1968. Vid den senaste datainsamlingen, då hela undersökningsgruppen kontaktades, var deltagarna 41 år gamla. En fjärdedel av denna grupp, boende i Skåne län, har dess-

utom undersökts sex år senare vid ca 47 års ålder. Vilka är det då som ägnar sig åt motion? Kriteriet för motion sattes i denna studie till minst en gång i veckan på en ansträngningsnivå som minst motsvarade snabb promenadtakt. Andelen aktiva med motion, definierat på detta sätt, sjönk mycket kraftigt under tonåren. Andelen motionsutövande kvinnor ökade mellan 25 och 30 års ålder för att sedan vara lika stor t o m 47 års ålder. I denna ålder var det ungefär lika hög andel kvinnor som män som var aktiva, det vill säga cirka 40 procent.

Ett för de flesta något överraskande resultat var att idrottslig aktivitet i 15-årsåldern hade lågt samband med motionsutövning i medelåldern. De som ägnade sig åt idrott under ungdomsåren var knappast mer aktiva med motion senare i livet än de som inte ägnade sig åt idrott som unga. Att ha varit aktiv i ungdomsåren utgör således långt ifrån någon garanti för att tillhöra motionskulturen som vuxen. Det var snarare så att de faktorer, som i 15-årsåldern kunde förutsäga levnadsvillkoren i medelåldern, hade ett mycket högre prognosvärde för motionsutövning. Betyget i gymnastik, som var dåtidens benämning på ämnet, det genomsnittliga betyget i teoretiska ämnen och faderns socialgrupp hade t ex mycket högre samband med motionsvanor i vuxen ålder än idrottsvanor och medlemskap i idrottsförening. 70 procent av dem som kom från hög socialgrupp och därtill hade höga betyg i idrott och teoretiska ämnen i grundskolan ägnade sig åt motion i medelåldern, jämfört med bara en fjärdedel av dem som kom från låg socialgrupp och hade låga betyg i idrott och teoretiska ämnen.

Valet att motionera eller ej visade sig i medelåldern också vara mycket tydligt relaterat till social position och då särskilt om den uttrycks i utbildningsnivå, vilket indikerar att motionsutövning är knutet till individernas kulturella kapital. Motionsvanorna är mest utbredda bland högskoleutbildade i stadsmiljö, där flera i vänskapskretsen har samma intresse och minst utbredda bland lågutbildade som bor i glesbygd med få vänner som motionerar. Skillnaderna är iögonfallande. Detta gällde i allra högsta grad också valet av aktivitet, där dessutom differenserna mellan kvinnor och män blev tydliga.

Mer än var tredje kvinna som hade högskoleutbildning ägnade sig åt någon form av motionsgymnastik, friskis och svettis-gympa etcetera, men endast några få procent av de lågutbildade kvinnorna. Bland männen visade sig joggning vara den motionsform som tydligast kunde avläsas socialt. Nästan varannan man med högskoleutbildning, men endast var sjätte man med grundskola som högsta utbildning ägnade sig åt denna aktivitet. Vid en jämförelse mellan endast dem som var motionsaktiva, men som hade olika utbildningsbakgrund, framkommer andra tydliga skillnader. De med högre utbildning prioriterade i mycket högre utsträckning motions- och friluftsbetonade aktiviteter där rekreativa värden och färdighetsträning var centrala inslag som t ex skid- och skridskoåkning, långpromenader och golf. De med lägre utbildning ägnade sig också åt dessa aktiviteter men här fanns klara skillnader jämfört med de högutbildade i angivna motiv för verksamheten. De med lägre utbildning framhöll oftare

motiv som förbättrad självdisciplin och psykisk uthållighet, medan de med högre utbildning oftare angav motiv som förbättrad hälsa och fysisk kapacitet samt förbättrat utseende.

Habitus och smak för motion

Skillnader i smak för olika idrotter, sporter och friluftsaktiviteter mellan olika sociala grupper blir än mer uttalade när jämförelsen görs med avseende på vad man skulle vilja ägna sig åt och vad man gärna tittar på i TV. Alla vinteridrotter jämte golf och segling väckte större intresse bland högutbildade än bland lågutbildade, vars intressen riktades mot ishockey och för männen motorsport samt trav och galopp. När det gällde vissa sporter var könsskillnaderna betydligt större än skillnaderna mellan sociala grupper. När det gällde frågan om vilka aktiviteter man tyckte om att ägna sig åt rapporterade en femtedel av kvinnorna att de ville ägna sig år aerobics och liknande aktiviteter men bara några få procent av männen. Betydligt fler kvinnor än män önskade också ägna sig åt cykelturer och långpromenader medan det omvända gällde för innebandy och fiske.

De olika klassernas och könens habitus harmonierar olika väl med det rådande utbudet på idrottens område. Den som är uppvuxen i arbetarklass, och också som vuxen kommit att tillhöra denna klass, tilltalas uppenbarligen inte av det aktuella utbudet och har därför svårt att vid dryga 40 års ålder (dock inte som ung, vilket bör observeras) finna någon form av idrott/motion som känns rätt. I kontrast till detta tilltalas medelklassens kvinnor och män lättare av det utbud av aktiviteter som erbjuds. Dessa aktiviteter präglas också av att åldersförändringar inte blir särskilt märkbara för utövandet. För denna medelklass har ”pensionsåldern” inom idrottsområdet förskjutits betydligt. Golf kan tas som exempel. Denna sport förlänar utövaren nästan större prestige ju äldre han eller hon är. Golf är också ett utmärkt exempel på att aktiviteter har skilda distinktionsvärden i den meningen att verksamheten tilltalar, och blir utmärkande för, en viss social kategori och därmed ointressant eller motbjudande för en annan. Det särskiljande är här bland annat att det finns ett kontrollerat socialt utbyte, ingen kroppskontakt tillåts, skrik och bråk är bannlysta, mycket strikta formella och informella regler gäller bland annat beträffande klädseln. Att tillhöra golfkulturen kräver stora investeringar (inlärningsmässigt och ekonomiskt). En aktivitet som golf är definitivt inte heller lika känslig för åldersförändringar som mer fysiskt krävande idrotter, som t ex fotboll.

Ur detta perspektiv kan det tyckas svårare att förklara varför joggning bland män har ett tydligt distinktionsvärde med betydligt fler högutbildade utövare än lågutbildade. Det utmärkande för joggning, och som ger verksamheten en särskild innebörd, är att det är en individuell fysisk träning, med ett hälso- och

utseendemässigt syfte. Detta appellerar inte till de lägre sociala skikten i samma utsträckning som till den växande medelklassen.

Jag menar att min empiri tydligt stöder Bourdieus tes att smaken för idrott och sport går att avläsa socialt. Valet mellan att idrotta/motionera eller ej liksom valet av idrottsgren/motionsform är, enligt de ovan redovisade utgångspunkterna, inte i första hand en fråga om fysisk kapacitet eller lämplighet. Det är heller inte en fråga om ett fritt val bland ett stort antal aktiviteter. Valmöjligheterna begränsas och styrs av den kulturella och sociala miljö man vuxit upp i och som man för närvarande tillhör. Preferenserna, smaken, för olika praktiker inom kroppsövningsområdet kan tydligt ses som kulturella uttryck.

Man skulle kanske kunna invända att valet att ägna sig åt motion har med insikten om dess nyttobringande effekter att göra och att de med högre utbildning är mer insiktsfulla än de med lägre utbildning. Detta resonemang håller inte. Det visade sig nämligen att bland dem som genomfört en så kallad klassresa, det vill säga vuxit upp i den lägsta av tre socialgrupper och i vuxen ålder nått den högsta, återfanns inte lika många motionsutövare som bland dem som vuxit upp i och sedan behållit sin höga klasstillhörighet, men fler än bland dem som hela tiden befunnit sig i den lägsta klassen. Det blir svårt att hävda att de som, trots en lägre klassbakgrund, genom höga betyg tagit sig in på och klarat av en högskoleutbildning inte skulle vara lika insiktsfulla som övriga högskoleutbildade. Till yttermera visso uppvisade de olika sociala kategorierna stora skillnader i smak för olika idrotter och motionsaktiviteter. Även här återfanns klassresenärerna i en mellangrupp och låg i dessa avseenden närmare sin ursprungsklass än den de genom sin utbildningskarriär nått, vilket indikerar att både uppväxtmiljön, som präglat individens habitus, och den aktuella sociala kontexten är av betydelse.

Smaken för idrott, motion och friluftsliv kan i den generation som jag studerat (födda 1953) definitivt avläsas socialt och ses som en markör för social position. Det mönster av smaker som tar sig uttryck i valet att motionera eller ej, i val av praktik och i intresse för olika idrotter, sporter, motionsformer och friluftsaktiviteter, kan läggas som en grovt skisserad karta över den sociala strukturen. I mötet mellan praktikernas logik och tidigare förkroppsligade idrottsliga erfarenheter avgörs om man tilltalas av praktiken eller inte. Den som ägnar sig åt motion har med andra ord en habitus som korresponderar med det som uppfattas som meningsbärande i denna livsstil. Motionsutövning tjänstgör på detta vis som en social markör.

Med KRUT i bagaget

Carina Fast, Görel Hedtjärn & Jan Swaling

Det var många som samlades runt redaktionsbordet, synliga såväl som osynliga debattörer. Det fanns t o m en och annan som redan lämnat detta jordeliv. Där var: Susanne Törneman, Mikael Sundén, Peter Brukner, Lisa Månsson, Oskar Negt, Thomas Ziehe, Lena Hellblom, Karl Marx, Göran Folin, Mikael Palme, Ester Hermansson, Alva Myrdal och många andra. Så småningom dök även Gerhard A upp. Staffan Selander syntes ibland skymta i kulisserna. Diskussionerna gick höga. Det hände att någon slog näven i bordet och lämnade rummet med hot om att inte komma tillbaka. Kanske bör det nämnas att bordet hade sin egen historia. Det var skänkt av Donald Broady, senior. Det hade stått i något styrelserum på Pripps, där den äldre Donald jobbade. Fyraåriga Erik trodde länge att det fanns ett speciellt KRUT-språk, ett hemligt språk med gester och konstiga ord som andra inte förstod.

Foto: Rut Hillarp

Don var den store inspiratören. Lik en senare upplaga av Nils Holgersson, var han i ständig färd med att göra nya nedslag, upptäcka sjunkna städer. Vem var hans Akka, månntro? Frankfurterskolan? Bagaget, en mängd böcker, förvarades alltid i en kundkorg, som han vid en av sina mer triviala mellanlandningar fått med sig från någon affär.

Det började i januari 1973 med RSMH:s seminarium i Grisslehamn. Gruvarbetarstrejken stod på agendan men också kampen om den nedläggningshotade Markittaskolan, där en av gruvarbetarna, Emil Sannelid, var förälder. Stafettpinnen för en diskussion om skolan i samhället togs över av Jordbroprojektet (startat av Barbro Viking med rötter i Barnbyn Skå). Vid en stor konferens i Jordbro bildades flera grupper, varav en ville fördjupa sig i en kritisk diskussion av skolan.

Vi fick låna ett par rum på Johannelunds terapiskola, tjugo minuters gångväg från Alviks tunnelbana. Där startades utgivningen av tidningen *Sagt och Gjort*, som trycktes på en inköpt, begagnad, stencilapparat. Entusiastiska lärare skickade in material, beskrev vad de gjort och så spreds goda idéer.

Don var ofta missnöjd. Exemplen föll ihop, var för ytliga. Var fanns det mångtydiga exemplet med flera bottnar och många ingångar? Det exemplariska exemplet skulle begripliggöra, förtydliga och skapa teorier. Så följde en tid av intensiva studier. Huvuden böjdes djupt över ”Introduktion til Kapitalens første Bind”, som vi hade danskarna att tacka för. Don förklarade och undervisade. Han tog fram böcker ur kundkorgen och visade. Han var tydlig och klar, lyfte fram exemplet om snickaren och stolarna, kunde få de flesta av oss att tro sig förstå ”Profitkvotens fallande tendens”. I alla fall för stunden. Så växte sakteliga tanken fram: En riktig tidskrift! En tidning som skulle starta diskussioner bland lärare och forskare. Att den skulle heta något med ”kritisk” var Dons bestämda uppfattning.

Resor gjordes för att snacka ihop gruppen och inhämta inspiration. Färden gick till Storsand i Dalarna. Där jobbades med grannsamverkan och lekplatsprojekt, kanske inte precis vår grej, men det låg i tiden. Vi lärde oss mötesdisciplin och att skriva minutiösa protokoll i tre spalter. Don höll på att krevera.

Unge Pædagoger i Köpenhamn föll mer in i ramen för vad vi tänkt. De hade lång erfarenhet, cirka 20 år, av att ge ut en pedagogisk tidskrift. Vi fick se mycket av de danska friskolorna, tog del av och inspirerades av Projekt Skolesprog. Vi knöt vänskapsband som sträckte sig över lång tid.

Vid flera tillfällen vändes våra näsor till Västjyllands kust, närmare bestämt till Ulfborg där vi besökte Tvind med ”Det Nødvendige Seminarium” och ”Den Rejsende Folkehøjskolen”. Där talades Socialism. Första gången var vi imponerade. Att se hur de byggde Danmarks första vindmølle på gårdsplanen var kraftfullt. Vi jobbade i tryckeriet, diskuterade ledarskap, centralstyre, demokrati etcetera. För varje besök tyckte vi att de ledande på Tvind blev mer och mer obegripliga. När man inte ens fick lyssna på radio för att inte påverkas av det kapitalistiska samhället kände många av oss andnöd.

Resorna präglades av gemenskap och många, ibland ändlösa, diskussioner. En vanlig minnesbild från en tågkupé eller väntsal någonstans: Don sitter lite för sig själv, iförd sina foträta Anders And skor, inköpta på Købmagergade. Han läser Walter Benjam. Vi andra snackar och skojar. Men visst, ibland blev även han personlig och anförtrodde oss övriga att han närde en dröm att likt Bertold Brecht ha ett arbetsrum där han kunde se äppelträd när han satt och skrev. Den som följt Don genom livet vet att han lyckats sätta denna önskan i verket. Och han hängde med på roligheter. Då vi lyssnade på Røde Mor i Pakhusområdet i Köpenhamn var Don lycklig. Visserligen var det inte långt ifrån att vi fick hörselskador. Men, so what. Som tur var hade vi lämnat in våra sovande barn, i sina vagnar, hos en vänlig Dame, som huserade i klädinlämningen.

I februari 1977 kom, efter lång möda, det första numret av:

KRITISK UTBILDNINGSTIDSKRIFT

KRUT

Vi gjorde det mesta själva, stod långt in på nätterna och monterade texter, lade raster över bilder etcetera innan det hela gick till tryckeriet. Och innehållet? Vid genomläsning av detta nästan trettio år gamla nummer slås man av att mycket skulle kunna skrivas idag. Man kan undra: Låg vi långt framme eller, hemska tanke, har inget hänt? Temat för numret var: ”Vad lär man sig egentligen i skolan?” Här presenterades *den dolda läroplanen.* Flera amerikanska undersökningar från 50-talet hade visat att elever vid sidan om att räkna, rita kartor, stava sig igenom texter lärde sig att kunna vänta, ignorera kamrater, trycka tillbaka sina egna behov och erfarenheter, behärska sig motoriskt och verbalt. De lärde sig inte bara vissa kunskaper och färdigheter, utan framförallt vissa bestämda förhållningssätt. ”Begreppet den dolda läroplanen lanserades, först av Philip Jackson, föregången av Jules Henrys liknande klassrumsforskningar. Men redan på 1920-talet skrev den tyska psykoanalytikern Sigrid Bernfelt om skolan som en total institution, som framför allt fostrade barnen till anpassning, konformitet, prestationstänkande och konkurrens” (s. 6). Numret redovisar de danska forskarna Mette Bauers och Karin Borgs studier i den danska folkskolan. Bauer och Borg beskriver i fall efter fall att det som händer i klassrummet verkligen styrker Jacksons teorier.

Till Bauers och Borgs text hade redaktionen ett efterord med rubriken ”Lärarens yrkessjukdomar” Budskapet var att den dolda läroplanen inte kunde skyllas på lärarna. Lärarna brottades ständigt med dåligt samvete. Då var det lätt att ta misslyckanden som ett personligt nederlag.

Illustratör:
Donald Broady

Numret innehöll mer än så. Där fanns en artikel om den ständigt aktuella frågan huruvida skolan kan kompensera så kallade torftiga hemmiljöer. Där fanns recensioner och intervjuer. Ulf Lundgren på pedagogiska institutionen vid Lärarhögskolan i Stockholm intervjuades om projekten Kompass och Map. Vissa namn dök upp i flera artiklar. Så var fallet med namnet Callewaert.

Tidningen togs emot mycket positivt, fick en snabb spridning. Det är dock fel att påstå att alla var glada. Det fanns många kaptener inom pedagogikens område i landet. Det ryktades att en och annan liknade Krut vid Lennart Hellsings sjörövare.

Kapten Mocka fick en smocka
Kapten Kock fick en chock!
Kapten Kula fick en bula
Kapten Daag han fick ett slag!
Brassa på! Över styr!
Ror i lä! Hämta hem!

Javisst fanns det ofta krut med i spelet. Då Don och Daniel Kallós möttes i en radiointervju om den rosa pedagogiken hettade det till så det slog gnistor ur radioapparaterna.

Nya nummer skrevs och spreds. Metoderna var ofta okonventionella, ibland till och med olagliga. Men detta torde vara preskriberat idag. Så här kunde det gå till: En hemlig agent körde in en barnvagn på Stockholms Central. Men det

var ingalunda något barn i vagnen utan en stor kartong, innehållande senaste numret av tidskriften Krut. Under iakttagande av alla tänkbara försiktighetsmått kånkades kartongen ombord på tåget till Uppsala, ställdes på en bagagehylla och den skyldige försvann ut i folkvimlet. Passagerarna på tåget läste, då som nu, sin tidning eller sov, utan att ha en aning om det brännbara innehållet i lådan som stod i ensamt majestät. På perrongen i Uppsala väntade en annan hemlig agent, likaså utrustad med en tom barnvagn. Lådan lyftes av. Saken var klar. Innehållet kunde nu spridas till bokcafé, privatpersoner, Pedagogiska institutionen och Institutionen för lärarutbildning.

Åren gick. Don och flera i den ursprungliga redaktionen lämnade tidningen för nya uppgifter. Andra kom till. Krut lever fortfarande som tidskrift men också som ett minne av fin gemenskap, ett kunskapssökande förhållningssätt och en stor portion fan anamma.

Detta är vår berättelse om ett kapitel i Donald Broadys liv.

Vetenskaplig skicklighet *och* pedagogiska meriter?

Akademiska tjänstetillsättningar och kampen inom det akademiska fältet

Ingegerd Gunvik-Grönbladh

I början av en forskarutbildning irrar man som doktorand gärna omkring lite i teorier, metoder och problemställningar. När jag gick min första forskarutbildningskurs undervisade Donald om fältbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg. I kurslitteraturen ingick *Homo Academicus*[1] som jag uppskattade oerhört mycket. Jag hade då genomfört en utredning om akademiska tjänstetillsättningar och författat rapporten ”Pedagogisk och vetenskaplig skicklighet i lika mån?”[2] Genom Donalds försorg kunde jag finna inspiration i empirin från Frankrike och i Bourdieus analyser ana förklaringar till och en avdramatisering av spelet om tjänster, positioner och erkännande inom det akademiska fältet även vid ett svenskt universitet.

Bedömningar av sökandes lämplighet för akademisk lärartjänst befinner sig, om man tar utgångspunkt i Pierre Bourdieus teori, i ett spänningsfält där vetenskaplig och pedagogisk skicklighet ska definieras i förhållande till varandra. På det akademiska fältet pågår kampen mellan olika grupper med olika slags symboliska kapital och materiella intressen. Vid en tjänstetillsättning råder olika symboliska styrkeförhållanden och den vetenskapliga auktoritetens dominans utmanas. I en text som Donald författat om sceptra academica speglas symboliken inom det akademiska fältet i rätten att tala, vem som inte har rätt att tala, vem som har rätten att tysta den som inte talar rätt och döma över det talade

[1] Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*. Brutus Östlings Bokförlag Symposium, Eslöv 1996.

[2] Ingegerd Gunvik Grönbladh och Birgitta Giertz, *Pedagogisk och vetenskaplig skicklighet i lika mån? En kartläggning av pedagogiska meriter vid tillsättning av lektorat.* Rapport nr 11, Uppsala universitet, Enheten för utveckling och utvärdering, Uppsala 1998.

Fältanteckningar, PDF-version Juni 2006

och skrivna.[3] Vad pågår i kampen om sceptra academica på det akademiska fältet, det vill säga vid tillsättning av universitetslärare?

Rent konkret är tillsättningsförfarandet vid anställning av akademiska lärare reglerat i svensk lag. Redan Snillekommitténs slutbetänkande från 1829 har betydelse för akademisk meritering som bakgrund till 1852 års statuter[4]. I betänkandet hävdas att universitetets idé ska vara uppbyggd på personlig bildning i nyhumanistisk anda och inte på praktisk tillämpad kunskap. Kommittén hävdar att universitetsutbildade ämbetsmän genom sin bildning kan undvika att fastna i ”hantverksmässiga rutiner”[5]. De blir däremot en del av ”ett levande organ i samhällets stora organism”. Ett universitet, menar man, bidrar till samhällsnyttan genom att medborgarna blir klokare och förståndigare, och kan förhindra att medborgare blir beroende av dagspolitiska konjunkturer. Vid denna tid inom universiteten pågår en kamp mellan idealism och materialism. Den kampen övergår mer och mer till en politisk kamp mellan konservatism och materialism. Bildning blir till en maktfråga. Under år 1852 kommer seklets stora universitetsreform och i 1852 års statuter för universiteten i Uppsala och Lund ställs krav på att fakulteten skulle göra *en skicklighetsbedömning av sökande till akademiska lärarämbeten*. Befordringsgrunden utgår då enbart från vetenskaplig skicklighet. I och med 1876[6] års statuter införs en sakkunnigfunktion. Först i 1908 års[7] statuter krävs att hänsyn ska tas till ”ådagalagd skicklighet att meddela vetenskaplig undervisning”. Den vetenskapliga skickligheten inbegriper vid denna tidsperiod den pedagogiska skickligheten. Vetenskaplig och pedagogisk skicklighet separeras inte från varandra utan betecknas som olika sidor av ett och samma mynt. En kommitté som tillsätts 1914 för att utreda det akademiska befordringsväsendet skriver i sitt betänkande[8]:

> Med avseende å befordringsgrunderna framhöll konsistoriet, att vetenskaplig förmåga och lärarduglighet icke få sättas såsom två skilda och i viss mån motsatta befordringsgrunder; skulle emellertid ett förtydligande av den gamla bestämmelsen ’vetenskaplig skicklighet’ behövas, så borde sådan ordalydelse väljas, som tydligen utmärkte, att vid bedömandet av en sökandes vetenskapliga skicklighet hänsyn jämväl skulle tagas till skicklighet att meddela vetenskaplig undervisning.

---

[3] Jmf Donald Broady, ”Rätten att tala. Inledande anteckningar om en mycket gammal stav”, i *Skeptron*, nr 1, 1984, pp. 8–26.

[4] Svensk Författningssamling, SFS 1852:20, *Kungl. Maj:ts nådiga statuter för universiteten i Upsala och Lund.*

[5] För en utförlig beskrivning av universitetens roll under perioden 1809–1866, se Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del II. 1809–2000*, Natur & Kultur, Stockholm 2000, p. 57.

[6] SFS 1876:05, *Kungl. Maj:ts förnyade och nådiga statuter för universiteten i Upsala och Lund.*

[7] SFS 1908:135, *Kungl. Maj:ts nådiga statuter för universiteten i Uppsala och Lund.*

[8] SOU 1922:17, *Betänkande och förslag rörande det akademiska befordringsväsendet*, p 129.

Det kommer att dröja ytterligare 40 år innan 1916[9] års statuter ändras till nya universitetsstatuter SFS 1956:117–119[10]. Då utökas antalet lärartjänster inför en väntad studenttillströmning. Fakulteterna får nu besluta om lärarprov för att bedöma undervisningsskicklighet men för bedömningen gäller fortfarande ”ådalagd skicklighet att meddela vetenskaplig undervisning”. I 1955[11] års universitetsutredning föreslås speciella tjänster med undervisning som huvudsaklig uppgift där disputationsprov och styrkt pedagogisk skicklighet är ett krav och 1958 beslutar riksdagen att inrätta lärarkategorin universitetslektor[12]. Begreppet pedagogisk skicklighet skrivs in för första gången i universitetsstadgan i Kungl. Maj:ts stadga 1964[13]. Detta är en brytpunkt. Pedagogisk skicklighet ingår inte längre i det som uppfattas som en rent vetenskaplig befordringsgrund. I universitetsförordningen 1975[14] förs ”vetenskaplig *och* pedagogisk skicklighet” in som behörighetsgrund för lärartjänst. För befordringsgrund som lärare ”gäller graden av sådan vetenskaplig och pedagogisk skicklighet som är av betydelse med hänsyn till tjänstens ämnesinnehåll och beskaffenhet i övrigt.”[15] Samma år, 1975, inrättas tjänsteförslagsnämnderna. Den akademiska meriteringen och dess spänning mellan vetenskaplig och pedagogisk skicklighet blir en alltmer komplex fråga. Högskolelagen 1977 och högskoleförordningen 1977[16]omfattar nya lärarkategorier och förordningstexten ”vetenskaplig och pedagogisk skicklighet” i 5 § innehåller nu behörighetskravet ” de kunskaper och erfarenheter och sådan förmåga som i övrigt behövs för att fullgöra tjänsten väl.” Högskoleförordningen revideras 1984[17] och kravet på pedagogisk skicklighet förs nu även in som befordringsgrund. I ändringen 1985[18] utvecklas skrivningen av pedagogisk skicklighet till *antingen eller* i 32 §:

> Särskild vikt fästas vid antingen vetenskaplig skicklighet eller pedagogisk skicklighet eller vetenskaplig skicklighet och pedagogisk skicklighet i lika mån eller sådan skicklighet av betydelse för tjänsten som erhållits genom verksamhet utanför högskolan.

---

[9] SFS 1916:66, *Kungl. Maj:ts nådiga statuter för universiteten i Uppsala och Lund*.

[10] SFS 1956:117–119, *Kungl. Maj:ts universitetsstatuter*.

[11] SOU 1957:24, *Den akademiska undervisningen. Forskarrekrytering. I. 1955 års universitetsutredning*.

[12] SOU 1957:24, *Tjänster avsedda för undervisning på ett- och tvåbetygsstadierna*, p. 99.

[13] 136 § I SFS 1964:461, *Kungl. Maj:ts stadga för universiteten och vissa högskolor*.

[14] SFS 1975:336.

[15] 112 §, punkt 2. I fråga om ordinarie tjänst som universitetslektor vid pedagogisk skicklighet som har visats genom undervisning, planering och ledning av undervisning samt genom utarbetande av läromedel.

[16] SFS 1977:218, *Högskolelag* och SFS 1977:263, *Högskoleförordning*.

[17] SFS 1984:100, *Förordning om ändring i högskoleförordningen*.

[18] SFS 1985:702, *Förordning om ändring i högskoleförordningen*.

I ändringen av högskoleförordningen 1990[19] får pedagogisk skicklighet inte längre användas som *enda* befordringsgrund vid tillsättning av lektorer utan särskild vikt ska fästas vid vetenskaplig skicklighet eller vetenskaplig och pedagogisk skicklighet *i lika mån*. År 1992 beslutas om ny Högskolelag och år 1993[20] om en ny högskoleförordning. Vid tillsättning av lektorat krävs behörighet i form av doktorsexamen och pedagogisk skicklighet och lydelsen i befordringsgrunden är "… särskild vikt fästas vid vetenskaplig eller konstnärlig skicklighet samt pedagogisk skicklighet". Under år 1998[21] ändras högskoleförordningen och bedömningsgrund ersätter begreppet befordringsgrund. Befordran av lärare öppnar för lektorat för särskilt förtjänstfulla pedagogiska eller andra insatser. För behörighet för att anställas som lektor krävs doktorsexamen eller motsvarande vetenskapliga *kompetens*, dels visad pedagogisk skicklighet. Under år 2002[22] "förstärks" behörighetskraven för lektorat med krav på "genomgången högskolepedagogisk utbildning eller på annat sätt förvärvat motsvarande kunskaper".

I min avhandling hoppas jag besvara frågan om vad som spelas ut mot vetenskaplig skicklighet i bedömningen av pedagogiska meriter genom att granska tillsättningen av universitetslektorer vid dels ett anrikt universitet under perioden 1958–2004, dels vid en ny högskola under perioden 1977–2004. En utgångspunkt vid sidan av Bourdieu är Emile Durkheims syn på kunskap och kunnande. Durkheim ser kunskap och kunnande som en och samma företeelse men på olika nivåer. Detta kan jämföras med synsättet i SOU 1922:17 (se ovan) där vetenskaplig förmåga och lärarduglighet betraktas som olika sidor av ett och samma mynt. Durkheim skiljde på pedagogik som undervisningskonst och pedagogik som vetenskap[23]. Den förra var för honom en på erfarenhet grundad praktisk skicklighet, den senare något helt annat, att med vetenskaplig systematik utifrån studera utbildningsfenomen. Denna tanke hos Durkheim blev det centrala temat i Donalds installlationsföreläsning i Uppsala, "Skolmästarkonst och vetenskap"[24], där han gör samma åtskillnad som Durkheim. I Kunskapens villkor[25] skriver Donald mer om Durkheims definition av kunskap och kunnande med mellannivån *praktisk teori*; en värderande reflektion utifrån erfarenheter från tidigare agerande som sedan leder vidare till förebilder för att utöva något. Den praktiska teorin besvarar frågor hur man ska göra och vad som

---

[19] SFS 1990:745, *Förordning om ändring i högskoleförordningen* (1977:263).

[20] SFS 1992:1434, *Högskolelag* och SFS 1993:100, *Högskoleförordning*.

[21] SFS 1998:1003, *Förordning om ändring i högskoleförordningen*.

[22] SFS 2002:761, *Förordning om ändring i högskoleförordningen*.

[23] Emile Durkheim: "The Nature and Method of Pedagogy" i Durkheim, *Education and sociology*, The Free Press, New York 1956, pp. 91–112.

[24] *Artes*, årg. XXV, nr 1 1999.

[25] Se Donald Broady, "Pedagogik som praktisk teori", i Staffan Selander (red.), *Kunskapens villkor. En antologi om vetenskapsteori och samhällsvetenskap*, Studentlitteratur, Lund 1986, pp. 105–115.

måste göras, till skillnad från vetenskapen som syftar till att beskriva, förklara och förstå tillvägagångssätt och förhållningssätt.

I mitt material finns personer som kan sägas efterlysa en praktisk teori, till exempel genom att i instruktioner begära att sökande i sina pedagogiska meriter ska bifoga en värderande reflektion utifrån egna erfarenheter. Min empiri från 2003/2004 visar att detta inslag också ofta finns med i sökandes handlingar. Men det behövs ytterligare redskap för att genomföra en analys av spänningen mellan vetenskaplig och pedagogisk skicklighet. Kungörelser, sökandes handlingar, sakkunnigutlåtanden och protokoll kommer att analyseras med stöd i Bourdieus fältteori och begrepp symboliskt kapital. Jag vill på så vis distansera mig från kampen om akademisk meritering för att klargöra var gränsdragningarna faktiskt görs mellan vetenskapliga och pedagogiska meriter. Det fortsatta analysarbetet ska syfta till att göra rättvisa åt polariseringen mellan fakulteter och discipliner. Rangordningar, formuleringar och värderingar av olika slags meriter vid tjänstetillsättningar ger med andra ord en möjlighet att analysera vilka former av symboliskt kapital som vid olika tidpunkter, inom och mellan ämnen och utbildningar med olika plats i universitetshierarkien, erkänns som giltiga i striden om positioner.

Om ordet värdegrund

Ulf P. Lundgren

Hur ord uppstår kan man inte så noga veta. Det är sällan man formar eller fångar ett ord som blir till allmän egendom. Ordet värdegrund har blivit det.

Ordet värdegrund ger 276 000 träffar på Google. Det finns värdegrundsprojekt och centra för värdegrundsfrågor. Och det har sagts mig att det finns en professur riktad mot studier av värdegrund. Förra året fick jag en liten skrift som redogjorde för försvarets värdegrund. Ordet kanske fanns före 1992 men var inget allmänt ord och mig veterligen använde jag ordet första gången en sen kväll i början av år 1992.

***

Den 14 februari 1991 bemyndigade regeringen dåvarande statsrådet Göran Persson att tillsätta en kommitté för att utarbeta förslag till mål och riktlinjer för barnomsorgen och det offentliga skolväsendet.[1] En kommitté tillsattes i februari 1991. Kommittén, för vilken jag blev ordförande, omfattade nio ledamöter. Den 19 december samma år fick kommittén nya direktiv av statsrådet Beatrice Ask.[2] Förändringar gjordes av uppdraget, bland annat omfattades inte längre barnomsorgen. Kommitténs sammansättning ändrades men ordföranden kvarstod. Kommittén bestod nu av fyra ledamöter.[3] I sekretariatet ingick fem personer.[4] Till kommittén knöts två referensgrupper. Det var dels den samtidigt pågående betygsberedningen och dels företrädare för centrala intresseorganisationer. Fem

[1] Dir. 1991:9.

[2] Dir. 1991:117.

[3] Departementsrådet Boo Sjögren, departementsrådet Kerstin Thorsie och professor Tor Ragnar Gerholm.

[4] Huvudsekreterare var dåvarande studierektorn Berit Hörnqvist. I kansliet ingick undervisningsrådet Mats Björnsson, departementssekreteraren Margot Blom, docenten Ingrid Carlgren samt som expert skolchefen Lars-Erik Larson.

experter gav också särskilda underlag,[5] vilka redovisades som bilagor i slutbetänkandet. Betänkandet överlämnades till regeringen i september 1992.[6]

***

På sjuttiotalet och än tydligare under åttiotalet kom den politiska styrningens dilemma att alltmer diskuteras.[7] Det fanns många skäl till detta. Grundfrågan handlade om hur välfärdssystemen skulle kunna utvecklas genom ökad produktivitet och effektivitet. Detta krävde en stark politisk styrning, som i stället försvagades. Det politiska landskapet hade förändrats. Majoritetsregeringar hade i flera länder, liksom i Sverige, ersatts av minoritetsregeringar eller koalitionsregeringar. Korporationernas inflytande hade ökat. Allt starkare samhällsinstitutioner befolkade av professionella och specialister var svåra att politiskt styra.

I denna diskussion om samhällsinstitutionernas effektivitet, produktivitet och styrning framträdde två lösningar. En var att privatisera offentliga institutioner och genom skapande av marknader och ökade valmöjligheter få en konkurrens mellan olika aktörer. Den andra innebar att decentralisera, att flytta besluten nära kärnverksamheten.

Den alltmer ökade globaliseringen tog sig uttryck inom utbildningspolitiken i en ökad tilltro till utbildning som konkurrensmedel. I England genomfördes under Margret Thatchers regeringsperiod på åttiotalet en rad reformer i syfte att tillskapa valmöjligheter och därmed en konkurrenssituation. I USA tillsattes en utredningsgrupp med dåvarande guvernören i Arkansas, Bill Clinton, som ordförande. Genom att bestämma ”standards”, det vill säga en form av målpreciseringar eller kravspecifikationer på vilka resultat skolan skulle uppnå kom en form av konkurrens att skapas. För att öka effektivitet och produktivitet blev det viktigt att skolors resultat kunde jämföras och därmed att den enskilda skolan konkurrensutsattes. Detta tänkande fick ett genomslag i Sverige framförallt under början av tjugohundratalet, men tog sig delvis andra uttrycksformer än i England och USA.

Under åttiotalet höjdes röster för införande av en ekonomisk styrning som skulle möjliggöra val av skola. Bland annat fördes tanken fram på ett voucher-system.

***

Decentralisering som ett medel för att vitalisera styrningen men också som ett mål i sig var centralt under sjuttiotalet. I den nya regeringsformen 1974 finns en tydlig markering av kommunalt självstyre. I första kapitlet första paragrafen sägs:

---

[5] *Bildningstraditioner och läroplaner* av Donald Broady; *Kommentarer till till kursplaneförslag i musik* av Stewe Gårdare och Ralf Sandberg; *Kristen etik och västerländsk humansim* av Anders Piltz; *Språkundervisningen i några europeiska länder* av Bror Andered.

[6] SOU 1992:94, *Skola för bildning.*

[7] Jämför Bo Lindensjö & Ulf P Lundgren, *Politisk styrning och utbildningsreformer*, Liber, Stockholm 1986.

> All offentlig makt i Sverige utgår från folket. Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och på allmän och lika rösträtt. Den förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statsskick och genom kommunal självstyrelse. Den offentliga makten utövas under lagarna.

Regeringsskiftet 1976, när socialdemokratin förlorade regeringsmakten och Torbjörn Fälldin tillträdde som statsminister för den borgerliga regeringen, innebar att en rad reformer riktade mot en decentralisering. På våren 1979 antog riksdagen riktlinjer för decentralisering av offentliga verksamheter.[8] Året efter beslutade riksdagen att en rad olika statsbidrag skulle avskaffas och inordnas i skatteutjämningssystemet. Bland annat fördes statsbidraget för byggnadsarbeten inom skolväsendet in i skatteutjämningssystemet.[9]

Hur skolan skulle decentraliseras och hur ansvaret mellan stat och kommun skulle fördelas var en av huvuduppgifterna för den så kallade SSK-utredningen (Skola, Stat, Kommun). Slutbetänkandet gavs namnet: ”*Skolan. En ändrad ansvarsfördelning*”.[10] Samma år tillsattes en utredning (Skoladministrativa kommittén) för att utreda den statliga skoladministrationen.[11] Decentraliseringen av skolväsendet hade alltså inletts. Frågan gällde om ytterligare ett steg skulle tas. Sett i ett internationellt perspektiv kom reformer under åttiotalet att i många länder riktas mot en decentralisering. Som Sharpe uttrycker det, ”*decentralisering är den stora resonansbotten för den nuvarande politiken*”.[12] Världsbanken kom under nittiotalet att driva decentraliseringsreformer som villkor för lån.[13]

I budgetpropositionen 1986 presenterades riktlinjer och principer för en fortsatt decentralisering av skolväsendet.[14] Ansvarsfördelningen skulle göras tydligare, liksom den politiska styrningen av skolan. Detta skulle ske genom att en beredning tillsattes – styrningsberedningen.[15] Beredningen tog i ett första steg fram ett underlag.[16] I detta underlag gavs definitioner av centrala begrepp, en beskrivning och analys av det rådande styrsystemets framväxt, en översikt av forskning samt en principanalys av den ekonomiska styrningen.

---

[8] Beslutet hade förgåtts av bl.a. Decentraliseringsutredningen och Kommunaldemokratiutredningen.

[9] Prop. 1979/80, *Kommunalekonomiska frågor*, Utbildningsdepartementet, Stockholm 1980.

[10] SOU 1978:65, *Skolan. En ändrad ansvarsfördelning*, Utbildningsdepartementet, Stockholm 1978.

[11] SOU 1980:5, *Förenklad skoladministration*, Utbildningsdepartementet, Stockholm 1980.

[12] L. J. Sharpe (ed), *Decentralist Trends in Western Democracies*, Sage, London 1979, p. 1. (vår översättning). Jämför Weiler, H. N. ”Decentralisation in educational governance. An exercise in contradiction? I Granheim, M, Kogan, K. & Lundgren, U. P. (eds.) *Evaluation as Policy Making*, Jessica Kingsley Publishers, London 1990.

[13] Se till exempel *Expanding opportunities and Building Competence for Young People. A New Agenda for Secondary Education*, The World Bank, Washington 2005.

[14] Prop. 1985/86: 100, Bilaga 10, pp. 47–49.

[15] Kommittédirektiv 1987:16, Utbildningsdepartementet, Stockholm 1987.

[16] L. Du Rietz, U. P. Lundgren, & O. Wennås, *Ansvarsfördelning och styrning på skolområdet,* Allmänna förlaget, Stockholm 1987. (DsU 1987:1).

I betänkandet[17] angavs riktlinjer och principer för hur en decentralisering av skolväsendet skall utformas. Sammanfattningsvis innebär den modell för styrningen av skolan som beredningen föreslår såväl ökade förutsättningar för att de nationella målen skall slå igenom som förenkling och decentralisering genom

- ett ökat lokalt ansvar för skolan,
- en utveckling från regelstyrning mot målstyrning med färre regler och tydligare mål,
- en mer medveten utvärdering,
- en stärkt lokal skolledning,
- en bättre information om skolans mål samt förstärkta fortbildningsinsatser,
- en effektivare tillsyn av skolans verksamhet.[18]

Statliga medel skulle ges till kommunerna efter vissa fördelningsprinciper, men utan specificerade regler för dess användande. Frågan om hur statsbidraget skulle utformas var den huvudfråga där ledamöterna hade olika uppfattningar. Två av ledamöterna reserverade sig mot statsbidragssystemets konstruktion. De menade att huvudförslaget inte var tillräckligt för att minska centralstyrningen av skolan. Statsbidraget skulle vara elevanknutet och följa eleven till den skola han eller hon valde. Vidare ville de att de grundläggande kunskaperna i grundskolan tydligt skulle framhållas och uttryckas och att en grundskoleexamen skulle införas.[20] I de särskilda yttrandena togs också frågan upp om fristående skolor. En särskild utredning krävdes. Det kan vara värt att notera, med tanke på den senare utvecklingen av styrningen, att Vänsterpartiets representant pekade på kontrollen och utvärderingen som grundläggande komponenter i ett målstyrt system.

Utifrån styrningsberedningens förslag lade regeringen fram en proposition.[21] I stora drag följde propositionen beredningens förslag. För att konkretisera hur statsbidragssystem och styrningen skulle utformas tillsattes inom utbildningsdepartementet av den nytillträdde skolministern Göran Persson en arbetsgrupp – skolprojektet – med uppdrag att utforma ett förslag till ett nytt finansieringssystem och reglering av nya ansvarsförhållanden. Ett första steg innebar att löne- och anställningsvillkor för lärare överfördes från staten till kommunerna.[22]

Ett andra steg var att utforma en modell för hur den politiska styrningen skulle utövas i ett decentraliserat system. Detta skedde i den så kallade ansvarsproposi-

---

[17] SOU 1988:20, *En förändrad ansvarsfördelning och styrning på skolområdet*, Utbildningsdepartementet, Stockholm 1988.

[18] Ibid., p. 16.

[20] Ibid., p. 119.

[21] Prop. 1988/89:4, *Skolans utveckling och styrning*, Utbildningsdepartementet, Stockholm.

[22] Prop. 1989/90:41, *Kommunalt huvudmannaskap för lärare, skolledare, biträdande skolledare och syofunktionärer*, Utbildningsdepartementet, Stockholm.

tionen,[23] i vilken ansvarsfördelningen mellan stat och kommun preciserades för grundskolan, gymnasieskolan och Komvux. I propositionen föreslogs:

- Att staten skall ange mål och riktlinjer.
- I skollagen skall anges de grundläggande målen för utbildningen; grundläggande demokratiska värderingar, aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö.
- Mål och riktlinjer skall anges i läroplaner för de olika skolformerna.
- Läroplanerna skall primärt riktas till lärare och skolledare.
- Kommunerna skall ansvara för att verksamheten genomförs enligt de beslut riksdag och regering fattar.
- Kommunerna skall ha stor frihet att organisera verksamheten och vara skyldiga att använda lärare utbildade för den undervisning som skall bedrivas.
- Kommunerna är skyldiga att ge lärare fortbildning.
- Ett nytt statsbidragssystem införs enligt vilket kommunerna får ett generellt finansiellt stöd. Detta bidrag skall beräknas schablonmässigt enligt olika beräkningsmodeller för de olika skolformerna byggt på kommunernas skiftande strukturella och demografiska villkor och behov.
- Kommunerna skall erbjuda alla barn, ungdomar och vuxna en utbildning inom kommunen och det inte är möjligt i hemkommun skall erbjudan göars efter överenskommelse med annan kommun.
- Ett system för uppföljning och utvärdering skall tillskapas, som skall ge riksdag och regering en samlad bild av skolverksamheten.
- Förändring av den statliga skoladministrationen.

Det var en omfattande och i stora stycken radikal förändring som föreslogs och som senare riksdagen beslöt om.[24] Jag skall inte här redogöra för den modellen, bara visa på några punkter som är av betydelse för den fortsatta framställningen.[25]

I grova drag kan styrmodellen beskrivas som byggd på två pelare. Den ena handlar om styrning med mål. Den andra handlar om styrning genom resultatvärderingen. På nationell nivå skall riksdag och regering styra genom skollag och förordningar utifrån nationell uppföljning, utvärdering och tillsyn. Skolverket skall ansvara för den nationella uppföljningen och utvärderingen. Inom statsförvaltningen arbetades med en treårig cykel i budgetarbetet, vilket innebar att myndigheterna vart tredje år i en fördjupad anslagsframställan skulle ge en bild av verksamheten.

---

[23] Prop. 1990/91:18, *Ansvaret för skolan*, Utbildningsdepartementet, Stockholm.

[24] Bet. 1990/91 UbU4, rskr. 1990/91:76.

[25] Se vidare Bo Lindensjö & Ulf P. Lundgren, *Utbildningsreformer och politisk styrning*, HLS förlag, Stockholm 2000.

> I anslutning till den nya statliga budgetprocessen, som utgår ifrån att en fördjupad prövning av verksamheterna skall göras i treårsperioder, skall också underlag och riktlinjer för utvecklingen på skolområdet tas fram. Sådana riktlinjer anser jag bör presenteras i en utvecklingsplan för skolområdet, som i viktiga delar underställs riksdagen.[26]

Vart tredje år skulle således en nationell utvecklingsplan presenteras, utifrån den centrala skolmyndighetens bild av skolan, med riktlinjer för den nationella skolutvecklingen. Kommunen skall upprätta en skolplan. Verksamheten skall ges tillräckliga resurser för att utbildningen skall kunna bedrivas i den omfattning som föreskrivs. Huvudmannen skall också ansvara för att verksamheten bedrivs i enlighet med gällande författningsföreskrifter, vad avser innehåll i och riktlinjer för utbildningen. Med andra ord det måste finnas en lokal tillsyn, uppföljning, och utvärdering.

> Styrning som en process förutsätter nämligen att resultat hela tiden bedöms och påverkar den fortsatta styrningen. Uppföljning och utvärdering har i detta perspektiv syftet att synliggöra resultat och ge underlag för förändringar. Att synliggöra resultat är inte bara en fråga om att kontrollera hur ansvaret fullföljs, det är också en fråga om hur arbetet skall drivas vidare.[27]

Den mål- och resultatstyrning som föreslogs och senare godtogs av riksdagen ställde nya och andra krav på hur läroplanerna skulle utformas. Målen kan inte, menar föredragande statsrådet, utformas så att de blir direkt styrande för undervisningen. Det skulle innebära en alltför långt driven detaljstyrning.

> Målen skall istället utformas så att de kan konkretiseras och preciseras på lokal nivå. Detta skall ske genom att lärarna tillsammans, t.ex. inom en arbetsenhet, med utgångspunkt i de centrala målen och i kommunens skolplan ställer upp preciserade mål för sin undervisning.[28]

***

På den socialdemokratiska partikongressen 1990 annonserade skolminister Göran Persson att Skolöverstyrelsen skulle läggas ned och två nya myndigheter, Statens skolverk och Statens institut för handikappfrågor i skolan, etableras. Beslutet kom överraskande och markerade en radikal förändring av statens roll. Skolöverstyrelsen, tidigare Kungliga Skolöverstyrelsen, var en tung myndighet med 72 år på nacken. I propositionen ”Om ansvaret för skolan”[29] sägs:

---

[26] Prop. 1990/91: 18, *Ansvaret för skolan*, p. 23.
[27] Ibid., p. 102.
[28] Ibid., p. 100.
[29] Prop. 1990/91: 18, *Ansvaret för skolan*.

> En mål- och resultatorienterad styrning av skolan enligt det förslag som jag tidigare har presenterat kräver en annan statlig skoladministration än dagens. Organisationen är uppbyggd för och anpassad till en detaljstyrd och hårt reglerad skolverksamhet. En stor del av de uppgifter som nu åvilar skolöverstyrelsen försvinner om mina förslag antas.
>
> Statens uppgifter när det gäller skolväsendet rör i huvudsak två områden, utveckling av skolan samt uppföljning, utvärdering och tillsyn av skolans verksamhet. För dessa uppgifter inrättas ett nytt ämbetsverk, skolverket, samtidigt som den regionala organisationen förändras och anpassas till de nya förutsättningarna för skolans styrning"[30]

***

Tillbaka till början av 1992. Det nya styrsystemet krävde andra styrdokument än tidigare. Dessa nya styrdokument skulle möjliggöra ett ökat lokalt ansvar för skolan men samtidigt vara nationellt styrande för att garantera en nationellt likvärdig skola. Det var också uppenbart att den professionella friheten var en nödvändighet inte bara för ökad effektivitet utan också för att möta kunskapstillväxt och nya strukturer för kunskapens ordnande och inte minst nya tekniker för spridande av information och kunskap. Det var också omfattande direktiv som den i februari 1991 tillsatta Läroplanskommittén fick. Och kommittén skulle dessutom se över styrdokumenten för hela skolväsendet. "*Det är för första gången i svensk skolhistoria möjligt att samordna arbetet med måldokument över alla nivåer.*"[31]

Den andra läroplanskommittén, som tillsattes efter regeringsskiftet 1991, fick nya direktiv.[32] Dessa följde till stora delar de tidigare men förändringar i uppdraget gjordes. Den övergripande målsättningen var nu att utveckla Europas bästa skola. Och de etiska frågorna markerades.

> Skolans verksamhet är inte och skall inte vara värderingsmässigt neutral. Den bör liksom tidigare bygga på etiska normer, såsom människolivets okränkbarhet, individens frihet, solidaritet med svaga och utsatta, respekt för den enskilda människans särart och integritet och allas lika värde, vilka genom kristen etik och västerländsk humanism har en djup förankring i vårt land.[33]

Hur styrdokumenten skulle definieras och förhålla sig till varandra angavs.

***

Den frågeställning som kommittén stod inför var: Hur konstruera en ny läroplan och en modell för kursplaner som ger ett utrymme för en "lokal läro-

---

[30] Ibid., p. 108.
[31] Dir. 1991:9., p. 5.
[32] Dir. 1991:117.
[33] Ibid., p. 2.

plan"[34] och lokala kursplaner men samtidigt behålla en nationell, likvärd skola? I den proposition[35] som las inför en ny läroplan för grundskolan i slutet av sjuttiotalet, det förslag som senare blev Lgr80, sägs:

> Det bör vara möjligt att i målen för olika ämnen eller ämnesgrupper ange de väsentliga begrepp som varje elev bör få insikt i liksom de färdigheter han bör tillämpa. Sådana centrala begrepp kan t.ex. inom den samhällsorienterande sektorn vara rättigheter, skyldigheter, makt, tolerans, representativitet. Om målen anger några sådana begrepp blir det betydligt lättare att vid arbetet i enskilda klasser välja stoff av olika slag för att ge eleverna insikt i viktiga sammanhang. Studierna skall således ge insikt i centrala begrepp och sammanhang och därmed bilda grunden för elevens kunskapsutveckling.[36]

Denna tanke förde kommittén vidare. I motiv och bakgrund till kursplaneförslagen skriver kommittén:

> I ett målstyrt system där val av undervisningsinnehåll och metod skall överlämnas till lärare och elever kan inte ämnet definieras genom sitt innehåll i meningen av det stoff eller de moment som skall behandlas. I kursplanerna anges alltså inga huvudmoment. I stället beskrivs ämnets kärna eller karaktär genom exempelvis ämnets centrala begrepp, teorier, frågeställningar. perspektiv, aspekter, kunskapsområden etc. Denna ämnets struktur ser olika ut i olika ämnen och kommer också att beskrivas på skilda sätt. Mål och struktur kan sägas tillsammans definiera ämnet som skolämne"[37]

Den läroplan som läggs fram fyller de krav kommittén anger för en läroplan.

> Sammanfattningsvis kan man säga att kraven på en läroplan är att den skall svara på frågor om vilka värden utbildningen skall vila på och vilken slags kunskap som skall väljas ut för lärande. Den skall ange vilket kulturarv i vid mening som skall överföras från en generation till nästa och hur skolan skall förbereda för en omvärld i förändring. Den skall också klargöra ansvarsfördelningen mellan olika inblandade aktörer och hur ansvaret skall utövas.[38]

Målen kom att formas som två typer av mål eller grupper av mål. Den första typen var att mål att uppnå. *"Dessa mål uttrycker det som alla elever minst skall ha med sig när de lämnar grundskolan och som det är skolhuvudmannens och skolans ansvar att alla elever får. I målen i kursplanerna utvecklas detta vidare."*[39] Den andra typen av mål var mål att sträva mot *"sådana som skolan skall arbeta mot och sträva efter. De anger inriktningen på skolans arbete. De skall inte sätta tak – inte ange någon högsta nivå – utan ange riktningen för kvalitetsutveckling i sko-*

---

[34] Vid den tidpunkten diskuterades internationellt formadet av "school-based curricula".

[35] Prop. 1978/79:180, *Läroplan för grundskolan*, Utbildningsdepartementet, Stockholm.

[36] Prop. 1978/79:180, p. 68.

[37] SOU 1992:94, *Skola för bildning,* p. 175.

[38] Ibid., p. 141.

[39] Ibid., p. 142.

lan."[40] Tyvärr kom kommittén att använda beteckningen uppnående- respektive strävansmål, vilket jag samman med Svenska akademin beklagar.

I de tidigare läroplanerna fanns övergripande mål, vilka angav de grundläggande värderingar som skolans arbete skulle vila på. I den nya strukturen för läroplanen var det olyckligt att kalla dessa oförytterliga värden för mål. Istället måste de ses som något ständigt närvarande som i allt skall genomsyra verksamheten. De var en fond eller en grund.

Det var så ordet värdegrund kom till sent en kväll i början av 1992.

> Nu gällande läroplaner skall enligt direktiven vara en utgångspunkt för vårt arbete. Dessa läroplaner uppvisar sinsemellan stora skillnader i innehåll och form. Det finns dock en djup samstämmighet i grundläggande värden, i det som svarar mot det vi kallar värdegrund, liksom i övergripande mål och riktlinjer. Det svenska skolväsendet vilar på grundläggande värden som historiskt vuxit fram och fått förankring i vårt land. Våra förslag bygger också på denna grund.[41]

Bildligt så vilar mål att sträva mot och mål att uppnå på denna grund. Det var den bilden som vi ritade upp. Och ordet strävan hämtade jag från Viktor Rydberg. Det var från Kantat[42] jag fick ordet sträva, trodde jag. Jag erinrade mig strofen "*O mänsklighet du strävar mot ett mål, fördolt för dig*". Det var en brist i mitt minne visade det sig senare. Strofen lyder istället:

> *Ur nattomhöljda tider*
> *emot ett mål, fördolt för dig,*
> *o mänsklighet, du skrider*
> *i sekler fram din ökenstig!*

Verbet sträva fanns inte med, bara i mitt minne. Sträva antyder arbete men också målmedvetenhet. Rydbergs verb skrider hade inte varit ett bra underlag för det begrepp vi ville täcka med orden mål att sträva mot.

Ordet värdegrund kom att alltmer användas, vilket vi inte kunde förutse när vi förde in det i läroplanen. Det som i värdegrunden till en början kom att väcka debatt var det stycke som tog upp kristen etik och västerländsk humanism. I Läroplanskommitténs förslag står:

> Människolivets okränkbarhet, individens frihet, solidaritet med svaga och utsatta samt alla människors lika värde utgör kärnan i de värden skolan skall gestalta och förmedla. Tillsammans med aktningen för varje människas egenvärde och respekten för det levande, utgör de den etiska grunden för skolans arbete. Det är värden som bland annat genom kristen etik och västerländsk humanism har en djup förankring i vårt land.[43]

Stycket fick i den fastställda läroplanen följande lydelse:

---

[40] Ibid.

[41] Ibid.

[42] Kantat vid jubelfest-promotionen i Uppsala den 6 september 1877.

[43] SOU 1992:94, *Skola för bildning,* p. 147.

> Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande.[44]

Denna formulering kom att diskuteras då det i första beslutet uttrycket "förvaltas" hade använts, alltså i presens, vilket naturligtvis var betydligt starkare. Huruvida det hade blivit ett tryckfel lämnar jag öppet.

***

Varför får ett ord som värdegrund ett sådant genomslag? Det är en lång historia jag berättat som en bakgrund till ett svar på varför ordet kom till. Det begrepp vi ville sätta ord på handlade om grunderna för skolans värderingar på vilka målen skulle vila. Med tiden kom vissa betydelseglidningar till. I stort förefaller dock själva denotationen vara kvar.

Svaret på frågan är att ordet kom till under en tid då etiska frågor och värden var i fokus i det offentliga samtalet. Illustrationen av hur kristen etik och västerländsk humansim till en början blev det som fokuserades i värdegrunden är ett exempel på en begynnande etisk diskussion där olika grupper ville bestämma vilken etik som skulle gälla.

Den utbildningspolitik som kom att utvecklas från nittiotalet och framåt kom också att alltmer fokusera kontroll och ordning och moral. Mål- och resultatstyrningen blev alltmer en resultatstyrning riktad mot kontroll. Den aktiva skolpolitik som varit kännetecknande för svensk och nordisk utbildningspolitik har allt mer omformats mot en reaktiv politik, vilken naturligtvis speglar ett ändrat samhällsklimat. Skolan är på gott och ont som ett lackmuspapper.

När folkskolan blev obligatorisk i kommunerna 1842 kom den till för att stärka moralen. Gud och Fosterlandet var det som skulle fruktas och hedras. Det går inte att jämföra dagens skolförändringar med tidigare reformer. Ändå, det finns ett drag som känns igen.

Det verkar som om antalet idéer är begränsade. En del somnar in och tystnar. Så ändras förutsättningarna och så vaknar de till liv får nya namn och företrädare. Med tiden somnar de in igen. Vad kommer att ersätta dagens uppfattning om att bildning erhålls genom kontroll?

---

[44] SKOLFS 1994:1.

Matematikens betydelse

Sverker Lundin

Röster höjs till matematikens försvar. Har man inget särskilt intresse för matematikutbildning stöter man kanske på dessa röster i debattartiklar och nyhetsinslag på TV. Det rapporteras från internationella jämförelser, lärare på tekniska högskolor beklagar sig över studenternas bristande förmåga, politiker lovar att de skall satsa på *baskunskaper*, i svenska, engelska och matematik och så vidare.[1]

Slutsatsen i de allra flesta av de rapporter och utredningar som dessa inslag i massmedia baseras på är att det är illa ställt med matematikens ställning i Sverige. Eleverna lär sig för lite, samtidigt som behovet av matematik ökar.[2] Matematiken framställs till och med som en förutsättning för så vitt skilda saker som demokrati[3], självförtroende[4] och ekonomisk tillväxt[5]. Mot en sådan bakgrund finns det såklart anledning att vara bekymrad.

Flera tecken pekar dock mot att rapporteringen i massmedia inte speglar hela sanningen om matematiken. Ett av dem är att en rad personer som torde vara synnerligen väl insatta i ämnet ger en annan bild av sakernas tillstånd:

- Paul Ernest, en framstående engelsk forskare inom ”matematikutbildningens filosofi”, skriver i en text med titeln *Why teach mathematics?* att “användbarheten av akademisk matematik och skolmatematik är kraftigt överskattad” och att ”det är inte nödvändigt att majoriteten

---

[1] Man kan få en översiktlig bild genom att söka på matematik i fulltextdatabaserna Mediearkivet och Presstext.

[2] För temat att behovet av matematik ökar, se till exempel *Hög tid för matematik.* NCM-rapport 2001:1, Nationellt centrum för matematikutbildning, Göteborgs univ., Göteborg 2001, p. 25; *Räcker kunskaperna i matematik?* Högskoleverket, Stockholm 1999, p. 12; *Svårt att lära – lätt att undervisa? Om kompetensutvecklingsinsatser för lärare i matematik 1965–2000*. NCM-rapport 2001:3. Nationellt centrum för matematikutbildning, Göteborgs univ., Göteborg 2001, p. 118.

[3] *Läs- och skrivsvårigheter och lärande i matematik*, NCM-rapport 2002:2, Nationellt centrum för matematikutbildning, Göteborgs univ., Göteborg 2002, p. 165 och *Att lyfta matematiken – intresse, lärande, kompetens,* SOU 2005:97), p. 165.

[4] *Hög tid för matematik,* p. 5.

[5] Ibid., p. 5.

av befolkningen i ett land har matematikkunskap och kompetens utöver de grundläggande räknefärdigheter man tillgodogör sig i grundskolans första stadier, för att detta land skall kunna vara ekonomiskt framgångsrikt".[6]

- Sociologen och före detta matematikläraren Paul Dowling, också han från England, visar i sin bok *The Sociology of Mathematics Education* att många av uppgifterna i ett av de mest använda engelskt läromedlen snarast är att betrakta som ett spel, med liten koppling till världen utanför skolan.[7] I ett annat sammanhang har han till och med sagt att man inte har någon användning av skolmatematik *över huvud taget*, inte ens för vidare studier på universitetet.
- Jean Lave visar i sin bok *Cognition in Practice* att många av de antaganden om "transfer" som ligger till grund för föreställningarna om betydelsen av matematikundervisning inte håller för närmare granskning.[8]
- I Sverige skrev Sven Hilding i en metodhandbok för matematikundervisning publicerad 1963 att "Vittnesmål från chefredaktörer och professorer i statskunskap jämte vars och ens dagliga erfarenhet tyder på att den s. k. vanliga människan behöver matematikkunskaper till ett omfång, som inte nämnvärt överstiger behärskandet av de fyra räknesätten med hela tal och decimaltal, samt litet procenträkning."[9]
- I dagens offentliga debatt ger Claes Jonsson, professor i tillämpad matematik, uttryck för liknande tankegångar, då han tillsammans med några kollegor på debattsidan i *Dagens Nyheter* skriver att "man inte behöver stressa vare sig teknologer eller skolelever med att matematik är så himla viktigt för alla."[10]
- Ulf Persson, professor i matematik, är också han kritisk till hur matematiken hanteras i skolan, och menar bland annat att det inte finns några belägg för att forskning i matematikdidaktik skulle leda till bättre matematikundervisning.[11]

---

[6] Paul Ernest, *Why learn maths?*, kapitlet "Why teach mathematics?", London Institute of Education, London 2000.

[7] Paul Dowling, *The Sociology of mathematics education – pedagogical texts, mathematical myths*, Falmer, London 1998.

[8] Jean Lave, *Cognition in Practice*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.

[9] Sven Hilding, *Matematik, mål och grundlinjer*, P. A. Nordstedt & Söner, Stockholm 1963.

[10] K. Eriksson, m. fl., "Inte så himla viktigt kunna matematik", *Dagens Nyheter* 2004–10–31.

[11] Ulf Persson, *Matematisk didaktik – begreppet vetenskap*, opublicerat, 2000, återfinns på författarens hemsida http://www.math.chalmers.se/~ulfp

Dessa kritiska röster är inte negativa till matematik och matematikundervisning i en generell mening. Snarare kan man säg att de anser matematik vara något väsentligen *annat* än en förutsättning för demokrati, självförtroende och så vidare. Den bild av matematiken som framträder är därför motsägelsefull. Hur kommer det sig att matematiken är föremål för så animerad diskussion och så fundamentalt olika åsikter när det gäller dess grundläggande väsen och betydelse? Och om Claes Jonsson och Sven Hilding har rätt i att matematik inte är så viktigt att kunna för alla, då kan man fråga sig varför de som får mest utrymme i såväl media som i skolverkets expertgrupper, trots allt tycks tro det.

***

Jag tror att de flesta vuxna svenskar som inte umgås med matematik i sitt yrkesliv, i mångt och mycket bär på en bild av matematiken som formats under skolgången i tonåren. Det var en tid av matematiklektioner, räknande, läxor och prov. Även om den som lyckas med matematiken gör helt andra erfarenheter än den det går sämre för, är mycket av det man som elev möter i skolan gemensamt för alla. Man lär sig hur man mäter vad som är bra respektive dåligt, vilka egenskaper hos människor som har betydelse och vilka som saknar betydelse. Man kan till och med säga att den mest grundläggande innebörden av att vara elev finns inbakad i de ord som används för att tala om skoltillvaron; lärare, elev, betyg, och, för att lägga till några som hör till matematiken, taluppfattning, begreppsbildning, matematiskt tänkande, problemlösning. Orden känns neutrala, men att lära sig använda dem är samtidigt att skolas in i ett sätt att tänka.

När man som vuxen funderar över vad som pågår i skolan finns det därför anledning att vara skeptisk till sina egna intuitivt självklara ståndpunkter. Sannolikheten är stor att de är skapade i själva den skola som man vill reflektera över.[18] Detta gäller i synnerhet funderingar kring matematik, för även om man inte lär sig ett dyft matematik i skolan, lyckas man troligtvis inte undgå att åtminstone på någon psykologisk nivå ta till sig att *matematik är något mycket*

[18] Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft – bidrag till en handlingsteori*, Daidalos, Stockholm 1999, kapitel 4.

viktigt. Detta konstateras till exempel i *Från räkning till matematisk klokskap*, den sista rapporten från ALM-projektet (Alternativ Lärogång i Matematik) som pågick vid högskolan i Jönköping 1989–1991. Rapportens inleds på följande sätt:

> ”Matematik är ett viktigt ämne”.
>
> Enligt resultaten från den svenska nationella utväderingen (Ljung, 1990) i årskurs 5 höll 97% av barnen med om detta påstående.
>
> Sannolikt skulle man få en lika bedövande enighet vid en undersökning i andra årskurser, bland föräldrar, arbetsgivare, arbetstagare och politiker.
>
> ”Matematik är viktigt” är ett nästan axiomatiskt riktigt påstående, ett påstående som också ger matematiken är särställning som få- om ens något- annat skolämne kan uppvisa.[19]

I debatten går åsikterna isär om varför och på vilket sätt matematik är viktigt – ingen ifrågasätter denna vikt i sig. Även Claes Jonsson, som jag skrev om nyss, tycker att matematik är mycket viktigt, men i första hand som yrkeskunskap för en relativt liten grupp matematiker och ingenjörer, inte som något man använder i sin vardag.

***

Att matematik framställs som viktig beror på att de som skriver om matematik ofta talar i egen sak. Matematiker, ingenjörer, matematiklärare, forskare i matematikdidaktik, skolpolitiker – i och med att deras yrkesverksamhet kretsar kring matematik är de alla beroende av hur matematiken värderas i samhället. Och matematiken värderas mycket högt. Man kan se matematiken som ett av skolans eller statens ”varumärken”. Tillsammans med ord som demokrati, självförtroende och tillväxt, har matematik snarare ett fixerat positivt *värde* än en specifik *betydelse*. Till exempel kan man lika gärna säga ”ett gott självförtroende är en förutsättning för demokrati och tillväxt” som ”demokrati är en förutsättning för självförtroende och framgångsrikt lärande i matematik” – termerna är utbytbara.[20] Båda satserna kan användas som argument för skola eller stat, eftersom skola och stat antas sträva efter *alla* dessa sammanlänkade värden. Den retorisk effekten skapas genom att någon eller några av termerna i sammanställningen underförstås som *synonym* med skola eller stat.

De som talar och skriver om matematik spelar på det vi alla lär oss i skolan, nämligen att matematik är viktigt, och mycket av det som sägs kan tolkas som ett

---

[19] Johan Ungenge, *Från räkning till matematisk klokskap*, ALM-projektet, Rapport nr 6., Institutionen för undervisning, kultur och information, Jönköping, p 1.

[20] En retorisk term för denna typ av allmänt erkända värden är topoi. Retorikforskaren Anders Sigrell knyter det till politisk retorik i sin avhandling *Att övertyga mellan raderna*, Rhetor förlag, Åstorp 2001, p. 133. Se även Chaïm Perelman, *The realm of rethoric*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, pp. 26–27.

sätt att förknippa denna generella ”viktighet” med just *deras* version av matematik – som kan vara den akademiska matematiken, ingenjörsmatematiken, gymnasieskolans– eller förskolans matematik, vardagens matematik, och så vidare.

Man kan kalla det som pågår för en kamp eller ett spel – dock på största allvar – om matematiken, ett spel som samtidigt bidrar till att stärka och befästa dess positiva värde. Fram till slutet av 1970-talet var det matematiker som dominerade, vilket gjorde att matematikundervisning även på lägre nivåer hämtade sin struktur från den akademiska matematiken. Just nu är de som företräder vardagens matematik, pedagoger och lärare, mest framgångsrika, vilket gör att matematikundervisning, även på högre nivåer (jag syftar här på gymnasiet) struktureras med hänsyn till vad man menar är vardagens krav på matematikkunnande.[21]

***

Snarare än att se dem som engagerar sig för att påverka hur man bedriver matematikutbildning i Sverige som maktlystna intrigmakare, tänker jag mig att de alla har en *social position* som gör att vissa *ställningstaganden* faller sig naturliga. Dessa ställningstaganden visar sig i form av *strategier* i spelet om matematiken.[22]

Med *social position* menar jag ett eller flera yrken, anknytningar till olika institutioner och grupper, och en historia av erfarenheter som resulterat i olika former av symboliskt och socialt kapital.[23] Poängen med detta vida begrepp, social position, är att placera in den som talar i ett sammanhang, som gör det möjligt att från en sociologisk synvinkel förstå det som han eller hon gör och säger. För att konkretisera har jag hittat på en fiktiv kvinna, Åsa Ålund. Hon har disputerat i matematik och är anställd på en matematisk institution som lektor. Hon är medlem i Svenska matematikersamfundet, sitter med i styrgruppen för forskarskolan i matematik med ämnesdidaktisk inriktning och har genom åren varit engagerad som expert i åtminstone en utredning på nationell nivå. Hon har ett kontaktnät, i första hand bland matematiker, men genom deltagande i biennal- och utredningsverksamhet inkluderar detta nätverk även flera didaktiker och pedagoger. Dessa karaktäristika – och ytterligare andra av liknande slag – utgör för mig Åsa Ålunds *sociala position*.

På en annan nivå placerar jag *ställningstaganden*. Dessa består dels i rent ”tyckande” som kommer till uttryck i texter av olika slag, men är också ett re-

---

[21] Målet med gymnasiekskolans matematikundervisning är enligt Lpf94 att eleven ”kan formulera, analysera och lösa matematiska problem av betydelse för yrkes- och vardagsliv” (Skolverket, *1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna*, Skolverket, Stockholm 1994, p. 12).

[22] Jag knyter här an till Pierre Bourdieus användning av dessa begrepp: se Donald Broady, *Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. LHS förlag, Stockholm 1991.

[23] *Symboliskt kapital* utgörs kort sagt av det som i något sammanhang tillmäts ett värde. Typiska exempel är examina och hederstitlar, liksom i vetenskapliga sammanhang att ha publicerat artiklar i välrenommerade tidskrifter. *Socialt kapital* är personliga band som gör det möjligt att realisera sociala projekt som annars varit omöjliga.

sultat av en sociologisk tolkning av det personen i fråga *gör*. Åsa Ålund tycker bland annat att gymnasieskolans undervisning har för liten anknytning till den akademiska matematiken, att utbildningen till gymnasielärare i matematik innehåller för lite matematik, och att det är irriterande att matematiken inte tillmäts ett större värde i vårt samhälle i egenskap av allmänbildning och kultur.

Med *strategi* menar jag allt från författande av debattartiklar och andra texter till deltagande i pedagogiska projekt samt egen undervisning. Min användning av detta ord skall inte förväxlas med en strategi i ett spel som schack, där man medvetet försöker förutse vad som skall hända och gör sitt bästa för att besegra en motståndare. Snarare kan man säga att jag med detta begrepp ger en viss handling en specifik innebörd *som en del av spelet om matematiken*. Detta utesluter inte att samma handling kan ha en helt annan innebörd i ett annat sammanhang.[24] I Åsa Ålunds fall visar det sig att hon, tillsammans med några kollegor som liksom hon själv har en framstående ställning bland svenska matematiker, har författat ett antal debattartiklar som publicerats i *Dagens nyheter*. Som sagt har hon deltagit i ett nationellt utredningsarbete. Hon har också hållit föredrag på ett par matematikbiennaler och publicerat en artikel i tidskriften *Nämnaren*.

Sammantaget har jag nu beskrivit Åsa Ålunds deltagande i spelet om matematiken på tre nivåer. Jag har sagt något om vem hon är i termer av hennes sociala position, vad hon tycker och tänker i termer av ställningstaganden, och slutligen vad hon gör i termer av de handlingar genom vilka hennes ställningstaganden kommer till uttryck, vilka för mig utgör hennes *strategi*. I min avhandling försöker jag kartlägga var och en av dessa nivåer och förstå hur de hänger ihop. Jag skall avsluta denna text med några preliminära observationer.

***

Om man ser det som står i läroplaner och offentliga utredningar som ett uttryck för en nationell, offentlig, dominerande bild av matematiken, så har denna förändrats ganska mycket under de senaste 50 åren. De sociala positioner som är knutna till den akademiska matematiken, det vill säga i första hand matematikeryrket, bidrog kraftigt till att forma denna bild fram till och med fenomenet *den nya matematiken* i slutet av 1960-talet. Efter att det av olika anledningar visat sig omöjligt att fullfölja de genomgripande reformer av skolmatematiken som den nya matematiken innebar, trädde andra grupper fram som matematikens talesmän. Dessa grupper, som idag dominerar diskussionen, är snarare knutna till institutioner för lärarutbildning än till institutioner för matematik.

Det finns ett tydligt samband mellan vilken bild av matematik man ger uttryck för, och den relation man själv har till matematiken. En av mina före detta handledare uttryckte detta så att alla tenderar att se just sin egen matema-

[24] Man kan till exempel se handling som uttryck för omedvetna behov, ekonomiska omständigheter, snällhet, dumhet, klokskap...

tiska bildning som precis lagom – mindre är för lite, att kunna mer verkar onödigt. Att många av dem som idag får utrymme i media har sin huvudsakliga utbildning inom andra områden än matematik, gör att den bild som framträder fokuserar andra aspekter av matematiken än dem vars betydelse blir tydlig bara efter en längre utbildning i matematik.

Det konstateras i många rapporter om matematikutbildning att det faktum att matematiken ges så stort utrymme i grundläggande utbildning snarare beror på tradition än rationella överväganden. Intressant nog innehåller ofta samma rapporter ändå en rad argument för att matematikens position skall bevaras eller stärkas. Man växlar alltså från ett historiskt reflekterande perspektiv till ett normativt nutidsperspektiv. Detta är till exempel tydligt i rapporten *Vuxna och matematik – ett livsviktigt ämne*, författad inom ramarna för Nationellt Centrum för matematikutbildning (NCM). På sidan 5 kan man läsa att "Ämnet har av tradition hög status, det anses svårt att lära men ändå ha stort värde, ofta utan närmare motivering". Detta kan jämföras med följande stycke, hämtat från sidan 64 i samma rapport:

> Tillämpningar av matematik i vardags- och samhällsliv, i utbildning och vetenskaplig verksamhet har ökat kraftigt under andra hälften av 1900-talet. Utveckling av informationsteknologin och tekniska hjälpmedel som räknare och datorer ställer nya krav. Sverige har blivit alltmer mångkulturellt och det internationella samarbetet inte minst i Europa ökar. Frågor om t.ex. ekonomi, miljö, vård, utbildning blir allt mera komplexa och svåra att hantera med bibehållna krav på demokrati och jämlikhet. Matematikkunnande skall ge självförtroende och möjligheter till påverkan. Det är en demokratisk rättighet att förstå och delta i beslutsprocesser som gäller tex t.ex. landets och kommunens ekonomi eller miljö.[25]

Jag tror att det splittrade intryck en text som denna ger när den samtidigt uttrycker två som det kan tyckas oförenliga perspektiv speglar de omständigheter under vilka den författats. Å ena sidan är den position som författarna intar förbundna med ett stort vetande när det gäller matematikutbildningens historia, vilket kommer till uttryck i rapportens inledning. Å andra sidan har NCM ett explicit normativt uppdrag.[26] Man kan säga att den position författarna intar är

---

[25] *Vuxna och matematik – ett livsviktigt ämne*. NCM-rapport 2002:3, Nationellt centrum för matematikutbildning, Göteborgs universitet, Göteborg 2002, p. 63. Detta stycke ingår även i rapporten *Baskunnande i matematik*, Myndigheten för skolutveckling, 2003, p. 8. Det förekommer dessutom i en opublicerad rapport med titeln *Kunskapsöversikt och bibliografi i matematik,* identisk med den nyss nämnda rapporten från Myndigheten för skolutveckling och enligt uppgift tillkommen på uppdrag av Skolverket. Stycket är intressant ur en retorisk synvinkel, eftersom kopplingen mellan matematik och en rad andra fenomen (som har karaktären av allmänna topoi) åtminstone delvis är *underförstådd*; se Anders Sigrell, *Att övertyga mellan raderna.*

[26] NCM är inrättat av regeringen med syftet att "bland annat stödja utvecklingen av matematikutbildningen i förskolan, i det obligatoriska och frivilliga skolväsendet genom att bl a utveckla och ge vidareutbildning av lärare i matematik" (Regeringen, *Förslag till statsbudget för 1999*, utgiftsområde 16, p. 87).

förbunden med krav på att vissa ställningstaganden skall komma till uttryck, ställningstaganden som kan ligga mer eller mindre nära deras ”privata” uppfattning, men som det ändå blir en del av deras strategi att ge uttryck för.

När det gäller NCM är position, uttrycksmedel och ställningstaganden intimt förbundna med varandra. För att tala med Paul Dowling kan man säga att positionen är förknippad med en *byråkratisk auktoritet*.[27] Författarna är anonyma, utbytbara – institutionen, uppdraget, ger texterna deras symboliska värde. Detta förhållande gäller, visar det sig, ofta positioner vars huvudsakliga verksamhet består just i att delta i spelet om matematiken. Förenklat kan man säga att de som intar dessa positioner har gott om tid och resurser, men till priset av en censur (vissa ställningstaganden kan inte göras, medan andra blir obligatoriska) samt formell anonymitet; man är bunden till att tala i andras ställe och hänvisa till det allmännas bästa.

Motsatt förhållande gäller för matematiker.[28] I den mån man utför sitt egentliga yrke, har man inte speciellt mycket tid till att skriva texter och på andra sätt engagera sig i spelet *om* matematik. Därför är det naturligt att matematiker ofta ger uttryck för sina ställningstaganden i debattartiklar. Den form av symboliskt kapital de innehar gör det möjligt för dem att bli publicerade, de lämnas stor frihet att uttrycka vad de önskar, och inte minst tar det betydligt mindre tid att skriva en debattartikel än att författa en rapport eller en bok. Man kan säga att denna form av påverkan bygger på en *traditionell auktoritet* – både vilka det är som talar (med auktoritet i form av doktorstitlar och professorstjänster) och den institution de företräder genererar inläggets symboliska värde.

Rummet av sociala positioner är alltså även ett rum av villkor för deltagande. I vissa delar av rummet råder en byråkratisk logik, där författarna är anonyma men har gott om tid och resurser för att delta i spelet om matematiken. Dessa villkor gör det inte minst möjligt att ackumulera och upprätthålla ett stort socialt kontaktnät inom det område där matematikens betydelse fastställs. Andra delar av detta rum befolkas huvudsakligen av personer med stor mängd symboliskt kapital knutet till andra områden än skolmatematik. Dessa positioner karaktäriseras av brist på tid och resurser; deltagandet i diskussionen om matematiken är en bisyssla, vilket begränsar uppsättningen möjliga strategier. De flesta deltar i spelet på flera olika sätt samtidigt, och intar därför en position mellan dessa idealtypiska extrempunkter. En matematiker kan till exempel under en viss period vara avlönad för att delta i offentligt utredningsarbete, och även tjänstemän inom utbildningssektorn kan författa debattartiklar.

En viktig fråga rör matematikens betydelse – för sådant som demokrati, tillväxt och personligt välbefinnande, och visst är skolmatematiken otroligt viktig: Klarar man inte matematiken i gymnasieskolan stängs man ute från en rad utbildningar. Det finns dessutom stor risk att elever internaliserar den stora betydelse som ma-

---

[27] Paul Dowling, *Social Activity Theory*, www.ioe.ac.uk/ccs/dowling/sat2001.htm, 2001.

[28] Liksom de allra flesta andra, till exempel lärare.

tematiken tillskrivs inom utbildningssystemet, vilket kan göra ett misslyckande i matematik till ett personligt trauma. Man kan till och med tänka sig att Sveriges resultat i internationella jämförelser av elevers matematikkunskaper har återverkningar på hela landets både ekonomiska och politiska klimat. Å andra sidan pekar min analys mot att detta snarast skall ses som en *följd* av den stora betydelse matematiken faktiskt tillskrivs. Ingen egenskap hos själva matematiken tycks kunna axla den börda det skulle innebära att vara denna betydelses *orsak*. För att tala med Bourdieu kan man kalla matematikens betydelse för "en välgrundad fiktion" – den är verklig bara för att så många tror på den, men i och med att tron har institutionaliserats är dess konsekvenser högst reella.[29]

Samtidigt är matematik något *mer* än en effekt av det sociala spel jag skisserat här. Det finns delar av det sociala där matematiken har betydelse på ett helt annat sätt. Men det är en annan historia.

[29] Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori*, Daidalos, Göteborg 1999, p. 117.

Den återskapande omvärlden

Niclas Månsson

I det svenska pedagogikämnets kollektiva historia förtjänar Donald Broadys arbeten en egen plats och utgör en symbol för intellektuell styrka, kontinuitet och ett ständigt vidhållande av den utbildningssociologiska traditionens vikt och aktualitet. I sina samhällsvetenskapliga studier av den svenska utbildningen visar Broady att differentieringsproblematiken alltjämt är relevant. Värdet av dessa studier, som visar att skomakarbarn tenderar att bli vid sin faders läst, leder till en ökad förståelse av hur samhället reproducerar de omständigheter som garanterar dess existens. Studier över utvecklingen av, och de historiska tendenser som påverkar det samhälle vi lever i handlar om att förstå det sätt på vilket den sociala ordningen är organiserad och hur den reproduceras.

Att reproducera omvärlden

För att en social ordning skall uppstå och fortsättningsvis reproduceras krävs energi och information. Med energi avses de ting som är nödvändiga för människans överlevnad såsom värme, skydd och föda. Genom information får människan kunskap om hur energin kan finnas, skapas, organiseras och fördelas. Ur denna förmåga växer en given ordning fram. Denna process utgör en strukturerande aktivitet som handlar om att göra den slumpmässiga och kaosartade världen begriplig och möjlig att leva i genom att organisera den. Varje typ av samhälle visar upp sin ordnade mångfald genom dess kastsystem, skråväsen, sociala klasser eller religiösa och kulturella grupperingar. Eftersom ett samhälle legitimerar sig själv genom att inordna människan i en kollektiv föreställningsvärld bortom hennes kontroll kan denna ordnande aktivitet inte existera utan hierarkisk kontroll och någon form av våld. Strukturer handlar med andra ord om differentierade sociala positioner, positioner som för vissa människor samman och som avskiljer andra från varandra. Den position en människa befinner sig i, och som styr hennes sociala rörlighet, säger något om hennes utbildningsmöjligheter, yrke och sociala status samt tillgång till marknadens, kulturens och

politikens liv. Ett givet samhälles utbildningssystem, genom vilket ett samhälles materiella bas och dess kultur ständigt återskapas, spelar en stor roll för att återskapa och bekräfta de sociala hierarkier kring vilket ett samhälle är uppbyggt.[1]

Skomakare bli vid din läst

Likt andra länder i Västerlandet uppvisar Sverige under 1900-talet en relativ hög social rörlighet. Även om antalet ungdomar från hem utan studievana i större utsträckning än någonsin fortsätter till gymnasiet, och därefter till högskola och universitet, visar ett par exempel från Broadys forskning att de sociala olikheterna finns innan individen möter skolan och att skolan uppvisar problem med att avskaffa dem.[2] I ett utbildningssystem som tillsynes är utformat efter medelklassens värderingar och kunskapssyn har deras barn bättre chanser att anpassa sig till skolkulturen än exempelvis barn från arbetarhem.[3]

Att skolans ritualer inte låter sig avskaffas hur lätt som helst visar Broady i sin diskussion av den dolda läroplanen.[4] Ur den progressiva utbildningsanda som Sverige erfor framförallt under 1970- och 1980-talen, och som skulle ersätta det traditionella utbildningsidealet, framträdde nya former av social kontroll. Eftersom människors val styrs av det utbud som erbjuds drar medelklassens barn nytta av den individualisering som progressivismen erbjuder, eftersom de kan välja i enhetlighet med de strukturella inlärningsvillkor som ligger på agendan. Arbetarklassens barn skiljs, i detta sammanhang, från medelklassens barn då de inte representerar de inlärningsvillkor skolan erbjuder, vilket inte precis hjälper dem till bättre betyg och tillgång till högre studier.

I sitt bokslut över 1990-talet visar Broady att, även om gymnasieskolan blivit en skola för alla, har den sociala differentieringen ökat.[5] Medan naturvetenskapliga program under 1990-talet har befäst sin ställning som en elitutbildning inom svensk gymnasieskola där medlemmar från de lägre sociala klasserna har svårt att ta sig in, uppvisar de samhällsvetenskapliga programmen en mer heterogen uppsättning av individer, vilket är en effekt av den förändrade situationen på marknaden. Eftersom ungdomar utan utbildning inte välkomnas av en alltmer kun-

---

[1] Donald Broady, "Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg", pp. 435–470 i Jens Bjerg (red.), *Pedagogik. En Grundbok*, Liber, Stockholm 2000, pp. 436 ff.; Staf Callewaert, "Utbildningsfilosofi, Frankfurtskolans kritiska teori och Pierre Bourdieus sociologi", pp. 471–495 i Jens Bjerg (red.), *Pedagogik. En Grundbok*, Liber, Stockholm 2000, pp. 487 ff.

[2] Donald Broady, "Den dolda läroplanen", pp. 4–55 i *Kritisk utbildningstidskrift*, nr. 64, 1980; Donald Broady, "Inledning", pp. v-xi, i Donald Broady (red.), *Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 27, SEC/ILU, Uppsala universitet, Uppsala 2000.

[3] Broady, op. cit. 2000, pp. 465 ff.

[4] Broady, op. cit. 1980.

[5] Broady (red.), op. cit. 2000.

skapskrävande arbetsmarknad finns det inget val än att ta emot och förbereda ett stort antal omotiverade människor i gymnasieskolan. Till denna snedrekrytering bidrar att individer från de grupper som befinner sig lägre ned i den sociala hierarkin mindre ofta söker sig till studieförberedande program i jämförelse med elever som har samma betyg men med bakgrund i högre samhällsklasser.

Med tanke på Broadys produktion inom det utbildningssociologiska fältet är det svårt att göra dessa studier rättvisa. Jag har i denna diskussion enbart fokuserat den sociala rörligheten (eller snarare avsaknaden av en sådan) men vill tillägga att Broadys uppfattning av det sociala systemet inte är så endimensionellt att frågan om social reproduktion kan reduceras till en fråga om hur många arbetarbarn som befinner sig på högre nivåer i utbildningssystemet.[6] Flera utslagsgivande sociala kamper som har betydelse för den sociala ordningen sker inte nödvändigtvis på vertikal nivå utan på en horisontell sådan, mellan grupper som ”besitter symboliska eller materiella tillgångar av jämförbar omfattning men av olika art”.[7] Syftet med diskussionen var blott att peka på ett par allmänna resonemang angående den sociala snedrekryteringen inom ett givet utbildningssystem.

Att inordna det oönskade

När vissa former för makt och kontroll avskaffas framträder nya och den typ av ordning som skapas ur denna process innebär att allt inte är möjligt. Även om det klassblock som skapades i och med det fabrikscentrerade samhällets framväxt börjat vittra sönder finns det fortfarande goda skäl att fokusera reproduktionen av den sociala ordningen. Problemet med sociala hierarkier har inte försvunnit i ett individualiserat och globaliserat konsumtionssamhälle, utan enbart mångfaldigats. Den mångfald ett samhälle uppvisar, och som består av etniska, sociala, ekonomiska, kulturella, religiösa och könsmässiga skillnader, finns före det människan träder in i samhället och lever kvar då hon lämnar det. De gränser som bestämmer den sociala ordningen tenderar att förstärkas då den utsätts för ett yttre tryck, som exempelvis då oönskade och annorlunda människor flyter över dess gränser.[8] Dessa människor utgör en inkarnation av Georg Simmels främling som kommer i dag men som inte resa vidare; en vandrare som saknar lokala, familjära eller yrkesmässiga band till de människor hon möter.[9] De människor som tenderar att vara mer främmande än andra främlingar, vars tillhörighet till den plats de befinner sig på ständigt ifrågasätts, utgörs av Sveriges

---

[6] Broady, op. cit. 2000, pp. 465 ff.

[7] Ibid., p. 469.

[8] Niclas Månsson, *Negativ socialisation. Främlingen i Zygmunt Baumans författarskap*, Acta Universitats Upsaliensis, Uppsala Studies in Education 108, Uppsala 2005, pp. 97–110.

[9] Georg Simmel, ”Främlingen”, pp. 139–145 i Georg Simmel, *Hur är samhället möjligt?*, Korpen, Göteborg 1980[1908], pp. 139 ff.

romer. Till skillnad från medlemmarna i majoritetssamhället ärver romerna inte en redan ordnad värld utan lever i en värld som inte är deras egen.

Ursprunget till romerna är i viss mån förlorat i det förgångna och inte riktigt möjlig att spåra. Den mest accepterade föreställningen är dock att deras anfäder härstammar från olika grupper som lämnade Indien för över tusen år sedan. Deras resa tog dem från Indien genom Persien, Armenien och Balkan och under 1100-talet började den grekiska arkipelagen befolkas av dessa nomader. Skriftiga källor berättar att de under 1400-talets första decennier var kända som siare och underhållare i nuvarande Tyskland, Frankrike och Italien. De fanns antagligen på de brittiska öarna före 1500-talet men det första nedtecknade beviset kommer från Edinburgh och dateras till år 1505.[10] I Sverige har det funnits romer sedan tidigt 1500-tal. Det första svenska dokument som knyts till romer är Olai Petrus skildring i Stockholms tankebok år 1512 om hur en grupp människor anländer till Stockholm och som erhåller allmosor och härbärge efter tidens regler för genomresande pilgrimer och tiggare.[11]

Enligt Justitiedepartementet finns det mellan 40 000–50 000 romer i Sverige.[12] Romabefolkningen är inte homogen utan består av svenska, finska, utomnordiska, centraleuropeiska romer och resandefolket. Även om jag fortsättningsvis diskuterar romerna som en grupp är det viktigt att ha i åtanke att olika gruppers förutsättningar i det svenska samhället skiljer sig åt, precis som deras erfarenheter av förföljelser och diskriminering.

Sverige är traditionellt sett en välfärdsstat som tillgodoser sina medborgare lika möjligheter för ett gott liv. Som medborgare har romerna därmed samma rättigheter och skyldigheter som andra medborgare. Det har dock visat sig att romerna inte har samma möjligheter att delta i samhället som majoritetssamhällets medlemmar. Romer har svårare än andra folkgrupper att få tillgång till bostäder och blir ofta hänvisade till bostadsområden i städernas ytterområden. Vidare blir många romer fortfarande nekade tillträde på arbetsmarknaden, till restauranger, affärer, hotell och campingplatser. I en utvärdering utförd av Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO) visar det sig att 90 procent av 150 tillfrågade romer upplever Sverige som ett ogästvänligt land. Cirka 25 procent känner sig inte som en del av det svenska samhället och ytterligare 25 procent upplever att deras närvaro inte är accepterad. Vidare säger över 60 procent att de (under de senaste två åren) blivit kallade för ”zigenarjävel” och andra glåpord som fungerar nedsättande för den romska folkgruppen.[13]

---

[10] Niclas Månsson, *En värld ogästvänlig för nomader*, Scottish Traveller Education Programme, Moray House School of Education, University of Edinburgh, Edinburgh 2003, pp. 11 ff.

[11] Norma Montesino Parra, *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*, Lunds Dissertations in Social Work 6, Lunds universitet, Lund 2002, pp. 34 f.

[12] Justitiedepartementet, *Sweden's Roma. A National Minority*, Regeringskansliet 2003.

[13] Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, *Diskriminering av romer i Sverige*, Stockholm 2003, pp. 31 ff.

Trots att det funnits romer i det svenska samhället sedan 1500-talet, som levt med och av den bofasta befolkningen, uppfattas deras närvaro som störande av majoritetssamhällets medlemmar. Eftersom det inte är möjligt att placera människor, även oönskade sådana, utanför ett samhälles givna gränser måste de inlemmas i någon form av kategori. Genom att förse romerna med den lägsta av alla positioner i den sociala hierarkin är det möjligt att kontrollera deras rörelsemönster och på så sätt försvåra deras chanser att glida över gränsen till platser där hon inte hör hemma.[14]

Precis som romernas närvaro alltjämt skapar oro i en ordnad värld uppvisar den svenska skolan en ambivalent hållning till denna folkgrupp. En jämförelse med skolans inkluderande intentioner och romernas situation i den svenska skolan reser en rad likvärdighets- och rättvisefrågor om utbildningens fostrande och lärande verksamheter. De mål inom utbildningsområdet, som genom den nya minoritetspolitiken skall acceptera romerna som en nationell minoritet med rätt till modersmålsundervisning, har inte medfört att den romska kulturen är en självklarhet i den svenska skolan.[15]

Flertalet rapporter visar att romska barn uppvisar lägre betyg, högre frånvaro i och avhopp från skolan än andra elever.[16] Ett avbrutet eller inkoherent närvaromönster är visserligen inte unikt för romska barn och ungdomar, utan förekommer också bland flyktingar, kroniskt sjuka och socialt depraverade. Vad som är unikt för romerna är att de erfar detta som ett kollektivt problem och inte som ett problem som enbart berör den enskilda individen och hennes familj.

En rapport från Stockholms skolor visar att varken skolresultaten och skolnärvaron har förändrats sedan 1980-talet. Romska barn har fortfarande en frånvaro på 25 procent, jämfört med en genomsnittlig frånvaro på 5–6 procent i årskurs 1–6. I högstadiet går siffran upp till 33 procent jämfört med en genomsnittlig frånvaro på 7 procent. Siffrorna tenderar att stiga med ålder och enbart ett fåtal romska elever tar sig genom gymnasieskolan.[17] I Malmö är frånvaron något högre. Rosenlundskolan uppvisar en frånvarofrekvens på 50 procent och enbart 20 procent av dess romska elever bedöms att ha en chans att gå vidare till gymnasieskolan. Däremot är det osäkert om någon romsk elev hittills avslutat gymnasieskolan. Sofielundskolan uppger en frånvarofrekvens på cirka 90 procent för ro-

---

[14] Månsson, op. cit. 2005, pp. 111 ff.

[15] Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, op. cit. 2003, pp. 26 ff.

[16] Skolverket, *Romer och den svenska skolan*, Skolverket, Lund 1999; Statens invandrarverk & Nordiska Zigenarrådet, *Romer i Sverige – en situationsbeskrivning*, Statens invandrarverk, Norrköping 1996; Statens invandrarverk & Nordiska Zigenarrådet, *Romer i Sverige – tillsammans i förändring*, Fritze, Stockholm 1997.

[17] Stockholms skolor, *Romska elever. Hur går det för dem i skolan?* Zigenarkonsulenterna, Resursförvaltningen för skola och socialtjänst, Stockholm 1998.

merna i skolåren 7–9.[18] Vidare visar DO att det är en försvinnande liten del av romska ungdomar som går vidare till studier på högskola eller universitet.[19]

Avsaknaden av utbildning torde vara den djupaste källan till deras sociala situation, eftersom en grundläggande formell utbildning utgör en förutsättning för tillgång till arbetsmarknaden och ett deltagande i ett samhälleligt liv i övrigt. Även om det är osäkert i vilken utsträckning den svenska skolan misslyckats med att bemöta en för dem annorlunda kultur talar det mesta för att mötet inte enbart sker med en given skola utan också med den sociala hierarki kring vilken samhällets ordning är uppbyggd. Då föreställningar om det normala inte är givet utan inlärt, och överförs från en generation till nästa, hjälper skolan till att inte enbart återskapa utan även bekräfta romernas marginaliserade position i den sociala hierarkin.

Pedagogikens uppgift

Den pedagogiska relationen behöver naturligtvis inte fungera vare sig förtryckande, inordnande eller socialt differentierande. Men precis som skolan tenderar att bekräfta de hierarkier kring vilken den sociala ordningen är uppbyggd, uppvisar skolan en benägenhet till att i sitt möte med avvikande folkgrupper fungera som ett medel för att upprätthålla, och därmed kontrollera, en redan befintlig ordning.[20] Socialisationsprocessen sätter med andra ord sin prägel inte enbart på människans försök att anpassa sig, utan placerar henne även i ett system som främjar en given social ordning. I detta avseende kommer skolan fortsätta att reproducera en ordning, där en människas tillhörighet bestäms av hennes relationer till andra människors positioner, i vilken det finns människor som inte hör hemma någon annanstans än i dess marginaler. För dessa grupper är såväl skolan som samhället alltid någon annans.

Även om olika pedagogiska föreställningar väljer att förstå utbildning som en kommunikativ ömsesidig relation, genom vilken människan tar kontroll över sitt eget liv, skapar den enskilde individen inte sin egen värld, utan hon träder in i en redan ordnad värld. För att förstå denna typ av inordnande praktik måste dess grunder klargöras; pragmatiska och hoppfulla önskningar om att skolan kan låta människan bli vad hon vill hjälper inte. Den pedagogiska forskningen bör således inte enbart fokusera skolans potential att göra gott, utan utgöra en kritisk blick som gör det möjligt att se förbi den goda socialisationen, genom vilken individen övertygas om att hon lever, eller kan leva, under lyckliga omständigheter.

---

[18] Skolverket, op. cit. 1999, pp. 5 ff.

[19] Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, op. cit. 2003, p. 29.

[20] För ett liknande resonemang hänvisas till Staf Callewaert, op. cit. 2000, pp. 483 ff.

Människors olika positioner ger olika erfarenheter och förståelse av den sociala ordningen. Ofta stammar dessa skillnader från en strukturell ojämlikhet som gynnar redan privilegierade grupper och missgynnar andra. Även om det pågår andra mer horisontella kamper, torde den primära formen av social differentiering, och som ligger till grund för en människas möjligheter i livet, utgöras av hennes position i den sociala hierarkin. Hennes kontakter, släktskapsband, boendeförhållanden, materiella tillgångar, förtrogenhet med finkulturen och så vidare förstärker ytterligare den sociala tillhörighetens differentierande funktion. Andra differentierande byggstenar utgörs av, men kan inte reduceras till, kulturella, könsmässiga, etniska eller religiösa skillnader. Att fokusera social klassificering innebär inte nödvändigtvis att fokusera relationen mellan överklass, medelklass och arbetarklass, utan att finna andra grupper som missgynnas av det sociala system de själva är en del av.[21] Att förstå den sociala differentieringen som en konsekvens av skolans reproducerande verksamhet är således fortfarande en viktig uppgift för pedagogiken.

[21] Zygmunt Bauman, ”The Importance of Being a Marxist”, pp. 1–9 i William Outhwaite & Michael Mulkay (Eds), *Social Theory and Social Criticism. Essays for Tom Bottomore*, Basil Blackwell, Oxford 1987.

Dansk-svensk auto-socio-analyse in spe

Karin Anna Petersen

Donald Broady har været intellektuel følgesvend siden 1980´erne. Vi har samarbejdet i Uppsala siden 2000, intensiveret siden 2003–.

Jeg er fra stenbroen, København, Nordens Paris, men uanset, Danmark er mere af et bondesamfund. 2006 er det forsat arven fra Grundtvig, Kold, folkehøjskolens ide-bærende kræfter, det levende og talte ord, Kirkegaard og Løgstrup, de teologisk-filosofiske grunde hvorfra en dansk medborger, intellektuel eller ej, har rod, kulturens protestantiske ide og med kapitalismens økonomi, forenet i den nedarvede pietistiske ånd, der deler mellem syndere og frelste. Arvegods og fornyelse[1]. Modernitetens profeti og skabelsesteologiens frelse for alle. Inden for akademiet bliver det til en filosofisk teoretisk tradition, som enhver må forholde sig til, de kulturradikales indspil[2]. Vi har frankfurterskole og kritisk teori, især i pædagogikfaget i Danmark[3]. Diskussionerne har fået en drejning med det nyliberalistiske filter, PISA rapporter eller økonomiske vismandsrapporter[4].

Danmark er båret af kulturarven fra Tyskland og Frankrig, Italien og dele af Storbritanien. Akademikere fra en lille søfarende nation, tvinges til at flytte sig regelmæssigt, omgås alskens fremmede, lære at begå sig i andre lande og sammenhænge, med andre sprogkoder end nationalsproget og engelsk, som om dét var et verdenssprog. En dansker fra min generation har lært latin, tysk, og *så* engelsk. Fransk, spansk, italiensk og russisk kom efter. De nordiske sprog skulle man beherske som tekster, der kunne læses, et talesprog der kunne forstås, om ikke tales og afkodes korrekt.

Disse praktikker er homologe ville Bourdieu i en feltanalyse af det danske akademiske felt kunne vise: at være åndsfilosofisk, kulturradikal, kritisk teori, frankfurterskole, nyliberal eller Bourdieu scholar er er en måde at forholde sig

---

[1] Max Weber, *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*, på dansk ved Christian Kock, indledning ved Egil Fivelsdal, Fremad, Kbhvn 1972.

[2] Staf Callewaert, *Fra Bourdieus og Foucaults verden*, Akademisk forlag, Kbhvn 2003.

[3] Staf Callewaert, *Til kritikken af den pædagogiske teori*, Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet, Amager 1998.

[4] Erik Jørgen Hansen, *Mit 1900-tal*, Reitzels Forlag, Kbhvn 2006.

til den fælles sokkel med et foucaultsk udtryk[5]. Man kunne vise en tilsvarende feltanalyse for Sverige, som dog efter anden verdenskrig har brudt mere radikalt med sin fortid, end hvad gælder Danmark[6]:

Sverige begynder med Gustav Vasa, tidligere industrialisering, folkehemmet, glemt er den historie man delte med broderlandene. Nationalstaten Sverige lever sit eget liv med samfundsrevserne Myrdal, korsang i hver en stad. Skansen i Stockholm, inneband som vartegn, navnedage vigtigere end fødselsdage. Lucia, lysets vartegn i en mørk tid og indvarsling af nyt. Fejring af jul december og januar. Kirken adskilt fra Staten. En diskurs om at alle fremmede er velkomne og kan integreres i et arbejdsmarked, hvor arbejdsløshed er forvandlet til efervidereuddannelse, kompetencegivende kurser og samfundsløn eller sygesikring. Familien, der værner om sin æt, livsaltet. Enhver fremmed er en forstyrrelse og trussel om, at eksistensen kan krakelere. De vidner om, at man kan dø og kernen opløses, medmindre man kan gøre ham/hende svensk på rigtig: via sproget og tænkningen, attityder, holdninger: vanerne. Samtidigt med at børn i skolen og ægtefæller bliver betalt for at bevæge sig rundt, bort fra familien, som da kommer i anden række. Man siger ikke som i Danmark, bliv Dansk, men: Bliv som os. Forvandl din habitus så den matcher det nye habitat: Ej et rødt træhus, lev tæt forbundet og i pagt med naturen ved skov, sø, marker, vilde tyttebær (lingon), vaffel og knækbrød som panteistisk gudedyrkelse, er inkorporeret svensk. Grundtvig lavede et tilsvarende kunststykke for Danmark.

Det kollegiale lunchfællesskab er helligt, man spiser lunch med dem, man er solidarisk, derfor: med dem man altid har spist lunch med. Nye kollegaer er henvist til kaffestuen, "fikarummet", doktorander, midlertidigt ansatte gæstforskere, eller de man er i et konkret projekt med. Et svensk uddannelsessystem, Palmereformen, får én til at tro, at man er havnet i USA uden europæisk kulturtradition. Man skal opfinde kulturen på ny, eller importere den som lånte fjer fra sin europæiske æt eller et nordisk nabo- og broderland. Gustaf Vasa, industralisering, neutraliteten, dækket ind under verdens mest effektive bureaukrati, man taler på vegne af sin position, mere end at bryde synspunkter i en intellektuel diskussion, i alle politisk som akademisk-videnskabelige forhold. Andetsproget er reduceret til engelsk, som inter-nationalt i bestemt form, dét sprog, og kun det, mellem *alle* nationer og i forskningsverdenen, hvis man skal blive regnet. Svensk positivismetradition lever vel, imens den er blegnet i Europa siden efterkrigstiden, men som en empiristisk rygmarvsrefleksion snarere end som filosofi. Kunst, praktiske teorier og videnskab[7] udgør et konglomerat

---

[5] Michel Foucault, *Archeology of Knowledge*, Tavistock Publications, London 1972.

[6] Pierre Bourdieu, *Distinction. A social critique of the judgement of taste*, Routledge, London 2002.

[7] Donald Broady, "Pedagogik som praktisk teori" i Staffan Selanders *Kunskapens villkor. En antologi om vetenskapsteori och samhällsvetenskap*, Studentlitteratur, Lund 1986, pp. 105–115; Donald Broady, "Skolmästarkonst och vetenskap", *Artes*, årg. XXV, nr. 1, pp. 80–85, 1999.

af tilbud, et moderne masse-universitet skal rumme, i en diffus socialdemokratisk ideologisk ånd[8].

Man suggererer, at kunne ophæve klasseforskelle via et "homogent" uddannelsessystem og klassificerede fællesnævnere i den statslige statistik; hvem er en lærer: jo, alle som har en eksamen fra en lærerinstitution, uanset om man underviser børn i børnehaven, yngre generationer i folkeskolen, teenagere i gymnaiset, sygeplejestuderende på en erhvervsuddannelse; alle har samme navn: lærer. Dermed har alle, rent ideologisk, samme sociale status. Undertiden bliver disse ideologiserende kategorier også, til ufortolkede data i forskningsarbejder[9]. Det implicerer, at alt som kan, placeres på universitetet fordi ideologisk set skal et praktisk erhverv og en praktisk kompetence ligestilles et teoretisk erhverv og en teoretisk kompetence[10], frem til den Bolongeproces, der sætter alt på gyngende grund i globaliseringens navn?[11]. Alt indgår i et svensk universitet: fra praktiske erhvervsuddannelser[12], der måske var bedre tjent med at forblive uden for universiteterne og beholde kontrol over eget erhverv, identitet og pengene, over mere tekniske refleksive teknologiske uddannelser til det, som efterhånden er sjældent, nemlig videnskab i dets originale betydning.

Så er vi ved Donald Broady: en professor som interesserer sig for videnskab. Jeg vil være en smule uforskammet, og hylde Donalds virke ved at fremstille hans ærinder under 30 år, som om det var mine egne, som en forklaring på hvorfor samarbejdet med ham har været naturligt under omstændigheder, som stedet iøvrigt ikke lagde op til. Da er videnskab, at skabe viden *om* noget, hvoraf det kommer (genese), og hvordan det virker (struktur), uagtet en nytteteknologi som appendix, at skabe rammer for formidling heraf med henblik på *at konstru-*

---

[8] Karin Anna Petersen, "Kunst, praksisteori og videnskab", i FS 13 NYT, nr. 1/95, 1995a, pp. 34–44; Og. "At udforske medicinske praktikker", i *Praktikteori i sundhedsvidenskab*. Akademisk forlag, Kbhvn 1995b; E. B. Jørgensen (red.), *En antologi om sundheds- og sygepleje*, Akademisk, Kbhvn 1994; Og (red.) *Sundhedsvidenskabelige praktikker. Et bud på fagindhold for medicinsk humaniora*. Akademisk, Kbhvn 1996.

[9] Donalds projekter forsøger at bryde med dette fx: Kampen om studenterna. Det svenska högskolefältet och lärosätenas rekryteringsstrategier 1993–2003, http://www.skeptron.ilu.uu.se/broady/sec/kast.htm

[10] I Danmark er systemet adskilt i CVU-struktur og universitetsstruktur. Professionsvej og teoretikervej. Før var en magistergrad et 6 årigt teoretisk studie, ph.d.-grad 3-årigt studie. En doktorgrad ikke en uddannelse. En sygeplejerske fra den generation har da både en praktikeruddannelse 6–7 år OG en teoretisk 6+3 årig uddannelse.

[11] Staf Callewaert, Utbildningsforskning som vetenskap och professionens kunskap. *ESEP-rapportserie*, 1. Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala. Vol:1, 2005; Staf Callewaert & Jette Steensen, Om globalisering, uddannelsespolitik og professionalisme. I *Qvan*, 25. årg, JCVU, Århus 2005, pp. 99–110.

[12] Annica Åberg, *Utbildning, arbete & problembaserat lärande. Enkätundersökning av och intervjuer med sjuksköterskor som examinerats från sjuksköterskeprogrammet i Uppsala, efter införandet av utbildningsreformen 1993*. Arbetsrapporter från Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet, nr 220, 2000, p. 86.

ere ny teori om et socialt fænomen[13] ikke bare som et hverdags faktum, som om det var den klassiske naturvidenskab, men nu også med bl.a. Max Weber, Émile Durkheim, Karl Marx og Pierre Bourdieus ihærdige arbejder: Det, som må være ærindet for en videnskabelig disciplin, er: *at konstruere teori*[14]. Et konstruktionsarbejde op imod al (svensk) empiriscisme, der tager virkeligheden, udsagn, statistik og frekvenstabeller for pålydende, som en spejling af virkeligheden. For ureflekteret empirisme er det, som står i tabellen, det som gælder, uden at forstå det, som det, det er. Bourdieu ville kalde det: empiri forvandlet til data. Data *skal fortolkes* og bidrage til en ny teori, som er mere end data, men konstrueret udfra data, ved hjælp af filosofi og videnskabeligt konstruerede teorier og begrebssæt som værktøj. Teori er ikke empiri. Systematisk fremstillet empiri er ikke resultatet af et studie, men det som skal beskrives, fortolkes og teoretisk analyseres i studiet. Det savnes de facto på universitetet *også* i Sverige, som i Danmark[15], hvad faget pædagogik gælder. Ikke teknikker og sofistikerede approaches, men *teori og begrebssæt* i videnskabelig mening som analyseværktøj, det er det, der behøves? Her præcenteres mængder af empiri, data, historiske dokumentationer, bureaukratiske opgaver som evalueringer og vurderinger stillet af politiske opdragsgivere, men sjældnere ses det udmøntet i skabelse af nye teorier om noget human- og socialvidenskabeligt fænomen, som kunne indkredses som et pædagogisk fænomen. Den akademiske Bildung er blevet forvist i al modernitetens ingeniørkunst[16].

Jeg er ikke professor, nylig blevet docent efter år som lektor. Måske er det tilladt for et øjeblik at overveje om afsavnet af videnskab som central opgave, får konsekvenser for rekrutteringen af medarbejdere ved universitetet, betydning for hvem, man ansætter, og for hvordan man tænker, afgrænser og lukker sit fag (ämne) eller tænker, producerer ny viden og åbner sit fag (ämne) udover fagets grænseflader, det er jo videnskabens nødvendighed og åndehul: at skabe nyt op imod den viden og kundskab, som var før, det vil sige *at krænke* og turde *lade sig krænke*. At flytte på sig, er (eller var) videnskabens grundtanke.

Sverige har to grupper af lærere, af kompetencer i universitetesregi: de som formidler forskningsresultater via undervisning: adjunkter og lektorer; fastansatte, og de som producerer forskningen: forskerassistenter; midlertidigt ansatte og professorer; fastansatte. Den kundskab, i den udstrækning den produceres, formidler adjunkter og lektorer sjældnere, end man tror, fordi, de ikke er be-

---

[13] Karin Anna Petersen, "At konstruere en teori om sygepleje", in Pia Ramhøj (red.), *Overvejelser og metoder i sundhedsforskningen*, Akademisk Forlag, Kbhvn 1993, pp. 35–55.

[14] Pierre Bourdieu, et al. *Le metier de sociologue*, École des Hautes Études en Sciences Sociales and Mouton Éditeurs, 1968; Pierre Bourdieu, *Viden om viden og refleksivitet. Forelæsninger på Collège de France 2000–2001*. Hans Reitzel Forlag, Kbhvn 2001.

[15] Staf Callewaert, "Om det som (måske) savnes i dansk pædagogisk forskning", in *Dansk pædagogisk tidsskrift*. – Årg. 42, nr. 4, 1994, pp. 226–232.

[16] Bernt Gustavsson, *Vad är kunskap? En diskussion om praktisk och teoretisk kunskap*, Skolverket, Stockholm 2002.

kendt med det nye, i en forskerverden, som lever i en egen verden uden livgivende kontakt med studenterne fra A- til D-niveau. At det er sådan, er ikke nødvendigvis professorer og forskerassistenters ansvar, tværtimod, de vil gerne have examinationsret over et grundkursus og formidle forskning til potentielle nye doktorander og reproducenter, men de får kun "lov" via deres doktorander, og de skal til kamp mod adjunkter og lektorer, som har formidlingen, undervisningen og examinatorroller, som deres særkende, ikon, inden for det svenske universitet. Man har, i homogenitetens navn og med et raffineret bureakratisk system, gjort en universitetsansat til embedsmand først og siden "fri" forsker, professionaliseret og autoriseret formidling og pædagogik, som bliver administrativ herre over forskningens kundskabsproduktion, styrer de økonomiske midler, medmindre man kan etablere åndehuller i selvfinansierede forskningsgrupper og kontrollere samme midler. Sverige har, et kursus- og examinatorrolle-tyranni, som garant for at den højeste viden er formidlet, kurser og flere examinatorroller udvikles og styres af adjunkter/lektorer, mens professorer og forskerassistener delvis udelukkes og koncentrerer tiden på at uddanne elitære arvtagere, søge finansiering og selv forske. Universitets humboldtske ide om sammenhæng mellem forskningsproduktion og formidling via kurserne forstyrres[17]. Håndhævelse af at kurserne lever op til formidling af den nyeste kundskab, begrænses af den udviklings- og kompetencetid, som er adjunkter og lektorers muligheder for at "følge med udviklingen". Det får til konsekvens, at man nemt reproducerer den kundskab, man selv blev tildelt for en generation siden, at den nye forskningsproduktion lever sit eget liv på internationale konferencer, i udvalgte engelsksprogede refereebedømte tidsskrifter, som det ikke er sikkert at adjunkter og lektorer læser, endsige skriver. Det, man har skrevet publiceres dér, hvor man fik sin artikel godkendt, ikke nødvendigvis dér, hvor der pågår en diskussion, man deltager i. Forskningen er en aktivitet, som går i cirkel, rettet til et snævert publikum, som får sin identitet ved at være med i gruppen af peer reviews, have access til SAS buisness lounge.

Det får betydning for hvordan, man kan leve og udvikle dynamiske miljøer, som professor, for doktorander, forskerassistenter og kollegers iøvrigt skyld, men først for forskningsproduktionens skyld. Disse forhold er iøjenfaldende for mig, som kommer fra andre forhold, jeg kan misforstå alt, men de er blevet synlige, fordi jeg var vidne til et forsøg på at tackle alt på en anden måde i Donalds virke, selv om han er så svensk, som man bare kan være, Lidingö-bo. Donald har praktisk sans for, hvordan det strategisk skal lykkes, tackles og gennemsættes, så man forbliver herre i eget hus, kan håndhæve en multidisciplinær fag-overskridende kundskabsproduktion, værne om universitetes ide som producent af ny viden og formidling heraf til næste generation. Donald uddeler og låner symbolsk kapital og samarbejder bredt over grænser af fagdispliner og lande. Donald, er en forbil-

[17] Staf Callewaert, "The Idea of a University", in *Society, Education and Curriculum. Department of Education, Philosophy and Rhetoric*, University of Copenhagen, Copenhagen 1998.

ledelig forskningstrateg, entreprenør, som også via sin tidlige forståelse af internettets betydning, har kunnet dokumentere og offentliggøre alle aktiviteter han har deltaget i eller samarbejdet med gennem sin karriere[18]. Donald inddrager gerne nye i sine netværk og samarbejdende instanser, han er en politisk strateg med det elitære og højeste ambitionsniveau som målsætning inden for forskning og videnskabens verden[19]. Og man er velkommen til at spise lunch og middag med Donald og hans forskergruppe, drikke øl til, aldrig vin, Donald er søn af en bryggerientreprenør, alt frankofilt til trods, ligesom der fremtrylles et stykke chokolade, 99% kakao, til kaffen. Det er godt for helsen! Den baptistiske slægts sociale kapital fornægter sig ikke.

Fra Stockholm til Uppsala, men hele tiden på lærerhøgskolen: Videnskabens paradox

Jeg fik øjnene op for Donald, i 1980´erne, hvor han fremstod som student og kollega, elev af Ulf P. Lundgren, Stockholm, en stærk solidarisk gruppe med en faderfigur i front, der kunne skaffe penge og forskerstillinger. Ulf P. *er* faget pædagogik fra sine tidligeste dage i Göteborg[20], siden Stockholm på lærerhøgskolen, på Skolverket og nu Uppsala på Lærerhøjskolen, siden på Pedagogiska institutionen i forskergruppen STEP[21], som drives frem ved et dygtigt engagement *også* af forskerassistenten Eva Forsberg og doktorander, lektorer mv. Aktuelt gør Ulf P. en indsats på Vetenskapsrådet i formuleringen af et nyt fag: uddannelsesvidenskab. Mange har siddet ved Ulf P.´s bord, lyttet, lært sig og siden skabt en egen (professor-) karriere i forlængelse af eller imod faderfiguren, med fadermordet som pris i freudianske tradition.

Det har været et af de paradoxale forhold, som jeg havnede i, at træffe Lundgren og Broady i Uppsala, ingen af dem var ansat på Pedagogiska institutionen, men på lærerhøjskolen. Set fra min synsvinkel på Peddan, havde de nogle komplicerede forbindelser til Peddan og faget pædagogik dér, men i hvert fald, de var placeret dér, hvor jeg mindst ville havde ventet at finde dem. Hvis faget pædagogik fandtes som streng videnskab, måtte det jo være på "peddan": Ulf P. Er pædagog, identiteten er i faget pædagogik. Donald blev professor i pædagog med indretning mod læreruddannelsen. Læg mærke til formuleringen "med indretning mod læreruddannelsen!". Hvad er læreruddannelsen inden for akademiet? Først af alt en praktisk foranstaltning, rent

[18] http://www.skeptron.ilu.uu.se/broady/

[19] Jeg blev selv inviteret med Work Group Normality and Pathology (Normalitet och Patologi).

[20] Ulf P. Lundgren, *Frame Factors and the Teaching Process. A contribution to curriculum theory and theory on teaching*, Almquist & Wiksell, Stockholm 1972, 378 p.

[21] http://www.ped.uu.se/research/projekt.aspx STEP.

administrativt i 1977, flyttede man læreruddannelsen ind på universiteterne, tilknyttede en række professorer, mens alt iøvrigt var, er, (vedbliver) at være som før.

En uddannelse til en praktisk virksomhed: kunsten at fundere didaktisk over undervisning og uddannelse, give redskaber til lærerne om kunsten at formidle de videnskabelige akademiske discipliner hvis teorier, begrebssæt og metodologi, man forventes at kende til, det, vi retorisk kalder læring, undervisning, fagdidaktik og fagdiscipliner. Man forsøger også, præcis som for mellemuddannelserne inden for det sundhedsvidenskabelige område, som sygepleje, at skabe, helt abstrakt, et eget fag, baseret på den praktiske erhvervskunst, kaldet: lærerens arbejde modsvarende inden for medicin: klinisk sygepleje.

Det interessante, som Donald har fremanalyseret[22] på skuldrene af Durkheim og Ulf P. er, at det fag, som for faget medicin, er et forsøg på at gøre teori til praktik[23]. Ved analyser af fagets kurser forstår man, at det som læses i virkeligheden hører til fagene psykologi, pædagogik og sociologi, kulturteori; dvs. human- og samfundsfag. Men, det er forvist til faget: lærerens arbejde, som bliver pointløs i forhold til de fag, de rettelig tilhører fx faget pædagogik, hvor Donalds professorat er placeret. Det er i længden uholdbart. Donald har mestret den kunst at balancere mellem faget pædagogik på peddan, og faget pædagogik med indretning mod læreruddannelse.

Problematikken er parallel til medicin og lægeuddannelsen, man studerer alle fag, undtagen faget medicin, som *ikke* er et fag, men den *praktik* som uddannelsen leder til: kunsten at diagnostice, klassificere og helbrede de syge. Funktionen er *også* pædagogisk: at kunne *træffe beslutninger, at skønne*, hvornår, hvordan på hvilken måde man bedst håndterer patientsituationen udfra medicinske, human- og samfundsvidenskabelige teorier og det engagement, man har i bagagen[24]. Parallelt for semiprofessionerne iøvrigt som *ikke* er fag, men praktiske erhverv: sygepleje: omsorgsfilosofi, evidensbaseret sygepleje[25], pædagog: klassifikationssystemer, DAMP, standarder for håndtering heraf[26], lærer: fagdidaktik, standarder: PISA[27], hvor uddannelserne leder til: tekniske fagspecifikke

---

22 Broady, op. cit, 1986, pp. 105–115, 1986; Broady, op. cit, 1999, pp. 80–85.

23 Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*, Polity Press, Cambridge 1996.

24 H. R. Wulff, *Rationel Klinik. Grundlaget for diagnostiske og terapeutiske beslutninger*. Munksgaard, Kbhvn, 1987; H. R. Wulff, et al. *Medicinsk filosofi*. Munksgaard, Kbhvn 1990.

25 Kari Martinsen, *Samtalen, skjønnet og evidensen*. Akribe, Oslo 2005.

26 Marie Karlsson, Moderskap – något (man?) gör. En analys av en kvinnas berättelse om ”modrande” Conference paper. Paper presenterat vid NFPF:s congress i Reykjavik, Island 10–14 mars 2004; Carina Carlhed, ”Defining dimensions in family-oriented services in early childhood intervention.” Scandinavian Journal of Disability Research. Vol 5, No 2, 2003, pp. 185–202; Inga Axelsen, *Sundhedspleje og ”særlige indsatser for svagt stillede børn og unge” – myte eller virkelighed? Om genesen og strukturen af bestemmelser om hvad der er godt for børn og unge i Danmark*, PUC, Viborg 2004.

27 Jette Steensen, Omstrukturering af læreruddanelse. En komparativ analyse af Sverige – Danmark, Rapport nr 5 fra LÆROM projektet, Pedagogiska Institutionen, Uppsala Universitet 2005.

færdigheder. Det er, de dominante gruppers (læger, psykologer, sociologers, jurister mv) akademisk- medicinske og videnskabeligt udviklede teorier, teknologisk, omsat som: "Best Clinical Practice", "evidensbaserede viden", Campbell reviews, osv. til de undertrykte (semi-professionerne, studenter, patienter, klienter og borgerne). Teori gjort til praktik.

Sådanne fag er sociale praktiske praktikker, det er *kunst*, at gøre det, som man må gøre inden for sit erhverv, men at gøre den praktik til videnskab, endsige at det fungerer videnskabsbaseret bliver, som Bourdieu har vist det for medicin: at forvandle teori til praktik. Det har ingenting med videnskabeligt at konstruere ny teori om den sociale praktik at gøre, men det forestilles at være den sociale praktik teoretiseret praktisk, som om den sociale handlen er bunden af en Kantiansk fornuft, og ikke praktisk i egen ret, kropsligt inkorporeret[28].

Bourdieureceptionen i Danmark og Sverige

Jeg har siden 1980´erene deltaget som studerende[29], senere i ledelse og vejledning af ph.d.-studerende inden for Bourdieu-programmet ved det Humanistiske fakultets forskeruddannelse i København og det extramurale miljø i Viborg siden 1998. Jeg bærer på min krop del af den erfaring, man må regne med, hvis man vil forstå Bourdieu-receptionen i Skandinavien, og i Danmark, hvor ca.50 har deltaget i Callewaerts ph.d.-seminarer og workshops, og ca. 20 ph.d.-studerende haft ham, som vej- og bivejleder, ikke alene fra Københavns Universitet[30]. Det miljø har haft betydning for måden at reciepere Bourdieu på[31].

En relativ uafhængig svensk Bourdieutradition kom små 10 år efter Callewaert introducerede Bourdieu i de nordiske miljøer, med Donald Broady og Mikael Palme, som havde ressourcer for en all round fordybet tilegnelse af Bourdieus forfatterskab, som havde udviklet sig med flere hovedværker. I København har vi vor egen måde og problematik, med grundtonen fra Bourdieus praktikteori[32], som drivkraft: at de menneskelige sociale praktikker er kropslige, og kun kan indfanges og forstås empirisk, hvis man studerer deres genese og

---

[28] Karin Anna Petersen, *Den praktiske erkendelse*, Institut for Pædagogik, København 1992 og senere i Skriftserie fra Danmarks Sygeplejerskehøjskole, nr. 4. og Petersen, op. cit, 1995a, pp. 34–44 og Petersen, op. cit, 1995b.

[29] Karin Anna Petersen, *Sygeplejevidenskab – myte eller virkelighed?* Amt, Viborg 1999 (indleveret 1997).

[30] En dokumentation findes i Staf Callewaert, *Videnskab og engagement*, PUC, Viborg 2002; Karin Anna Petersen (red.), *Praktikteori i sundhedsvidenskab*, Akademisk, Kbhvn 1995; Karin Anna Petersen (red.), Praktikker i erhverv og uddannelse. Akademisk, Kbhvn 2001.

[31] Staf Callewaert, *Kultur, pædagogik og videnskab*. Akademisk, Kbhvn, 1992, 1996; Staf Callewaert (red.), *Pierre Bourdieu – centrale tekster*, Forskningsnoter Institut for Pædagogik, KUA, Kbhvn 1994.

[32] Se Pierre Bourdieu, *Esquisse d'une théorie de la pratique – précédé detrois etudes d´ethnologique kabyle*, Editions du Seuil, 1972. Engelsk i 1977 og dansk i 2005.

struktur, hvoraf de kommer, hvordan de virker. Et teoretisk historisk og -sociologisk metodisk approach til studier af pædagogiske praktikker: hvordan mennesker opfinder deres praktikker inden for en given kontekst og felt[33]. At rekonstruere habitus og habitat.

Ulf P.´s gruppe var optaget af Bernstein og doktoranderne Donald og Mikael kom fra sprog og litteratur og ingeniørstudier. De er først identificeret med deres systematiske introduktioner og oversættelser af Bourdieus tekster til svensk, siden med korrespondanceanalysemetode og feltstudier. Så snart Donald og Mikael begyndte at publicere hæfter, rapporter og mesterværker som Donalds afhandling[34] henvistes vi til den litteratur, som vi brugte flittigt. Efterhånden mødte vi også op til aktiviteterne i Stockholm, senest i Uppsala. Det lykkedes et par gange at lokke Donald og Mikael til København på den tid[35]. Det blev anledningen til, at jeg fik kendskab til Ingrid Heymans arbejder[36], udviklede den professionelle kontakt omkring sygeplejeforskning. Alt dette kan man se i speciale- og master- og ph.d.-studier i gruppens afhandlinger[37]. Der er henvisninger til Broady, Palme og Heyman samt arvtageren Mikael Börjessons skrifter[38], henvisninger til Callewaert og Petersen er få.

Samarbejdet var i udgangspunktet ikke-intentionelt, det fik ny form, et lidt nyt indhold og stil, når jeg blev ansat som lektor, docent ved Peddan, hvor Ulf P., Donald og fra begyndelsen Ingrid også var ligesom Boel Englund[39]. Sverker Lindblad, nu Gøteborg, var professor der, og aktiv ved min ansættelse, og opkomsten af forskningsprojekterne: LAROM[40], og OMOM[41], ved Peddan. Professor emeritus Callewaert var ansat ved Peddan fra 2001–2005 og deltog også i grunduddannelsen, seminarer for ph.d.-studerende og lærerne tilknyttet PIVO-programmet; workshops, litteraturstudiegrupper, højere seminarer med tekster af og om Pierre Bourdieu, men også Hasan Ruqaiya, Kantorowicz, Georges Canguilhem, Michel Foucault, Aaron Cicourel, Margaret Archer, Erik

---

33 Pierre Bourdieu, *The weight of the world. Social Suffering in Contemporary Society*, Polity, Cambridge 1999.

34 Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, HLS Förlag, Stockholm 1991.

35 Sverker Lundin, *Korrespondensanalys. Rapportering från en kurs*. ESEP rapport nr. 4, 2005. Se forord om Bourdieureceptionen i Danmark og Sverige af Karin Anna Petersen, pp. 3–6.

36 Ingrid Heyman, *Gånge hatt till... Omvårdnadsforskningens framväxt i Sverige. Sjuksköterskors avhandlingar 1974—1991*, Daidalos, Göteborg 1995.

37 Staf Callewaert, *Videnskab & Engagement*, PUC, Viborg 2002, pp. 212–229.

38 Mikael Börjesson, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, Uppsala Universitet 2005.

39 Boel Englund, *Skolans tal om litteratur. Om gymnasieskolans litteraturstudium och dess plats i ett kulturellt återskapande, med utgångspunkt i en jämförelse av texter för litteraturundervisning i Sverige och Frankrike*, HLS förlag, Stockholm 1997.

40 http://www.ped.uu.se/research/projekt.aspx.

41 Projektet är en utbildnings- och kultursociologisk studie av sjuksköterskeutbildningen som professionsutbildning. Sjuksköterskeutbildningarnas aktuella omvandlingar.

Jørgen Hansen, Lars Thornstam, Kari Martinsen, Annick Prieur mv.[42], fra 2003 i et samarbejde med Donald som promoverede Callewaert til æresdoktor ved Uppsala Universitet, januar 2005[43]. Vi var på plads fra Ulf P. til Mikael Börjesson, det kan man studere på hjemmesiderne for SEC og ESEP. Den nye situation blev også anledning til, at Donald gik ind, som bedømmer af afhandlinger fra København-Viborg gruppen, ligesom Ingrid som bedømmer af professionsstudier og sygeplejegruppens afhandlinger.

Arbejdsmåderne blev nu i en direkte, konstruktiv, og konfronterende fremmed dialog, udmøntet i en fælles højskoleenquete om rekruttering, hvor sygeplejerskeuddannelsen i Danmark/Sverige er på agenda, og gender aktualiseret via Ida Lidegran engagement[44]. Projektet OMOM[45], blev muligt via Donalds bevågenhed for forskningsressourcer og specialister inden for statistik, Mikael Börjesson og Sverker Lundin[46], sygepleje, Gerd Halskov[47], pædagogik, Ingegerd Gunvik Grønbladh[48], projektsekretær, Lena Larson ansattes, og projektet gennemførtes med opbakning: Lizbeth Engström[49] Cecilie Drot[50], Carina Carlhed[51], Joyce Kemuma[52] og Camilla Rindstedt[53].

Workshops med Donald Broadys og Sverker Lindblads forskergrupper om klassificeringer og enquetespørgmål, med SEC-gruppens statiske analyseformer som korrespondanceanalyse, fælles vejledning af licentiat- og ph.d.-studerende

---

42 Se programmet under ESEP forskergruppe for perioden 2003–2005.

43 ESEP-rapportserie, nr 1:
http://www.ped.uu.se/omom/Texter/Pdf-filer/Rapport%201%20–%20Staf.pdf.

44 Ida Lidegran, *En akademiskt dominerad gymnasieskola*. SEC Report 34, prel version, 2004.

45 http://www.ped.uu.se/research/projekt.aspx
OMOM – Sjuksköterskeutbildningar: Rekrytering och yrkesidentitet under omstrukturering.

46 Sverker Lundin & Karin Anna Petersen, Rekrytering till omvårdnadsutbildningar i Sverige 1993–2003, ESEP, 2005:
http://www.ped.uu.se/omom/Texter/Pdf-filer/Rapport%202%20–%20Registerdata.pdf.

47 Gerd Halskov, *Videnskabelig forskning og kundskabsudvikling – eller ideologisk monopolisering af praktisk og teoretisk sygepleje?* Danmarks Sygeplejerskehøjskole, Århus 1998; Pierre Bourdieu, Hvad skaber en social klasse? Om gruppers teoretiske og praktiske eksistens,
http://www.hexis.dk/bourdieu.sociale.klasser.html (1987).

48 Ingegerd Gunvik Grönbladh, *Pedagogisk och vetenskaplig skicklighet i lika mån? En kartläggning av pedagogiska meriter vid Uppsala universitet*, Medförfattare: Birgitta Giertz, Uppsala universitet, Rapport nr 11, Uppsala 1998.

49 Lizbeth Engström, *Sjuksköterska i avancerad hemsjukvård. En observationsstudie*, D-uppsatser från Pedagogiska institutionen nr. 2001:9, Uppsala universitet 2001.

50 Cecilie Drott, *"Hel och ren och rejäl"– Om sjuksköterskestuderandes skapande av feminitet*, C-uppsats, Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet 2005.

51 Carina Carlhed, Defining dimensions in family-oriented services in early childhood intervention. *Scandinavian Journal of Disability Research*. Vol 5, No 2, 2003, pp. 185–202.

52 Joyce Kemuma, *The past and the future in the present. Kenyan adult immigrants' stories on orientation and adult education in Sweden*, Uppsala Studies in Education, Uppsala 2000.

53 Camilla Rindstedt, *Quichua children and language shift in an Andean community. School, play and sibling caretaking*, Linköpings Univ., Linköping 2001.

er etableret[54]. Den unikke alsidighed som tilbud er enestående i en organisation, som så stærkt fremhæver professoren som ansvarlig for forskeruddannelse over for opdragsgiveren i praktikken, som absolut norm. Donald er rummelig, mere inter-national end den svenske tradition som oftest. Donald tog mig også på en dannelsesrejse til Paris for at besøge de steder, vi havde læst om i Bourdieustudierne, møde Bourdieus arvtagere og i samarbejde med Elisabeth Hultquist[55] at etablere den fysiske kontakt til EHESS og Francine Muel-Dreyfus, som jeg kun havde mailet med[56].

Callewaerts relationer til Bourdieu, der besøgte København[57], var også del af programmet i København. Mens Paris for Callewaert var hjem og arbejdsplads i 10 år, her mødte han sin hustru Inger, vendte tilbage og besøgte Villejuif[58], ikke et sted man tog sine studenter med til; eller: vi havde franskmanden boede i København, så hvorfor rejse til Paris? Paris for Donalds gruppe var mødet med en større forskerverden. Indtrædelsesritual i SEC er: besøg Paris, behersk fransk, kend de gode spisesteder, franske vine, latinerkvarterets caféliv, boghandlerne, OG indgå i forskningssamarbejder med arvtagere til Bourdieutraditionen, senest folk som Gisèle Sapiro, Henry Rouanet, Brigitte Le Roux & Frédéric Lebaron.

Pædagogikum skal nytænke pædagogik[59], styrke diskussionen om opførsel, menneskers ageren som sociale praktikker: må habitus og habitat fortsat være fokus i forskning og undervisning; EHESS og College de France styrkes som idealer[60].

---

54 SEC/ESEP: Workshop, Kulturellt kapital och sociala klasser, Uppsala universitet, 12–14 okt 2001.

55 Elisabeth Hultquist, *Segregerande integrering. En studie av gymnasieskolans individuella program*, HLS Förlag, Stockholm 2001.

56 Francine Muel-Dreyfus, "Uddannelses, joberfaringer og knuste drømme", in Karin Anna Petersen, *Praktikker i erhverv og uddannelse*, Frydenlund, Kbhvn 2001, pp. 43–120. Og Francine Muel-Dreyfus, *Folkskollärare och socialarbetare. Metodologiska kommentarer till den historiska sociologin*, HLS förlag, Stockholm 1987.

57 Boudieu besøgte Københavns Universitet 12 november 1993.

58 Staf Callewaert, *Videnskab & Engagement*, PUC, Viborg 2002, pp. 114–209, interview p. 121

59 Jette Steensen,"Læring, magt og menneske" in Erik Laursen, e.a.(red.) *Tanker i tiden – om studier af læring*, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg 2005.

60 Ida Lidegran & Donald Broady, *Forskning och forskarutbildning av utbildningsvetenskaplig relevans vid Uppsala universitet. Planering och Uppföljning*, Rapport 2003:2. Uppsala universitet, Utbildningsvetenskapliga fakultetsnämnden 2003.

DEL VI
DIGITAL LITTERATUR

Vi som går köksvägen

Språkteknologer och korpuslingvister i Litteraturbanken

Lars Borin

Drömmen om det digitala handbiblioteket

Mina första tankar om det som jag idag brukar kalla ”textteknologi för forskning och utbildning”[1] väcktes då jag hade förmånen att under ett par år samarbeta med Donald Broady i forskningsprogrammet *Wallenberg Global Learning Network* (WGLN), finansierat av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. Vårt dagliga samarbete bedrevs inom en nod av detta internationella nätverk, i Uppsala Learning Lab. Här introducerade Donald mig till sitt arbete med uppmärkning av den digitala versionen av nationalutgåvan av Strindbergs samlade verk.[2] Arbetet bestod bland annat i (manuell) uppmärkning av en rad informationskategorier – typografiska, dokumentstrukturella och innehållsliga – i Strindbergtexterna. Senare har Donald bl.a. initierat ett projekt för ”märkning av utbildningsinnehåll”[3], där bl.a. personreferenser och en del annan information i en lärobok försågs (igen manuellt) med passande uppmärkning. Båda typerna av uppmärkta digitala material hör hemma i vad Donald en gång har kallat det ”nya handbiblioteket”, som framförallt karakteriseras av *tillgänglighet*:

---

[1] Till exempel i Lars Borin, ”Textil. Textteknologi i forskning och lärande” *forhum* 1/2005, pp. 11–13. Se vidare nedan.

[2] Donald Broady, ”Hur kodar man Röda rummet?” I Mats Rolén (red.), *ABM, IT och forskningen. Rapport från en konferens på Kungliga Biblioteket den 17 november 1999*, Riksbankens Jubileumsfond, Stockholm 2000.

[3] Donald Broady, Märkning av utbildningsinnehåll. Projektbeskrivning 17 juni 2003, reviderad 19 sept. 2003. <http://www.skeptron.ilu. uu.se/broady/dl/mu-plan-030919.pdf> [nedladdad 14/11 2005].

> Dokumenten skall vara tillgängliga i flera hänseenden. De skall vara lätt åtkomliga, kanske lokalt lagrade på skivminne i den egna datorn eller i ett lokalt nätverk. De skall vid behov ofördröjligen kunna bearbetas med användarens egna favoritprogram (textbehandlingsprogram, bildbehandlingsprogram, kalkylprogram etc). De skall kunna kompletteras och förses med randanmärkningar och korshänvisningar (så kallade hypertextlänkar). Samlingen skall vara överblickbar, man skall utan stort besvär erhålla automatiskt genererade innehållsförteckningar eller kartor över dokumentbasens aktuella bestånd, och man skall på enkelt sätt kunna revidera inte blott de enskilda dokumenten utan även själva dokumentbasens struktur (ungefär som när man flyttar om böckerna på hyllorna eller sorterar pappren i pärmarna).[4]

Litteraturbanken

Litteraturbanken <http://litteraturbanken.se> är ett pilotprojekt som finansierats av Riksbankens Jubileumsfond 2004–2005 och som bedrivs i samarbete mellan Svenska Akademien, Kungliga biblioteket och Språkbanken vid Göteborgs universitet (där jag är föreståndare).

På initiativ av författaren Sven Lindqvist arrangerade Svenska Akademien 2002 ett seminarium för att dryfta frågor om elektronisk lagring av litterära verk. Som ett resultat av seminariet uppdrogs till Johan Svedjedal, professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet, att utreda förutsättningarna och formerna för en svensk litteraturbank. Utredningen – som finns tillgänglig på Litteraturbankens webbplats[5] – resulterade våren 2003 i en ansökan till Riksbankens Jubileumsfond om stöd för ett pilotprojekt för ”inrättandet av en Litteraturbank för att bevara och tillgängliggöra digitala versioner av främst skönlitterära verk, dels redan föreliggande, dels sådana som åstadkoms genom digitalisering av tryckta böcker”[6]. Ansökan beviljades, och arbetet med att förverkliga Litteraturbanken satte igång i januari 2004. Språkbanken har i pilotprojektet ansvarat för den digitala infrastrukturen i den framväxande Litteraturbanken: textimport, materialformat, funktioner för sökning i och presentation av materialet, samt webbplatsens utformning.

Den design av Litteraturbanken som växte fram under början av pilotprojektet bär många drag av Donald Broadys handbibliotek. Litteraturbanken skulle innehålla sådana ”självklara” funktioner som: möjlighet att ordna materiallistor enligt olika kriterier (titel, författare, period), tillgång till hypertextuellt

---

[4] Donald Broady, ”Det nya handbiblioteket” i Lars Höglund (red.), *Biblioteken, kulturen och den sociala intelligensen. Aktuell forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap.* Forskningsrådsnämnden / Valfrid, Göteborg 1995 pp. 83–107. Ur html-versionen på webben 15/11 2005 <http://www.skeptron.ilu.uu.se/broady/dl/p-broady-9304.htm>

[5] Se Johan Svedjedal, ”www.litteraturbanken.se. Planer och principer”, *Samlaren* 125, 2004a pp. 237–263.

[6] Ur Svedjedals utredning.

kringmaterial om författare och författarskap, fritextsökning i verk och urval av verk, valbar visning av kommentarer och ordförklaringar i vetenskapliga utgåvor, möjlighet att spara de egna gränssnittsinställningarna, samt tillgång till verken i text-, pdf- och digitalt faksimilformat. Den digitala handbiblioteksnaturen hos projektet – liksom den uttryckta ambitionen att Litteraturbanken ska vara en högkvalitativ resurs för forskning och undervisning – syns tydligare i andra planerade Litteraturbanksfunktioner: excerpering ur texter med automatiskt åtföljande metadata, möjlighet för användaren att göra ”marginalanteckningar” i texterna, en antologifunktion för lärare, och slutligen det som egentligen är huvudtemat för denna uppsats och som jag återkommer till nedan, nämligen inbyggt textteknologistöd.

Litteraturbanken invigdes officiellt på Bok- och Biblioteksmässan i Göteborg i september 2005. Många av de planerade funktionerna fanns ännu inte vid invigningen och som all komplex mjukvara i början uppvisar Litteraturbanken en hel del buggar. Tillräckligt mycket var dock färdigt för att man skulle få en god bild av visionen som hade fött Litteraturbanken, och förmodligen av den anledningen togs den emot med entusiasm. Litteraturbanken permanentas från och med 2006 med initial finansiering huvudsakligen från Svenska Akademien. Det betyder att arbetet med att utveckla den kan fortsätta utan avbrott.

Språkbanken: Språkteknologisk korpuslingvistik

Språkbanken <http://spraakbanken.gu.se> kommer även fortsättningsvis att svara för den digitala infrastrukturen i Litteraturbanken. Språkbanken är formellt knuten till Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet men har ursprungligen haft ett nationellt uppdrag att samla in, bearbeta och lagra texter samt erbjuda språkliga data till intresserade användare, alltså i första hand språkforskare men med tiden också i allt större utsträckning allmänheten. Genom Språkbankens försorg har dessa användare sedan 1970-talet kunnat få systematisk tillgång till språkliga och i viss mån statistiska data ur svenska texter av olika slag. Utnyttjandet av Språkbankens resurser har varit kostnadsfritt. Språkbanken uppfattas fortfarande i mångt och mycket som en nationell resurs, exempelvis i betänkandet *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*[7].

Språkbanken besitter idag en i Sverige unik kombination av kompetens inom områdena svenska textkorpusar, parallella (tvåspråkiga) textkorpusar, svenska maskinlexikon, samt språkteknologiska verktyg för korpushantering, korpusannotation och korpuspresentation, inom en stabil organisation med resurser att kontinuerligt underhålla och tillhandahålla språkliga material i elektronisk form.

[7] SOU 2002:27.

Idag fokuseras Språkbankens arbete främst på *förädling* av materialen, i och med att införskaffandet av stora mängder råtext numera i många fall är en tekniskt trivial uppgift. Det nya problemet är att göra jättematerialen hanterbara för (språk)forskning. Texterna måste vara lingvistiskt bearbetade och uppmärkta och göras sökbara i så många intressanta dimensioner som möjligt. Till detta behövs standardiserade lagringsformat, ett heltäckande system för sökning och en uppsättning språkteknologiska verktyg för att utföra automatisk uppmärkning av materialen eller åtminstone maximalt rationalisera manuell uppmärkning av material. För grundläggande annotering förfogar vi nu över en ”språkteknologisk verktygslåda” för morfosyntaktisk taggning (ordklass och böjningsform), lemmatisering (återförande av textord till deras grundform), ”grund” syntaktisk analys och så kallad namnigenkänning, samt för parallelltexterna meningslänkning (mellan en eller flera meningar i originalet och motsvarande mening[ar] i översättningen).

Den primära uppgiften för verktygen ovan är att tillföra information till textmaterialen för att öka deras vetenskapliga användbarhet; man talar generellt om annoterade texter (i motsats till obehandlad text). Ett fruktbart sätt att tänka på detta är i termer av *förädling*; den ”råa” texten förädlas (genom att man tillför den grammatisk och lexikalisk kunskap) och blir därmed användbarare för språkvetenskapliga ändamål. Man får möjlighet att söka i texter efter lingvistiskt relevanta enheter såsom t.ex. lemman (alltså lexikonformer) eller ordklasser/ böjningsformer/ satsdelar/ namn, snarare än efter (delar av) ortografiska ordformer. Den aktuella målsättningen för Språkbanken är att enspråkiga (åtminstone moderna svenska) texter som standard skall vara försedda med morfosyntaktisk uppmärkning, namnuppmärkning och i många fall också syntaktisk uppmärkning, medan parallelltexter skall vara meningslänkade. Systemutvecklingsverksamheten i Språkbanken inriktas därför på att jämka ihop material- och annotationslagringsformat med beaktande av internationellt standardiseringsarbete inom språkteknologiområdet, och att anpassa verktygens in- och utdataformat på motsvarande sätt. Visionen är av en Språkbank utan gränser, där alla resurser potentiellt kan kopplas ihop genom standardiserade, väldokumenterade format och gränssnitt för att möjliggöra många olika slags språkteknologisk och språkvetenskaplig forskning, men även för att ge den språkintresserade allmänheten en intressantare och mer mångfacetterad resurs.

Textteknologi för humanistisk forskning och utbildning

Vad har då detta med Litteraturbanken att göra? Jag vill hävda att Litteraturbankens verksamhet kan sägas utgöra ett specialfall av *användning av text* i humanistisk forskning och utbildning. Jag tror att den sortens textanvändning kan

berikas av de möjligheter som språkteknologin erbjuder för att skapa nya verktyg för forskning och undervisning i humaniora.

Textteknologi använder jag ofta som en sammanfattande benämning på (1) den språkteknologi där man främst arbetar med skrivet språk (vilket innefattar såväl skriftspråk som transkriberat talspråk), och där framträdande roller spelas av s*prakteknologisk korpuslingvistik* (ett skilt forskningsområde från språkvetenskaplig korpuslingvistik) och (2) språkteknologisk *informationsförädling* (bl.a. informationssökning, informationsextraktion och dokumentsammanfattning).

Tematiken här kan sammanfattande karakteriseras som *texttillgänglighet*, alltså samma grundtanke som i Donald Broadys digitala handbibliotek. Vi kan se textteknologi som den senaste i en rad ”hjälpteknologier” som har uppstått vid sidan av de huvudteknologier som har hittats på för att göra text tillgänglig på nya sätt, t.ex. katalogiseringssystem i bibliotek och arkiv samt index av olika slag i tryckta böcker. När digital produktion av nya texter och digitalisering av äldre texter blir allt mer allmänt förekommande och det föredragna sättet att sprida text är via elektroniska media, kommer hjälpmedel för att finna, korrelera och presentera textinformation – alltså textteknologi – att ha en naturlig plats i alla sammanhang där text är viktig, t.ex. sådan vetenskaplig forskning där text (både dess innehåll och dess form) är objekt, såsom i de språkliga, litterära och historiska vetenskaperna. Textteknologi möjliggör ”dynamisk interaktion med en text”[8], något som man i viss utsträckning redan har tagit fasta på inom humanistisk forskning, så att man som jag redan nämnt ovan har börjat att manuellt föra in information (”annotationer”) i texter som ska ge användaren många samtidiga perspektiv på ett och samma textmaterial och även underlätta sökning och navigering i textmaterialet.

Vad textteknologin tillför är möjligheten att skapa denna information *automatiskt*, vilken inte ska underskattas, eftersom man då inte begränsar sig till de texter man redan av någon anledning har haft möjligheten att märka upp, utan kan arbeta med textmaterial i samma ögonblick som de blir digitalt tillgängliga. Det var den insikten som slog mig, språkteknologen, i samarbetet med Donald Broady, humanisten.

I det perspektivet finns det stora synergieffekter i att se till att Litteraturbanken och Språkbanken delar så mycket som möjligt av den digitala infrastrukturen. För det första finns det inget som hindrar att lagringsformaten för Litteraturbankens texter är ett som tillåter att man automatiskt tillför dessa texter språkvetenskapliga annotationer, nämligen således i stort sett samma format som Språkbankens korpusar. Det blir sedan en fråga om presentation ifall ett textmaterial ska vara att betrakta som ett litterärt verk i ”salongen” Litteraturbanken eller en (del av en) korpus i Språkbanken, åtkomlig via de underlig-

[8] Raymond G. Siemens, “A new computer-assisted literary criticism?”, *Computers and the Humanities* 36, 2002, pp. 259–267 (citat från p. 261).

gande ”köksregionerna”. Man har då vunnit enhetlighet i materialhanteringen och gett språkteknologer och språkvetare ett mer mångfacetterat textmaterial.

Men inte nog med det: Man har också samtidigt gett dem som huvudsakligen vill studera texterna ur en litterär synvinkel nya analysverktyg. Exempelvis borde den som är intresserad av *litterär onomastik*[9] vara betjänt av att automatiskt kunna få namn av en viss typ utmärkta i sin litterära text och den som vill utforska hur begrepp används i litteraturen – eller i historien som den speglas i litteraturen – skulle kunna ta sig in i texterna via Språkbankens lexikonresurser för att på en enda gång och automatiskt komma åt alla relevanta ord för en begreppslig utredning, säg hur djurmetaforer används i ett visst författarskap eller en viss tid. På det viset är tanken om Litteraturbanken och Språkbanken i förening ett steg i riktning mot förverkligandet av Donald Broadys vision om det digitala handbiblioteket.

[9] Johan Svedjedal, ”Almqvist och namnen. En studie i litterär onomastik”, *Samlaren* 125, 2004, pp. 52–77; Karina van Dalen-Oskam & Joris van Zundert, ”Modelling features of characters. Some digital ways to look at names in literary texts”, *Literary and Linguistic Computing* 19, 2004, pp. 289–301.

Styrelseordförande Donald Broady

Hasse Haitto, Peter Lidbau & Magnus Tobiasson

Historien om Donalds äventyr som företagsledare i databranschen börjar på IPLab, en tvärvetenskaplig forskargrupp vid institutionen för numerisk analys och datalogi (NADA) på KTH.

Det Nutek-finansierade projektet *Datorstöd för kunskapsarbete* pågick vid IPLab under anslagsperioden 1990–07–01–1993–06–30. Projektet och dess uppföljare svetsade samman en innovativ grupp bestående av Donald Broady (projektledare), Hasse Haitto (doktorand i datalogi), samt Magnus Tobiasson och Peter Lidbaum (civilingenjörer i Datateknik). Detta visade sig vara en grupp vars medlemmar kompletterade varandra på bästa sätt.

Datorstöd för kunskapsarbete

Så länge vi känt Donald har han på alla sätt främjat datorstött kunskapsarbete, inte bara i fråga om avancerad tillämpning av olika program för eget bruk, utan även som en kunnig användare med praktiskt handlag som mer än gärna plockade isär datorn för att montera in en ny hårddisk eller mer minne.

> *Donalds datorer var alltid de vassaste som gick att köpa för pengar. Han hade en bärbar Compaq som kostat närmare 50 000 kr (som vi knappt vågade röra), och när vi skulle skaffa dator till projektet förseddes den med en gigantisk 21-tums färgskärm som kostade dubbelt så mycket som själva datorn. Detta var på den tid då de flesta datorer levererades med minimala 14-tumsskärmar, och den nya skärmen var så stor att man riskerade whiplashskador om man för snabbt följde något objekt med blicken från ena kanten av skärmen till den andra.*

Långt innan internet och WWW gjort begreppet till vardagsmat insåg Donald möjligheterna med *hypertext*, och deltog bl.a. i den första hypertextkonferensen 1987 i Chapel Hill.

I projektet *Datorstöd för kunskapsarbete* kunde Donald tillämpa idéerna i utbildningssammanhang. På IPLab, med fokus på människa-dator-interaktion och datorstöd för textbehandling, fanns naturliga förutsättningar att etablera

kontakter med forskare och utvecklare av tidiga hypertextsystem som Randall H. Trigg och Paul Kahn, vilka gästade och föreläste.

På IPLab uppstod sålunda en miljö där många tidiga hypertexttillämpningar kunde köras, såsom *NoteCards* från Xerox' Palo Alto Research Center, *Intermedia* från Brown University, Kent University's *Guide*, och *Dyna*Text från EBT. De tidiga systemen uppvisade vissa grundläggande svagheter såtillvida att de var *monolitiska* — de saknade kopplingar till andra tillämpningar. Hyperlänkar som skapades i dessa system kunde inte exporteras eller återanvändas i något annat sammanhang och systemen förblev därmed tekniska återvändsgränder.

Intermedia skrevs för en tidig version av Apple Unix och blev inkompatibelt vid introduktionen av A/UX version 2.0, medan NoteCards kördes på dedikerade Lispmaskiner, där hårdvaran skötte Lisptolkningen. Tillämpningarna blev därför förbehållna en rätt snäv krets av användare.

Denna utvecklingsmässigt spännande men även frustrerande situation sammanföll med populariseringen av *märkordsspråk*. Standarden SGML (Standard Generalized Markup Language, ISO 8879:1986), gjorde det teoretiskt möjligt (om än inte helt praktiskt) att skapa dokument som var leverantörs- och systemoberoende. Hasse hade fördjupat sig i SGML och insåg dess potential för hypertext, medan Donald såg ett angreppssätt där stoffet i utbildningen kunde leva vidare. Dock återstod att skapa en miljö som realiserade dessa visioner, eftersom programmen för SGML var få och dyra.

Äventyret börjar

Vintern 1991–92 när vi alla sammanstrålade var en speciell tid. Sverige var i kris, och för första gången i mannaminne kunde man ta examen från KTH och inte ha ett välbetalt jobb dagen efter. Magnus och Peter hade precis fullbordat sin utbildning med examensarbetet CoDe, som omfattade utvecklingsverktyg och tillämpningar för datorstött samarbete i nätverk[1], och sneglade nu försiktigt ut mot den bistra arbetsmarknaden.

Hasse och Donald hade det motsatta problemet. Donald är omvittnat skicklig på att ordna forskningsmedel, och när andra forskningsgrupper på IPLab hankade sig fram några månader i taget hade Donald fått tre års finansiering på ett bräde. De hade med andra ord massor att göra och behövde folk. Efter att ha läst Peter och Magnus exjobbsrapport frågade Hasse om de ville arbeta på projektet i sex månader.

Donalds passion för snabba datorer återspeglades dock inte i hans val av bil, en sliten vit (veteranbilsklassad) Volvo 140 med kärvande dörrar och ett fönster som hade en tendens att glida ned av sig själv, och som därför fixerats i rätt läge medelst en inkilad sax.

[1]Peter Lidbaum och Magnus Tobiasson, *CoDe The Collaborative Desktop*, IPLab-rapport 45, TRITA-NA-P9129, 1991.

Donalds vision var att ge lärare verktyg som lät dem bygga upp personliga handbibliotek, varifrån de sedan kunde välja ut relevanta delar och skapa skräddarsydda kompendier till undervisningen. Hasse hade inventerat olika mjukvarukomponenter som var och en erbjöd nödvändiga delfunktioner, vilka skulle kunna fogas samman till det system Donald efterfrågade.

Inledningsvis var därför tanken att Magnus och Peter skulle göra en prototyp med stöd av dessa komponenter, men när komponenterna väl började utprovas visade det sig att ingen av dem var tillräckligt dynamisk för det system Donald föreställde sig. I detta läge kunde projektet drastiskt ha sänkt sin ambitionsnivå, men i stället riktades det in i en fas av nydanande utveckling.

Document Archive Controller

Gruppen valde att från grunden utveckla ett system som skulle klara det Donald efterfrågade, och därmed började en hektisk period. Det blev många långa dagar och kvällar framför skärmarna, som dock underlättades av de regelbundna framstegen. Donald ledde projektet med såpass lätt hand att man knappast märkte de knuffar som gavs i rätt riktning, och hans genuina nyfikenhet och entusiasm smittade. När Donald kom in i rummet blev arbetet helt enkelt roligare.

Resultatet var ett verktyg som döptes till Darc, en akronym för Document Archive Controller. En prototyp presenterades på ECHT'92, European Conference on Hypertext 1992 i Milano.[2] Som Donald eftersträvat tillät Darc sina användare att lagra SGML-dokument i en databas, ett handbibliotek. Dokumenten kunde arrangeras i en virtuell hierarkisk struktur, där användaren kunde sätta ihop valda delar till kompendier.

Förutom stöd för hypertext kunde materialet i Darcs bibliotek förses med anteckningar, färgöverstrykningar och länkar, som lagrades *separat* från själva dokumenten. Det externa hypertextuella materialet kunde aktiveras och släckas dynamiskt i flera olika och samtidiga hypervävar utan ändringar i själva stoffet.

Innehållet indexerades kontextuellt (relaterat till märkorden) så att man i olika register kunde slå upp sökord med avseende på egendefinierade koncept som titel, fulltext, författare och så vidare. Genom att utnyttja märkorden blev dokumenten *självregistrerande*. Man behövde bara ge dem till Darc, så plockade programmet själv ut bibliografiska data. Ingen bibliotekarie behövde manuellt registrera varje dokument, och varje användare kunde själv bestämma vilka bibliografiska data denne var intresserad av.

På liknande sätt som Google gör idag, presenterade Darc resultatet av sökningarna i en träfflista med omgivande text, så att *sammanhanget* för sökträffen

[2] ECHT '92, European Conference on Hypertext Technology, November 30 - December 4, 1992, ACM, Milan, Italy 1992.

lyftes fram. Hypertextlänkarna kunde även ha flera förgreningar, så att samma länkkälla kunde ha flera olika mål, vilka då presenterades i en dialog med förhandsvisning av respektive länkmål.

De tekniska problemen visade sig alltså överstigliga. De juridiska problemen var värre. Vilka upphovsrättsliga lagar gäller om en lärare kopierar och sprider delar ur läroböcker? Uppenbarligen räcker inte citaträtten. För att försöka hitta en juridisk hållbar lösning konsulterade Donald professor Peter Seipel, en av Sveriges främsta experter på upphovsrätt. Farhågorna verkade tyvärr besannas. Juridiken var huvudproblemet, inte tekniken; i slutändan var det nog de juridiska svårigheterna som hindrade Darc från att användas i de humanistiska syften Donald eftersträvade.

Men livet är inte bara humaniora. Som ett komplement till ovanstående medverkade vi även till att konstituera SGML användarföreningen i Sverige, som blomstrade i flera år med en bred uppslutning av medlemmar från såväl högskolor, industrin, som försvaret. När Darc presenterades på konferenser eller utställningar som *SGML Sverige* visade flera stora företag intresse, som till exempel Volvo, Ericsson och Telub. För dem var naturligtvis upphovsrätten inget problem; de ville hantera sin egen tekniska dokumentation — och sakta började det gå upp för oss att det verktyg vi utvecklat för lärare kanske var minst lika användbart inom industrin.

Donald doktorerade under projektets gång. För oss som bara såg Donald i *en* av hans många skepnader var det en rätt märklig upplevelse att slå upp DN på morgonen och hitta ett halvsidigt referat av Donalds avhandling med underrubriken ”*Göran Greider läser en lysande avhandling om Pierre Bourdieus sociologi*”.[3] Denne Donald Broady kunde uppenbarligen smälta in i andra världar än de teknikfokuserade korridorerna på KTH där vi levde.

Digital litteratur

De sex inledande projektmånaderna förflöt snabbt och följdes av fler månader och fler projekt, som ”Kunskapsverkstaden” och ”Det nya handbiblioteket”. Såhär snart femton år senare arbetar vi tre fortfarande ihop.

Med Darc hade vi ett utmärkt verktyg, men saknade SGML-kodat material. Med de efterföljande projekten kunde vi se till att material på en nivå lämplig för undervisningsändamål och demonstrationer kunde tas fram, eftersom detta helt enkelt inte fanns tillgängligt.

[3] Göran Greider, *Dagens Nyheter*, Kultur (B), måndagen 13 maj 1991, p. 3.

Genom samarbete med Strindbergredaktionen på Stockholms Universitet SGML-kodade vi två volymer[4] i nationalupplagan av Strindbergs samlade verk i en tämligen rudimentär tillämpning av de då purfärska riktlinjerna för kodning enligt TEI (Text Encoding Initiative). De tryckfärdiga originalen framställdes på KTH genom att SGML-koden översattes med skript till ett format som passar för typsättning (LaTeX).

En hel del ansträngningar fick ägnas åt layout för att efterlikna tidigare volymer då böckerna ingick i den pågående textkritiska utgåvan och måste hålla sig till en existerande stil. En bieffekt av det nya arbetssättet var att kontrollen över det tryckfärdiga resultatet flyttades från tryckeriet tillbaka till Strindbergredaktionen: traditionellt hade forskarna fått nöja sig med att rätta korrektur och returnera ark med anvisningar, enligt en viss prislista; nu satt de och sneglade över axeln medan vi kodade SGML och redigerade skripten.

> *Den nyvunna friheten hos Strindbergforskarna — vilka blev nästan som kalvar på vårbete — kunde stundtals ta sig smått extrema uttryck. Vi fick modifiera typsnittets glyftabeller för att justera kerning och placering av accenter, liksom göra ändringar i kommentardelens formuleringar som redan redigerats och ändrats flera gånger föregående dagar. Ordval vägdes på guldvåg tills de kändes rätt och radfallet utföll till belåtenhet.*

Omställningen gick inte helt smärtfritt, men arbetsmetoden utvecklades gradvis (med vissa felsteg). Vi rodde dock arbetet i land på ungefär utsatt tid, antagligen de första SGML-kodade böckerna att publiceras i Sverige. Donald har belyst detta arbete i olika sammanhang.[5]

Sagan om Synex

Redan kring mitten av 1993 hade vi alltså lyckats framställa ett verktyg (Darc) som dynamiskt kunde presentera SGML-kodat material, applicera stilmallar (skrivna i SGML) på dessa dokument, samt stödja skapandet och elektronisk publicering i form av virtuella databaser som beskrivits ovan — i princip det enda verktyget i sitt slag i den extremt smala nisch som SGML var. Det fanns alltså goda tekniska förutsättningar för att driva verksamheten vidare i form av ett självständigt bolag.

Hela forskningsgruppen på fyra personer bildade därför 1993 Synex Information AB, för att (efter litet mera utveckling) lansera Darc som ett kommersiellt

---

[4] August Strindbergs *Samlade Verk*, volym 15 och 57 (omfattande *Dikter på vers och prosa*, *Sömngångarnätter* ISBN 9119116721, respektive *Svarta Fanor* ISBN 9119211120, Norstedts Förlag, Stockholm 1995.

[5] Donald Broady, Digitala utgåvor av August Strindbergs verk, version 3, 27 augusti 1996, KTH, Institutionen för Numerisk Analys och Datalogi. I samma ämne bl.a. Digital Critical Editions. The case of the Swedish National Edition of August Strindberg's collected works, paper presenterat på konferensen DRH 96 (Digital Resources For The Humanities), Oxford, England, 1–3 juli 1996.

program. Donald blev (icke-arbetande) styrelseordförande, och 1994 hade företaget lyckats värva tillräckligt mycket intresse för att dels finansiera sin verksamhet genom konsultuppdrag, dels lansera Darc genom ett kanadensiskt företag under produktnamnet *SoftQuad Explorer.* Att döpa om Darc till ett namn som i Sverige närmast förknippas med en billig vodka var det kanadensiska företagets ”förtjänst” — och döm om vår förvåning när Microsoft senare beslöt att kalla sin webbläsare för Internet Explorer…

Då Synex började ta fart blev samtliga anställda (även styrelseordförande Broady) granskade av Säpo och fick sin säkerhetsklassning utan problem. Vad än Donald gjorde -68 så var det ingenting alltför samhällsomstörtande… eller väl dolt i det förgångna.

Arbetsbördan för Synex växte snabbt, och vi insåg snart att vi måste lämna IPLabs lokaler. Den svåra lågkonjunkturen verkade till vår fördel. Vi hittade en utmärkt lokal i Gamla Stan, till en förvånansvärt låg hyra, och där sitter vi än idag, även om hyran inte längre är särskilt låg.

Donald såg till att vi trots arbetet med Synex inte helt släppte den akademiska sfären där främst Hasse gjorde diverse inhopp som talare.[6]

På inbjudan av Sveriges kulturattaché höll Hasse och Donald 1996 föredrag i Moskva. Första punkten på hotellets room-servicemeny var ”bodyguard”. Till den inkluderade frukosten serverades skämd korv, antagligen i syfte att uppmuntra gästerna till att i stället nyttja husets restaurang och betala för frukosten. Tyvärr hade inte marknadsföringsdelen i denna strategi varit tillräckligt effektiv, så Donald och Hasse förblev ovetande om den andra frukostmöjligheten och intog stoiskt te och bröd under personalens bistra miner i ett par dagar. Att få mer smör till brödet var inte heller att tänka på: den begäran besvarades bara med orden ”check complete”.

Synex ViewPort

Programmet Darc var, om än tekniskt lyckat, ingen större kommersiell framgång. Det som väckte mest intresse var att Darc dynamiskt kunde ladda ett SGML-dokument och omedelbart formatera det för visning på skärmen.

En vanlig fråga från potentiella kunder var om det gick att plocka ut viewerdelen och koppla ihop den med deras egen databas? Efter att ha fått denna fråga ett hundratal gånger utvecklade vi därför en verktygslåda för att stödja just sådan funktionalitet. Den första tillämpningen byggd med denna verktygslåda släpptes 1995 genom SoftQuad (som då åtnjöt ett visst renommé i SGML-kretsar). Programmet, helt utvecklat av Synex, lanserades som *SoftQuad Panorama* och blev en omedelbar succé.

---

[6] Donald Broady & Hasse Haitto, Internet and the humanities. The Promises of Integrated Open Hypermedia, konferensen *Contemporary computer and network technologies. Unlimited possibilities to expand world-wide cultural and scientific bridges*, Moskva, 17–18 januari 1996. Report IPLab-106, Dept. of Numerical Analysis and Computing Science, Jan 1996 (12 s.) [även publicerad som Rapport CID-1, KTH, 1997].

Den nya verktygslådan släpptes kort efter Panorama under produktnamnet *Synex ViewPort* och under de närmaste tre åren (1995–98) skedde en enorm tillväxt i Synex verksamhet. Denna tidsperiod var både omtumlande och minnesvärd. Trots företagets lilla storlek uppnådde Synex en världsledande position, vilket är en god indikation på både hur pass smalt fält SGML utgjorde, men även på den kompetens som byggts upp. Bland Synex kunder fanns mestadels utländska kunder inom ett brett spektrum (som till viss dels omnämns på http://www.synex.se), och Synex ställde följaktligen ut på mässor i USA, Europa, och Australien. När Donald var med på dessa mässor strävade han alltid, i sina egna ord, efter att ”göra minsta möjliga skada” och höll en låg profil, även om han kunde dyka upp i utställarbåset med en och annan intressent, undantagslöst med humanistiska syften.

Som icke-arbetande styrelseordförande kunde Donald dock dra nytta av utvecklingen genom att demonstrera den senaste tekniken i samband med föredrag och forskningspropåer.

> *Arbetet som styrelseordförande var nog inte alltför betungande, under de år bolaget verkade hade vi få formella styrelsemöten (och dessa mynnade vanligen ut i en bit mat, några öl och en mer eller mindre våldsam biofilm).*

Under våra ansträngningar med SGML växte den vid CERN utvecklade HyperText Markup Language (HTML) till något som skulle sprida internet till den breda allmänheten. De med rötterna i SGML såg inledningsvis litet ned på HTMLs enkelhet: språket var bara en fast uppsättning märkord. Ett minnesvärt citat av Sean McGrath från 1996 lyder *HTML isn't a little brother of the Standard Generalised Markup Language (SGML), it's more of a Forrest Gump-like cousin.* Men faktum är att SGML var onödigt komplicerat, en fördel för oss som därmed fått ett tekniskt försprång innan standarden slog genom. Med HTMLs framfart tydliggjordes dock SGMLs brister, och Jon Bosak från Sun tog initiativet till bildandet av en expertpanel för diskussion av alla aspekter för leverans av SGML-kodat material på Internet.[7] Resultatet blev *XML* (Extensible Markup Language) en extrem förenkling av SGML med allt utom det mest grundläggande borttaget. Genomslaget blev enormt, och idag används XML överallt där datorer och deras användare behöver utbyta information.

Du sköna nya värld

En sidoeffekt av XML var att den lilla nisch vi levde och verkade i inte var så liten längre. Microsofts tillväxt hade krossat många företag, och deras rykte hade blivit alltmer skamfilat. För att göra något åt den dåliga publiciteten bildade Microsoft en enhet som sökte upp företag vars verksamhet kunde kollidera

[7] http://www.w3.org/MarkUp/SGML/WG/

med deras egna affärsplaner, för att hjälpa dem att anpassa sig i tid (eller möjligen skrämma dem i förtid). Nu sökte denna enhet upp oss och förklarade att Microsofts webbläsare snart skulle kunna visa XML – och vara gratis. Om vi ville försöka komplettera Microsoft, till exempel med avancerat stöd för hypertext (genom HyTime, en ISO standard baserad på SGML), så skulle de gärna hjälpa oss; de kunde hitta lämpliga mässor att ställa ut på, ge tillgång till ”inside information”, referera till oss i deras marknadsföring, etcetera.

Vi kände dock att HyTime inte riktigt räckte. Våra kunder var intresserade av att visa XML-dokument och eventuellt söka i dem. Hypertext kom möjligen i tredje hand, och *ytterst* få bad om mer funktionalitet än vad Microsoft Explorer redan kunde hantera. Det var, med andra ord, dags att se om sitt hus. Vår största konkurrent, ett amerikanskt bolag, råkade i detta skede ta kontakt med oss och undrade om vi möjligen kunde tänka oss att sälja bolaget till dem? Ett första möte i London följdes av diverse utväxling av information, handlingar, och möten med advokater i en s.k. *due diligence* undersökning. Vi kunde dock rätt snart enas om villkoren.

> *Det uppstod en sista knorr på Synex-äventyret när det var dags att underteckna kontraktet. Donald kunde nämligen inte hitta sitt aktiebrev, vilket hotade att omintetgöra hela affären. Donald har som bekant för vana att inte göra sig av med papper på en gång, utan dessa passerar vanligen olika stadier i lådor som märks med texter som ”kompost” och ”slängs senare”. Vi fruktade ett tag att aktiebrevet var borta för gott, men efter idogt letande kom det fram i sista stund och affären kunde fullföljas. Donald blev mycket lättad, och sade vid detta tillfälle att ”han aldrig mer skulle vara ledsen”.*

Vid bildandet av Synex åtog sig företaget ett betalningsansvar gentemot Nutek, att genom royalties på Darc betala tillbaka det ursprungliga forskningsanslaget. Eftersom Darc aldrigt riktigt lyfte som produkt blev det inte så mycket pengar till staten den vägen, men de skatteintäkter som Synex hittills genererat genom åren motsvarar det ursprungliga forskningsanslaget ungefär 10 gånger om, så projektet blev långsiktigt en lyckad affär för alla parter.

Även om vi inte längre *äger* Synex, så jobbar vi tre fortfarande tillsammans i samma lilla grupp som Donald var med om att föra samman uppe på IPLab. När en bil eller flygplansmotor idag servas är sannolikheten rätt stor för att den elektroniska servicemanualen vilar på en teknisk grund framtagen av Synex.

Donalds forskningsinitiativ har sålunda på ett högst handfast sätt förbättrat de tekniska möjligheterna för elektronisk dokumentation både hemmavid och internationellt. Utvecklingen för digital litteratur och verktyg för dess framställning ser lovande ut, men går kanske en smula långsamt för Donald, som pekade ut riktningen från barrikaderna för snart två decennier sedan.

Märkvärt

Noteringar om en prosopografi över kvinnor i offentlighet kring sekelskiftet 1900

Monica Langerth Zetterman

Prosopografi är en metod som sedan länge använts för socialhistoriska studier och som innehåller inslag av genealogi, onomastik och demografi. Den biografiska och den prosopografiska metoden är relaterade, och i vissa avseenden överlappar de varandra. Den prosopografiska analysen syftar till att studera en viss grupp, dess historia och struktur, och inte den enskilde individen utan snarare studier av aggregerade kollektiva biografiska detaljer.

Syftet med denna artikel är att, genom ett konkret exempel, beskriva verktyg och principer som kan användas för att skapa förutsättningar för flera olika användningar av ett och samma innehåll.[1] I det föreliggande exemplet behandlas principer för digitalisering och användningar av en prosopografi över kvinnor i offentligheten kring sekelskiftet 1900. Arbetet är utfört för projektet "Formering för offentlighet. En kollektivbiografi över stockholmskvinnor 1880–1920"[2], men är även en del av mitt avhandlingsprojekt.

På grund av komplexiteten i såväl datainsamling som bearbetning lämpar sig prosopografi särskilt väl för digitalisering. Genom att digitalisera materialet kan vi hantera både väldigt stora prosopografier med hundratusentals individer[3] och mindre sådana innehållande färre individer men som är mycket informations-

[1] Om detta och annat som har att göra med dokumenthantering har Donald Broady med flera forskat och skrivit om sedan slutet av 1980-talet. Se projekt och publikationer vid http://www.skeptron.ilu.uu.se/broady/dl/dl-proj.htm.

[2] Se vidare http://www.skeptron.ilu.uu.se/broady/sec/ffo.htm för projektbeskrivning, projektmedlemmar samt skrifter från projektet.

[3] Ett exempel på en omfångsrik prosopografi i termer av antalet individer är de register över svenska gymnasieungdomar och högskolestuderande som används i flera av SEC:s utbildningssociologiska projekt, se http://www.skeptron.ilu.uu.se/broady/sec/sec-pro.htm.

rika.[4] Därigenom ges förutsättningar för att utföra olika slags analyser, kontrastera variabler eller teckna kartor över de tillgångar och egenskaper som individerna i materialet besitter.

I projektet "Formering för offentlighet" har material i form av såväl kortare som längre texter med uppgifter om de offentliga kvinnorna samlats in. Dessa texter har märkts och organiserats med hjälp av XML-formatet[5] och sedan bearbetats med hjälp av olika verktyg. En målsättning med prosopografin är att – tillsammans med projektets medlemmar – pröva Bourdieus verktyg för att studera kvinnornas strategier, nätverk och formeringar på ett tämligen heterogent historiskt material, där graden av informationstäthet varierar betydligt mellan individerna. Detta innebär att materialet måste organiseras utifrån största möjliga flexibilitet, något som märkningen också erbjuder.

Märkning som inte automatiseras är ett tämligen tidsödande arbete. Därför kan man fråga sig vad som motiverar en märkning av detta material? Varför inte helt enkelt mata in de uppgifter man behöver för analyserna i en relationsdatabas? XML-märkningen av materialet, hävdar jag, erbjuder oss större flexibilitet och möjligheter att experimentera med olika slag av analyser och presentationsformer. Exempelvis visar jag nedan hur vi tack vare märkningen kan migrera information från texterna för att konstruera kartor och grafiska vyer, där man kan studera kvinnornas nätverk genom att växla mellan individuella vyer (kvinnans utkikspost) och gemensamma vyer (sociala fält eller organisationer).

En annan viktig anledning är tillgängligheten då XML-märkningen gör materialet utbyggbart och modifierbart och dessutom flyttbart till andra plattformar, så att andra kan bruka materialet utifrån egna önskemål.[6]

Den prosopografiska metoden

Karl Ferdinand Werner spårar ursprunget av prosopografin som begrepp och metod till 1500-talets Europa som redan då förknippad med idén om att samla fakta om berömda män i de sociala eliterna i kollektiva biografier. Prosopogra-

---

[4] Se till exempel *Prosopography of Anglo-Saxon England,* http://www.pase.ac.uk/.

[5] XML, *Extensible Markup Language*, är ett format för lagring och utbyte av data som är plattformsoberoende. XML är förenklat och härlett ur den mycket mer omfattande och äldre SGML-standarden (ISO 8879:1986). Se vidare http://www.w3.org/XML/ för information, specifikationer och tillämpningar. Om SGML kan läsas i standardverket: Charles F. Goldfarb, *The SGML handbook,* Clarendon, Oxford 1990.

[6] Se Donald Broady, "Det nya handbiblioteket", i *Biblioteken, Kulturen och den sociala intelligensen. Aktuell forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap* (red. Lars Höglund). Forskningsrådsnämnden/Valfrid, Göteborg 1995, pp. 83–107.

fin föddes ur dåtidens strävan om att samla in, förteckna och organisera all världens kunskap.[7]

Praktiskt består metoden i att systematiskt samla in omfattande information om gemensamma karaktäristika och tillgångar för var och en av individerna i urvalet. Denna information används sedan för att undersöka grupper av individer som har något gemensamt, antingen verksamma inom ett specifikt fält eller verksamma under en viss tidsperiod.[8] Termen prosopografi beskriver alltså både själva metoden och resultatet, den insamlade och organiserade informationen som resulterar i en prosopografi. I Donald Broadys definition av prosopografi inom den franska sociologiska traditionen betonas särskilt att det är fältets historia och struktur som studeras, inte individen per se.[9]

En annan, men snarlik, definition svarar historikern Lawrence Stone för.[10] Såväl Stone som Broady skriver om nödvändigheten av att isolera ett socialt sammanhang som skall studeras (”field” respektive ”universe”) samt att de uppgifter som samlas in skall vara enhetliga och spegla individernas livsbanor, egenskaper och tillgångar. Till skillnad från Stone betonar Broady det specifika symboliska kapitalet och ställningstaganden i frågor av betydelse inom ett visst fält.

Prosopografens intresse ligger alltså inte i att studera enskilda individer utan det är sociala strukturer och förändringar som är i fokus. Detta medför att kategorierna ibland behöver modifieras eller förenklas för att en heltäckande insamling skall bli möjlig. Som ett exempel kan nämnas att i ”Formering för offentlighet” samlades uppgifter om kvinnornas fäders yrkeskarriär in enligt vissa mätpunkter i kvinnans liv: När kvinnan föddes, när hon var 10 år, när hon flyttade hemifrån samt höjdpunkten i faderns yrkeskarriär. Men det visade sig att enhetliga data inte gick att uppbringa för dessa mätpunkter bland flertalet av kvinnorna. Därför används istället endast faderns höjdpunkt i yrkeskarriären som en indikator för kvinnornas sociala ursprung.[11]

Klassificering av egenskaper och tillgångar för individer i en prosopografi är särskilt problematiskt då en och samma individ oftast tillhör ett flertal olika sociala sammanhang som dessutom förändras över tid.[12] Ett mycket konkret klassificeringsproblem i denna prosopografi är kvinnornas yrkesverksamhet.

---

[7] Karl Ferdinand Werner, « L’apport de la prosopographie à l’histoire sociale des élites’ », i Keats-Rohan (Ed.) *Family Trees*, Woodbridge, 1997, pp. 1–21 (ssk pp. 4–5).

[8] För metoddiskussioner i anknytning till projektet, se Agneta Linné & Kerstin Skog-Östlin (Red.), *Biografi och kollektivbiografi som historisk metod,* Forum för pedagogisk historia, Uppsala 2001.

[9] Donald Broady, ”French prosopography. Definition and suggested readings”, i *Poetics*, (30) 2002, pp. 381–385 (definition, pp. 381–382).

[10] Lawrence Stone, ”Prosopography”, i Felix Gilbert & Stephen R. Graubard (Eds.), *Historical Studies Today,* Norton, New York 1972, pp. 107–140 (definition, p. 107).

[11] För fädernas sociala klassificering, se Lennart Thorsell, ”Den svenska parnassens ‘demokratisering’ och de folkliga bildningsvägarna”, En bildningssociologisk studie av den svenska författarkåren 1880–1954 med pedagogikhistoriska perspektiv, i *Samlaren*, Uppsala 1958, pp. 53–135.

[12] Stone, op. cit. 1972, p. 121.

Enligt dåtidens klassificeringar kategoriserades sociala hierarkier efter manlig verksamhet och inte efter kvinnor på väg ut i offentligheten. En meningsfull och fungerande klassificering – för såväl det aktuella materialet som för den tidsperiod som studeras – är essentiellt för utfallet. Därför har vi för kvinnorna själva dels modifierat den sociala klassificering Thorsell använder[13], dels utformat egna kategorier som speglar det aktuella materialet. I den lokala klassificeringen differentieras till exempel publicister från övriga kvinnor verksamma inom kultursfären, skolgrundare från andra chefsbefattningar, samt socialt verksamma kvinnor från kvinnor som tituleras enligt börd eller giftermål.

Det finns dock skillnader mellan uppbyggnaden och användningar av prosopografier inom olika forskningsområden. Som ett ytterligare exempel kan nämnas två tvärvetenskapliga projekt och prosopografiska databaser vid *Centre for Computing in the Humanities* vid *Kings College* i London om bysantinska riket och det anglosaxiska England.[14] Dessa prosopografier är uppbyggda enligt en specifik princip, något som kallas för *factoids*. *Factoids* syftar till att organisera data enligt följande princip: Denna *källa* vid *denna tidpunkt* hävdar *detta* om *denna person.*[15] Här är det alltså inte analyser av aggregerade data som är det främsta intresset utan det är *källorna* som är huvudsaken. Dessa organiserade och sammanlänkade *factoids* fungerar därmed som verktyg för att med olika mått av säkerhet kunna fastställa, eller utesluta, historiska individers identitet, levnadsbanor, verksamhet, sociala nätverk och öden. Resultatet blir dock väsentligen detsamma som en mer sociologiskt inriktad prosopografi, då de ovan nämnda databaserna innehåller detaljerade uppgifter om individers egenskaper och tillgångar om än med mer väldokumenterade källor. För den mer sociologiskt intresserade är aggregaten av karaktäristika och analyser därav det primära och inte i första hand analyser av källorna. Oavsett forskningsområde eller vilken tidsperiod som studeras kan vi alltså se att själva tekniken är likartad och att skillnaden består framförallt i syftet med, och användningen av, prosopografin.

Om märkning av texterna

Med hjälp av märkning av text går det att skilja på själva innehållet och hur innehållet sedan organiseras, presenteras och används. Det verktyg som använts här är det plattformsoberoende XML-formatet. Eftersom XML-filer är

---

[13] Thorsell, op. cit. 1958, p. 89.

[14] Se http://www.kcl.ac.uk/schools/humanities/cch/research för vidare information och länkar till *Prosopography of the Byzantine Empire* samt *Prospopography of Anglo-Saxon England*, http://www.pase.ac.uk/.

[15] För en utförlig beskrivning av databasens principer, uppbyggnad och användningar, se: John Bradley & Harold Short, "Using Formal Structures to Create Complex Relationships. The Prosopography of the Byzantine. A case Study", i K.S.B Keats-Rohan (Ed.), *Resourcing Sources,* Prosopographica et Genealogica, vol. 7, Oxford 2002, pp. 3–21.

vanliga textfiler kan de läsas och skrivas utan särskilda hjälpmedel eller program men även bearbetas och struktureras med hjälp av olika verktyg. Dessutom är XML-formatet ett dokumentformat som kan definieras av vem som helst. Många inser dock att det är smartare att använda vedertagna definitioner om hur data skall tolkas i stället för att knåpa ihop sin egen definition. Oftast används därför definitioner och dokumentmodeller som antagits av organisationer inom det aktuella kunskapsområdet.[16] Detta gör att man sedan kan tolka, lagra och utbyta data enligt en gemensam modell. Den främsta standarden för märkning och utbyte av textmaterial inom humaniora och samhällsvetenskap är Text Encoding Inititive[17] som utarbetat och omarbetat riktlinjer sedan 1987, då ett trettiotal ledande forskare inom *Humanities Computing* träffades för att utarbeta metodologiska principer för lagring och utbyte av data inom humanistisk forskning.[18]

Ett viktigt syfte med organiseringen av innehållet och bearbetningen av det här aktuella textmaterialet – som består av dels detaljerade kapitalbeskrivningar av 100 stockholmskvinnor, dels excerpter ur två samtida biografiska uppslagsböcker[19] – är att det skall vara modifierbart, utbyggbart och plattformsoberoende. Målsättningen har varit att maximera möjligheterna för många olika tänkbara användningar samtidigt som materialet skall kunna användas av såväl experter som noviser.

Märkningen tillför information om såväl textens struktur (stycken, rubriker och dylikt) som det innehållsliga, det vill säga den information vi vill kunna extrahera ur texterna. Om de många fördelarna med och användningsområdena för märkta texter skriver Donald om i *Det nya handbiblioteket*,[20] där han bland annat lyfter fram det faktum att SGML-märkta textfiler kan fungera som databaser.

Innan själva märkningsarbetet påbörjades formulerades några lokala principer för hur just detta innehåll skulle organiseras och med hjälp av vilka principer märkningen skulle ske. Dessa principer kan sammanfattas i fyra huvud-

---

[16] Sådana definitioner och valideringsmodeller beskrivs i en Document Type Definition (DTD) eller i "schemas" som till exempel XML-schema eller RELAX NG. Dessa schemata är verktyg för att beskriva begränsningar och föreskrifter över t.ex. dokumentets struktur, hur modellens komponenter skall kombineras, samt vilka datatyper och attribut som får användas.

[17] Text Encoding Initiative är en internationell organisation och en standard för digitala utgåvor av litterära och lingvistiska texter för forskning och undervisning samt för utbyte, lagring och bevarande av digitala texter. Se vidare http://www.tei-c.org/

[18] Se "About these guidelines" i Michael Sperberg-McQueen, and Lou Burnard (eds.) i *TEI P4. Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. Text Encoding Initiative Consortium. XML Version, Oxford, Providence, Charlottesville, Bergen 2002. Även tillgänglig vid: http://www.tei-c.org/Guidelines2/index.xml.ID=P4. Se även Nancy Ide & Michael Sperberg-McQueen, "The TEI. History, Goals, and Future", *Computers and the Humanities, 29,* 1995, pp. 5–15.

[19] Valborg Hedberg & Louise Arosenius, *Svenska kvinnor från skilda verksamhetsområden. Biografisk uppslagsbok,* Bonniers, Stockholm 1914 och Nils S. Lundström, *Svenska kvinnor i offentlig verksamhet. Porträtt och biografier,* Uppsala 1924.

[20] Broady, op. cit. 1995.

klasser: *person*, *plats*, *tid* och *företeelse*[21] och avser att enskilt eller tillsammans fånga de egenskaper och tillgångar vi är intresserade av att studera. En viktig aspekt av dessa principer är att märkningen av kvinnornas egenskaper och tillgångar sker med så lite initial tolkning som möjligt. Detta innebär att vi tillför märkning om konkreta företeelser men inte för antaganden om omfattning eller värderingar av indikatorer på kvinnornas egenskaper och tillgångar. Som exempel kan nämnas att vi märker kvinnornas medlemskap och aktivitet i organisationer och föreningar, se Figur 1. Dessa uppgifter kan sedan användas vid analyser av kvinnornas kapitaltillgångar som mått på såväl omfattning som olika typer av föreningsverksamhet.

Projektdeltagarna har använt en mall vid skrivande som innehåller en rad olika rubriker och som avser säkerställa registrering av indikatorer för de egenskaper, tillgångar och symboliskt kapital som är av intresse för projektet. Mallen föreskriver inte något om det stilistiska. Tvärtom har kapitalbeskrivningarna en skiftande stil, där vissa texter till större del består av uppräkningar, medan andra kapitalbeskrivningar är mer som självständiga artiklar. Som exempel på indikatorer som bör finnas med i kapitalbeskrivningarna är uppgifter om socialt ursprung (far/mor, yrke, utbildning, positioner), utbildning (examina, avslutad/oavslutad, utlandsvistelser), verksamhet (avlönad/oavlönad), socialt kapital (umgänge), ekonomiskt kapital, specifikt symboliskt kapital (intellektuellt kapital, organisationskapital, politiskt kapital, kapital knutet till filantropi, utbildningspolitiskt och pedagogiskt kapital) samt publikationer, utmärkelser och eftermälen.

I Figur 1 visas ett exempel på märkning av en viss sorts *företeelse*, i detta fall medlemskap i en kvinnopolitisk förening.

```
<div type="capdesc">
<head>
KAPITALBESKRIVNING
<name reg="Ahlström, Anna">Anna Ahlström</name>
</head>
[---]
<div type="orgcap">
<head>DELTAGANDE I FÖRENINGAR, SAMMANSLUTNINGAR,
STIFTELSER</head>
[---]
<name type="org" id="ABKF.007" reg="Akademiskt Bildade Kvinnors
Förening" key="kvinnopol">ABKF</name>
```

Figur 1: Exempel på TEI märkning, något förenklad och somligt borttaget.

Allt som förekommer inom < och > är information om själva innehållet eller om textens struktur och organisering. Genom XML-märkningen kan man säga att texten hierarkiskt delas in i ”lådor” som var och en motsvarar ett specifikt innehåll, i detta fall indikatorer på egenskaper av en viss sort. Dessa lådor kan förekomma var som helst i kapitalbeskrivningen, det går ändå att hitta rätt låda genom att den är kategoriserad i attributet *type*. Inuti ”organisationskapital-lå-

[21] *Företeelse* inbegriper framförallt egenskaper eller tillgångar såsom socialt umgänge, utbildningskapital eller organisationskapital, men även enskilda händelser som ägt rum såsom t.ex. utlandsvistelser.

dan" finns dessutom en godtycklig mängd "smålådor", också de kategoriserade. I det aktuella fallet rör det sig om föreningar och organisationer av en viss sort. För att normalisera stavningsvarianter för senare presentation och för att säkerställa att avsett innehåll senare också kan återfinnas har alla egennamn försetts med normaliserade värden i attributet "reg", se Figur 1.[22]

Tack vare den grundläggande märkningen kan vi sedan använda ett och samma textmaterial – som för närvarande innehåller 100 mer detaljerade kapitalbeskrivningar och knappt 1200 kortare uppgiftssammanställningar[23] – inom flera användningsområden.[24]

Om användningar av märkningen

Som nämnts kan prosopografin användas för statistiska analyser samt för presentationer av olika slag. För att göra detta behövs emellertid en ganska omfattande bearbetning. XML-filerna används som en databas och med hjälp av ett databashanteringssystem[25] dedicerat för XML, kan vi indexera databasen, ställa frågor till den, transformera och presentera innehållet samt göra avancerade fulltextsökningar.

Det främsta verktyget för att extrahera exakt den information som avses utifrån märkningen som tillförts har i detta fall varit XSLT,[26] som är ett deklarativt språk avsett för transformering av XML. Detta ger möjlighet att till exempel extrahera endast de förekomster av Paris som varit föremål för kvinnornas utlandsvistelser och inte alla andra förekomster av Paris, exempelvis information om någons moster som bodde i Paris. Informationen kan dessutom placeras exakt där vi vill ha den, i detta fall i avsedd cell i en tabell (se Figur 2).

---

[22] Ett exempel är "Föreningen för gift kvinnas äganderätt" där varianter förekommer, "äganderätt" och "eganderätt".

[23] Utdrag ur Lundström, op. cit. 1924.

[24] Prosopografin innehåller för närvarande drygt 550 000 ord och mer än 40 000 taggar.

[25] eXist, en fritt tillgänglig databashanterare, se http://exist.sourceforge.net/.

[26] Extensible Stylesheet Language Transformations, se http://www.w3.org/Style/XSL/

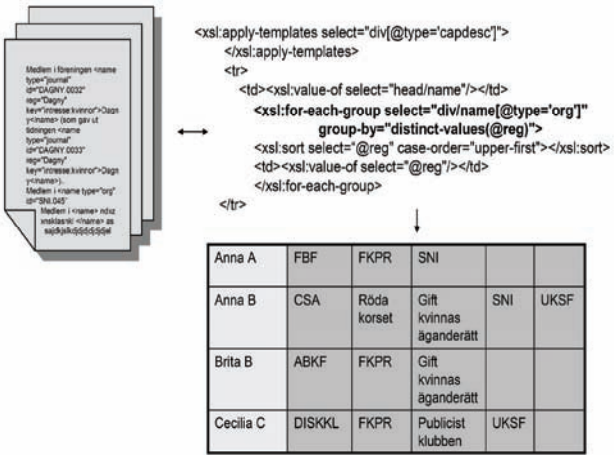

Figur 2: Extrahering av önskad information med XSLT, från masterfil till tabell.

Den ommöblerade informationen migreras till i en ny fil för import i de program vi använder för statistiska analyser.[27] Den ursprungliga informationen kan oftast inte användas för analyserna i obearbetat skick. Exempelvis en indikator för kvinnornas sociala ursprung, där vi använder faderns yrke med ursprungligen 200 unika förekomster. Denna information måste naturligtvis kategoriseras för att bli meningsfull i analyserna. Här använder vi oss av en samtida klassificering i detta syfte.[28]

Korrespondensanalyser och deskriptiva statistiska analyser utförs sedan för att studera kvinnornas strategier och formeringar till offentligheten. I den aktuella studien har vi framförallt gjort bruk av nätverksanalyser där vi experimenterat med olika sätt att illustrera kvinnornas kontaktnät i grafer från korrespondensanalyser. Vi försöker kontrastera grupper av individer[29] genom att dels ringa in dem med ellipser, dels dra pilar mellan individerna. Då kan vi se att kvinnornas kontaktnät i regel sträcker sig mellan dessa grupperingar, även för de kvinnor vars kontakter inte var så många i antal. Detta blir dock tyvärr snabbt grötigt i en tvådimensionell bild där många pilar går kors och tvärs mellan individerna.

Förutom de statistiska analyserna kan XML-filerna användas för att presentera prosopografin (texterna) i en vanlig webbläsare. Här används märkningen för att dynamiskt skapa olika index, filter och länkar som ingångar i materialet.

---

[27] Den nyskapade filen kan vara av olika format, t.ex. text, XML eller HTML. Här används vanligtvis HTML eller XML för import till Excel, SPSS och SPAD för vidare bearbetning.

[28] Thorsell, op. cit. 1958, pp. 88–89.

[29] Vi använder olika kategorier såsom boendeort, huvudsakligt verksamhetsfält (kultur, pedagogik etc.) och de huvudsakliga grupperingarna (sfärer av kvinnorna i kapitalbeskrivningarna), pedagoger, publicister eller socialt verksamma, som samtliga var boende i Stockholm.

Därutöver kan materialet även användas till att skapa ett slags interaktiva kartor som visar sammanhang och relationer.[30] I den aktuella studien är det kvinnorna själva som utgör en typ av nod och där organisationer och sfärer (grupperingar) är andra typer av noder. Till detta har använts en annan standard och modell än TEI. Standarden heter Topic Maps[31] och är avsedd för att beskriva och kategorisera innehåll och dess relationer. Genom denna standard skapas index som ligger utanför själva innehållet till skillnad från den märkning som ovan beskrivits som appliceras inuti filen.

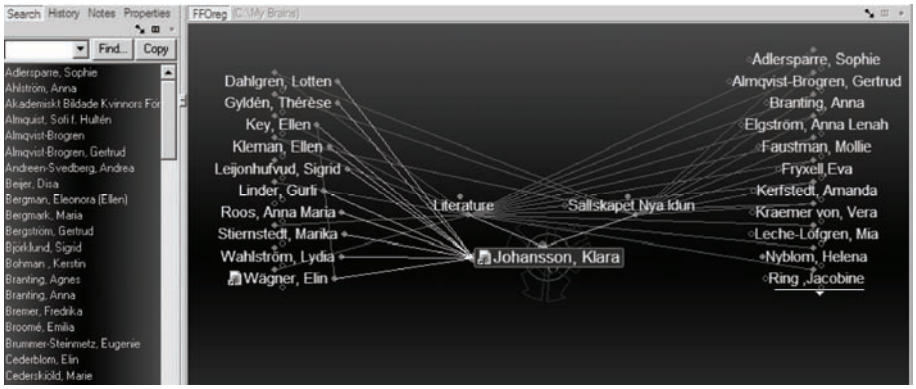

Figur 3: Exempel på en kvinnas vy.

I Figur 3 kan vi se exempel på en sådan karta där en kvinnas utkikspost är i centrum.[32] Här är det Klara Johanssons kontakter som accentueras, vilken sfär hon tillhörde och en av organisationerna hon var medlem i (sällskapet Nya Idun). Om användaren klickar på en annan nod, till exempel ett annat namn, kommer denna i centrum i stället. Det finns även alfabetiskt index och sökfunktion samt en länk till mer information om Klara Johansson (länk till kapitalbeskrivningen vänster om namnet). Dessa kartor ger användaren möjlighet att studera materialet genom att växla mellan individnivå och andra mer övergripande nivåer. Det ger även möjlighet att få en uppfattning om kontaktnäten och att ta del av ytterligare information för den som vill det.

[30] Detta är gjort på ett urval i prosopografin, nämligen de 100 kvinnor i kapitalbeskrivningarna som det finns utförlig information om.

[31] Se http://www.topicmaps.org/ samt http://www.ontopia.net/.

[32] I gränssnittet används färgsättning för att illustrera periferi och centrum, det blir ljusare längre ut i periferin och mörkare närmare centrum för den aktuella noden. Även linjerna som illustrerar relationer ändrar färg beroende på var muspekaren befinner sig.

Innehåll som byggstenar

Jag har genom denna artikel försökt belysa såväl teoretiska överväganden som praktiska tillvägagångssätt genom att beskriva ett specifikt exempel på hur forskningsinnehåll inom humaniora och samhällsvetenskap kan förberedas och hanteras. Donald förespråkar ofta att innehållsproducenter bör försöka bortse från specifika användningsområden vid iordningställandet av ett material. I stället skall innehållet kunna användas som byggstenar för skräddarsydda lösningar för brukare inom utbildning och forskning. Med denna artikel har jag visat värdet av detta arbetssätt. Förutom att märkning av innehåll resulterar i ett antal fördelar och flera möjliga användningsområden är märkningen även ett värdefullt verktyg för att göra forskningsmaterial tillgängligt för olika användare. Därmed kan materialet även användas utanför det sammanhang där det producerats.

Innehållsdesign

Om principer för märkning och lagring av innehåll[1]

Hans Melkersson

> It was the sign system that gave rise simultaneously to the search for origins and to calculability; to the constitution of tables that would fix the possible compositions, and to restitution of a genesis on the basis of the simplest elements; it was the sign system that linked all knowledge to a language, and sought to replace all languages with a system of artificial symbols and operations of a logical nature.[2]

I boken ”Datautvecklingens Filosofi” skriver Bo Göranzon,

> De mekaniska regler, rutinregler eller operationer vi tänker på i samband med datatekniken är av en annan karaktär än de regler vi förvärvar genom en lång erfarenhet inom en verksamhet. Dessa senare regler är tysta förutsättningar för vårt handlande.[3]

Kanske borde vi ändå förhålla oss till datalogins regler på samma sätt som till andra regelverk vi människor format men som också är med och formar oss. Det finns delar av detta regelverk som kan sägas vara av objektiv eller subjektiv art. Det återfinner vi även inom andra regelsystem, tankemönster, språk, koder, tecken. Hur ser detta förhållande ut inom datalogins område, här avgränsat till arbetet med digital hantering av texter? Kan vi beskriva den ”tysta kunskap” som finns lagrad i såväl system som i vår relation till detsamma? Kan begrepp som t ex ”metadata” ha både en objektiv och subjektiv sida? Eller annorlunda uttryckt, en teknisk och en social sida?

---

[1] Begreppet *innehåll* får här beteckna komponenter bestående av såväl text, bild som strömmande media.

[2] Michel Focault, *The Order of Things. An Archeology of the Human Sciences.* Random House, New York 1994, p. 63.

[3] Bo Göranzon (red.), *Datautvecklingens filosofi.* Carlsson & Jönsson Bokförlag AB, Stockholm 1983, p. 164.

Under året 1995 startades ett projekt med namnet ”Distansundervisning och Digital Litteratur”, vid Lärarhögskolan i Stockholm. Detta projekt var för mig det första i en rad olika projekt vars syfte har varit av liknande karaktär med lite annorlunda mål. Syftet med projektet ”Distansundervisning och Digital Litteratur” var att:

> /… to let students participate in developing methods and tools for the encoding, management, and distribution of texts in accordance with relevant international standards as HTML, XML, SGML. In this, the students design an adequate support that allow them to combine standardized content from various sources, to include this content in their own personalized archives (i.e. for the creation of tailor-built courseware), to adapt presentation forms and media, and to exchange information with their colleagues.[4]

Vid Institutionen för numerisk analys och datalogi, KTH, hade Donald Broady sedan 80-talet verkat inom detta område och 1993 börjat arbeta med att utforska de tekniska möjligheterna för framtida digitala utgåvor av litterära verk. Arbetet har sitt ursprung i projekten ”Det nya handbiblioteket” och ”Textkritisk digital litteratur”.[5] För mig var det därför naturligt att söka mig till KTH och till CID, *Centrum för användarorienterad IT-design,*[6] där jag mellan åren 1997–2003 var koordinator inom programmet *Digital litteratur*.[7] Här inrättades under ledning av Donald forskningsområdet *Interaktiva Lärmiljöer,* inom vilket flera framgångsrika projekt utvecklades. Vid den här tiden, 1997–98, var flera stora projekt inom ramen för CID avslutade vilka hade stor relevans för arbetet inom området. Ett av de viktigaste var arbetet med att märka upp material med hjälp av märkspråket SGML,[8] bland annat ett antal volymer av Strindbergs samlade

---

[4] Ur slutrapport från projektet *Distansundervisning och Digital Litteratur.* DUKOM-projektnr: 124-B4. Projektledare var Donald Broady och undertecknad var koordinator och ansvarig för den löpande verksamheten.

[5] Se Donald Broady, ”Det nya handbiblioteket” I *Biblioteken, Kulturen och den sociala intelligensen.* Forskningsrådsnämnden/Valfrid, Göteborg 1995, pp. 83–107.

[6] CID, Centrum för användarorienterad IT-design, etablerades 1995/96 under ledning av Yngve Sundblad. CID är ett samarbete mellan Vinnova, KTH och 29 industri- och användarorganisationer. CID bygger på nästan 20 års forskningsverksamhet inom människa-datorinteraktion och användbarhet på NADA, KTH, främst inom CIDs moderlaboratorium, IPLAB (Interaktions- och presentationslaboratoriet). (http://cid.nada.kth.se/).

[7] Programmet Digital Litteratur är det övergripande namnet på den forskning inom området märkning och framställningen av digitala texter som sedan i början av 90-talet letts av Donald Broady.

[8] SGML, Standardized Generalized Markup Language, är sedan 1966 en internationell standard för märkning (ISO-standard).

verk.[9] Ett annat avslutat projekt som inspirerade var projektet *Kunskapens Trädgård,* där flera explorativa idéer för interaktivt lärande presenterades.[10]

Tillsammans med datalogen John Juliusson började jag nu diskutera möjliga utvecklingsområden.[11] Ett prioriterat område var att finna lösningar för att öka tillgängligheten till redan uppmärkt material, men även själva produktionen av uppmärkt material ansågs viktigt. Andra prioriterade områden var att pröva former för distribution av innehåll till en mängd olika plattformar, ett uppmärkt material skulle kunna presenteras av olika medier eller användas för såväl läsning, utskrift, bearbetning eller lagring.

***

Det första delprojektet som tog form var AntiLoop, ett projekt vars syfte var att skapa ett fungerande gränssnitt för läsning, sökning och även senare bearbetning av texter lagrade i formatet XML. Systemet har kommit att kallas AntiLoop med speciell tanke ägnad dess användning som en integrerad del av större arkitekturlösning för interaktiva lärmiljöer; då lärandet äger rum i ett för webben anpassat större system eller arkitektur är det viktigt att den studerande inte hamnar i en ”loop”, fastnar i en slinga, tekniskt såväl som tankemässigt.

Med stöd av vissa utvalda volymer ur Nationalutgåvan av August Strindbergs samlade verk vars text märkts upp i enlighet med TEI:s riktlinjer för märkning av litteratur prövade vi olika möjligheter för att skapa ett dynamiskt och explorativt digitalt arkiv.[12]

Arbetet med att skapa ett flexibelt och användarvänligt digitalt arkiv över exempelvis August Strindbergs verk kräver en hel del kritiska överväganden: tekniska lösningar skall stödja innehållet, arkitekturen skall vara påverkbar av Strindbergsforskare, andra litteraturvetare, humanister eller specialister från arkiv- och biblioteksvärlden. En annan grupp med speciella intressen i en fungerande arkitektur för digitala arkiv på Internet är de som förstår sig på juridiska, ekonomiska och förlagspolitiska förutsättningar.

De krav vi ställde på gränssnittet var tydliga från början; det skall vara en tilltalande *och* lättillgänglig layout, en pedagogisk och stimulerande arbetsmiljö

---

[9] Se t ex Donald Broady och Hans Haitto, *Internet and The Humanities. The Promises of Integrated Open Hypermedia.* Uppsats presenterad på konferensen ”Contemporary computer and network technologies”, Moskva, 1996. (http://cid.nada.kth.se/pdf/cid_1.pdf).

[10] Se Rikard Linde, Ambjörn Naeve , Katarina Skantz , Bo Westerlund , Fredrik Winberg, Kristina Åsvärn & Kenneth Olausson, *Kunskapens Trädgård*. Technical report TRITA-NA-D9709, CID 1997. (http://cid.nada.kth.se/pdf/cid_18.pdf).

[11] John Juliusson gjorde sitt examensarbete inom området Digital Litteratur på CID. Se John Juliusson, *SGML-märkning av medeltida jordeboksmaterial.* Masters thesis TRITA-NA-D9705, Nada 1997. (http://cid.nada.kth.se/pdf/cid_14.pdf).

[12] TEI, *The Text Encoding Initiative,* är ett konsortium som upprättar riktlinjer för märkning av litterära och historiska texter.

och en överskådlig ”webbstruktur”. Den tänkta målgruppen då systemet är fullt utbyggt utgörs av allt från grundskolans elever till litteraturforskare, vilket naturligtvis ställer synnerligen höga krav på en flexibel och användarorienterad arbetsmiljö. En litteraturvetare kanske vill studera vetenskapligt formade, textkritiska kommentarer på Strindbergs arbeten och därmed jämföra olika bastexter, etcetera. En historiskt intresserad gymnasiestuderande som vill skriva om Strindbergs *Röda Rummet* kanske vill veta mer om vad Strindberg gjorde i övrigt vid tiden för Röda Rummets tillkomst, kanske läsa andra samtida texter, brev eller artiklar som Strindberg publicerade.

Prototypen ”August Strindbergs Samlade Verk” bildar en webbplats med grundläggande funktioner för att söka efter ord, miljöer, textavsnitt, med mera och få detta presenterat i en viewer/editor. Tack vare XML-formatets innehållsmärkning tillåts sökning som endast begränsas av hur omfattande dokumentet är uppmärkt. Gränssnittet är dessutom skilt från sökfunktionerna för att på så sätt enkelt kunna bytas ut, förbättras eller ge möjlighet till olika former av design av gränssnitt för olika typer av användare.

Med det relativt enkla gränssnittet AntiLoop kunde vi konstatera att det fanns stora möjligheter och potentialer till utveckling. Särskilt intressant ansåg vi möjligheten att utveckla en öppen och utvecklingsbar arkitektur som bjöd in användare av olika kategorier till ett kollaborativt skapande av digitala arkiv. Vi skissade på en ny arkitektur som skulle leda till att användare kan möta en text, sedd ur flera olika perspektiv – formade ur personliga såväl som vetenskapligt utformade tolkningar.

***

Efter arbetet med den första versionen av AntiLoop skapades 1999–2000 projektet Innehållsdesign (Content Design), som skulle komma att bli hemvist åt ett antal nya utvecklingsprojekt.

Märkesverkstaden. (Markup ToolBox) Projektet syftade till att samla befintliga och skapa nya, enkla hjälpmedel för märkning av texter. Målet var att användare av skiftande kompetens och erfarenhet skall kunna sätta samman sin egen verkstad för märkning och själv börja producera innehållskomponenter.

Design för tillgänglighet. (Design for accessibility) Projektet syftade till att utveckla former för lagring, distribution och presentation av innehåll baserat på XML för olika interaktionsformer. Med hjälp av flexibel exponering (filtrering) kan såväl innehåll som gränssnitt förändras i enlighet med användarens behov eller önskemål. På så vis kan ett innehåll förändras vid tidpunkten för interaktion utan att den ursprungliga lagringsformen manipuleras.

Lärkomponenter. (Learning Components) Detta projekt startade som ett samarbete med Ekelunds Förlag som gav projektet tillstånd att använda ett läromedel för gymnasieskolan, Filosofisk Tanke, vilket tillsammans med delar ur

Strindbergs Samlade Verk och ett undervisningsmaterial bildade vårt testmaterial.[13] Arbetet inom detta delprojekt följde utvecklingen av standarder för märkning av utbildningsinnehåll, särskilt inom IMS Global Learning Consortium, Inc.[14]

AntiLoop 2.0. Nästa generation av gränssnittet AntiLoop migrerar från en enkel client-server version till en för ändamålet bättre anpassad arkitektur fortfarande baserad på öppna programvaror som t ex Apache Tomcat. Målet är att forma en stabil plattform för såväl läsning, lagring, bearbetning/redigering och skapandet av XML-märkta innehållskomponenter.

Automatiserade system kräver tydlighet och klarspråk. I datatekniska sammanhang betyder detta att kärnan i dessa system består av formaliserade språk. Dessa kräver exakthet och tvingar fram såväl kalibrering av begrepp som förenklingar av komplicerade förlopp. När det formaliserade språket i ett system som AntiLoop möter det sociala, kreativa språket i form av texter, kan man konstatera att det finns ett utrymme där formaliserat språk (kod) och tolkning möts.

För sociologen blir det nu intressant att placera sig mitt i detta spänningsfält, här där kontraktet mellan vad som är tekniskt och vad som är socialt avgörs. Det är här vi kan studera, jämföra, diskutera – såväl den tekniska som den sociala – formationen av t ex digitala arkiv eller lärkomponenter. Men det ställer också krav på sociologen; att studera såväl utvecklingen av den tekniska som den sociala sidan av ett system innebär ett behov av förkroppsligade kompetenser som möjliggör dessa studier. Det finns ett behov av att såväl kunna följa produktionen av formaliserade processer som att ge språk för den ”tysta kunskap” som gömmer sig i vår sociala värld.

---

[13] Se Donald Broady, *Läsestycken för samhällsvetare.* Rapport från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Nr 6, Uppsala 1994.

[14] IMS är ett internationellt konsortium för utveckling av öppna tekniska specifikationer för interoperativa lär-teknologier (undervisnings-teknologier).

Dina 20 år med oss på KTH

Yngve Sundblad

Välkommen, Donald, bland oss med minst sex decenniers livserfarenhet!

En tredjedel av denna tid har vi haft mer och mindre nära kontakter i vårt gemensamma intresse för vad datorutvecklingen kan erbjuda och samtidigt försvara humanistiska värden mot en alltför ytlig syn på vad automatisering kan och bör åstadkomma.

Kerstin Severinson-Eklundh och jag hade 1985 startat IPLab – Interaktions- och presentationslaboratoriet, baserat på vår insikt att grafiska gränssnitt mot datorer som personliga och samarbetsverktyg var framtidens sätt att utnyttja datorer, särskilt med den gryende datornätspridningen och den första allmänt tillgängliga grafiska datorn, Apples Macintosh från 1984.

I det sammanhanget förstod vi, inte minst den tvärvetenskapliga Kerstin, att det inte räcker med tekniker för att ta vara på denna utveckling utan att den måste drivas i nära samverkan med designers, beteendevetare, humanister och slutanvändare. Vi var där inspirerade av insikten om det mångvetenskapliga Xerox PARCs roll i skapandet av förutsättningar och fungerande utrustning för stora delar av persondator- och nätrevolutionen.

Därför blev IPLab redan från början mångvetenskapligt och en av de första humanisterna som vi insåg att vi delade intressen med var du, Donald.

Du och jag bör ha träffats i början av 1986 kring intresset för den då ”nya” hypertexten i persondatormiljö. Idén som sådan var inte ny, tänkt teknikstöd, i form av mekaniserade mikrofiche-läsare, för att följa referenser beskrivs väl i en uppsats av Vannevar Bush redan 1945. Du tog initiativ till att importera tidiga hypertextsystem för Xerox-arbetsstationer.

Hösten 1986 gjorde du och jag tillsammans en treveckorsresa till USA, främst västkusten, för att skaffa oss en uppfattning av vad som pågick och var state-of-the-art inom hypertext, dokumenthantering och datorstött samarbete. Jag lärde känna dig väl som en av de mest bildade personer jag känner, som kunde ge djupa aspekter på allt från Marx till Bourdieu liksom på teknikutvecklingen och dess möjligheter. Vi besökte ett antal akademiska institutioner och hade turen

hamna på den första internationella konferensen om datorstött samarbete, CSCW'86, i Austin, Texas.

Det blev naturligt att engagera dig på deltid i IPLab och din rapport från intrycken från resan fördjupad med litteraturstudier blev så tidig som nummer 7 i IPLabs rapportlista:

- ”Hypertextsystem som stöd för skrivande och samarbete – Aktuella utvecklingstendenser”, IPLab-7, 1987.

Teman för fortsatta samarbetsprojekt inom IPLab, med stöd från NUTEK, Arbetsmiljöfonden, Forskningsrådsnämnden, Skolverket, m.fl. framgår av några titlar på fortsatta IPLab-rapporter författade av Donald Broady:

- ”Datorstöd för skrivande och dokumentframställning – Anteckningar från en arbetsplats”, IPLab-22, 1990.
- ”Kunskapsverkstaden – Om lokala dokumentdatabaser som arbetsverktyg för lärare”, IPlab-47, 1991.
- ”Darc – Document Archive Controller”, IPLab-63, 1993 (med M. Tobiasson, H. Haitto, P. Lidbaum).
- ”Det nya handbiblioteket”, IPLab-73, 1994.

År 1995 fick jag och Hans Marmolin förtroendet från NUTEK att på KTH bygga upp ett av 28 svenska tioåriga kompetenscentra inom olika teknikområden, i form av CID, Centrum för användarorienterad IT-design. Det var naturligt att engagera dig som ansvarig för ett av våra fyra forskningsområden, Digitala arkiv i undervisningsväsendet, sedermera Interaktiva lärmiljöer, varigenom vi hade kontinuerliga kontakter under många år.

Detta ansvar hade du, på alltmer kraftig deltid, fram till 2002, då dina åtaganden i Uppsala blev så omfattande att det inte gick att kombinera med huvudansvar också på CID.

Din centrala roll framgår av att den allra första CID-rapporten, CID-1, skrev du tillsammans med Hasse Haitto för ett mycket spännande sammanhang:

- ”Internet and the Humanities – the promises of Integrated Open Hypermedia”, In Proceedings of Contemporary computer and network technologies, Children's Computer Club, Moscow, January 1996, CID-1.

Den sista av dig i CIDs serie är:

- ”Digitala arkiv och portföljer”, pp. 11–16 i IT i skolan – mirakelmedicin eller sockerpiller? Rapport 45/2001. Stockholm: IT-kommissionen, 2001, CID-198.

Efter att ha påmint dig om våra kontakter genom åren ”historiskt” och ”institutionellt” vill jag ta upp dina bidrag till vår verksamhet och vår kunskap om och syn på datorstöd för att göra avancerat textmaterial, inte minst i utbildningssammanhang, tillgängligt och sökbart, bland annat via nätet.

Du insåg mycket tidigt, i början av 1980-talet, att man, genom ”märkning” av nyckelord och begrepp i textmaterial, med datorstöd skulle kunna göra materialet tillgängligt och sökbart på helt nya sätt för forskning och undervisning. Detta fordrar formell, matematik- och datalogiinspirerad metodik, med formellt definierade märkningsspråk. Exempel på sådana språk, som du successivt arbetat med, är SGML, HyTime och XML. Din förmåga att bidra till denna metodik tyder på att du parar matematisk begåvning med din djupa humanistiska bildning.

Till utveckling av metodiken bidrog att du skaffade anslag för att din grupp skulle kunna ge er på (”märka upp”) ett antal högintressanta och olikartade dokumentsamlingar för olika användargrupper under din tid på IPlab och CID:

- Jordaböcker (domstolsprotokoll) från det medeltida Sverige,
- Dokument med föreskrifter inom utbildningsväsendet,
- Digitala utgåvor, inkl. nationalutgåvan, av August Strindbergs verk,
- Digital litteratur för distansutbildning,
- SGML-stöd för arkivarier,
- Digital publicering av historiska källor.

Vi har också haft god nytta av ditt kontaktnät och av din position i Uppsala. Bland annat gav du oss kontakt med två lysande medarbetare på ILU, Carina Fast och Marita Kjellin, som pedagogiska medarbetare i ett av våra bästa EU-projekt, KidStory, med lågstadiebarn och lärare i Rågsved och Nottingham.

Just nu har vi inget gemensamt projekt, frånsett en doktorand, Fredrik Paulsson, men det blir säkert fler tillfällen, vi är ju ännu bara pojkar.

Tack, Donald, för att du finns!

Författare

Kenneth Abrahamsson, programchef vid Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap, docent i pedagogik och adjungerad professor i arbetsvetenskap vid Luleå tekniska universitet.
Barbro Andersson, doktorand i konstvetenskap, Stockholms universitet.
Jan Apel, fil. dr, verksamhetschef, Societas Archaeologica Upsaliensis.
Ulf Borelius, doktorand och forskningsassistent vid Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
Lars Borin, professor i språkvetenskaplig databehandling och föreståndare för Språkbanken, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
Mikael Börjesson, fil. dr, universitetsadjunkt, Institutionen för lärarutbildning, Uppsala universitet.
Staf Callewaert, professor emeritus, Köpenhamns universitet.
Sandro Campana Wadman, lic ès lettres (Université de Neuchâtel) doktorand i kulturantropologi, Uppsala universitet.
Karin Darin, doktorand i företagsekonomi, Institutionen för Företagande och Ledning, Handelshögskolan i Stockholm.
Bo G. Ekelund, docent, universitetslektor, Engelska institutionen, Stockholms universitet.
Pär Engholm, doktorand i sociologi, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
Boel Englund, professor i pedagogik, Lärarhögskolan i Stockholm.
Lars-Magnus Engström, professor emeritus i idrottspedagogik, Lärarhögskolan i Stockholm.
Carina Fast, universitetsadjunkt vid Institutionen för lärarutbildning och doktorand i pedagogik, Uppsala universitet.
Johannes Fredriksson, doktorand i historia, Uppsala universitet.
David Gedin, fil. dr, otjänstlig, Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria (litteraturvetenskap), Stockholms universitet.
Jostein Gripsrud, Professor and Head of department at the Department of Information Science and Media Studies, University of Bergen, Norway.
Håkan Gunneriusson, fil. dr, forskare, Försvarshögskolan, Stockholm.
Ingegerd Gunvik-Grönblad, doktorand i pedagogik, Uppsala universitet.

Jonas Gustafsson, universitetslektor, Lärarhögskolan i Stockholm.
Martin Gustavsson, fil. dr, forskare, Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet.
Staffan Guttman, universitetsadjunkt, Lärarhögskolan i Stockholm.
Hasse Haitto, civ.ing. F, Synex Information.
Inger Hammar, docent i historia, Lunds universitet.
Lena Hammarberg, fil. dr, undervisningsråd på avdelningen för utbildningsfrågor, Skolverket.
Görel Hedtjärn, psykolog.
Johan Heilbron, chercheur au CNRS, rattaché au Centre de sociologie européenne (EHESS, MSH), et professeur associé au département de sociologie de l'Université Erasme à Rotterdam.
Ingrid Heyman, docent i pedagogik, Lärarhögskolan i Stockholm.
Johs. Hjellbrekke, dr. polit., førsteamanuensis, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.
Elisabeth Hultqvist, universitetslektor, Lärarhögskolan i Stockholm.
Lena Kåreland, professor i svenska med inriktning mot didaktik och litteraturvetenskaplig ämnesteori, Uppsala universitet.
Christopher Lagerqvist, fil. lic. och doktorand i ekonomisk historia samt koordinator för Oxfordgruppen, Uppsala universitet.
Monica Langerth Zetterman, doktorand i pedagogik, Uppsala universitet.
Esbjörn Larsson, fil. dr, universitetslektor i utbildningshistoria, Uppsala universitet.
Brigitte Le Roux, maître de conférences, UFR de mathématiques, Université René Descartes, Paris.
Caroline Liberg, professor i utbildningsvetenskap med inriktning mot läs- och lärprocesser, Institutionen för lärarutbildning, Uppsala universitet.
Peter Lidbaum, civ. ing. D, Synex Information.
Ida Lidegran, doktorand i pedagogik, Uppsala universitet.
Agneta Linné, professor i pedagogik, Örebro universitet.
David Ludvigsson, fil. dr, forskare, Historiska institutionen, Uppsala universitet.
Ulf P. Lundgren, professor i pedagogik, Uppsala universitet.
Sverker Lundin, doktorand i pedagogik, Uppsala universitet.
Arne Melberg, professor i allmän litteraturvetenskap, Universitetet i Oslo.
Hans Melkersson, doktorand i pedagogik, Uppsala universitet. Universitetsadjunkt vid Lärarhögskolan i Stockholm.
Martin D. Munk, fil. dr, docent, forskare, Socialforskningsinstituttet, København.
Niclas Månsson, fil. dr i pedagogik, Institutionen för samhälls- och beteendeanalys, Mälardalens högskola.

Ingrid Nordqvist, fil. mag. i pedagogik, Högskolan i Gävle, forskarstuderande i pedagogik, Uppsala universitet.
Lovisa Näslund, doktorand i företagsekonomi, Institutionen för Företagande och Ledning, Handelshögskolan i Stockholm.
Mikael Palme, universitetsadjunkt, Lärarhögskolan i Stockholm.
Karin Anna Petersen, docent i pedagogik, Uppsala universitet.
Lovisa af Petersens, doktorand i historia, Stockholms universitet.
Michel Pinçon & Monique Pinçon-Charlot, directeurs de recherche, CNRS, Centre de Cultures et sociétés urbaines, IRESCO, Paris.
Henry Rouanet, chercheur invité, UFR de mathématiques, Université René Descartes, Paris.
Monique de Saint Martin, directrice d'études à l'Ecole des hautes études en sciences sociales, chercheur au Centre d'étude des mouvements sociaux, Paris.
Charlotte Skawonius, doktorand pedagogik, Stockholms universitet, projektledare vid socialtjänstförvaltningen i Stockholm.
Kerstin Skog-Östlin, universitetslektor i pedagogik, Örebro universitet.
Yngve Sundblad, professor i datalogi, särskilt människa- datorinteraktion, CSC (skolan för datavetenskap och kommunikation), Kungliga tekniska högskolan, Stockholm.
Jan Swaling, psykolog, psykoanalytiker, Svenska psykoanalytiska föreningen.
Magnus Tobiasson, civ. ing. D, Synex Information.
Eva Trotzig, bibliotekarie, fil. dr i pedagogik och yrkesvävare.
Gustav Trotzig, akademiråd, f.d. avdelningschef vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum, adjungerad professor i laborativ arkeologi.
Annika Ullman, docent i pedagogik, Lärarhögskolan i Stockholm.
Daan Vandenhaute, fil. dr, doctor-assistent, Vakgroep Scandinavistiek en Noord-Europakunde, Universiteit Gent.
Ola Winberg, doktorand i historia, Uppsala universitet.